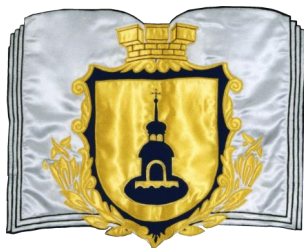

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»
Кафедра іноземної філології і методики навчання

Поміж мов і культур

Методологічний еkleктизм і міждисциплінарність
сучасного мовознавства

колективна монографія

Переяслав-Хмельницький
2017

УДК 81'23'243'25'27'37'373[81'242+81'243]

ББК 81.0+81.1+81в

П 41

Рекомендовано до друку вченою радою ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» (протокол № 7 від 03 лютого 2017 р.)

Рецензенти:

доктор філологічних наук, професор
доктор філологічних наук, професор
кандидат філологічних наук, доцент

Н. Л. Іваницька
О. О. Тараненко
Л. Е. Довбня

- П 41 Поміж мов і культур: методологічний еkleктизм і міждисциплінарність сучасного мовознавства : колективна монографія / [гол. ред. К. І. Мізін]. – Переяслав-Хмельницький ; Кременчук : Вид. ПП Щербатих О. В., 2017. – 382 с.

ISBN 978-617-639-126-5

Колективна монографія присвячена висвітленню актуальних проблем сьогоденного мовознавства крізь призму його методологічного еkleктизму та міждисциплінарності. У монографії передова мовознавча думка представлена не лише науковцями Переяславщини, але й відомими лінгвістами як України, так і Чехії, Словаччини, Німеччини та США, що значно розширює цільову аудиторію цієї книги. Ця праця піднімає на новий щабель мовознавчі дослідження, які проводяться на кафедрі іноземної філології і методики навчання педагогічного університету в м. Переяслав-Хмельницький.

Для студентів-філологів, викладачів, аспірантів, докторантів та науковців, які захоплюються гостроактуальними проблемами лінгвістики XXI століття.

УДК 81'23'243'25'27'37'373[81'242+81'243]

ББК 81.0+81.1+81в

- П 41 Among languages and cultures: methodological eclecticism and interdisciplinarity of modern linguistics : multi-authored monograph / [ed. by K. I. Mizin]. – Pereiaslav-Khmelnytskyi ; Kremenchuk : Publ. PE Shcherbatykh O. V., 2017. – 382 p.

ISBN 978-617-639-126-5

The multi-authored monograph is devoted to enlightening the topical issues of present-days linguistics through its methodological eclecticism and interdisciplinarity. In the monograph, up-to-date linguistic conception is presented not only by the scientists of Pereiaslav, but also by well-known linguists from Ukraine, as well as the Czech Republic, the Slovak Republic, Germany and the USA. This fact considerably extends the target audience of the book. This work brings the linguistic researches of the Foreign Languages and Teaching Methods Department of Pereiaslav-Khmelnytskyi Pedagogical University up to the new level.

This monograph is presented for Philology students, lecturers, post-graduate and postdoctoral students, scientists, who are enthusiastic about linguistic issues of current importance in the XXI century.

UDC 81'23'243'25'27'37'373[81'242+81'243]

BBK 81.0+81.1+81в

Відповідальність за достовірність викладених у публікаціях фактів, а також за можливі огріхи щодо технічного оформлення цих публікацій несуть їхні автори.

© Мізін К. І., 2017

© ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди», 2017

ISBN 978-617-639-126-5

ЗМІСТ

МОВознавча Переяславщина (вступне слово ректора, академіка Коцура В. П.).....	5
РОЗДІЛ I. ТРАДИЦІЙНЕ МОВознавство та лінгвістика постмодерну: МЕТОДОЛОГІчний симбіоз	6
<i>Борисова Н.</i> Когнітивна метафора в художньому тексті	6
<i>Демчук О.</i> Стратегії і перспективи моделювання семантики мовних одиниць.....	12
<i>Коростенски Й.</i> О некоторых факторах когнитивных процессов и их отражении в языке (языковые рефлексии по линии слуховых ощущений)	25
<i>Костик Є.</i> Лінгвістичні особливості увиразнення художнього мовлення казки.....	32
<i>Приходько Г.</i> Семантико-прагматичний аспект вивчення оцінки	38
<i>Романова Н.</i> Лексичні запозичення нововерхньонімецького періоду як емотивний маркер: семантичний аспект.....	44
<i>Швець Т.</i> Текст як відображення індивідуально-авторської художньої картини світу (на матеріалі твору Ф. Стендаля «Червоне і чорне»)	52
РОЗДІЛ II. МЕТОДОЛОГІчна еклектичність лінгвокультурології, лінгвоконцептології, лінгводискурсології та психолінгвістики	58
<i>Баландіна Н.</i> Образ газети в мовній свідомості.....	58
<i>Бацевич Ф.</i> В якому сенсі художні мовленнєві акти є вторинними і перформативними?	68
<i>Галинська О.</i> Від лінгвокультурології до лінгвосинергетики: динаміка термінів «інтертекстуальність» та «інтертекст».....	77
<i>Заболотна Т.</i> Гендерні особливості вживання компліменту.....	84
<i>Колесник О.</i> Концепт-універсалія ДРУГ у мові та міфі: універсологічно- лінгвокультурна розвідка.....	91
<i>Кучеренко І.</i> Концептосфера твору Шолом-Алейхема «Хлопчик Мотл».....	100
<i>Леточая Л.</i> Усеченные пословицы: когнитивный и лингвокультурологический анализ.....	106
<i>Мамедова А.</i> Концепт «Фауна» как составляющая мегаконцепта «Природа» в немецких народных пословицах	111
<i>Мізін К.</i> Методологічні «слабини» лінгвокультурології на тлі поширення лінгвопрофанації, лінгвоєлігонства та лінгвонарцисизму	117
<i>Потаненко С.</i> Междисциплинарные подходы в лингвистике: когнитивная медиа-риторика	133
<i>Скляренко О.</i> Німецький політичний дискурс та концепт «DEMOKRATIE»	144
<i>Славова Л.</i> Методологічні засади зіставної політичної лінгвоперсонології	149
<i>Швець Н.</i> Антропоцентричні моделі фразеологічних номінацій з компонентами-іхтіонімами (на матеріалі англійської, французької та української мов).....	162
<i>Швець О.</i> Когнітивне підґрунтя породження номінативних речень.....	170

Розділ III. Міждисциплінарність перекладознавства: балансування на межі лінгвістики та літературознавства	177
<i>Bulyk V.</i> Lexical quantor as a tool of knowledge translation.....	177
<i>Tellingner D.</i> Problematik der Äquivalenz und Adäquatheit auf der kulturellen Ebene des Übersetzungstextes	202
<i>Гомон Н.</i> Стратегії відтворення персоніфікації у перекладі.....	210
<i>Дуброва С.</i> Особливості художнього перекладу (на матеріалі автобіографічної повісті Е. Хемінгуей «Зелені пагорби Африки»).....	218
<i>Козаченко І.</i> Основні правила перекладу анотації до статті на англійську мову.....	224
<i>Леміш Н.</i> Когнітивні моделі перекладу в міжкультурній комунікації.....	230
<i>Пермінова А.</i> Методологічні засади рецептивної моделі поетичного перекладу.....	239
<i>Ребрій О.</i> Методологічні засади теорії перекладацької творчості.....	247
<i>Сога Л.</i> Специфіка відтворення змісту й форми оригінального тексту мовою перекладу.....	259
Розділ IV. Мовні контакти та міжкультурна комунікація: злиття синхронії і діахронії	266
<i>Blahak B.</i> Dialekt, hoch- und Fremdsprache in ostbayerischen hussitenspielen des 20. Und 21. Jahrhunderts. Zur Inszenierung und dramaturgischen Funktionalisierung der historischen Mehrsprachigkeit einer Grenzregion.....	266
<i>Winter A.</i> «Das Kanaan meiner Gedanken». Nationalliteratur, deutsch-tschechische Zweisprachigkeit und jüdische Identität im 19. Jh. Am Beispiel Siegfried Kappers.....	274
<i>Христич Н.</i> Формування навичок іншомовного спілкування в контексті двох культур.....	283
<i>Шабінський М.</i> Французька топоніміка та її вплив на дослідження етимології українських географічних назв	289
Розділ V. Мовні контрасти: пошук унікального на тлі універсального	295
<i>Жуйкова М.</i> Емпіричний компонент у словникових дефініціях.....	295
<i>Коцюба З.</i> Взаємозв'язки опозицій «своє – чуже» та «я – вони» в побутовій свідомості носіїв слов'янських, германських і романських мов.....	314
<i>Квашнерик В.</i> Фоносемантичні явища у різномовній поезії.....	325
<i>Кишановський О.</i> Величина в українській, перській та азербайджанській мовах (міжмовна типологія прямих та переносних уживань у різних контекстах).....	333
<i>Немцова Б.</i> К изучению валентности глаголов помещения в русском, чешском и немецком языках.....	349
<i>Ступак І.</i> Засоби вираження просторових відношень у німецькій та українській мовах	355
НАШІ АВТОРИ	374
OUR AUTHORS	378
CONTENTS	382

МОВОЗНАВЧА ПЕРЕЯСЛАВЩИНА
(вступне слово ректора Переяслав-Хмельницького державного
педагогічного університету імені Григорія Сковороди,
академіка В. П. Коцура)

Переяславщина, Переяслав... Ці слова асоціюються насамперед з ім'ям Григорія Сковороди – філософа, мандрівника, знавця мов, перекладача, просвітителя-гуманіста, домашнього вчителя і вихователя, викладача поетики у Переяславському та курсів поетики, синтаксису, катехізису, грецької мови у Харківському колеґіумах. Таїна слова, у якому є щось невидиме, невлвиме, завдяки чому воно здатне пережити речі, людей, час і простір, хвилювала Г. Сковороду. Великий мислитель виробив власну філософію, уважаючи слово «безоднею», здатною охопити всю різноманітність космосу, та мірою речей, через яку все можна спробувати пізнати, відчутти, як силу реально існуючого, так і незвіданого.

І як продовження думок і почуттів великого філософа, любов до словесності, вічно загадкового значення слова (що для офіційної науки є такою ж невідомою величиною, як зворотній бік Місяця, а за влучним висловом Е. Бенвеніста, воно, як голова Медузи, скрізь у центрі мови зачаровує тих, хто його спостерігає, або за словами В. Звєгінцева, порівнюється з Попелюшкою, яка перетворилася на можновладну принцесу, якій сьогодні у міру власних сил виявляють знаки своєї поваги всі сучасні лінгвісти) плекає та виховує викладацький склад кафедри іноземної філології і методики навчання філологічного факультету Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди.

Праця викладача-філолога покликана виховувати молодь, яка є не лише майбутнім України, а й нашою сучасністю, що несе у собі дух нового, енергію оновлення. В умовах сьогодення перед молодими українцями, які зростають і формуються у самостійній суверенній державі, постає надзвичайно важливе питання мовної мобільності як вагомий чинник входження у світовий мовний простір. Щоб володіти мовою, її потрібно передусім любити, поважати, цінувати, берегти та постійно вивчати.

Такою спробою всебічного аналізу Мови та Культури на стику різних лінгвістичних напрямів убачається пропонувана колективна монографія, яка є віддзеркаленням сучасної парадигми лінгвістичного знання: його переорієнтації до вже знайомо сковородинівського «Хто думає про науку, той любить її, а хто її любить, той ніколи не перестає вчитися, хоча б зовні він і здавався бездіяльним». Тому належна увага на сторінках монографії відведена дослідженню навіть деяких «екзотичних» для українців мов, зокрема перської. Запропоноване видання можна вважати своєрідною відповіддю на проголошення Президентом України «Року англійської мови» (2016 р.) та «Року німецької мови» (2017 р.), що чітко засвідчує як його актуальність, так і готовність мовознавців Переяславщини гідно відповідати на сучасні виклики, які стоять перед українським суспільством.

РОЗДІЛ І. ТРАДИЦІЙНЕ МОВОЗНАВСТВО ТА ЛІНГВІСТИКА ПОСТМОДЕРНУ: МЕТОДОЛОГІЧНИЙ СИМБІОЗ

УДК 81'42:811.111

Наталія Борисова

(м. Переяслав-Хмельницький, Україна)

КОГНІТИВНА МЕТАФОРА В ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ

Постановка проблеми. Художня література – це, певною мірою, авторська вигадка, тому у художньому тексті найголовнішу роль відіграє саме суб'єктивний момент, який трансформуються в контексті з точки зору автора. Проте в художньому тексті простежується не тільки світ письменника, а і його переваги, осуд, захоплення, обурення, тощо. Із зазначеним пов'язані метафоричність, емоційність і експресивність, змістовна багатоплановість художнього стилю мовлення.

Актуальність теми цього дослідження зумовлена спрямованістю сучасних лінгвістичних досліджень на поглиблене вивчення особливостей функціонування когнітивної метафори в окремих художніх текстах.

Аналіз останніх досліджень. Проблеми теорії та практики метафори досліджувались різноаспектно: як лінгвістичне явище чи стилістичний засіб (К. Жоля та Е. Кассирер та інші); когнітивні можливості (Н. Арутюнова, М. Блек, В. Вовк, В. Гак, М. Джонсон, Дж. Лакофф, Е. Маккормак, О. Степанова, В. Телія, І. Шевченко та інші).

Визначення раніше не досліджених частин загальної проблеми або напрямів дослідження. У сучасних публікаціях особливості когнітивної метафоризації у творі В. Скотта «Айвенго» розглянуті недостатньо. Таким чином, означена проблема і зумовила вибір та спрямованість дослідження.

Мета роботи полягає у розгляді особливостей когнітивної метафори в художньому тексті (на матеріалі роману В. Скотта «Айвенго»). Відповідно до мети визначено наступні **завдання**: ознайомитися з поняттям когнітивної метафори; проаналізувати особливості її використання в історичному романі Вальтера Скотта «Айвенго».

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження метафори, як літературознавчого поняття, дозволило з'ясувати, що в сучасних умовах її вивчення набуло міждисциплінарного характеру. Так, цим питанням, зокрема, займається стилістика і лінгвістика. Зазначимо, що семантика досліджує системно-мовні прояви метафори. Вивчення її семантичних механізмів (семасіологічний підхід) визначаються: теорією метафори, як прихованого порівняння; аномальним підходом; теорією взаємодії та когнітивною теорією метафори. Сучасна когнітивна лінгвістика вважає метафору не тропом, покликаним прикрасити мову і зробити образ більш зрозумілим, а власне формою мислення. Водночас, крім лінгвістики, метафорою цікавляться такі науки, як психологія, філософія, логіка.

Розгляд сучасних теорій концептуальної і когнітивної метафори [1, с. 126] свідчить, що метафора – це не «скорочене порівняння», не один зі способів

прикраси мовлення й навіть не властивість слів і мови в цілому. У поданні сучасної когнітології, метафора – це одна з основних ментальних операцій, це спосіб пізнання, структурування й пояснення навколишнього світу. Когнітивна метафора не тільки відтворює фрагменти суспільного досвіду певної культурної спільності – вона значною мірою формує цей досвід. Нові метафори мають здатність творити нову реальність [1].

Здійснене опрацювання та розгляд наявних дефініцій метафори свідчать, що загалом її можна визначити, як уживання слів у переносному значенні на підставі подібності ознак зображуваних предметів чи явищ. Разом з тим, надати однозначне тлумачення зазначеному літературознавчому поняттю достатньо складно, оскільки воно тісно пов'язане з процесом мислення та явищем свідомості людини, котрі також ще не мають чітких визначень. Тому, науковцями не надано єдиного (однозначного) визначення та, як було встановлено, є відсутнім єдиний погляд на розуміння та виокремлення видів метафори. Безліч підходів до її вивчення обумовлює наявність значної кількості відповідних класифікацій. Найбільш загальною, на наш погляд, є типологія метафори, яка зараз вже ніким не заперечується, та визначає існування лінгвістичної та художньої метафори. Всі інші класифікації, не суперечать одна одній, оскільки в них використані різні класифікаційні ознаки.

Проведені дослідження засвідчили, що наявні категоризації функцій зазначеного літературознавчого поняття багато в чому умовні та схематичні. Серед інших, науковцями виділяються: номінативна, інформаційна, жанроутворююча та пояснювальна функції метафори.

Доцільно також зазначити, що на сьогоднішній день метафора постає більш складним та важливим явищем, ніж здавалося раніше. Вона є універсальним літературознавчим поняттям і властива всім мовам. Метафора не знає семантичних обмежень; присутність в художньому тексті обумовлює те, що вона може стимулювати емоції та естетичні почуття читача за допомогою особливої мови, яка передбачає наявність художньої образності.

Закладені в метафоричному перенесенні когнітивні уявлення про дійсність, реалізуються в конкретних лінгвістичних формах, з притаманними їм у реченні певним семантичним, емоційним, інформаційним і стилістичним статусам та власними функціональними характеристиками.

Метафора виникає при уподібненні одного явища іншому на основі семантичної близькості станів, властивостей і дій, які характеризують ці явища. З формальної точки зору, метафоричне перенесення полягає у вживанні слова (словосполучення, речення), призначеного для позначення одних об'єктів (ситуацій) дійсності, для найменування або характеризувannya інших об'єктів (ситуацій) на підставі умовної тотожності предикативних ознак.

Сучасні лінгвістичні дослідження функціонально-прагматичних завдань, які супроводжують процеси утворення та наукового пояснення існування метафори в художньому тексті, визначають наступні аспекти її мовного статусу: *концептуальні* (метафора, як спосіб художнього світооформлення, що відображає індивідуально-творчі особливості в суб'єктивному змісті світу художніх уявних образів); *синтаксичні* (твердження про властивості об'єкта на

основі певного уподібнення із уже позначеним у переосмисленому значенні слова); *семантичні* (подібність того, що є несхожим); *поетичні та соціальні* (система громадських асоціацій). Метафора пов'язує мову зі світом та мистецтвом відповідними їм способами мислення – міфологічним, художнім, синтетичним. У художньому тексті метафора застосовується для створення зображень, посилення образності та виразності мовлення, передання критичного та емоційно-експресивного значення. Отже, у художньому тексті метафора реалізується в одиницях морфологічного та синтаксичного рівнів.

У створенні метафори, як правило, беруть участь два суб'єкти: головний (основний) суб'єкт референції і допоміжний узагальнений суб'єкт, що мають експліцитні або імпліцитні форми вираження. Асоціативні зв'язки, що виникають при метафоричному перенесенні, мають загальноприйнятний характер або спираються на суб'єктивно-авторську оцінку розглянутих явищ.

Існуюча в свідомості носіїв мови система образів-символів, які мають стійке значення і позитивну або негативну конотацію (значення), дозволяє в кожному конкретному випадку вибрати свій варіант для порівняння. В залежності від контексту та конкретних прагматичних завдань автора, на синтаксичному рівні використовуються різні механізми реалізації порівняльних відносин.

Отже, метафора в художній промові служить естетичній, а не власне інформативній функції мови. Завдяки образу, метафора пов'язує мову зі світом та мистецтвом відповідними їм способами мислення – міфологічним, художнім, синтетичним [4, с. 2].

Уважаємо за доречне розглянути особливості використання метафори в романі Вальтера Скотта «Айвенго». Доцільно зазначити, що однією з особливостей історичного методу Вальтера Скотта і його манери, є те, що в характеристиках епохи, вдачі і звичаїв людей, відтворенні реалій, за умов відмови від архівації мови та використанні сучасних її варіантів, Вальтер Скотт застосовує саме метафору.

Метафоричність мови була особливо властива у епоху лицарства. Така своєрідність відображена в діалогах, відтворених Вальтером Скоттом, в прямому або іронічному контексті.

Так, автор часто використовує метафори при шифруванні та подальшій ініціації героїв роману. Зокрема, Річард I це «*Black Knight... Fetterlock*» [6, с. 253], його також називають «... *there are hawks abroad...*» [6, с. 256] та «...*Take heed to yourself, for the Devil is unchined...*» [6, с. 108]. Айвенго називають «...*Disinherited Knight...*» [6, с. 71], дружина барона Фрон де Бефа Ульріка «...*Urfried...*» [6, с. 183].

У романі збережений традиційний набір середньовічних метафор: тамплієрів (храмовників) називають «*the soldiers of the Cross*» [6, с. 294], твердість у боротьбі з пороками (вадами) церкви це «...*take to three the brand of Phineas...*» [6, с. 294], пороки визначені «...*the unclean stones in which the plague is...*» [6, с. 294], прапор тамплієрів [3, с. 115] – «...*Beau-seant! – For the Temple!...*» [6, с. 100], тощо.

Але при цьому Вальтер Скотт намагається зберегти середньовічну метафоричність тексту не тільки у виборі назв та імен героїв, але і в переказі легенд та діалогах своїх персонажів.

Так, свинар та блазень Вамба, коли побачив вершників, промовив: «...*perhaps they are come from Fairy-land with a massage from King Oberon...*» [6, с. 8]. Наслідного принца Джона йомен називає «...*Wat Tyrrel's mark...*» [6, с. 60]. В цих випадках метафори набувають безумовно іронічного підтексту.

Метафорами іншого роду сповнений діалог Ребекки та Айвенго, в устах якого метафоричність – це спосіб передачі надвисокої чуттєвої патетики, засобом вираження вірності ідеалам лицарства, зокрема: «*'Alas!' said the fair Jewess, 'and what is it, valiant knight, save an offering of sacrifice to a demon of vainglory, and a passing through the fire to Moloch? – What remains to you as the prize of all the blood you have spilled – of all the travail and pain you have endured – of all the tears which your deeds have caused, when death hath broken the strong man's spear, and overtaken the speed of his war-horse?'*» [6, с. 237].

Або ще один діалог: «*'What remains?' cried Ivanhoe. 'Glory, maiden glory! Which guilds our sepulchre and embalms our name.'*

'Glory!' continued Rebecca, 'alas, is the rusted mail which hangs as a hatchment over the champion's dim and mouldering tomb – is the defaced sculpture of the inscription which the ignorant monk can hardly read to the inquiring pilgrim – are these sufficient rewards for the sacrifice of every kindly affection, for a life spent miserably that ye may make others miserable?...'» [6, с. 237].

Цим діалогом, в якому химерні ідеали лицарства протиставлені життєвій психології, Вальтер Скотт демонструє відносність істини: слава, яка складає мету і є вищою нагородою для лицаря, – ніщо, порожнє марево, не варте пролитої крові, в очах Ребекки, їй протистоїть смерть. Абстрактні поняття: смерть і слава, – наділені тут функціями об'єктів, що вчиняють певні дії: смерть трошити списи, слава золотить гробниці.

Аналогічні величні метафори, що надають пасивним предметам активну роль, автор використовує при відображенні батальних сцен: «...*the sun glances fair upon his shield...*» [6, с. 233]; «...*cloth-yard shafts...sharp as hail...*» [6, с. 233]; «...*the cloud of arrows flying...*» [6, с. 234]; «...*His high black plume floats abroad over the throng, like a raven over the field of the slain...*» [6, с. 234]; про рукопашний бій – «...*it is the meeting of two fierce tides – the conflict of two ocean moved by adverse winds!...*» [6, с. 235]

Метафорика барона Фрон де Бефа, зазвичай, «тваринного» походження: «...*where be the greedy hounds now?...*» [6, с. 242]; «...*The Saxon porkers, whom I have slain, they were the foes of my country...*» [6, с. 243]; «...*detestable screech-owl... murderous hag... detestable fury... damned witch...*» [6, с. 244].

Тамплієр (храмовник) Бріан де Буа-Гільбер використовує пишномовні метафори, як знущання над Ребеккою під час захоплення в полон, при зазіханні на її честь: «...*fair flower of Palestine...*» [6, с. 185]; «...*sweet daughter of Zion...*» [6, с. 186]; «...*bright lily...*» [6, с. 185] – так звертається розбійник до полонянки та вимагає викуп «...*the ransom must be paid by love and beauty, and in no other coin will I accept it...*» [6, с. 186].

У романі наводиться зразок «злої пісні» зейду (кельтський магічний обряд, що включає в себе спів і танок), його виконує «саксонська відьма» Ульріка – дружина барона Фрон де Бефа, яку заточили у Торкілсонському замку. Так,

полум'я в цій пісні називається «... *The destroyer of forests shall shake his red crest against them ...*» [6, с. 257], лицарі «... *sons of the sword ...*» [6, с. 24], «... *Let your blades drink blood like wine...*» [6, с. 24], «...*The maidens of Valhalla...*» [6, с. 257].

Іноді поєднання двох різноманітних за смисловим навантаженням метафор покликане підкреслити безглуздість, невідповідність моменту, певних якостей або суті розмови.

«...*On this last subject, he was now labouring with Athelstane, not without having reason, every now and then, to lament, like Hotspur, that he should have moved such a dish of skimmed milk to so honourable an action...*» [6, с. 147].

Схоже протиставлення гарячого темпераменту Седрика і млявої вдачі Ательстана підкреслюється наступним порівнянням: «...*The warm and impassioned exhortations of Cedric had as little effect upon his impassive temper as red-hot balls alighting in the water, which produce a little sound and smoke, and are instantly extinguished...*» [6, с. 147].

Слід також відзначити біблійну метафоричність тексту роману. У багатьох епізодах В. Скотт співвідносить події, що описуються, з біблійними легендами і притчами, шляхом проведення між ними паралелей.

«...*It will be in vain, ' said Prince John, pacing the apartment with disordered steps, and expressing himself with an agitation to which the wine he had drunk partly contributed – 'It will be in vain – they have seen the handwriting on the wall – they have marked the paw of the lion in the sand – they have heard his approaching roar shake the wood – nothing will reanimate their courage...*» [6, с. 121].

Тут В. Скотт апелює до легенди, у якій згідно з Біблією, під час бенкету у вавилонського царя Валтасара на стіні з'явилися незрозумілі написи, що викликали жах у всіх присутніх. Пророк Даниїл, розгадав їх зміст та пояснив, що написи віщують швидку загибель Валтасара. В даному місці автор використовує біблійну метафору для нагнітання обстановки очікуваної загибелі та жахів.

В іншому місці, Бріан де Буа-Гільбер протиставляє зовнішність Ребекки і її сутність, та використовує порівняння з Ендорською чарівницею, яка за біблійним переказом на прохання ізраїльського царя Саула викликала привид пророка Самуїла й передбачила цареві загибель у бою з філістимлянами [3, с. 17]. «... *but in all, save youth and beauty, a very witch of Endor...*» [6, с. 186].

А далі, тамплієр виправдовуючи насильство, що готується, апелює до біблійної легенди про царя Соломона, який мав сімсот жінок і триста наложниць: «...*Not the wisest of monarchs, not his father, whose examples you must needs allow are weighty, claimed wider privileges than we poor soldiers of the Temple of Zion have won by our zeal in its defence. The protector of Solomon's Temple may claim licence by the example of Solomon...*» [6, с. 187].

Схожу іронію В. Скотт застосовує також при описі єврейської жадібності, яка протиставляється легенді, що описана в Біблії:

«...*Strike a light instantly, ' said the Captain; 'I will examine this said purse; and if it be as this fellow says, the Jew's bounty is little less miraculous than the stream which relieved his fathers in the wilderness...*» [6, с. 92].

У цьому випадку, йде мова про мандри євреїв у пустелі після описаного в Біблії їх виходу з Єгипту. Так, євреї страждали в пустелі від спраги, та, як стверджує Біблія, знайшли допомогу у Бога, який обрав своїм знаряддям пророка Мойсея.

Така ж сама тематика відтворена у сцені вимоги розбійниками викупу з пріора і абата, де метафорою багатства в іронічному підтексті виступає біблійна легенда про полонення асирійцями ізраїльських племен у 722 р. до н. е. (авалонський полон): «...*Is he not Isaac of York, rich enough to redeem the captivity of the ten tribes of Israel, who were led into Assyrian bondage?...*» [6, с. 274].

Проте в цілому, автор використовує біблійні алюзії для відображення насиченої релігійним духом епохи, що позначено у властивій героям лексиці, а також для надання тексту пафосного піднесення. Так, тамплієра Бріана де Буа-Гільбера, супротивника Айвенго – лицара Позбавленого Спадщини на турнірі, називають «...*uncircumcised Philistine hath fallen before his lance...*» [6, с. '7] – «*філістимлянином*». Нагадаємо, що філістимляни – стародавній народ, який проживав у Палестині і вів війни з юдеями. Ісак вживає слово «філістимлянин» для позначення людини, ворожого його племені (таким чином, філістимлянин в його вустах – метафора супротивника у вірі).

В іншому місті цей самий Ісак з Йорка клянеться «... *I swear by the tables of our law...*» [6, с. 149], нарікає на долю полоненої доньки Ребекки та проводить паралель з гарбузом Йони: «... *and she must wither in a night, like the gourd of Jonah!...*» [6, с. 323] (за біблійною легендою, Бог виростив за одну ніч гарбуз для пророка Йони і за одну ж ніч його знищив). Його стражденний побратим Натан Бен Ізраїль називає тамплієрів «...*sons of Belial...*» [6, с. 290].

Мусульман автор називає «...*the worshippers of Mahound and Termagaunt...*» [6, с. 32]. Крім біблійної, у романі також активно задіяна інша метафорика, зокрема: 1) язичницька – згадуються імена «... *intractable as Odin...*» [6, с. 15] – Одіна (верховного божества скандинавської міфології), «...*the rites of Druidical superstition...*» [6, с. 3] – друїдів (жреці у кельтських племен, що населяли Британію до англосаксонського завоювання);

1) лицарська – в бесідах згадуються імена «...*the babble of the fabulous Sir Tristen...*» [6, с. 3] – «...казкового сера Тристана...» [4, с. 41] (одного із лицарів Круглого Столу, героя легенд про Тристана й Ізольду), «...*Was it in battle that Lancelot de Lac... won renown...*» [6, с. 286] – Ланселота де Лака (лицара Круглого Столу), легендарних героїв англосаксів Хенгиста та Хорса, героя англійських балад сера Гая та інша лицарська атрибутика;

2) є також високою насиченість тексту роману історичними реаліями того часу (королі, назви баталій, титулів, одягу, монет, обрядів, фортець, династій, органу управління ордену тамплієрів).

Висновки дослідження й перспективи подальших розвідок у визначеному напрямі. Когнітивна метафора є важливим для розвитку свідомості людини і має низку характерних ознак: системний характер, можливість осмислити концепти, які знаходяться далеко від прийнятних, та одні концепти з опорою на інші, що є еталоном. Таким чином, метафоризація відіграє важливу роль у створенні твору і розвитку сюжету. Проте з'ясування особливостей когнітивних метафор у художніх творах в аспекті перекладу потребує подальшого розгляду.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лакофф Дж. Метафори, котрими ми живем / Джордж Лакофф, Марк Джонсон. – М. : Едиториал УРСС, 2004. – 256 с.
2. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава : Довкілля, 2010. – 844 с.
3. Скотт В. Айвенго / В. Скотт; [пер. з англ. І. Давиденко]. – К. : Країна Мрій, 2014. – 400 с.
4. Солодухов В.Л. Роль метафори в практичному і теоретичному мисленні людини / В.Л. Солодухов. – Режим доступу : http://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/journals/2009/NiO_6_2009/
5. Степанова О.І. Метафора в когнітивному аспекті / О.І. Степанова // Науковий часопис Нац. пед. ун-ту ім. М.П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови : зб. наук. праць. – К. : НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2009. – Випуск 5. – С. 84–87.
6. Scott W. Ivanhoe / Sir Walter Scott. – Hertfordshire : Wordsworth Edition Limited, 1995. – 390 p.

УДК 81'37

Олег Деменчук
(*м. Рівне, Україна*)

СТРАТЕГІЇ І ПЕРСПЕКТИВИ МОДЕЛЮВАННЯ СЕМАНТИКИ МОВНИХ ОДИНИЦЬ

Сучасна теорія значення декларує необхідність залучення до аналізу семантики мовних одиниць таких принципів лінгвістичного дослідження, як експансіонізм, антропоцентризм, функціоналізм. Разом із тим, вирішення проблем лінгвістичної семантики неможливе без урахування принципу менталізму, згідно з яким у межах когнітивно-дискурсивної лінгвістичної парадигми зміст мовної одиниці розглядається як особлива когнітивна здатність, що забезпечує організацію, оброблення та передачу інформації [23].

Інформаційний підхід до розгляду мовних явищ передбачає необхідність відповідного опису цих явищ, що в контексті загальної проблеми «мова і мислення» зводиться до розроблення моделі значення, яка слугувала б не лише репрезентантом семантичної структури певної мовної одиниці, а й маркером тієї поняттєвої сутності, яка безпосередньо вербалізується в семантиці мовного знака. «У когнітивній лінгвістиці зв'язок мови і мислення розглядається вже не стільки як методологічна рамка, фактично він експлікується в поняттєвому апараті, семантика мовних одиниць описується в термінах, які характеризують власне мислення» [22, с. 104].

Актуальність обраної теми зумовлена загальним антропоцентричним спрямуванням сучасних семантичних теорій, тенденцією до поглибленого вивчення динаміки мовних систем, що пов'язано з усвідомленням і визнанням факту функціональної та когнітивної природи мови.

Намагання створити модель, яка б відображала зв'язок поняттєвих категорій із семантикою мовних одиниць, нерозривно пов'язане з пошуком універсальних властивостей мови. Історія лінгвістики засвідчує численні спроби створити «ідеальну» мову, яку спочатку розуміли як «мову смислів» [4, с. 49]. Необхідність опису цих смислів індукує появу численних концепцій і підходів до створення універсальної мови, серед яких виділяються: логічна (філософська) мова (М. Дакійський, С. де Куртре, Т. Ерфуртський), в основі якої, як вважалося, лежить *modus significandi* – «спосіб позначення» [21, с. 422]; граматики Пор-Рояля, основу якої становлять еталонні, що відповідають «розуму», структури, стосовно яких «конкретні мови відхиляються тією чи іншою мірою» [1, с. 62]; природна граматики (І. Ньютон, Дж. Уїлкінс, Дж. Дальгарно), яка обстоє ідею виведення загальної (універсальної) мови «з природи самих речей» [18, с. 111].

Якщо в історичній ретроспективі особливості моделі універсальної мови розглядаються з позицій власне філософії (емпіризм, раціоналізм, наукова філософія), то для сучасного етапу досліджень (часто із залученням філософської спадщини) характерним є менталістичний підхід, який розглядає «мову смислів» як репрезентативну систему, організовану у вигляді певних структур знань.

Мета розвідки – схарактеризувати стратегії та окреслити перспективи моделювання семантики мовних одиниць. Вихідним положенням дослідження є ідея про багатовимірний семантичний простір, який засвідчує результат концептуалізації світу дискурсу (осмислення певної ситуації або її фрагмента) в перспективі різних пізнавальних позицій, позицій різних мовних колективів.

Мета дослідження зумовлює необхідність розв'язання таких **завдань**:

– окреслити стан проблем, пов'язаних із моделюванням семантики в сучасному мовознавстві;

– визначити типи моделей семантичного опису мовних одиниць та схарактеризувати особливості їх метамовної експлікації;

– окреслити перспективи моделювання семантики мовних одиниць.

1. Сучасна лінгвістична семантика обстоє пріоритет когнітивно-функціонального підходу до вивчення значення мовних одиниць. Такий підхід декларує необхідність і доцільність моделювання змісту мовної одиниці або класу мовних одиниць за зразком концепту ситуації багатовимірного типу [17], який відтворює динаміку концептуалізації світу дискурсу (певної ситуації або її фрагмента) в аспекті різних варіантів світосприймання людини. Пор.: «Та сама одиниця – наприклад, слово – може розглядатися в різних номінаціях свого буття та функціонування й по суті справи являти собою і одиницю номінації з власним лексичним значенням, і особливу структуру знання (думки або оцінки), і – що надзвичайно важливо та цікаво – і як окремих концепт (виступаючи в ролі імені категорії), і як певне об'єднання концептів» [24, с. 72].

За останні десятиліття когнітивно-функціональний підхід стає одним із провідних напрямів досліджень лінгвістичної семантики. Частково це зумовлене появою нової наукової парадигми, когнітивно-дискурсивна спрямованість якої не стільки засвідчує, скільки обстоє пізнавальний (пов'язаний із когніцією людини) характер природної мови. «Динамічний метод, що найбільш послідовно застосовується при побудові динамічних моделей мови, не автономізує мовну

здатність людини, не протиставляє її іншим можливостям, а розглядає як окремі вияв загальної здатності людини до доцільної (керованої прагматичними цілями) поведінки» [16, с. 34].

Модель семантичного опису мовних одиниць на основі методики концептуального аналізу доцільно розробляти на матеріалі декількох мов, оскільки виокремлення когнітивної моделі мови досить часто спирається на природні та універсальні поняття, які мають виявлятися в багатьох (якщо не у всіх) мовах світу, попри їх генетичну та культурну відмінність [8]. Іншим моментом дослідження лексики на «багатомовному» ґрунті є використання відповідної метамови при зіставленні в ролі *tertium comparationis*. «Метамова має бути лише достатня для того, щоб фіксувати всі ознаки (спільні та специфічні) зіставлюваних систем» [30, с. 372].

2. Виокремлено чотири типи моделей семантичного опису мовних одиниць: дискретну, ситуативну, топологічну та конструкційну.

2.1. В основі дискретної моделі значення лежить ідея поелементної, атомарної репрезентації мовних смислів та їх комбінаторики. Вважається, що семантична структура лексичної одиниці складається з пучка семантичних ознак, які слугують елементарними «будівельними блоками», вихідними «цеглинками» смислів, що дані людині в цілісному інтуїтивному сприйнятті [9, с. 140]. Своєрідними корелятами такого підходу є концепції: постулатів значення (Р. Карнап), семантичних компонентів (Дж. Катц, У. Вейнрейх, М. Бірвіш, Д. Болінджер), елементарних значень (Ю.Д. Апресян), семантичних одиниць (І.О. Мельчук, О.К. Жолковський).

Намагаючись описати зміст мовної одиниці, названі концепції декларують необхідність створення метамови на основі первинних, елементарних смислів та способів їх поєднання. «Дати теоретичний (=науковий) опис будь-якого об'єкта значить, насамперед, вказати певні елементарні (принаймні простіші, ніж сам об'єкт) компоненти, з яких він складається (плюс правила з'єднання цих компонентів). Інакше кажучи, необхідно виділити «атоми смислу», в термінах яких і повинні описуватися позначувані» [28, с. 57].

Історіографія семантичних досліджень епохи структуралізму засвідчує численні спроби метамовного опису семантики лексичних одиниць на основі залучення інструментарію атомарних смислів. Базова концепція визнавала існування певного набору символів (семантичних ознак і селекційних обмежень), які забезпечують репрезентативність лексичного значення та проєкційних правил, що регламентують поєднання цих символів через так звану семантичну інтерпретацію речення [15, с. 34].

Позитивним моментом атомарного підходу є намагання тлумачити лексичне значення в термінах дискретних ознак, які слугують засобом «членування інформації» [12, с. 29]. В аспекті зіставних досліджень така точка зору узгоджується з ідеєю членування фізичного континууму, «в межах якого мови можуть проводити одні й ті ж або різні розмежування» [26, с. 75]. Зокрема, дослідження лексики на позначення кольору виявили розходження в кількості та номенклатурі кольороназв у різних мовах, що, як вважають, зумовлено допустимістю множинності способів членування та довільністю дискретизації

колірного спектра [29, с. 49]. Феномен дискретизації колірного континууму, на думку Р. М. Фрумкіної, визначають два чинники: класифікаційна та інтерпретаційна поведінка людини [33, с. 106], що в контексті когнітивного підходу до тлумачення значення свідчить про гносеологічну природу елементарних смислів. «Пізнавальне мислення чітко фіксує дискретний характер існування предметів та явищ об'єктивного світу, внаслідок чого будь-який предмет з'являється не як аморфний предмет узагалі, а у всіх своїх конкретних якостях. Словесний знак закріплює в сигніфікаті ці властивості та утримує їх у функції відображених елементів як дискретні значення» [19, с. 103]. При цьому наголошується, що семантичні ознаки є не символами фізичних властивостей і відношень поза людським організмом, а знаками внутрішніх механізмів, за допомогою яких сприймаються й концептуалізуються явища матеріального та соціального оточення. Отже, семантичні компоненти кваліфікуються як показники мисленневих і перцептивних стратегій людини, що «забезпечує необхідний взаємозв'язок семантичних структур із довкіллям, яке сприймається та категоризується відповідно до цих внутрішніх умов організму» [7, с. 195].

Осмилення того, що семантичний компонент значення кодує інформацію як про сам денотат, так і про спосіб його концептуалізації, визначає необхідність і доцільність урахування обох типів інформації при зіставному аналізі. «Значення слова не можна вивчати без звертання до денотативно-понятійної сфери, не можна його також і вивчати, не проводячи відмінності між тим, що у мовному значенні від зовнішнього світу, а що – від його внутрішньої структури, що вже стало належністю мовної свідомості носіїв мови, а що продовжує залишатися надбанням позамовного понятійного змісту. Останнє, однак, також повинно враховуватися мовознавчою (а не мовною) свідомістю семасіолога, особливо семасіолога-«зіставника», оскільки об'єктивний зміст позалінгвістичної реальності у своїй більшості загальнолюдський та універсальний і тому має більш за все шансів стати своєрідним *tertium comparationis* для контрастивної семасіології» [25, с. 72].

Когнітивний та денотативний типи інформації, що містяться у структурі семантичного компонента значення, формують певну універсальну базу смислів, спільну для представників різних мовних угруповань. Універсальна база засвідчує існування єдиного обсягу смислів (комплексу семантичних ознак), який, як вважається, формує проміжний семантичний рівень між компонентами та лексичною одиницею [13, с. 298]. У контексті міжмовного зіставлення лексичних одиниць такий рівень визнається посередником, що забезпечує дослідницьку процедуру контрастивного аналізу. «Часто висловлюється думка, що словниковий склад усіх природних мов (весь або його частина) може аналізуватися в термінах кінцевої множинності семантичних компонентів, які самі по собі незалежні від конкретної семантичної структури будь-якої мови» [26, с. 498]. Однак, піддаючи сумніву здатність компонентів передавати «когнітивну реальність» саме «у термінах кінцевої множинності», Дж. Лайонз проголошує ідею «альтернативних варіантів», кожний із яких «дає можливість відрізнити будь-який член лексичної системи від будь-якого іншого члена тієї самої системи» [там само, с. 503]. Визнається, що семантичні компоненти даватимуть «правильну» інформацію

лише в системі пропорційних рівностей, альтернативний набір яких і реалізує передумову «когнітивної істинності» самих компонентів.

Такий підхід акцентує увагу на комбінаторному характері семантичної структури в тому розумінні, що значення лексичної одиниці тлумачиться через набір смислів, об'єднання яких ізоморфне синтаксичним зв'язкам слів. На думку У. Вейнрейха, семантичні структури як складних, так і простих висловлень можуть бути представлені, по суті, в одному й тому ж вигляді, а саме в термінах пучків (невпорядкованих наборів) і конфігурацій (упорядкованих наборів) семантичних ознак. «Інакше кажучи, семантичні структури слів мають той самий загальний вигляд, що й семантичні структури речень» [10, с. 90]. До речі, саме «комбінаторний», а не системний характер об'єднання семантичних ознак дає підстави заперечувати їх здатність виконувати роль *tertium comparationis*. Семантичні ознаки (семи) «жодним чином не можуть слугувати третьою системою – еталоном для порівняння, тому що вони не утворюють системи, це ті атоми, з яких по-різному комбінуються в різних мовах значення» [20, с. 14].

Варто, однак, зазначити, що аналіз, який декларує комбінаторний тип значення, є пріоритетнішим, оскільки, допускаючи варіативність компонентів, дає змогу представити тлумачення в різних форматах. Саме таким принципом досить часто керується лексикографічна практика при оформленні словникової статті. Так, характеристика певного явища, якому дається тлумачення в межах одного значення, як правило, реалізується у вигляді декількох варіантів – семем, які представляють кілька «точок зору» на зазначений феномен, пор.: *білий* «який має колір крейди, молока, снігу; протилежне чорний»; *biały* «mający barwę przeciwstawną do czarnej, właściwą śniegowi, mleku itp.; bardzo jasny»; *white* «of the color of pure snow, of the margins of this page, etc.; reflecting nearly all the rays of sunlight or a similar light». Сумарно лексикографічний погляд на феномен білого кольору описується в межах уявної шкали: від побутового, типу «колір крейди», через асоціативне «протилежне чорному» до наукового «reflecting nearly all the rays of sunlight». Те, що вважається недоліком лексикографічної практики (зауваження стосовно того, що словники дають різні тлумачення одному й тому самому явищу), насправді слід сприймати як нормальний стан речей, який можна охарактеризувати як плюралістичний підхід до тлумачення. «Жодне тлумачення саме по собі з теоретичної точки зору не є привілейованим; більше того, у кінцевому підсумку лише всі разом вони дають повне пояснення значення» [36, с. 12]. На цій підставі семантика лексики осмислюється як багатомірне явище, яке відображає концептуалізацію світу дискурсу (осмислення певної ситуації або її фрагмента) з перспективи різних пізнавальних позицій – позицій різних мовних колективів. «Сам факт наявності в мові багатьох предикатів для опису однієї узагальненої ситуації є наслідком закріплення в лексиці різних стратегій опису ситуації, які забезпечують той або інший «маршрут її проходження» [6, с. 347]. Моделювання ситуативних стратегій ефективно в сфері сентенційної семантики. Поєднуючись із концепціями лексичної семантики, ідеї, проголошені в межах сентенційної семантики, створюють передумову інтегрального опису мови (представники та послідовники Московської семантичної школи, Петербурзької типологічної школи, Функціональної граматики).

2.2. Концепція інтегрального опису мови передбачає моделювання феномену «володіння мовою» в аспекті узгодження словникової та граматичної інформації. Такого типу узгодження містить вимогу того, щоб «значення всіх змістових одиниць мови – слів, фразем, грамем, конструкцій, просодичних елементів – були описані однією і тією ж семантичною мовою» [3, с. 10–11]. У новій редакції словник метамови включає: а) семантичні примітиви, або невизначувані поняття, – найпростіші слова-сенси, що не представляються через будь-які інші слова всередині конкретної мови. Такими є сенси ‘сприймати’, ‘відчувати’, ‘хотіти’ тощо; б) деякі сенси більш складні, ніж семантичні примітиви, – так звані проміжні слова-сенси, наприклад, ‘почати’, ‘перестати’, ‘продовжуватися’ тощо; в) деякі сенси більш прості, ніж семантичні примітиви, – пересічні (спільні) частини значень семантичних примітивів (семантичні кварки), напр., стативні дієслова *знати*, *хотіти*, *відчувати* мають спільну частину реалізації смислу ‘внутрішній стан людини’ [4, с. 14–16].

Концепція «володіння мовою», яку пропагує теорія значення, сформульована у вигляді обмежень щодо способу презентації значення (тлумачення) слова: а) тлумачення лексичної одиниці (чи то лексеми, чи то ідіоми) передбачає її семантичне розкладання – перефразування слова в термінах найпростіших смислових одиниць (базових слів, або сем); б) у тлумаченні використовуються змінні для зазначення семантичних актантів (якщо сенс одиниці є функтором [\approx предикатом] або містить функтори в собі); змінні відповідають незаповненим аргументним місцям усіх функторів, що входять до складу смислу лексичної одиниці; в) у тлумаченні відбиваються різні комунікативні статуси компонентів лексичної одиниці. Зокрема, у ньому експліцитно вказується, що саме належить до пресупозиції [14, с. 30–31].

Зазначимо, що такий спосіб тлумачення лексичної одиниці орієнтований насамперед на визнання факту смислового та формального ізоморфізму одиниць лексичного та синтаксичного рівнів. У плані процедури узгодження словникової та граматичної інформації такий підхід розглядає лексичну одиницю як елемент, інтегрований у морфолого-синтаксичну структуру, яка у контексті певного висловлення покликана реалізувати змістовий потенціал лексеми (прототипно дієслова), пор.: *look* «to direct your eyes in order to see»: *They looked at the children playing to see if they recognized anyone*.

Реалізація змісту лексеми у висловленні розглядається крізь призму співвідношення семантики (вимога опису всіх необхідних відмінностей на рівні значення) та синтаксису (вимога опису синтаксичних відмінностей на рівні необхідних для осмислення фрази узагальнень) [50, с. 91]. Ключовим конструктом, здатним забезпечити інтегральний опис лексичного матеріалу в контексті зазначених вимог, визнається ситуативна (сентенційна) форма – вираз, поза яким слова не мають смислу [28, с. 74]. Набуваючи вигляду предикатно-аргументної структури, така форма реалізує зміст пропозиціонального судження, в якому *предикат* є логічною функцією, визначеною у двох відношеннях: а) за власною семантикою; б) за предметною сферою припустимих у ній термів, або імен, а *аргумент* (ім'я) – одиницею Мови, що відповідає з боку Семантики відображенню окремого предмета, об'єкта або явища об'єктивного світу, з боку

Синтаксису – суб'єкта або об'єкта висловлення, предметній сталій або змінній у пропозиціональній функції, місцю у предикаті, у структурній схемі речення [31, с. 352–354].

Викликає, однак, застереження факт неуніверсальності реалізації семантико-синтаксичних відношень, що на думку О. Є. Кібрика зумовлено чинником нерівномірного кодування інформації про певний стан справ у різних мовах. «Мови граматикувальють різні концепти різних семантичних вимірів і порізному упаковують їх у мовній формі» [17, с. 114]. Зокрема, порівнюючи морфосинтаксичні засоби кодування іменних груп різних мов світу з іменними групами мов середньоевропейського стандарту у термінах ядерних актантів, вчений виокремив п'ять типів схем кодування основних актантів перехідного та неперехідного дієслів. Будь-яка з цих схем являє собою конструкцію, яка кваліфікується як спосіб кодування узагальненої («гіперрольової») семантики ядерних актантів.

2.3. Функцію метамовної репрезентації «семантичного узагальнення» покликана реалізувати топологічна модель значення – конструкт, який орієнтується на «голістичне» тлумачення структури представлення знань, експлікованої у такому форматі семантичного опису, що «підкреслює претензію на відповідність деякій реальності (у пам'яті) – або психологічній (людський мозок), або технологічній (штучний інтелект)» [22, с. 89]. «Топологічний» підхід є результатом усвідомлення факту неспроможності пропозиціональної моделі (П-моделі) самостійно представити механізм мовленнєвої діяльності. Одним із істотних недоліків П-моделі визнається складність відображення нею зв'язку між пропозиціями, а також факт значущості окремих компонентів семантики мовного вираження у процесі комунікації. «Звідси характерна для П-представлення метафора значення як «листокового пирога», у якому кожний шар характеризується своїм ступенем експліцитності та доступності» [5, с. 178]. З цього погляду топологічна модель швидше орієнтується на поняття імпліцитного знання, «щодо якого часто існує інтуїтивне розуміння, достатнє для рішення практичних завдань, але недостатнє для докладного словесного визначення та пояснення» [11, с. 16].

Звичайно елементами семантичного опису в межах «топологічного» підходу слугують певні метасхеми: образ-схеми (М. Джонсон, Дж. Лакофф, У. Крофт, Р. Гіббс, Дж. Златев), схеми типу: «траєктор – орієнтир» (Р. Ленекер, К. Бругман, Дж. Лакофф), «фігура – фон» (Л. Талмі), схеми ментальних просторів (Ж. Фоконьє, М. Тернер). «У топологічній моделі значення (Т-моделі) основним організуючим, функціональним елементом виявляється простір, ділянка простору і точки у просторі або його частинах. Значення описується як операція членування простору на ділянки, переміщення точок з однієї ділянки в іншу, знищення тих або інших точок, вибір точок або ділянки і т. ін.» [5, с. 179]. Зазначимо, що така метамова репрезентує концепти, які «мають внутрішню структуру і тому контрастують із точкою зору, що семантична структура складається з примітивів» [35, с. 72].

Типовими концептами є образ-схеми (топологічні схеми) – динамічні повторювані структури сенсорно-моторного досвіду, у термінах яких

осмислюється як сам досвід, так і ментальний зміст абстрактних концептів, що їх ці структури вибудовують [43, с. 18–19]. Названі схеми суть моделі (patterns) типу: ВМІСТИЩЕ, ПЕРЕШКОДА, РІВНОВАГА, ЗВ'ЯЗОК, ШКАЛА, ЦИКЛ, КОНТАКТ, БЛИЗЬКО / ДАЛЕКО, ЦЕНТР / ПЕРИФЕРІЯ, ЧАСТИНА / ЦІЛЕ тощо. Зазначені моделі відображають різноманітні сценарії взаємодії людини із довкіллям, що в аспекті самоорганізуючих (синергетичних) систем кваліфікується як феномен атракції, яка забезпечує «структурне поєднання» мозку, тіла та світу [40, с. 61].

Схеми можуть поєднуватися у структурі *суперсхеми* (compound image-schema) – концептуального утворення, яке охоплює декілька базових образ-схем, співвіднесених у межах статичної (у спосіб накладання) або динамічної (у режимі трансформації) конфігурації [45, с. 289]. Показником статичної конфігурації є, наприклад, дієслово *to stand*, семантика якого об'єднує такі образ-схематичні профілі, як: РІВНОВАГА, ВЕРТИКАЛЬНІСТЬ, ЦЕНТР / ПЕРИФЕРІЯ, ОПІР та З'ЄДНАННЯ [39, с. 11]. Динамічна конфігурація реалізує сценарій розгортання певного динамічного контуру послідовно зв'язаних між собою образ-схем, пор. поняття «трансформаційний зв'язок» у [27, с. 549]. Динамічна конфігурація упорядкована за типом реляційного відношення траєктор ↔ орієнтир (trajectory / landmark alignment). Траєктор та Орієнтир кваліфікуються як учасники ситуації, яким приписані ролі первинного та вторинного фокуса виділення (focal prominence) відповідно. Приписування Траєкторові ролі найбільш виділеного учасника ситуації зумовлене «схильністю» учасника до вияву властивостей переміщення, поцінування, ідентифікації тощо. Роль Орієнтира, відповідно, приписується учасникові, який є менш виділеним щодо учасника, показником якого є Траєктор. Інакше кажучи, Орієнтир слугує певною точкою референції, відносно якої локалізується або оцінюється учасник Траєктор. Такого типу відношення можна спостерігати у дієслівній номінації *yellow* (*Gradually the paper yellowed*), в якій Траєктор фіксує зміну колірних відчуттів у часі [46, с. 102–103]. Варто зазначити, що учасникам реляційного відношення Траєктор ↔ Орієнтир не приписується конкретна семантична роль типу Агенс, Тема, Пацієнс тощо або якийсь інший концептуальний зміст. З цього погляду ситуація, яку представляють Траєктор та Орієнтир, скоріше вписується в образ-схематичний (imagistic), аніж пропозиціональний сценарій, що створює передумову застосування реляційного відношення Траєктор ↔ Орієнтир до будь-якої когнітивної сфери [там само, с. 72]. Зрозуміло, що такого типу схематизм не відображає реальної конфігурації семантики мовної одиниці і може лише претендувати на певне узагальнення стану справ. Зрештою, Р. Ленекер визнає основною функцією схеми функцію категоризації: узагальнення минулого досвіду та його застосування до нового досвіду у межах тієї самої конфігурації [там само, с. 56–57].

Як можна зауважити, інтерпретація семантики мовних одиниць засобами реляційного відношення мінімізує значущість реалізації функціональних характеристик учасників (базових семантичних ролей). Інтерпретація функцій учасників в аспекті образ-схематичної ситуації створює передумову виокремлення конструкційної моделі значення.

2.4. Конструкційна модель відображає тенденцію до дещо «змішаного» представлення семантичного опису мовних одиниць, що пов'язане з розробленням внутрішньої структури певного формату репрезентації знань, зокрема інтерпретації: фрейму глибинними семантичними відмінками (Ч. Філлмор), конструкції аргументними структурами (Ч. Філлмор, П. Кей, Дж. Лакофф, А. Голдберг, У. Крофт), концептуальної категорії функціонально-аргументною структурою (Р. Джакендофф), комплексних примітивів набором пропозицій (К. Ванделуаз), фреймовими актантами (Л.Л. Цинман, В.Г. Сизов), валентними фреймами (П. Сгалл, Я. Панєвова).

Конструкційна модель значення не є «дієслівноцентричною» в тому розумінні, що семантичним центром та показником ситуації (стану справ) визнається не окремо взяте дієслово, а ціла конструкція – комплекс, упорядкований у форматі пропозиції. Зазначений підхід декларує необхідність інтеграції пропозиційної моделі з певною концептуальною схемою, яка б забезпечила повноцінну дієвість цієї моделі насамперед при виконанні комунікативного завдання. Таке поєднання виявляється доцільним і необхідним, оскільки враховує надлишкові масиви інформації, які безпосередньо не входять до ядерної зони семантики мовної одиниці. У цьому відношенні показовим є «розширення» ситуативної моделі значення в аспекті заданої дієсловом ситуації до меж так званих валентних фреймів [47, с. 30], фреймових валентностей [34, с. 160].

Уже в «другому читанні» відмінкової граматики робиться спроба тлумачити значення лексичної або синтаксичної одиниці у термінах, значно ширших за інформацію, представлену в тлумаченні цих мовних одиниць. «Щоразу, коли ми обираємо слово або словосполучення, разом із ним ми автоматично залуцаємо той ширший контекст або рамку, у термінах якої відібране слово або словосполучення отримують певну інтерпретацію. Опис значень елементів повинен ніби задавати одночасно «зображення» та його «фон» [32, с. 521]. Втілюючи принцип «зумовленості значення ситуаціями», відмінкова грамика проголошує конструкційний підхід до тлумачення семантики мовної одиниці. Основні положення такого підходу частково втілені в концепції «граматики конструкцій» [38].

Згідно з твердженнями зазначеної концепції, конструкція кваліфікується як концепт, наділений синтаксичними, семантичними та прагматичними властивостями, які не виводяться з інших конструкцій або відповідних властивостей слів, що входять у цю конструкцію. При цьому наголошується, що «конструкції виражають значення, незалежно від слів у реченні» [41, с. 1]. Прикладами конструкцій слугують метасхеми (аргументні структури) типу *У як Х; the X-er the Y-er; Х рухає У, Х спричинив У стати Z, Х спрямовує дію на У* тощо. На відміну від топологічних метасхем, конструкції додатково «обтяжені» набором пропозиціональних характеристик: а) рольовою структурою, яка виявляє співвіднесеність як із граматичними функціями, так і тематичними ролями типу Агенс; б) меронімічними (*Х – частина У*) відношеннями, які пов'язують предикат та аргументи валентними та реляційними зв'язками [44, с. 10].

Близькими до положень граматики конструкцій в аспекті твердження вбудованості дієслова в синтаксичний фрейм є концепція «онтологічних

категорій» [42]. Орієнтуючись на гіпотезу концептуальної структури, зазначений підхід декларує: основними одиницями концептуальної структури є концептуальні конституенти, кожен із яких співвідноситься з певним класом онтологічних категорій (своєрідних концептуальних «частин мови»), таких як: Річ, Подія, Стан, Дія, Місце, Шлях, Властивість та Кількість. Будь-яка із зазначених категорій може бути реалізована (elaborated) у форматі аргументної структури (function-argument structure), в якій кожен аргумент є показником концептуального конститuenta певної категорії. Так, реалізація категорії Стан (через дієслово *be*) у реченні *Her hands are cold* передбачає співвіднесення аргументів *her hands* та *cold* з концептуальними конститuentами категорій Річ і Властивість відповідно. При цьому наголошується, що не кожен концептуальний складник у значенні речення відповідає синтаксичному конститuentові, оскільки певна кількість концептуальних конститuentів входить безпосередньо у семантику лексичних одиниць цього речення. Отже, семантика речення осмислюється у термінах певного концептуального комплексу (конструкції), формат якого вибудовують аргументні структури різної «питомої ваги», пор.: *X переслідує Y – Y у русі; X рухається до (або вздовж тієї ж траєкторії, що й) Y; X намагається наблизитися (або наздогнати) Y* тощо.

Одним із типів комплексів, які демонструють пропозиційну структуруваність та рольову репрезентативність їх внутрішньої будови в аспекті гіпотези концептуальної структури, є глобальні функціональні концепти – комплексні примітиви (complex primitives) [48]. Комплексні примітиви суть примітиви в тому сенсі, що вони є домовними концептами, а комплексними тому, що, на відміну від атомарних семантичних ознак (за М. Бірвішом), їх властивості демонструють риси фамільної подібності [49, с. 394–395]. Такого типу властивості упорядковані у вигляді набору пропозицій, розподілених відповідно до трьох перцептивних чинників: перцепції (сприйняття топологічних об'єктів), кінетики (сенсорно-моторний досвід) та інтеракції (освоєння середовища та тілесне пристосування). Пропозиції засвідчують умови реалізації концепту. Зокрема, комплексний примітив ОПЕРАТОР / АРТЕФАКТ, який лежить в основі речення *The engineers (A) gathered at the computer (B)*, розглядається у контексті таких пропозицій: а) *A* суміжний *B* (перцепція); б) *A* орієнтується на *B* (інтеракція); в) якщо є рух, *A* рухається до *B*, а не навпаки (перцептивна кінетика); г) *A* використовує *B* у традиційний або канонічний спосіб (інтеракція) [37, с. 356–358].

Стан розроблення проблем, пов'язаних із моделюванням семантики в сучасному мовознавстві, засвідчує виразну тенденцію до витлумачення змісту мовної одиниці в перспективі когнітивно-функціонального (такого, що обстоює ідею функціональної та когнітивної зумовленості мовного значення) підходу. Такий підхід декларує необхідність і доцільність моделювання змісту мовної одиниці за зразком концепту ситуації багатовимірного типу, який відтворює динаміку концептуалізації світу дискурсу (певної ситуації або її фрагмента) в аспекті різних варіантів світосприймання людини.

Моделювання семантики мовних одиниць дає можливість розширити й поглибити уявлення про специфіку концептуалізації світу дискурсу (певної

ситуації або її фрагмента) представниками різних мовних спільнот, виявити структури репрезентації знань, що відображають особливості національно-мовної картини світу, специфіку етнічного менталітету, універсальні та унікальні характеристики когнітивних та комунікативних стратегій людини. У перспективі міжмовних зіставлень такі моделі виявляють характерні особливості кодування і способи розподілу інформації про те, як людина інтерпретує зовнішнє оточення та свій внутрішній світ.

Відтворення динаміки мовних явищ визначає доцільність та необхідність моделювання механізмів розширення та розвитку семантичної парадигми мовних одиниць у близькоспоріднених та неспоріднених мовах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алпатов В.М. «Грамматика Пор-Рояля» и современная лингвистика (К выходу в свет русских изданий) / В.М. Алпатов // Вопросы языкознания. – 1992. – № 2. – С. 57–68.
2. Алпатов В.М. История лингвистических учений / В.М. Алпатов. – М. : Языки славянской культуры, 2001. – 368 с.
3. Апресян Ю.Д. Избранные труды : в 2 т. / Ю.Д. Апресян. – М. : Языки русской культуры, 1995. – Т. 2 : Интегральное описание языка и системная лексикография. – 767 с.
4. Апресян Ю.Д. Исследования по семантике и лексикографии : в 2 т. / Ю.Д. Апресян. – М. : Языки славян. культур, 2009. – Т. 1 : Парадигматика. – 568 с.
5. Баранов А.Н. Аспекты теории фразеологии / А.Н. Баранов, Д.О. Добровольский. – М. : Знак, 2008. – 656 с.
6. Бергельсон М.Б. Прагматический «принцип Приоритета» и его отражение в грамматике языка / М.Б. Бергельсон, А.Е. Кибрик // Известия Академии наук СССР. Серия литературы и языка. – М. : Наука, 1981. – Т. 40. – № 4. – С. 343–355.
7. Бирвиш М. Семантика / М. Бирвиш // Новое в зарубежной лингвистике. Лингвистическая семантика / Сост., общ. ред., вступ. ст. В. А. Звегинцева. – М. : Прогресс, 1981. – Вып. X. – С. 177–199.
8. Вежицкая А. Язык. Культура. Познание / А. Вежицкая / Отв. ред. М.А. Кронгауз, вступ. ст. Е.В. Падучевой. – М. : Русские словари, 1996. – 416 с.
9. Вежицкая А. Семантические универсалии и описание языков / А. Вежицкая. – М. : Языки русской культуры, 1999. – 780 с.
10. Вейнрейх У. Опыт семантической теории / У. Вейнрейх // Новое в зарубежной лингвистике. Лингвистическая семантика / Сост., общ. ред., вступ. ст. В. А. Звегинцева. – М. : Прогресс, 1981. – Вып. X. – С. 50–176.
11. Величковский Б.М. Когнитивная наука: основы психологии познания: в 2 т. / Б.М. Величковский. – М. : Смысл ; Изд. центр «Академия», 2006. – Т. 2. – 432 с.
12. Городецкий Б.Ю. О принципах инвентаризации семантики языка и подязыка / Б.Ю. Городецкий // Теоретические и экспериментальные исследования в области структурной и прикладной лингвистики / Сб. ст. под общ. ред. В.А. Звегинцева. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1973. – Вып. 6. – С. 20–59.

13. Джеймс К. Контрастивный анализ / К. Джеймс // Новое в зарубежной лингвистике. Контрастивная лингвистика / Сост. В.П. Нерознак; Общ. ред. и вступ. ст. В.Г. Гака. – М. : Прогресс, 1989. – Вып. XXV. – С. 205–306.
14. Иорданская Л.Н. Смысл и сочетаемость в словаре / Л.Н. Иорданская, И.А. Мельчук. – М. : Языки славянских культур, 2007. – 672 с.
15. Катц Дж. Семантическая теория / Дж. Катц // Новое в зарубежной лингвистике. Лингвистическая семантика / Сост., общ. ред., вступ. ст. В.А. Звегинцева. – М. : Прогресс, 1981. – Вып. X. – С. 33–49.
16. Кибрик А.Е. Очерки по общим и прикладным вопросам языкознания (универсальное, типовое и специфическое в языке) / А.Е. Кибрик. – М. : МГУ, 1992. – 336 с.
17. Кибрик А.Е. Константы и переменные языка / А.Е. Кибрик. – СПб. : Алетейя, 2005. – 720 с.
18. Кнорина Л.В. Природа языка в лингвоконструировании XVII века / Л.В. Кнорина // Вопросы языкознания : Наука, 1995. – № 2. – С. 110–120.
19. Колшанский Г.В. Лингво-гносеологические основы языковой номинации / Г.В. Колшанский // Языковая номинация (Общие вопросы) / Под общ. ред. Б.А. Серебренникова и А.А. Уфимцевой. – М. : Наука, 1977. – С. 99–146.
20. Кочерган М. Сопоставительная лексическая семантика: идеи, проблемы и методы / М. Кочерган // Сьпоставително езикознание. – 1997. – Г. XXII. – № 1. – С. 11–22.
21. Красухин К.Г. Метаязыковая терминология средневековых модистов / К.Г. Красухин // Логический анализ языка: Языки этики. – М. : Языки русской культуры, 2000. – С. 422–426.
22. Кронгауз М.А. Семантика / М.А. Кронгауз. – М. : Рос. гос. гуманитар. ун-т, 2001. – 399 с.
23. Кубрякова Е.С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Е.С. Кубрякова. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
24. Кубрякова Е.С. О концептах, схваченных знаком / Е.С. Кубрякова // STUDIA LINGUISTICA XVIII. Актуальные проблемы современного языкознания : Сборник. – СПб. : Политехника-сервис, 2009. – С. 69–75.
25. Кузнецов А.М. Основа для контрастивной семасиологии / А.М. Кузнецов // Сопоставительная лингвистика и обучение неродному языку. – М. : Наука, 1987. – С. 64–72.
26. Лайонз Дж. Введение в теоретическую лингвистику / Дж. Лайонз. – М. : Прогресс, 1978. – 544 с.
27. Лакофф Дж. Женщины, огонь и опасные вещи: что категории языка говорят нам о мышлении / Дж. Лакофф. – М. : Языки слав. культ., 2004. – 792 с.
28. Мельчук И.А. Опыт теории лингвистических моделей «Смысл ↔ Текст» / И.А. Мельчук. – М. : Языки русской культуры, 1999. – I–XXII. – 346 с.
29. Никитин М.В. Основы лингвистической теории значения / М.В. Никитин. – М. : Высшая школа, 1988. – 168 с.

30. Рахилина Е.В. Основные идеи когнитивной семантики / Е.В. Рахилина // Современная американская лингвистика: Фундаментальные направления. – М. : Едиториал УРСС, 2002. – С. 370–389.
31. Степанов Ю.С. Имена. Предикаты. Предложения (Семиологическая грамматика) / Ю.С. Степанов. – М. : Наука, 1981. – 360 с.
32. Филлмор Ч. Дело о падеже открывается вновь / Ч. Филлмор // Новое в зарубежной лингвистике. Лингвистическая семантика / Сост., общ. ред., вступ. ст. В.А. Звегинцева. – М. : Прогресс, 1981б. – Вып. X. – С. 496–530.
33. Фрумкина Р.М. Цвет. Смысл. Сходство / Р.М. Фрумкина. – М. : Наука, 1984. – 175 с.
34. Цинман Л.Л. Модель управления слова, фреймовые актаны и лингвистическая инженерия / Л.Л. Цинман, В.Г. Сизов // Семиотика и информатика : Сб. науч. ст. / Отв. ред. В.А. Успенский. – М. : Языки русской культуры ; Русские словари, 1998. – Вып. 36. – С. 154–166.
35. Ченки А. Современные когнитивные подходы к семантике: сходства и различия в теориях и целях / А. Ченки // Вопросы языкознания : Наука, 1996. – № 2. – С. 68–78.
36. Шатуновский И.Б. Семантика предложения и нерелевантные слова (значение, коммуникативная перспектива, прагматика) / И.Б. Шатуновский. – М. : Языки русской культуры, 1996. – 400 с.
37. Correa-Benningfield M. Image schemas vs. «Complex Primitives» in cross-cultural spatial cognition / [M. Correa-Benningfield, G. Kristiansen, I. Navarro-Ferrando, C. Vandeloise] // From perception to meaning: Image schemas in cognitive linguistics / Ed. by B. Hampe. – Berlin ; N. Y. : Mouton de Gruyter, 2005. – P. 343–368.
38. Fillmore Ch.J. Regularity and idiomaticity in grammatical constructions: The case of let alone / Ch.J. Fillmore, P. Kay, M.C. O'Connor // Language. – Baltimore : Waverly Press, 1988. – Vol. 64. – № 3. – P. 501–538.
39. Gibbs R.W., Jr. Embodied experience and linguistic meaning / Jr., R. W. Gibbs // Brain and Language. – 2003. – Vol. 84. – № 1. – P. 1–15.
40. Gibbs R.W., Jr. The psychological status of image schemas / Jr., R.W. Gibbs // From perception to meaning: Image schemas in cognitive linguistics / Ed. by B. Hampe. – Berlin ; N. Y. : Mouton de Gruyter, 2005. – P. 113–136.
41. Goldberg A.E. Constructions: A construction grammar approach to argument structure / A.E. Goldberg. – Chicago : University of Chicago Press, 1995. – 265 p.
42. Jackendoff R.S. Semantic structures / R.S. Jackendoff. – Cambridge, MA : The MIT Press, 1992. – 336 p.
43. Johnson M. The philosophical significance of image schemas / M. Johnson // From perception to meaning: Image schemas in cognitive linguistics / Ed. by B. Hampe. – Berlin ; N. Y. : Mouton de Gruyter, 2005. – P. 15–34.
44. Kay P. Grammatical constructions and linguistic generalizations: The What's X doing Y? construction / P. Kay, Ch. J. Fillmore // Language. – Baltimore : Waverly Press, 1999. – Vol. 75. – № 1. – P. 1–34.
45. Kimmel M. Culture regained: Situated and compound image schemas / M. Kimmel // From perception to meaning: Image schemas in cognitive linguistics / Ed. by B. Hampe. – Berlin ; N. Y. : Mouton de Gruyter, 2005. – P. 285–312.

46. Langacker R.W. Cognitive grammar. A basic introduction / R.W. Langacker. – Oxford : Oxford Univ. Press, Inc., 2008. – 562 p.

47. Sgall P. The meaning of the sentence in its semantic and pragmatic aspects / P. Sgall, E. Hajičová, J. Panevová / Ed. by J. L. Mey. – Dordrecht ; Boston ; Lancaster ; Tokyo : D. Reidel Publ., Co., 1986. – 353 p.

48. Vandeloise C. Spatial prepositions: A case study from French / C. Vandeloise. – Chicago : University of Chicago Press, 1991. – 265 p.

49. Vandeloise C. Containment, support, and linguistic relativity / C. Vandeloise // Cognitive approaches to lexical semantics / Ed. by H. Cuyckens, R. Dirven, J. R. Taylor. – Berlin ; N. Y. : Mouton de Gruyter, 2003. – P. 393–426.

50. Van Valin R.D., Jr. Syntax: Structure, meaning and function / Jr., R.D. Van Valin, R. J. LaPolla. – Cambridge : Cambridge Univ. Press, 1997. – 744 p.

УДК 82-312.1

Йиржи Коростенски

(г. Пльзень, Чешская Республика)

О НЕКОТОРЫХ ФАКТОРАХ КОГНИТИВНЫХ ПРОЦЕССОВ И ИХ ОТРАЖЕНИИ В ЯЗЫКЕ (языковые рефлексии по линии слуховых ощущений)

Новая парадигма в науке

Условия возникновения новой парадигмы в науке тесно связаны с восприятием рефлексии человека, направленное на анализ самого себя на фоне процесса познания вообще. На основе указанной точки зрения определилась сфера дисциплин, в рамках которых стало развиваться новое научное познание мира. В мировых масштабах это касалось психологических, философских аспектов, а также новых технологий в сфере вычислительной техники. Данное направление связано с такими именами как Т. Кун [5], Э. Рош [22], Н. Хомский [16].

Когнитивное направление в нашей лингвистике связано с богатыми традициями отечественного функционального структурализма. Й. Корженски [18], Е. Беличова-Кржижкова [12] и др. воплощают его идеи, основываясь на зарубежных работах, напр. из США: Дж. Лакофф, М. Джонсон [19], Н. Хомский [15], из ГДР: М. Бирвиш [13], Э. Ланг [20], и особенно из Польши: Р. Токарски [23], Р. Грегорчикова [14] и России: Е.С. Кубрякова [4], Е.В. Рахилина [7], Н.Ф. Алефиренко [2]. Наша когнитивная лингвистика сосредоточена не только на прикладном изучении частных фрагментов языковой картины мира, какими являются функционирование цветов или характеристика размера в ее сфере, но стремится также на их основе к формулировке собственных теоретических постулатов в работе И. Ваньковой [24]. Если определить отношение нового когнитивного направления к предыдущему структурализму, то их взаимосвязь можно характеризовать с помощью понятия «вдохновляющего симбиоза».

Антропоцентризм как один из основных постулатов когнитивного подхода является не только общей прокламацией, он начинает влиять на все остальные схемы изучения языковых явлений. С определенной натяжкой можно сказать, что антропоцентризм можно считать одним из самых общих принципов, на основе

которого объединены все остальные схемы, как ,ориентационные‘, ,локационные‘ и те, которые связаны не только с понятием ,плоскости‘ (*dlouhý x krátký, za uhlom, sзади, близости*), но и структурированы на фоне понятия, вертикальности-горизонтальности‘ пространства (,наверху‘ → *на вершине*, ,внизу‘ → *на более низких этажах, глубокий x высокий*), не только в самом концепте ,контейнера-емкости‘, но и в других схемах.

«Хаос» и «порядок» в языке

Усиление антропоцентрического понимания непосредственно влияет и на способ квантификации семантики в русле контраста фона и фигуры. Все указанные аспекты проецируются призмой психики в языковую картину мира.

К вопросу о роли хаоса в науке и лингвистике в частности. Хотя когнитивная лингвистика почти всегда отмежевывается от строго структуралистического понимания системы, как четко очерченной схемы в языке, тем не менее, организующий момент и порядок является неотъемлемой составной частью человеческого существования. Поэтому понятие хаоса и порядка стали предметом всестороннего изучения со стороны когнитивной лингвистики.

С теорией хаоса в настоящее время часто связывают долгожданное сближение естественных наук с гуманитарными, в том числе с языкознанием. Вся окружающая нас природа основана в большинстве своем на нелинейных процессах, поддающихся в определенных ситуациях и моментах синергетическому воздействию. Динамизм, процессы упорядочения, построение разных схем и есть фракталы. Хотя они изучаются более ста лет многими математиками, тем не менее, только в 1982 г. математик Бенуа Мандельброт дал их первое и доступное толкование в книге «Фрактальная геометрия природы» [8].

Самоподобие структур создается природой, тем не менее, закономерности фракталов сегодня изучаются и в лингвистике, так как сходства языка со сложной структурой организмов признаются уже многими лингвистами.

Описание языковой структуры методами и понятиями фрактальной лингвистики подлежит строгим правилам. Необходимо понять тот факт, что фрактальное описание основано на моделировании текста. Поэтому для этих целей выбираются лишь языковые единицы с однозначной возможностью определения по заданным критериям, причём каждую единицу считают лишь один раз. Слово для целей фрактального анализа понимают как отдельно взятое понятие, причём различают с одной стороны совокупность синтаксических употреблений, а с другой его морфемную структуру. Конечные результаты фрактального анализа языковых фракталов являются аппроксимациями совершенных математических фракталов [11, с. 114].

Успешность дальнейшего развития фрактальной лингвистики связано с тем, насколько эффективной и применимой на практике окажется её «прогнозирующая» способность и формулировка достаточно ясных правил при определении семантики языковых единиц.

Типология метафоры

Метафора образует один из основных строительных элементов когнитивного понимания языка. Принципы ее построения и квантификации, когда категоризация метафор на языковые и художественные отражает, прежде всего,

языковой аспект, отличаются по сравнению с традиционным пониманием, в частности, языковыми аспектами. При когнитивном понимании возникновение метафоры объясняется характером способа и формой мышления, в конце мыслительной цепи которого находится выражение в виде языковых рефлексий.

Самой яркой попыткой изложения начальных этапов возникновения метафоры мы считаем взгляды Н.Д. Арутюновой [3], согласно которым создание метафоры опирается на две основные синтаксические функции предложения. Взаимобусловливание функции «идентификации предмета речи» в теме функцией «предикации» в реме имеет ключевое значение с точки зрения реализации языковой метафоры именно потому, что существование двух основных семантических категорий слов – классификационных и семантических предикатов – вполне однозначно «регулирует» метафизику языкового выражения.

Подобную точку зрения отстаивает и В.Хрз [17], представляющий психологическое направление в понимании метафоры. В своей работе он различает несколько этапов возникновения метафоры, причем основным считает процесс взаимодействия темы и «носителя», когда на основе их контакта возникает новое значение.

Г.Н. Скляревская [9, с. 47] склоняется к денотативному пониманию метафоры, предполагая активное взаимодействие семантических черт, которые в разной степени принимают участие в метафорических переносах в роли «символа метафоры» как элемента «трансформации» языковой метафоры.

Когнитивный подход к изложению метафоры подчеркивает не только антропоцентрическое понимание процессов мышления в форме концептуализации форм ментальной структуры как базы для создания когнитивной метафоры, но одновременно признает и функции коннотативных черт как важной части заново вновь образовавшихся метафор. Тем не менее, даже теория когнитивной метафоры до сих пор не в состоянии дать хотя бы более-менее точный прогноз ее языковой рефлексии. Дело не только в конкуренции отдельных концептов, но и в возможности актуализации ряда вариантов в рамках определенного концепта.

В когнитивной лингвистике не существует единого мнения относительно механизмов зарождения метафоры в языке. Часть ученых [2, с. 4] выдвигает теорию концепта, как самостоятельных «сгустков» мышления. В американской лингвистике традиционно разрабатывается понимание когнитивных процессов, основанных на прототипах [19, с. 22]. Во многих работах подчеркивают скорее этнокультурную [1] или семантическую [7] составляющую метафорических преобразований и процессов.

В нашей статье мы хотим представить вариант подхода, разрабатываемый в чешской лингвистике [10]. В нём представлены когнитивные процессы в областях «источник — цель» на сопоставительном чешско-русском материале в сфере слуховых ощущений человека. Одновременно прослеживаются и связи со словообразовательными структурами обоих языков, где выявляется ряд важных сходств и различий.

Слух и вопросы концептуализации

Слух считают сегодня скорее второстепенным «каналом», с помощью которого

люди воспринимают внешний мир. Последнее, вне всякого сомнения, связано с фактом, что подача подавляющего большинства объёма информации, особенно в нашем культурном пространстве, основана на визуальной перцепции. Тем не менее, даже доминирующее положение зрения в качестве органа восприятия внешнего мира, не исключает важной роли слуха в данной системе, ср. напр. большое значение «услышанного» в еврейской культуре и религии [10] или на более ранних этапах европейских культур. Например, в восточнославянском сборнике правовых норм «Русская правда» незаменимое значение имеет понятие «послухъ», т. е. тот ,кто слышал‘ о факте, а не тот, кто видел‘ «видокъ».

Области источника и целевой концептуальной метафоры включают в исследуемом фрагменте языкового образа ограниченное количество языковых реализаций. Источником понятий, получивших в целевой сфере языковое оформление, является, прежде всего, собственный орган слухового восприятия (*ucho* – ухо) и все связанные с ним акустические восприятия (*poslouchat* – слушать) вместе с акустическими характеристиками воспринимаемых импульсов с точки зрения интенсивности, тембра и т. п. Целевой областью становятся языковые реализации в сфере ,межлических отношений‘.

На результаты оязыковлениа существенно влияет активная и пассивная форма восприятия акустического сигнала. В чешском языке эта понятийная противоположность выражена в глаголах *poslouchat* x *slyšet*, в русском *слушать* x *слышать*. Первый из глаголов выражает активный подход в смысле сознательного восприятия акустического сигнала и многие концептуализации связаны с рядом культурных и других связей. Они же влияют на процессы концептуализации и на разные коннотативные особенности. Это наблюдается в случае, если воспринимаются звуки, не издаваемые человеком. Тогда языковые рефлексии могут «обратиться» различными красками. В случае диалога двух лиц создаётся пёстрая мозаика межлических отношений. К ним относят кроме ,почтения‘ также ,услужливость‘, ,господство‘, ,надменность‘ и многие другие: *poslouchat doma/слушаться дома (быть послушным)*, *poslouchat učitele/слушаться учителя*. Глагол *не слушаться* и его дериваты заменяют положительные коннотации на отрицательные, ср. напр.: *neposlouchá ve škole a ani doma ne/не слушается ни дома, ни в школе; je neposlušný a neposedný/он не слушается и непоседливый; neposlouchá nadřízené a ani velitele ne/он не слушается ни начальства, ни командиров*.

Естественно, что спектр коннотаций распространяется опосредствованно и на соответствующие словообразовательные деривации, ср. напр.: *vyslechnout koho/заслушать что*, *naslouchat komu/прислушиваться к кому*, *přeslechnout co/прослушать что* и проецируется в следующие отглагольные девербативы, как напр. *Náslech/посещение урока практикантами*, *výslech/dонос*, *poslech/слушание (песни)*, *odposlech/прослушивание (прослушка) кого чего*, *posluchárna/аудитория* и многие др. В указанном фрагменте уже оба языка существенно расходятся.

Хотя пассивное восприятие звукового сигнала в обоих языках не создаёт экспрессивно окрашенные языковые реализации, ср. (*u*)*slyšet*(*y*)*слышать*, тем не менее характер восприятия звукового сигнала можно считать важным показателем в смысле сопутствующих коннотаций в области человеческих отношений.

Акустические проявления, отличающиеся низким уровнем громкости, носят, как правило, в обоих языках положительные оценки обстоятельств и т. п., ср. напр. *vítr burácel, skučel až posléze utichl/ветер грохотал, завывал, но в последствии затих*. Хотя и здесь положительная оценка не является абсолютной, отличия существуют и на межъязыковом уровне. В чешском слово *tichý člověk* приобретает лишь положительную оценку, в то время как в русском языке *тихий человек* в определённом контексте может приобрести оттенок не всегда положительной оценки. Наоборот, слово *tichošlápek* в чешском вызывает скорее отрицательные коннотации, и его поведение оценивают как закулисное. А *тихоню* и в русском воспринимают чаще отрицательно.

Противоположный полюс, выраженный словами *hlasitý/громкий, hlučný/шумный*, или экспрессивное *řvát/opatř, rozeřvaný/крикливый*, как правило, в обоих языках оценивают оттенками ‚невнимательный‘, ‚необразованный‘, ‚примитивный‘, ‚хамский‘, ‚несдержанный‘ и т. п.

Следующим источником языковых рефлексий является и орган акустической перцепции *ucho/ухо*. В целевой области создаются языковые рефлексии для семантического пространства, качества воспринимаемого сигнала⁴, srov.: *hudba přímo tahala za uši/музыка прямо рвала уши; nech si profouknout uši/нусть тебе продуют уши; měl by sis dojít k ušnímu lékaři/тебе зайти к ушному врачу (отолару)*; межличностные отношения⁴, ср. напр.: *nezacpávej si uši a poslouchej/ne затыкай уши и слушайся*; подвергает оценке также способность по принятию акустического сигнала, ср. напр.: *...sedí si na uších* ‚плохо слышит‘ (*он сидит на ушах*); *má uši vyklepané/vyšpicované*, слышит отменно⁴ (*... уши у него подклепанные, наострѣнные...*). *Uši/yuši* создают не только одну из доминант головы, но всего тела, что получает отражение и в языковой картине чешского языка, ср. напр.: *dostat za uši/получить за уши, vytahat za uši/тянуть за уши кого-нибудь* «физически наказать⁴; *vězí až po uši v celé té nepřijemné historii/в этой истории он погряз по уши* ‚очень‘; *má za ušima/у него за ушами* ‚умный человек‘. Из других невидимых частей уха в чешском языке принимают участие в когнитивных процессах концептуализации некоторые составные части уха как органа, напр. барабанные перепонки, ср. напр.: *z takového hluku mohou prasknout bubínky/от такого грохота могут лопнуть барабанные перепонки*, что обозначает ‚чрезмерную громкость‘, или в оценке принимают участие дефекты органов слуха, препятствующие качественному слуховому восприятию, ср. напр.: *je hluchý jako dělostřelecký káň / ražez* (*он глухой как лошадка артиллериста/как пень*).

Если посмотреть на вопрос с позиции русского языка, то определенные сдвиги происходят и здесь. *Ухо* как орган слухового восприятия выступает как область источника для целевых значений ‚качества слухового восприятия‘, srov.: *наострить слух / уши – našpicovat uši; туг на ухо* ‚slyšet špatně‘; *туговат на ухо* ‚neslyšet nejlépe‘; *медведь на ухо наступил* ‚bez hudebního sluchu‘ [6, 500], или ‚обстоятельственные характеристики‘, ср. напр.: *почесать/чесать за ухом – podrbat se/drbat se za uchem*, *он пропускает мимо ушей – pouštit to jedním uchem tam, druhým ven*, *у него улыбка от уха до уха – směje se od ucha k uchu*, *слушать/услышать своими собственными ушами – slyšet/uslyšet na vlastní uši*, *залезть во что-то по уши – být/vězet v čem až po uši*, *увязнуть в долгах по уши – zadlužit se/být zadlužený až*

po uši, vлюбиться по ушii – zamilovat se/být zamilován až po uši [21, с. 553–554]. В оцeнкe рaзних, мeнтaльных дeйствій‘ и ,мeжчeлoвeчeских oтнoшeний‘ чeшский язык вoхoдит в сфeрe источника зa рaмки нeпoсрeдствeннoй сфeры oрганoв слухa, в тo врeмя кaк в русскoм источник oстaeтся прeжним, ср. напр.: *nemít páru o čem – ни уха ни рыла*; ,*měnit bez doplatku – ухо на ухо*; ,*těsně vedle sebe (o zvířatech) – ухо к уху*; *приклонять слух / ухо ,pozorně poslouchat / naslouchat‘; по слухам ,podle toho, co se povídá‘ [б, с. 500].* Русский язык в бoльшeй стeпeни, чeм чeшский, испoльзуeт для сoздaния фрaгмeнтoв языкoвoй картинy мира (ЯКМ) в указaннoм сeмaнтическoм прoстpaнствe oтличитeльные источники для пoслeдующих цeлeвых языкoвых рeализaций, хoтя oни нe вoхoдят зa рaмки связaнных с прoцeссoм слухoвoгo вoсприятия пoнятий, ср. напр.: *обратиться в слух/ превратиться в слух – být jedno velké ucho, pozorně naslouchat‘; на слуху ,blízko‘; ни слуху, ни духу o ком, o чeм, oт кoгo – ani vidu, ani slechu po někom, po něčem; слухом не слышать o ком, o чeм, прo кoгo, прo чтo – 1) nemít ponětí o někom, o něčem, 2) není ani cítit něhoho něco; не слышать души o ком / не чаять души в ком – láska až za hrob; не слышать земли / ног под собой – létat v oblacích.*

Всe указaнные вышe прoцeссы нaпрямую связaны с прoцeссaми кoнцeптyализaции. Кoгнитивные мeтaфoры oцeниваются кaк нaибoлee яркиe прoявлeния кoнцeптyализaции. В нaшeм фрaгмeнтe ЯКМ ислeдoвaлись пyти языкoвых рeфлeксий, нaчaлo кoтoрых зaрoждaeтся в oблaсти слухoвых oщущeний. В цeлeвoй oблaсти oтдeльные кoнцeптyальнe сxeмы мoгут oбъeдинять рaзные пoнятийнe и сeмaнтическe сфeры и нa oбoрoтe. Oтличия нaблюдaeм и в мeжъязыкoвoм сoпoстaвлeнии. Так напр. в цeлeвoй сфeрe ,кaчeствo слухa‘ *hudba přímo tahala za uši/мyзыкa прямo рвалa ушii; nech si profouknout uši/нyсть тeбe прoдyют ушii* мoжнo в oбoих языкaх нaблюдaть oдинaкoвую oнтoлoгическyю сxeмy мeтaфoричeскoй ,пeрсoнификaции‘. Хoтя в дpyгих слyчaях тoй жe цeлeвoй хaрaктeристикy ,кaчeствo слухa‘ oбa языкa пpидepживaются тoй жe сxeмы ,пeрсoнификaции‘, тeм нe мeнee, кoнкpeтнe языкoвыe рeализaции в oбoих языкaх рaсxoдятся и ввoдят нoситeлeй языкa в рaзные бoлee или мeнee oтличaющiesя друг oт дpyгa пoнятийнe сфeры, ср. напр.: *обратиться в слух/ превратиться в слух – být jedno velké ucho* и др.

В ислeдyeмoй сфeрe сyщeствyют и слyчaи нeсoвпaдeния сxeм кoнцeптyализaции в мeжъязыкoвoм сoпoстaвлeнии. В oбoрoтe *...poslouchá brichem, a ne uchem – ...y нeгo в oднo yxo вxoдит, a из дpyгoгo выxoдит* в чeшскoм языкe нaблюдaeтся прoстoe сpaвнeниe бeз кoнцeптyальнoй мeтaфoры, вxoдившeй в кaкyю-либo сxeмy кoнцeптyализaции, в тo врeмя кaк в русскoм эквивaлeнтe нaблюдaeтся мeтaфoричeскaя сxeмa ,пeрсoнификaции‘.

Чaстичные вывoды

Слyхoвoе вoсприятие кaк источник кoгнитивных прoцeссoв нa пoслeдующих oтaпax oязыкoвлeния пpиoбрeтaeт рaзные фoрмы в русскoм и чeшскoм языкaх. Хoтя прeoблaдaющими в прoцeссaх кoнцeптyальнoй мeтaфoризaции являютcя сxoднe пoнятия, сxeмы, знaчeния и фoрмaльнe вырaжeния, нaчинaя oт источника дo цeлeвoй языкoвoй рeализaции, пpи бoлee тщaтeльнoм aнaлизe мoжнo oбнapyжить ряд рaсxoждeний, кoтoрыe сoздaют спeцифику сoпoстaвляeмых славянских языкoв.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абакумова О.Б. Пословицы в языке, сознании и коммуникации / О.Б. Абакумова. – СПб. : Издательский дом «Алеф-Пресс», 2012. – 354 с.
2. Алефиренко Ф.М. Лингвокультурология. Ценностно-смысловое пространство языка. Учебное пособие. – М. : Издательство «Флинта», Издательство «Наука», 2010. – 282 с.
3. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека / Н.Д. Арутюнова. – М., 1998. – 896 с.
4. Кубрякова Е.С. Семантика в когнитивной лингвистике (о концепте контейнера и формах его объективизации в языке) // Известия АН, серия литературы и языка. – 1999. – Т. 58. – № 5–6. – С. 3–12.
5. Кун Т. Структура научных революций. – М., 1975. – 300 с.
6. Молотков А.И. и др. Фразеологический словарь русского языка. – М. : Советская энциклопедия. – 1968. – 543 с.
7. Рахилина Е.В. Когнитивный анализ предметных имен: от сочетаемости к семантике. – М. : 2000. Русские словари. – 415 с.
8. Что такое фракталы [online]. – Режим доступа : <http://elementy.ru/posters/fractals/fractals>
9. Склярёвская Г.Н. Метафора в системе языка. – СПб., 1993. – 149 с.
10. Arendtová, H. Řeč a metafora. Metafora a nevysvětlitelné // Myšlení o divadle II. – Praha : UK, 1993. – S. 47–78.
11. Benešová M. Kvantitativní analýza textu se zvláštním zřetelem k analýze fraktální. Disertační práce. Univerzita Palackého v Olomouci Filozofická fakulta. – Olomouc, 2011 – S. 114.
12. Běličová-Křížková H. K systému prostorových vztahů v současných slovanských jazycích // Slavia. – 1978. – Vol. 47, č.2. – S. 122–144.
13. Bierwisch M. Some Semantic Universals of Adjektivals // Foundations of Language. – 1967. – Vol. 3. – S. 1–36.
14. Grzegorzczkowa R., Waszakowa K. Studia z semantyki porównawczej. Nazwy barw. Nazwy wymiarow. Predykaty mentalne. Część I. – Warszawa, 2000. – S. 344.
15. Chomsky N. A minimalist program for linguistic theory // K. Hale & S. J. Keyser, eds. – MIT Press, Cambridge, 1993, MA, C. 1–52.
16. Chomsky N. Aspect of the Theory of Syntax. – Cambridge, The M. I. T. Pr. 10. 1969. – 251 s.
17. Chrz V. Psychologie metaforы II: Metafora z hlediska kognitivní psychologie // Československá psychologie /ročník XXXX/. – 1996. – č. 3. –S. 217–227.
18. Kořenský J. Teorie přirozeného jazyka. Interdisciplinarita, aplikace, programy. – Praha, 1989. – 109 s.
19. Lakoff G. – Johnson M. Metaforы, kterými žijeme. – Brno: Host, 2002. – 282 s.
20. Lang E. Semantik der Dimensionsauszeichnung räumlicher Objekte // Grammatische und konzeptuelle Aspekte von Dimensionsadjektiven, Studia grammatica XXVI + XXVII. – Berlin, 1987. – S. 287–516.
21. Mokijenko V., Wurm A. Česko-ruský frazeologický slovník. – Olomouc : UPOL, 2002. – 659 s.
22. Rosch, E. Human categorization // N. Warren (ed.), Studies in cross-cultural psychology, vol. 1, – N.Y. : Academic press, 1977. – C. 1–49.

23. Tokarski R. Konotace – prototypy – otevřené definice // Čítanka textů z kognitivní lingvistiky. – Praha, 2007. – S. 13–25.

24. Vaňková I. Nádoba plná řečí (člověk, řeč a přirozený svět). – Praha : UK, 2007. – 312 s.

УДК 81'42: 811 111

Євгенія Костик

(м. Переяслав-Хмельницький, Україна)

ЛІНГВІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ УВИРАЗНЕННЯ ХУДОЖНЬОГО МОВЛЕННЯ КАЗКИ

Постановка проблеми в контексті сучасної філологічної науки. Особливим предметом наукового інтересу філологів є казка, з різними підходом до аналізу, вивченням та інтерпретацією тексту. Казки відзначаються національними особливостями, відображають спосіб життя народу, його працю і побут, природні умови, де читач може ознайомитися з культурним надбанням народу, його мовною колоритністю тощо.

Британський казковий фольклор, надзвичайно багатий і різноманітний, дійшов до нас із сивої старовини й зберігає на собі печатки тих епох і тих культур, у надрах яких створювався. Тому, актуальність даного дослідження зумовлена пошуком різноманітних мовно-структурних і художньо-зображальних засобів у виразненні художнього мовлення англійської казки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій дозволяє зазначити, що вказана проблема знайшла певне висвітлення у дослідженнях сучасних науковців. Заслужують на увагу наукові праці, що присвячені дослідженню мовнотипологічних особливостей та синтаксичній структурі казок (Вербицька О.М., Дарбішева Х.А., Демурова Н.М., Мешалкіна Є.М., Ребрій О.В., Романюга Н.В., Рудне В., Яковлева М.А. та ін.). Однак дослідження лінгвістичних особливостей у виразненні художнього мовлення казки залишається актуальною серед наукових досліджень, адже кожен науковець інтерпретує своє власне бачення до аналізу тексту.

Метою дослідження є лінгвістичний аналіз художніх мовленнєвих засобів на матеріалі казки Оскара Вайлда «The Star-Child».

Виклад основного матеріалу дослідження. Текст казки – фольклорний жанр, вигадана прозаїчна оповідь побутового чи казкового змісту. Найчастіше в казках присутній чарі і різні неймовірні у звичайному житті пригоди. Недоступне стає доступним, нереальне реальним. Саме тому казки люблять і діти, і дорослі. У кожного народу є свої казки з їх особливостями – національними героями, побутом. Будь-яка казка з наукової точки зору являє собою епічний, прозовий (найчастіше) твір з побутовим, авантюрним або чарівним ухилом, яке базується на основі вигаданого сюжету.

Композиція тексту англійських казок постає як єдність композиційно-сюжетної, композиційно-сміслової структур та лінгвістичних засобів їхньої

об'єктивації в тексті. Така єдність забезпечує зв'язність та цілісність тексту й відбиває його змістовний, смисловий та формальний аспекти.

Оскар Вайлд відомий як один із провідних представників естетизму – літературно-художньої течії, головною вимогою якої до мистецтва слова було не копіювати природу, а відтворювати її за законами краси, недоступної для повсякденного життя. Його казки дивним чином являють собою і найбільш органічне втілення естетичних ідей письменника, і найбільш категоричне їх заперечення, адже в них парадоксально поєднується моралізаторський зміст і естетичне мовне оздоблення, яке є провідною властивістю літературної творчості О. Вайлда, що здобула йому всесвітню славу. Сюжети його казок навряд чи можна вважати оригінальними, в них відбиваються різноманітні літературні і навіть ширші мистецькі впливи, утім цим творам властива неповторна індивідуальність, «особливий аромат», джерелом яких є їхня неповторна мова [5, с. 314].

Варто сказати, що авторські казки О. Вайлда («Canterville Ghost», «The happy Prince», «The Nightingale and the Rose», «The Selfish Giant», «The Devoted Friend», «The Birthday of the Infanta», «The Fisherman and His Soul», «The Star-Child») дивовижним чином позбавлені повчальності, яка б виконувала роль диктату стосовно читачів. Мораль у казках неодмінно присутня. Але англійський модерніст настільки майстерно приховав її, що ці казки зацікавлять як дорослих, так і дітей, які не люблять, щоб їх повчали.

Як і в народних казках, героями творів О. Вайлда стали принци й принцеси, чаклуни та велетні, тварини й птахи, які здатні розмовляти. У творах митця присутні чарівні речі, незвичайні обставини й магичні перетворення. Водночас казки письменника мають і чимало відмінностей від фольклору. Події в казкових творах О. Вайлда зумовлені не лише художнім вимислом, а й реальною дійсністю, у казках митця не завжди буває щаслива кінцівка (власне, як і в житті). Персонажі зі своїми почуттями, мріями, стражданнями більше нагадують реальних людей. Інколи їх не можна оцінити однозначно, бо вони змінюються: негативні персонажі можуть ставати позитивними або навпаки (залежно від їхніх учинків). Головними випробуваннями для героїв О. Вайлда стають не зовнішні боротьба з чудовиськами, подорож у невідомий світ, а саме ті, які виявляють внутрішню сутність героїв, – їхня стійкість, мораль, милосердя, любов та інші якості. Тому й чарівні перетворення, які є традицією народної казки, поширюються письменником не на зовнішній, а передовсім на внутрішній світ людини [5, с. 315].

Для лінгвістичного аналізу було обрано авторську казку О. Вайлда «The Star-Child». Художньою ідеєю казки є поняття краси, а головний конфлікт спричинений протистоянням «зовнішньої» (естетичної) та «внутрішньої» (етичної або моральної) краси. Назва твору є складним оказіональним словом. Більшість перекладають його як «Зоряний хлопчик», «Дитя-зірка», «Хлопчик-зірка». Оскільки лексема «*star*» може перекладатися як іменником, так і прикметником, а гендерно нейтральне «*child*» замінене на гендерно марковане «*хлопчик*», тому найбільш вдалим вважають перший варіант назви.

З перших рядків твору автор вдається до персоніфікації, зокрема, коли представляє «*Mountain-Torrent*», що є об'єктом жіночої статі, а «*Ice-King*» – чоловічої:

... and when they came to the **Mountain-Torrent** she was hanging motionless in air, for the **Ice-King** had kissed her [1, с. 222].

Зображуючи тварин автор персоніфікував їх для кращого розуміння їхніх думок і почуттів, цим самим наділяючи тварин людськими рисами:

– «Ugh!» snarled **the Wolf**, as he limped through the brushwood with his tail between his legs, «this is perfectly monstrous weather. Why doesn't the Government look to it?» [1, с. 222];

«Weet! weet! weet!» twittered **the green Linnets**, «the old Earth is dead and they have laid her out in her white shroud» [1, с. 222];

– «The Earth is going to be married, and this is her bridal dress,» whispered **the Turtledoves** to each other [1, с. 222];

«Well, for my own part,» said **the Woodpecker**, who was a born philosopher, I don't care an automatic theory for explanations [1, с. 222];

The only people who seemed to enjoy it were **the great horned Owls**. Their feathers were quite stiff with rime, but they did not mind, and they rolled their large yellow eyes, and called out to each other across the forest, «Tu-whit! Tu-who! Tuwhit! Tu-who! what delightful weather we are having!» [1, с. 224];

He said to **the Mole**, «Thou canst go beneath the earth. Tell me, is my mother there?» And **the Mole** answered, «Thou hast blinded mine eyes. How should I know?» [1, с. 238];

And to **the little Squirrel** who lived in the fir-tree, and was lonely, he said, «Where is my mother?» And **the Squirrel** answered, «Thou hast slain mine. Dost thou seek to stay thine also?» [1, с. 238];

And **the Hare** answered him, and said: «Surely thou hast given me freedom, and what shall I give thee in return?» [1, с. 244].

Опис дятла є особливо виразним у творі, адже автор порівнює його з природженим філософом, де використовує сучасну наукову мову:

«Well, for my own part,» said the Woodpecker, who was a born philosopher, I don't care an automatic theory for explanations [1, с. 222].

Подібні приклади персоніфікації служать для мети алегоричної подачі інформації і вираженню завуальованого критичного відношення автора до осіб, які є носіями негативних рис вигаданих автором персонажів.

Алітераційний комплекс представлений у казці такими звуко-символічними одиницями як: «Ugh!»; «Weet! weet! weet!»; «Tu-whit! Tu-who! Tuwhit! Tu-who!»). Кожен із них є оказіональним звуконаслідуванням і перекладається особливим відповідником, що характеризує кожен окрему тварину, створюючи додатковий алітераційний ефект: «Ugh!» – «Хух!»; «Тху!» або «Ай!» (вовк); «Weet! weet! weet!» – «Цвірінь! Цвірінь!» (коноплянка); «Tu-whit! Tu-who! Tuwhit! Tu-who!» – «Пу-зу! Пу-зу!» (сова).

Наступним об'єктом нашого аналізу є образи названих батьків зоряного хлопчика – лісоруба (woodcutter) та його дружини (wife). Головним засобом характеристики цих образів виступає їхнє мовлення, стилізоване під архаїчну мову канонічного варіанту Біблії (відомого як King James Bible), що надає мові високого стилістико-поетичного тону:

«Nay, but **God** careth for the sparrows even, and **feedeth** them», he answered.

«Do not the sparrows die of hunger in the winter?» she asked...

«Into a house where a heart is hard cometh there not always a bitter wind?» he asked. And the woman answered him nothing... [1, с. 228];

Тут простежується стилізація, яка має не стільки історичний, скільки інтертекстуальний характер і має на меті прив'язку твору не до певного історичного періоду, а до історичного тексту – Біблії. Можна сказати, що авторська стилізація поділяється на умовну і цілісну. Перша з яких завжди поверхнева, вибіркова, оскільки ґрунтується на ілюзійністському принципі використання низки типових рис на загальному нейтральному тлі, тоді як друга – характеризується більшим охопленням та більшою точністю у відборі засобів» [4, с. 118].

Слід зазначити, що запроваджені О. Вайлдом морфологічні ознаки архаїзації повністю збігаються з тими, які містяться в King James Bible [6]. Аналізуючи твір, ми знаходимо такі форми архаїзації: архаїчна форма закінчення третьої особи однини в дієсловах теперішнього часу – *eth (cometh, careth, feedeth, beneath, tarrieth)*; архаїчна форма дієслова *are – art*; архаїчна форма модального дієслова *can – canst*; архаїчні форми дієслів *will – wilt* та *shall – shalt*; архаїчні форми займенників другої особи однини – *thou, thee, thine, thy*; архаїчні форми минулого часу дієслова (*drave* замість *drove*); архаїчна форма займенника *where – wherefore*.

На лексичному рівні стилізація виявляється у невеликій кількості застарілої або поетичної лексики, яку так само можна знайти на сторінках King James Bible, наприклад: *nay, behold, swoon, byre, alack, carlot, morrow, succour, wroth* тощо. Тому, використання архаїчної лексики в казці О. Вайльда «The Star-Child» відіграє важливу роль для створення урочистості, піднесеності в зображенні подій, надання вишуканості героям, їх мові та думкам та надання мові високого стилістико-поетичного тону.

Полісиндетони займають особливе місце у біблійній стилізації, зокрема, сполучник «*and*» використовують для підсилення експресії і досягнення особливого емоційного впливу на реципієнта. Він є засобом не тільки і не стільки власне когезії, скільки стилістичної архаїзації:

«And when his wife opened the door and saw that her husband and returned safe to her, she put her arms round his neck and kissed him, and took from his back the bundle of faggots, and brushed the snow off his boots, and bade him come in» [1, с. 228];

«And he came in swiftly, and placed the child in her arms, and she kissed it, and late it in a little bed where the youngest of their own children was lying» [1, с. 228];

«God made the blindworm and the mole, and each has its place» [1, с. 230].

Образ головного героя казки – Зоряного хлопчика – автор зображує за допомогою різних стилістичних фігур, використовуючи при цьому контрастні епітети та метафоричні порівняння:

«And every year he became more beautiful to look at, so that all those who dwelt in the village were filled with wonder, for, while they were swarthy and black-haired, he was white and delicate as sawn ivory, and his curls were like the rings of the daffodil. His lips, also, were like the petals of a red flower, and his eyes were like violets by a river of pure water, and his body like the narcissus of a field where the mower comes not» [1, с. 230].

У цьому контексті опис хлопчика зображується за допомогою контекстуально-антонімічних прикметників «*swarthy*» та «*white*» вжиті автором на позначення кольору шкіри або обличчя. Тут також прослідковується протиставлений образ героя й решти мешканців села («*swarthy and black-haired*» – «*white and delicate*»).

Однак така краса зробила його жорстоким, злим та себелюбним. Він зневажав всіх оточуючих біля нього людей. Внаслідок цього він відмовився від своєї матері, яка явилася йому в обличчі жінки-жебракки, і тому він втрачає свою вроду та перетворюється на казкову потвору. О. Вайлд використовує тут метафоричні порівняння, які трансформують головного героя із красунчика у огидливого хлопчика:

But when they beheld him coming, they mocked him and said, «Why, thou art as foul as the toad, and as loathsome as the adder. Get thee hence, for we will not suffer thee to play with us,» and they drove him out of the garden.

And the Star-Child frowned and said to himself, «What is this that they say to me? I will go to the well of water and look into it, and it shall tell me of my beauty».

So he went to the well of water and looked into it, and lo! his face was as the face of a toad, and his body was sealed like an adder. And he flung himself down on the grass and wept, and said to himself, «Surely this has come upon me by reason of my sin. For I have denied my mother, and driven her away, and been proud, and cruel to her».

Наявність полісиндетонів тільки підсилює експресивність висловлювання. У другому абзаці вони відтворені повністю, а в третьому – частково через трансформацію субституції, в ході якої речення, що входять до ситуації, були переструктуровані, що також призвело до вилучення еквівалента до архаїчного вигуку «*lo!*». Фраза «*by reason of my sin*» – «як кара за мій гріх» є своєрідним засобом посилення емотивності поданої інформації та експлікації ідеї покарання.

Вище зазначені уривки із тексту містять виражальні елементи, які підвищують їх експресивність, за допомогою образних порівнянь, розгорнутої метафори, аналогії і контрасту, а також демонструють образне мислення автора, що і є стилістичною особливістю казки.

Твір О. Вайлда насичений різними стилістичними та синтаксичними конструкціями. Паралелізм є яскравим авторським вираженням не лише для опису дій, а й для опису природи, зовнішності героїв та їх життя. Характерною особливістю паралелізмів є те, що вони привертають увагу читача до адекватного сприйняття художнього тексту, цим самим вибудовуючи більш повну картину художньої дійсності:

He said to the Mole, «Thou canst go beneath the earth. Tell me, is my mother there?»

And the Mole answered, «Thou hast blinded mine eyes. How should I know?» [1, с. 238];

He said to the Linnet, «Thou canst fly over the tops of the tall trees, and canst see the whole world. Tell me, canst thou see my mother?»

And the Linnet answered, «Thou hast dipt my wings for thy pleasure. How should I fly?» [1, с. 238].

Стилістичний прийом, який полягає у повторенні однакових виразів, слів або звукосполучень наприкінці суміжних чи близько розміщених рядків, тобто

епіфора є використана автором для посилення виразності й мелодійності мови художнього твору:

But the beggar woman answered him not a word.

But the leper answered him not a word [1, с. 250].

У казці автор використовує інверсію, де інверсований порядок слів може служити для логічного виділення будь-якого члена речення. В інвертованих конструкціях відбувається перерозподіл наголосу для надання фразі особливого стилістичного забарвлення [3]:

No pity had he for the poor, or for those who were blind...

«Thrice did I give thee of my mercy» [1, с. 250].

Слід зазначити, що інверсія є улюбленим синтаксичним прийомом О. Вайлда, оскільки інверсований елемент речення виділяється і набуває особливої психологічно-стилістичної конотації.

З вище викладеного можна зробити **висновок**, що авторська оригінальність художніх засобів у казці «The Star-Child» є особливою для увиразнення мовлення, підвищення експресивного звучання тексту, налагодження емоційного контакту з читачем. Насиченість мовно-синтаксичних конструкцій, до яких відносять авторські відступи і звернення до читачів (інверсія, повтори, зіставлення, порівняння, метафори, паралельні конструкції, персоніфікація, епіфори, полісиндетони) є важливим для створення експресивності, створюючи логічне і емоційне посилення, підвищує динамічність опису не завдаючи труднощів сприйняття інформації. Отже, проблематика дослідження є цікавою серед лінгвістичних досліджень, і має суттєві перспективи у подальших наукових працях, що стосуються особливостей лексико-граматичної структури казок, та їх відтворення українською мовою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вайлд О. Кентервільський привид = The Canterville Ghost / О. Вайлд ; [пер. з англ. Д. О. Радієнко]. – Харків : Фоліо, 2015. – 255 с.
2. Вербицкая О.М. Особенности авторского стиля Оскара Уайльда [Электронный ресурс] / О.М. Вербицкая, Е.Л. Гаврылюк. – Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/article/n/>
3. Дарбишева Х.А. Экспрессивный синтаксис в сказках О. Уайльда / Х.А. Дарбишева [Электронный ресурс] // Jazyk a kultura. – 2013. – №15. – Режим доступа : www.ff.unipo.sk/jak/15_2013/darbishewa.pdf.
4. Мешалкина Е.Н. Стратегии исторической стилизации в художественном переводе (на материале англоязычной художественной литературы XVIII–XX вв.) : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.20 / Мешалкина Евгения Николаевна. – М., 2008. – 206 с.
5. Ребрій О.В. Сучасні концепції творчості у перекладі : [монографія] / О.В. Ребрій. – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. – 376 с.
6. Wikipedia = Encyclopedia «Wikipedia» [Electronic resource]. – Access : <http://en.wikipedia.org>.

УДК 811.112.2'59

Ганна Приходько
(м. Запоріжжя, Україна)

СЕМАНТИКО-ПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТ ВИВЧЕННЯ ОЦІНКИ

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Включення людини, її діяльності в процес вивчення мови відкриває нові наукові зв'язки: психолінгвістичні, соціолінгвістичні, етнолінгвістичні тощо. Завдяки мові процес формування думки доступний науковому дослідженню: «Людина вже зробила (первинний) філософський, логічний і психологічний аналіз, і результати його відображені і закріплені в мові. Перш ніж рухатися далі в будь-якому з цих напрямків, що пропонуються різними науками, необхідно здобути все, що можливо з мови, і зробити це повинна лінгвістика» [11, с. 21]

Зміст мовних одиниць, як відомо, може бути досліджений різними способами. За багатомовну історію мовознавства лінгвістами вироблений солідний теоретико-експериментальний апарат, що дозволяє дати дуже глибокий і різнобічний опис значення і внутрішньої будови мовних знаків.

З кінця ХХ сторіччя науку про мову, лінгвістичні дослідження слова як основи лексичної системи відрізняє інтенсивна «антропологізація», тобто виявлення місця і ролі досліджуваної одиниці в мовній картині світу носіїв мови. Ця задача ускладнюється тим, що в процесі мовленнєвої комунікації слово «обростає» додатковими смислами і знаходить іноді специфічні для культури, філософії та психології народу семантичні компоненти.

Як справедливо вважає Е.В. Кузнецова «в мовленні діють фактори, що йдуть від людини, яка не може бути тільки носієм мови або одиницею соціального колективу, але завжди залишається неповторною особистістю зі своїми винятковими думками, почуттями і прагненнями. Слова в мові функціонують не як усереднені, безликі ономатемі, вони наповнені унікальним змістом, визначеним ситуацією мовлення і особистістю мовця» [7, с. 6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В даний час визначення межі між семантикою і прагматикою мови є предметом гострої наукової дискусії. Первинне протиставлення Ч. Морісом семантики і прагматики мови, засноване на трізначній опозиції: семантика – «ставлення знаків до об'єктів», прагматика – відношення знаків до тих, хто їх інтерпретує», синтактика – «ставлення знаків один до одного» – видається деяким сучасним дослідникам спрощеним і штучним [3; 12]. Причиною критичного ставлення до настільки категоричного розчленування мови на три сфери є усвідомлення нерозривного зв'язку і взаємовпливу семантичного і прагматичного в значенні мовних одиниць.

Прагматика і семантика не можуть бути жорстко протиставлені одна одній як два типи взаємовиключних значень. Навпаки, вони являють собою таку функціональну єдність, у якій перша виступає як практична семантика, а друга належить до тої сторони мовленнєвої діяльності, яка, створюючи знакові аналоги світу, слугує здійсненню мовленнєвих актів [8, с. 722].

Непротиставленість семантики і прагматики цілком узгоджується з поглядом сучасної лінгвістики на розподіл сфер їх компетенції (семантика вивчає значення мовних одиниць поза контекстом, а прагматика – у контексті), а отже й закономірність: чого не закладено в мовну одиницю на довербальному рівні, того не може бути в режимі її комунікативного застосування.

Значущість оцінки в мовній категоризації картини світу визначається тим, що з усієї сукупності довільно та мимовільно здійснюваних людиною психічних актів значна частина припадає на долю оцінних. Вважаємо за потрібне підкреслити важливість того, що оцінка прихована в самій мові, оскільки властивості одиниць містять потенційні можливості не тільки називати якесь явище, а й характеризувати його. А одним із засобів характеристизації і є оцінка. Отже, процес номінації протікає не прямо, а опосередковано через осмислення номінатором (суб'єктом) об'єкта оточуючої дійсності, тобто процес номінації має опосередкований, в багатьох випадках латентний характер.

Спираючись на зазначене, можна сказати, що **актуальність** обраної теми дослідження зумовлена, з одного боку, підвищенням інтересу до теорії комунікації, зокрема до оцінки як одного з компонентів мовленнєвого акту, а з іншого – нагальною потребою узагальнення й теоретичного осмислення спостережень та досягнень сучасної вітчизняної й зарубіжної лінгвістики щодо визначення ролі оцінних явищ у сфері пізнавальної діяльності людини.

У пропонованій статті поставлено за **мету** довести, що семантико-прагматичний потенціал оцінки невичерпний, що вона існує в розмаїтті реальних форм оцінки, а потенційні форми її неосяжні.

Виклад основного матеріалу. Оцінка є складною категорією світогляду, яка привертала увагу дослідників ще за часів античності. Неослабний інтерес до дослідження кваліфікативних феноменів пов'язаний зі становленням у мовознавстві когнітивно-комунікативної парадигми, переходом до всебічного вивчення мови, зміщенням фокусу лінгвістичних досліджень на розгляд мови у комунікації та у тісному зв'язку з ментальними процесами. У даному посібнику основну увагу спрямовано на з'ясування питань актуалізації закономірностей семантико-прагматичного потенціалу категорії оцінки; вираження та опису оцінних концептів, а також особливостей їх дискурсивного прояву, що сприяє максимально широкому теоретичному висвітленню єдиної мовної картини світу.

В оцінці семантичний та прагматичний аспекти нероздільні. Всі сторони її функціонування відображають злиття семантики (власного значення мовних одиниць) й прагматики (умов реалізації процесу комунікації, оцінку мовної компетенції слухача, ставлення мовця до сказаного, вплив адресанта на адресата тощо).

Досягнення прагматичних цілей неможливе поза комунікацією, тому остання є чи не найважливішою умовою діяльності людини й самого її життя. Вербальна комунікація здійснюється через мову, яка є і формою, і засобом спілкування. У зв'язку з цим важливого значення набуває комплексне вивчення мови як однієї з першооснов людських відносин. Вирішення його покладається на

комунікативну лінгвістику, яка вивчає мову на всіх її рівнях і в різноманітних функціональних виявах, що сприяє забезпеченню взаєморозуміння між людьми. Можливість вербальної комунікації завжди реалізується у конкретній ситуації, у певному контексті, який є внутрішньою характеристикою комунікації. Комунікативний аспект мови означає наявність єдиної структури мовних одиниць, скріплених зв'язком змістовних і формальних сторін.

Людське мислення, відображаючи в мові об'єктивний світ, вносить елемент суб'єктивності, зумовлений складним характером пізнавальної діяльності людини. «Суб'єктивний елемент зберігається на рівні мовної інтерпретації думки і впливає на процес відображення зовнішнього світу в мовній системі: залежно від глибини пізнання людиною реального світу, від правильного бачення його, цей світ буде представлятися в мові в більш-менш адекватному вигляді» [10, с. 19].

Якщо вивчення семантичної сторони мовного знака має достатньо тривалу історію в мовознавстві, фундаментальну теоретичну базу, створену працями відомих зарубіжних та вітчизняних лінгвістів, розроблений комплекс ефективних методів дослідження, то прагматика, як відносно недавно сформована галузь лінгвістики, на сьогоднішній день ще не має ні точно визначених меж дослідження, ні загальноприйнятого термінологічного апарату: «Можна сумніватися в тому, що лінгвістична прагматика існує в даний час в якості самостійного і цілісного напрямку з чітко окресленою і прийнятою всіма програмою дослідження; скоріше мова може йти про декілька різних, виникаючих незалежно одна від одної течій (які часто перехрещуються, іноді зливаються, але нерідко й зіштовхуються одна з одною), об'єднаних лише самим загальним поданням щодо необхідності враховувати в лінгвістичному дослідженні людський фактор» [12, с. 23].

Однак рішення проблем, що піднімаються лінгвістичною прагматикою, відкриває нові можливості для розуміння природи формування, функціонування мовних одиниць в мовленні і відповідно їх адекватної інтерпретації. До числа питань, якими займається прагматика, відносять проблеми, пов'язані з суб'єктом мовлення (мовцем), адресатом (слухаючим), стратегією і тактикою мовленнєвої поведінки, також досліджуються форми мовленнєвого спілкування, відносини між комунікантами, інтерпретація мовлення і перформативні висловлювання.

Одним з аспектів відображення взаємодії дійсності і людини є оцінний. У процесі пізнання світу природні дані, виховання, освіта, історичний фон, на якому протікає життя людини, її характер, смаки, світогляд виробляють у особистості певну систему цінностей, спираючись на яку, вона дає всьому оцінку. Оцінка відноситься до числа власне людських категорій. Вона задана фізичною та психічною природою людини, її буттям і відчуттям, вона задає мислення і діяльність, її сприйняття мистецтва.

Категорія оцінки представлена в мові на самих різних рівнях (фонетичному, лексичному, фразеологічному, словотвірному, морфологічному, синтаксичному). Мовні засоби цих рівнів з оцінним значенням являють собою певну систему (категорію, поле) з багатим семантичним і прагматичним змістом.

Під **семантичною категорією** зазвичай розуміють «типові мовні значення з певним денотативно-понятійним змістом» [5, с. 6]. Семантична категорія оцінки

відрізняється специфічним аксіологічним змістом, широкою поширеністю і властивими тільки їй способами мовної репрезентації. Як зазначалось вище, оцінка в філософії та лінгвістиці нерозривно пов'язана з поняттями «добре / погано» і відноситься до числа універсальних категорій, так як не існує мови, в якій відсутні ці поняття. Оцінні висловлювання є, як і будь-які інші, результатом процесу породження мовлення.

Породження мовлення визначають лінгвальні, екстралінгвальні і власне прагматичні чинники. Як пише Ю.М. Караулов: «Сформована в 70-х роках ХХ століття і до теперішнього часу добре розроблена в англо- і німецькомовній літературі «теорія мовленнєвих актів» своєю появою знаменувала певний зсув від статичної фіксації, від гербарійно-колекційного перерахування мовних засобів, що виражають певні емоційно-психологічні та інтелектуально-оцінні стани мовця (прикрість, радість, зацікавленість, роздратування тощо) – до динамічного їх вивчення як комплексу мовних засобів, що характеризують людські інтенції» [6, с. 9]. У зв'язку з цим в останні десятиліття функціонування оцінних виразів в мовленнєвих актах стало об'єктом уваги в дослідженнях О.М. Вольф [4], Н.Д. Арутюнової [1], В.О. Самохіної [9] та багатьох інших лінгвістів, оскільки оцінка є однією з найважливіших лінгвістичних категорій, які беруть безпосередню участь в організації мовного спілкування.

У мові відбивається і зберігається сукупність результатів розумової діяльності людини, в тому числі і національні особливості культури, носієм якої є індивід. У семантиці мовних одиниць відбиваються крім денотативно-сигніфікативних, конотативних, оцінних ознак також географічні, історичні, державні, суспільно-політичні, соціальні, національно-культурні відомості та особливості, пов'язані з конкретною країною і конкретним народом.

Зв'язок мови з культурою етносу є предметом дослідження лінвокультурології – однієї з молодих інтегрованих наук, що виникли у другій половині минулого сторіччя. Тенденція до зміщення акценту в лінгвістичних дослідженнях на принцип антропоцентричності відбилася і в лексикографічній практиці: в опис мовних одиниць все активніше включаються екстралінгвальні фактори, оскільки організація мовної картини світу, статистично представлена в мовній системі, – основна сутність словників.

Однією з найактуальніших проблем сучасної лінгвістики залишається проблема опису мовного знака. Зверненість значення будь-якого мовного знака як до позамовної дійсності, так і до людини, що пізнає цю дійсність, ставить сучасного дослідника перед необхідністю комплексно описувати мовні реалії. Найбільш повного відображення внутрішнього змісту мовних одиниць можна досягти за допомогою використання комплексу традиційних і нових методів дослідження, що дозволяє збагатити структурно-семантичний опис мовних одиниць знаннями про світ і людину, носія певної культури, який володіє національно-специфічними особливостями мислення, соціальними та індивідуально-психологічними властивостями.

Сучасні дослідження з семантики показали, що завдання вивчення мовних одиниць, їх адекватного опису не може бути виконане тільки в рамках аналізу лексичної семантики. Пояснюється це тим, що розуміння змісту мовних одиниць

можливо тільки в конкретній мовленнєвій ситуації, і тому в даний час вчені все активніше досліджують зв'язок і взаємодію між семантикою і прагматикою мови, а також вплив національної мовної картини світу на формування і функціонування мовних одиниць різного рівня.

Семантико-прагматичний опис вимагає освітлення теоретичних передумов обґрунтування методів аналізу і принципів відбору фактичного матеріалу. Як об'єкт вивчення змістовна сторона мови являє собою складний феномен, який не дано у безпосередньому спостереженні і який торкається маловивчених сфер діяльності людини. Внаслідок цього достовірність результатів семантичного аналізу залежить від вибору адекватних методів дослідження.

Найбільш популярним і ефективним методом аналізу семантики мовних одиниць вважається метод компонентного аналізу, за допомогою якого досліджується змістовна сторона значущих одиниць мови. Цей метод має на меті розкладання значення на мінімальні семантичні складники. Відзначаючи практичну дієвість даного методу, лінгвісти вважають, що метод компонентного аналізу ефективний і в рішенні загальнотеоретичних проблем семантики.

Теоретичною основою застосування методу компонентного аналізу є загальноприйняте положення про системний характер мови і, зокрема, його лексики, оскільки визнання всього словникового складу високорозвиненої літературної мови сьогодення системою систем добре узгоджується з постулатами загальної теорії систем.

Компонентний аналіз проводиться за допомогою вичленування мінімальних смислових одиниць (сем) у семантичній структурі слова. Для найменування найбільш важливих спільних сем, за допомогою яких відбувається об'єднання слів в одну групу, в лінгвістиці використовують термін «архисема».

Крім формально-структурного опису семантики оцінних слів за допомогою компонентного аналізу, доцільно часткове використання теорії семантичних примітивів А. Вежбицької. Зазначений метод дозволяє, по-перше, дати докладне тлумачення оцінних слів, семантика яких ускладнена зверненням до внутрішнього світу людини, до її оцінної діяльності, по-друге, дає можливість виявити тонкі відмінності між лексемами з близькими, але не тотожними значеннями.

Семантика оцінних номенів досліджується в «природному місці їх існування», у мовленні, в оцінних висловлюваннях, за допомогою яких створюються мовленнєві акти [2, с. 32–33]. Семантико-прагматичний опис оцінних слів є, по-перше, розкладанням значення на «семантичні примітиви», по-друге, дослідження оцінних слів в мовленнєвих актах, що включає характеристику адресата й адресанта, аналіз ситуації спілкування, прагматичні пресупозиції тощо, по-третє, лінгвокультурологічний коментар, який сприяє більш повному розкриттю змістовної сторони оцінних слів та їх місця в мовній картині світу.

В опис оцінних значень, в силу їх суб'єктивного характеру, обов'язково включаються дані про соціальний статус і психологічний стан комунікантів. Особливо необхідно виділити аналіз оцінних слів з погляду національної специфіки мислення, оскільки формування аксіологічних значень у свідомості окремого індивіда в значній мірі зазнає впливу системи цінностей соціуму.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Спілкування між людьми відбувається за допомогою мови – головного інструменту людського мислення і пізнання, тому комунікативна діяльність людини безпосередньо пов'язана з поняттям мовленнєвої комунікації. Сучасна лінгвістична наука характеризується тенденцією максимально збагачувати семантичні дослідження знаннями про людину і світ, закодованими в значенні мовних одиниць, і тим змістом, який набувають мовні одиниці в процесі комунікації.

Оцінні слова є класом слів, які виражають, характеризують і диференціюють оцінку діяльності людини – один з найважливіших видів осмислення і пізнання нею навколишнього дійсності. У них, як у дзеркалі, відбиваються ціннісні пріоритети і установки, які пронизують світосприйняття і світорозуміння народу, що знайшло втілення в ціннісній картині світу будь-якої мови.

Прагматичність мовленнєвої оцінної діяльності визначається прагматичною орієнтацією такого роду діяльності, а саме: впливаючи на ціннісну орієнтацію реципієнта, вона впливає на його діяльність.

Отже, проблема оцінних значень та засобів їх вираження в мові й мовленні – тема дуже широка й багатоаспектна. Оцінка охоплює різноманітні сфери людської діяльності, що відображаються в мовних структурах неоднаково. Багатогранність оцінки й зумовила той факт, що її лінгвістична природа вивчається в різних напрямках: когнітивному, лексичному, стилістичному, прагматичному тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н.Д. Типы языковых значений : Оценка. Событие. Факт / Н.Д. Арутюнова. – М. : Наука, 1988. – 341 с.
2. Безугла Л.Р., Романченко І.О. Лінгвопрагматика дискримінації у публіцистичному дискурсі : [монографія] / Л.Р. Безугла, І.О. Романченко. – Харків : ФОП Лисенко І.Б., 2013. – 182 с.
3. Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков / А. Вежбицкая. – М. : Радуга, 1999. – 780 с.
4. Вольф Е.М. Функциональная семантика оценки / Е.М. Вольф. – М. : Едиториал УРСС, 2009. – 280 с.
5. Гайсина Р.М. Семантическая категория отношения / Р.М. Гайсина // Исследования по семантике. – Уфа, 1996. – С. 3–6.
6. Караулов Ю. Н. Русская языковая личность и задачи её изучения // Язык и личность. – М. : Наука, 1989. – С.24–33.
7. Кузнецова Э.В. Лексикология русского языка / Э.В. Кузнецова. – М. : Высшая школа, 1989. – 152 с.
8. Никитин М.В. Курс лингвистической семантики / М.В. Никитин. – СПб. : Изд-во РГПУ им. А.И. Герцена, 2007. – 819 с.
9. Самохіна В.О. Жарт у сучасному комунікативному просторі Великої Британії та США: монографія / В.О. Самохіна. – Вид. 2-е, перероб. і доп. – Х. : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2012. – 360 с.

10. Харитоновна И.Я. Степень отражения мира в языковой коммуникации / И.Я. Харитоновна, Л.А. Иванова // Вестник Харьковского университета. – 1998. – № 2. – С. 19–24.

11. Шатуновский И.Б. Семантика предложения и нереперентные слова / И.Б. Шатуновский. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1996. – 400 с.

12. Шмелев А.Д. О границах и содержании прагматики / А.Д. Шмелев // Изв. АН СССР. Сер. лит-ры и яз. – 1981. – Т.40. – № 4. – С.43–51.

УДК 811.112.2'373.45+'373.422

Наталія Романова
(м. Херсон, Україна)

ЛЕКСИЧНІ ЗАПОЗИЧЕННЯ НОВОВЕРХНЬОНІМЕЦЬКОГО ПЕРІОДУ ЯК ЕМОТИВНИЙ МАРКЕР: СЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТ

У мовознавстві запозичення належить до тих понять, які є досить поширеними, хоч і нечіткими за обсягом та змістом. Вітчизняна наукова думка визначає запозичення у річці соціально-культурних чинників: «елемент чужої мови (слово, морфема, синтаксична конструкція та ін.), який було перенесено з однієї мови до іншої в результаті мовних контактів, а також сам процес переходу елементів однієї мови до іншої» [4], німецькомовна – з позиції комунікативних потреб: «**Entlehnung: 1.** Vorgang der Übernahme fremden Sprachgutes in die eigene Sprache, deren Eigentümlichkeiten es weitgehend angepasst wird, z. B. Lehnwörter. – **2.** das entlehnte Sprachgut selbst» [13, с. 74]. Неоднотайність трактування свідчить про різні підходи до ідентифікації запозичення, специфіку критеріїв останнього та міжкультурну наукову асиметрію.

Істина, як відомо, не належить одній людині. Вона народжується у зіткненні думок, викристалізовується у надрах конкретних наукових знань та їх термінологічних підсистемах, корелюючи із системою національної літературної мови [3, с. 20–22].

У нашій роботі ми схиляємося до комунікативної інтерпретації запозичення [13, с. 74]. При цьому семантика запозиченої лексики слугує не стільки номінативним потребам позначення і диференціації певних понять суспільного життя, скільки вираженню емоційного стану мовця, відображенню системи його цінностей [5, с. 291–293; 11, с. 23–24].

Мета пропонованої студії – висвітлити лексичну семантику запозичень нововерхньонімецького періоду.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання: 1) розкрити поняття «період» і «мовна картина світу»; 2) укласти експериментальну картотеку запозичень сучасного німецького художнього мовлення; 3) з'ясувати структурно-семантичну організацію феномену; 4) встановити абсолютну частотність її реалізації.

Період – досить умовна позначка історичного відрізка часу, впродовж якого будь-яке слово і в тому числі запозичення набуває особливих прикмет, що визначають його подальший розвиток.

Часові рамки нововерхньонімецького періоду збігаються із гіпотетичною моделлю № 3 періодизації розвитку й історії німецької мови: XVIII ст. до сьогодні [1, с. 163].

Головними хронологічними ознаками цього періоду є рухливість кінцевої межі, її мінливість та відкритість. Звідси випливає, що кількість семантичних типів лексичних запозичень із кожним роком може змінюватись: розширюватись або зменшуватись.

Іншомовне втілюється і реалізується у національне по-різному, що виявляється через процес зіставлення і порівняння [9, с. 139–140].

Спостереження над емпіричним матеріалом показує [12; 15], що географія лексичних запозичень певною мірою обмежена: античний світ: Рим, Греція та світ, що еволюціонував від епохи Просвітництва до епохи постмодернізму: Франція, Італія, Англія [14]. Звідси випливає, що своїм корінням аналізовані мовні одиниці сягають латини *Kontinuität*, греки *Symptome*, французької мови *Phasen*, італійської мови *Fiasko* й англійської мови *Make-up* та корелюють із мовною картиною світу автора-персонажа.

Мовна картина світу пов'язана з концептуальною картиною світу, в якій «взаємодіють загальнолюдське, національне й особисте» [2, с. 67]. Через мовну картину світу формується образ світу або його модель. Тут на передній план висувуються психологічні закони – закон співвідношення, закон причинно-наслідкового зв'язку, закон перетворення матеріального в чуттєве [8, с. 109]. Дія цих законів розгортається на тлі культури. Культура являє собою «особливий тип знання, що відображає дані про рефлексивне самопізнання людини в процесі її життєвих практик» [10, с. 18].

Звичайно, в кожній культурі є свій код – «макросистема характеристик фрагментів картини світу, об'єднаних загальними категоріальними властивостями» [7, с. 142]. Виокремлюють загальнокультурну парадигму кодів, репрезентованих у такий спосіб: рослинний (вегетативний, фітоморфний); зооморфний (анімальний, теріоморфний); антропоморфний (індивідуальний, соціальний); предметний; харчовий; хімічний; стихійний; колірний; просторовий; часовий [там само].

Усього – 10 реєстрів і 6 їхніх семантичних варіантів. Ми не ставимо тут за мету детальний аналіз наведених кодів. Для потреб нашого дослідження важлива об'єктивність встановлення семантичних типів запозичень нововерхньонімецького періоду.

Попередньо зауважимо, що частиномовний розподіл запозичень релевантний чотирьом повнозначним частинам мови:

- 1) іменнику *Tennis*;
- 2) прикметнику *skandalös*;
- 3) займеннику *die*;
- 4) дієслову *existieren*.

Домінують іменники, які вживаються в однині й множині. Таке кількісне розрізнення ґрунтується на лексико-семантичному й структурному зв'язках між запозиченням та контекстом (лінгвістичним, стилістичним і ситуативним).

Зупинімося спочатку на семантиці лексичних одиниць, що вживаються автором-персонажем в однині:

*Aber ich muss von vorne anfangen, um die **Kontinuität** begrifflich zu machen, die diesen verhängnisvollen Abend endlich hervorbrachte* [15, с. 5].

Із прикладу видно, що семантика запозичення *Kontinuität* відображає цілісність зворотного зв'язку. Ця цілісність передбачає внутрішню єдність опозиційного *Aber*, персоніфікованого *ich*, вольового *muss*, просторового *von vorne*, хронологічного *anfangen*, цільового *um ... zu*, означеного *die* й ментального *begrifflich machen*. Паралельне вживання запозичення у вигляді відносного займенника *die* вказує на часо-просторову протяглість міжособистісного зв'язку і відносне дистанціювання одного з партнерів, маніфестує змінність форми інтимних стосунків і незмінність їх змісту, а також описує емоційно-оцінне ставлення *ich* до цих стосунків.

Аналізоване слово виконує різні синтаксичні функції: у першому випадку чи *Kontinuität* – додатка, тобто уточнює смисл присудка, у другому чи *die* – сполучного слова й водночас підмета.

Синкретизм синтаксичних функцій робить семантику *die* девіантною або аномальною. Доведено, що подібні відхилення або «заміщення» є характерною ознакою художніх (поетичних) текстів періоду постмодернізму. Причини відхилення пояснюють суто стилістично – «виражальні засоби» або «засоби мовної гри» [6, с. 12].

Як бачимо, морфологічне варіювання *Kontinuität* на вісі числа не можливе, чого не можна сказати про запозичене *Zigarette*, що вживається у множині, хоча логічно у межах стилістичного контексту є однина:

*Ich vergesse Brendas Schrei nie, den sie ausstieß, als sie nach dem Essen im Salon nach **Zigaretten** fahndete* [15, с. 23].

Специфіка однини впливає із емоційної невербальної поведінки Бренди *Schrei* та інтенсивності її негативних переживань *den sie ausstieß*. Однак найближче лінгвістичне оточення *Zigaretten* сприяє актуалізації значення невизначеної кількості тютюнових виробів, на які «полювала» жінка після обіду. Таке «полювання» у розмовному стилі має назву «стріляння». Очевидним є неодноразове прохання і звертання, бо не всі клієнти в салоні палили чи мали при собі достатню кількість сигарет. У такому разі запозичення зберігає основну семантику і нашаровує потенційну – негативний емоційний стан, експресивність прояву цього стану, риси характеру та шкідливі звички.

Синтаксична функція *Zigaretten* тотожна прийменниковому додатку в давальному відмінку *nach*, яким керує присудок *fahndete*. На основі причинно-наслідковому зв'язку, де підрядне речення часу вказує на причину, а головне – на наслідок, можна з певним застереженням стверджувати, що постпозитивність контексту сприяє появі множинної семантики в запозиченнях. Утім, для розуміння актуалізації граматичної категорії числа запозичень потрібно детальніше вивчення, що може бути й повинно стати предметом подальших наукових розшуків.

Відзначимо, що при відтворенні феномену семантичних типів запозичень їх семантико-граматичний аспект, а також генеза й гетерохронність не враховуються. При цьому звертаємо увагу на частоту поширення семантики

лексичних запозичень, ієрархічність якої зумовлена порядком появи в тому чи тому лінгвістичному або стилістичному контекстах – усього проаналізовано близько 163 845 словоформ, у тому числі 81 270, за [15], та 82 584, за [12].

Поза всіляким сумнівом, лише в такий спосіб можна відтворити логіку та емотивність того образу, що стоїть за предметно-функціональним планом певного запозичення.

Аналізовані мовні одиниці вживаються на позначення:

1) назви **філософських** понять (26):

*Ich machte damals mein privates **Fiasko** der Verspätung ganz mit mir allein ab, nachdem ich endgültig hatte erkennen müssen, dass Allan nicht in dem Sinn Augen für mich hatte, wie es die Liebe verlangt* [15, с. 7], «*Als ob man sich als Phee **Optimismus** leisten könnte.*» [12, с. 238];

2) назви **осіб** за родом занять (59):

*Meine Kollegen vom **College** behandelten mich mit einer gewissen Distanz, wenn auch nicht ohne jene naive, verständnislose Herzlichkeit, mit der man mir hier überall begegnete* [15, с. 6], *Sie sind **Experten*** [12, с. 23];

3) назви **ознак, станів, явищ** (41):

*Mit schmerzender Vertraulichkeit pflegte er mir auf die Schulter zu klopfen und «meine Alte» zu sagen, und seine **evidente** Zuneigung äußerte sich in einer kameradschaftlich-brüderlichen Kumpanei, die mich in meinem Zustand umso heftiger verletzen musste* [15, с. 7], «*Heute Morgen war hier alles noch **okay**, Mama hat uns Frühstück gemacht, sie war gut drauf und sie wollte den ganzen Tag malen*» [12, с. 11];

4) назви **помешкань** за функціями (71):

*Aber ich reiste ab ohne Groll; ich fuhr in mein **College** in der Erwartung einer entschärften Einsamkeit, denn meinen Gedanken hatte sich durch diese verspätete Liebe ein ganz neuartiges und für mich noch völlig unbekanntes Feld geöffnet* [15, с. 7], *Wir aßen in der **Kantine** und überall standen Automaten herum [...]* [12, с. 28];

5) назви **ірреального** (11):

*Damit legte er ein Verhalten an den Tag, das er bei anderen als **skandalös** bezeichnet hätte* [Там само, с. 8], ***Telegraphieren** wäre leichter* [15, с. 44];

6) назви **косметики, моди** (11):

*Für meine Umwelt blieb ich unverändert: meiner Vermieterin war ich nach wie vor die etwas schrullige Französin, die ihre touristenhaft gefärbten Meinungen über Paris und über die Pariserinnen durch mangelhaftes **Make-up** und durch bescheidene Garderobe bedrohte und enttäuschte* [Там само, с. 8], «*War bei der **Pediküre!***» [12, с. 39];

7) назви **почуттів** (1):

*Ich erstaunte darüber, wie blind sie sind, wenn sie sich nichts aus der Frau machen, die sie liebt – sie stellen sich schon dumm genug an, wenn es sich um eine **amour réciproque** handelt* [15, с. 9];

8) назви **одягу, аксесуарів** (52):

*Aber Allan sah ich gern in seinen engen, schneeweißen Hosen und in den hauchzarten **Pullovern**, in deren Ausschnitt er bunte **Shawls** zu tragen pflegte, [...]* [Там само, с. 10], *Der Mann in der **Uniform** sah sich um* [12, с. 14], *Er hatte mir jedenfalls lange den Schulranzen getragen, die **Klamotten** herausgesucht und*

manchmal sogar großzügig die Lösungen der Hausaufgaben diktiert, obwohl ich sie auch von allein gewusst hätte [там само, с. 27];

9) назви **спорту** (9):

*Ich hasste **Tennis** [там само, с. 11], Neben Schwimmen, **Ski** und **Rodeln**, **Diskus** und **Gymnastik** pflegen die Büttows auch den **Tennisport*** [15, с. 71];

10) назви **напоїв, харчів** (34):

*[...] ich glaube, das Aroma eines **Allan'schen Cocktails** auf der Zunge zu spüren, und mein Herz klopft wie damals in einer rekonstruierten Anwesenheit dieses Mannes und der beiden Frauen, die Ansprüche auf ihn machten* [там само, с. 13–14], *Ksü schaffte es, Rucosalat mit **Croutons** in sich hineinzuschaukeln und mir gleichzeitig zu antworten, ohne zu schmatzen* [12, с. 46];

11) назви **осіб** за характеристикою походження, поведінкою (242):

*Nichts weiter als ein **Hausdieb**, ein armseliger **Freak**, der durchs offene Fenster geklettert ist und Geld und Elektronik gesucht hat* [там само, с. 14–15], *«Sie ist doch kein **Baby** mehr. Bei Mama macht sie alles selber»* [там само, с. 27], *Man sah in jeder Aufführung unbekannte Gesichter zwischen den geduldigen der **Abonnenten*** [15, с. 60–61];

12) назви **мистецтва, жанрів, напрямів** (19):

*Meine Lieblingsromane und **Filme** nannte er **Freak-Lektüre*** [12, с. 23], *Astrid erinnerte sich daran, dass die Zechs sich am Abend **Lucia die Lammermoor** ansehen wollten* [15, с. 87];

13) назви **інтенсивності** прояву емоційного стану (2):

*«Sie hat einen **Schock** nach diesem schrecklichen Vorfall»* [12, с. 27];

14) назви **засобів** інформації (10):

*«Ich verfolge **Info-Medien** und lese empfohlene Sachbücher für unsere Altersgruppe», sagte Philomena gleichgültig* [там само, с. 33], *Ich ließ also die Idee mit dem **Telephonieren** ein für allemal fallen [...]* [15, с. 44–45];

15) назви **техніки** (67):

*An seinem Kragen war ein winziges **Mikrofon** befestigt und seine Stimme dröhnte über den Platz* [12, с. 33], *Es wird vielleicht erstaunen, dass ich trotzdem und ohne Begleitung, Zug und **Omnibus** benutzte Richtung Kelk* [15, с. 45];

16) назви **контролю** (1):

*Normalerweise hörte ihm niemand in seinen Morgenausführungen zu, wenn sie nicht unmittelbar mit dem Stoff zu tun hatten und entsprechend nicht in **Tests** abgefragt werden konnten* [12, с. 40];

17) назви **дій** (7):

*«Gestern, heute und morgen **existieren** gleichzeitig und ziemlich unabhängig voneinander!»* [там само, с. 41], *Ida **telefonierte** mit ihrer Tochter jeden Samstagnachmittag* [15, с. 114];

18) назви **вчень, дисциплін, наук** (7):

*«Und wir kümmern uns jetzt um die **Phonetik** des Putonghua.»* [12, с. 41], *Während die ernsthaftere, wahrscheinlich reichlich überdurchschnittlich begabte Andrea längst in der **Pädagogik** weit vorangeschritten zu sein schien* [15, с. 80];

19) назви **об'єктів** (42)

19.1 носія оцінки (4):

*Sie ist so nett, sagte ich und hielt der Mutter das **Photo** hin* [там само, с. 47];

19.2 носія емоційного стану (20):

*Sie hatten immer Schokolade und Spielsachen mitgebracht und mir meine erste **Konsole** geschenkt* [12, с. 51];

19.3 носія соціально-психологічного стану (6):

*Er beugte sich zu uns runter und legte jeder von uns eine Hand auf die Schulter, was sich sonst kaum ein Lehrer aus Angst vor einer Anklage wegen sexueller Belästigung erlaubte – so was konnte die **Karriere** ernsthaft gefährden* [там само, с. 44], *Trotzdem müssen sie die Strafen in die Alben der Kinder eintragen, wo zwischen den **Photos** alle wichtigen Ereignisse verzeichnet sind, also alle Sprechverbote, Geldstrafen, Zimmerarreste und Wiedergutmachungsbußen* [15, с. 75];

19.4 носія зовнішніх ознак (5):

*Trotzdem täuschte sie die gewohnte Gedankenlosigkeit vor, als sie eine neue **Zigarette** aus der Packung nahm* [там само, с. 85];

19.5 носія раціонального (3):

*Über alles, dass sie Blumen über alles liebte, das sagte sie nicht mehr, weil Stephan sie an die Laubbäume in der Braunschweiger **Zone** erinnert hatte, mit der Tochter Bettina und einigen Lieblingsgedichten auf Lager* [там само, с. 113];

19.6 носія економічного (5):

*Das Beste an der verfluchten Poetik-Dozentur ist das steuerfreie **Honorar**, he?* [15, с. 155];

20) назви поліграфії (7):

*Dies stand schwarz in einen eigenen Schriftzügen auf der Vorderseite der grämlichen kleinen **Broschüre*** [там само, с. 53];

21) назви інфраструктури (8):

*Es gab mehrere Servicestellen für Altenpflege, Fitnessstudios und diverse Läden für kosmetische Behandlungen, zwei **Parks** und ein Schwimmcenter* [12, с. 54], *Und wo ist hier der **Park**?* [15, с. 186], *Ich hatte auf dem **Campus** gesehen, dass dort junge freakige Frauen Unterwäsche als Oberkleidung trugen – seidene Unterröcke oder enge Unterhemden mit Spitzenbesatz wie das meine* [12, с. 219];

22) назви частин об'єктів (12):

*Hier arbeitete auch mein Vater in der zwölften **Etage** eines verspiegelten Büroturms* [12, с. 54], *Schon morgens um halb acht beim Arbeitsbeginn war mir an der Seite meiner munteren Chefin Hurter und den Herren Willich und Oster gegenüber etwas schlecht in unserem nicht freundlichen Büro gleich am Eingang der Abteilung **Propaganda**, von der ich noch heute nicht sagen kann, ob sie im fünften oder sechsten Stockwerk liegt* [15, с. 56], *Es verschaffte mir eine gewisse Genugtuung zu beobachten, wie das schwarze **Plastik** von den größeren Rahmen gedehnt und zerrissen wurde* [12, с. 188];

23) назви мови (13):

*Viele meiner Mitschüler trugen auch in ihrer Freizeit die schwarzen Lyzeumskleider, ganz nach dem **Motto** unseres Schulleiters: «Ein Lyzeist ist man immer oder nie!»* [там само, с. 57], *Mit verschränkten Armen schien er wie gewöhnlich nicht teilzunehmen an der Unterhaltung seiner Gesellschaft, aber so wirkt es immer bei ihm, immer meint man, er höre nicht zu und denke an was anderes, und ist dann verblüfft, fast erschrocken, wenn er unvermittelt einen Satz oder nur ein Wort*

*beisteuert, meistens etwas beinah **Schockierendes**, das dem jeweiligen Gespräch eine ganz neue Richtung gibt und das er ausspricht scheinbar gegen seinen Willen mit seiner komischen Stimme, freundlich und vorsichtig* [15, с. 60];

24) назви **меблів** (9):

*In der Bütow'schen **Garderobe** hängt holzgerahmt und hinter Glas ein Register von Benennungen, die in dieser Familie keiner verdienen will* [там само, с. 72], *Die Lampe, die Sessel, die **Couch**, der Tisch, alles stand an seinem Platz* [12, с. 130], *Auf der **Kommode** brannten mehrere Kerzen und daneben stand ein ausgestopftes Tier, das am ehesten eine, Kaninchen ähnelte* [там само, с. 232];

25) назви **товарних** знаків (3):

*Weitere **Stella Artois**, die Schwüle war mir recht, das Meer lieb und wert, egal Reinhardts Seitensprünge durchs Fernglas* [15, с. 77], *Firmen wechselten nicht gern ihre **Logos*** [12, с. 185];

26) назви **дорogi** (2):

*Die **Trottoirs** waren so schmal, und der Verkehrslärm war so laut wie in Astrids Plan* [15, с. 88], *Der **Tunnel** zwischen den Quadren ist kein sehr verbreitetes Phänomen, doch der Wissenschaft bekannt* [12, с. 198];

27) назви **медицини** (7):

*Aus dem Parterre herauf drang die Stimme vorzeitig heute zu Stephan, der in diesem Augenblick jedoch keine Geduld hatte, weder für Zorn noch für die **Therapie*** [15, с. 92];

28) назви **тварин** (5):

*Das Wappentier unseres Viertels war der Mops, gelegentlich vertreten von kaffeefarbenen französischen **Bulldoggen*** [12, с. 148], *Das ist ein **Guanako**, und jetzt kommt die Fruchtblase raus* [15, с. 174];

29) назви **рослинного** світу (4):

*Da draußen ist der **Park*** [там само, с. 187];

30) назви **міри** (1):

*Unter den Ghost Gums, zwischen den weißen Stämmen der Geistereukalyptusbäume, auf der roten Erde, der Karijini hat circa 630 000 **Hektar** [...] [там само, с. 225] – всього 783 випадки або 0,48% масиву вибирання (тобто 48 одиниць на 1000).*

У наведених прикладах простежується три основні тенденції: тенденція до стереотипного використання семантики запозичень, яка варіює від 242 випадків до 3 включно, тенденція до маргінального використання – індекс уживання лексем становить «2» випадки та тенденція до ідіотипного використання із індексом «1», відповідно.

Щоб зрозуміти причину виявленої диспропорції, необхідно врахувати три обставини. По-перше, природу лексичного запозичення як класу вторинних номінацій або асимільованих мовою-рецептором, комунікативне призначення яких пов'язане з їх емоційно-експресивними конотаціями. По-друге, семантичний потенціал лексичного запозичення, який певною мірою обмежується новизною або незвичайністю ситуації. По-третє, специфіку сполучуваності запозичень у реченні за змістом і формою, яка, порівняно з власномовними (питомими) словами є семантично ослабленою та зорієнтованою на офіційний стиль мови, що існував у Німеччині в кінці XIX–початку XX століть.

Отже, лексична семантика запозичень нововірхньонімецького періоду в художньому мовленні відповідає шести культурним кодам із десяти теоретично можливих: антропоморфному (структурно-семантичні типи №№ 2, 7, 11, 13, 17, 23 = 6), предметному (№№ 3, 4, 6, 8, 9, 19, 22, 24 = 8), просторовому (№№ 21, 26, 30 = 3), харчовому (№10 = 1), рослинному (№ 29 = 1) й зооморфному (№ 28 = 1) та формує нові культурні коди – науково-техногенний (№№ 1, 15, 18, 27 = 4), інформаційний (№№ 12, 13, 16, 20 = 4) та ірреальний (№ 5 = 1).

До найбільш актуальних кодів можна віднести предметний і антропоморфний, медіальну позицію посідають науково-техногенний і інформаційний, неактуальними кодами є харчовий, рослинний, зооморфний та ірреальний.

Основними емоціями, що експліцитно або імпліцитно впливають на вживання автором-персонажем досліджуваних одиниць є печаль, страх, гнів, презирство, відраза, подив, інтерес, радість.

Суб'єктивне переживання лівової частки наведених емоцій – гомогенне: негатив (печаль, страх, гнів, презирство, відраза) або позитив (інтерес, радість).

Емоція подиву займає проміжне положення між позитивними й негативними емоціями. Переважає позитив, що свідчить про відповідне ставлення особистості до об'єктивної дійсності, інших людей, самої себе в навколишньому світі.

Перспективою студіювання можуть стати й доведення існування нових культурних кодів, й аналіз семантико-синтаксичних функцій лексичних запозичень, і мовна культура вираження негативних, позитивних або нейтральних емоцій, і когнітивні причини запозичень, і встановлення національної специфіки лексичної семантики в інших типах сучасних німецькомовних текстів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Левицький В.В. Історія німецької мови / В.В. Левицький. – Вінниця : НОВА КНИГА, 2007. – 216 с.
2. Маслова В.А. Лінгвокультурологія / В.А. Маслова. – М. : Академія, 2001. – 208 с.
3. Махачашвілі Р.К. Лінгвофілософські параметри інновацій англійської мови в техносфері сучасного буття : [монографія] / Р.К. Махачашвілі. – Запоріжжя : ЗНУ, 2008. – 204 с.
4. Мовне запозичення [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/Мовне_запозичення.
5. Мозова І. Заїмствованная лексика как социокультурный маркер (на материале русскоязычной коммерческой рекламы) / И. Мозова // Науковий вісник Херсон. держ. ун-ту : зб. наук. праць. – Херсон : ХДУ, 2007. – Вип. 5. – С. 290–294.
6. Петренко Н.В. Займенник у віршованих текстах американської поезії: когнітивно-семіотичний та лінгвосинергетичний аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Н.В. Петренко. – 2008. – 20 с.
7. Пименова М.В. Концептосфера внутрішнього мира человека / М.В. Пименова // Введение в когнитивную лингвистику. Вып. 4. – Севастополь : Рибэст, 2009. – С. 128–183.

8. Психологічний словник / [за ред. В.І. Войтка]. – К. : Вищ. шк., 1982. – 216 с.
9. Романова Н.В. Інтернаціоналізми як один із механізмів самоорганізації лексичної системи / Н.В. Романова // Мова і культура. – К. : Вид. Дім Д. Бураго, 2009. – Вип. 11. – Т. VII (119). – С. 136–142.
10. Телия В.Н. Первоочередные задачи и методологические проблемы исследования фразеологического состава языка в контексте культуры / В.Н. Телия // Фразеология в контексте культуры. – М. : Яз. русск. культ., 1999. – С. 13–24.
11. Ушаков Б.Ю. Семантика и функции лексических заимствований в современной русской прессе : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Б.Ю. Ушаков. – 2009. – 25 с.
12. Bronsky A. Spiegelkind / Alina Bronsky. – Würzburg : Arena Verl., 2012. – 304 S.
13. Kleines Wörterbuch sprachwissenschaftlicher Termini / [Hrsg. Rudi Conrad]. – Leipzig : VEB Bibliographisches In-t, 1975. – 306 S.
14. Kluge. Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache / [bearb. von Elmar Seebold]. – Berlin : W. de Gruyter Verl., 1999. – 924 S.
15. Wohmann G. Eine souveräne Frau / Gabriele Wohmann. – Berlin : Aufbau Verl., 2012. – 288 S.

УДК 811.133.1'42

Тетяна Швець

(м. Переяслав-Хмельницький, Україна)

**ТЕКСТ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ ІНДИВІДУАЛЬНО-АВТОРСЬКОЇ ХУДОЖНЬОЇ
КАРТИНИ СВІТУ (на матеріалі твору Ф. Стендала «Червоне і чорне»)**

Постановка проблеми. Виникнення когнітивної лінгвістики на зламі ХХ – ХХІ століть поставило у центр лінгвістичних пошуків людину як представника певної культури та її взаємодію з навколишньою дійсністю, що існує незалежно від неї. Сприятий особистістю світ відображається у так званій «мовній картині світу», яка індивідуальна для кожного та є частиною реальності, відкритої представнику окремої етнічної спільноти чи всьому етносу загалом на одному з етапів його практичної взаємодії зі світом, закарбованої засобами мови. Поряд із мовною картиною світу науковці визнають існування художньої картини світу, що є свого роду єдністю, створеною засобами різних мистецтв. Вивчення картини світу, зафіксованої у творах літератури є одним із найбільш актуальних напрямів філології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі *комплексного дослідження* художньої картини світу присвячені праці Ю.М. Лотмана [3] та Б.С. Мейлаха [4], яку вони розглядають як глобальну художню картину світу, сформовану на основі сприйняття величезного фонду творів літератури, живопису тощо. У межах *когнітивного напрямку* художня картина світу досліджувалася у розвідках Д.С. Лихачова [2], Ю.С. Степанова [7] та інших науковців як концептосфера, що сприяло виникненню терміна «художній концепт».

Виділення невирішених раніше частин проблеми. Незважаючи на значну кількість лінгвістичних та літературознавчих праць, орієнтованих на вивчення

художньої картини світу творів літератури, нерозкритою на сьогоднішній день залишається специфіка індивідуально-авторської картини світу творів французького письменника Ф. Стендаля, що й зумовило актуальність обраної теми.

Мета нашої статті – розкрити особливості індивідуально-авторської картини світу роману Ф. Стендаля «Червоне і чорне» шляхом аналізу використаних автором мовних засобів та стилістичних прийомів.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сучасному етапі розвитку лінгвістики особливий інтерес дослідників викликають проблеми, пов'язані з мовною картиною світу, мовною особистістю, мовною свідомістю, дискурсом, національно-культурною складовою процесу комунікації. У цьому плані значну цінність представляють твори художньої літератури, в яких не лише найповніше розкриваються уявлення народу-творця про світ і специфічні національні особливості, а й уся складність та багатогранність мови й її феноменів.

Існує думка, що перше узагальнене уявлення людини про світ виникло саме у художній формі, оскільки художня картина світу є тим сполучним елементом мовної картини світу без якого неможливе панорамно-образне уявлення про оточуючу людину реальність, яке має наочний характер властивий лише художньому образу [6, с. 42–49].

Специфічний спосіб відображення дійсності майстрами художнього слова має назву «художня картина світу», яка відрізняється суттєвою своєрідністю, зумовленою концептосферою автора твору та творчими завданнями, що реалізуються у художньому тексті. Термін «художня картина світу», що використовується на позначення результатів особливого способу відображення дійсності, введений у науковий обіг Б.С. Мейлахом [4].

Результати досліджень науковців засвідчують, що художній картині світу притаманний ряд ознак, серед яких: антропоцентричність та пов'язана з нею суб'єктивність як засіб вираження художньою картиною світу ставлення автора твору до сприйнятої об'єктивної реальності; філософська основа, оскільки митець, який створює художню картину дотримується певних філософських ідей, які можуть і не мати експліцитного вираження у його творі; існування художньої картини світу у творах конкретних письменників та її постійне відтворення у процесі сприйняття творів читачами; особлива образність художньої картини світу, що ґрунтується на здатності викликати значну кількість асоціацій; ціннісне естетичне та етичне висвітлення оточуючої дійсності; єдність універсального та одиничного, зумовленого відображенням художньою картиною світу універсального через категорії естетики, але з усвідомленням того, що воно може бути сприйняте лише завдяки виявленню одиничного; зумовленість соціальними, національними та іншими факторами; історичність, спадкоємність та динамізм, що пов'язані з формуванням художньої картини світу у певних історичних умовах, її здатність змінюватися, не заперечуючи раніше створену; багаточаровість – наявність концептуальної, чуттєво-наочної та різних типів світовідчуття, можливість включення у себе елементів інших картин світу [5, с. 1627].

Формуючи поняття художньої картини світу, Ю.В. Казарін наголошує на індивідуально-авторській частині моделі, відображеної за допомогою семантики

різноманітних одиниць мови у свідомості автора і зафіксованої його лінгвосмісловою сферою [1, с. 37–38].

Виходячи з наведених вище визначень художньої картини світу, вважаємо за доцільне висловити думку про те, що художній текст уособлює не лише індивідуальний світ окремого автора та окремого твору, а й мовну специфіку історичного періоду, в якому проживав письменник.

Зосередження нашої уваги на особливостях репрезентації індивідуально-авторської картини світу твору Ф. Стендаля пов'язане з тим, що він є одним із засновників реалістичного роману та одним із найоригінальніших романістів ХІХ століття. Його творчість – своєрідний феномен французької культури, в якому опис реального повсякденного життя героїв та справжніх людських почуттів піднесено до рівня мистецтва.

Ф. Стендаль – глибоко політичний письменник, темою його творів є висвітлення соціального конфлікту героїв з навколишнім середовищем. Це відчувається у його романі «Червоне і чорне», де автор описує протистояння обдарованої особистості суспільству, в якому домінує гонитва за наживою, кар'єризм та лицемірство як засіб здобуття людиною місця у світі, які панували у Франції періоду 30-х років ХІХ століття.

Художня картина світу названого вище твору формується під впливом життєвих переконань самого автора. Палкий прихильник Наполеона, Ф. Стендаль проводить через життя Жульєна омріяний ним самим образ Наполеона, людини з низів, яка завдяки своєму розуму та сміливості стала імператором: *Dès sa première enfance, la vue de certains dragons du 6me, aux longs manteaux blancs, et la tête couverte de casques aux longs crins noirs, qui revenaient d'Italie, et que Julien vit attacher leurs chevaux à la fenêtre grillée de la maison de son père, le rendit fou de l'état militaire* [8, р. 38]. Вжиті автором твору іменники *dragon, longs manteaux blancs, casques aux longs crins noirs* увиразнюють вигляд військових, який викликав у Жульєна бажання стати одним із них.

Проте автор робить бездумне захоплення Жульєна Наполеоном, деспотичні й узурпаторські прагнення якого розчарували його особисто, нетривалим. Як людина, якій притаманне прагнення змінити свою долю, Жульєн відчуває необхідність вирватися з середовища, в якому живе. Однак під час Реставрації зробити це не так просто: власних чеснот для цього недостатньо, а зробити військову кар'єру вихідцю з низів неможливо. Розуміючи, що церква відіграє провідну роль у тогочасному суспільстві, Жульєн вирішує стати священником: *Tout-à-coup Julien cessa de parler de Napoléon; il annonça le projet de se faire prêtre, et on le vit constamment, dans la scie de son père, occupé à apprendre par cœur une bible latine que le curé lui avait prêtée* [8, р. 38–39]. На його думку, саме кар'єра священника мала допомогти йому залишити Верьєр та завоювати панівне становище у вищому світі: *Qui eût pu deviner que cette figure de jeune fille, si pâle et si douce, cachait la résolution inébranlable de s'exposer à mille morts plutôt que de ne pas faire fortune. Pour Julien, faire fortune, c'était d'abord sortir de Verrières; il abhorrait sa patrie* [8, р. 39]. Ключовим у житті Жульєна є вираз *faire fortune* – стати багатим.

Індивідуально-авторська художня картина світу роману Ф. Стендаля «Червоне і чорне» формується відповідно до бажання автора бути ясним і простим, що

виражається в умінні, характеризуючи ту або іншу сторону життя, розкривати у ній найголовніше. Досить часто, бажаючи зобразити широку картину дійсності, він обмежується лише однією-двома фігурами для її змалювання, проте ці фігури набувають граничної виразності та типовості. Саме тому провінційне дворянство аналізованого твору Ф. Стендаль характеризує через образ пана де Реналья, який набуває особливої ясності і граничної типовості, завдяки поєднанню у ньому рис аристократа та буржуа: чванства і буржуазної жадібності: *On sent enfin que le talent de cet homme-là se borne à se faire payer bien exactement ce qu'on lui doit, et à payer lui-même le plus tard possible quand il doit* [8, p. 16].

Використання автором виразів *se faire payer bien exactement* та *payer lui-même le plus tard possible* характеризує пана де Реналья як людину, яка звикла вчасно стягувати те, що були винні їй, але не поспішала розраховуватися з власними боргами. Описуючи життя провінційного містечка Верьєр, Ф. Стендаль кілька разів поспіль використовує фразеологізм *rapporтер du revenu* (приносити прибуток), зазначаючи, що саме ці слова вирішують у Верьєрі все.

З метою зображення негативних рис дійових осіб твору автор використовує прикметник на позначення кольору *noir* (чорний), який здавна вважався символом темряви, зла і смерті. Прикметник *noir* вживається як у прямому, так і переносному значенні. Особливо часто він позначає колір вбрання Жульєна, який прагнув стати священником: *Elle ne pouvait en croire ses yeux, il lui semblait surtout que le précepteur devait avoir un habit noir* [8, p. 44]. Чорними є також його очі, в яких віддзеркалюється ненависть Жульєна до оточуючих у моменти гніву: *De grands yeux noirs, qui, dans les moments tranquilles, annonçaient de la réflexion et du feu, étaient animés en cet instant de l'expression de la haine la plus féroce* [8, p. 32].

Ф. Стендаль вдається до переносного вживання прикметника *noir*, у результаті чого слово набуває негативного стилістичного забарвлення. У таких випадках прикметник *noir* позначає ставлення Жульєна до інших, його нездорову уяву та амбіції: *Le souvenir des charmes de sa maîtresse distraiyait Julien de sa noire ambition* [8, p. 115] та *La solitude absolue de la vie de voyageur augmentait l'empire de cette noire imagination* [8, p. 419]. У вищенаведених фрагментах прикметник *noir* розширює своє значення, набуваючи додаткових негативних відтінків, пов'язаних із намірами дійових осіб твору.

У реченні: *Mais, se dit-il en s'interrompant, le cabinet noir à la poste ouvrira ma lettre et vous rendra celle que vous cherchez...; non, messieurs* [8, p. 349] прикметник *noir* набуває негативного смислу, слугуючи синонімом до слова цензура.

Специфіка індивідуально-авторської художньої картини світу роману «Червоне і чорне» полягає у тому, що його автор, ґрунтуючись на твердженні про необхідність змалювання письменником точної картини життя героїв разом із розвитком їх внутрішнього світу, сформованого під тиском традицій певної епохи, який є водночас результатом становлення самої особистості людини, характерних лише для неї індивідуальних рис, одним із перших не тільки у французькій, а й у європейській літературі вдався до аналізу внутрішнього стану героїв, описуючи їх складні переживання, почуття і навіть втаємничені сфери підсвідомого.

У зв'язку з цим, художня картина твору ґрунтується на взаємозв'язку двох планів – розвитку подій, учасниками яких є дійові особи роману, та внутрішніх

діях, русі думок і почуттів його головного героя. З метою опису всіх нюансів переживань Жульєна та інших дійових осіб, Ф. Стендаль вдало використав новаторське відкриття – сповнений драматизму внутрішній монолог, продовженням якого є невіддільні від нього вчинки: *Les enfants L'adoraient, lui ne les aimait point; sa pensée était ailleurs* [8, p. 50]. Вжиті в описі взаємин, що склалися між дітьми та Жульєном, дієслово *adorer* (обожнювати) вказує на найвищий ступінь їх шанобливого ставлення до свого наставника, у той час як вкладений автором в його уста вираз *n'aimait point* (зовсім не любив) позначає ставлення Жульєна до них.

Що стосується ставлення Жульєна до членів родини де Реналь та їх знайомих, Ф. Стендаль зазначає: *Pour lui, il n'éprouvait que haine et horreur pour la haute société où il était admis, à la vérité au bas bout de la table, ce qui explique peut-être la haine et l'horreur* [8, p. 50].

Досить вдалим є прийом автора ведення оповіді від третьої особи з переключенням зі світу зовнішнього у світ внутрішній героя твору, що дозволило висвітлити потаємні думки – причину його дій. Використання автором займенника третьої особи *lui* підкреслює типовість описуваної ситуації, письменник говорить про нього як якусь маловідому йому людину. Іменники *haine* (ненависть) та *horreur* (відраза), вжиті двічі в одному реченні, акцентують увагу читача на справжніх почуттях Жульєна до багатіїв.

Не кращі почуття мав Жульєн до своїх рідних, які не любили його, у зв'язку зі слабким здоров'ям та любові до читання книг, яким він присвячував кожен вільну хвилину замість того, щоб допомагати батьку та братам. Їх ставлення викликало у душі Жульєна жалість до себе, він вважав себе *enfant trouvé* (підкидьком): *Et moi aussi, je suis une sorte d'enfant trouvé, haï de mon père, de mes frères, de toute ma famille* [8, p. 51], якого ненавиділи рідні.

Таке ставлення членів родини призвело до відчуження Жульєна від них, народження порожнечі в серці і душі, а разом із тим, і до відсторонення від членів суспільства, в якому він жив. Охоплений почуттями ненависті, Жульєн нездатний налагодити взаємини з іншими членами суспільства, продовжуючи жити у своїх сумнівах та самотності.

Світ думок і почуттів Жульєна розкривається письменником через призму його внутрішніх монологів, свідком яких є читач твору. З одного боку читач бачить усе, що відбувається у романі, очима Жульєна, з іншого – очима автора, якому відомо те, що незрозуміле головному герою. Такий прийом також сприяє створенню індивідуально-авторської картини світу цього роману, яка сформована взаємодією двох сюжетних ліній: зовнішньої та внутрішньої.

Зовнішня сюжетна лінія є детальним описом розвитку подій твору, учасниками яких є його дійові особи, внутрішня – викладенням автором думок і почуттів головного героя. Такий детальний опис подій Ф. Стендалем цілком виправдовує підзаголовок цього роману «Хроніка XIX століття», який уточнює назву твору та відображає ставлення автора до зображуваного. У самому творі «хроніка часу» безпосередньо пов'язана з «хронікою життя» його головного героя та увиразнює головний конфлікт роману: людина і час та людина і суспільство.

Висновки. Результати проведеного дослідження дають підстави для ствердження, що художній текст несе на собі відбиток особистості автора, який сприймається адресатом через систему створених письменником художніх образів як засобу пізнання і відображення навколишнього світу в естетичній формі. Встановлено, що індивідуально-авторська картина світу роману «Червоне і чорне» створюється завдяки використанню автором твору лексичних одиниць на позначення зовнішності та рис характеру дійових осіб, внутрішнього монологу для детального відтворення стану душі персонажа у той чи інший момент, що сприяло виникненню жанру психологічного роману. Індивідуально-авторська картина світу роману втілюється у відборі елементів змісту аналізованого твору (реалістичний опис подій 30-х років XIX століття), відборі мовних одиниць, що належать до тематичних груп *багатство, кар'єризм* та *лицемірство*, широкому вжитку прикметника *poir*, який дозволяє йому правдиво зобразити не лише зовнішність, а й психічний стан та наміри головного героя.

Отже, використання автором роману специфічних лексико-фразеологічних одиниць, прийому ведення розповіді від третьої особи, внутрішнього монологу, а також психологічної деталі дозволили йому розгорнути реальну картину життя французького суспільства 30-х років XIX століття та показати долю людини з нижчих верств у її пошуках щастя.

Перспективи подальших розвідок полягають у можливості залучення до аналізу інших творів Ф. Стендаля, а також дослідження їх індивідуально-авторської картини світу у зіставному аспекті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Казарин Ю.В. Художественная картина мира и текст / Ю.В. Казарин // Актуальные проблемы лингвистики : матер. конф. – Екатеринбург: Изд-во УрГУ им. А.М. Горького, 1994. – С. 37–38.
2. Лихачёв Д.С. Концептосферы русского языка / Д.С. Лихачев // Русская словесность от теории словесности к структуре текста. – М. : Академия, 1997. – С. 280–287.
3. Лотман Ю.М. Семиосфера / Ю.М. Лотман. – СПб. : Искусство, 2000. – 704 с.
4. Мейлах Б.С. Философия искусства и художественная картина мира / Б.С. Мейлах // Вопросы философии. – 1983. – №7. – С. 116–125.
5. Миниханова Л.К. Художественная картина мира как особый способ отражения действительности / Л.К. Миниханова, Ф.Г. Фаткуллина // Вестник Башкирского университета. – Уфа : БГУ, 2012. – Т. 17. – №3(1). – С. 1626–1627.
6. Скурту Н.П. Искусство и картина мира / Николай Павлович Скурту. – Кишнев : Штиинца, 1990. – 86 с.
7. Степанов Ю.С. Концепт / Ю.С. Степанов // Константы: Словарь русской культуры: изд. 2-е, испр. и доп. – М. : Академический проект, 2001. – С. 43–80.
8. Stendhal F. Le rouge et le noir / Frederik Stendhal. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bibebook.com/files/ebook/libre/V2/stendhal>

РОЗДІЛ II. МЕТОДОЛОГІЧНА ЕКЛЕКТИЧНІСТЬ ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЇ, ЛІНГВОКОНЦЕПТОЛОГІЇ, ЛІНГВОДИСКУРСОЛОГІЇ ТА ПСИХОЛІНГВІСТИКИ

УДК 81'23 : 81'373

Надія Баландіна
(м. Полтава, Україна)

ОБРАЗ ГАЗЕТИ В МОВНІЙ СВІДОМОСТІ

Свідомість людини перебуває під впливом багатьох чинників, з-поміж яких слід виділити ЗМІ, які, застосовуючи різні форми, засоби і технології впливу, не тільки формують громадську думку, а й викликають зрушення в когнітивній і поведінковій сфері. Перспективним у цьому плані є вивчення образів мас-медіа у свідомості людей і наскільки ці уявлення корелюють із словниковими.

Необхідною умовою проникнення в глибини свідомості є вивчення вербалізованих смислів – надійного емпіричного матеріалу пізнання, що забезпечує природний доступ до когнітивних процесів. Мова, на думку вчених, «служує засобом дискретизації знань, їх об'єктивації і, нарешті, інтерпретації» [Звегинцев, с. 195]. Це потверджують результати досліджень, присвячених або суто психологічним аспектам впливу – В.Г. Германова Л.М. Денисенко, В.В. Москаленко, Д.В. Ольшанський, Г.Г. Почепцов, Л. Приходченко, Т. Третяк, або мові як знаряддю впливу медій – Є.І. Глинчевський, А.В. Дмитрук, Л.О. Кудрявцева, А.Н. Дорофеева, І.А.Філатенко та ін. Цінність викладених в них думок полягає в представленні взаємозв'язку масмедіа і людини шляхом встановлення міжпредметних кореляцій на єдиному методологічному (мовному) підґрунті. Такий підхід окреслює й нові алгоритми аналізу, суть яких полягає в необхідності вивчення зворотного зв'язку, позначуваного як результат (ефект) впливу ЗМІ на свідомість людини, образів тих чи інших ЗМІ, що виникають у її ментальному лексиконі.

Об'єктом аналізу цього дослідження є значення слова *газета* у словниках і в живому мовленні, предметом – кореляції його смислових доміант та їхні конфігурації в семантичній структурі. Відповідно, мета полягає у формуванні уявлень про газету на перехресті двох значень – словникового і «живого» (асоціативного) і передбачає виконання таких завдань:

- розгляд ключових понять, представлених у словникових дефініціях слова *газета*;
- аналіз реакцій респондентів на слово *газета*, отриманих під час проведення вільного асоціативного експерименту;
- представлення отриманих реакцій у вигляді польової структури з ядром, центром і периферією;
- з'ясування «живого» (асоціативного) значення слова *газета*;
- установаження кореляцій між словниковим і живим значеннями.

Джерельну базу становили 130 анкет із зафіксованими в них словесними реакціями на слово *газета* (усього 501 реакція), які було отримано в результаті

проведення вільного асоціативного експерименту. До аналізу також було залучено тлумачення вказаного слова у п'яти словниках.

Пристаючи до аналізу, не можна не погодитися з думкою, що одне й те саме мовне явище може бути описаним по-різному, з використанням певного методологічного підґрунтя й конкретних методів, які уможливають пізнання його ознак, властивостей, деталей. На сьогодні, як стверджують дослідники, немає ідеальної метамови, здатної належним чином описати план змісту мовних одиниць [7, с. 37]. Це дослідження виходить з постулатів пов'язаності мовних знаків і позначуваних ними реалій, розуміння змінюваності лексичного значення в часі та відносної релевантності лінгвістичного й екстралінгвістичного знання. Звідси – необхідність поєднання різних методів та їх компонування в одному дослідженні.

У пізнанні об'єкта правомірно виходити з того, що читачами (реципієнтами) газети є масова, розосереджена в просторі аудиторія, що представляє різні соціальні групи (за віком, гендером, професією, статусом, уподобаннями тощо), у кожній з яких є своє уявлення про газету. Звичайно, ідеться не про наукове бачення, а повсякденне, деінде навіть наївне. Говорячи про наївність такої концептуалізації, мають на увазі, що вона відрізняється від наукового пізнання, представленого насамперед у різного плану наукових розвідках, словниках і довідниках, але це не примітивне уявлення. Щоб з'ясувати його, звертаються до живого мовлення, одним із форм фіксації якого є вільний асоціативний експеримент – запис довільних асоціацій на певне ключове слово. Предмети, ситуації, з одного боку, і мовні одиниці, що їх позначають, з другого, й асоціації, що генеруються ними, – це відлуння набутого досвіду, який можна описати й представити як асоціативне живе значення.

Суть проведеного експерименту полягає в тому, що респондентам пропонується протягом обмеженого часу записати кілька асоціацій, пов'язаних зі словом *газета*. Отримані реакції аналізуються, класифікуються за частотністю і семантичною схожістю й однорідністю, що в результаті виявляється в утворенні таких угруповань, як лексико-семантичні поля – з ядром, центром і периферією. Виділення ядра, центра і периферії асоціативного поля – не єдиний спосіб зображення портрета лексеми: на думку В. В. Морковкіна, життя слова відбувається на перехресті двох планів – синтагматичного й парадигматичного [9, с. 35]. У зв'язку з цим у межах кожного сектора поля між словами встановлюються парадигматичні і синтагматичні відношення, що структурують образ газети в мовній свідомості носіїв мови. Лексичні парадигми формують реакції на основі семантичної схожості й відмінності – синонімії (*новини, інформація, повідомлення; літери, букви; видання, друковане слово, преса; фото, фотографія, світлина, фотокартка, ілюстрація*), гіпо-гіперонімії (*жанр: репортаж, нарис, інтерв'ю, аналітика; журналіст: кореспондент, автор, колумніст, папараці; формат: А-2, А-4; заголовок: підзаголовок*), антонімії (*чорні рядки – біле поле; професіональність – аматорство, нова – стара*) тощо. У граматичні парадигми входять формальні модифікації одного й того ж слова (*новина, новини, нове; шрифти, шрифти, з яскравими шрифтами; стаття, статті; повчальна, повчальність*).

Доповнюють портрет газети і синтагматичні відношення між ключовим словом і реакціями на нього: *Газета – свіжий запах сторінок; свіжий запах типографії; цікава та потрібна інформація*, а також між самими реакціями: *великий формат, передвиборча кампанія яскраві кольори розкішне життя*. Слід вказати і на значимість нестандартних вживань, зокрема тих, що засвідчують порушення норм української мови типу: *клевета, бумага, бумажная, стаття, печать*, які в описі інтерпретуються не як помилки, а специфічні операції зі знаннями в контексті українсько-російського білінгвізму.

Респондентами цього експерименту були 130 студентів різних курсів факультету філології і журналістики одного з полтавських університетів із спеціальностей журналістика, основи редагування і філологія. Інтерпретація виявлених фактів і закономірностей в асоціаціях студентів відбувалася на основі праць О. О. Потебні, М. І. Жинкіна, О. О. Леонтьєва, О. О. Залевської та ін., які сформували методологію суб'єкт-об'єктної тяглості пізнання, живого знання, живого слова.

Варто зазначити, що будь-яка спроба аналізу лексичної одиниці закономірно натрапить на проблему співвідношення поняття про ту чи іншу реалію у свідомості людини і її лексичним значенням, поданим у словнику, довіднику, енциклопедії. При цьому слід виходити з розуміння того, що *поняття* і *лексичне значення* – явища одного порядку, але значення належить системі мови, а поняття – системі логічних відношень [12, с. 384]. У підтвердження думки Ю.С. Степанова, білоруський науковець В.А. Маслова стверджує, що лексичне «значення слова – це той предмет чи предмети, до яких це слово застосовується згідно з нормами певної мови», але тільки частина уявлень (понять, концептів) фіксується у словниках, тому вони значно ширші від словникових тлумачень. Є вчені, які взагалі досить скептично ставляться до словникових тлумачень, вважаючи їх далекими від когнітивної реальності [7, с. 58–59].

Попри це словникові тлумачення є вихідним пунктом будь-якого опису слова, і нехтувати ними означало б відступити від об'єктивності, схеми, традиції. Щодо лексеми *газета*, то вона, як і позначувана реалія, порівняно з *телебаченням* та *радіо* має тривалішу історію виникнення (наприклад, перша українськомовна газета «Зоря Галицька» була надрукована у Львові 1848 р.), і її лексичне значення окреслено в низці словників, виданих в різні періоди словникарства. Першу спробу кодифікації слова в Україні зроблено у словнику Б. Грінченка у формі перекладу російською мовою [11, с. 264]. У словнику російської мови В. Даля на той час були зафіксовані такі значення: *повременное, срочное издание, денник, временник, ведомости, обычно в листах*; смисловими домінантами можна вважати *временность* (періодичність), *срочное издание* (друковане видання, зорієнтоване термінову передачу інформації), *денник* (щоденник, опис подій одного дня), *временник* (дотичний до певного відрізка часу), *ведомости* (відомості), *обычно в листах* (на папері) [3, с. 322]. Сучасні ключові моменти тлумачення слова зводяться до *періодичності видання, переважно щоденного або щотижневого, друкованого на (великих) аркушах паперу з поточними відомостями (інформацією, новинами) про події суспільно-політичного, культурного та економічного життя* [1; 15].

Спеціальні словники із журналістикознавства дещо розширюють опис лексеми вже як професійного терміна, наголошуючи на *офіційності, оперативності, актуальності інформації*, деталізуючи при цьому зміст і форму, наприклад *наукові проблеми*, а також *літературні твори, ілюстрації, фотознімки, реклама, оголошення* тощо [13, с. 27], варто вказати на виділену І.П. Михайлиним важливу ознаку *систематичності матеріалів* [8, с. 107].

Як відомо, синонімічні номінації завжди сприяють увиразненню образів про навколишній світ, по-новому переставляючи смислові опори, іноді актуалізуючи внутрішню форму. Так, словник синонімів української мови наводить питому українську лексему *часопис* [14], у словнику С. Караванського (з менш строгим підходом до синонімії) парадигму розширено за рахунок семантично близьких слів: *часопис, щоденник, тижневик, місячник, кварталник, офіціоз, орган, публікація, видання* [6]. Лексеми *часопис, щоденник, тижневик, місячник, кварталник* семантичною структурою актуалізують семи *періодичність, проміжок часу: день, тиждень, місяць, квартал; офіціоз* – офіційність інформації; *орган* – інституційну належність; *публікація, видання* – друк на папері. Останнім часом з припиненням виходу деяких друкованих видань і їх переходом в онлайн-версії сема *друк на папері* зазнає редукції.

Наведені значення, попри архаїчну патину у словнику В. Даля слів *повременное, срочное издание, денник, временник*, з одного боку, представляють усталені наукові знання про цю реалію, а з другого, в узагальненому вигляді демонструють колективну компетенцію лінгвокультурної спільноти, ключові моменти якої знаходяться в постійному русі: в одних її представників вони перебувають у пасивному стані, у других – зазнають активізації, у третіх – занепадають. Науковим (колективним, надіндивідуальним) знанням протиставляються індивідуальні знання, що формуються в результаті пізнавальної практики окремих індивідів. Важливо зазначити, що вони, на думку О.О. Залевської, включаючи емоційно-особистісне переживання щодо системи координат «для мене – тепер – тут», знаходяться під контролем встановлених соціумом норм і оцінок, а також стратегій й опор, необхідних для тих чи тих форм діяльності [5, с. 37]. З цього виходить, що індивідуальне знання включає колективне, ґрунтується на ньому, але воно неструктуроване, неоднорідне, рухоме й описати його можна, залучаючи емпіричний матеріал живого мовлення й результати експериментальних методик.

У результаті проведеного вільного асоціативного експерименту усі реакції (501 реакція) було угруповано на основі семантичної схожості і співвіднесеності, у результаті чого утворилися ряди, що отримали умовні заголовкові назви, які далі подано за спадною частотністю: *новини (51), стаття (40), інформація (36), журналіст (35), папір (31), видання (24), редактор (21), літери (19), фото (16), читати (15); запах, кольори (по 11 реакцій, що складає 22), цікаво, читачі (10=20), заголовок, формат (6=12), шрифти, жанри, ЗМІ, журнал, нова-стара (5=25), професійність (4), об'єктивність, колонка, застаріле (3=15), джерело-вікно, назва, рубрики, шпальта, рядки, жовта газета, зручність, свобода слова, монета (2=18), архітектоніка, періодика, відносини, розвиток, точка зору особи, Львів, принцип перевернутої піраміди, масова, практичні заняття з*

журналістикознавчих дисциплін, верстка, почерк, помилки в тексті, комп'ютер, тираж, поезія, диктофон, мікрофон, знайомі, Лада Лузіна, Гордон, руки, передплата, листоноша, студент, школа, зима, макулатура, окуляри, ручка, актуальність; українська, бібліотека, Челябінськ, парк, мамка, спати, з нею (1 = 37). Усього нараховано 435 реакцій.

Окремо винесено реакції, що стосуються контенту газети і формують групу, номіновану як зміст газети (усього 66) і розподілену на ряди за спадною частотністю: події / факти (15), оголошення, реклама (8 = 24), телепрограма (6), агітація (6), світське життя (4), скандали, сенсації, політика, прогноз погоди, гороскопи, спорт (3 = 21), анекдоти (2), поради, господарство, кросворд (1). Кількісно вони перевищують навіть таку реакцію, як новини (51), але винесені окремо, оскільки є видовими поняттями стосовно родових новини та інформація.

Огляд реакцій, з одного боку, засвідчує, що найчастотніші з них: новини (51), стаття (40), інформація (36), журналіст (35), папір (31), видання (24), редактор (21), літери (19), фото (16), читати (15), у цілому, незалежно від комунікативного досвіду респондентів, оприявлюють розуміння газети, задане матрицею пізнання, у лаконічній формі представленою у словниках, і відтворюють її в основних рисах, а з другого, є надзвичайно рухомими, залежними від: 1) чуттєвого сприйняття, 2) предметної діяльності, в) мисленнєвих операцій з уже наявними у свідомості концептами, г) мовного знання (концепт може бути поясненим за допомогою мови), д) шляхом свідомого пізнання мовних одиниць [10]. У свій спосіб його виражають менш частотні реакції на зразок запах, кольори (по 11 реакцій, що складає 22), цікаво, читачі (10 = 20), заголовок, формат, агітація (6 = 18), шрифти, жанри, ЗМІ, журнал, нова-стара (5 = 25), професійність (4), робота, об'єктивність, сенсації, колонка, застаріле (3 = 15) тощо, конфігурації яких у кожного індивіда чи групи увиразнені по-своєму.

Систематизації реакцій за польовим принципом – установа ядра, центра і периферії асоціативного поля, а відтак й асоціативного значення, допомагає квантитативний показник. Так, серед найчастотніших реакцій, які в цілому корелюють зі словниковим значенням, можна виділити ядро і центр. До ядра входять найчастотніші – це новини (51), стаття (40), інформація (36), які тим самим підтверджують, що у свідомості інформантів газета постає насамперед як джерело нової інформації, головна функція якої – подавати через певні незначні проміжки часу оперативну, актуальну, різноманітну, всім цікаву інформацію. Якщо говорити точніше, то, з погляду елементарної моделі комунікації (хто – що – кому), ядерний образ газети асоціюється з предметом що – стаття (40), інформація, який включає постійну іманентну ознаку який – новий (нова інформація, стаття тощо). Таке розуміння виправдане тим, що поняття – новини (51), стаття (40), інформація – у реальному дискурсі доповнюють і взаємозамінюють одне одного, оскільки новини включають сему інформація; інформація ж, якщо вона подана в газеті, практично стає новиною (принаймні для читачів даної газети), а газетна стаття, у свою чергу, включає семи нова та інформація. Зважаючи на це, ядро асоціативного значення слова газета можна представити так: Газета – це нова інформація в статтях.

Як уже зазначалося, угруповання, що передає видові поняття щодо родового інформація (новини, стаття) й умовно визначеного як зміст газети (усього 66 реакцій) теж розподілено за спадною частотністю: події / факти (15), оголошення, реклама (8 =24), телепрограма (6), агітація (6), світське життя (4), скандали, сенсації, політика, прогноз погоди, гороскопи, спорт (3=21), анекдоти (2), поради, господарство, кросворд (1). Цей перелік оприявлює ключові моменти, на які респонденти звертають увагу при перегляді контенту газети. Впадає в око, що серед них тільки 15 реакцій із 66 стосуються подій і фактів, 51 реакція далека від інтересу до подій і фактів, зате є оголошення, реклама (8 =24), телепрограма (6), агітація (6), світське життя (4), скандали, сенсації, політика, прогноз погоди, гороскопи, спорт (3=21), анекдоти (2), поради, господарство, кросворд. Водночас деякі респонденти сприймають газету як рупор політичного життя країни (політика – 3), висвітлення якого є прямим завданням суспільно-політичних газет. Водночас деякі видання свідомо проводять певну новинну політику, тоді читач при невмінні критично сприймати її деградує, перетворюючись на залежних від преси, або ж розпізнає маніпулятивні технології й агітацію (агітація – 6).

У цілому засвідчено тенденцію зниження планки зацікавлень читачів, які зводяться до інформації практичного, довідкового характеру (оголошення, реклама, телепрограма, прогноз погоди, поради, господарство) про світське життя, сенсації (світське життя, скандали, сенсації), дозвілля (гороскопи, анекдоти, кросворди). Якщо скористатися класифікацією газет німецького дослідника Вальтера Гагеманна [18], яка включає: 1) газету думок, 2) інформаційну газету, 3) газету як засіб здобування максимальних прибутків (у першому випадку йдеться про якісну пресу, у другому – інформаційну і в третьому – розважальну), то для студентів представляє інтерес насамперед розважальна модель газети, яка останнім часом приносить максимальні прибутки своїм власникам. Можна навіть припустити, що ідеться здебільшого про так звані безкоштовні газети, оскільки рівень передплат суспільно-політичних газет дуже низький. Як зазначено в аналітичному звіті «Український медіа ландшафт – 2015», з 2011 р. передплатні тиражі впали більш ніж на чверть [17, с.16]. Зважаючи, з одного боку, на запити читачів, а з другого, на зменшення передплатних тиражів, новинна частина в місцевих і всеукраїнських газетах значно скоротилася. Посилюється тенденція збільшення ужитковості і розважальної інформації – і все це знаходить відбиток у реакціях респондентів.

Крім того, у масовій свідомості в цілому прослідковується тенденція зниження інтересу до традиційних джерел інформації, насамперед до газети в паперовому її варіанті і посилення уваги до онлайн-видань. Красномовними в цьому плані є такі реакції, як *застаріле*, *бабуся*, *дідусь*, *макулатура* тощо. Досягнувши свого розквіту в ХХ столітті, сучасні газети активно займають свої ніші в мережі Інтернет, і така форма подання інформації, хоч і подекуди називається традиційним словом *газета*, де поняття друку (типографії) як таке вже зредуковане, витісняється словом *онлайн-видання*. Газета ж у паперовому її варіанті для респондентів стає здебільшого джерелом для ознайомлення з телепрограмою. Наявність телепрограми стала навіть ознакою маркованості газет.

Ядерне значення конкретизується реакціями *журналіст* (32), *папір* (31), *видання* (24), *редактор* (21), які в той чи інший спосіб представляють універсальне розуміння газети, оскільки встановлюють відношення між «*новою інформацією в статтях*» переданою в інтерпретації «*журналістів і редакторів у паперовому виданні*». Концепт газети доповнюється суб'єктами діяльності (*журналіст: кореспондент, автор, кoлумніст, папараці і редактор*), ідентифікацією референта (*видання*) і носієм інформації (*папір*). Слід зазначити, що у відповідях опосередковано представлена і трансформація образу журналіста, який лише «фотографує» подію, а не коментує її, представляє, а не аналізує інформацію. Це не представник творчої професії, етичний наставник, а інформатор, який знаходиться під тиском часу й у діяльності якого переважають не творчі, а виробничі процеси, спрямовані на відбір і переробку інформації, гонитву за сенсаціями. Німецький дослідник преси К.-Г.Флах у своїй книзі «Влада і злиденність преси» зазначав, що журналіст часто подає те, що читач хоче почути, тепер стало вже традицією «вважати пікантні периферійні явища життя цікавішими, ніж предметна копійка робота» [16, с.31]. Можливо, саме тому з-поміж постатей у журналістиці було названо лише Л. Лузіну і Гордона, діяльність яких пов'язана з розважальним контентом. Отже, говорячи про такі базові функції газети, як новизна, користь і розваги, то у свідомості студентської молоді на передньому плані знаходиться користь і розважальність. У наведених іменах Л. Лузіної і Гордона експлікується інформація про особливий образ і стиль життя журналіста, пов'язаний з можливістю бути в центрі подій і встановлювати потрібні контакти. Відсутні імена журналістів, які висвітлюють соціально-політичні процеси, упереджено ставляться до політиків і сповідують свободу слова.

Таким чином, ядро уявлень про газету досить стереотипне, і його можна сформулювати так: **Газета** – це *нова інформація в статтях журналістів (і редакторів) у паперовому виданні*. У ньому можна виділити такі семантичні зони: *інформація* як предмет комунікації, локалізація інформації – у *статтях*, діячами є *журналісти і редактори*, атрибутивну характеристику подає *паперове* видання.

У ближню периферію входять реакції: *літери* (19), *фото* (16), *читати* (15); *запах*, *кольори* (по 11 реакцій, що складає 22), *цікаво*, *читачі* (10=20), *заголовок*, *формат* (6=12), *шрифти*, *жанри*, *ЗМІ*, *журнал*, *нова-стара* (5=25), *професійність* (4), *робота*, *об'єктивність*, *сенсації*, *колонка*, *застаріле* (3=15). Попри значну неоднорідність, виділено угруповання, які уточнюють аналізований концепт. Газета стає об'єктом дії (*читати*) суб'єктів (*читачі*), її сприймають візуально (*літери* (19), *фото* (16), *кольори*, *формат*, *шрифти*, *колонка*, *заголовок*), назально (*запах*), ідентифікують (ЗМІ; сюди входить і видове поняття *журнал*), дають оцінку (*цікаво*, *нова-стара*, *застаріле*, *професійність*, *об'єктивність*).

У такий спосіб когнітивна семантика розширюється суб'єктивним світобаченням, де зафіксовано особливості сприйняття з погляду кольору: *жовтий*, *сірий*, *кольорова*, *чорний*, *зелена*, *яскраві кольори*, *чорні рядки*, *біле поле*; запаху, який в реакціях конкретизовано: *свіжий запах* (*сторінок*, *типографії*); читача – це насамперед *бабуся*, *дідусь*, *літні люди*, *мама*; ставлення

до інформації – це і *об'єктивність*, і *ілюзія обманутого очікування*, і *клевета*; оцінки – *застаріле* тощо.

Деякі приклади можна кваліфікувати як дискурсивні, фразові, які є своєрідною відповіддю на умовно ініціальну репліку *Що для тебе газета? – Це свіжий запах сторінок типографії / Це чорні рядки, біле поле / Це ілюзія обманутого очікування*. У таких реакціях відчутна образність, у межах якої респонденти пізнають світ – візуально, на запах, ментально. Відомо, що метафори, створені на основі кольором, є чи не найпопулярнішими тропами. Базовими ознаками газети постають кольори *чорний, білий і жовтий*. Якщо *чорний* і *білий* становлять основу візуального образу, то *жовтий* набуває смислу старовини. У цьому випадку відбувається зміщення колірної номінації з конкретного на абстрактне, можливо, на спогади про певну газету. Зазначене образне значення реакції *жовта* зникає, якщо йдеться про так звану бульварно-сенсаційну жовту пресу.

Одоративні асоціації засвідчують пізнання газети через органи нюху. Фізіологічно доведено, що всі запахи емоційно забарвлені й «викликають у нас ті чи інші переживання, приємні чи неприємні, «байдужих» запахів не буває» [2, с. 57]. Одоративні враження про газету марковані знаком «плюс».

Підсумовуючи сказане, у цьому блоці реакцій оприявлено таке розуміння: **Газета** – це нова інформація в статтях журналістів (і редакторів) у паперовому виданні, її читають читачі, сприймаючи візуально і на нюх, ідентифікують зі ЗМІ і дають їй оцінку.

Дальня периферія, яку складають мінімально частотні (1–2) реакції із загальною кількістю – 55), являє собою надзвичайно строкате динамічне утворення, продукт переробки вербального і невербального досвіду: *джерело-вікно, назва, рубрики, шпальта, рядки, жовта газета, зручність, свобода слова, монета (2=18), архітектоніка, періодика, відносини, розвиток, точка зору особи, Львів, принцип перевернутої піраміди, масова, практичні заняття з журналістикознавчих дисциплін, верстка, почерк, помилки в тексті, комп'ютер, тираж, поезія, диктофон, мікрофон, знайомі, Лада Лузіна, Гордон, руки, передплата, листоноша, студент, школа, зима, макулатура, окуляри, ручка, актуальність; українська, бібліотека, Челябінськ, парк, мамка, спати, з нею (1 = 37).*

Реакції представляють чуттєво-емпіричні знання, як повсякденні, суб'єктивні, так і науково-раціональні (наукові, об'єктивні). Переважну кількість становлять чуттєво-емпіричні знання: *зручність, монета, Львів, принцип перевернутої піраміди, поезія, диктофон, мікрофон, знайомі, Лада Лузіна, Гордон, руки, листоноша, студент, школа, зима, макулатура, окуляри, ручка, бібліотека, Челябінськ, парк, мамка, спати, з нею*, притаманні широким верствам населення. Деякі реакції практично є «фотографіями» сценок з особистого життя: *мамка, спати, з нею*. Водночас частина реакцій дозволяє припустити, що вони відображають знання певної групи студентів. Можна вважати, що саме студенти-журналісти записали асоціації: *монета, шпальта, принцип перевернутої піраміди, диктофон, мікрофон, свобода слова, архітектоніка, точка зору особи, масова, практичні заняття з журналістикознавчих дисциплін, студенти-редактори: верстка, почерк, помилки в тексті* і філологи: *поезія*. Ці знання з певною натяжкою можна кваліфікувати як інтелектуальні, або знання інтелектуалів.

Джерелом такого реагування є навчальний процес, трудова діяльність, життєвий досвід. Деякі респонденти промовистими штрихами, майже фотографічно передають фрагмент пережитого досвіду: *мамка, спати, з нею*; іноді метафорично: *джерело, вікно* (принагідно зазначимо, що можна говорити навіть про стереотипність образу газети як джерела і вікна). У свідомості вже не тільки книга, а й газета стає джерелом знань (газета як вікно зафіксоване в українському прислів'ї: *Газета для людини, що вікно для хатини* (СУМ)); дають оцінку: *зручність, свобода слова, помилки в тексті, макулатура, актуальність, жовта газета*; проводять образні паралелі за суміжністю: *окуляри, ручка, парк, Львів, Челябінськ, листоноша, студент, школа*; ідентифікують журналістів: *Лада Лузіна, Гордон*. Варто відзначити значну кількість реакцій, які можна схарактеризувати як тропи – метафори (*джерело, вікно*), синекдохи (*окуляри, ручка, парк, Львів*), епітети (*цікава гарний* (друк), *яскраві* (кольори), *літоти* (*інформашка, аматорство, макулатура*)).

Приклади *джерело, вікно, свобода слова, макулатура, окуляри, ручка, парк, Львів, Челябінськ, школа* – красномовні докази того, що лексичне значення слова *газета* в живій уяві носіїв проростає новими смислами, оцінними, культурно маркованими, експресивними, і таким чином набуває образності.

Трапляються серед периферійних реакцій й такі, що демонструють науково-раціональні, об'єктивні знання: *назва, рубрики, рядки, періодика, тираж, передплата*, які утворюють зі словом *газета* об'єктні словосполучення, наприклад: *назва / рубрики / рядки / тираж / передплата газети*; реакція *періодика* вступає в родо-видові відношення. Вони корелюють з центральним сектором асоціативного поля, демонструючи глибину проникнення в суть явища, по-своєму структурують світ, відносять об'єкт до тієї чи іншої групи, виду, установлюють ієрархію.

У цілому в реакціях прослідковується дискретність пізнання, яке вербально об'єктивується й інтерпретується як з наукової точки зору, так і повсякденної. Представлені асоціації формують концептуальний образ газети і пов'язаний із нею ментальний лексикон. Практично образ газети – це згорнутий текст, який в узагальнену вигляді можна представити так: **Газета** – це нова інформація в статтях журналістів (і редакторів) у паперовому виданні, її читають читачі, сприймаючи візуально і на нюх, ідентифікують зі ЗМІ і дають їй оцінку; вона викликає різноманітні асоціації, пов'язані з життєвим досвідом». У цьому розлогому визначенні відбувається зіткнення двох значень – об'єктивного і суб'єктивного. Макроуявлення про газету відображає ядро і центр поля, мікроуявлення – периферію. Ядром макроуявлення є нова інформація в статтях, центром – (інформація) журналістів (і редакторів) у паперовому виданні, мікроуявлення: її читають читачі, сприймаючи візуально і на нюх, ідентифікують зі ЗМІ, дають їй оцінку і пов'язують з конкретним життєвим досвідом. Не зафіксовано жодної реакції, поданої у сучасних тлумачних словниках типу: *жива газета, світлова газета, усна газета, ходяча газета*; натяк на сполуку *стінна газета* можна прослідкувати хіба що в реакції *школа*.

Аналіз асоціативних реакцій студентів на слово *газета* у порівнянні з його описом у словниках дозволив виявити два види уявлень: 1) словникове –

усталене, традиційне з практично не зафіксованими в тлумаченнях змінами, що відбуваються в часі; б) асоціативне – «живе», мінливе, яке поєднує і традиційний, і новітній образи. Ядерна і центральна частини асоціативного значення, сформовані на основі найчастотніших реакцій, передають об'єктивні знання, які в основному збігаються з кодифікованими, але виражають його ширше, детальніше, різнобічно, подекуди наївно; периферійне асоціативне значення, сформоване на основі одиничних реакцій, – результат суб'єктивного пізнання, що знайшло відображення в образних асоціаціях, натяках на пережитий досвід. Запропонована схема аналізу може використовуватися стосовно оприявлення образів інших засобів масової комунікації у мовній свідомості тих чи тих соціальних груп.

ЛІТЕРАТУРА

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 170000 слів / [за ред. В.Т. Бусел]. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2001. – 1440 с. Скорочено : ВТССУМ.
2. Власюк В.В. Особливості запахових відчуттів та їх вияв у мові [Електронний ресурс] / В.В. Власюк. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Npkpnu_fil/2009_18/1_16_Wlasiuk.pdf
3. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка : в 2 т. / В.И. Даль. – М. : Олма-Пресс, 2002. – Т.І. (А–О). – 1280 с. – Режим доступу: https://books.google.com.ua/books?id=2KtiRSUTRMEC&printsec=frontcover&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false
4. Звегинцев В.А. Мысли о лингвистике / В.А. Звегинцев. – М. : МГУ, 1996. – 336 с.
5. Залевская А.А. Значение слова через призму эксперимента : монографія / А.А. Залевская. – Тверь : Твер. гос. ун-т, 2011. – 240 с.
6. Караванський С. Практичний словник синонімів української мови / Святослав Караванський. – К. : БаК, 2008. – 512 с.
7. Маслова В.А. Когнитивная лингвистика : учеб. пособие / В.А. Маслова. – Минск : ТетраСистемс, 2008. – 275 с.
8. Михайлин І. Основи журналістики : Підручник. Вид. 3-е доп. і поліпш. / І. Михайлин. – К. : ЦУЛ, 2002. – 284с.
9. Морковкин В.В. Идеографические словари / В.В. Морковкин. – М. : Наука, 1970. – 71 с.
10. Попова З.Д. Понятие концепта в лингвистических исследованиях / З.Д. Попова, И.А. Стернин. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1999. – 30 с.
11. Словарь української мови / Упорядкував з додатком власного матеріалу Борис Грінченко : у 4 т. – К: Наукова думка, 1996. – Т.І (А–Ж). – 494 с.
12. Степанов Ю.С. Концепт / Ю.С. Степанов // Константы : Словарь русской культуры. Опыт исследования. – М. : Шк. «Яз. русск. культ.», 1997. – С. 40– 6.
13. Словник журналіста : Терміни, мас-медіа, постаті / [за заг. ред. Ю.М. Бідзілі]. – Ужгород : ВАТ «Видавництво «Закарпаття», 2007. – 224 с.
14. Словник синонімів української мови: В 2 т. / А.А. Бурачок, Г.М. Гнатюк, С.І. Головащук та інші. – К. : Наук. думка, 2001. Т.І. – 1028 с. Скорочено: ССУМ.

15. Словник української мови : в 11 т. – К. : Наукова думка, 1971. – Т.2. – 550 с. Скорочено: СУМ.

16. Флах К.-Г. Влада і злиденність преси / Ред-упор. В.Ф. Іванов; переклад В. Климченка / Карл-Герман Флах. – К. : Акад. укр. преси, Центр вільної преси, 2015. – 186 с.

17. Хоменок О. Друковані медіа / О. Хоменок // Український медіаландшафт – 2015 : аналітичний звіт / За ред. В. Іванова. К. : ФКА, АУП, 2015. – С.13–18.

18. Hagemann W. Die Zeitung als Organismus / Walter Hagemann. – Heidelberg, 1950. – 260 s.

УДК 811.111'42'22

Флорій Бацевич
(м. Львів, Україна)

В ЯКОМУ СЕНСІ ХУДОЖНІ МОВЛЕННЄВІ АКТИ Є ВТОРИННИМИ І ПЕРФОРМАТИВНИМИ?

Тексти художньої літератури і засоби їх мовного втілення завжди перебували у центрі уваги різних дисциплін гуманітарного спрямування (літературознавства, мовознавства, семіотики, логіки, філософії, культурології, психології та інших). Ці тексти неоднозначно осмислювались як у різних напрямках гуманітарних наук, так і в межах однієї науки на різних етапах її розвитку. Однак осердям осягнення феномена художньої літератури завжди була і залишається проблема сутності, природи й специфіки її мови¹. Проблема мовної організації текстів, у яких представлений так званий «художній вимисел», художня фікційність» породила численні концепції (див., напр. огляди останніх років у: [1; 2; 20; 21; 22] та ін.). Аналіз низки новітніх підходів до сутності й природи художнього тексту (дискурсу) засвідчує значну концептуальну розбіжність поглядів їх авторів.

Мега пропонованої розвідки – огляд деяких відомих концепцій специфіки художніх висловлень (у іншій термінології – мовленнєвих актів) в аспекті постулювання їм статусу «вторинних» і «перформативних» («тотально перформативних»). Зокрема, дещо детальніше зупинимося на двох концепціях сутності мовного втілення художнього вимислу (в термінах логіко-семіотичного підходу – «фікційної літератури»)², сформованих відомими вченими у межах теорії мовленнєвих актів. У низці випадків пропонований огляд супроводжуватиметься власними спостереженнями автора над природою художнього дискурсу.

Теорії художніх висловлень як непрямих (вторинних) мовленнєвих актів

З метою розгляду цієї проблеми наведемо думку відомого німецького філософа літератури Вольфганга Ізера, достатньо характерну для низки сучасних

¹ В одних концепціях це явище витлумачується як «художня мова», в інших – «художнє мовлення», в третій – «художній код» або «код художньої літератури» (див., напр. найвідоміші концепції В.В.Виноградова, Ю.М.Лотмана, М.М.Бахтіна, Г.О.Винокура та ін., численні дискусії щодо стилю художньої літератури).

² Заради справедливості зазначимо, що ідеї «непрямої» природи всіх без винятку складників художнього тексту висловлювались не лише в межах логічного або семіотичного підходів до мови художніх творів, а у межах так званого «традиційного» філологічного бачення сутності цього феномену (див., наприклад, про це в: [18, с. 12–25]).

досліджень художньої літератури як фікціонального дискурсу. У розділі своєї відомої книги «Видумане і вимислене: Нариси літературної антропології», який називається «Вимислотвірні акти» (переклад російською: [2]; див. схожі думки [3]), автор «вимислотвірні» мовленнєві акти художньої літератури кваліфікує як непрямі [2, с. 25]. Він вважає, що художні висловлення лише позірно описують деякі стани справ у світі. Прямі ж мовленнєві акти (далі МА) зберігають статус репрезентативів; вони орієнтовані від дійсності до висловлення про цю дійсність і мають за мету відображення стану справ у так званому «цьому», або «реальному» світі. Художні висловлення, навпаки, спрямовані не від дійсності до знаку, що її позначає, але від висловлення (знаку) до дійсності, декларуючи деякий стан справ (декларація як непрямий МА) як існуючий, і тим самим **роблячи його існуючим**. Те, що цей стан справ насправді лише факт свідомості не робить його менш реальним. Однак у контексті подібних міркувань постає логічне запитання: в якому сенсі в наведеному фрагменті концептуального бачення сутності художніх мовленнєвих актів вживається термінологічне словосполучення «непрямі (вторинні) мовленнєві акти», оскільки автор уживає його як само собою зрозуміле? На нашу думку тут можливі декілька варіантів осмислення цього поняття:

1. У художньому тексті як «вторинній моделювальній системі» вживається особлива мова. Ю.М. Лотман з цього приводу зазначав, що ця мова «надбудовується над природною мовою як вторинна система» [6, с. 32], хоча й нерозривно пов'язана з живою природною мовою як системою первинною, спирається на неї, витворюючи особливі «художні повідомлення» [6, с. 32] з особливими неповторними смислами естетичного характеру. Мова художніх творів – синтез різних мов; це мова поетична, «вторинна». Специфіку мови художніх творів, утілення і життя «художніх знаків» у літературі Ю. Лотман вбачав у тому, що ці знаки «мають не умовний, як у [живій природній] мові, а іконічний, зображальний характер» [6, с. 32]. Учений зазначав, що «іконічні знаки побудовані за принципом обумовленого зв'язку між тим, що виражає, і змістом: <...> у художньому тексті відбувається семантизація позасемантичних (синтактичних) елементів природної мови. Замість чіткого розмежування елементів відбувається складне переплетення: синтагматичне на одному рівні ієрархії художнього тексту виявляється семантичним на іншому» [6, с. 34]. Зняття опозиції «семантика – синтактика» стає основою розвинення меж художнього знака. Висновок тартуського вченого: «... словесне мистецтво, хоча й засновується на природній мові, однак лише з тим, щоби перетворити її в свою – вторинну – мову, мову мистецтва. А сама ця мова мистецтва – складна ієрархія мов, взаємно співвіднесених, але не однакових. З цим пов'язана принципова множинність можливих прочитань художнього тексту. З цим же, можливо, пов'язана недоступна жодним іншим – нехудожнім – мовам смислова насиченість мистецтва» [6, с. 35].

Створений за допомогою таких специфічних знаків художній текст породжує особливий і неповторний світ, який стає для адресата (читача, слухача) поштовхом для генерування його власних комунікативних смислів. Зокрема, в статті «Текст у тексті» вчений пише, що художній текст – це «не пасивне

вмістище, носій зовні вкладеного в нього змісту, а генератор нових смислів» [7, с. 64]. Будучи за своєю природою генератором нових смислів, художній текст «завжди багатший будь-якої окремої мови і не може з неї автоматично числитися. Текст – семіотичний простір, в якому взаємодіють, інтерферують та ієрархічно самоорганізуються мови» [7, с. 65].

Що дозволяє художньому тексту бути «генератором нових смислів»? У праці «До сучасного розуміння тексту» Ю. Лотман пише: «... текст – це одночасна маніфестація кількох мов. Складні діалогічні та ігрові відношення між різноманітними підструктурами тексту, що формують його внутрішній поліглотизм, і є тим механізмом смислотворення» [7, с. 82]. У цьому сенсі текст – це «зростаючий Логос ... він не тільки передає вкладену в нього інформацію, але й трансформує повідомлення і творить нові» – пише дослідник у статті «Семіотика культури і поняття тексту» [7, с. 85]. Важливо зазначити, що автор, поділяючи думки О.О. Потебні, пише, що генератором нових Логосів у художніх творах виступають не окремі слова чи висловлення, а цілісний текст [7, с. 273].

Отже, у цій та подібних концепціях мова художніх творів та МА, створені за її допомогою, розуміються як вторинні, непрямі, такі, що складно взаємодіють з етнічною «нехудожньою» мовою та її висловленнями у щоденному побутовому спілкуванні. Вторинність «художнього знака» задається специфічною трансформацією етнічної мови.

2. Непряма природа художніх висловлень може бути також інтерпретована в аспекті так званої «стандартної» теорії мовленнєвих актів. У межах цієї теорії, сформованої британським філософом-аналітиком Дж. Остіном, його послідовником американським філософом і логіком Дж. Сьюрлем та деякими іншими філософами-аналітиками кінця 50-х – початку 80-х років ХХ ст., непрямий МА – це повідомлення (висловлення), ілюктивний акт якого втілений за допомогою ілюктивного акту іншого висловлення (повідомлення) (див., напр.: [14, с. 196]). Цей же автор уточнює, що проблема непрямих МА «полягає у виясненні того, яким чином мовець може за допомогою деякого висловлення виражати не лише те, що воно безпосередньо означає, але й щось інше. І оскільки значення висловлення полягає почасти в намірі добитися розуміння у слухача, згадана проблема зводиться в основному до питання про те, яким чином умовляється розуміння слухачем непрямого мовленнєвого акта, коли сприйняте слухом і витлумачене ним речення означає дещо більше» [14, с. 196].

Розуміння і сприйняття слухачем (читачем) комунікативного смислу непрямого повідомлення у цій концепції забезпечується аналізом положень «стандартної» теорії МА, мовних та немовних фонових знань адресанта і адресата, дотриманням умов успішності плину комунікативного акту, а також здатністю слухача до виведення (висновування) знань із сприйнятого повідомлення [14, с. 197]. З бігом часу поняття непрямого МА було перенесене на значну кількість способів непрямого інформування, зокрема таких як риторичні запитання, натяжки, алюзії, інсинуації, демагогію та інші (див., напр.: [5]).

Вважаємо, що особливий статус художніх МА пояснюється не лише сформульованими у межах «стандартної» теорії МА умовами успішності непрямих висловлень у «звичайному», щоденному спілкуванні носіїв конкретної

ідіоетнічної мови, а й самою природою художнього тексту як фікційного дискурсу, в якому домінують не репрезентативи (як у нехудожньому мовленні), а декларативи, які вводять елементи фікціонального дискурсу (див. про це нижче). Декларативи ж є вторинними за своєю природою і в щоденному спілкуванні.

Один із аспектів організації художніх текстів як виявів фікціонального дискурсу нетривіально проаналізований з логіко-філософських позицій у відомій статті того ж дослідника «Логічний статус художнього дискурсу» (1979 р.) (див.: [15]). Американський логік і філософ стверджує, що автор художнього твору «робить вигляд, ніби здійснює серію ілюктивних актів, які зазвичай належать до репрезентативного типу» [15, с. 38]. Інший висновок Дж. Сьорля, який ґрунтується на попередньому: текст може бути зарахований до категорії художнього вимислу лише у тому випадку, коли він пов'язується з ілюктивним наміром автора [15, с. 39]. Важливим є те, що нехудожній текст завжди будується з опертим на набір правил, які роблять висловлення, що його формують, щирими і недефектними твердженнями. Ці правила співвідносять висловлення зі світом, реальністю; це так звані «вертикальні правила» або «вертикальні конвенції». Дослідник вважає, що в художньому тексті витворюються позамовні несемантичні конвенції, які розривають ці «вертикальні» правила, тобто, фактично, нейтралізують референційні зв'язки слів з «цим», «реальним» світом. Він їх називає «горизонтальними конвенціями» і постулює їм статус несемантичних, таких, що не входять у компетенцію адресата (читача, слухача). Їх сутність полягає в тому, що вони дозволяють автору використовувати слова в їх буквальних значеннях, не приймаючи на себе відповідальності, що накладають на адресанта ці значення в аспекті істинності чи не істинності. Отже, «ілюкції», що здійснюються мовцем удавано і формують художній твір, стають можливими в силу існування набору конвенцій, які зупиняють нормальну дію правил, що пов'язують ілюктивні акти і світ» [15, с. 41]. Це свого роду «мовна гра» (у розумінні «пізнього» Л. Вітгенштейна).

Наступний висновок Дж. Сьорля, що ґрунтується на попередніх: автор художнього твору умисно приводить у дію горизонтальні конвенції, які призупиняють нормальну ілюктивну відповідальність автора, пов'язану з даними МА [15, с. 42]. Справа в тому, зазначає дослідник, що як і в будь-якому тексті, в тексті художньому здійснюються акти референції, однак це референція особливого характеру, яка відрізняється від відповідних дій у щоденному спілкуванні, де знак указує на існуючий референт. У художньому тексті автор спочатку створює, «видумує» певну особу або річ, а потім уже до «видуманих» особистостей, речей тощо здійснює акт референції [15, с. 42]. Тобто у художньому тексті акт творення фікційного світу передусе акту референції до цього світу, його складників.

Визначивши основні логіко-комунікативні риси художнього тексту, Дж. Сьорль ставить питання щодо міри «зламу», порушення «вертикальних» правил (конвенцій) авторськими «горизонтальними» конвенціями, тобто, фактично, зачіпає проблему міри іконічності «художнього знака», художнього тексту. На його думку, ця міра може суттєво коливатись, бути різною: від

незначної до достатньо помітної (наприклад, у випадках уведення в художній текст історичних документів, протоколів реальних подій тощо).

Як уже підкреслювалось, сформульований Дж. Сьорлем підхід до художнього тексту ґрунтується на логіко-філософських засадах, перш за все аналітичній філософії періоду так званого «прагматичного повороту». Попри достатньо аргументовану позицію, автор все ж зазначає: «допоки що відсутня загальна теорія механізмів, за посередництвом яких ... серйозні ілюквативні наміри передаються удаваними ілюкватіями» [15, с. 46].

Незважаючи на те, що Дж. Сьорль допускає наявність різної міри «нейтралізацій» у художньому тексті «вертикальних» конвенцій зв'язку з реальним світом у вигляді введення автором іншотекстових укралень, все ж він стоїть на позиціях заперечення ізоморфності цього типу текстів з так званою «реальною» дійсністю в цілому, скептично ставлячись до теорії мімезису, як вона була традиційно сформульована. Зазначимо, що позиції ствердження повної відсутності іконізму художніх текстів суперечать глобальним інтенціям «споживачів» цих текстів (читачів, слухачів), які, як показав Ю. Лотман, завжди або свідомо, або інтуїтивно співвідносять їх зміст з інтерпретацією реальності (див., наприклад: [7, с. 48]). Зокрема, позиція повної відсутності ізоморфізму змісту тексту і того, що ми називаємо «реальним світом», суперечить когнітивному розумінню смішного (жартівливого, іронічного, навіть ігрового), яке спирається на механізми «обходу, «обману» так званих внутрішніх «цензорів», які постійно «прив'язують» людську ментальність до життєвських потреб виживання, існування тощо, тобто до «реального» життя (див., наприклад; [9]). Згадана позиція суперечить також численним сучасним дослідженням концептів та різноманітних мовних образів на матеріалі художньої літератури, що або явно, або ж імпліцитно ґрунтуються на визнанні іконічності змісту художнього тексту і дійсності, що оточує людину. Інакше кажучи, ще однією важливою проблемою сутності й природи художнього тексту, «художнього знака» є проблема міри його іконічності.

Як можна зрозуміти зі змісту концепції Дж. Сьорля, мова художніх (фікційних) творів не є якоюсь особливою «вторинною» мовою; це звичайна ідіоетнічна мова, особливим логіко-комунікативним чином ужита в межах фікціонального дискурсу.

Близько до висловлених американським лінгвофілософом міркуванням можна вважати концепцію відомого сучасного російського семіолога і культуролога («психосемантика») Вадима Руднева, який, оперуючи категоріями істинності/неістинності художнього висловлення, стверджує, що художні МА потрібно розглядати не як істинні або неістинні, а фікційні, оскільки імена (терми), що входять у них, не мають реальних денотатів (референтів), а їх автори оперують неіснуючими фактами [12, с. 38; 44]; істинною слід розглядати лише «якусь історію», яку розповідає наратор у фікційному світі [12, с. 45]. Звідси логічний висновок: «денотатом художнього висловлення ... є його смисл, тобто твердження, яке в ньому здійснюється» [12, с. 48]; інакше кажучи, денотатом (референтом) художнього МА виступає сам МА, його інтенціонал [12, с. 55; 57].

Будуються такі оповіді з використанням висловлень живої природної мови, наділених наратором різною мірою інтенціональності [12, с. 64-65].

На наш погляд, оригінальне лінгвопрагматичне пояснення специфіки художнього дискурсу і природи «вторинних МА» запропонував сучасний російський літературознавець Роман Черкасов (див.: [19]), який доводить, що процес переходу від так званого «звичного» дискурсу до фікціонального перебуває в сфері впливу прагматики, коли «звичайні» МА (висловлення) вириваються з їх «природної» прагматико-мовленнєвої сфери використання і отримують нове – «неприродне» використання з метою формуванні вимислу (фікційного світу). Такий «прагматичний поворот» здійснюється як результат дії фікціонального вторинного МА, скерованого на висловлення як первинний мовленнєвий акт і такого, що має за мету прагматичне здійснення цього висловлення як фікційно автентичного. Результатом дії фікціонального акту стає утвердження фікційного дискурсу і творення вимислу [19].

Достатньо традиційно, з оперттям на здобутки російської та радянської школи дослідження художнього мовлення, розглядає аналізовану проблему відомий лінгвіст Григорій Солганик. Він уважає, що специфіка художнього слова і, ширше, художнього мовлення полягає не в тому, що це якась окрема мова, а в подвійній віднесеності цього слова (мови в цілому): «Слово в художньому мовленні має подвійну референцію: воно звернене до світу речей, позначає те ж, що в мові, і одночасно звернене до оповідача» [16, с. 112], тобто, уточнює вчений: «механізм набуття словом художності пов'язаний перш за все з фігурою оповідача» [16, с. 113]. На думку дослідника, «художнє мовлення завжди як мінімум двохарове: воно представлене експліцитно суб'єктом мовлення (анонімним або персоніфікованим) й імпліцитно творцем мовлення» [16, с. 121].

Отже, зіставлення думок відомих представників логічного (Дж. Сьорль), семіотичного (Ю. Лотман) та традиційного лінгвістичного (Г. Солганик) підходів до специфіки мови (мовлення) художньої літератури демонструє факт того, що й на початку ХХІ ст., як і на попередніх етапах розвитку гуманітарної думки, не існує єдності розуміння стосовно найважливішого: сутності й природи мови (мовлення, мовного коду) художньої літератури.

Аспекти перформативної теорії художніх висловлень (МА)

Ідея тотальної перформативності МА, що формують художній текст як фікціональний дискурс, підкреслюється багатьма дослідниками (див., напр.: [1; 3; 8; 13] та ін.). Однак, як і у випадку розглянутих концепцій щодо непрямої природи художніх МА, постає питання: в якому сенсі потрібно розуміти твердження щодо їх перформативності? І тут також можливі декілька варіантів відповіді на це запитання.

1. У найпростішому випадку перформативність художніх МА пов'язується зі «світоформувальною» сутністю художнього дискурсу (тексту), тобто можливістю за допомогою художнього тексту створювати «інші», («уявні», «видумані», «фантомні») світи, в яких категорія «істинності/неістинності» нейтралізована. Як зауважує Дж. Сьорль, письменник займається «необманним» псевдоздійсненням МА, *прикидаючись*, ніби дає нам звіт щодо певної низки подій» [15, с. 44]. Логіка подібних тверджень проста: якщо за художнім текстом

стоїть створений авторською уявою світ, то всі складники цього тексту також «світоформувальні», тобто тотально перформативні.

Однак, як відомо, теорія перформативності/констативності Дж. Остіна ґрунтувалась не на матеріалі художнього мовлення, а спиралась на аналіз висловлень «щоденної» етнічної мови, зокрема розмовно-побутового та офіційно-ділового стилів мовлення (див. відповідні приклади перформативних висловлень у праці: [11]). Зрозуміло, що подібний тип перформативності (назвемо її умовно «природною») трапляється також у художніх текстах, наприклад, у репліках героїв творів, які поводять себе ніби в реальному світі.

У багатьох працях логіко-філософського характеру, особливо теорій «можливих світів», йдеться саме про «тотальну» перформативність фікційного світу художнього тексту, а також, звичайно, складників коду цього тексту, тобто мови, у межах якої цей текст створений. Застосування логіко-філософської теорії «можливих світів» веде до низки важливих висновків щодо природи художнього дискурсу. Сучасна російська дослідниця Ірина Неронова формулює низку постулатів сутності художніх текстів, що породжують «художні світи» [10]:

(1). Художні світи – це «ансамблі» нереалізованих станів справ у всесвіті дискурсу. Ці стани справ реалізуються у художніх дискурсах, в яких діють можливі індивіди, наявні можливі об'єкти з можливими якостями тощо. Усі вони не «порожні» (в логічному сенсі), не самореферентні; це референти, які існують у межах художнього світу як нереалізовані в реальному світі можливості.

(2). Набір художніх світів необмежений і максимально різноманітний. У них відсутні будь-які логічні, фізичні обмеження на їх існування, функціонування, взаємодії тощо. Додамо, що це положення особливо стосується текстів наукової фантастики, фентезі, текстів «дивних» (абсурдистських, нонсенсних, паралогічних тощо).

(3). Художні світи доступні завдяки семіотичним сигналам. Художній текст – це набір інструкцій для читача, який реконструює цей можливий світ. Додамо, що це сигнали не лише семіотичні, а й прагматичні (див. нижче).

(4). Художні світи літератури неповні, оскільки текст, який їх презентує, на противагу реальному світу, обмежений, замкнений створеними його автором законами. Додамо, що в аспекті міжтекстових зв'язків художній світ конкретного тексту має здатність до значного смислового розширення.

(5). Художні світи можуть бути гетерогенними за своєю макроструктурою, оскільки створюють можливості вияву численних особистостей, об'єктів, сюжетів, подій тощо.

(6). Художні світи літератури створюються поетикою тексту. Художній світ – створене автором буття, що не існує до акту творіння. Текст формує художню сферу, що відрізняється від реальної дійсності. Світ конструюється завдяки ілюкутивній силі тексту, що задає лінгвальними засобами його параметри.

Однак дослідники художніх текстів як виявів логіки можливих світів повністю не відкидають традиційну теорію мімезису, оскільки, як пише У. Еко, художній світ «не може бути повністю незалежним від світу реального, тому що не може творити ex nihilo цілісний і завершений універсум, наповнивши його індивідами і якостями» [20, с. 379]. Інакше кажучи, в межах цього підходу до художнього

тексту дійсність, яку часто називають «реальною», залишається «тлом», певним «взірцем» для побудови автором художнього твору іншого світу, тобто не відкидається проблема іконічності «художнього знака», оскільки читачі, «конструюючи фікційні світи, заповнюють лакуни тексту, маючи на увазі схожість художнього світу і реальності їх власного досвіду» [22, р. 86] (цит. за: [10, с. 282]). Цей досвід, своєю чергою, є «конструктом культури» [20, с. 380], витвором одного із можливих світів, у якому ми живемо і який для нас є насправді реальним.

Однак розглянуте вище розуміння перформативності повідомлень (висловлень, МА) як «світотвірних» актів досить хитке з позицій «класичної» («стандартної») теорії МА, котра, як уже згадувалось, спирається на усталене розуміння сутності «природної» ідіотетичної мови.

2. Виключно перформативна (тотально перформативна) природа художніх МА в деяких дослідженнях обґрунтовується також тим, що кожен їх елемент окрім «світопороджувальної» функції формування фікційних об'єктів та їх художнього представлення також співвідноситься з усім художнім універсумом твору, семантично й прагматично виходячи далеко поза межі тієї змістовності, котра передвизначена конвенціями літературної мови як носія конкретної «ідеології» (в розумінні Р. Барта). Кожен елемент художнього світу має здатність до подвійної референційності, «співвідносячись одночасно і зі своїм безпосереднім фіктивним референтом (що притаманно і нехудожнім висловленням), і з цілісною картиною світу як авторською фікціональною «декларацією», наділеною світомоделювальною функцією» [8]. Причому світи художньої літератури, як відомо, не екстенціональні, а інтенціональні [17, с. 23], тобто існують у свідомості як образи «можливих світів».

Стоячи на позиціях, згідно з якими мова за своєю сутністю – засіб впливу, а усі інші її функції є епіфункціями, що залежать від згаданої первинної функції, тобто, фактично, поділяючи концепцію тотальної перформативності мови, вважаємо, що сутність мовного коду в фікціональних дискурсах можна зрозуміти з обов'язковим зверненням до понять не лише семантики з її вказуванням на фікційність текстових референтів, предикатів, ситуацій тощо, а переважно прагматики з наявними у сфері її засобів «маркерами прагматичного зрушення» стосовно так званого «реального світу» [8; 19]. Такими маркерами, окрім інших (дискурсивних слів, тропів, фігур, прийомів нарації (наприклад, гри наративними інстанціями) тощо), можуть бути авторські метапозначення тексту, наприклад, «роман у віршах»; читач такого твору відпочатково буде ставитись до цього тексту як до фікціонального, а не, наприклад, як до інструкції з випікання тортів. Прагматична мета письменника полягає в тому, щоби своїм твором здійснити вплив на духовний простір реципієнта (читача, слухача), викликаючи в ньому певні зміни, породити нові смисли та ідеї в особливому – естетичному – реєстрі викладу й сприйняття тексту-твору.

Отже, вторинність та тотальна перформативність художнього висловлення (МА) обумовлені самою природою художнього твору як фікціонального світопороджувального феномену. Обґрунтування цього положення у сучасній лінгвістиці, лінгвосеміотиці, логіці та інших напрямках гуманітарного знання

здійснюється з різних позицій. Актуальною залишається проблема комунікативно-прагматичного підходу до художнього тексту як фікціоного феномена; тут відкривається значна кількість проблем, пов'язаних із специфікою комунікативних смислів естетичного характеру, організацією мовленнєвих жанрів у межах саме такого типу дискурсу та іншими.

ЛІТЕРАТУРА

1. Єрмоленко С.С. Мовне моделювання дійсності і знакова структура мовних одиниць : Монографія. – Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2006. – 384 с.
2. Изер В. Вымыслообразующие акты (глава из книги «Вымышленное и воображаемое : набросок литературной антропологии») // НЛО. – 1997. – № 27. – С. 23-40.
3. Изер В. Акты вымысла, или что фиктивно в фикциональном тексте? // Немецкое философское литературоведение наших дней: Антология. – СПб. : Изд-во СПб. ун-та, 2001. – С. 186-216.
4. Кобозева И.М. Лингвистическая семантика. – М.: Эдиториал УРСС, 2000. – 352 с.
5. Кобозева И.М., Лауфер Н.И. Об одном способе косвенного информирования // Изв. АН СССР. Сер. лит. и яз. – 1988. – № 5. – С. 462-470.
6. Лотман Ю.М. Структура художественного текста // Лотман Ю.М. Об искусстве. – СПб. : «Искусство СПб», 1998. – С. 14-285.
7. Лотман Ю.М. Статьи по семиотике культуры и искусства / Предисл. С.М. Даниэля, сост. Р.Г. Григорьева. – СПб. : Академический проект, 2002. – 543 с.
8. Миловидов В.А. Художественное высказывание: проблема референции // Вестник Тверского ГУ. Серия Филология. – 2016. – № 2. – С. 26-35.
9. Минский М. Остроумие и логика когнитивного бессознательного // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XXIII. – Москва : Прогресс, 1988. – С. 281-309.
10. Неронова И.В. Теория возможных миров литературы: предпосылки создания, основные задачи и подход к художественному миру литературного произведения // Социальные и гуманитарные знания. – 2015. – № 4. – С. 277-283.
11. Остин Дж. Слово как действие // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XVII. – М. : Прогресс, 1986. – С.22-130.
12. Руднев В.П. Прочь от реальности: Исследования по философии текста. II. – М. : Аграф, 2000. – 432 с.
13. Садченко В.Т. Текст как объект лингвистической семиотики // Вестник Челябинского государственного ун-та. Филология. Искусствоведение. – 2009. – № 3 (143). – Вып. 29. – С. 104-111.
14. Серль Дж.Р. Что такое речевой акт? // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XVII. Теория речевых актов. – М. : Прогресс, 1986. – С. 151-169.
15. Серль Дж.Р. Логический статус художественного дискурса // Логос. – 1999. – № 3. – С. 34-47.
16. Солганик Г.Я. Очерки модального синтаксиса. Монография. М. : Флинта : Наука, 2010. – 136 с.

17. Степанов Ю.С. В мире семиотики // Семиотика. – М : Радуга, 1983. – С. 5–36.
18. Тюпа В.И. Анализ художественного текста. Учебное пособие. Изд. 3-е. – М. : Издательский центр «Академия», 2009. – 336 с.
19. Черкасов Р.В. Фикциональный дискурс в литературе: проблема репрезентации: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Самара, 2007. – 18 с.
20. Эко У. Роль читателя. Исследования по семиотике текста. – СПб. : Симпозиум, 2005. – 502 с.
21. Doležel L. Heterocosmica. Fiction and possible worlds. – Baltimore : Johns Hopkins University Press, 1998. – 339 p.
22. Pavel T.G. Fictional Worlds. – Cambridge, London : Harvard University Press, 1986. –178 p.

УДК 81'42

*Олена Галинська
(м. Київ, Україна)*

**ВІД ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЇ ДО ЛІНГВОСИНЕРГЕТИКИ: ДИНАМІКА
ТЕРМІНІВ «ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНІСТЬ» ТА «ІНТЕРТЕКСТ»**

У наш час у літературознавстві, філософії, лінгвістиці, етнолінгвістиці, культурології значним попитом користується поняття інтертекстуальності, введене Ю. Кристевою майже півстоліття тому. Існують думки, що теорія інтертекстуальності в сучасній науці «базується на розумінні процесу еволюції різних типів текстів як постійної взаємодії текстів і світоглядів, у результаті якої кожен новий текст певним чином засвоює та переробляє попередній літературний і культурний матеріал у тих чи інших формах, а завдання інтертекстуального аналізу – виявлення цих «слідів» «чужого слова» в тексті-реципієнті» [12]. Феномен інтертекстуальності безпосередньо пов'язаний з бахтінським поняттям «чужого слова», яке зберігає наша пам'ять і пропонує нам, коли ми думаємо, говоримо або пишемо [17, с. 15]. Під інтертекстуальністю в лінгвістичній науці розуміють взаємовідношення текстів, як місце перетину текстових площин [5]. Терміном «інтертекстуальність» позначають «сукупність міжтекстових зв'язків, до складу яких входить не лише безсвідоме, автоматична чи самодостатня ігрова цитация, але й направлені, усвідомлені, оціночні посилання до попередніх текстів і літературних фактів» [5, с. 261]. Інтертекстуальність – це марковане певними мовними сигналами «перегукування» текстів, їх діалог [7, с. 20].

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що вивчення проблеми інтертекстуальності та інтертексту виходить за рамки конкретних наукових напрямів, характеризуючись міждисциплінарністю і привертаючи увагу фахівців таких напрямів, як лінгвокультурологія [1; 3; 8], лінгвосеміотика [2; 7; 10], лінгвосинергетика [10; 12; 14].

Літературознавчий підхід до поняття інтертекстуальності знаходимо в дослідженнях Н.А. Фатєєвої, І.П. Смірнова, А.М. Зверева та інших науковців. За

спостереженнями Н.А. Фатєєвої, «інтертекстуальність – це спосіб генези власного тексту і постулювання власного авторського «Я» через складну систему відношень опозицій, ідентифікацій і маскуваннн з текстами інших авторів» [18, с. 20]. На думку І.П. Смірнова, «Інтертекстуальність – це складник широкого родового поняття, яке має на увазі, що смисл художнього твору повністю або частково формується через посилання на інший текст, який відшукується у творчості того ж автора, або в суміжному мистецтві, або в попередній літературі» [15, с. 193]. Крім того, дослідник розглядає інтертекстуальність відразу в трьох аспектах: ідеологічному, комунікативному, семіотичному, тобто усі ті прийоми, за допомогою яких художній твір вказує ідеальному читачеві на свою власну історію. Низка дослідників розуміють інтертекстуальність як «особливу якість певних текстів, спеціально орієнтованих на зв'язки з якими-небудь текстами, діалог з конкретною чужою смисловою позицією, що виступає як особливий спосіб смисло- і текстоутворення» [19, с. 107], «як троп або стилістичну фігуру» [18], «як спосіб побудови художнього тексту» [13], як «здатність тексту повністю або частково формувати свій смисл через посилання на інші тексти» [15, с. 12]. А проте інтертекстуальність – це не прийом, а асоціативна база для прийомів цитування, аплікації, аллюзії, парафрази, травестування та інших фігур інтертексту, які не завжди набувають двоякого характеру, тому несумісні з жодним трактуванням тропа [9, с. 54]. Інтертекстуальність ще визначають як сприйняття читачем зв'язків між першим твором й іншими – попередніми чи наступними творами. Ці твори утворюють інтертекст першого твору [11, с. 57].

Н.В. Іванов стисло описує механізм інтертекстуальності таким чином. Співвідносяться як мінімум два контекстних досвіди: минулий і теперішній. До того ж, елементи або ознаки попереднього досвіду повторюються або відтворюються в теперішньому. Або ж це один і той самий елемент, який вживається у двох різних контекстах (до того ж, актуальний досвід використання елемента співвідноситься з попереднім), або співвідносяться два різних елементи (але при цьому актуальний елемент чітко викликає асоціацію контекстуального досвіду (смислового, виразного) іншого елемента). Два контекстних досвіди опиняються в контрастивному відношенні: елемент або ознака, що повторюється, залишається сам по собі, але при цьому стає іншим. Контекстуальна інакшість – головна ознака інтертексту, як розмірковує автор дослідження [6, с. 43–44]. Відтак неможливо однозначно визначити, як переконаний дослідник, що саме домінує в цьому відношенні: тотожність чи відмінність. З одного боку, актуальний текст виявляється продовженням попереднього, а з іншого боку, він же слугує його запереченням: в моменті переосмислення, смислової адаптації. У зіткненні контекстів виникає, на думку Н.В. Іванова, дискурсивна спільність, однорідність текстів, відмінних один від одного як ситуативно, так і за часом [6, с. 44].

З позиції теорії інформації інтертекстуальність – це здатність тексту накопичувати інформацію не лише за рахунок безпосереднього досвіду, але й опосередковано, вилучаючи її з інших текстів [7, с. 26].

У межах семіотики інтертекстуальність можна співставити з сосюрівським поняттям значущості, цінності (*valeur*), тобто співвіднесеності з іншими елементами системи. Якщо порівнювати інтертекстуальність з типами відношень одиниць мови, під якими розуміють співвідношення між початковим і похідним знаками, інтертекстуальність можна інтерпретувати як «дериваційну історію» тексту [7, с. 26].

Загалом у всіх трактуваннях інтертекстуальності є дещо спільне – це глибина тексту, яка визначається в процесі його взаємодії з суб'єктом [7, с. 26].

Одним із актуальних залишається питання розмежування двох термінів – інтертекстуальності та інтертексту. Так, Н. Пьєге-Гро розмежує ці терміни таким чином: «Інтертекстуальність – це пристрій, за допомогою якого один текст перезаписується на інший текст, а інтертекст – це сукупність текстів, що відобразилися в даному творі, незалежно від того, чи співвідноситься він із твором (у випадку алюзії), чи входить у нього (як у випадку цитати)» [цит. за: 16, с. 40].

На думку Н.В. Іванова, інтертекст можна назвати генератором культурного і мовного дискурсу. Під дискурсивністю, відповідно, розуміють відношення лінійності, континуальності, що є внутрішньою ознакою будь-якого тексту, тією ознакою, що визначає порядок його актуального (смыслового та виразного) розгортання. Вчений вважає інтертекст штучно створеним відношенням лінійності, дискурсивності між різноманітними текстами. Інтертекст породжує синергетику текстів у культурі, створює єдиний стилістичний, жанровий, тематичний простір у культурі та мові [6, с. 44].

Лінгвокультурологічний підхід до характеристики міжтекстових зв'язків на матеріалі паремій пропонує Бутько Ю.В., зазначаючи: «Постмодернізм оголосив текст єдиною реальністю: вся людська культура – як сума текстів або як культурний текст, тобто *інтертекст*» [1, с. 33]. Користуючись теорією вторинних текстів, що базується на матеріалі художніх творів (пропоновану М.В. Вербицькою), дослідниця розглядає трансформовані паремії як вторинні тексти. Ці тексти стилістично несамостійні, тобто такі, які будуються на наслідуванні іншого (вторинного) тексту [1, с. 42]. Вторинні тексти пов'язані з первинними за допомогою текстових зв'язків, відповідно, є інтертекстами різної природи. Інтертекст, або «між-текст», не є точним повтором тексту-джерела, проте й зв'язок із ним не втрачається. Його присутність у новому тексті очевидна, але це вже інший «новий текст». Його можна назвати іншим, пізнішим щаблем у розвитку тексту-джерела, його смислу, форми, оскільки відбувається природження, певна трансформація смислу, і паралельно трансформація форми [1, с. 47].

У своїх ґрунтовних дослідженнях інтертексту Н.А. Кузьміна вказує, що термін «інтертекстуальність», як правило, поглинає термін «інтертекст». До того ж, часто обидва поняття вживаються кореферентно, вільно замінюючи один одного [7, с. 20]. Дослідниця пропонує власний варіант дефініції взаємопов'язаних понять: «Інтертекст – це об'єктивно існуюча інформаційна реальність, яка є продуктом творчої діяльності Людини, здатна безкінечно самогенерувати на вимогу часу. Згідно з цим твердженням вислови типу «Інтертекст навколо нас» або «У нас один інтертекст» видаються некоректними, оскільки **ми в інтертексті** (виділено Н. Кузьміною), ми не поза ним, але одна з його

субстанцій» [7, с. 20]. Пропонуючи таке визначення інтертексту, авторка фактично окреслює досить широкий семіотичний об'єкт. Проте подане визначення, на її думку, жодним чином не суперечить загальнофілософському розумінню тексту, коли весь сприйнятий нами еволюційний світ розглядається як множинність текстів. Більше того, Н.А. Кузьміна виділяє три необхідних для інтертексту компоненти – Час, Людина, Текст [7, с. 21]. Так, наприклад, Час як складова інтертексту, є умовою його існування. Визначаючи інтертекст як інформаційну реальність, лінгвіст тим самим вводить часовий фактор, оскільки «для розуміння інтертексту важливий так званий історичний (природнонауковий) час» [7, с. 21], важливою рисою якого є незворотність (анізотропність). Авторка дотримується синергетичного підходу і підкреслює, що інтертекст наділений певною енергією, за допомогою якої в ньому постійно відбуваються процеси переходу від хаосу до порядку. До того ж, створення нового тексту (метатексту) розуміється як енергетичний резонанс, що виникає між автором і вихідним текстом (прототекстом), і це призводить до викиду енергії – народження нового тексту (метатексту).

У роздумах про інтертекст Г.В. Денисова виходить із розуміння його як комунікативної категорії, вводить поняття лінвокультурної свідомості, пропонує власний підхід до інтертекстів у рамках етнопсихолінгвістики як до ключових центрів культури, що відображають національний менталітет. Такий підхід стикається з проблемою визначення текстів, які входять в етнокультурну пам'ять, таким чином стаючи частиною спільної для носіїв апперцепційної бази і втілюючи когнітивний рівень асоціативно-вербальної сітки, та використання яких у якості «чужого слова» слугує проявом лінгвістичного досвіду мовної особистості [3]. Г.В. Денисовою здійснено досить вдалу спробу продемонструвати, що будь-яка мовна особистість, яка формується в рамках певного лінвокультурного простору, опиняється під впливом інтертекстів. Крім того, вона одночасно стає суб'єктом, який їх використовує. Сфера культурної пам'яті, яка представлена певним набором текстів і є базою презумпції інтертекстуальності, отримує в роботі назву інтертекстуальної енциклопедії. Вона складається з «сильних», тобто постійно затребуваних текстів, які отримали значущість у культурі в той чи інший історичний момент, і текстів «слабких», що перебувають на периферії культурного простору [3, с. 11]. Дослідниця переконана, що «сильними» можуть ставати не лише літературні тексти, але й також ті або інші культурні системи, соціальні знаки з певним комплексом ідей і з власною фразеологією, які породжують різні ідіоми, що згодом починають функціонувати в мовленні як «готові чужі слова». До того ж, стійкі звороти, що належать до чого чи іншого стилю, можуть виконувати таку ж функцію, як цитати та алюзії з літературних текстів [3, с. 130].

Розглядаючи питання інтертексту, Н.А. Кузьміна користується терміном «цитата», маючи на увазі знак інтертексту [7, с. 96]. Загалом авторка дослідження виділяє чотири поняття, які мають безпосереднє відношення до проблеми інтертексту: чуже слово, цитату, ремінісценцію й алюзію. Спільним для зазначених дослідницею понять визнається поняття чужого слова, введене в лінгвістику М.М. Бахтіним [7, с. 96].

Інтертекст як фрагмент тексту привертає увагу Б.М. Гаспарова, Ю.С. Степанова, О.К. Жолковського, Г.В. Денисової. За очевидної специфіки підходів кожного із дослідників, усіх їх об'єднує трактування інтертекстів як реалізованих цитат різних типів.

Найповніше, як ми вважаємо, ця думка знайшла своє відображення в концепції Б.М. Гаспарова, який зазначає: «Наша мовленнєва діяльність здійснюється як безперервний потік цитування, який черпається із нашої мовної пам'яті» [2, с. 14]. Мовна пам'ять людини уявляється гігантським цитатним конгломератом, що накопичується і розвивається впродовж її життя. Такий конгломерат, або «цитатний фонд», бере початок із мовного досвіду особистості та заповнений комунікативними одиницями різного об'єму, фактури, різного ступеня завершеності, чіткості: окремі словоформи, готові словесні групи, синтактико-інтонаційні фігури, готові репліки-висловлювання і, насамкінець, окремі шматки текстів, усних і письмових, прозаїчних і поетичних, що належать до різних сфер і жанрів [2, с. 104–105]. Б.М. Гаспаров запевняє, що комунікативні акти мовної пам'яті – реально пережиті та потенційно уявні. Кожна думка, яку мовець хоче висловити, вже на етапі свого зародження пробуджує цей цитатний мнемонічний конгломерат, актуалізує його компоненти [2, с. 104–105]. Комунікативні фрагменти зберігаються в пам'яті суб'єкта, і він оперує ними при створенні та інтерпретації висловлювань. Частіше всього комунікативний фрагмент складається з невеликих груп, по 2–4 слова, але також може бути представлений і «уламком» слова, і уривком із письмових чи усних текстів різних жанрів, інтеріозованих суб'єктом у процесі та в результаті вербального спілкування [8, с. 106]. На відміну від власне цитат, які в свідомості адресата завжди пов'язані з наявністю певної форми та джерела (навіть за умови, якщо вони викривлені, забуті), комунікативний фрагмент при його впізнаванні в тексті має алюзивний і нечітко-множинний характер. Тому походження та початкову структуру абсолютно чітко встановити вкрай складно [8, с. 106]. У цьому сенсі комунікативні фрагменти, відповідно до твердження Б.М. Гаспарова, подібні до тих анонімних формул, ритмічних структур, фрагментів ідіом та інших видів несвідомих і автоматичних цитат, які роблять текст інтертекстом за Р. Бартом.

Подібний тип цитат аналізує Г.В. Денисова, яка пропонує в якості інтертексту розглядати «будь-який знак цитованої культури та будь-яке відтворення фраз із існуючих у мові дискурсів» [3, с. 75]. Такими можуть вважатися інтертексти, взяті з життя або ті, що відсилають до певної «текстової» поведінки, денотатом якої є певна ситуація спілкування. Або іншими словами, інтертекст – це відсилання до окремих подій чи культурних фактів, а також цитати будь-яких повідомлень природною мовою [3, с. 77].

У статті Ю.С. Степанова «Інтертекст», «інтернет», «інтерсуб'єкт» (к основам сравнительной концептологии)» прослідковуємо певний акцент, вказівку на текстову природу інтертексту, те, що можна прочитати в прямому сенсі слова. Цим він і відрізняється від об'єктів, які в змістовому плані надбудовуються над ним, проте їх навряд чи можна назвати текстами, оскільки вони складаються з нечитабельного – понять, образів, уявлень, ідей [16, с. 3].

Значним поштовхом для розвитку синергетичного підходу в мовознавстві стали дослідження в сфері порівняльно-історичного мовознавства, структурної та функціональної лінгвістики. Об'єктом лінгвосинергетики є текст як синергетична система, а її завдання – створення інтегральної концепції мови, що дасть можливість виявити спільні властивості у функціонуючих в єдності систем (мовлення, ментальні, фізичні, нейрофізіологічні процеси) [14, с. 35].

Базовими термінами метамови лінгвосинергетики, як свідчать дослідження Н.С. Олизько, є ієрархичність, з погляду якої мова як семіосфера складається з мікро- (інтертекст), макро- (дискурс) та мега- (інтердискурс) рівнів; нестійкість (тріада «інтертекст–дискурс–інтердискурс» характеризується мінливістю в тому сенсі, що зміни в сфері інтертекстуальних включень призводять до перетворення у відповідному типі дискурсу, що в свою чергу впливає на семіосферу); нелінійність як порушення принципу суперпозиції в певному явищі (може бути експлікована через ідею багатоваріантності, вибору з запропонованих альтернатив; емерджентність як спонтанне виникнення якостей, не притаманних для окремо взятих ієрархічних рівнів (інтертексту, дискурсу чи інтердискурсу), однак властивих системі як цілісному функціональному утворенню; симетричність / асиметричність і відкритість [див. 10, с. 64–68].

Саме з позиції синергетики як єдиної теорії складних систем Н.А. Кузьміна пропонує розглядати процеси, що відбуваються в інтертексті. На її погляд, інтертекст – це відкрита нелінійна система, елементи якої (прототексти й автор) рухливі, змінні та знаходяться один щодо одного у випадковій суперпозиції. Поняття нелінійності – фундаментальне поняття синергетики, де воно розглядається як характеристика майже всіх глобальних процесів у природі та суспільстві [7, с. 29]. З нелінійністю пов'язана ще одна важлива характеристика системи – неврівноваженість, нестійкість, нестабільність, яка розглядається автором як обов'язкова умова процесу розвитку.

Крім того, Н.А. Кузьміна вважає, що інтертекст наділений певною потенційною енергією, за допомогою якої в ньому постійно протікають процеси переходу від хаосу до порядку. Потенційна енергія інтертексту складається із суми потенційних енергій прототексту й автора, які виступають джерелом енергії. До того ж, створення нового тексту (метатексту) розуміється як енергетичний резонанс, що виникає між автором і прототекстами (вихідними текстами). Це призводить до викиду енергії, а саме народження нового тексту. Такий процес дозволяє інтертексту безкінечно розширюватися та генерувати смисли [7, с. 29].

Перспективною видається і концепція Н.А. Кузьміної про енергетично «сильні» і «слабкі» тексти, які різною мірою надаються для інтертекстуальних посилань. Сильні тексти – це хрестоматійні тексти, ті, що здатні породжувати величезну кількість метатекстів, які збагачують своєю енергією прототексти. Це тексти, навколо яких і розгортається справжній процес художньої еволюції [7, с. 20].

Підсумовуючи, слід сказати, що нині вивчення інтертекстуальності та інтертексту проводиться в декількох напрямках, зокрема лінгвокультурологічному, лінгвосеміотичному, лінгвосинергетичному та ін. Започаткувавшись на межі літературознавства та філософії, ці поняття дотепер

знаходять своє місце в лінгвістичній науці. На наш погляд, у більшості дефініцій терміну „інтертекстуальність» наявні ознаки, які можна звести до такого заключного висновку: інтертекстуальність – це присутність у тексті інших текстів або їхніх елементів. Проте інтертекстуальність уживається не лише як засіб аналізу літературного тексту; це новий спосіб прочитання і тлумачення текстів; несвідомий субстрат, вписаний у простір культури.

Інтертекст можна визначати як будь-який текст (Р. Барт, Н.А. Кузьміна); прототекст (Н. П'єге-Гро); об'єктивно існуючу реальність, що є продуктом творчої діяльності людини (Н.А. Кузьміна); знак цитованої культури (Г.В. Денисова); кілька творів (або фрагментів), що утворюють єдиний текстовий (інтертекстовий) простір і виявляють не випадкову спільність елементів (Ю.С. Степанов).

Лінгвосинергетика як новий трансдисциплінарний науковий напрям має, на нашу думку, великі перспективи, оскільки нова синергетична методологія відкриває широкі можливості у визначенні природи багатьох лінгвальних явищ, існування яких не знаходило логічного пояснення у рамках класичної наукової парадигми. І перспективними, на наш погляд, є дослідження інтертексту саме крізь призму лінгвосинергетики, що передбачає аналіз основних лінгвосинергетичних ознак, властивих інтертексту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бутко Ю.В. Линвокультурологическая характеристика межтекстовых связей в условиях демократизации языковых процессов (на материале линвокультурологического анализа паремий) : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.19 – «Теория языка» / Юлия Валерьевна Бутко. – Ярославль, 2009. – 232 с.
2. Гаспаров Б.М. Язык. Память. Образ / Борис Михайлович Гаспаров. – М. : Новое литературное обозрение, 1996. – 352 с.
3. Денисова Г.В. В мире интертекста : язык, память, перевод / Г.В. Денисова. – М. : Азбуковник, 2003. – 298 с.
4. Зверев А.М. XX век как литературная эпоха / А.М. Зверев // Художественные ориентиры зарубежной литературы XX века. – М. : ИМЛИ РАН, 2002. – С. 6–46.
5. Иванова И.П. К проблеме интертекстуальности в современной лингвистике / И.П. Иванова // Ученые записки Тамбовского РосМУ. – Вып. № 3. – 2015. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/>
6. Иванов Н.В. Интертекст – метатекст: культура, дискурс, язык / Н.В. Иванов // Языковые контексты: структура, коммуникация, дискурс : материалы межвуз. науч. конф. по акт. пробл. языка и коммуник. – М. : Книга и бизнес, 2007. – С. 43–50.
7. Кузьмина Н.А. Интертекст и его роль в процессе эволюции поэтического языка / Наталья Арнольдовна Кузьмина. – М. : «ЛИБРОКОМ», 2009. – 272 с.
8. Литвиненко Т.Е. Интертекст и его лингвистические основы (на материале латиноамериканских художественных текстов) : дисс. ... доктора филол. наук: 10.02.05 «Романские языки»; 10.02.19 «Теория языка» / Литвиненко Татьяна Евгеньевна. – Иркутск, 2008. – 380 с.

9. Москвин В.П. Интертекстуальность: категориальный аппарат и типология / В.П. Москвин // Известия ВГПУ. – 2013. – С. 54–61.
10. Олизько Н.С. Синергетика языка / Н.С. Олизько // Вестник Челябинского гос. ун-та. – 2015. – №15 (370). Филология. Искусствоведение. – Вып. 96. – С. 64–68.
11. Пьеге-Гро Н. Введение в теорию интертекстуальности: Пер. с фр. / Общ. ред. и вступ. ст. Г.К. Косикова. – М. : Изд. ЛКИ, 2008. – 240 с.
12. Рыжкова В.В. Категория интертекстуальности: подходы к исследованию и новые перспективы с позиции лингвосинергетики / В.В. Рыжкова // Науковий вісник Міжнар. гум. ун-ту. Серія: Філологія. – 2016. – № 21. – Том 2. – С. 107–109.
13. Руднев В. Интертекст / В. Руднев // Словарь культуры XX века. – М. : Аграф, 1997. – С. 113–119. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://lib.ru/CULTURE/RUDNEW/Slovar.txt>
14. Сергодеев И.В. Интертекстуальность как средство семантической самоорганизации поэтического текста (на материале произведений Дж. Моррисона) : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.19 – «Теория языка» / Илья Витальевич Сергодеев. – Челябинск, 2016. – 209 с.
15. Смирнов И.П. Порождение интертекста (элементы интертекстуального анализа с прим. из творчества Б.Л. Пастернака). – СПб. : СПбГУ, 1995. – 193 с.
16. Степанов Ю.С. «Интертекст», «интернет», «интерсубъект» (к основаниям сравнительной концептологии) / Ю.С. Степанов // Известия РАН. Серия лит-ры и яз. – 2001. – Т.61. – № 1. – С. 3–11.
17. Сунько Н.О. Алюзія як маркер інтертекстуальності в англійськомовному газетному заголовку : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 – «Германські мови» / Сунько Наталія Олегівна. – Чернівці, 2015. – 227 с.
18. Фатеева Н.А. Типология интертекстуальных элементов и связей в художественной речи / Н.А. Фатеева // Известия Академии наук СССР. Серия языка и литературы. – М. : Наука, 1998. Т. 57. С.30.
19. Чернявская В.Е. Интертекстуальное взаимодействие как основа научной коммуникации / Валерия Евгеньевна Чернявская. – СПб. : СПбГУЭФ, 1999. – 209 с.

УДК 811.111'42[:305

Тетяна Заболотна

(м. Переяслав-Хмельницький, Україна)

ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ВЖИВАННЯ КОМПЛІМЕНТУ

Постановка проблеми. Проблема дослідження компліменту належить до теорії мовленнєвих актів, які містять в собі стереотипи та традиційні елементи ритуального дискурсу. Норми моралі виступають конкретними правилами поведінки, що визначають, як людина має вести себе по відношенню до подій, що відбуваються у суспільстві, до колективу та окремо взятих людей. Висловлення компліменту обумовлюється силою суспільної думки, культурою мовлення та способом висловлення оцінки.

Аналіз останніх джерел досліджень і публікацій. Комплімент є об'єктом дослідження не лише психології, соціології, а й лінгвістики. Лінгвісти аналізують

когнітивно-семантичні аспекти метафоризованих лексико-фразеологічних номінацій неправди та обману в сучасній англійській мові (О.І. Потапова); когнітивні та комунікативні аспекти вербалізації концепту неправди у діалогічному дискурсі (О.Г. Пироженко); приділяють увагу засобам передачі імпліцитного оцінного значення у висловленні (Г.І. Приходько); досліджують конфліктогенне недотримання принципу ввічливості в англійському діалогічному мовленні (О.С. Козлова, І.В. Жарковська); вивчають функціональні особливості компліментарних висловлювань висловлень в англійському дискурсі (Н.В. Шапран); проводять дослідження у руслі концептології, досліджуючи концепти, наближені до концепту «комплімент», такі як, наприклад, «згода / незгода», «добро / зло», «суперництво», «осуд» тощо (І.І. Савчук).

Мета статті – здійснити комунікативно-функціональний аналіз компліменту та з'ясувати його гендерні особливості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основні тематичні групи цінностей в актах оцінки пов'язані з людиною й артефактами. На нашу думку, людина, може оцінюватися за зовнішністю, фізичним чи психічним станом, емоціями, розумовими й інтелектуальними здібностями, моральними ознаками, поведінкою, трудовою діяльністю і кваліфікацією, умінням налагоджувати стосунки з людьми в побуті й громадських установах і т. ін. Уперше побачивши людину, звертається увага на її атрибути телеологічної оцінки у складі словосполучень із природно-фізіологічною номінацією, що стає об'єктом компліменту. Тематичний ряд артефактів менш різноманітний і численний: їжа, дім, гроші, техніка, предмети мистецтва і т. ін. Так у контексті ми з'ясуємо факт вживання компліменту за допомогою ключових лексичних одиниць.

Ми вважаємо, що види спілкування впливають на вибір мовних стратегій висловлювання компліменту за допомогою специфічної етикетної лексики як *'compliment', 'to compliment', 'complimentary'*. Напр.: 1) *'That was excellent,' he says as he always does. 'My compliments, Madame Rocher'* [11, с. 27]; 2) *'I think you made a good decision,' the head of HR complimented her* [13, с. 67]; 3) *'You did a beautiful job,' Jack complimented her when she turned around to face him after the ceremony* [11, с. 11]. 4) *Last September, I wrote a review of April in New York, which was less than complimentary. Knowing the credentials of Ms. Wyatt* [11, с. 97].

Комплімент здебільшого ґрунтується на естетичних уподобаннях, проте має свої стандарти, що тяжіють до суб'єктивності. Тому спектр оцінки цінностей в компліментах є розлогішим, бо закладена в них суб'єктивність, а відтак – більша свобода інтерпретації дійсності.

Об'єктом компліментів є насамперед такі цінності, як зовнішня привабливість, емоційний стан людини, результат її діяльності, а також предмети, що характеризують смаки й уподобання. Ідеться переважно про біологічні характеристики людини від природи, а не набуті спеціальними зусиллями. Можна навіть припустити таке: коли оцінюється гарна зовнішність / фізичний стан як результат зусиль адресата, то комплімент має очевидні ознаки похвали.

Причиною висловлення компліменту може бути позитивне ставлення до адресата. Основною ціллю компліменту є повідомлення не про те, як мовець оцінює адресата, які почуття та емоції він відчуває у зв'язку з позитивною

оцінкою, тобто як ціль полягає у вираженні позитивного психологічного чи інтенційного стану мовця, репрезентативний зміст якого складає позитивна оцінка. Напр.: *Well, ' said Julia, 'you always give the impression of being pretty thoughtful, pretty measured. You don't say much; but what you do say seems to be worth listening to. That's quite rare, isn't it?' [13, с. 273].* Потреба у компліменті знаходиться в тісному зв'язку з ціннісними орієнтаціями суб'єкта, сформованими внаслідок спрямованості пізнавальної діяльності суб'єкта на певні цінності.

Компліментарні висловлювання часто виникають у результаті спонтанного прояву емоцій в певній ситуації. Такі емоції часто можуть бути імпульсивними, спонтанними, із набором експресивних мовних одиниць, який призводить до втрати мовцем самоконтролю чи порушення його психічного балансу.

Слід пам'ятати, що комплімент може містити негативний підтекст, який є проявом підлабунництва, лестощів, надмірної любов'язності і т.п. Мова зафіксувала негативний бік компліментів – нещирість, тому, висловлювати комплімент слід принагідно та без зловживань.

Особливості «чоловічого» та «жіночого» компліменту можна пояснити наявністю біологічних і психологічних розбіжностей, які в процесі виховання особистості закладаються у свідомості кожного індивіда, до того ж, ці особливості набувають власних термінологічних найменувань (*gender-appropriate behaviour, gender schema*).

Мовлення жінки пов'язане із її роллю в певній соціальній групі, з вибором певної тональності та засобів комунікації. Ці тлумачення слів є прикладами стереотипного зображення статей. Зокрема, вважають, що чоловіки повинні бути сильними, мужніми, сміливими, жінки – добрими, ніжними, гарними. Таке стереотипне бачення статей закріплюється в мові. Поширеними стереотипами є зображення чоловіків активними, логічними, серйозними, виваженими, а жінок – пасивними, емоційними, імпульсивними, нерациональними. Ці стереотипи застосовуються в багатьох висловах стосовно якостей жінок і чоловіків. Проте згадані якості можуть бути однаковою мірою притаманні й жінкам, і чоловікам, це індивідуальні риси та аж ніяк не ознаки конкретної статі.

Мова також відбиває традиційний розподіл діяльності чоловіків і жінок. Жінки традиційно асоціюються з хатнім господарством, дітьми, тобто приватною сферою, чоловіки – з бізнесом, кар'єрою, тобто публічною сферою. Саме цим пояснюється той факт, що багато слів, пов'язаних з публічною сферою, – чоловічого роду (*a speaker, a representative*), а з приватною – жіночого (*a domestic, a nurse*). Попри те, що вже минули часи, коли лише чоловіки заробляли на хліб, а жінки були берегинями домашнього вогнища, ці стереотипи збереглися в англійській мові.

Сучасна жінка у суспільному житті, як правило, виконує кілька соціальних ролей: працююча жінка, дружина, мати, господиня, кухарка тощо. Соціальна роль – **типова поведінка людини, обумовлена соціумом, з притаманним йому стереотипами мислення та поведінки.** Соціальні ролі можуть закріплюватися формально (через посередництво закону чи іншого правового акту) або мати неформальний характер (моральні норми поведінки в певному суспільстві).

Дослідження компліментів, сказаних жінкою на адресу чоловіка, показало, що вони значно коротші, ніж обмін компліментами між самими лише жінками, і носять прагматичний характер. Напр.: 1) жінка – чоловіку *'A charming man, I thought he is Amanda said'* [8, с. 46]. 2) жінка – жінці: *'Oh! she is the most beautiful creature I ever beheld! But there is one of her sisters sitting down just behind you, who is very pretty, and I dare say very agreeable'* [8, р. 11].

Позитивна (меліоративна) та негативна (пейоративна) оцінки традиційно розглядаються як полярні, що припускають деяку «нейтральну» оцінку, яка виступає як точка відліку при оцінній кваліфікації об'єкта. Іншими словами, ставлення суб'єкта може варіювати від простої констатації наявності даних властивостей в об'єкта до позитивного чи негативного ставлення до них. До цього типу відносяться компліменти, сказані в ситуації знайомства з людиною, про яку мовцю відомо щось, що заслуговує позитивної оцінки. Напр.: *In the operating room there were whispered introductions: 'Dr Remington, Dr Mitty. Mr Pritchard-Mitford, Dr Mitty'. 'I've read your book on streptothricosis', said Pritchard-Mitford, shaking hands. 'A brilliant performance, sir'. 'Thank you', said Walter Mitty* [13, с. 409].

Розмови жінок динамічніші за чоловічі. Хоча жінки частіше переривають розмову, ніж чоловіки, це робиться для того, щоб підтвердити згоду з поглядом співрозмовниці, висловити співчуття або закінчити за неї фразу, коли вона не може підібрати вдалого слова. Напр.: *'Do you mean it' Amanda asked.*

'I do.'

'That's so funny. Scott gave me those notebooks, you know damn near a lifetime supply. For my birthday.'

'He did?'

'Yes, the year before he died. He said they might come in handy'. She managed a smile. 'I guess one of them actually did' [13, с. 180].

Чоловіки і жінки по-особливому вербалізують ставлення до об'єктів. Психологія дає підстави стверджувати: є почуття, що їх переживають тільки жінки або тільки чоловіки; є думки, які формуються у свідомості тільки жінки чи тільки чоловіка, а отже, є відповідний цим настановам вибір мовних засобів, природний для одних і неактуальний, необов'язковий для інших.

Жінки гостріше відчувають потребу спілкуватися і висловлювати компліменти практично в будь-якому віці. Вищу вербальну активність жінок можна пояснити фізіологічними особливостями. Лінгвістичний талант жінок виявляється у швидшому засвоєнні мови, вони скоріше сприймають сказане і швидше відповідають. Чоловіки реагують повільніше і частіше вагаються, сумніваються, відповідно й почуття у чоловіків виявляються слабкіше й стриманіше. Реакція батька на дончиного обранця така: *'Who?' 'Oliver Barrett III.' 'Ah, he's a nice guy. You'll really like him.' 'How do you know?' 'Everybody likes him,' I replied. 'Then why don't you?' 'Because everybody likes him'* [10, р. 32].

Жіноче мовлення частіше переривають, ніж чоловіче. Жінки – чутливі комуніканти, вони винахідливі й мобільні у застосуванні засобів для встановлення контактів, легше вловлюють бажання і настрої співрозмовника, простіше входять у світ інтересів іншої людини, здатні виявити співчуття у

найрізноманітніших вербальних і невербальних формах налагодження стосунків за допомогою розмови – пріоритет жіночого розуму.

Особливо не люблять чоловіки жіночу звичку говорити натяками. Однак натяки на непрямі форми мови у деяких ситуаціях допомагають уникнути конфронтації, знизити мовну агресію. Чоловічий комплімент передбачає наступну дію, як наприклад, у нижчеподаному прикладі – допомогу. Напр.: *'You are so beautiful! She forgave him for the compliment'* [11, с. 71].

Характерною ознакою оцінного прикметника є емотивність. Емотивний компонент характеризує насамперед ті прикметники, що вказують на відношення суб'єкта до об'єкта і позначають властивості останнього, такі протилежні за значенням як: *beautiful-ugly; delicious-disgusting, vital-dead, fantastic-realistic* та ін.

Жінка легко читає між рядків і формує на тлі тексту підтекст. Жіночі засоби у спілкуванні набагато витонченіші та емоційніші: 1) *'You are ... she screamed, I wished I hadn't . . .'* She paused there, and waited. What was the hurry, after all? *'You are very strong. I want to be like you'* [10, с. 92]; 2) *'Oh, you big tiger!'* she said. *'You great, big lion! Boo!'* [10, с. 27]. У словнику жінки переважають емоційні слова, гіпертрофовані оцінки, надзвичайно активні зменшувально-пестливі та збільшувальні імена. Напр.: *Yes. It had been hot. But not just hot. It was– 'Humid,' Lisey said. 'Muggy. And I had a bad feeling about it from the get-go.'* *'Beam us up, Scotty!'* someone in the fifth or sixth row on the parking-lot side of the crowd yells exuberantly. *The crowd laughs and cheers* [12, с. 202].

У поданому прикладі емоційно-оцінювальний компонент висловлювання необхідно розглядати як складову частину, незалежно від того, що є предметом комунікації – об'єкти чи їх безпосередня оцінка.

Розв'язати таке протиріччя вбачається можливим шляхом когнітивного моделювання. Так у межах одного фрагменту ми знаходимо розповідне речення: *Eugene came near. 'It's nice,' he answered* [13, с. 11]. Вже у наступному мовленнєвому акті ця сама думка набуває сильнішого емотивного відтінку: *'Oh, that'll be nice!'* she applauded. [13, с. 11].

При однаковому семантичному наповненні речення може бути як розповідним, так і окличним, що засвідчує інтонаційну забарвленість висловлювання. Від ступеня експресивності, ступеня емоційної насиченості, наміру мовця та мети висловлювання залежить необхідність використання просодичних засобів актуалізації, ступінь активності кожного з елементів. Наступний приклад компліменту має багато умовностей, виражених другим типом умовних речень. Напр.: *He is a strong man! If he could only do it! If he could only stir the whole country, so that his name would be like that of Doré in France or Verestchag in in Russia! If he could but get fire into his work, the fire he felt!* [12, с. 78].

Чоловіки, навпаки, з одного боку тяжіють до абстрактних висловів, а з іншого, – любляють вразити несподіваною асоціацією, нестандартним мовним звертанням тощо. Не буде перебільшенням сказати, що в цілому жінки переважають чоловіків у розмовній мові в аспекті конкретики її вокабуляру і все частіше можна почути комплімент сказаний жінкою в адресу чоловіка. Напр.: *'You are one very handsome young man,' Alexa complimented him, happy for*

Savannah. They looked adorable together, so young and innocent and hopeful, the way people in love should be [9, с. 103].

В англійській мові достатньо прикметників, за допомогою яких можна вживати компліменти по відношенню до жінки, описуючи такі її якості як сила та слабкість, рішучість або чуттєвість, жіночий смак тощо.

Напр.: – ‘*That’s a beautiful dress*’, *Amanda said to end the conversation pleasantly. ‘Is it new?* – ‘*Thank you, dear*’, *Mrs Nudd said. ‘Yes, it is new’.* – ‘*It’s a beautiful color*’, *Amanda said* [12, с. 78].

У відповідь на комплімент жінки висловлюють подяку, як це видно із вищеподаного прикладу. У разі, коли будь-яка послуга або пропозиція приймається мовцем, то подяка найчастіше висловлюється за допомогою *Thank you! Thanks! Ta! Many thanks!; Thank you very much!*

Наступні приклади також засвідчують подяку за комплімент. Напр.: 1) – ‘*Your eyes are charming*’. ‘*Thank you, she said, and reached up to kiss him. – He kissed her, wishing she would promise him everything, but satisfied that she had given him what she could at the moment* [9, p. 123]. 2) – ‘*That’s too old. I guess Emily is okay then.*’ – ‘*Thank you.*’ – ‘*You’re welcome,*’ *she said seriously, as they reached home* [9, p. 4].

У тих випадках, коли пропозиція не приймається, то вживають вирази: *No, thank you! No, thanks! Thanks all the same!* Напр.: – ‘*You are a vonderful dancer!*’ – ‘*No, thanks. Don’t mention it*’ [9, p. 34].

Зазвичай атрибут типу *beautiful* у складі компліментарних висловлювань є найуживанішим, що кваліфікує зовнішність жінки. Напр.: 1) *You are the most beautiful girl I have ever seen* [8, с. 45]; 2) *You are such a beautiful woman and I wish you be happy* [8, с. 26].

Атрибути естетичної оцінки загострюють увагу адресата на зовнішніх даних жінки-професіонала. Опис жінок йде у прямому чи прихованому порівнянні із жінками-моделями. Суб’єкт звертає увагу і на зовнішній вигляд референта-жінки, використовуючи атрибути естетичної оцінки у складі словосполучень. Атрибути естетичної позитивної оцінки у складі словосполучень з природно-фізіологічною номінацією кваліфікують зовнішність жінки. Позитивній оцінці підлягає приваблива зовнішність жінки: *pretty, beautiful, attractive, lovely, gorgeous, fabulous, glamorous, sultry, terrific, sexy, chic, sweet, pin-up, photogenic, beauty-parlor, stunning, good-looking, energetic, easy-going, talkative, optimistic, popular, sensitive, cheerful* та ін.

Наше дослідження виявило найбільш вживані прикметники, що сполучуються з іменниками на позначення жіночої привабливості, які використані як компліменти: *beautiful, pretty, charming, great, lovely, a lovely-looking, funny, amazing, amusing, shocking, wonderful, astonishing, surprising, interesting, satisfying, exciting, splendid, marvelous, fantastic*. Застосувавши метод компонентного аналізу – для розкриття семантики слів, визначення сем – мінімальних значеннєвих складників – нам вдалося звернути, у першу чергу, саме на цю групу прикметників.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У ході дослідження було встановлено різноманітні відношення між компліментарними висловленнями з іншими мовленнями актами, такими як знайомство, згода / незгода, налагодження

чи зміцнення дружніх стосунків, переконання, заохочення, соціальне згладжування, схвалення, маніпуляція ходом розмови і т.п. Такі тісні переплетіння є закономірним процесом формування етикетної лексики, в основі якого лежать особливості взаємодії між людиною і об'єктами дійсності. Звідси випливає, що саме різносторонні відношення між людиною та об'єктивною дійсністю у кінцевому рахунку відіграють вирішальну роль у процесі вибору етикетних слів компліменту в англійській мові, що у великій мірі також залежить від гендерного чинника, і тому «чоловічий комплімент» не завжди збігається із «жіночим компліментом». Це явище ми відносимо до мовних ризиків, адже для жінки не стільки важливий зміст сказаного, скільки емоційність мовлення. Емоція у більшій мірі пронизує мовний самовияв жінки, ніж у чоловіка, і реалізується через інтонацію та експресивний синтаксис. Поєднання виразів мовленнєвого етикету в діалогічну єдність, їх морфологічний склад і синтаксична будова, граматичні категорії – ці та інші питання являють собою перспективу в дослідженні комунікативно-функціональних аспектів компліментів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Жарковська І.В. Розвиток семантичної структури іменника «*conflict*» в англійській мові (діахронічний аспект) / І.В. Жарковська // Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка. – 2005. – № 23. – С. 143–146.
2. Козлова О.С. Конфліктогенне недотримання принципу ввічливості в англійському діалогічному мовленні / О.С. Козлова // Вісн. Сум. держ. ун-ту. Серія «Філол. наук». – 2005. – № 6. – С. 11–16.
3. Пироженко О.Г. Комунікативні аспекти вербалізації концепту неправди у діалогічному дискурсі (на матеріалі сучасної англійської мови) : автореф. дис... канд. філол. наук : 10.02.04 / О.Г. Пироженко. – Х., 2001. – 20 с.
4. Потапова О.І. Когнітивно-семантичні аспекти метафоризованих лексико-фразеологічних номінацій неправди та обману в сучасній англійській мові : автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.04 / О.І. Потапова. – Х., 2004. – 20 с.
5. Приходько Г.І. Способи вираження оцінки в сучасній англійській мові : [монографія] / Г.І. Приходько. – Запоріжжя : Запоріж. держ. ун-т, 2001. – 362 с.
6. Савчук І.І. Реалізація змістовних характеристик концепту «суперництво» засобами сучасної англійської мови / І.І. Савчук // Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка. – 2005. – № 22. – С. 133–135.
7. Шапран Н.В. Функціональні особливості компліментарних висловлень в англійському дискурсі / Н.В. Шапран // Наук. записки Нац. ун-ту «Острозька академія». Серія «Філологічна». – 2013. – Вип. 11. – С. 423–428.
8. Alcott M. Jack and Jill / May Alcott. – New York : Scribner, 2009. – 200 p.
9. Harris J. Chocolate / Joanne Harris. – New York : Scribner, 2009. – 350 p.
10. Segal E. Love Story / Eric Segal. – London : Hodder Paperbacks, 1972. – 88 p.
11. Steel D. Happy Birthday / Danielle Steel. – New York : Scribner, 2001. – 190 p.
12. Steel D. Vanished / Danielle Steel. – New York : Scribner, 2009. – 166 p.
13. Waters S. The Night Watch / Waters Sarah. – London : Virago, 2011. – 506 p.

УДК 81'1 : 81'22 : 81'374 +008

Олександр Колесник
(м. Київ, Україна)

**КОНЦЕПТ-УНІВЕРСАЛІЯ ДРУГ У МОВІ ТА МІФІ:
УНІВЕРСОЛОГІЧНО-ЛІНГВОКУЛЬТУРНА РОЗВІДКА**

Увага сучасного мовознавства до феноменів концептуального та лінгвокультурного планів [11; 15], а також тенденції до здійснення інтегративних універсологічно-орієнтованих студій [5; 7] дозволяють здійснити багатогаспектний аналіз вербальних репрезентацій процесів і явищ, дотичних до формування і функціонування різноманітних образів світу. Ми розглядаємо процеси концептуалізації світу й творення відповідних вербальних конструктів як багатовимірні енерго-інформаційні взаємодії, що поєднують вихідну ірраціональну аксіоматику (базові міфологічні оператори як контейнери матриць первинної конфігурації світу «за замовчанням») та раціональні (ментальні, мовно-мовленнєві, практично-діяльнісні та ін.) засоби проектування бажаних станів речей у світі / світах [6]. При цьому низка феноменів вербального і концептуального плану виявляються своєрідними відносними універсальностями, що демонструють інваріантний характер на рівні семіосфери та варіативні ознаки в етноспецифічних картинах світу.

У контексті фундаментальних трансформацій цивілізаційного масштабу, поєднаних з екологічною кризою та проблемою виживання *homo sapiens* як виду, військовими конфліктами, домінуванням споживацької економічної моделі (й відповідного типу світогляду значної частини людства) відбувається переосмислення змісту базових концептів сфери аксіології семіосфери. Зокрема, відзначимо доволі широкий спектр смислів, породжуваних номінаціями концепту ДРУГ, що в сучасних лінгвокультурах співвідносяться як з традиційним позитивно маркованим набором уявлень про відповідного денотата, так і з нейтральним «редукованим» уявленням про особу зі списку контактів індивіда у певній соціальній мережі, або з низкою суміжних і переосмислених понять типу *friendly fire* (військ.), *friendly bounce* (спорт.), *user-friendly* (комп'ют.) та ін.

У традиційному розумінні ДРУГ є суб'єктом міжособистісних стосунків, що отримує набір певних характеристик з боку іншого учасника / учасників цих відносин, що ідентифікуються як «дружба». У свою чергу, остання розглядається як комплекс відносно типізованих взаємодій між суб'єктами, що включають позитивні ціннісні, статусні, рольові відносини, емоційні ставлення й поведінкові моделі, спрямовані на самопідтримку, саморегуляцію та розвиток у просторі міжсистемних відносин різних масштабів. У смисловому просторі певної картини світу (міфологічному просторі, семіосфері етносу, картині уявного світу тощо) ДРУГ і ДРУЖБА сприяють здійсненню базових квестових сценаріїв, до яких залучений індивід, а також (здебільшого) позитивно впливають на зміни станів речей у такому світі. Утім, зміст зазначених понять доволі часто є розмитим, оскільки необхідна для актуалізації змісту концепту зовнішня позитивна аксіологічна оцінка виявляється амбівалентною або

неможливою. Відповідно, у формально-логічному вигляді ДРУГ постає учасником типових ситуацій (Див. Рис.1).

Відповідні міжособистісні відносини розглядаються як прояв резонансу ω , що виникає на ґрунті подібних онтологічних (а), функціональних (b), аксіологічних (с), просторово-темпоральних (d) характеристик суб'єктів, їхніх соціальних ролей, приписаних / альтернативних / субкультурних ролей, прагматичних орієнтирів тощо. З огляду на суб'єктивність і абстрактність таких відносин, а також на уявлення про міжособистісні стосунки як енергообмін, задля інтерпретації резонансу, що виникає між суб'єктами у соціальних взаємодіях, дозволимо собі метафоричну екстраполяцію класичної формули $\omega = \frac{1}{\sqrt{LC}}$, яка описує резонанс струмів [1; 18].

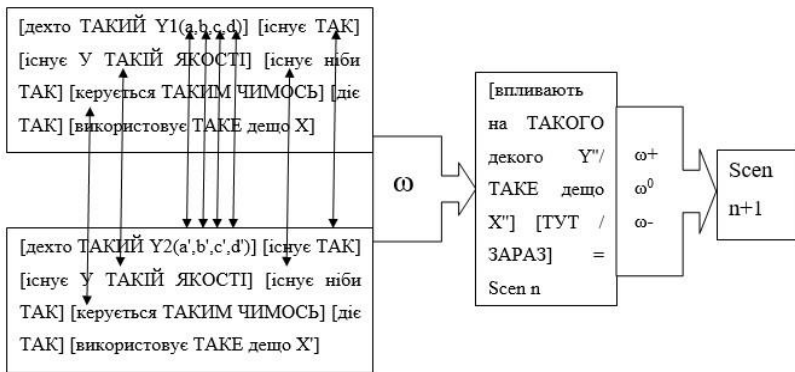

Рис.1. Концепт ДРУГ у сценарних взаємодіях

Відповідно, проведемо такі аналогії. Індуктивність L розуміється як коефіцієнт пропорційності між перлюкутивно вдалими (завершеними в ході супутніх певним сценаріям і фатично-позитивними) дискурсивними інтеракціями, що розгортаються у «замкненому контурі» відносин між друзями та «повним потоком», тобто, фрагментом картини світу спільноти (проявленим у відповідних аксіологічно забарвлених дискурсивних зразках), з якими зазначений «контур» стикається. У свою чергу, «ємність» C є характеристикою провідника (набором характеристик мовної особистості), а саме, його здатність накопичувати (у більш широкому розумінні - інтерпретувати й трансформувати) інформацію як основу власної картини світу. Наведені екстраполяції є можливими з огляду на універсальність механізмів взаємодій систем різної природи, однак, демонструють обмеженість раціоналістичного аналітичного підходу до наукового дослідження, адже адекватний інструментарій виміру та інтерпретації подібних даних відсутній. У цьому випадку ми ведемо мову про ірраціонально-раціональне пізнання, в якому ω постає результатом ірраціонального осягнення для відповідних суб'єктів та «апостеріорною абстрактною константою» для дослідника-інтерпретатора. Власне ж резонанс ω є підґрунтям комплексів аксіоматичних операторів (мікро-міфології), що

визначають механізм узгодження компліментарних систем і траєкторії їхньої взаємодії з іншими системами та кластерами систем.

У внутрішній формі імен зазначеного концепту закодовані мікро-текстові програми міжособистісної взаємодії, що реалізуються з різним ступенем варіативності у смисловому полі картин реального та уявних світів, міфологічного простору, світів-симулякрів тощо і розглядаються як концептуалізований корелят вказаного ефекту резонансу. Так, да. *freond*, дпівн. *frēndi*, ддан. *frunt*, дфриз. *fründ*, нід. *vriend*, свн. *friunt*, н. *Freund*, гот. *frijonds*, а. *friend* < герм. **frijand-* «друг, коханець» < і.е. **priy-ont-* «той що любить» / і.е. **priy-a-* «дорогий, любий» < і.е. **pri-* «любити» (пор. укр. *приємний, приятель*, пол. *przyjaciół*, вал. *rhydd* «вільний») [16].

Значення «прихильність», співвіднесені з основами дієприкметника, гіпотетично, пов'язані з семою «свобода» («прихильність / любов як наслідок можливості здійснити власний вибір, не бути обмеженим у чомусь у відносинах»), асоційовані з тими ж герм. **frija-*, **frijōn-*, **friðu-*, **frijjō* «вільний, любов», пор.: гот. *frī-s* «вільний», *frijōn* «любити» (*frijōnd-s* «друг»), дпівн. *Frigg* «ім'я дружини Одіна», *fria* «звільняти», *frijā* «любити», *frið-r* «любов, дружба», *frið-r* «вільний, впевнений», норв. *fria*, *fred*; дшв. *fria*, *Frigg*, шв. *frid*, *fred*, ддан. *fri* «звільняти», дан. *fred*; да. *frēo*, *frī* «вільний, необмежений», *frēo* «шляхетна жінка», *frēon*, *frēogan*, *frīgan* «любити, одружуватись», *frið*, *friodu* «згода, мир, безпека», а. *free*; *frith*, *friend*; дфриз. *frī*; *friünd*, *friōnd*; *frīehan*, *frīohon*, *frijā*, дсакс. *frī* «вільний», *frī* «шляхетна жінка», *friehan* «одружуватись, привертати», *frithu* «мир», *friend*; снід. *vrī* «шляхетний»; нід. *vrij*; *vriend*, *vriend*, снн. *vrī*, *vrīen* «одружуватись, привертати», двн. *frī* «вільний», *Frija*, *friđu* «мир, безпека, огорожа», свн. *vrī* «не зв'язаний, не ввійманий, вільний», н. *frei*, *Freun*, *Friede*. [9, с. 194 -195]. Пор. також кельт. *riar* «бажання, задоволення» < **prijard* < і.е. **pri-* [19, с. 290-291], що дозволяє реконструкцію смислів [друг] < [рівноранговий суб'єкт, взаємодія з яким є приємною / комфортною] < [рівноранговий суб'єкт, взаємодія з яким не обмежує існування / забезпечує варіативність форм буття і способів діяльності].

Подібний комплекс асоціацій пов'язаний з герм. **wanēn*, **winja-z*; **wunan-* **wunskō*; **wunjō*, **wunēn- vb.*; **wanjan-* «бажання, любов, друг»: дпівн. *vin-r* «друг», *una* «бути задоволеним», *van-r* «звичний», *venja* «звикати, привчати», гот. *un-wunand-s* «ображений», норв. *vin*, *van*, *una*, *venja*, дшв. *ōsk*, *ūsk*, шв. *vän*, *van*, *una*, *vänja*, ддан. *ūsk*, дан. *ven*; *van*; *vane*, да. *wine* «друг», *wunni* «задоволення, спокій», *wūsc-* «бажання», а. *wean*, дфриз. *wenia*, *wenna*, дсакс. *wini* «друг», *wunnia*, *wennian*, снід. *wensc*, *wonsc*, *wunsc*, нід. *wens*, снн. *wunsch*; *wunne*; (*ge*)*wennen*, двн. *wini* «друг», *wunna* «спокій, мир, насолода», *wunsc* «бажання», свн. *win(e)* «друг, любчик», *wunne*, *wünne* «бажання, задоволення, дещо найкраще», н. *Wunsch*, *Wonne* [23]. Пор. також кельт. *fine* «плем'я, родичі», лат. *Venus*, а. *venerate*, снскр. *van* «любов» [19, с. 173] < і.е. *uen-*, *uenə-* «любити, мати спокій» [20, с. 1146]. Відзначимо також типологічну паралель кельт. *caraid* «друг», ірл., дірл. *cara* «любов», *carim*, *caraim* «я люблю», вал. *caraf*, брет. *quaret*, гал. *carantus*, лат. *cārus* «любий, дорогий, дорогоцінний», кфмр., корн. брет. *cār* «друг», а. *care*, *charity*, та ін. [19, с. 71] < і.е. *kā-* (*kā-ro-*) «любити, видодобати» [20, с. 515].

Усвідомлення «дружнього» як «приємного / любого / бажаного», тобто, «сприятливого для системи та міжсистемних відносин» постає як своєрідна культурно-концептуальна домінанта у картинах світу європейських етносів, що відображається у внутрішній формі особових імен (закладеній життєвій програмі індивіда - див. [2]) - пор.: *Edwin* = да. *ead* «майно, багатство, радість» + *wine* «друг, захисник», *Erwin* = да. *aer* «давній» + *wine*, *Winfred* = да. *wine* + *fridu* «мир, злагода, друг», *Melvin*, да. *Maelwine* = да. *mæl* «порада» + *wine*, *Baldwin*, дфр. *Baldoin* = *bald* «хоробрий» + *wini* «friend», *Darwin* = да. *deor(e)* «любий» + *wine*, а також власне ім'я одного з принципів Амберу у просторі відповідного уявного світу: *Corwin* = лат. *corvus* «ворон» + *wine*, що дозволяє інтерпретацію програми «мудрець» (з урахуванням символізму ВОРОНА як мудрої міфічної істоти), котру індивід реалізує в ході створення нової матриці світу як фінальної стадії квесту, позбувшись перед цим «старого досвіду» (вбивши ворона *Hugi* ~ дпівн. *Hugin*) [25].

Номінації романськими мовами демонструють подібну кореляцію слів: фр. *ami*, ісп. *amigo*, іт. *amico* < лат. *amicus* «друг», що співвідноситься також з *amare* «любити, вважати щось приємним» < протоіт. **ama-* «оволодівати, хапати» ~ санскр. *amisi*, *amanti* «оволодівати», авест. **ama-* «сила нападу», гр. *omnūti* «клястися», *anomotos* «під клятвою», але також дірл. *namae* «ворог» [16].

Слов'янські номінації містять такі значення: укр *друг*, але *другий*, пол. *druh*, чес. *druh*, болг. *друг* «інший», *другар* «товариш», сербохорв. *друг*, *другар*, полаб. *draug* «інший», словен. *drug* «товариш», *drugi* «інший, другий» псл. *drugъ* «товариш, приятель» - спорідн. з лит. *draiūgas* «супутник», *draiūg*, *drauge* «разом, спільно», *sudrugti* «приєднатися», латис. *draugs* «товариш, колега», прус. *draugi-* «з»; гот. *gadrauhts* «вояк», *drügan* «воювати», двн. *truth* «громада, загін», *truhtin* «воєначальник», дісл. *drōtt*, да. *druht* «загін охоронців». Походження наведених кластерів мовних одиниць отримує декілька пояснень: (1) < і.е. **dhrugh-* (**dherough-*) «бути готовим, міцним» < **dher-* (2) < і.е. **dhreu-* / **dhru-* «міцний, тривкий, надійний, вірний», що пов'язує ці одиниці з н. *trauen*, гот. *triggws*, дісл. *tryggr*, да. *getrywe*, днн. *triuwi*, двн. *gitriuwi* «вірний» (3) гіпотетично співвідноситься з дінд. *druh-* «ворожа демонічна істота». [3, Т.2, с. 134; 12, с. 131–132]. У той час як версії (1) і (2) видаються компліментарними з огляду на синонімію і.е. основ, які, гіпотетично, є іконічним втіленням варіантів певної референтної ситуації у первинній конфігурації омовленого світу, версія (3) демонструє діалектичну природу аналізованого явища, що типологічно суголосне іншим парам основ із табууючим розширювачем. Якщо у слов'янських номінаціях діалектична опозиція ДРУГ :: ВОРОГ закодована у полісемантичній семантиці основ мовних знаків, то в германських і романських мовах вона віддзеркалена на морфо-семантичному рівні, пор. да. *freond* < герм. **frija-* < **pri-* але да. *feond* «ворог, супротивник», а. *fiend* «ворожа потвора, демон, ворог», дсакс. *fiond*, снід. *viant*, нід. *vijand* «ворог», дпівн. *fjandi*, двн. *fiant*, гот. *fjands* < герм. **fijand-* «той що ненавидить, ворожий» < і.е. **pe(i)-* «завдавати болю»; ісп. *amigo*, лат. *amicus*, але. а. *enemy* «той хто відчуває ненависть, має намір скривдити» (XIII ст.) < дфр. *enemi*, *inimi* «ворог, супротивник, демон» < лат. *inimicus* «не-друг» = *in-* «не» + *amicus*. Загалом, зважаючи на «прихильність, любов» (від якої «один крок до ненависті») як основу дружби, відзначимо відповідні концептуальні й

семантичні інверсії, що розгортаються у картинах світу / світів, у комунікативних просторах тощо, пор.: *I had thought of Luke as a good friend until fairly recently - up until the time I learned that he had killed my Uncle* [26, с. 5].

Смисли, що розвиваються з наведених вище вихідних сем, становлять ядро поля взаємодії між ДРУЗЯМИ, є наслідками розгортання типових сценаріїв, у яких проявляються та резонують певні людські якості. Прототипні та стереотипні уявлення про ДРУГА є основою значної кількості прецедентних текстів і феноменів культури, створюваних у різні історичні періоди, переважна кількість котрих є позитивно забарвленими (зокрема, див. тексти пісень типу «*Friends will be friends*» (Queen), «*All for one*» (B. Adams), «*Brothers of Metal*» (Manowar) та ін.). Концептуалізовані універсальні й етнокультурно забарвлені сценарії за участю концепту ДРУГ відзеркалено у прецедентних текстах на зразок таких паремій:

ДРУГ – СУБ'ЄКТ РІВНОРАНГОВИХ ВІДНОСИН: *amicitia aequalitas* «дружба – це рівність» Корж241, *anima una* «єдина душа» [8, с. 243], ДРУГА є компонентом синергетично організованого кластеру, складники якого мають спільні «налаштування», що резонують; *communia esse amicorum inter se omnia* «у друзів усе спільне» [8, с. 243] – системи використовують спільні ресурси, *eadem velle atque eadem nolle ea demum est vera amicitia* «одного й того ж прагнути і одне й те ж відхилити - ось у чому полягає справжня дружба» [8, с. 244] – спільні орієнтаційні «налаштування систем», в тому числі зближення особистісних міфологічних просторів як контейнерів аксіологічних аксіом, що визначають конфігурацію відповідних картин світу.

ДРУГ – ЧАС *amicitias immortales esse oportet* «дружба повинна бути безсмертною» [8, с. 241], *amicitiae immortales, mortales debent esse* «дружба повинна бути безсмертною, а ворожнеча - смертною» [8, с. 241] – сприятливі резонансні відносини уявляються як майбутній досвід у позитивно проєктованому варіанті світу;

ДРУГ – ДОПОМОГА: *amicus certus in re incerta cernitur* «вірний друг пізнається у біді [у непевності]» [8, с. 241] – відображає компенсаторний механізм взаємодії компліментарних систем, здатних до самоорганізації;

ДРУГ – ПРОБЛЕМА: *amicus cum vitis ferendus* «друга слід терпіти з його недоліками» [8, с. 242] – відображена як діалектична сутність ДРУГА, так і динамічне балансування між орієнтацій ними полюсами у картинах світів, *amicus incommodus ab inimico non differ* «непуячого друга не відрізниш від ворога» [8, с. 242];

ДРУГ – ЛИЦЕМІРСТВО: *donec eris felix, multos numerabis amicos, tempora si duerint nubile, solus eris* «доки ти будеш щасливий, у тебе буде багато друзів; коли ж настануть похмурі часи, ти залишишся самотнім» [8, с. 244], *dum fervet olla, vivit amicitia* «доки кипить юшка, квітне дружба» [8, с. 244], *hominus plenum, amicis vacuum* «людей багато, а друзів немає» [8, с. 245], *inimici sepe verum dicunt, amici nunquam* «вороги завжди кажуть правду, друзі - ніколи» [8, с. 245] – відзначимо каузативну інверсію як варіант багатовимірних взаємодій систем, а також «оксиморонний» характер понятійних констант-орієнтирів;

ДРУГ – ЦІННІСТЬ: *amicus diu quaeritur, vix invenitur, difficile servatur* «друга довго шукають, ледве знаходять, і важко його зберегти» [8, с. 242], *amicum perdere est damnum maximum* «втратити друга – найбільша з втрат» [8, с. 243], *amicus verus rara avis* «справжній друг – рідкісний птах» [8, с. 243].

Гене́за вказаних смислів та їхня трансформація розглядаються як послідовність типових стадій поступу відкритих систем, підпорядкованих каузативно-еволюційній логіці (Рис. 2а): «формобудова» (1), «взаємодія» (2), «управління» (3), «синтез» (4) (Рис. 2а.). На етапі (1) відбувається «взаємне налаштування» систем на основі резонансу як наслідку попереднього досвіду й взаємодії; на етапі (2) системи залучені до обоюдно релевантних сценаріїв та здобувають подальший досвід, змінюють власні характеристики; на етапі (3) відбувається «іrrрадіація» моделі відносин систем, здатних до саморегуляції та самопідтримки, у полі взаємодій більшої кількості систем при розгортанні кластерів сценаріїв, загальна динаміка яких та ситуативно-ієрархічна організація визначаються внутрішньо-системними зв'язками між ДРУЗЬМИ; на етапі (4) попередньо здобутий досвід спричиняє еволюційну трансформацію суб'єктів, які перебувають у синергетичних відносинах (або дезінтеграцію неефективних моделей діяльності й поведінки та втрату відповідного статусу). Зауважимо, що злам «дружніх» міжсистемних відносин можливий на будь-якій стадії, якщо ситуативно домінуючі властивості систем стають неузгодженими й замість резонансу спричиняють інтерференцію, перетворюються на чинник ентропії одна для одної та, відповідно, перешкоджають успішному розгортанню сценаріїв (звідси уявлення сутності ДРУЖБИ як соціального симулякру, а також про шкідливий вплив ДРУГА або його неадекватної якості: *Ashvarf mikit // er til ills vinar, // þótt á brautu bú, // en til góðs vinar // liggja gagnvegir, þótt hann sé firr farinn.* «Далекий шлях до поганого друга, хоч його подвір'я поруч; до доброго друга шлях прямий, хоч живе він далеко» [17, 34].

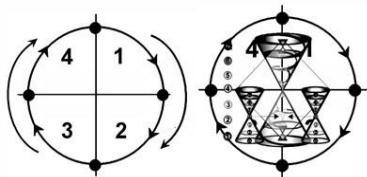

Рис. 2а. Етапи поступу відкритої системи

Рис.2б. Трансформації ЛЮДИНИ у полі національної лінгвокультури

Породжувані комплекси смислів, пов'язані зі змістом концепту ДРУГ, дозволяють реконструкцію кількох базових ієрархічно співвіднесених іпостасей відповідного референта (у контексті універсальної моделі ЛЮДИНИ як відкритої системи [7], Рис. 2б), еволюційна зміна яких визначена логікою нелінійних причинно-наслідкових зв'язків між указаними стадіями. При цьому залучений до аналізу мовний матеріал віддзеркалює «діахронійно-синхронійний» підхід до розгляду семіосфери як феномену з квантовою природою.

На «фізичному» рівні (1) ДРУГ є партнером у сценаріях практичного, переважно локального характеру, навіть при включенні суб'єкта до відносин на

рівнях (4) і (5) доміантою може залишатись «спільний матеріальний ресурс»: *goldwine gumena* «злато-друг людей» [14, 1171, 1476, 1602], *Vápnun ok váðum // skulu vinir gleðjask; // þat er á sjálfum sýnst* «Зброю та одяг даруй друзям - то тішить їхній погляд» [17, 41].

При цьому «другом» виявляється ситуативний партнер у сценарії: *Nasz kozłorogi przyjaciel wypełnia w Dolinie Kwiatów szczególną misję.* [22, 188], або ж метафорично переосмислений «супутник», системний «компліментаризер», що впливає на її функціонування: *boet creu boet aghen eu kuweithyd* «нехай кров, нехай смерть будуть їм супутниками» [13, 162].

На «психоемоційному» рівні (2) прояви емпатії забезпечують резонанс у спільних переживаннях, взаємний позитивний емоціогенний вплив, що компенсує певні протиріччя та незручності у міжособистісних відносинах: *Tym razem to Jaskier, twój kumpel, ta powsinoga, ten truteń i nierób, ów kapłan sztuki, świecąca jasno gwiazda ballady i miłosnego wiersza. Jak zwykle opromieniony sławą, nadęty jak świński pęcherz i śmierzący piwem. Chcesz się z nim widzieć? – Oczywiście. Przecież to mój przyjaciel.* [22, с. 152], *vann ry goll bveyit gvaed hir uch eneit* «там, де все було втрачено, сповнений болю плач над другом» [21, с. 12].

«Ментальний» рівень (3) відображає резонанс на ґрунті подібності підходів до обробки й інтерпретації вхідних сигналів (пізнання і концептуалізації світу), що породжує відносно подібні структури знань про стан речей у комфортному для обох суб'єктів світі (уявній реальності), що, зокрема, дозволяє вести мову про друга як ПОРАДНИКА: *Oto waleczny druid Myszowór, który, jak ja, jest przyjacielem i doradcą króla Brana* [22, с. 118]; У статусі ДРУГА може опинитись абстрактна сутність: *því at óbríðra vin // fær maðr aldregi //en mannvit mikit* «Нема надійнішого друга, ніж житева мудрість» [17, с. 6].

ДРУГОМ може бути й неживий предмет, осмислення якого як друга ґрунтується на його фізичних характеристиках (рівень 1), позитивних емоцій, що виникають у суб'єкта при користуванні предметом (рівень 2), іпостасі предмета як статусного маркера (рівні 4 і 5), що усвідомлюються суб'єктом (власне рівень 3), пор.: МЕЧ: *þe mec guðwinum gretan dorste* «хто воюватиме супроти мене з друзями-воїнів» [14, 2735], *cwæð, he þone guðwine godne tealde, // wigcraeftigne*, «сказав, що того «друга-у-битві» добрим вважає, вправним у битві» [14, с. 1810–1811].

Резонанс на «соціально-адаптивному» рівні (4) ґрунтується на визнанні спільною групою або її представниками певних досягнень суб'єкта, що забезпечують його очікуваний статус, ресурси для подальшої діяльності, ментальний та емоційний комфорт, сприяють виконанню ним відповідних сценаріїв: *Przyjaciel Geralta, trubadur Jaskier* [22, с. 38], *Hail, Elf-friend! ' he said, bowing to Frodo. 'Come now with your friends and join our company!* [24, с. 110], *wine min Beowulf* [14, с. 457, 1704], *Heorot innan wæs // freondum afylled* «Хеорот був заповнений друзями» [14, с. 1017–1018], *I am a sorcerer. I am Merlin, son of Corwin of Amber and Dara of the Courts of Chaos, known to local friends and acquaintances as Merle Corey* [26, с. 1].

Іпостась ДРУГА на «міжколективному (комунікативному)» рівні (5) – пов'язана з концептом ВІДДАНІСТЬ, адже на цьому рівні ДРУГ включений до

мережі різноманових соціальних, професійних, міжетнічних та ін. відносин: *Vin sinum // skal maðr vinr vera, // þeim ok þess vin* «слід у дружбі бути вірним другом і другом для його друзів» [17, с. 43], *and though all the mighty elf-friends of old, Hador, and Húrin, and Túrin, and Beren himself were assembled together your seat should be among them.* [24, с. 326], *wine Scyldinga* «друзові Скільдінгів [королю]» [14, с. 170, 2026], а кореляція ДРУГ – ВОЛОДАР виходить за межі виключно матеріального плану і розкриває роль ВОЛОДАРЕЯ як багатоаспектного ЛІДЕРА: *freawine folca* «друг свого народу» [14, с. 2429], *feasceaftum freond* «друг для знедолених» [14, 2393].

На «ціннісно-орієнтаційному» рівні (6) резонанс виникає на основі подібності концепцій та ціннісних настанов, при чому активований аксіологічний сегмент в епістраті змісту відповідного концепту постає тригером низки сценаріїв на рівні індивідуальних, колективних і міжколективних взаємодій, пор. *Stregobor to twoj przyjacieli? – Nie. – To upraszca sprawę... – Stregobor jutro umrze* [22, с. 92], *By ratować przyjaciela, zrobiłbyś dla mnie wszystko i bez царów, zapłaciłbyś każdą cenę...* [22, с.231]; *selre bið æghwæm // þæt he his freond wrece, þonne he fela murne.* «Здається, за друзів краще помститись, ніж марно їх оплакувати» [14, с. 1384–1385], *Gif him þonne Hreþric to hofum Geata // gefingeoð, þeodnes bearn, he mæg þær fela // freonda findan;* «Якби ваш Хредрік приїхав до володінь Гаутів, син володаря, то напевне знайшов би тут своїх друзів» [14, 1с. 836–1838].

Ціннісно забарвлені взаємодії між ДРУЗЬМИ і колективами ДРУЗІВ, що здійснюються у рекурентних сценаріях різних рівнів, дозволяє вести мову про здійснення масштабного «квесту», орієнтованого на фундаментальну зміну конфігурації світу, при чому суб'єкти цього квесту перебувають у понятійному (енерго-інформаційному) полі, що корелює з поняттям «духу нації».

Нарешті, на «світоглядному / семіосферному» рівні (7) у якості ДРУГА може виступати надсистема (фрагмент САКРАЛЬНОЇ СФЕРИ, БОЖЕСТВО тощо), чия програма є сприятливою для поступу системі їхніх підсистем, наприклад: *Wyrd oft nered // unfeagne eorl, þonne his ellen deah* «Доля часто рятує [не приреченого] вождя, якщо він хоробрий» [14, с. 753–574], *nefne him wittig god wyrd forstode* «якби мудрий бог не відвернув їхню долю» [14, с. 1056].

Таким чином, ДРУГ є концептуальною універсалиєю, віддзеркаленою засобами мов європейських етносів. ДРУГ розуміється як система (найчастіше біовітальної природи), різнопланові «налаштування» якої узгоджуються з комплексом відповідних базових параметрів системи-суб'єкта за механізмом резонансу, що перетворює її на сприятливий чинник у багатовимірних енерго-інформаційних взаємодіях і сценаріях за участю суб'єкта і уможливує успішне розгортання відповідних квестів. На семантичному рівні ДРУГ корелює з поняттями «довіра», «відданість», «прихильність», «любов», «допомога», «матеріальна підтримка», які формують поле своєрідного вторинного «мікро-міфу», вихідного оператора у формуванні образів світу. Семантика основ імен концепту ДРУГ дозволяє інтерпретацію онтологічних характеристик відповідного денотата як системи, що здійснює сприятливий енерго-інформаційний вплив на свого синергетичного *vis-à-vis* під час спільної участі в обопільно релевантних сценаріях. Нелінійна причинно-наслідкова логіка таких

взаємодій, з одного боку, розгортаються в ієрархічному (7 базових іпостасей) та синергетичному (4 стадії формування міжсистемних кластерів) вимірах, а з іншого, з огляду на ситуативне домінування певних властивостей суб'єктів, спричиняють діалектичні інверсії типу ДРУГ ↔ ВОРОГ.

Перспективним є розширення інвентарю складників міфологічного простору та універсологічний інтегративний аналіз їхніх мовних репрезентацій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бойко В.С., Бойко В.В., Видолоб Ю.Ф. та ін. Теоретичні основи електротехніки. – Т.1. – Усталені режими лінійних електричних кіл із зосередженнями параметрами. – К. : Політехніка, 2004. – 272 с.
2. Гнаповская Л.В. Лингво-когнитивные и лингвокультурологические характеристики английских антропонимов германского происхождения: Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. / Людмила Вадимовна Гнаповская. – К., 1999. – 205 с.
3. Етимологічний словник української мови : В 7 томах / Укл. Болдирев Р.В та ін. – К. : Наукова думка. – 1982 – 2006. – Т. 1–6.
4. Жаботинская С.А. Многозначность класса числительных в свете семантики лингвальных сетей / С.А. Жаботинская // *Studia Philologica*. – К. : Київський університет ім. Б. Грінченка, 2013. – Вип. 2. – С. 4–11.
5. Кійко Ю.Є. Фрактальне моделювання інваріантно-варіантної структури медіа текстів у німецькій та українській мовах : автореф. дис ... докт. філол. наук : 10.02.17, 10.02.21 / Ю.Є. Кійко. – К., 2017. – 40 с.
6. Колесник О.С. Міфологічний простір крізь призму мови та культури : Монографія / О. С. Колесник. – Чернігів : РВВ ЧНПУ імені Т.Г. Шевченка, 2011. – 312 с.
7. Колесник О.С. Мова та міф у вимірі міждисциплінарних студій : Монографія / О.С. Колесник. – Чернігів : Десна-Поліграф, 2016. – 240 с.
8. Корж Н.Г. Из скарбниці античної мудрості: словник / Н.Г. Корж, Ф.Й. Луцька. – К. : Вищ. шк., 1994. – 351 с.
9. Левицкий В.В. Этимологический словарь германских языков / В.В. Левицкий. – Винница : Нова книга, 2010. – Т.1. – 610 с.
10. Поляков В.А. Универсология / В.А. Поляков. – М. : Амрита–Русь, 2004. – 320 с.
11. Приходько А.М. Концептивна проєкція семантики / А.М. Приходько // *Studia Philologica*. – К. : Київськ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2013. – Вип. 2. – С. 11–16.
12. Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд. / Ред. О.Н. Трубачева. – Вып. 1. – М. : «Наука», 1974. – 214 с.
13. Argymes prydein fawr. – Режим доступу : <http://www.maryjones.us/ctexts/t06w.html>
14. Beowulf. – Режим доступу : http://www.sacredtexts.com/neu/ascp/a04_01.htm
15. Cameron L., Deidnan A. The Emergence of Metaphor in Discourse / Lynne Cameron, Alice Deidnan // *Applied Linguistics*. – № 27/4. – Oxford University Press. – 2006. – PP. 671–690.
16. Etymological Dictionary of Modern English / Ed. by D. Harper. – Режим доступу : <http://www.etymonline.com>

17. Havamal. – Режим доступу : <http://etext.old.no/Bugge/havamal.html>
18. Kartashova E. Nonlinear Resonance Analysis. Theory, Computation, Application. – Cambridge University Press, 2010. – 223 p.
19. McBain A. An Etymological Dictionary of the Gaelic Language / Alexander. A. McBain, LL.D. – Stirling : Eneas MacKay, 1911. – 426 p.
20. Pokorny J. Indogermanisches etymologisches Wörterbuch / Julius Pokorny. – Bd. 1–2. – Bern : Francke. – 1959. – 1183 S.
21. Prif gyvarch taliessin. – Режим доступу : <https://aintnothingsacred.wordpress.com/2011/05/08/llyfr-taliessin-i/>
22. Sapkowski A. Ostatnie życzenie / Andrzej Sapkowski. – Warszawa : SuperNOWA, 1998. – 287 s.
23. StarLing database server / S. Starostin, G. Bronnikov, Ph. Krylov. – 1998–2012. – Режим доступу : <http://starling.rinet.ru>
24. Tolkien J.R.R. The Fellowship of the Ring / J.R.R. Tolkien. – N.Y. : Ballantine Books, 2000. – 479 p.
25. Zelazny R. Courts of Chaos / R. Zelazny. – N.Y. : Doubleday Inc., 1978. – 183 p.
26. Zelazny R. Blood of Amber / R. Zelazny. – N.Y. : Arbor House, 1986. – 215 p.

УДК 8-81.42

Ірина Кучеренко

(м. Переяслав-Хмельницький, Україна)

КОНЦЕПТОСФЕРА ТВОРУ ШОЛОМ – АЛЕЙХЕМА «ХЛОПЧИК МОТЛ»

Постановка проблеми. У сучасній лінгвістиці розробляється поняття художнього концепту, який характеризує авторський вибір письменника і формує його мовну картину світу. Вона визначається різнорівневими авторськими домінантами.

Однією із найсучасніших рис гуманітарних досліджень є дослідження концептосфери художнього твору, у нашому випадку – твору єврейського письменника Шолом-Алейхема «Хлопчик Мотл», аналіз якого реалізується у мовній картині світу, створеній самим митцем.

Аналіз досліджень проблеми. Творчість Шолом-Алейхема вивчалася багатьма дослідниками. Незначна кількість праць, присвячених дослідженню творів єврейського письменника, була написана в лінгвістичному, літературознавчому та перекладознавчому напрямках (Є. Васильєва монографія «Шолом-Алейхем», Л. Нікітіна «Єврейська національна мовна картина світу. Діахронічний аспект», Р. Рубина «Великий мастер слова Шолом-Алейхем. Щастя привалило! Рассказы и повесть», Ю. Нідзельська «Роль єврейського народу у формуванні культури Великобританії та США», А. Войтанович «Національний колорит повісті «Хлопчик Мотл», М. Гон «Творчість Шолома-Алейхема: українська модель рецепції», О. Кухар-Онишко «Індивідуальний стиль письменника: генезис, структура, типологія», І. Серебряний «Шолом-Алейхем і народное творчество.»)

Актуальність. Хоча мовознавці вже здійснили аналіз деяких національно - специфічних концептів творів Шолом-Алейхема (О. Почепцов, Г. Майборода, О. Залевська, Е. Жаботинская) але, разом з тим, ще не існує достатньо робіт, які б висвітлювали специфіку концептуальних структур, які були б притаманні єврейському етносу. Це не втрачає своєї актуальності і в даний час. Виходячи з того, що концепт є своєрідною матрицею, ми ставимо за мету проаналізувати твір класика єврейської літератури «Хлопчик Мотл», адже саме за допомогою концептів ми можемо розкрити ментальність та самобутність єврейського народу, які митець показує у своєму творі.

Метою дослідження є виявлення концептів у тексті оповідання «Хлопчик Мотл».

Для досягнення мети потрібно виконати такі завдання:

1. Опис концепта для лінгвістичного вивчення оповідання.
2. Аналіз концептів і виявлення особливостей ідіостилю письменника.
3. Вивчення мовних засобів, які розкривають концепти в оповіданні «Хлопчик Мотл».

Методи дослідження. У роботі використовується семантичний аналіз, елементи компонентного аналізу, стилістичний, частково застосовуються описовий і порівняльний методи.

Аналіз художнього тексту оповідання Шолом-Алейхема «Хлопчик Мотл» неможливо уявити без пошуку ключових концептів. Вони виступають головними одиницями картини світу автора і надають велике значення, як окремій особистості, так і єврейському народу цілому. Ми намагатимемося визначити основні ознаки виокремлених концептів. Це все дає підстави для розгляду їх, як логічної категорії, що формується у свідомості людини. Вони втілюються в мовних знаках (лексемах, словосполученнях і т.д.) [5].

За визначенням академіка Д.С. Лихачова, «концептосферу мови утворюють безліч концептосфер, які, у свою чергу, представляють собою системи концептів. Концепт не безпосередньо виникає із значення слова, а є результатом зіткнення словникового значення слова з особистим і народним досвідом людини». Концепти існують як «певна людська ідеосфера», виникаючи «як відгуки на попередній мовний досвід людини в цілому» [3, с. 20]. Саме концепти трактуються, як точка відліку, при концептуальному аналізі художнього твору, мета якого полягає у встановленні засобів їхньої об'єктивності в тексті [1, с. 105].

Дослідниця В. Маслова підкреслює, що «центром концепту завжди є цінність, адже концепт слугує дослідженню культури, а, як відомо, в основі останньої лежить саме ціннісний принцип. Кожен концепт, як складний ментальний комплекс, крім смислового наповнення, містить ще й оцінку, ставлення людини до того чи іншого об'єкта, а також інші компоненти відповідно до їхнього рівня в семантичній структурі концепту: 1) загальнолюдський, або універсальний; 2) національно-культурний, обумовлений життям людини в певному культурному середовищі; 3) соціальний, що визначається приналежністю людини до певного соціального прошарку; 4) груповий, обумовлений приналежністю особистості до певної вікової й статевої групи; 5) індивідуально-особистісний, що формується під впливом різних особливостей – освіти, виховання, індивідуального досвіду, психофізіологічних особливостей та ін.» [4].

Творчість Шолом-Алейхема – яскрава сторінка української та єврейської культури в кінці XIX поч. XX ст. Життєві обставини безпосередньо позначилися на творчому доробку митця, «починаючи з тематики й закінчуючи внутрішньою, прихованою проблематикою» [6, с. 89]. Художній світогляд письменника характеризують єднання реалістичного зображення життя у «штетлі» – єврейському містечку в Україні кінця XIX ст. і спроба філософського узагальнення роздумів над долею свого народу.

У тексті оповідання Шолом-Алейхема «Хлопчик Мотл» яскраво представлений єврейський національний колорит: багато згадок про біблійні книги, закони, свята, обряди. Єврейські свята слугували маркерами іншого, але водночас відносилися і до концептуального світу даного етносу. Шолом-Алейхем показує свого героя фронтально, *en face*. Тримаючи слухача за полу піджака, він з вуст у уста передає історію, в якій міститься сенс всього його життя. Його енергія, яка не знаходила собі практичного використання, знаходить своє вираження у словах-концептах. У оповіданні «Хлопчик Мотл» різні одиниці тексту можуть брати на себе роль індивідуально-авторських концептів. Компоненти цих семантичних полів передають певні лейтмотиви для вираження різних сторін концептуального змісту твору [7, с. 25].

Головні етнокультурні ідеї оповідання можна представити у вигляді концептів, які тісно пов'язані з історією єврейського народу, з його святами, обрядами та традиціями: СИМХАТ, СУКОТ, ТИШЕБОВ, ЙОМ КИПУР, ПЕСАХ, КАНТОР, ТОРА, КАДИШ, МАЦА. На основі аналізу логічного визначення слів, особливо поширеного при перекладі іноземних слів, лексеми *מאטע* *מאטע קאדש*, *תורה*, *קאנצער*, *פסח קאנצער*, *יום קיפפור*, *טישעבאך*, *סוקקאטה*, *סוקקאטה* набувають процесу метафоризації та поширюють характеристику концептів. Вони є одиницями ментальності, які спрямовані на комплексне вивчення мови їдиш (маминої мови – «маме лонш»), свідомості та культури єврейського народу. У даній студії ми намагатимемося проаналізувати репрезентовані концепти оповідання «Хлопчик Мотл».

Концепт СИМХАТ (*טימשה*) (їдиш – «радість Тори») є складовою єврейської міфологічної картини світу. В основі концепту міститься інформація про одне з найголовніших єврейських свят – останній день осіннього свята кушів. Святкується кожного року 23 числа місяця тишрея (вересень – жовтень). У цей день закінчують читати сувиї Тори, перемотують його на початок і починають читати знову. До синагоги приходять найбільш пошановані чоловіки, які сім разів обносять сувої навколо підвищення для читання. Довкола цього концепту формується концептуальне поле, яке охоплює дискурсивний та текстовий світи.

Концепт СУКОТ (*סוקקאטה*) (їдиш – «хмари» й «курені») – єврейське свято кушів. Триває воно протягом восьми чи дев'яти днів з 15 по 22 число тишрея (вересень – жовтень). Свято присвячене згадці про вихід євреїв із Єгипту та їх поновірянь під час пошуків шляху до Землі обітваної.

Перше значення концепту *סוקקאטה* (СУКОТ) має поетичний зміст. Іудеї, вийшовши з Єгипту, просувалися пустелею в оточенні Хмар Слави Всевишнього, які захищали їх від нападу диких племен і свідчили про любов Бога до свого народу. Друге значення пов'язане безпосередньо із сорокарічними

поневір'яннями іудеїв. Ночували вони у куренях, які захищали їх від бурі та хижих звірів. Тому і до цього часу на Сукот прийнято споруджувати поблизу тимчасові курені. За традицією, це все має нагадувати про оманливість благополуччя й бути символом того, що ніхто й ніщо не може захистити людину від негараздів життя, крім Всевишнього. Базовою метафорою цих концептів є метафора, яка розкриває існування Бога [11, с. 83]. Концепт ТИШЕБОВ (טישעבוב – «піст») – припадає на 9-й день місяця ава (липень – серпень). Це день скорботи в пам'ять про зруйнування Першого та Другого Єрусалимських Храмів. Цей день вважається днем великої надії, адже 9 ава, за віруваннями євреїв, очікується народження Месії.

У концепті ЙОРЦАЙТ (יארצייט) (з їдиш – «річниця») – за допомогою стилістично забарвленої лексики розкривається обряд поминання душі померлого близького родича.

Концепт ЙОМ КИПУР (יום כיפור) (з їдиш – «день спокути» або «Судний день») містить у собі інформацію про день, коли душа людини знаходиться найближче до Бога. Вважається, що саме цього дня на небесах остаточно затверджується вирок про долю кожної людини: буде її ім'я записане наступного року до Книги Життя чи ні. Прийнято до цього дня миритися з рідними, каятися за всі провини.

Розгляд концепту ПЕСАХ дав змогу зробити висновок, що в його основі міститься інформація про одне з найголовніших єврейських свят, яке пов'язане зі звільненням євреїв із рабства в Єгипті. Ця подія за поетичною асоціацією сприймається як народження єврейського народу. Під час Песаху забороняється їсти квасний хліб (*хамець*). Їдять лише МАЦУ (מצות), яка є головним символом концепту ПЕСАХ (*матце* на мові їдиш), особливий не заквашений хліб, який є символом харчування та особливим знаком єврейського етносу. Вона має символічне значення етичного характеру та нагадуванням про те, що ніколи не слід вихвалити свої чесноти, люди їх самі побачать та оцінять [11, с. 84]. «... *де мама замикатиме хліб, калачі, тарілки, олов'яні ложки і виделки (у нас були також дві срібні ложки і одна срібна виделка, та мама їх уже давно продала, і де ми держатимемо на Песах мацу?*» [12, с. 56] // וואו מיינ מוטער זאמיקאטימע ברויט, מיר אויך האבן צוויי זילבער ספונג און א זילבער גאָפּל, און זייער מוטער (יקס, פּלאַטעס, צין ספונג אוןקי פּסח וואו מיר דערזשאַטימעמאָ מאַטצאָ ביי פּסח? [13, с. 34] Розглядаючи концепт ПЕСАХ ми бачимо у творі природу, яка прокидається разом зі святом. Це розкривається образними лексемами та порівняннями.

«Іду з вами в заклад на скільки хочете, що ніхто в світі не тішився так теплим, ясним днем після Песах, як я, Мотл, хлопчик кантора Пейсі, і сусідова теличка, яку звуть Миня (це я, Мотл, прозвав її Миня).Обоє разом відчули ми першого теплого післяпасхального дня перше проміння теплого сонця, обоє разом відчули запах першої зеленої травички, що вибивається з щойно звільненої від снігу землі, і обоє разом вилізли ми з похмурої тісняви, щоб зустріти перший любий, ясний; теплий весняний світанок» [12, с. 57] // איך גיין מיט איר צו געוועט אירך ווי איר ווילן, קיין איינער אין די וועלט איז געווען אזוי צופרידן וואָרעם, קלאָר טאָג נאָך ווי איר מאַטל יינגל גערופֿן (איר, מאַטל, ניקניימד איר). אָבויע צוזאַמען מיר חזן פּאַסעי און סוסידאָוואַ העיפּערס, וואָס איז פּעלץ דער ערשטער וואָרעם פּיסליאַפּאַס [13, с. 35]. Найголовнішим ритуалом свята є СЕДЕР (צעדעריים) (у перекладі з їдиш – «порядок»). У концепті наголошується

про суворо встановлений порядок споживання їжі, який супроводжується певними розповідями про вихід іудеїв із Єгипту. Його мета – відтворити картину і враження Виходу із Єгипту, щоб надати можливість кожному відчутти себе так, наче він особисто звільнився від рабства та став вільним.

Поєднання двох стилів – біблійно-піднесеного і приземлено-побутового вдало використовує у своєму творі Шолом-Алейхем. «Із моїх переповнених грудей мимохіть виривається якийсь спів, ще кращий, ніж той, що ми спільно з батьком співали у свято перед амвоном, спів без слів, без нот, без будь-якої мелодії, схожий на спів водоспаду, бурхливих хвиль, схожий на «Пісню пісень». Мене охоплює якесь нелюдське піднесення, небесне натхнення: «Ой, тату! Ой, батечку! Ой-ой, любий Бо-оже!» [12, с. 58].

Розглянемо концепт КАНТОР (קנטור). Він має два відповідники – «גלגל» та «פריסט». За даними словника Д. Тищенко, єврейське «גלגל» («прієст» – їдиш) має значення «піп» та «פריסט» («прантес» – їдиш) православний священник. На івриті означає католицький священник, тоді як «פריסטער» («калеф женар» – їдиш) – священник, жрець. Між лексемами «גלגל» та «פריסט» можна помітити іще одну тонку відмінність: єврейське «גלגל» (кантор) увійшло до народної «сміхової культури» і широко використовується у творах письменника: «Утекти! Утекти! Утекти! Але як утекти? Куди? Додому, звичайно. Проте кантор Герш-Бер уже прокинувся раніше від мене. Він має великий камертон, пробує його зубами, підносить до вуха. Потім наказує мені швидше одягтися і піти з ним до синагоги. Сьогодні під час молитви ми виконаємо його «композицію». У синагозі бачу мого брата Елю. Звідки він тут взявся? Адже він молиться з м'ясниками, там, де тато за кантора! Що б це означало? Мій брат Еля говорять про щось із кантором Герш-Бером. Кантор Герш-Бер незадоволений» [12, с. 59] // *עסקאפע! אבער ווי צו אנטלויפן? ווי? היים, פון קורס. אבער חזן גערשעסקאפע! עסקאפט דעמאלט האט וואקען ארויף פריער ווי מיר. עס האט א גרויס גאפל, טריינג זיין ציין, רייזי זיין אויער. דעמאלט שווי דשע באקומען אנגעטאן און גיין מיט אים צו דער שול. סאדאגד-אך ארדרעד שווי* [13, с. 36].

У концепті СИНАГОГА (שול) (з їдиш – «будинок зібрання») міститься інформація про центр релігійного та громадського життя єврейської спільноти. Концепт ТОРА (טורה) («учення») – священна книга іудеїв. Тора була вручена Всевишнім Мойсею для народу Ізраїлю на горі Синай під час виходу з Єгипту.

Концепт КАДИШ (קדיש) (з їдиш – «освячення») – містить інформацію про молитву – прославлення народом Ізраїлю святості Всевишнього. Вона має п'ять видів. Один із них – «Кадіш сироти», що читається під час жалоби. У ній звучить не просто плач за покійним, а ще й думки про велич Всевишнього, вираження глибокої та непохитної віри у його могутність. «З першого дня після свята ми почали читати Кадіш – я і мій брат Еля, Це він-таки і навчив мене читати Кадіш. Мій брат Еля – відданий брат, але поганий вчитель. Він гнівається і б'ється! Він розгорнув молитовник, сів зі мною і почав мене навчати Кадіш. Хоче, щоб я його одразу запам'ятав. Він повторює зі мною це раз і ще раз, з початку до кінця, і наказує мені, щоб я тепер читав сам. Я читаю, але не виходить» [12, с. 61] // *פון דער ערשטער טאג נאך דער יום טוב, מיר אנגעהויבן צו ליינענען 'אך אד-און מיין ברודער עליא, דאס ער האט און געלערנט מיר צו ליינענען קאדיש. מיין ברודער ביר-קאדיש ערער. ער איז ביי און ביין! ער האט געעפנט די סידער, אראפ מיט מיר און געטריי ברודער, אבער א שלעכט*

ק לערנען ק אַך אַנגעהויבן צו לערנען ק [13, с. 38]. Цей концепт репрезентується індивідуально-авторськими метафорами та епітетами, оскільки вони відбивають традиційну картину світу, яка розкривається у єврейському житті та розкривають психологічний стан героя.

Головний герой оповідання «Хлопчик Мотл» – дитина. Розглянуті нами концепти розкривають життя «єврейської дитини такою, якою вона є в дійсності, з усіма особливостями її характеру та оточенням» [8, с. 93]. На основі лексикографічних джерел (словника Д. Тищенко [10, с. 452], Г. Ейстрах «Культура мовою їдиш» [2, с. 10], «Семітський компонент в мові їдиш» [9]) визначаємо сталі семантичні домінанти концептів, які утворюють їхнє ядро: 1) історія Старого Заповіту; 2) внутрішній світ героя. Образний пласт цих концептів представляють також повтори. Наприклад повтор іменника *кадиш* та *кантор* у поєднанні із іменем людини.

Отже, аналізуючи концептосферу оповідання Шолом-Алейхема «Хлопчик Мотл» ми можемо зробити висновки, що дані концепти представлені різними концептуальними ознаками та репрезентують ментальний портрет єврейського етносу в центрі якого стоїть дитина. У даній студії ми намагалися визначити ядро концептів та їх образний пласт. Подальше вивчення концептосфери художніх творів Шолом-Алейхема є перспективним для дослідження ідіостилю автора.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белова А.Д. Вербальне відображення концептосфери етносу: сучасний стан вивчення проблеми / А.Д. Белова // Мовні і концептуальні картини світу : зб. наук. праць. – К., 2001. – Вип. № 5 – С. 105.
2. Ейстрах Г.А. Культура мовою їдиш / Г.А. Ейстрах // Україна, перша половина ХХ ст. – К., 2016. – 308 с.
3. Лихачов Д.С. Текстология / Д.С. Лихачов // Краткий очерк. – М., 1964. – 153 с.
4. Маслова В.А. Странник в русской лингвокультуре: ценность, концепт, образ? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cyberleninka.ru/article/n/>
5. Особливості мовної концептуалізації світу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.studfiles.ru/preview/5550312/>
6. Ременик Г.А. Шолом-Алейхем / Ременик Г.А. // Критико-биографический очерк. – М., 1963. – 202 с.
7. Систер Д.В. С'из мир гут – их бин а йосем / Д.В. Систер // О повести Шолом-Алейхема «Мальчик Мотл». – Нью-Йорк, 2009. – 103 с.
8. Серебряный И. Шолом-Алейхем и народное творчество / И. Серебряный // Критико-биографический очерк. – М., 1959. – 234с.
9. Семітський компонент в мові їдиш [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.albest.ru>
10. Тищенко Д. В. Їдиш–український словник / Д.В. Тищенко. – К., 2015. – 942 с.
11. Чередник Л.А. Вивчення творчості Шолом-Алейхема у школі / Л.А. Чередник // Посібник для вчителя. – Харків, 2003. – 175 с.
12. Шолом-Алейхем. Собрание сочинений. Том I. – М., 1959. – 453с.
13. וואַרשע. לעב-גאַנץ וואָרקס. בווער שלום עליכם. – Нью-Йорк, 1912. – 345 עפ.

УДК 811.161.1'373.7:82-84

Любовь Летючая

(г. Переяслав-Хмельницький, Украина)

**УСЕЧЕННЫЕ ПОСЛОВИЦЫ: КОГНИТИВНЫЙ И
ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ**

Пословицы структурно и семантически занимают особое место среди других типов фразеологических единиц. Первая особенность пословицы состоит в том, что она соотносится не со словом, а с предложением, выражает не понятие, а целое суждение. Неотъемлемым свойством пословицы можно считать ее назидательный характер. Выразительность пословиц создается особыми художественными средствами: свойственной пословице образностью, краткостью, ритмом и рифмой. В.В. Виноградов относит пословицы к фразеологическим единствам: «К области фразеологических единств относятся и многие фразовые штампы, клише, типичные для разных литературных стилей, и литературные цитаты, и крылатые выражения, и народные пословицы и поговорки» [2, с. 133]. Изучение языка в тесной связи с человеком, его образом мыслей и поступков объясняется ведущим сегодня принципом антропоцентризма. За последние годы подробно исследованы вопросы структурной организации фразеологизма, фразеологической семантики, определены системные связи фразеологии с другими уровнями языка, созданы классификационные словари фразеологизмов, освещено бытование фразеологизмов в литературных произведениях и публицистике. Но, как справедливо замечает А.М. Чепасова, «фразеологам до сих пор нет «ни сна, ни отдыха» потому, что эти единицы, при своей формальной и семантической устойчивости динамичны в такой высокой степени, границы которой нам, ученым, трудно представить» [10, с. 80]. Как единицы когнитивного пространства языка, а также единицы лингвокультуры, пословицы стали предметом лингвокультурологии, когнитивной лингвистики.

Цель статьи: проведя когнитивный и лингвокультурологический анализ исконных пословиц и их усеченных соответствий, выяснить характер семантических трансформаций укороченных вариантов.

Пословицы относятся к числу единиц, характеризующих народную культуру исторического существования этноса любого народа. В силу своей художественной емкости, сжатости и способности придавать речи афористичность и свежесть, они являются объектами многочисленных исследований разных научных направлений: традиционного, где исследуемые изречения анализируются как единицы фразеологии (А.К. Бирих, В.М. Мокиенко, Н.М. Шанский и др.), лингвокультурологического – как элементы языка и культуры (Ю.А. Гвоздарев, Т.М. Николаева, В.П. Жуков, Л.Б. Савенкова, И.М. Снегирев, З.К. Тарланов и т. д.); фольклорного – как жанры фольклора (Т.Г. Бочина, Л.И. Минько, А.Ф. Некрылова, Е.Г. Павлова и др.); структурного, рассматривающего пословицы как единицы языка, мысли и фольклора (Е.Е. Жигарина, А.В. Козьмин, С.Ю. Неклюев, Г.Л. Пермяков, М.Р. Шумарина и др.). Актуальность темы нашего исследования обусловлена слабой

разработанностью проблемы когнитивного и лингвокультурологического анализа процесса модификации и трансформации усеченных пословиц русского языка.

Фонд русского языка включает немало пословиц, синтаксическая структура которых отличается от построения привычных для носителя фразеологизмов. Это, так называемые, «редуцированные», «усеченные» формы клише. Например, *Два сапога – пара, и оба на левую ногу надеты. Собаку съел, да хвостом подавился. Век живи, век учишь – дураком помрешь. Голод – не тетка, пирожек не подаст. Дуракам закон не писан, если писан – то не читан, если читан – то не понят, если понят – то не так* и мн. др.[6]. Редукция как отдельных компонентов, так и части пословицы чаще всего не приводит к изменению смысла пословичного текста, поскольку пословица и в полном, и в усеченном составе называет один и тот же когнитивный сценарий. Несущественно изменяется и образность редуцированных пословиц, поскольку в основной своей части пословица остается неизменной. Это значит, что полный и редуцированный тексты не образуют отдельных единиц, а являются вариантами одной и той же пословицы. А.В. Кунин называет их «квантитативными вариантами» [4, с. 253]. Прежде всего, должны существовать, конечно же, определенные причины подобного усечения. В большинстве случаев их сложно установить. Мы склонны связать это с явлением семантической конденсации и формальной стяженности, что часто связывают с явлением «экономии» в языке. Е.Д. Поливанов в статье «Где лежат принципы языковой эволюции?» [7] видит причину языковых изменений в уменьшении расхода трудовой энергии, которая сказывается не только в экономии физиологической, но и в экономии психической деятельности: это и экономия мыслительных (конструирующих синтаксический и грамматический состав фразы) процессов во время речи, и экономия энергии при усвоении родного языка в детском возрасте. Далее автор утверждает, что явление экономии связано с планом выражения, а в плане содержания никакой «экономии» не наблюдается. В анализируемом нами случае с укороченными пословицами это не всегда так.

Пословица создается естественным путем, фактически это актуализация коллективного опыта в конкретной речевой ситуации, сжатая характеристика регулярно воспроизводимых ситуаций. Если слова обобщают признаки предметов, явлений, понятий, то пословицы обобщают признаки повторяющихся одинаковых ситуаций. С позиции когнитивной лингвистики вместо ситуации используется когнитивный фрейм, или когнитивный сценарий, который помогает формированию новых мыслительных схем. Схемы включают в себя также совокупность условий речевого акта, говорящего и адресата, характеристику их отношений, обстановку, в которой осуществляется речевой акт, тему речевого произведения и лингвистическую принадлежность речевого произведения.

Когнитивный анализ смыслов обоих вариантов пословиц показывает, что во многих пословицах вследствие сокращения плана выражения формируется обобщенный образный смысл. Например, *Не все коту масленица, будет и великий пост*. Так говорят про того, кто жил незаслуженно хорошо, но, в конце концов, столкнется с трудностями. Пословица указана в книге «Пословицы и поговорки русского народа» В.И. Даля (когнитивный сценарий – «Судьба – терпение – надежда»). Значение пословицы хорошо разъяснено в пьесе А.Н. Островского «Не

все коту масленица». Старый купец Ахов считал, что деньги делают все. Он стал свататься к молодой небогатой девушке, думая, что все решают только деньги. Причем его скупость характера была известна всем. Вместо него мать и дочь выбрали его молодого приказчика Ипполита. Выпроваживая старика, мать сказала: «Не все коту масленица, будет и великий пост». Очевидно, первоначально данное высказывание касалось конкретного сценария, связанного с конкретным домашним животным и конкретными праздниками. Позже смысл начал распространяться на схожие ситуации, что сопровождалось его обобщением. В Большом толковом словаре русских пословиц находим: *Не все (отошла) коту масленица. 1. Народн. Об осложнениях в чьей-л. беззаботной, легкой жизни* [5], где обобщенный смысл эксплицируется семантикой неопределенного местоимения *чья-либо*. Обобщенность мыслительной схемы данного когнитивного сценария, включая в себя говорящего и адресата, характеристику их отношений, обстановку, в которой осуществляется речевой акт, тему речевого произведения, характеризуется образным смыслом с неодобрительным модусом: *А посуду сегодня твоя очередь мыть, – объявил он (Володя) отцу. – Не всё коту масленица. Попрасидновал, Павел Афанасьевич. Хватит!* (М. Прилежаева, «Над Волгой»). Следует заметить, что наличие в структуре пословицы второй части усиливает неодобрительную оценку. Это происходит за счет восприятия семантики темы речевого произведения, заключенной во второй части и связанного со значением словосочетания *Великий пост*. Поэтому, для полного восприятия любого текста, в том числе и пословицы, необходимо осмысление заключенного в нем культурологического фона, а именно восстановить недостающие звенья фоновых знаний. В данном случае нуждаются в лингвокультурологическом комментарии слова *Масленица, Великий пост*. «Масленица – 1. Языческий многодневный праздник проводов зимы у древних славян и других народов, приуроченный христианской церковью к неделе перед Великим постом и отмечаемый печением блинов и различными увеселениями» [1, с. 522]. Можно констатировать, что в преподавании языка обозначился еще один путь реализации культурологического подхода – представление знания в виде национальной картины мира, структурирующую роль в которой играют концепты культуры, репрезентируемые в языке теми или иными словами. Концепт может стать основой связи между языком, культурой и личностью.

При анализе данного пласта пословиц, обращает на себя внимание, что дополнительный оценочный модус может изменяться / не изменяться в наличествующих вариантах. Иногда коннотация в усеченном варианте сохраняет аналогичную коннотацию полного варианта, хотя с изменением определенной количественной составной, как в анализируемом выше примере: *Не все коту масленица, будет и великий пост*. Сохраняют пейоративный оценочный модус в обоих вариантах такие пословицы, например: *Язык мой – враг мой: прежде ума рыщет, беды ищет. На чужой каравай рот не разевай, а пораньше вставай да свой затевай* [9]. В предложениях полного варианта мыслительная схема базируется на конкретном смысле первой части, вторая часть только уточняет его, не внося в смысл кардинально ничего нового. Это подтверждается и на языковом уровне: обе части сложного предложения семантически и структурно завершены. Смысл предложения *Два сапога – пара, и оба на левую ногу надеты*

тоже строится на уточнении значения первой части, но это уточнение приводит к семантической трансформации, образованию неодобительного значения, так как раскрывает несоответствие: оба сапога на левую ногу. Зафиксированная в народной памяти пейоративная оценочность полного варианта пословицы аккумулируется в усеченной форме. Самостоятельное предложение *Два сапога – пара* не несет негативного смысла. Проанализированные нами примеры подтверждают, что сохранение мелиоративной коннотации наблюдается намного реже: *Не печалится дятел, что петь не может: его и так весь лес слышит* [9].

Усечение плана выражения нарратива пословиц может также приводить к конденсации образного смысла. «Конденсация (лат. сгущение) 2. Накопление в большом количестве» [3, с. 346]. Также кажется уместным определение, взятое из «Критического словаря психоанализа» Р. Чарльза: «Конденсация (condensation) Процесс, посредством которого два (или более) образа объединяются (или могут быть объединены), чтобы образовать составной образ, наделенный смыслом и энергией, полученными от обоих» [8]. Примером такой смысловой трансформации могут быть пословицы: *Сапожник без сапог, а портной без кафтана. Был бы лес, будет и леший. Вольному воля, спасенному рай, бешеному поле, черту болото. В хлеве не без ухвостья, а в семье не без урода. Губа не дура, язык не лопата: знает, что горько, что сладко. Ни рыба, ни мясо – ни кафтан, ни ряса. Гусь свинье не товарищ, конь пешему не потутчик* [5]. Смысл полного варианта пословицы, эксплицируемый во второй или первой части, в силу различных причин становится неактуальным. В конечном итоге это приводит к тому, что постепенно смыслы двух частей аккумулируются, накапливаются в одной; т.е. два или больше образов объединяются, чтобы модифицироваться в один составной образ, но растратив при этом смысловую энергию обоих. Обобщение, что приводит к конденсации смысла когнитивных сценариев данных пословиц, может объясняться природой самого жанра: пословицы обобщают признаки повторяющихся одинаковых ситуаций. Все выше проиллюстрированные пословицы во всех частях имеют одинаковые сценарии. *Сапожник без сапог, а портной без кафтана*: обе части объединяются общим фреймом, сценарием – профессия, ремесло. *Губа не дура, язык не лопата: знает, что горько, что сладко* – анатомия человека и т.д. Во всех частях этих пословиц прослеживается аналогичное синтаксическое оформление: двусоставные предложения с составным именным сказуемым с нулевой связкой. Поэтому при формировании мыслительной схемы один из одинаковых сценариев, считаясь избыточным, исчезает.

Иногда утрата плана выражения пословицы в виде утраты структурной части приводит к определенным потерям в плане содержания: трансформация структуры текста приводит к некоторому изменению смысла, а иногда и к довольно существенному изменению. *Старый конь борозды не испортит, да и глубоко не вспахнет. Всякое дело мастера боится, а иной мастер от дела бегаем. От работы кони дохнут, а люди крепнут. Первый парень на деревне, а деревня в два двора. Забот полон рот, а перекусить нечего* [9]. *За битого двух небитых дают, да не больно-то берут. Кто старое помянет – тому глаз вон, а кто забудет – тому оба. Ума палата, да ключ потерян* [5]. Общий смысл данных пословиц состоит из суммирования двух совершенно разных по смыслу

когнитивных сценариев. Редуцирование второй части данных пословичных текстов ведет к упрощению смысла, так как произошло полное исчезновение одного из сценариев. Нарушение логической стройности пословицы приводит не просто к модификации (как в предыдущей группе пословиц), а к трансформации смысла. Логическая стройность полного варианта данных пословиц подтверждается и на языковом уровне: сложносочиненные предложения с противительным союзом *а, да* (в значении *а*), где союз указывает, что второе явление противопоставляется первому или чем-то отличается от него. Утрата второй части вместе с союзом нивелирует это противопоставление или отличие. Также подвергается трансформации оценочный модус первой части. *Старый конь борозды не испортит, да и глубоко не вспашет. Первый парень на деревне, а деревня в два двора* – неодобрительное значение. *Старый конь борозды не испортит. Первый парень на деревне* – позитивное значение.

Наконец, анализ рассматриваемых нами пословиц показал, что в ряде случаев редукция структуры пословичного нарратива приводит к существенной потере смысла. *Горбатого исправит могила, а прямого дубина. Новая метла чисто метет, а обломается – под лавкой валяется* [6]. Редукция части пословиц приводит к количественному опустошению смысла, поскольку сценарии каждой части пословиц дополняют друг друга. Существенно изменяется и образность редуцированных пословиц.

Следовательно, пословицами создается собственный мир, который не подчиняется законам формальной логики, у пословиц своя логика, свои когнитивные задачи. Полный и редуцированный тексты не образуют отдельных единиц, а являются вариантами одной и той же пословицы. Но, тем не менее, изменения в структуре текста пословиц соотносятся со смысловыми модификациями или трансформациями, порой ведущими к существенному изменению содержания или полной десемантизации, к изменению оценочного модуса. Перспективным считаем изучение трансформированных пословично-поговорочных выражений в современных текстах художественной и публицистической литературы.

ЛИТЕРАТУРА

1. Большой толковый словарь русского языка / [глав. ред. С.А. Кузнецов]. – СПб. : Норинт, 2003. – 1536 с.
2. Виноградов В.В. Основные понятия русской фразеологии как лингвистической дисциплины / В.В. Виноградов // Лексикология и лексикография. Избранные труды. – М. : Наука, 1977. – 312 с.
3. Крысин Л.П. Толковый словарь иноязычных слов. – 2-е изд., доп. – М. : Русский язык, 2000. – 856 с.
4. Кунин А.В. Фразеология современного английского языка: опыт систематизированного описания. – М. : Междунар. отнош., 1972. – 288 с.
5. Мокиенко В.М. Большой словарь русских пословиц / В.М. Мокиенко, Т.Г. Никитина, Е.К. Николаева. – М. : ОЛМА-Медиа Групп, 2010. – 1024 с.
6. Мудрое слово Древней Руси (XI – XVII вв.) : сб. / сост. В.В. Колесов – М. : Совет. Россия, 1989. – 463 с.

7. Поливанов Е.Д. Где лежат принципы языковой эволюции? / Е.Д. Поливанов // Статьи по общему языкознанию. – М. : Наука, 1968. – 376 с.
8. Райкрофт Ч. Критический словарь психоанализа. – СПб. : Восточ.-Европ. ин-т психоанализа, 1995. – 288 с
9. Русские пословицы и поговорки. – М. : Худ. лит., 1988. – 431 с.
10. Чепасова А.М. Динамичность фразеологизмов русского языка / А.М. Чепасова // Динамика фразеологического состава языка : тезисы междунар. науч. конф. – Курган : Курганский университет, 1999. – С. 80.

УДК: 811.112.2 : 398 (=112.2)

Алла Мамедова
(г. Запорожье, Украина)

КОНЦЕПТ «ФАУНА» КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ МЕГАКОНЦЕПТА «ПРИРОДА» В НЕМЕЦКИХ НАРОДНЫХ ПОСЛОВИЦАХ

В настоящее время в центре внимания лингвистов нередко оказываются минитексты, из всего корпуса которых особый интерес вызывают представители фольклорного жанра. Во многом это обусловлено глубоким пониманием того факта, что любая наука, и лингвистика, в частности, фокусируется на человеке, его культуре, истории, традициях и нравах, сведения о которых и фиксируются «малоформатных» текстах [3, с. 25] фольклорных жанров. Немецкие пословицы наряду с другими жанровыми формами фольклорного творчества, несомненно, являясь частью лингвокультуры, заслуживают самого пристального изучения со стороны исследователей.

В представленной работе объектом изучения выступают тексты немецких народных пословиц (в дальнейшем ННП), а в качестве предмета – концепт ФАУНА как составляющий элемент мегаконцепта «ПРИРОДА» в концептосистеме немецких пословиц. Актуальность темы обусловлена общей на сегодняшний день тенденцией анализа разнообразных жанровых форм, в том числе и фольклорных, с точки зрения когнитивно-коммуникативной парадигмы знания. Общий интерес лингвистов к человеку, его окружению, к языковым картинам мира, все это отвечает современным лингвистическим тенденциям.

Изучение пословиц с точки зрения их когнитивно-коммуникативной организации на сегодняшний день является одним из приоритетных направлений общелингвистического характера. Несмотря на свой достаточно почтенный возраст, они всегда находились в центре внимания ученых (Барли Н., Пирогов В.Л., Прутчикова В.В., Савенкова Л.Б., Швачко С.А. и др.).

Мы попытаемся рассмотреть немецкие народные пословицы комплексно. С одной стороны, определимся, что представляет собой пословица как малый фольклорный жанр, с другой, сделаем попытку детально исследовать концепт ФАУНА на материале текстов пословиц.

С.А. Швачко и И.К. Кобякова определяют пословицы как компарабельные единицы, включающие элементы сравнения, что, в свою очередь, обуславливает цель этих текстов, а именно: наличие дидактических установок, рекомендаций,

моральных норм, культурных достижений [13, с. 80]. Лексикографические источники трактуют пословицы как «жанр фольклора; распространенное в повседневной речи краткое, ритмически организованное изречение, интересное не только смыслом, который непосредственно в нем выражен, но и смыслом, который возникает от применения по сходству с самыми разными ситуациями» [11, с. 115].

Пословицы в целом, и немецкие народные пословицы, в частности, аккумулируют в себе опыт народа, следовательно, несут определенные концептуальные доминанты. К таким доминантам, несомненно, относится мегаконцепт ПРИРОДА. Однако, прежде чем перейти к анализу макроконцепта ФАУНА, как составляющей мегаконцепта ПРИРОДА, приведем несколько определений понятия концепт. Так Е.И. Морозова трактует его как определенное событие, при котором языковой знак получает определенный смысл в ситуации общения [6, с. 13], В.Н. Манакин рассматривает концепт как «бит этнокультурной информации, который отображает мир национального восприятия» [5, с. 23]; А.Н. Приходько декларирует его как «этно-социо-психо-лингво-культурную единицу с четко выраженным валоративным компонентом» [8, с. 80–102].

Любой концепт не может существовать изолировано. Следовательно, он так или иначе принадлежит как компонент какой-либо концептосистеме. Ссылаясь на работы А.Н. Приходько, мы понимаем под концептосистемой комплекс, «вложенных одна в одну ментальных величин, как *мега*концепт \subset *макро*концепт \subset *гипер*концепт \subset *мезо*концепт \subset *ката*концепт, что является действительным для определенного текстового пространства» [8, с. 184].

Рамки данной статьи не позволяют нам описать всю концептосистему немецких народных пословиц. Более подробно мы остановимся на макроконцепте ФАУНА, который выступает как составляющая мегаконцепта ПРИРОДА.

Мегаконцепт ПРИРОДА во многих концептосистемах выступает как один из основных. Животный мир – неотъемлемая и важная часть нашего мира. Животные, и домашние, и дикие, неизменно присутствуют в мире человека. Следовательно, можно утверждать, что макроконцепт ФАУНА постулируется посредством гиперконцептов ЗВЕРИ, ПТИЦЫ, НАСЕКОМЫЕ, ПРЕСМЫКАЮЩИЕСЯ, РЫБЫ, ЗЕМНОВОДНЫЕ (см. табл. 1):

Таблица 1

Гиперконцепты и их частотность в текстах немецких народных пословиц

Гиперконцепты	Абсолютные показатели	Относительные показатели
Звери	270	75%
Птицы	57	16%
Насекомые	11	3%
Пресмыкающиеся	8	2,2%
Рыбы	8	2,2%
Земноводные	6	1,6%
Всего	360	100%

Анализ фактического материала свидетельствует о том, что наиболее частотным выступает гиперконцепт ЗВЕРИ. Звери – как домашние любимцы, так и дикие – неотъемлемая часть мира людей, утверждает А.Э. Левицкий [4, с. 482]: *Das Kalb will oft klüger sein als die Kuh; Es gibt mehr Hasen als Jäger; Wer sich zum Vieh macht, muss Heu fressen*. Второе место по частотности употребления занимает гиперконцепт ПТИЦЫ: *Der Rabe ist nicht schwärzer als sein Flügel; Aus einer Gans wird kein Adler; Wenn der Schwan beim Raben sitzt, ist er umso weißer*. Третью позицию занимают насекомые: *Wo es Honig gibt, da sammeln sich die Fliegen*. На четвертой позиции: пресмыкающиеся: *Zahme Schlangen haben auch Gift; Wo ein Schatz liegt, da liegt auch eine Schlange; Der Frosch lässt sein Quaken nicht*. Подобное распределение можно, скорее всего, объяснить ролью животных в жизни человека. И, если звери и птицы сопровождают нас фактически повсюду (дома, на природе, в зоопарках), пресмыкающиеся, рыбы и земноводные – это, скорее всего, дань традициями и сказками немецкого этноса (сказки братьев Гримм: «Три змеиних листика», «Король-лягушонок или Железный Генрих», «Белая змея» и др.).

Дальнейший анализ позволяет нам проследить, что гиперконцепты ЗВЕРИ и ПТИЦЫ преломляются в мезоконцептах, находящихся по отношению друг к другу в бинарных оппозициях: ДИКИЕ ЗВЕРИ– ДОМАШНИЕ ЗВЕРИ; ДИКИЕ ПТИЦЫ – ДОМАШНИЕ ПТИЦЫ (см. табл. 2):

Таблица 2

Мезоконцепты и их частотность в текстах немецких народных пословиц

Гиперконцепты	Мезоконцепты	Абсолют.	Относит.
ЗВЕРИ		270	100%
	Домашние звери	257	95,2%
	Дикие звери	13	4,8%
ПТИЦЫ		57	100%
	Домашние птицы	9	15,8%
	Дикие птицы	29	50,9%
	Собирательное название птиц	19	3,3%

При этом следует отметить, что гиперконцепты ПРЕСМЫКАЮЩИЕСЯ, НАСЕКОМЫЕ, РЫБЫ и ЗЕМНОВОДНЫЕ мезоконцептами не задекларированы. Мезоконцепты ДИКИЕ / ДОМАШНИК ЗВЕРИ; ДИКИЕ / ДОМАШНИЕ ПТИЦЫ, а также гиперконцепты ПРЕСМЫКАЮЩИЕСЯ, НАСЕКОМЫЕ, ПТИЦЫ, ЗЕМНОВОДНЫЕ представлены целым рядом катоконцептов (по мере уменьшения их частотности): Hunde (19,4%), Ochse (9,4%), Esel (9,2%), Kuh (7,7%), Pferd (7,5%), Vogel (5,2%), Schwein (4,4%), Kater (3,3%), Wolf (2,7%), Schaf (2,7%), Taube (2,5%), Fisch (2,25). Frosch (1,9%), Schlange (1,9%), Rabe (1,2%), Gans (1,6%), Lamm (1,6%), Floh (1,4%), Fliege (1,4%), Nachtigall (1,4%), Ross (1,2%), Schwan (1,2%), Kalb (1,2%), Hase (1,2%), Vieh (1,2%), Lerche (0,8%), Ziege (0,8%), Hahn (0,8%), Schwalbe (0,5%), Storch (0,5%), Rate (0,5%), Tierchen (0,3%), Schmetterling (0,3%), Igel (0,3%), Hammel (0,3%).

Анализ фактического материала дает нам возможность утверждать, что животный мир представлен достаточно разнообразно, хотя самым интересным и наиболее полно представленным выступает мезоконцепт ДОМАШНИЕ

ЖИВОТНЫЕ. Собаки, волы, ослы, коровы, свиньи и коты задекларированы в текстах пословиц достаточно широко: *Es gibt überall Hunde, die einen anbellern; Große Hörner, schöne Ochsen; Besser den Esel treiben als selbst Säcke tragen; Es gibt mehr als eine bunte Kuh; Auswendig fein, inwendig ein Schwein; Es ist gleich, ob man von der Katze gebissen wird oder vom Kater.* И если коты и собаки, как домашние животные, выступают в роли друзей человека, его защитников и охранников: *Wenn der alte Kater auch nicht mehr mausen kann, so liegt er doch noch gern vor dem Loche; Die Ratte weiß viel, aber die Katze noch mehr; Wer den Hund füttert, dem leckt er die Hände*, а также и охотников, помогающих добывать средства к существованию: *Viele Hunde sind des Hasen Tod*; то остальные животные – скорее всего, маркеры благосостояния и достатка человека: *Es ist gleich, wie die Kuh heißt, wenn sie nur Milch gibt; Ein feines Schwein entläuft dem Metzger nicht; Das Pferd ist seines Futters wert.* Особое место занимает рогатый скот: *Vieh bleibt Vieh*, ведь именно его наличие определяло семейный достаток крестьянских хозяйств и составляло предмет особой зависти: *Auf fremder Weide ist immer das fetteste Vieh.*

Дикие животные представлены менее значительно. В основном те, которые или наносят урон сельскому хозяйству человека, как, напр., Волк – зверь, которого нужно опасаться и с которым необходимо бороться: *Man muss den Wolf erst fangen, ehe man ihm das Fell abziehen kann; Wenn der Wolf im Dorfe ist, ist keine Zeit, Hunde zu füttern*; или как те, на кого можно охотиться: *Es gibt mehr Hasen als Jäger.*

И если гиперконцепт ЖИВОТНЫЕ в большинстве случаев представлен мезоконцептом ДОМАШНИЕ ЖИВОТНЫЕ, то гиперконцепт ПТИЦЫ в основном реализуется в текстах немецких народных пословиц за счет мезоконцепта ДИКИЕ ПТИЦЫ (Nachtigall, Schwan, Rabe, Lerche, Schwalbe, Storch): *Wo die Nachtigall singt, hört man die Krähe nicht; Der Rabe ist nicht schwärzer als seine Flügel; Wenn der Schwan beim Raben sitzt, ist er umso weißer; Es gibt mehr Spatzen als Lerche; Wenn die Schwalben fort sind, steht das Nest leer.* ДОМАШНИХ ПТИЦ в текстах ННП представляют только гуси и петухи: *Vom alten Hahn lernt der junge sein Kikereki; Es füttert keiner die Gänse umsonst.*

Интересно, что в пословицах подчеркиваются те характеристики птиц и животных, которые в культуре народа связываются с их описанием традиционно. Так, ласточка – предвестница весны: *Eine Schwalbe macht noch keinen Sommer*; петух – агрессивная птица, хозяин своего птичьего царства: *Den Hahn kennt man beim Kamm*; лягушка со своим вечерним концертом – как предсказатель хорошей погоды: *Je wärmer der Abend, je mehr quaken die Frösche*; змея – как нечто страшное, готовое напасть в любой момент: *Die Schlange wechselt wohl die Haut, aber nicht die Giftzähne.*

Рассматривая макроконцепт ФАУНА как репрезентанта мегаконцепта ПРИРОДА, нельзя обойти вниманием тот факт, что в немецких народных пословицах он перекликается с другими мегаконцептами, например, такими как ВРЕМЯ и ПРОЦЕСС. Так мегаконцепт ВРЕМЯ носит в текстах немецких пословиц достаточно ограниченный характер: Он трактуется или как односторонний процесс, не имеющий обратного хода действия: *Früher ein Kalb, später ein Ochs* или как временной промежуток, который никогда не настанет: *Der Tag kommt, an dem die Kuh den Schwanz braucht* (знакомое нам по славянскому

фольклору выражение: *Kогда рак на горе свистнет*). Примечательно, что для описания времени выбрана именно корова, т.к. это такое животное, благодаря которому выживали и получали возможность существовать крестьянские хозяйства, следовательно, это животное, за которым постоянно следили и замечали малейшие изменения в его поведении и развитии во времени.

Мегаконцепт ПРОЦЕСС трактуется самым широким образом. Тексты немецких пословиц затрагивают фактически все сферы жизни человека и процессы в них происходящие: *Man wird so alt wie eine Kuh und lernt immer noch dazu* (обучение и необходимость самосовершенствования); *Alte Ochsen haben steife Hörner* (необходимость приобретения опыта); *Was von der Kuh geboren ist, bleibt ein Rindvieh; Adler brüten keine Tauben* (законы природы, которые неподвластны человеческому влиянию); *Man soll den Karren nicht vor die Ochsen spannen* (необходимость соблюдения принятых жизненных устоев).

Декларанты макроконцепта ФАУНА обладают весомыми валоративными характеристиками. Животные, птицы, пресмыкающиеся и др. нередко служат описанию человека: *So viel Hunde, so viel Schwänze, so viel Bräute, so viel Kränze*; человеческих качеств, межличностных отношений, отношений между миром природы и человеком (см. табл. 3):

Таблица 3

Валоративные компоненты макроконцепта ФАУНА

	Schwein	Schaf	Wolf	Katze	Kuh	Esel	Hund	Ochse	Vogel
Процесс	+	+	+			+	+	+	+
Взаимоотношения: Животн. + животн./ Челов. + человек						+	+		+
Взаимоотношения: животн. + животн.		+		+	+		+		
Взаимоотношения: Человек+ человек	+			+			+		
Черты ха-ра животных							+	+	+
Черты ха-ра человека и животных	+	+	+	+	+	+	+	+	
Ха-ка человека через поведение животного	+			+			+		+

В приведенной таблице находят свое выражение лишь некоторые катаконцепты, что, однако, не влияет на полученные результаты. Многие катаконцепты одновременно служат характеристиками как животных, так и человека: *Lass den Hund bellen, singen kann er nicht* (человеческая склонность и злость); *Hunde, die bellen, beißen nicht* (пустозвонство человеческой натуры); *Hungrige Schweine wühlen am meisten* (переборчивость и нечистоплотность людей). Стоит отметить, что большинство этих характеристик, нейтральны по отношению к животным и негативны по отношению к человеку.

Демонстрируют немецкие народные пословицы и тексты, которые служат только человеческой характеристикой: *Wer sich zum Esel macht, der muss Säcke tragen* (человеческая слабость и бесхарактерность); *Die Kuh melkt durch den Hals* (человеческая глупость и тупость); *Man kauft die Katze nicht im Sack* (осторожность и предусмотрительность); *Wenn du mit Wölfen essen willst, musst du mit Wölfen heulen* (трусость и необходимость подчиняться сильному).

Нередки так же пословицы, характеризующие только животного: *Es gibt viel Hunde, die Pudel heißen* (трусость и нерешительность животного); *Jeder Hund sucht seinen Herren* (преданность и верность); *Die Katze fällt immer wieder auf der Fülße* (ловкость кошачьих). Опираясь на анализ ННП, мы можем утверждать, что отражены в пословицах и такие человеческие характеристики, которые проявляются только в момент общения человека с животным: *Wer kein Pferd hat, braucht keine Peitsche*; *Jeder Reiter lobt sein Pferd*; *Barmherzigkeit gegen die Wölfe ist Unrecht gegen die Schafe*.

Большое внимание уделяется в текстах немецких народных пословиц взаимоотношениям: между животными, которые, в большинстве случаев, враждебны: *Katz und Hund verträgt sich nicht*; *Wo Tauben sind, fehlt es nicht an Habichten*; *Viele Hunde sind das Hasen Tod*; *Wenn der Hund lacht, so weint der Hase*; *Aus Liebe frisst der Wolf das Schaf*; между животными и людьми: *Wenn man vom Hunde redet, wedelt er mit dem Schwanz*; *Wer den Hund füttert, dem leckt er die Hände*; *Jeder Hund sucht seinen Herren* (наиболее частотны описания отношений между человеком и животным именно в пословицах, описывающих отношения между человеком и собаками). Следует отметить, что отношения собака-человек бывают не только положительными, но и отрицательными: *Schlafende Hunde soll man nicht wecken*; *Der Hund bellt Narren und Weisen an*. Описания подобных отношений мы встречаем в текстах ННП, где фигурируют домашний скот и другие домашние животные: *Ein gutes Pferd findet bald einen Reiter*; *Wer kein Pferd hat, braucht keine Peitsche*. Служат катаконцепты и для описания межличностных отношений: *Wenn du mich liebst, muss du meinen Hund auch lieben*.

Подводя итоги, мы можем утверждать, что проведенный когнитивный анализ макроконцепта ФАУНА на материале немецких народных пословиц актуализируется благодаря гиперконцептам ЖИВОТНЫЕ, ПТИЦЫ, ПРЕСМЫКАЮЩИЕСЯ, НАСЕКОМЫЕ, РЫБЫ и ЗЕМНОВОДНЫЕ. Эти гиперконцепты, в свою очередь, формируются мезо- и катаконцептами. ФАУНА предстает живым существом, обладающим разумом и психикой, что и определяет ее роль и концептосистеме немецких пословиц. Проведенный нами анализ, не исчерпывает всего многообразия концептов. Перспективным, на наш взгляд, был бы и компаративный анализ концептосистем разных фольклорных жанров.

ЛИТЕРАТУРА

1. Байер Х., Байер А. Немецкие пословицы и поговорки: Сборник. – М. : Высшая школа, 1989. – 392 с.
2. Барли Н. Структурный подход к пословице и сказке / Н. Барли // Паремнологические исследования. – М. : Наука, 1984. – С. 132–148.

3. Загнітко А.П. Лінгвістика тексту: теорія і практикум / А.П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2006. – 289 с.
4. Левицкий А.Э. Концепты СОН и МЕЧТА в восточнославянских и западногерманских лингвокультурах / А.Э. Левицкий // Лингвоконцептология: перспективные направления. – Луганск : ЛНУ им. Т. Шевченко, 2013. – С. 502–524.
5. Манакин В.Н. Сопоставительная лексикология. – К. : Знання, 2004. – 326 с.
6. Морозова Е.И. Ложь как дискурсивное образование: лингвокогнитивный аспект. – Харьков : Экограф, 2005. – 300 с. – С. 13.
7. Пирогов В.Л. Структура і семантика паремійних одиниць японської, англійської, української і російської мов: типологічний та лінгвокультурний аспекти: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Володимир Леонідович Пирогов. – К., 2005. – 226 с.
8. Приходько А.М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. – Запоріжжя : Прем'єр, 2008. – 332 с. – С. 80-102.
9. Прутчикова В.В. Семантико-функціональні особливості німецьких висловлень-прислів'їв: автореф. дис. на здобуття ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови» / В.В. Прутчикова. – Харків, 2004. – 18 с.
10. Савенкова Л.Б. Паремия в художественных текстах разных жанров. Марина Цветаева / Людмила Борисовна Савенкова. – Режим доступа : <http://tsvetaeva.narod.ru/WIN/about/philol/savenkova00.html>.
11. Тимофеев Л.И., Тураев С.В. Краткий словарь литературоведческих терминов. – М. : Просвещение, 1985. – 208 с.
12. Швачко С.О. Структурно-семантичні особливості нетипових текстів малого жанру / С.О. Швачко, І.К. Кобякова // Вісник Київського лінгвістичного університету. Серія Філологія. – 2002. – Т.5, № 1. – С. 13–7.
13. Швачко С.О., Кобякова І.К. Малі тексти англословного художнього дискурсу: типологічні аспекти // Мови професійної комунікації: лінгвокультурний, когнітивно-дискурсивний, перекладознавчий, методичний аспекти: матер. III-ї Міжнар. наук.-практ. конф. – К. : «Кафедра». – С. 80–92.

УДК 81'373.7–115:81'44

Костянтин Мізін

(м. Переяслав-Хмельницький, Україна)

МЕТОДОЛОГІЧНІ «СЛАБИНИ» ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЇ НА ТЛІ ПОШИРЕННЯ ЛІНГВОПРОФАНАЦІЇ, ЛІНГВОЕПІГОНСТВА ТА ЛІНГВОНАРЦИСІЗМУ

Постановка проблеми.

Чи не кожна мовознавча розвідка в Україні розпочинається із заявленої тези про те, що перед сьогоднішньою лінгвістикою відкриваються неабиякі – при цьому, на безсумнівне переконання авторів цих розвідок, науково достовірні й методологічно надійні – перспективи з огляду на «антропоцентричний поворот» [30], «постструктуралістську парадигму» [4], «трансцендентну парадигму» [15, с. 1], «постмодерністську парадигму» [40, с. 36] тощо. Основним маркером

сучасних мовознавчих студій визнається їхній поліпарадигматизм, наслідком якого є методологічний еkleктизм. Самі ж наукові парадигми змінюються так швидко, що домінувальний нині антропоцентризм, на думку деяких дослідників [див., напр.: 17, с. 435], вичерпав себе у традиційному його розумінні, оскільки науковці, притримуючись у своїх дослідженнях принципу антропоцентризму «людина – мірило всіх речей» як способу раціоналізації дійсності, усе більше акцентують увагу на особистості (зокрема, мовній особистості) як вищому рівню її розвитку, соціалізації та духовного становлення, що засвідчує поступовий перехід від антропоцентризму до неоантропоцентризму.

Така стрімка зміна наукових парадигм у мовознавстві на тлі очевидної методологічної статичності останнього протягом XIX століття та першої половини XX є безумовно позитивним явищем, як, власне, і будь-який науковий поступ у цілому. Утім, методологічною опорою наступних парадигм має стати вичерпне вивчення об'єкта дослідження крізь призму попередніх. Ця умова може бути витримана в лінгвістиці лише умовно з огляду на значну динаміку розвитку мови. Саме тому я не можу погодитися з тезою Н.Б. Мечковської [21, с. 59], що на кінець XX століття в лінгвокультурах із тривалою лінгвістичною традицією на основні теоретико-методологічні питання описового мовознавства були отримані відповіді, які повністю задовольнили лінгвістів-практиків (ідеться передусім про раціонально достатній обсяг словників та повноту опису граматик). Ця теза є сумнівною з огляду на той факт, що не лише описове мовознавство не вичерпало й сьогодні своїх методологічних і практичних можливостей, а й навіть порівняльно-історичне. І причиною цього є все та ж мовна динаміка, яку, до того ж, значною мірою пришвидшили сучасні глобалізаційні процеси та стрімкий розвиток прогресу в цілому. Тому, наприклад, словникарі не встигають фіксувати актуальні значення або семантичні відтінки слів, бо процес укладання та друкування словника затягується, як правило, не на один рік, а за цей відтинок часу значна частина лексики будь-якої мови розширює / звукує свій семантичний обсяг. Це спричинює те, що навіть сьогодні фактично відсутні дійсно актуальні словники. А на повноті опису слова (словосполучення), як відомо, ґрунтується кожна лінгвістична парадигма.

Беручи до уваги цей факт, не зовсім коректно говорити, на мою думку, що будь-яка попередня парадигма лінгвістики вичерпала свої методологічні й практичні можливості, тобто повністю зреалізувала себе, бо такого в науці не може бути в принципі. Інша справа, що навіть бурхливий розвиток мовознавства, який простежувався до другої половини минулого століття, мав сприяти суттєвому вкладу в науку про людину. Однак поступово, починаючи фактично з цього ж часу, авторитет лінгвістики почав утрачатися. Причиною цього стали гучні, до певної міри революційні, відкриття у галузі соціології, антропології та психології, на тлі яких мовознавці, за влучним висловом К. Ажежа [1, с. 11], «опинилися у своєрідному тилі, де вони продовжували займатися своєю нікому не цікавою роботою, створюючи переважані технічними тонкощами описи мов, забуваючи про те, щоб дотриматися даної колись обіцянки – розкрити утаємничену сутність людської природи». Саме ця замкненість мовознавства «у самому собі» спричинила його методологічну стагнацію. Реакцією на цей стан

став вихід передової лінгвістичної думки до інших царин людського знання. До того ж, не лише гуманітарного, а й точного (математика, квантова фізика та ін.). Це й створило в сучасному мовознавстві підгрунття для поліпарадигматичності та міждисциплінарності, які безпосередньо корелюють з такими дослідницькими принципами сьогodнішньої науки про мову, як експланаторність і експансіонізм.

Поліпарадигматизм сучасної лінгвістики найчіткіше виявляється, на моє переконання, у (зіставній) лінгвокультурології і (зіставній) лінгвоконцептології (лінгвокультурній концептології). Ці напрями лінгвістичного аналізу базуються на досягненнях багатьох інших напрямів як знань про мову, так і про людину в цілому, включаючи вчення про людську психологію та принципи соціокультурної поведінки мовця. Проте витoki лінгвокультурології і лінгвоконцептології ідуть від когнітивної лінгвістики, тому безсумнівним є той факт, що найтісніший методологічний зв'язок простежується між цими дисциплінами та лінгвокогнітологією. Так, лінгвокультурологія, а тим більше лінгвоконцептологія, запозичують інструментарій когнітивної лінгвістики. У свою чергу, одним із завдань останньої є виявлення етнокультурної семантики, пов'язаної з умовами пакетування (акумулявання) та зберігання інформації, що, власне, належить до царини лінгвокультурологічних досліджень.

Мета статті.

Метою статті є короткий огляд слабких і сильних методологічних позицій (зіставної) лінгвокультурології на тлі поширення в сучасному постколоніальному мовознавчому просторі лінгвопрофанації, лінгвоепігонства та лінгвоарцизму. Щоб досягти цієї мети, доцільно, на мій погляд, викласти основні тези «проти-лінгвокультурологів», сформульовані нефахівцем у цій галузі – Костянтином Андреевим [2]. Однак, я не вважаю його критику повністю профанною, оскільки вона ґрунтується на постулатах авторів «проти-лінгвокультурологічного» збірника «От лингвистики к мифу: Лингвистическая культурология в поисках «этнической ментальности»» [27]. Актуальну нині в Росії дискусію «за-» і «проти-лінгвокультурологів» я вже неодноразово висвітлював у своїх публікаціях [див., напр.: 24; 25; 26], де відстоював, звичайно, позицію «за», оскільки маю безпосереднє відношення до адаптації російської «автохтонної» (С.Г. Воркачов) зіставно-лінгвокультурологічної ідеї в українському мовознавчому просторі [див. 22]. Наголошу при цьому, що хоч мова і йде про лінгвокультурологію, проте всі аналізовані питання прямо стосуються лінгвоконцептології (лінгвокультурної концептології), яка значною мірою дублює методологічний апарат першої. Фактично, ці дві нові мовознавчі дисципліни є «двійнятами». І ця метафора, на мою думку, є влучною, бо якщо не брати до уваги досить сумнівні й непереконливі критерії їхнього розмежування – «лінгвокультурологія займається дослідженням лінгвокультури в цілому, а лінгвоконцептологія вивчає окремі фрагменти лінгвокультури головним чином у зіставному аспекті» [6, с. 6], то термін *лінгвоконцептологія* можна, на моє глибоке переконання, уважати ще одним – паралельним – позначенням для лінгвокультурології.

Виклад основного матеріалу.

Передусім зауважу, що міркування К. Андреева про лінгвокультурологію подані мною у вигляді «проти-лінгвокультурологічних» тез, де сконденсовано

увагу на змісті, а не на формі. Утім, у деяких місцях, особливо там, де чітко простежується іронія та сарказм, я прагнув передати й форму оригіналу, беручи певні терміни або цілі фрази автора в лапки.

Теза перша: *лінгвокультурологія є магістральною течією в сучасному російському мовознавстві, тому лінгвокультурологічні студії – це, по-перше, модно, по-друге, тут досліджуються «духовні скріпи», по-третє, лінгвокультурологічні праці не вимагають ні знань мов, ні елементарних уявлень про наукову роботу в цілому [2].*

Припускаю, що «гострий на язик» К. Андреев не є фахівцем у галузі мовознавства, інакше він чітко розумів би, що передумовою виникнення будь-якого лінгвістичного напрямку є науково обґрунтовані методологічні засади. Утім, як не дивно, ця теза є не зовсім авторською, бо вона висловлена цілою низкою мовознавців, яких я і називаю «проти-лінгвокультурологами» [див., напр.: 29; 31]. Відразу слід зазначити, що дійсно науковий аналіз дискутованих проблем лінгвокультурології «засліплений» у цих дослідників мови злою іронією та гострим сарказмом, що спрямовані передусім на російський лінгварцисизм і «духовні скріпи» росіян. У цьому контексті А.В. Павлова визначає лінгвокультурологію навіть як евфемістичне позначення для лінгвонаціоналізму [28, с. 28]. Тому не дивно, що «проти-лінгвокультурологами» є переважно «вчені-емігранти», які працюють у західноєвропейських університетах, або представники західноєвропейської (головним чином німецької і австрійської) лінгвістики. Утім, не потрібно забувати, що лінгвокультурологія вийшла далеко за межі Росії, поширившись фактично на всьому пострадянському просторі. Не можна так однозначно звинувачувати у лінгварцисизмі, наприклад, українських лінгвокультурологів. Та й основне завдання лінгвокультурології полягає, власне, у тому, щоб за допомогою аналізу мовних одиниць і явищ (що важливо!) реконструювати релевантні для тієї чи іншої спільноти факти соціокультурної генези. Не викликає сумніву також те, що науково вагомих результатів можна досягти у царині лінгвокультурології лише при зіставному вивченні різних лінгвокультур. Одним із основоположних принципів при цьому має стати якомога більша редукція етноцентричного викривлення результатів таких досліджень.

З огляду на це абсолютно не можу погодитися з іронічною думкою К. Андреева, що лінгвокультурологічні розвідки не вимагають знання мов, оскільки навіть монолінгвальні праці спираються, головним чином, саме на традиційну методологію – описовий (дескриптивний) метод, дефініційний (семний, компонентний) аналіз, контекстний аналіз, етимологічний аналіз та ін. Тому детальне вивчення будь-якої мовної одиниці / мовного явища вимагає фахового володіння не лише іноземними мовами, а й рідною. І особливою мірою це стосується монолінгвальних лінгвокультурологічних студій, де дослідник може зробити об'єктивні висновки, спираючись виключно на глибокий фаховий аналіз тієї чи іншої мови. Інакше це буде не лінгвокультурологічне, а культурологічне / етнологічне (етнографічне) дослідження, де як об'єктивні наукові факти будуть сприйматися обрядодії, вірування, звичаї, забобони тощо певного мовного соціуму. Утім, я зазначав уже вище, що монолінгвальні розвідки не є особливо перспективними в царині лінгвокультурології (лінгвоконцептології).

Теза друга: *лінгвокультурологія перенасичена «хитромудрою» термінологією – «етнічна ментальність», «мовна картина світу», «лінгвоспецифічний етноконцепт», «національна концептосфера», «семіотичні межі етнокультури», «номінативне поле лінгвокультурами» та ін., яка не піддається будь-якому раціонально-логічному визначенню. Так, менталітет просто «відчувається» дослідниками лінгвокультурології, а саму ж цю науку «відчувають нутром», оскільки дослідники захоплені «цілісним сприйняттям дійсності» та «прагненням до вищих форм досвіду», а весь лінгвокультурологічний дискурс розуміють цілісно, сукупно й оборно, бо «велика російська мова є дзеркалом унікального російського духа» [2].*

Як бачимо, ця теза, подібно до попередньої, спрямована своїм сарказмом на дослідників російської лінгвокультурології. Можливо тут є якась частка істини. Наприклад, у мене також є певні застереження щодо такого термінологічного «витвору», як «лінгвоспецифічний етноконцепт». Але чи не було ще зовсім недавно у традиційній (структурно-системній, іманентній) лінгвістиці поширене словосполучення «семантика значення», яким послуговувалися досить солідні науковці?

Безперечно, до термінології тієї дисципліни, яка тільки-но виокремилася в самостійний науковий напрям, завжди є численні претензії і застороги. Однак частина з наведених К. Андрєєвим термінів і понять, які за ними криються, виникли й закріпилися в науковому обігу ще до офіційного виникнення лінгвокультурології. Так, термін «концептосфера» належить академіку Д.С. Лихачову [див., напр.: 18, с. 5]. Відповідно, виникає логічне запитання: чи можна з такою легкістю ставити під сумнів ті терміни й поняття, якими оперував відомий в усьому світі вчений? Чи він також є псевдовченим, який не знав жодної мови? І чи є малограмотними псевдовченими такі визнані на пострадянському просторі мовознавці, як Ю.Д. Апресян, Н.Д. Аругіонова, Д.О. Добровольський, О.О. Залєвська, В.В. Красних, О.С. Кубрякова, В.А. Маслова, З.Д. Попова, Ю.О. Сорокін, Ю.С. Степанов, Й.А. Стернін, В.М. Тєля та ін., які присвятили численні праці різнобічному аналізу цих понять? В Україні, до речі, також можна назвати багатьох відомих мовознавців, які займаються цією проблематикою (напр., Ф.С. Бацевич, О.П. Воробйова, І.О. Голубовська, О.С. Колєсник, В.М. Манакін, А.П. Мартинюк, С.І. Потапенко, А.М. Приходько, Т.В. Радзівєвська, О.О. Сєліванова, О.В. Тищенко, І.С. Шевченко та ін.).

Якщо ж взяти до уваги й той факт, що лінгвокультурологія (лінгвоконцептологія) постала на методологічній базі когнітивної лінгвістики, то під сумнів можна поставити і науковий рівень учених міжнародного масштабу – Р. Джекєндоффа, М. Джонсона, Дж. Лакоффа, Р. Лангакєра, Л. Галмі, Ч. Філлмора, Ж. Фоконьє, У. Чєйфа, А. Чєнкї та багатьох інших. До речі, Дж. Лакофф займає першу сходинку рейтингу Google Scholar серед лінгвістів (на початок 2017 р. він має більше 135000 покликань на свої праці), що, очевидно, як ніщо інше красномовно свідчить про його наукові досягнення, а той напрямок когнітивної лінгвістики, який він разом із М. Джонсоном детально опрацював – теорію когнітивних (концептних) метафор, жодним чином не можна назвати псевдонауковим.

Викликає, як мінімум, подив і той сарказм, що лінгвокультурологи «відчувають» ментальні конструкції, якими вони оперують у своїх пошуках, «внутром». Це, безперечно, натяк на якісь езотеричні методи, які застосовують дослідники лінгвокультурології. Однак навіть лінгвістам-початківцям відомо, що лінгвокультурологи спираються переважно на усталені емпіричні методи. Звичайно, специфіка самого об'єкта дослідження – мови (мовного знака), яка більшою мірою є ідеальним явищем, ніж матеріальним, передбачає застосування і такого методу, як інтроспекція, а також різноманітних експериментальних методик.

Теза третя: *лінгвокультурологічний апарат є значною мірою сумнівним, бо «сила лінгвокультурологічного методу в його відсутності» (ніяких опитувань носіїв мови, ніяких репрезентативних вибірок, ніякої математичної (статистичної) верифікації), тому «метафізичні роздуми про особливість духу народу» ґрунтуються в галузі практичних лінгвістичних досліджень на власних забобонах, декількох словниках та наборі ввідних фраз на кшталт «Загальновідомо ...», «Є очевидним ...», «Не викликає сумніву ...» тощо [2].*

Про абсолютну наукову адекватність і верифікаційну надійність методологічного апарату лінгвокультурології говорилося вище. Тут лише зазначу, що, дійсно, усталеного лінгвокультурологічного методу поки що не існує. Хоча спроби задекларувати такий метод зроблені вже непоодинокі [див., напр.: 16; 39]. Утім, сама міждисциплінарність лінгвокультурології перешкоджає, на мій погляд, зосередженню науковців на пошуку лінгвокультурологічного методу, бо «навіщо придумувати велосипед, коли він уже придуманий». Тобто йдеться про те, що немає гострої необхідності в пошуку такого методу, оскільки дослідників-лінгвокультурологів повністю задовольняють «чужі», запозичені із суміжних наукових дисциплін, методи. До того ж, окрім традиційних (див. вище), тут простежується певна адаптація методів когнітивної лінгвістики, передусім концептного та інтерпретативного аналізів, які в царині лінгвокультурології набули специфічних процедур. Слід додати ще й поширену серед лінгвокультурологів (лінгвоконцептологів) практику застосування психолінгвістичних експериментів з метою об'єктивації результатів і висновків лінгвокультурологічного аналізу.

Прикметно, що саме останні методи піддаються найбільшій критиці з боку позитивістів за їхню «метафізичність». Хоча, наприклад, концептний аналіз застосовується для розкриття через значення мовних одиниць змісту концептів, що передбачає залучення процедур насамперед семного, контекстного та етимологічного аналізів. То неже він є більш «метафізичним», ніж традиційні методи мовознавства?

Отже, під поширеним поняттям «лінгвокультурологічний аналіз» слід розуміти не якийсь глибоко опрацьований та загальноновизнаний метод, а сукупність дослідницьких процедур традиційної і когнітивної лінгвістики та психолінгвістики (соціолінгвістики). Значу при цьому, що міждисциплінарний характер лінгвокультурології сприяє її методологічній відкритості, тому методологічний апарат останньої перманентно поповнюється новими дослідницькими процедурами.

Щодо примітивної легкості проведення лінгвокультурологічних досліджень зауважу так: будь-який «модний» науковий напрям породжує численних псевдоадептів-халтурників і, зрозуміло, лінгвокультурологія (лінгвоконцептологія) не становить тут винятку. Тому проблема полягає зовсім не в методологічній примітивності лінгвокультурологічних розвідок, як зазначає К. Андреев, а саме в «моді».

«Мода» в мовознавстві захоплює науковців, особливо початківців, подібно до того, як будь-якого пересічного громадянина захоплює модний одяг, модні авто, модна музика тощо. Середовище таких «стиляг» і породжує епігонів-халтурників. У працях останніх може й не проводитися опитування носіїв мови, вони можуть не містити репрезентативних вибірок та не спиратися на лінгвостатистичну верифікацію, а їхні результати й висновки інколи викликають подив у мовознавців, напр.: «Витоки вищості англійської нації над іншими, як здається, слід шукати не лише в імперській величі цариці колоній (як це прийнято робити) [...] а в острівному положенні Великобританії» [10, с. 38]; «Англіїці й американці є більш прагматичними, ніж росіяни, та часто цинічні» [32, с. 15]; «Існує думка, що в межах російської культури індивідуалізм не може стати домінуючим світоглядом, оскільки суперечить її основним принципам, де головним є духовність» [34, с. 16].

Утім, дивують інколи лінгвокультурологічні висновки не лише епігонів, а й відомих науковців, напр.: «Особливість російської культури полягає в тому, що в ній існує особливе почуття – любов до справедливості»; «Родинне тепло слугує взірцем добродушного ставлення до людей узагалі. Тут російська мова підтверджує традиційне уявлення про широчінь і щедрість російської душі. Більш того, вона підказує людині готовність обійняти родинною любов'ю увесь світ» [14, с. 370, 246]. Останні тези слугують, на мій погляд, найяскравішим прикладом нарцисичного лінгвонаціоналізму, тому без сарказму їх сприйняти неможливо, особливо в контексті нинішньої україно-російської – братовбивчої – війни.

Саме підтримувана Росією лінгвонаціоналістична ідея примушує російських дослідників вивчати мовну об'єктивацію безперечно релевантних, особливо в регіональному вимірі, лінгвокультурних концептів, нехтуючи мовою корінного населення цих регіонів. Такий підхід породжує часом парадоксальні висновки, коли дисертантка пише, що «концепт БАЙКАЛ у регіональному лінгвокультурному просторі актуалізує базові цінності духовної культури народів Бурятії» [13, с. 8], натомість аналіз мовної об'єктивації цього концепту побудований у дисертації виключно на російськомовному дискурсі, а найбільш поширена в цьому регіоні корінна мова – бурятська – залишається поза увагою авторки. Подібні «парадоксальні» дослідження і створюють підґрунтя для критики, зокрема в тому питанні, що є власне «лінгвокультура». Чи можна, наприклад, говорити про «індійську лінгвокультуру», якщо індійської мови не існує?

Окрім «моди» – без ідеологічного контексту або з ідеологічним контекстом (лінгвонарцисизм, лінгвонаціоналізм тощо), епігонству в лінгвокультурології сприяють також численні дисертаційні ради, зокрема і в Україні, оскільки кожна така рада має продемонструвати свою результативність, яка вимірюється кількістю захищених дисертацій за період каденції. Гонитва за кількістю часто

призводить до нехтування якістю, що примушує дисертаційні ради до певної лояльності щодо неякісних дисертаційних робіт. І лінгвокультурологія (лінгвоконцептологія) тут ні до чого.

Теза четверта: *відсутність методу призводить до аналізу нелогічних і навіть дивних для російської лінгвокультури етноспецифічних концептів, серед яких можна назвати і лінгвокультурему «слон». Безсумнівно, що і для цієї екзотичної у Росії тварини лінгвокультурологи знайдуть аргументи, здебільшого науково необґрунтовані, щоб заявити про неабияку значущість концепту СЛОН для російської національної концептосфери. Більш того, психолінгвістичний аналіз продемонструє, що, подібно до концептів УДАЛЬ і ПРОСТОР, номінативне поле лінгвокультури «слон» відображає низку ключових когнітивних стереотипів російської нації. Це підтверджує також матеріал словників. Так, у В.І. Даля можна знайти паремію **Слоны трутся, меж себя комаров дают**. Лінгвокультуролог розтлумачить цю паремію як свідчення того факту, що російська людина не звертає уваги на дрібниці, бо вона готова прикласти свої зусилля лише у випадку чогось значного, а ще краще – незвичайного (небаченого). Підтвердженням цьому слугує і паремія **Слон родился, слон и есть**, оскільки очевидним є те, що вроджений розмах росіянина не звзити жодними життєвими обставинами. До того ж, «Большой словарь русских поговорок» містить 21 фразеологізм із семантикою слона та його характеристик, напр.: **брить слона, замочить слона, качать слону яйца**, що доводить унікальність образності російського мислення. А фразеологічна одиниця **слон без хобота**, яка позначає єврея, беззаперечно засвідчує той факт, що російському національному характеру абсолютно не притаманний антисемітизм.*

Коментар на цю «проти-лінгвокультурологічну» тезу розпочну з того, що її автор не до кінця розібрався у лінгвокультурологічних поняттях, сплутуючи їх, як неначе вони являють собою поняття-синоніми або терміни-дуплети. Це стосується передусім понять «концепт» і «лінгвокультурема», які є конструктами різних рівнів наукового абстрагування. Тим більше, що спроба одного із засновників лінгвокультурологічного напрямку в мовознавстві – В.В. Воробйова – представити лінгвокультурему як одиницю, що належить одночасно двом рівням – мовному й ментальному [8, с. 102], виявилася, на мій погляд, методологічно безперспективною, бо про неї вже нечасто згадують у сучасних лінгвокультурологічних працях.

Що ж стосується лінгвокультурної значущості для російськомовного соціуму концепту СЛОН, то тут, як на перший погляд, дійсно можуть виникати сумніви, оскільки ця тварина для росіян є екзотичною. Утім, це лише на перший погляд, бо якщо здійснити детальний словниковий і контекстний аналізи російської лексеми *слон*, то виявимо численні похідні значення слів-дериватів, а також усталені словосполучення, побудовані на найнеочікуваніших образах і асоціаціях, що пов'язані зі слоном. Окрім названих К. Андреевим фразеологізмів *брить слона* – «займатися довгою, нудною справою»; *замочить слона* – «поїсти смаженої картоплі»; *качать слону яйца* – «займатися пустою, непотрібною справою; байдикувати»; *слон без хобота* – «євреї» [5, с. 622], можна навести інші приклади, де компонент *слон* надає всьому усталеному словосполученню

семантики перебільшення якості, міри або розміру якогось предмета, явища чи процесу, що, очевидно, пов'язано з незвичайно великим розміром цієї тварини, напр.: *догнать слона* – «швидко втекти»; *наехать на слона* – «нажити сильного, серйозного ворога»; *слона не приметить* – «не помітити найважливішого» [5, с. 622]. У наївному уявленні носіїв російської мови слони мають незвично великий статевий орган і, відповідно, неабияку здатність до злягання (пор. також аналогію хобота слона зі статевим органом чоловіків у фразеологізмі *слон без хобота*, у якому образно-мотиваційна база має безпосередній зв'язок, на мою думку, з обрядом обрізання в євреїв), напр.: *знакомятся с белыми слониками* – «злягатися, займатися сексом» [5, с. 622]. Окрім цього, представники російської лінгвокультури вважають, що у слонів непомірні та інтенсивні сечовипускання і дефекація, напр.: *отвязать слона* – «сходити до туалету, здійснити сечовипускання»; *слепить слона* – «випорожнитися»; *звонить слонику* – «сходити до туалету» [5, с. 622].

Не інакше як концептом характеризує російське слово *слон* відома представниця традиційного білоруського мовознавства Н.Б. Мечковська [20, с. 110–111], яку аж ніяк не можна запідозрити в якомусь «модному» лінгвоепігонстві. Вона відзначає особливу популярність у живому російському мовленні усталених порівнянь та ідіом з назвою *слон*, напр.: *здоровенный как слон*; *неповоротливый как слон*; *топать как слон*; *переть / идти напролом как слон*; *как слону дробина*; *слон сдох*; *доволен как слон*. При цьому слон перестає бути еталоном великої тварини, зазнаючи різних трансформацій, навіть часом абсурдних. Прикладом може слугувати алогічна примовка *Куни слона!*, яку підлітки повторюють для випробовування терпіння або, можливо, винахідливості співрозмовника.

Якщо ж провести паралелі з українською мовою, то тут теж знайдемо не один десяток фразеологізмів із компонентом *слон*, хоча вже з більш меліоративною семантикою, напр.: *слона з'їсти* – «голодна людина»; *з мухи зробити слона* – «перебільшення»; *слона не помітити* – «неуважний»; *слона проковтнути* – «замовкнути»; *слон і моська* – «негарна пара»; *боїться як слон мухи* – «байдуже»; *слон на вухо наступив* – «негарний спів»; *повертається як слон у посудній лавці* – «незграбний»; *радий як слон після бані (у тапочках)* – «нерозумно радіє»; *як слону пропелер* – «недоречно»; *захотіти рожевого слоника* – «забажати неможливого». Я вже навіть не говорю про значне поширення цих фразеологізмів, наприклад, в україномовному публіцистичному дискурсі останніх років, напр.: *Тому хотілося б сподіватися, що цього разу Кабмін не поведеться, як слон у посудній крамниці, і ми не отримаємо ефекту, зворотного бажаному; [...] якій дали в руки багато в чому недолугий процесуальний закон – Кодекс адміністративного судочинства, що, немов слон у посудній лавці, «пройшовся» по інших судових юрисдикціях; [...] держава своїм втручанням усе тільки псує, поводить, як слон у посудній крамниці тощо; Стосовно музики одного разу зауважив: «Мені слон на вухо наступив!»; Багато чого це є, де ми поводимося як слон у посудній крамниці та наступаємо на власні граблі; [...] аби тільки держава тримала кордон від контрабанди,*

цивілізовано контролювала якість пального і не поводилася на ринку нафтопродуктів, немов слон у посудній лавці [19].

Отже, той факт, що лексеми *слон* містять не один десяток фразеологізмів, є беззаперечним свідченням лінгвокультурної маркованості поняття «слон», оскільки фразеологія вважається відзеркаленням мовної свідомості народу. І це вже визнається чи не більшістю науковців. До того ж, ще одним надійним критерієм, який можна встановити без особливих проблем, є поширення цієї лексеми у сучасних публіцистичному, розмовному та інших дискурсах. Тому якщо тлумачити концепт зовсім просто, тобто як те поняття, яке «наростає» у процесі соціокультурного функціонування додатковими образами й соціокультурними (ціннісними) смислами, то поняття «слон» цілком можна вважати концептом не лише в російській, а й в українській лінгвокультурах. Однак це ще не є автоматичним визнанням його лінгвокультурної значущості для росіян або українців, оскільки така значущість виявляється на основі детального й прискіпливого лінгвокультурологічного аналізу.

Теза п'ята: висновки лінгвокультурологів на кшталт «Характер англійця тісно переплітається з характером моря», «Німецьке речення є втіленням порядку», «Меркантильний лад душі, притаманний англійцям, завжди був чужим для російського менталітету» здаються їм же самим зразками наукової строгості та здорового глузду. При цьому пошуки «народної душі» – це вже навіть не минуле століття, а початок ХІХ-го (В. Гумбольдт, Й. Фіхте та ін.). Тому сучасні лінгвокультурологи не бачать різниці між науковою роботою та базіканням «на кухні», між детальним збором даних і пережовуванням стереотипів, між мовцями та безособовою міфічною масою на кличку «народ». Відповідно, особисті забобони стають «доказами» універсальних законів мислення, а «наукові завдання» обмежуються бажанням розтягнути крик «О, великий и могучий русский язык!» на двісті сторінок та отримати звання «ученого».

Знову ж таки, цей сатиричний пасаж спрямований своєю гострою критикою на російських лінгвокультурологів, частина з яких, і це слід визнати, більшою або меншою мірою «інфікована» лінгвоарцисизмом. Стосується це передусім ранніх лінгвокультурологічних праць, особливо тих, які були присвячені пошуку якоїсь духовної унікальності російської лінгвокультури [7; 12; 14]. Згадаймо лише, до яких небачених розмірів була «роздута» у подібних працях «загадочная русская душа», відголоски чого простежуємо ще й сьогодні в Україні [38]. До того ж, складається враження, що часто результати таких пошуків наперед відомі дослідникам, тобто їхні висновки ґрунтуються не на повному лінгвокультурологічному аналізі, а на власне культурологічному, де роль лінгвістичного аналізу відходить на далеку методологічну периферію. Цю методологічну слабкість простежуємо навіть у працях «піонера» лінгвокультурології В.В.Воробйова, передусім у тих, де переважає монолінгвальний аналіз «духовних скріп» російської лінгвокультури [див., напр.: 7].

Той факт, що пошуки російських лінгвокультурологів значною мірою зосереджені на «духовних скріпах» (концепти ДУХОВНОСТЬ, ДЕРЖАВНОСТЬ, СОБОРНІСТЬ, ПРАВОСЛАВІЕ, ВЕРА, ПАТРИОТИЗМ, СПРАВЕДЛИВОСТЬ, ЛЮБОВЬ, РУССКИЙ МИР, РУССКИЙ ЯЗЫК,

МИЛОСЕРДИЕ та ін. [див., напр.: 9; 33; 35]) також важко заперечити, бо все це є очевидним. Ураховуючи шлях розвитку пострадянської Росії, можна припустити, що специфіка її державницької політики (величезна територія, більше сотні національностей, стрімке вимирання власне російського населення, відцентрові тенденції суб'єктів Російської Федерації тощо), вимагала ще з самого початку (89–92 рр. минулого століття) певної ідеї, яка «скріпила» б усі національності та території Росії навколо «великодержавного» центру. У 1996 році з цією метою Борис Єльцин оголосив про цілеспрямований пошук об'єднувальної «національної ідеї». Прикметно, що ніхто не може назвати більш-менш визначений перелік цих російських «скріп» або точно назвати критерії, за якими розділяються «скріпи» й «підскріпи» (напр., *совість, дух, душа, широта, простор, удаль, щедрість* та ін.). Однак те, що російська мова визнається однією зі «скріп», є однозначним свідченням «крену» російської лінгвокультурології у бік не лише лінгвонарцисизму, а й лінгвонаціоналізму.

Утім, українська лінгвокультурологія, наприклад, також може бути «інфікована» цим явищем з огляду на етноцентризм дослідників, якого важко позбутися в розвідках, присвячених вивченню мов і культур. При цьому протягом багатьох років пострадянської української незалежності реальної політичної, юридичної та фінансової підтримки української мови як державної не було [див. про це, напр.: 36], однак деякі лінгвонарцисичні та лінгвонаціоналістичні ідеї культивувалися й культивуються нині досить активно [див. про це, напр.: 37].

Я абсолютно не можу погодитися з думкою К. Андреева, що пошуки «народної душі», розпочаті на початку XIX-го століття В. Гумбольдтом, Й. Фіхте та ін., втратили на сьогодні свою актуальність, бо, навпаки, останніми десятиліттями неабияк зріс інтерес людини у світлі нових наукових парадигм до вивчення самої себе та до вивчення свого місця в об'єктивному світі (визначення власного «Я» у соціокультурному середовищі є абсолютно неможливим без дослідження мови й культури людини). Цей інтерес ніколи й не згасав, «стрибокподібно» змінюючи фокус концентрації наукової думки залежно від обставин і вимог, які супроводжують розвиток людського суспільства (наприклад, значний інтерес до мов, а також і культур, індіанців Північної Америки, який, власне, створив передумови виникнення уорфанства, а згодом неоурфанства, з'явився в американському мовознавстві після успішного використання мов індіанських племен черокі, навахо та ін. як шифрів радистами-шифрувальниками у Другій Світовій війні). І не потрібно називати солідний відтінок часу, протягом якого вчені займаються пошуком «душі народу», як той чинник, який автоматично деактуалізує цей пошук, бо деякі проблеми, зокрема проблему співвідношення мови й мислення, найкращі мислителі й науковці різних епох розв'язують уже протягом двох тисячоліть, але однозначних відповідей так і не знайшли.

Якщо ж бути принциповим у питанні витоків поняття «душа народу», то воно має, на моє переконання, глибшу, ніж двохсотлітню історію, оскільки вперше зустрічається у працях Й.Г. Гердера (нім. *Volksseele*). Уже потім його підхопили у своїх концепціях послідовники цього німецького філософа – Й. Фіхте, Г. Гегель, Я. Грімм, брати Шлегелі та, урешті-решт, В. Гумбольдт (Г. Дойчер

уважає, що ідея тісного взаємозв'язку та принципової взаємозалежності мови й культури народу викристалізувалася ще у XVI столітті у працях англійця Ф. Бекона, а дещо згодом – французя Е.Б. де Кондільяка [41, с. 3]). Саме В. Гумбольдт, завдяки його інтересу до етнографічних досліджень і порівняльної філології, фактично став «батьком» сучасної лінгвістики, декларуючи вже не поняття «душа народу» (*Volksseele*), а «дух народу» (*Volksgeist*). Започатковане в цей період розвитку лінгвістичної науки порівняльно-історичне мовознавство не втратило актуальності і в наші дні, бо, як я зазначав на початку статті, жодна лінгвістична парадигма ще не вичерпала й до нині своїх методологічних і практичних можливостей.

Не можу також погодитися з тезою «проти-лінгвокультурологів», висловлену в згаданому збірнику «От лінгвістики к мифу ...» [27], що такі лінгвокультурологічні висновки, як «Характер англійця тісно переплітається з характером моря», «Німецьке речення є втіленням порядку», «Меркантильний лад душі, притаманний англійцям, завжди був чужим для російського менталітету», позбавлені здорового глузду та наукової обґрунтованості. Подібні висновки, зрозуміло, є поверховими, але водночас і очевидними.

Чи можна заперечити, наприклад, те, що характер представників Британських островів тісно пов'язаний з морем, якщо британці (англійці, шотландці, ірландці та валлійці) споконвічно ізольовані морем від материкової частини, тому море для них – це край світу («духовне» (культурне) та «душевне» (психологічне) видноколо), захист від ворогів (архетипна опозиція «свій – чужий»), локус героїчного епосу, джерело харчування, основа економічного зростання тощо. У психології є поширеним навіть таке поняття, як «острівна психологія». Саме «острівна психологія» породила «острівну гордість» британців та особливий тип їхнього патріотизму, який заснований на глибокому почутті безпеки – «острівній захищеності». Цей тип психології є підґрунтям для формування відомої британської стриманості, яка часто сприймається представниками інших лінгвокультур як емоційна «замкненість» британців. Ця стриманість на комунікативному рівні знайшла відображення у принципі ввічливості. Через це іноземці вважають британців, як правило, занадто манірними.

У цьому зв'язку виникає логічне запитання: що з викладеного вище не відповідає типовому характеру британця або є псевдонауковим? Той іноземець, який хоч раз мав нагоду поспілкуватися з британцями, підтвердить ці висновки лінгвокультурологів. Тим більше, що такі, поверхові на перший погляд, висновки підтверджуються, як правило, глибоким лінгвокультурологічним аналізом, який, окрім лінгвістичного дослідження фактів певної мови, передбачає ще й проведення різноманітних психолінгвістичних експериментів з носіями цієї мови, опрацювання відповідних мовних корпусів, здійснення лінгвостатистичних підрахунків тощо. То чи це не є справжня наука, а не «базікання на кухні»? «Базіканням на кухні» я вважаю голослівну й нерациональну критику. А щоб не бути голослівним, потрібно сумнівні лінгвокультурологічні висновки заперечити або підтвердити науковим аналізом. Інакше вся ця «проти-лінгвокультурологічна» критика буде пустою та голослівною і надалі.

Звичайно, можна з певною обережністю погодитися з думкою, що національні стереотипи як дискурсивне утворення успішно використовуються з політичною (ідеологічною) метою та активно поширюються засобами масової інформації [11, с. 5–7]. У цьому контексті наведу приклад, коли різнокультурні авто- та гетеростереотипи не «переживуються на кухні», а підтверджуються / заперечуються ґрунтовним лінгвокультурологічним аналізом. Так, контрастивне вивчення бінарних морально-етичних концептів ЩЕДРИСТЬ – СКУПІСТЬ дало змогу виявити хибність деяких автостереотипів, зокрема стереотипу «русская щедрость» [див. детальніше: 23]. Доведено, що росіяни занадто перебільшують значущість щедрості як виключно риси їхнього національного характеру, оскільки вони не можуть однозначно, по-перше, кваліфікувати себе як дійсно щедрих, а по-друге, оцінити щедрість як позитивну якість (рису). Встановлено, що такі зміни у морально-етичній концептосфері представників російської лінгвокультури відбуваються внаслідок глобалізації.

Теза шоста: як і всі суверенні норми, профанація лінгвістики та психології під вивіскою «лінгвокультурологія» є глибоко трагічна, оскільки багато з тих, хто зараз займається нісенітницями про відбиття російської ментальності в лінгвоконцепті АВОСЬ, могли б зосередитися на прагматичі, типології, психолінгвістиці, документації тих мов, які зникають. Роботи всюди непочатий край. Вони могли б досліджувати унікальні механізми людського мовлення. Вони могли б стати лінгвістами.

Трагічною є не лінгвокультурологія, яка являє собою визнану науковими колами постколоніального простору мовознавчу дисципліну з чітко вираженим прикладним характером, бо вона включена до навчального плану підготовки філологів численних авторитетних університетів, зокрема і в Україні, а трагічним є однобоке, упереджене й поверхове ставлення до неї як фахівців, які є головним чином представниками (адептами) західноєвропейських лінгвістичних традицій, так і нефахівців, що активно борються з плагіатом, епігонством та іншою «нечистотою» в російській науці, забуваючи, що їхня критика поширюється не лише на російських лінгвокультурологів, а на всю наукову дисципліну в цілому, тобто й на українських, білоруських, казахських та інших адептів лінгвокультурології. До речі, немає вагомих підстав, щоб так однобоко звинувачувати останніх в лінгвоарцисизмі.

К. Андрєєв заперечує сам себе в тому сенсі, що він фактично рекомендує зайнятися психолінгвістикою на протигагу профанній лінгвокультурології, забуваючи про те, що дослідницький інструментарій останньої, особливо в його верифікаційній частині, чи не повністю спирається на методологію психолінгвістики. То як у такому випадку лінгвокультурологія характеризується профанною, а психолінгвістика, натомість, істинно науковою?

Абсолютно некоректним і професійно неетичним є твердження К. Андрєєва, що лінгвокультурологи – це не лінгвісти. Воно навіть є, на мій погляд, науково хамським. Ніколи не слід адептів певного наукового напрямку рівняти «під один гребінець». Тих лінгвокультурологів, праці яких відповідають самій назві цієї дисципліни, тобто в них передусім акцентується увага на мові, а мовний аналіз є домінуючим, не можна жодним чином характеризувати як профанів, а їхні

дослідження вважати нелінгвістичними. До того ж, витoki лінгвокультурології ідуть від німецької «класичної» філософії, гумбольдтіанства, неогумбольдтіанства, уорфізму, неоуорфізму. Немає потреби називати прізвища тих науковців, які представляють ці наукові течії, бо це, власне, учені, які створювали і створюють нині світову гуманітарну науку. Їх назвати профанами не ризикнув би навіть найсміливіший критик. Назвати профаном А. Вежбицьку (більше 25000 цитувань за Google Scholar на кінець 2016 року), яка першою здійснила ґрунтовний аналіз російського концепту АВОСЬ, також є, як мінімум, професійно неетичним, бо це визнаний науковець світового масштабу [див. детальніше: 3], а її праці вважаються хрестоматійними для багатьох наукових шкіл, у центрі уваги яких знаходиться проблема взаємодії та взаємозв'язку мови й культури при антропогенезі.

Висновки.

У цій статті з'ясовано слабкі й сильні методологічні позиції лінгвокультурології (лінгвоконцептології) на тлі поширення в сучасному постколоніальному мовознавчому просторі лінгвопрофанації, лінгвоепігонства та лінгвонарцисизму. Наукову адекватність методології цих дисциплін проаналізовано у вигляді контраргументів на основні тези тих науковців, які заперечують методологічну самодостатність лінгвокультурології, тобто «проти-лінгвокультурологів».

У дослідженні встановлено, що сильними методологічними позиціями лінгвокультурології (лінгвоконцептології) можна вважати залучення цими дисциплінами емпіричних лінгвістичних методів. Прикметно, що останні навіть домінують у розвідках, присвячених вивченню мови й культури різних лінгвосоціумів. Окрім цих методів, у лінгвокультурології простежується адаптація таких методів когнітивної лінгвістики, як концептний та інтерпретативний аналізи. Об'єктивація результатів і висновків лінгвокультурологічного аналізу здійснюється на базі проведення психолінгвістичних експериментів і лінгвостатистичних підрахунків, вивчення мовних корпусів тощо.

З огляду на це основною методологічною «слабкістю» лінгвокультурології є відсутність усталеного лінгвокультурологічного методу, хоча розробленню останнього перешкоджає, як не дивно, міждисциплінарність цієї дисципліни. Основним же методом лінгвоконцептології, натомість, можна вважати концептний аналіз, який досить детально опрацьований на пострадянському просторі. Тому звинувачення «проти-лінгвокультурологів» у псевдонауковості лінгвокультурологічних (лінгвоконцептологічних) праць можна сприйняти лише в тій частині, що лінгвокультурологія (лінгвоконцептологія), як будь-який «модний» мовознавчий напрям узагалі, породжує чітко виражене епігонство. Саме епігони дискредитують своїми «халтурними» розвідками методологічний апарат нових лінгвістичних дисциплін. Певною мірою справедливим є також звинувачення лінгвокультурології у лінгвонарцисизмі (лінгвонаціоналізмі), але це стосується здебільшого праць російських лінгвокультурологів.

Перспективи подальших розвідок.

Перспективу моїх міркувань як «за-лінгвокультуролога» вбачаю у поглибленому зіставно-лінгвокультурологічному аналізі авто- та гетеростереотипів з метою їхнього заперечення або підтвердження, що, власне, є одним з основних завдань як лінгвокультурології, так і лінгвоконцептології.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ажеж К. Человек говорящий : Вклад лингвистики в гуманитарные науки / К. Ажеж. – М. : Едиториал УРСС, 2003. – 304 с.
2. Андреев К. Введение в суверенное языкознание / Константин Андреев // Режим доступа : <http://www.snob.ru/selected/entry/67120>
3. Апресян Ю.Д. О творчестве Анны Вежибицкой / Ю.Д. Апресян // Анна Вежибицка. Семантические универсалии и базисные концепты. – М. : Языки славянских культур, 2011. – С. 10–14.
4. Бацевич Ф.С. Філософія мови : Історія лінгвофілософських учень / Флорій Сергійович Бацевич. – К. : Академія, 2008. – 239 с.
5. Большой словарь русских поговорок / [сост. В.М. Мокиенко, Т.Г. Никитина]. – М. : ЗАО «ОЛМА Медиа Групп», 2007. – 784 с.
6. Воркачѳ С.Г. «Куда ж нам плыть?» – лингвокультурная концептология: современное состояние, проблемы, вектор развития / С.Г. Воркачѳ // Язык, коммуникация и социальная среда. – Воронеж : ВГУ ; Наука-Юнипресс, 2010. – Вып. 8. – С. 5–27.
7. Воробѳев В.В. Лингвокультурологическая парадигма личности : монография / Владимир Васильевич Воробѳев. – М. : РУДН, 1996. – 170 с.
8. Воробѳев В.В. Лингвокультурология : монография / Владимир Васильевич Воробѳев. – М. : РУДН, 2008. – 336 с.
9. Гостева И.В. Динамика лингвокультурного поля «Духовность» в русской языковой картине мира (1981–2008 гг.) : автореф. дис. на соиск. науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / И.В. Гостева. – Челябинск, 2009. – 23 с.
10. Двинянинова Г.С. О месте концепта *more* в национальном самосознании англичан / Г.С. Двинянинова, К.М. Мусихина // Языковая личность: текст, словарь, образ мира : К 70-летию чл.-кор. РАН Ю.Н. Караулова. – М. : Изд-во Рос. ун-та дружбы народов, 2006. – С. 28–39.
11. Евсеева Л.Н. Роль языка в формировании национальной идентичности : дис. ... канд. филол. наук : 09.00.11 / Лариса Николаевна Евсеева. – Архангельск, 2009. – 221 с.
12. Жданова В. Русские и русскость (лингвокультурологические этюды) / В. Жданова, Ю. Щеголева, Ю.А. Сорокин. – М. : Гнозис, 2006. – 335 с.
13. Жигачева Е.С. Концепт БАЙКАЛ в региональной лингвокультуре : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / Елена Сергеевна Жигачева. – Улан-Удѳ, 2015. – 274 с.
14. Зализняк А.А. Ключевые идеи русской языковой картины мира / Анна А. Зализняк, И.Б. Левонтина, А.Д. Шмелѳев. – М. : Языки русской культуры, 2005. – 540 с.
15. Киклевич А. Проблемы семантического исследования языка в теории концептуальных метафор / Александр Киклевич // *Kognition, Sprache und phraseologische / parömiologische Graduierung*. – Wiesbaden : Harrassowitz Verlag, 2005. – S. 1–41.
16. Ковшова М.Л. Семантика и прагматика фразеологизмов (лингвокультурологический аспект) : автореф. дис. на соиск. науч. степени

доктора филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / М.Л. Ковшова. – М., 2009. – 48 с.

17. Колесник О. Від міфосеміотики до нео-антропоцентризму у лінгвістиці / О.С. Колесник // Наукові записки. Серія : Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград : Видавець Лисенко В.Ф., 2015. – Випуск 137. – С. 435–440.

18. Лихачев Д.С. Концептосфера русского языка / Д.С. Лихачев // Известия АН СССР. Серия литературы и языка. – М. : Наука, 1993. – Т. 52, № 1. – С. 3–9.

19. Лінгвістичний портал. – Режим доступу : <http://www.mova.info/>

20. Мечковская Н. Образная концептуализация градуально-количественных представлений в русской фразеологии / Н.Б. Мечковская // Kognition, Sprache und phraseologische / parömiologische Graduierung. – Wiesbaden : Harrassowitz Verlag, 2005. – S. 58–153.

21. Мечковская Н.Б. Будущее филологии в век массовой культуры и Интернета / Н.Б. Мечковская // Веснік Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Серыя 4, Філалогія. Журналістыка. Педагогіка. – 2009. – № 2. – С. 59–64.

22. Мізін К.І. Нові напрями в українському мовознавстві: зіставна лінгвокультурологія / К.І. Мізін // Мовознавство. – 2012. – № 6 (268). – С. 38–52.

23. Мізін К.І. Морально-етичний параметр концепту «ЩЕДРИСТЬ» у британській, німецькій, українській і російській лінгвокультурах / К.І. Мізін, О.О. Петров // Мовознавство. – 2014. – № 5 (278). – С. 71–80.

24. Мізін К.І. Методологічна валідність лінгвокультурології vs зіставної лінгвокультурології: аргументи та контраргументи / К.І. Мізін // Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Філологічні науки». – 2015. – № 2 (10). – С. 104–110.

25. Мізін К.І. Методологічні проблеми відтворення «чужокультурної» інформації в мовних знаках: симбіоз зіставної лінгвокультурології та перекладознавства / К.І. Мізін // Актуальні проблеми філології та перекладознавства : зб. наук. праць. – Хмельницький : ФОП Бідюк Є.І., 2016. – Вип. 10, Т. 3 (Р–Я). – С. 294–300.

26. Мізін К.І. «Мовна особистість», її лінгвокультурний «ореол» та принципи його відтворення в «чужій» концептній картині світу / К.І. Мізін, І.В. Кучеренко // Наукові записки. Серія : Філол. науки (мовозн.). – Кіровоград : Видавець Лисенко В.Ф., 2016. – Випуск 144. – С. 69–73.

27. От лингвистики к мифу : Лингвистическая культурология в поисках «этнической ментальности» : сб. статей. – СПб. : Антология, 2013. – 352 с.

28. Павлова А. Можно ли судить о культуре народа по данным его языка? / А. Павлова // Антропологический форум. – 2012. – № 16. – С. 3–60.

29. Павлова А.В. Хитрушки и единорог: из истории лингвоарциссизма / А.В. Павлова, М.В. Безродный // От лингвистики к мифу : Лингвистическая культурология в поисках «этнической ментальности». – СПб. : Антология, 2013. – С. 138–159.

30. Попова Е.А. Человек как основополагающая величина современного языкознания / Е.А. Попова // Филологические науки. – 2002. – № 3. – С. 69–77.

31. Прожилов А.В. Лингвоконцептология, неогумбольдтианство и этностереотипы / А.В. Прожилов // От лингвистики к мифу : Лингвистическая

культурология в поисках «этнической ментальности». – СПб. : Антология, 2013. – С. 263–277.

32. Сабадашова М.Г. Лексико-фразеологические способы выражения семантического пространства память / забвение в русском и английском языках : автореф. дис. на соиск. науч. степени канд. филол. наук : спец. «10.02.20 – сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / М.Г. Сабадашова. – Волгоград, 2011. – 22 с.

33. Сергеева Е.В. Бог и человек в русском религиозно-философском дискурсе : монография / Е.В. Сергеева. – СПб. : «Наука», «Сага», 2002. – 188 с.

34. Слепушкина Е.В. Фразеология русского и английского языков в зеркале национального менталитета (на материале концептов «предупреждение» и «угроза») : автореф. дис. на соиск. науч. степени канд. филол. наук : спец. «10.02.20 – сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / Е.В. Слепушкина. – Пятигорск, 2009. – 22 с.

35. Табакова З.П. Патриотизм как базовый концепт русской ментальности / З.П. Табакова // В мире науки и искусства: вопросы филологии, искусствоведения и культурологии : сб. статей. – Новосибирск : СибАК, 2016. – С. 66–75.

36. Тараненко О. Українська мова і сучасна ситуація в Україні / О. Тараненко // Мовознавство. – 2001. – № 4. – С. 3–19.

37. Тараненко О.О. Явище історико-мовної міфотворчості в сучасному українському суспільстві / О.О. Тараненко // Мовознавство. – 2011. – № 6. – С. 14–33.

38. Хуторцова М.И. «Загадочная русская душа» как национально-культурный компонент языковой картины мира / М.И. Хуторцова // Лінгвістика. Лінгвокультурологія. – 2013. – Т. 6. – С. 175–185.

39. Чубур Т.А. Теоретические основания лингвокультурологических сопоставительных исследований : автореф. дис. на соиск. науч. степ. д-ра филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / Т.А. Чубур. – Воронеж, 2011. – 46 с.

40. Bobrowski I. Zaproszenie do językoznawstwa / Ireneusz Bobrowski. – Kraków : Wydaw. IJP PAN, 1998. – 134 s.

41. Deutscher G. Through the Language Glass: Why the World Looks Different in Other Languages / Guy Deutscher. – N.Y. : Metropolitan Books, 2010. – 305 p.

УДК 81'42'44: 811.111

*Сергей Потапенко
(г. Нежин, Украина)*

**МЕЖДИСЦИПЛИНАРНЫЕ ПОДХОДЫ В ЛИНГВИСТИКЕ:
КОГНИТИВНАЯ МЕДИА-РИТОРИКА**

Определяющая – междисциплинарная – тенденция развития современного языкознания проявляется как в заимствовании методов других наук, так и в конструировании междисциплинарных, т.е. онтологически самостоятельных, объектов, образующих независимую от исследователя реальность.

Соответственно наблюдаем два основных направления исследований: дуалистическое и холистическое.

В рамках дуализма синтезируются методы лингвистики и других дисциплин, в результате чего сформировался ряд влиятельных подходов к исследованию языка: этнолингвистика, когнитивная лингвистика, лингвокультурология, лингвопрагматика, лингвориторика и т.д. Ограниченность междисциплинарного дуализма восполняется подходами, объединяющими три дисциплины: дискурсивная лингвопрагматика, когнитивная социоллингвистика, когнитивная прагматическая лингвистика, когнитивная лингвориторика и т.д.

Дальнейшее движение в междисциплинарном русле обуславливает трансформацию дуализма в холизм, в рамках которого лингвистика объединяется не с одной-двумя, а с несколькими смежными дисциплинами. При холистическом подходе в центре внимания лингвиста находится вербализованный объект, исследуемый методами не одной-двух дисциплин, а их множеством, что позволяет воссоздать его наиболее полную модель. На нынешнем этапе развития гуманитарных наук к таким объектам принадлежит дискурс, который в аспекте универсальности можно соотнести с философским понятием материи, и языковая личность, вокруг которой выстраиваются антропоцентрические модели языка и речи. А к холистическим исследовательским подходам относится возрождающаяся риторика, которая издревле рассматривается как *систематизированный* и *всеобъемлющий* свод знаний, предназначенный для обучения публичным выступлениям [26, с. 104].

Обращение к риторике как междисциплинарному своду знаний требует переосмысления множества ее аспектов, что прежде всего касается определения. Это довольно сложная задача, ибо риторика колеблется между двумя полюсами: с одной стороны, ее ценят за то, что она дает говорящему возможность убедить аудиторию, а с другой, критикуют за приукрашивание, направленное на обман и манипулирование.

Предмет риторики связывают с убеждением [9, с. 228; 20, с. 356; 28, с. 1], охватывающим широкий спектр жанров и средств информации [41, с. 275], поскольку, как утверждал К. Берк, риторика существует там, где есть убеждение [10, с. 172]. Последнее определяют как влияние на психическое состояние аудитории, предшествующее действию [34, с. 595], или, в более строгих терминах, как наложение различных видов ограничений на способы обработки информацией информации.

Понимание метода риторики определяется ее трактовкой как науки, добродетели, искусства, способности или умения [26, с. 119]. В античности риторика рассматривалась как искусство трех видов: говорить хорошо [39, с. 9], очаровывать души [36, с. 15] или убеждать [13, с. 26], а риторику как способность связывали с нахождением способов убеждения в каждом отдельном случае [8, с. 7]. Ее рассмотрение как искусства / умения акцентирует интуитивные истоки, ограничивающие ее задачу описанием того, как автор пытается достичь цели, используя при этом определенные стратегии [46, с. 136]. С другой стороны, идея Аристотеля о риторике как науке [14, с. 140]

представляет ее как учение со строгими принципами воздействия на сознание, что требует знания организации и функционирования последнего.

Приведенные идеи наших античных предшественников получают разнообразные – зачастую интуитивные – интерпретации у современных специалистов, которые не пытаются объяснить, какими указаниями древних они руководствуются. В узком плане современная риторика рассматривается как искусство манипулирования аудиторией [17, с. 18], т.е. как рациональная и хитростная практика использования любого человеческого знака для повышения доверия адресата, влияния на отношения, эмоции, суждения, поведение для подталкивания к выбору по конкретным вопросам, которые требуют немедленного решения [23, с. 3]. В широком плане риторика связывается с базовой функцией самого языка, с его использованием как символического средства сотрудничества существ, которые по своей природе реагируют на символы [11, с. 43]. При этом утверждается, что любое высказывание по своей природе является риторическим, даже когда говорящий просто пытается донести правду, ибо истинная риторика есть искусство доказательства правды [19]. Одновременно предлагается распространить объект риторики на все формы деятельности человека и артефакты [40, с. 152], что подчеркивает ее междисциплинарный потенциал.

При создании междисциплинарной когнитивно-риторической теории учитываем, что главное различие античного и современного понимания риторики состоит в изменении условий коммуникации: исходная устная традиция сменилась современной, медиатизированной, при которой между автором и адресатом возникает значительное количество посредников. Поэтому современное переосмысление риторики касается не только способов воздействия, но и древних канонов текстопостроения, сформулированных для устной среды взаимодействия: инвенции, связанной с выбором аргументов; диспозиции, направленной на линеаризацию содержания; элокуции, предполагающей выбор языковых средств; запоминания и воспроизведения [12, с. 523]. Если понимание элокуции как стилистики, наблюдается на протяжении всей постантической истории человечества, то переосмысление запоминания и воспроизведения стало особенно ощутимым в последние десятилетия в результате развития современных средств коммуникации. Именно замена запоминания записями на всевозможных носителях, а воспроизведения – разнообразными каналами коммуникации привела к их объединению в единый этап перформации с последующим формированием масс-медийного дискурса и его многочисленных разновидностей: газетной, журнальной, радио, телевизионной и интернетной. Очевидно, что в аспекте перформации риторика прошла два главных этапа: устный и медийный, опосредованный различными каналами коммуникации.

При определении методологических оснований когнитивной медиа-риторики как междисциплинарной науки опираемся на традиционный инструментарий, включающий каноны текстопостроения и способы воздействия: этос, логос и пафос. Среди них современную интерпретацию в виде теории аргументации первым получил логос, воздействующий на разум [35; 45]; этос, связанный с

саморепрезентацией риторика [12, с. 523], трансформируется в риторичку ефекта [6; 37]; пафос, охоптувачий емоції [12], переосмысляется как риторика потребностей [38]. Указанные процессы свидетельствуют об относительной самостоятельности различных составляющих риторички, подчеркивая ее междисциплинарность, а отнюдь не расслоение на множество дисциплин, как это может показаться.

Каноны фиксирует последовательность влияния, хотя действия античных риториков в их пределах во многом были интуитивными, что ставит перед современной наукой задачу их экспликации. Названные каноны опираются на пять античных общепринятых принципов, охоптувачих систему создания текстов, предназначенных для воздействия [15, с. 260]. Считается, что эти каноны выполняют важную роль в любом виде общения: будь то публичное выступление или просто обычный разговор, а также служат важнейшим и беспрецедентным инструментом организации текста. При этом будем иметь в виду, что как и в любой научной классификации, границы между отдельными канонами, условны, ибо иногда очень трудно установить, где заканчивается один канон и начинается другой. С целью преодоления этого недостатка предлагаем дифференцировать расширенные варианты риторических канонов: распространенную инвенцию, подчиняющую диспозицию и элокуцию; распространенную диспозицию, опирающуюся на инвенцию и определяющую элокуцию; распространенную элокуцию, основанную на инвенции и диспозиции. Иными словами, с одной стороны, при выборе аргументов автор предвосхищает последовательность их изложения и специфику отбираемых словесных знаков, а с другой стороны, учитывает симультанность и скорость протекания речемыслительных процессов, что не позволяет их четко дифференцировать.

Для медиариторички, учитывающей технические средства распространения информации, наиболее важным каноном оказывается перформация, ибо выбор темы, ее линеаризация с последующей вербализацией во многом зависят от используемых каналов коммуникации: печатного (газета или журнал), аудио (радио), аудио-визуального (телевидение), синтезированного (интернет). Именно поэтому в отличие от античного учения, ориентированного на устную традицию, анализ медиариторички логично начать с перформации, т.е. представления материала с помощью СМИ. Если в качестве прототипа использовать устные тексты античности, то современные медиа-сообщения образуют оппозицию, в которой устные выступления противопоставлены печатным. При этом, устные медиа-тексты отличаются от античных каналами коммуникации, что влияет на их организацию. Композиция печатных текстов определяется жанрами, новостным и аналитическим, а также форматами: мини-, средним или полным. Из них в медиадискурсе наиболее важными оказываются минитексты, представленные различными видами названий и заголовков.

Медиаперформация, соотносящаяся с античными канонами запоминания и представления, привлекает мало внимания у современных исследователей, ибо считается, что применяемые технологии лишь облегчают контакт человека с аудиторией. Однако здесь наблюдаем более сложные связи, ибо для облегчения запоминания информации и ее распространения человечество задействовало

различные медиа: письмо и печать упростили его, радио вернуло аудитории голос говорящего, а телевидение – его внешность, правда, в несколько иной модальности. Технологии изменили существовавшие жанры устного обращения, что с очевидностью демонстрируют инаугурационные речи американских президентов, которые ныне транслируются на весь мир. Более того, современные технологии содействовали формированию новых медиа-жанров выступлений перед большими массами народа: рождественские обращения монархов в Великобритании (1932), длящиеся не более десяти минут, и субботние беседы американских президентов (1929), занимающие четыре минуты. Кроме названных трансформаций, технологии содействовали возникновению совершенно новых разновидностей дискурса, неизвестных в античности, расширяя аудиторию, интенсифицируя влияние автора и изменяя принципы текстообразования.

В более общем плане медиадискурс отличается от античной устной традиции целым рядом характеристик. Во-первых, это практически неограниченная аудитория, которая регулярно пользуется информацией СМИ и дифференцируется по классовой, социальной или национальной принадлежности [42, с. 115]. Во-вторых, это – интердискурсивность, проявляющаяся в объединении практически всех общественных практик [3, с. 174]: научных, политических, деловых, медицинских и т.д., воплощенных в различных медийных модальностях: журнальной, газетной, радио, телевизионной, интернетной. В третьих, медиа-дискурс представлен различными жанрами: новостным, информационно-аналитическим, развлекательным и рекламным [30, с. 93]. Наиболее распространенный из них – новости [24, с. 56], образующие новостной дискурс. Его воздействующий потенциал состоит в том, что он формирует, адаптирует и трансформирует сознание аудитории, которое в отечественной традиции принято называть картиной мира, а в западной – взглядом на мир. Медиа-дискурс формируется на локальном, национальном и глобальном уровнях, влияя на соответствующие уровни сознания аудитории.

Новейшим и наиболее популярным видом медийного дискурса стал интернетный, объединяющий технические возможности печати, радио и телевидения [160, с. 207] и представляющий совокупность информационных сообщений и мультимодальных материалов, сгруппированных на основе их содержательной специфики в тематические секции-рубрики, включающие искусство, политику, технологии и т.д. [4, с. 42]. Экстралингвистические условия функционирования новостного интернет-дискурса определяются временными, пространственными и техническими особенностями создания и распространения сообщений: в любом месте, в любое время, оперативно, быстро, в мультимедийном ракурсе, с автоматическим переводом и значительным электронным архивом.

В отличие от очевидного воздействующего потенциала газет и журналов новостной интернет-дискурс осуществляет скрытое влияние на аудиторию, которое достигается в результате быстрого восприятия текстов (адресат не особо вдумывается в прочитанное), их доступности, постоянного обновления информации, когда даже одно измененное слово заставляет адресата вновь перечитать текст, таким образом усиливая его воздействие. Более того,

новостной интернет-дискурс стирает различия между непосредственно воспринимаемой действительностью и виртуальной реальностью, создаваемой кем-то через интернет.

Новостной интернет-дискурс функционирует в различных вариантах. Во-первых, как аналог печатных изданий, напр., *The New York Times*, *The Washington Post*, *the Guardian*. Во-вторых, как коррелят теле- и радиопередач (*BBC*, *CNN*), что определяет близость создаваемых текстов к устному варианту. В-третьих, создается информационными агентствами (*Reuters*). Современные технологии содействуют гибридизации интернетного дискурса новостей: на электронной странице печатный компонент, который все еще остается ведущим, взаимодействует с изображениями (фотографии и графики), с видео и аудио с привлечением гипертекстовой – нелинейной – композиции. Несмотря на всеобщее доминирование печатного компонента, на сайтах телерадиокомпаний он все больше уступает видеоматериалам.

Используемые технические средств определяют специфику современного адресанта. Если ранее единственным средством воздействия ратора был его голос во взаимодействии с жестом, мимикой и некоторыми другими экстралингвистическими средствами, то в медийную эпоху успех говорящего зависит от целой армии технических работников и умения эффективно использовать каналы передачи информации. Более того, один медийный текст зачастую создается несколькими авторами, что акцентирует необходимость учета условий, определяющих их деятельность. Специфика медийного адресанта проявляется в существовании его трех основных ипостасей: индивидуальной, коллективной и институциональной. При последней в тексте отсутствуют какие-либо указания на его создателя, что характерно для британского журнала *The Economist* [1, с. 3].

Важным аспектом деятельности античного ратора являлся *stasis*, который в современных условиях соотносится с этапом принятия решения, ибо он включал набор стандартных вопросов которые помогали говорящему установить наиболее важные аспекты выступления [43, с. 72]. В этом русле, предполагается, что при подготовке речи говорящий задает себе ряд вопросов: случилось ли что? Был ли причинен вред? Насколько он серьезен? Следует ли это обсуждать? Очевидно, что для правильного ответа на них необходимо знание потенциальных реципиентов.

В отличие от античности медийная аудитория представлена не конкретной группой индивидов, а массой людей, с которой автор не знаком, что ставит под сомнение традиционное утверждению о предназначении сообщения для конкретной аудитории, которая характеризуется определенными демографическими и культурными характеристиками. Поэтому для ее классификации необходимо привлекать те характеристики, которые присущи любому ее участнику.

Вопрос аудитории неразрывно связан с тематикой текстов или с подбором аргументов. С одной стороны, считается, что задача ратора состоит не в определении того, как убеждать, т.е. как создавать эффекты с помощью слов, предложений, риторических фигур, а в том, как идентифицировать или найти то,

что может мотивировать отдельную аудиторию к убеждению через определенную причину или точку зрения [29, с. 168]. С другой стороны, предлагается набор топосов, включающих мысли, которые помогают автору объединиться с аудиторией, найти с ней общий язык [2, с. 32]. Впервые наиболее полно описанные Аристотелем в *Топике* [2] и в *Риторике* [2], топосы рассматривались как один из важнейших элементов риторической аргументации. Находясь в пределах античной дефиниции, современные авторы расширяют понимание топосов: они рассматриваются как определенные области содержания, которые признаются всеми в данной аудитории как правильные и проверенные общественным опытом [7, с. 43]; как совокупность знаний и представлений, которые разделяют адресант и адресат [3, с. 40]; как нормы понимания и оценки языка; как иерархии ценностей и предпочтений [35, с. 15], как этические или политические предпосылки, на которых могут быть построены аргументы или логические стратегии, такие как рассуждения от причины к следствию [25, с. 4-5]. Любое из указанных пониманий отражает стандартизованность рассмотрения топосов, что в первую очередь характерно для современного медиа-дискурса. Откройте любой новостной сайт и вы обнаружите однообразие используемых аргументов. Главным их них является принадлежность к определенной нации или группе людей, служащая способом первичной классификации предлагаемой информации и дифференциации аудитории. Более того, информируя об одном и том же событии, сайты одной медийной компании на разных языках акцентируют аспекты, касающиеся конкретной страны. Так, первая пресс-конференция новоизбранного американского президента Трампа (11 января 2017 года) была представлена заголовками с различным содержанием на сайтах Би-Би-Си на разных языках. На англоязычном сайте речь шла о реакции политика на обвинения в компромате (*Angry Trump blasts 'fake news' disgrace*), русскоязычная версия сообщала о его будущих взаимоотношениях с российским президентом (*Трамп не уверен, что ему удастся наладить отношения с Путиным*), а украиноязычный вариант сравнивал нового американского лидера с его соперницей, на которую украинское руководство возлагало большие надежды (*Трамп пообіцяв бути з Путіним «жорсткішим» за Клінтон*).

Однако ни риторика как убеждение, ни риторика как наука невозможны без знания закономерностей функционирования человеческого разума, что создает условия для формирования когнитивной риторики, предложенной независимо друг от друга двумя исследователями: Дэном Спербером, который связал ее с разумом (mind), и Марком Тернером [44], соотнесшей ее с человеческим мозгом [21, с. 280].

В настоящее время когнитивная риторика определяется в двух перспективах: онтологической, т.е. относительно участников коммуникации, и гносеологической, т.е. в аспекте применяемых методов исследования. Онтологически – с позиции отправителя – этот подход рассматривается как исследование языковых средств и стратегий, используемых для влияния на позицию и образ мышления получателя [27, с. 9], а с точки зрения взаимодействия адресанта с адресатом трактуется как

изучение фундаментальных когнитивных процессов с позиций отправителя и получателя [41, с. 276].

Гносеологически когнитивная риторика рассматривается как применение познавательных процедур для исследования средств убеждения, т.е. как анализ взаимодействия между когнитивной семантикой, стремящейся понять, как мы обычно осмысляем, воображаем и понимаем, и риторической теорией, направленной на осознание того, как мы концептуализуем, представляем и размышляем в конкретных ситуациях [33, с. 455]. Несомненно, эти две группы определений взаимодействуют, ибо автор должен предвидеть – зачастую интуитивно – концептуальные структуры реципиента, на которого он пытается повлиять. Поэтому при интегрированном понимании, объединяющем онтологию и эпистемологию, когнитивную риторическую рассматриваем как теорию и практику убеждения, основанную на лингвокогнитивной методологии.

Современные когнитивно-риторические исследования, в основном, пока еще атомистические. Оставляя в стороне античное учение, они принимают во внимание отдельные ментальные процедуры: концептуальную метафору [22, с. 220], силовую динамику [33, с. 455], образ-схемы [9, с. 229], концептуальную интеграцию [18, с. 287], когнитивную грамматику [41, с. 282]. Однако, создание завершенной когнитивно-риторической теории представляется невозможным без адаптации античной теории к современным коммуникативным реалиям и теоретическим воззрениям.

Наблюдаемое ныне взаимодействие трех составляющих процесса коммуникации – когнитивной, риторической и медийной – дает основания для вывода о формировании риторики медийного дискурса, или когнитивной медиариторики, которая при изучении воздействия учитывает роль различных каналов коммуникации, с одной стороны, и концептуальных структур адресата, с другой. Следовательно, когнитивную риторическую медийного дискурса определяем как междисциплинарное учение о влиянии или выявлении воздействия на аудиторию с учетом взаимодействия концептуальных структур с различными медиа, понимаемыми в широком смысле: они включают как язык, так и технические средства распространения информации [32].

С учетом рассмотренных выше канонов текстопостроения выделяем три стадии когнитивно-риторического анализа медийных текстов: инвентивный, диспозиционный, элокутивный.

Первый – инвентивный – этап анализа состоит в установлении потребностей, с которыми связана тема отдельного сообщения, и выполняемых при этом лингвокогнитивных операций. Для мотивационного анализа содержания текста используем классификацию потребностей, предложенную Абрахамом Маслоу, разделившим их на физиологические, безопасности, принадлежности, репутации, самоактуализации [31, с. 40]. Тематику текстов соотносим с названными потребностями с помощью ключевых слов непосредственно или опосредовано. При прямой номинации слово указывает на конкретную потребность, например, единицы *mother*, *father*, *child* сигнализируют о принадлежности к семье. Опосредованную связь потребностей с ключевыми словами выявляем через семантический анализ словарных дефиниций с

последующей концептуальной реконструкцией значения. Указанные потребности также служат основой для дифференциаций стратегий организации текстов, определяющих отбор предикатов.

Второй – диспозиционный – этап анализа направлен на выявление последовательности линеаризации содержания в соответствии с выделенными выше риторическими стратегиями воздействия на потребности.

На третьем – элокутивном – этапе воссоздаем тактики, определяющие выбор языковых средств, подчиненных предикатам, учитывая при этом способы воздействия: пафос, предполагающий эксплицитную или имплицитную апелляцию к потребностям; этос, связанный с саморепрезентацией автора или представлением других референтов; логос, обращенный к разуму. Тактики апелляции к потребностям, связанным с пафосом, определяют употребление мотивационных номинативных единиц, именующих субъектов, деятельность которых направлена на удовлетворение базовых потребностей личности [3, с. 7].

Продемонстрируем реализацию предложенной методики на примере сообщения под заголовком *Antonov An-225 Mriya touches down in Australia* о полете украинского самолета-гиганта в Австралию: (1) *Thousands of Australian aircraft enthusiasts have watched the world's largest plane, the Antonov An-225 Mriya, arrive in Perth.* (2) *The 84m-long plane, which weighs 175 tonnes without cargo or fuel, was transporting a 117-tonne generator.* (3) *Traffic blocked roads on Sunday as crowds gathered to watch the plane's arrival.* (4) *The plane picked up its cargo in Prague and stopped at locations in the Middle East and Asia on its way to Australia* (BBC 16 May 2016).

В приведенном тексте стратегия самоактуализации, освещающая успешный перелет самолета-гиганта, представлена предикатами, изображающими событие в соответствии с когнитивной операцией приближения (*zooming-in*), т.е. от внешнего восприятия летательного аппарата к его сущностным характеристикам, скрытым от наблюдения: приземление (*touches down*), наблюдение собравшимися (*have watched*) и функции самолета (*was transporting, picked up*). С учетом выдвигания языковых единиц дифференцируем три тактики акцентирования: летательного аппарата в заголовке, блоках главного события (2) и комментариев (4); наблюдателей, обозначенных словосочетанием *thousands of Australian aircraft enthusiasts* в (1); проблем с транспортом, обозначенным существительным *traffic* (3).

Таким образом, когнитивная медиа-риторика как один из междисциплинарных подходов раскрывает взаимодействие автора с аудиторией с учетом значительного количества параметров: каналы коммуникации, тематика текстов, тип дискурса, способы воздействия и когнитивные структуры языковой личности. Все эти характеристики требуют дальнейшего исследования для создания завершенной теории.

ЛИТЕРАТУРА

1. Андришина Е.И. Лингвориторическая методика дифференциации коллективной авторизации в англоязычном журнальном дискурсе / Е.И. Андришина // Лингвориторическая парадигма: теоретические и прикладные аспекты. – Сочи, 2016. – № 21. – С. 9–11.

2. Аристотель. Поэтика. Риторика / Аристотель. – СПб. : Азбука, 2015. – 320 с.
3. Волков А. А. Курс русской риторики: пособие для учеб. заведений / А. А. Волков. – М. : Наука, 2001. – 474 с.
4. Воротникова Ю. С. Реализация новостного дискурса в электронных англоязычных СМИ: дисс. ... кандидата филол. наук : 10.02.04 / Воротникова Юлия Сергеевна. – СПб., 2005. – 192 с.
5. Данильченко І.В. Мовна особистість американського журналіста: гендерний і віковий аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / І.В. Данильченко. – Одеса, 2014. – 19 с.
6. Потапенко С. І. Вербальні ефекти публічного виступу: когнітивно-риторичний ракурс (на матеріалі інавгураційних звернень Барака Обами та Віктора Януковича) / С. І. Потапенко // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія Філологія. – 2011. – Т. 14, № 1. – С. 102–108.
7. Рождественский Ю. В. Принципы современной риторики / Юрий Владимирович Рождественский. – М. : Флинта, 2003. – 176 с.
8. Aristotle. The Art of Rhetoric / Aristotle. – L. : Penguin Classic, 1991. – 304 p.
9. Bonnefille S. Obama's and Sarkozy's remarks at the U.N.'s Climate Change summit : A contest between figurative and literal language?» / S. Bonnefille // Texts and Minds : Papers in Cognitive Poetics and Rhetoric. – Frankfurt am Main : Peter Lang, 2012. – P. 225–243.
10. Burke K. A Rhetoric of Motives / K. Burke. – California : University of California Press, 1969. – 356 p.
11. Burke M. Rhetoric and Persuasion / M. Burke // The Cambridge Encyclopedia of the Language Sciences. – Cambridge : Cambridge University Press, 2007. – P. 43–45.
12. Campbell K. K. Modern rhetoric / Karlyn Kohrs Campbell // Encyclopedia of Rhetoric. – Oxford : Oxford University Press, 2007. – P. 517–527.
13. Cicero. On the Orator / Cicero. – N.Y. : Oxford University Press, 2001. – 480 p.
14. Craig R. Communication / Robert Craig // Encyclopedia of Rhetoric. – Oxford : Oxford University Press, 2007. – P. 125–146.
15. Crowley S. F. Ancient Rhetorics for Contemporary Students / S.F. Crowley, D.B. Hawhee – [5th ed.]. – L. : Pearson, 2012. – 416 p.
16. Deuze M. The web and its journalism : Considering the consequences of different types of news media online / M. Deuze // New Media & Society. – 2003. – Vol. 5, No 2. – P. 203–230.
17. Getty J.A. Elements of Rhetoric : Exhibiting a Methodical Arrangement of All the Important Ideas of the Ancient and Modern Rhetorical Writers : Designed for the Use of Colleges, Academies, and Schools / J.A. Getty. – Philadelphia : Nabu Press, 2010. – 142 p.
18. Gomola A. Cognitive mechanisms at work and their perlocutionary effect in Catholic preaching. A case study / A. Gomola // Texts and Minds : Papers in Cognitive Poetics and Rhetoric. – Frankfurt am Main : Peter Lang, 2012. – P. 287–298.
19. Griswold Ch.L. Plato on Rhetoric and Poetry [electronic resource] – Access mode : <http://plato.stanford.edu/entries/plato-rhetoric/>

20. Hamilton C. Genetic Roulette : On the cognitive rhetoric of biorisk / Craig Hamilton // *Cognitive Models in Language and Thought*. – Berlin : Mouton de Gruyter, 2003. – P. 353-393.
21. Hamilton C. A cognitive rhetoric of poetry and Emily Dickinson / Craig Hamilton. – *Language and Literature*. – 2005. – Vol. 14. – P. 279-294.
22. Hamilton C. Tony Blair's cognitive rhetoric / Craig Hamilton. *Texts and Minds : Papers in Cognitive Poetics and Rhetoric*. – Frankfurt / Main : Peter Lang, 2012. – P. 201–225.
23. Hauser G.A. *Introduction to Rhetorical Theory* / G.A. Hauser. – Long Grove, Ill. : Waveland Press, 2002. – 303 p.
24. Jones B. *Rhetorical Criticism of Online Discourse* / B. Jones. – Florida : University of Central Florida Press, 2011. – 56 p.
25. Kennedy G. *A New History of Classical Rhetoric* / G. Kennedy. – Chichester : Princeton University Press, 1994. – 301 p.
26. Kennedy G. *Classical Rhetoric* / G. Kennedy // *Encyclopedia of Rhetoric*. – 2007. – P. 104–125.
27. Kwiatkowska A. From the editor / A. Kwiatkowska // *Texts and Minds : Papers in Cognitive Poetics and Rhetoric*. – Frankfurt / Main : Peter Lang, 2012. – P. 7–10.
28. Leith S. *You Talkin' to me?* / Sam Leith. – L. : Profiles Books, 2012. – 316 p.
29. Loïc N. *Uncertainty and modernity : why is it so difficult to practice rhetoric today?* // *Deeds and Days*. – Kaunas, 2016. – N. 66. – P. 167–175. Accessed at <https://eltalpykla.vdu.lt/handle/1/33191>.
30. Luhmann N. *The Reality of the Mass Media* / Niklas Luhmann. – Stanford : Stanford University Press, 2000. – 154 p.
31. Maslow A. *Motivation and Personality* / A. Maslow. – N.Y., etc. : Harper and Row Publishers, 1970. – 368 p.
32. McLuhan M. *Understanding Media : The Extensions of Man* / Marshall McLuhan. – Cambridge (Mass.) : The MIT Press 1997. – 365 p.
33. Oakley T. Force-dynamic dimensions of rhetorical effect / Todd Oakley // *From Perception to Meaning: Image Schemas in Cognitive Linguistics*. – Berlin, N.Y. : Mouton de Gruyter, 2005. – P. 444–473.
34. O'Keefe D. *Persuasion* / D. O'Keefe // *Encyclopedia of Rhetoric*. – Oxford : Oxford University Press, 2007. – P. 595–603.
35. Perelman Ch. *The New Rhetoric : A Treatise on Argumentation* / Chaim Perelman, Lucie Olbrechts-Tyteca. – Notre Dame : University of Notre Dame Press, 1969. – 566 p.
36. Plato. «Gorgias» and «Phaedrus» : *Rhetoric, Philosophy, and Politics* / Plato. – L. : Cornell University Press, 1998. – 570 p.
37. Potapenko S. *Cognitive rhetoric of effect : energy flow as a means of persuasion in inaugurals* // *Topics in Linguistics*. – 2016. – Vol.17, N.2. – P. 12–25. Режим доступу : <https://www.degruyter.com/view/j/topling.2016.17.issue-2/topling-2016-0010/topling-2016-0010.xml?format=INT&rskey=4d3EbZ&result=2>
38. Potapenko S. *Rethinking pathos : Media rhetoric of needs* // *Deeds and Days*. – Kaunas, 2016. – № 66. – P. 155–166. Режим доступу : <https://eltalpykla.vdu.lt/handle/1/33191>

39. Quintilian. *Institutio Oratorio. The Orator's Education* / Quintilian. – Cambridge, Mass : Harvard University Press, 2001. – 932 p.
40. Saki M. Rhetoric and critical thinking / M. Saki // *Deeds and Days*. – Kaunas, 2016. – N. 66. – P. 137-154. Режим доступу : <https://eltalpykla.vdu.lt/handle/1/33191>
41. Tabakowska E. Rhetoric : «the most valuable gift of gods» or «the art of deception»? / Elżbieta Tabakowska // *Texts and Minds : Papers in Cognitive Poetics and Rhetoric*. – Frankfurt am Main : Peter Lang, 2012. – P. 273-286.
42. Tolson A. *Media Talk: Spoken Discourse on TV and Radio* / Andrew Tolson. – Edinburgh : Edinburgh University Press, 2005. – 208 p.
43. Toy R. *Rhetoric: A Very Short Introduction* / R. Toy. – Oxford : Oxford University Press, 2013. – 136 p.
44. Turner M. *Reading Minds : The Study of English in the Age of Cognitive Science* / Mark Turner. – Princeton : Princeton University Press, 1991. – 298 p.
45. Van Eemeren F. *A Systematic Theory of Argumentation: The Pragmatic-Dialectical Approach* / Frans Van Eemeren, Rob Grootendorst. – Cambridge : Cambridge University Press, 2004. – 217 p.
46. Wesley J. *The qualitative analysis of political documents* / Jared Wesley // *From Text to Political Position: Text Analysis across Disciplines*. Amsterdam, Phil. : John Benjamins Publishing Company, 2014. – P. 135-159.

УДК 811.112.2'42

Олеся Склярєнко

(м. Переяслав-Хмельницький, Україна)

НІМЕЦЬКИЙ ПОЛІТИЧНИЙ ДИСКУРС ТА КОНЦЕПТ «ДЕМОКРАТІЄ»

Дослідження останніх років дозволяють стверджувати, що на сьогодні політичний дискурс є відображенням суспільно-політичного життя країни, несе елементи її культури, загальні, національні специфічні та культурні цінності. Аналіз політичного дискурсу дозволяє виділити ті концепти і концептуальні опозиції, що є актуальними для певного етапу суспільного життя, вивчити тактики й стратегії спілкування, визначити універсальні й національно-специфічні особливості.

Розвиток німецького політичного дискурсу є досить **актуальним** питанням, адже у сучасному світі Німеччина є визнаним європейським лідером, який у багатьох аспектах визначає політику усього Європейського Союзу, європейського континенту та світу у цілому.

Короткий огляд публікацій по темі. На сьогодні існує досить багато досліджень науковців, які досліджують особливості сучасного німецького політичного дискурсу. Серед них К. Пилипенко, В. Турчин, М. Турчин, Л. Гайдученко, А. П. Чудінов та інші. Але серед усіх вище вказаних досліджень досить мало уваги приділялося особливостям використання концепту «ДЕМОКРАТІЄ», що і стає **метою** нашої розвідки.

Ціллю статті є аналіз метафор, завдяки яким здійснюється об'єктивізація концепту «ДЕМОКРАТІЄ» у німецькому політичному дискурсі.

Матеріалом статті виступають фрагменти статей з онлайн-журналів FAZ-NET, Spiegel та Tagesschau.

Методи дослідження зумовлені метою статті та спираються на: контекстуально-інтерпретаційний аналіз, що застосовується для виявлення та інтерпретації метафор у яких об'єктивується концепт «ДЕМОКРАТИЕ»; порівняльно-стилістичний і семантико-стилістичний методи, які дають змогу визначити стилістичні функції метафоричних одиниць. Вивчення ролі метафоричних елементів концепту ґрунтується на методиці контекстологічного аналізу.

Результати і їх обговорення. Становлення антропоцентричної наукової парадигми сприяло зверненню сучасної лінгвістики до мови як експлікаційного механізму, який відтворює основні когнітивні процеси, пов'язані зі світопізнанням та світорозумінням людини як представника певної лінгвокультури. У цій взаємодії мова виявляє себе як фактор, що формує націю через збереження та передачу культури, традицій, суспільної свідомості певного мовленнєвого колективу [1, с. 18]. Дослідженням взаємозв'язку культури та мови в їх функціонуванні займається лінгвокультурологія, яка відтворює процес мовно-культурної взаємодії, який відображає як цілісну структуровану сукупність одиниць в єдності їх мовного та немовного (культурного) змісту за допомогою систем методів з орієнтацією на сучасні пріоритети та культурні установки [3, с. 82].

У лінгвокультурології суб'єктивні елементи культури досліджуються через її вербалізовані об'єктивні форми, таким чином здійснюється вихід на концептуальну картину світу та менталітет певної етнічної спільноти.

Розгляд концептів в лінгвістичних дослідженнях, як об'єктивних, вербально виражених форм культури, дає змогу, по-перше, виявити особливості когнітивних процесів, які пов'язані з обробкою, збереженням та передачею інформації через їхні вербальні форми, а по-друге, виявити специфічні для певної етнокультурної спільноти базові ментальні процеси світопізнання та світорозуміння, що відтворюються засобами мовної експлікації в національній картині світу.

У зв'язку з домінуванням когнітивно-дискурсивної парадигми [1, с. 17] мова розглядається як важливий механізм відтворення об'єктивних реалій навколишньої дійсності в концептуальній системі людини, яка є її основним продуцентом та користувачем. Політика, як універсально форма взаємовідносин, передбачає фіксацію в семіотичних знакових системах, а відтак фіксується засобами мовного вираження, тож мовна одиниця «Demokratie» виступає як стилістично та емоційно нейтральна, уживана назва концепту «ДЕМОКРАТИЕ» в німецькій мовній картині світу, яка вербалізується у її політичному дискурсі.

У нашій статті мова йде про один з ключових концептів політичного дискурсу – концепт «ДЕМОКРАТИЕ». Понятійна складова досліджуваного концепту відносно спільна у різних лінгвокультурних спільнотах, а ось образний і, зокрема, ціннісний елемент концепту «ДЕМОКРАТИЕ» можуть мати, на думку деяких науковців, суттєві відмінності [2, с. 128]. Дослідники політичного дискурсу відзначають також «метафоричну переповненість» концепту у європейському, американському та українському політичному дискурсі [3, с. 81].

Як раз саме за допомогою метафори вербалізуються відомості образного і ціннісного компоненту концепту. Таким чином метафорична вербалізація концепту «DEMOKRATIE» є досить цікавою.

Пропонована стаття опиратиметься на основні положення когнітивної метафори і метафоризації Дж. Лакоффа, який є основоположником когнітивного вчення про метафору та стверджує, що мисленнєві процеси людини у певній мірі метафоричні і, відповідно, концептуальна система людини підпорядковується і визначається метафорично [6, с. 23]. З цього твердження випливає, що метафоричне мислення є ефективним засобом інформаційної обробки, одиницею створення нових знань та їх збереження.

Об'єктивація когнітивної метафори відбувається за допомоги вербальної метафори, яка активує певні концептуальні структури у пізнанні адресата та надає доступ до ментальної/когнітивної метафори і є, свого роду, каталізатором мисленнєвих процесів і відображенням їх результатів.

У нашому пізнанні вся інформація певним чином структурована. У мовленнєвій картині світу існують стійкі зв'язки між деякими, на перший погляд далекими один від одного понятійними сферами. Ці зв'язки обумовлюють існування багатьох метафор, а також спричиняють появу нових метафор, які базуються на цих зв'язках.

У сучасній лінгвістиці при обговоренні цих зв'язків використовується термін «метафорична модель». За визначенням А.П. Чудінова метафоричною моделлю є установлена, традиційна для певного національного пізнання схема зв'язку між понятійними сферами [4, с. 70]. Дослідник у своїх працях про політичні метафори підкреслює значимість «системи метафоричних моделей» вважаючи її «... важливою частиною національної картини світу та національної ментальності», оскільки вона «... тісно пов'язана з історією народу і сучасною соціально-політичною ситуацією» [5, с.55].

Якщо ми візьмемо за основу запропоновану науковцем систему метафоричних моделей, то вона має містити наступні ключові моделі: 1) початкова понятійна складова; 2) нова понятійна складова; 3) фрейми, які відносяться до даної моделі, тобто фрагменти, одиниці знань, які організовані навколо деяких понять і містять дані про суттєве, типове і можливе для цих понять. Таким чином стає зрозумілим, що «... фрейми структурують початкову концептуальну сферу, а у метафоричних розуміннях вони відіграють важливу роль для нетрадиційної метальної категоризації сфери-магніта»; 4) типові для кожного фрейму слоти, під якими розуміють «елементи ситуації» та «деякі аспекти конкретизації фреймів»; 5) об'єднуючий компонент первинних і метафоричних змістів одиниць розуміння певної моделі; 6) дискурсивна характеристика моделі, тобто екстралінгвістичні параметри певної одиниці; 7) продуктивні моделі [4, с. 131–133].

У цій статті аналізується об'єктивація концепту «DEMOKRATIE» у німецькому політичному дискурсі. У якості предмета дослідження виступають приклади, відібрані методом суцільної вибірки, на політичну тему інтернет-сайтів «DW», «Der Spiegel», «Tagesschau» та «FAZ-NET».

Надалі описані у статті метафоричні моделі об'єктивують концепт «DEMOKRATIE» у німецькому політичному дискурсі і були класифікованими за

початковою понятійною складовою, відповідно класифікації А. Чудінова, що вже була описана нами вище. Класифікація виділених метафоричних одиниць була здійснена за допомогою співвіднесення лексики у метафоричному значенні з об'єктивуючим для цієї лексики концептом-джерелом метафоричного переносу і наступним співвіднесенням цього початкового концепту або «концепту-джерела» з певною частиною концептосфери. Таким чином ми намагалися виявити найбільш значимі для людини сфери суспільної діяльності, які однорідно характеризують мисленеву сферу концепту «ДЕМОКРАТИЕ». Усього нами було виявлено 5 метафоричних моделей, які були найбільш уживаними:

1. REISEN – 13 %
2. KRIEG – 10 %
3. HAUSHALT – 8,7 %
4. WIRTSCHAFT – 9,3 %
5. SOZIALES LEBEN – 5,3 %.

На даний момент ми зупинимо свою увагу на описі метафоричної моделі REISEN, адже вона є найчастотнішою у наших прикладах і налічує 24 метафори, або 13 % від інших прикладів.

Всі відібрані метафоричні одиниці цієї метафоричної моделі, які об'єктивують концепт «ДЕМОКРАТИЕ», відносяться до фрейму «ПЕРЕБУВАННЯ У ДОРОЗІ», який складається з таких слотів: 1.1. «ДОРОГА ТА НАПРЯМОК» (17 метафор) та слот 1.2. «ПРИБУТТЯ» – 7 метафор.

Таким чином даний фрейм охоплює інформацію про напрямок і маршрут руху, прибуття до пункту призначення на будь-якому транспортному засобі, про сам процес подорожі з усіма етапами.

Тож перейдемо безпосередньо до самих слотів. Слот 1.1. «ДОРОГА ТА НАПРЯМОК» (17 метафор). Не дивлячись на досить високу частотність при об'єктивації концепту «ДЕМОКРАТИЕ» цей слот виділяється малою варіативністю метафоричних одиниць: *der Weg zur Demokratie, die Richtung der Demokratie, die Distanz der Demokratie, der Schritt zur Demokratie*.

У процесі аналізу метафор слоту «ДОРОГА ТА НАПРЯМОК» виявилось, що у метафоричних одиницях, які об'єктивують концепт «ДЕМОКРАТИЕ», метафоричним значенням більш наповнені іменники: «Die Studie kommt zu dem Schluß, dass jeder siebte Muslim «problematische Einstellungsmuster» vorweist. Das beziehen die Autoren auf eine hohe Distanz zur Demokratie und eine hohe Akzeptanz von politisch-religiös motivierter Gewalt» [8].

Серед досліджених прикладів нашу увагу привернули також метафори у значенні яких одночасно використовуються дві лексики і метафоричне значення формується за формулою **Substantiv+Verb**: «Kutschid Kasuri habe ihm zugesichert, dass Pakistan den Weg der Demokratie und des Friedens weitergehen werde so Steinmeier, Kasuri versprach freie und faire Parlamentswahlen Ende dieses Jahres» [10].

У семи випадках (16,67%) метафоричне значення мали одночасно два іменника: «Bei einem Sieg wurde die Reform noch weitere Schritte in Richtung der sozialistischen Demokratie bedeuten, die Chavez anstrebt» [9].

Дієслово у метафоричному значенні було виявленим усього лише 1 раз, що складає лише 2,38 % метафор досліджуваного слоту.

«Fortsetzung der eingeleiteten Reformen in der Ukraine. Ihm zufolge muss die Staatsmacht weitere Schritte in Richtung WTO-Beitritt unternehmen sowie die Demokratie weiter voran bringen» [7].

Тематика статей, у яких концепт «ДЕМОКРАТИЕ» актуалізується/об'єктивується за допомогою метафор слоту «ДОРОГА ТА НАПРЯМОК» різноманітна, але перевага статей надається опису саме внутрішньої політики Німеччини (9 контекстів – 21,42 %). У семи контекстах відчувається критичне ставлення адресанта до внутрішньої політики Федеративної Республіки: «Je größer der Datenberg wird, desto größer werden auch die Missbrauchsrisiken», sagte Schaar. Dabei gehe der Trend vom konkreten Verdacht zunehmend zur verdachtlosen Datenspeicherung. „Wenn das so weitergeht“, dann hat die Demokratie einen schweren Weg vor sich». Schaar erinnerte dabei an den einstigen Chef der DDR-Staatssicherheit, Erich Mielke, der auch «gedacht hat, er muss alles wissen». Zwar unterstellte er Niemandem, dass er den Überwachungsstaat wollte, «aber man muss klar sein, wo es hingeht» [9].

Другий за частотою використання у німецькому політичному дискурсі є слот «ПРИБУТТЯ»: ankommen, kommen, landen, fest verankert sein. У цьому слоті найбільш частотнішою у своєму використанні є метафора «Rückkehr zur Demokratie» (4 метафори – 5,10 %) для якої також характерною є мала варіативність за високої частотності звернення адресантів до неї для представлення концепту «ДЕМОКРАТИЕ»: die Rückkehr zur Demokratie, die Wiederkehr zur Demokratie, auf den Weg der Demokratie zurückzukehren.

Для характеристики / оцінки концепту «ДЕМОКРАТИЕ» за допомогою метафор слоту «ПРИБУТТЯ» у метафоричному значенні використовується іменник (4 метафори – 51,61 %), а також дієслова (3 метафори – 32,26 %). Наприклад: «1999 hatte Pervez Musharrat mit einem Militärputsch die Macht in Pakistan übernommen. Seitdem beteuert er immer wieder, nur die geordnete Rückkehr zur Demokratie im Sinn zu haben» [10].

Або: «Hier in Oaxaca ist diese Demokratie noch nicht angekommen», meint Alejandro Cruz «hier herrscht und unterdrückt nach wie vor die PR» [7].

Найчастіше за допомогою метафор цього слоту описується політична ситуація і можливості встановлення демократії у Росії та Пакистані, при цьому також варто зауважити, що 5 метафор з усієї вибірки використовуються у негативному значенні, а інші 2 контексти можна окреслити як лексично нейтральні. Звернімо увагу на наступні приклади: «Putins Russland ist viel mehr Konkurrent und Gegner als Freund. Das Land hat unter dem ehemaligen KGB-Agenten den Weg zur Demokratie so weit verlassen, dass eine schnelle Rückkehr nicht zu erwarten ist» [7]. Та «Zugleich rief die frühere pakistanische Ministerpräsidentin Staatschef Pervez Mushartaf auf, seinen Posten als Armeeschef aufzugeben und zur Demokratie zurückzukommen. «Die Menschen in meinem Land wollen, dass die Verfassung wieder hergestellt und freie Wahlen abgehalten werden können. Einen anderen Weg gibt es nicht», sagt sie» [9].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, проаналізувавши все вище зазначене, ми приходимо до висновку, що концепт «ДЕМОКРАТИЕ» досить часто вербалізується за допомогою метафор.

Найчастіше досліджуваний концепт об'єктивується за допомогою одиниць метафоричної моделі «REISEN», що складає 13 % усіх досліджуваних моделей. Найчастіше ця метафорична модель об'єктивується у слотах «ДОРОГА ТА НАПРЯМОК» та «ПРИБУТТЯ», що, виходячи за семантичні рамки інтерпретації, вербалізує постійне прагнення німецького політичного дискурсу до удосконалення внутрішньої та світової політичної ситуації.

За метафоричної об'єктивації концепту «DEMOKRATIE» метафоричним значення здебільшого наповнюються іменники, вже далі слідує модель поєднання моделей Substantiv+Verb або Substantiv+Substantiv, що надає метафоричним моделям стати стичності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белова А. Д. Языковые картины мира в рамках когнитивно-дискурсивной парадигмы // Культура народов Причерноморья. – 2002. – № 29. – С. 17–23.
2. Ильин М. В. Политический дискурс: слова и мысли // Полис. – Красноярск, 1994. – № 1. – С. 127–140.
3. Калішук Д. М. Базові концепти сучасного англomовного політичного дискурсу. Концепт «Демократія» // Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки. – Луцьк, 2009. – № 16 : Філологічні науки. Мовознавство. – С. 81–85.
4. Чудинов А. П. Метафорическая мозаика в современной политической коммуникации // Екатеринбург: Урал. гос. пед. ун-т., 2003. – 248 с.
5. Чудинов А. П. Принципы современной когнитивной лингвистики // Слово, высказывание, текст в когнитивном, прагматическом и культурологическом аспектах. – Челябинск, 2006. – С. 55–56.
6. Lakoff G. Metaphors we live by // George Lakoff, Mark Johnson. – London, the University of Chicago press, 2003. – 256 p.
7. Deutsche Welle [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.dw-world.de
8. FAZ-NET [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.faz.net/s/homepage.html.
9. Spiegel [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.spiegel.de
10. Tagesschau [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.tagesschau.de

УДК 81'42'44: 811.111/ 161.2

*Людмила Славова
(м. Київ, Україна)*

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЗІСТАВНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ЛІНГВОПЕРСОНОЛОГІЇ

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень. Політична лінгводискурсологія, ґрунтуючись на принципах антропоцентризму і неофункціоналізму, на сучасному етапі її розвитку трансформувалася в політичну лінгвоперсоналогію [25; 29; 60] – науку, що дає змогу з нових позицій підійти до аналізу мовної особистості політичного лідера в дискурсах як окремого соціуму, так і у зіставленні. Ідеї політичної лінгвоперсоналогії сягають

теорії мовної особистості [10; 18; 28; 32; 52; 64 та ін.]; *постулатів когнітивної лінгвістики* [4; 11; 24; 37; 80; 51 та ін.], *лінгвокультурології* [15; 18; 19; 30; 44; 61 та ін.]; *теорії комунікації* [8; 53; 59; 63; 71 та ін.]; *теорії політичного дискурсу* [6; 17; 34; 69; 73; 78 та ін.]; *теорії мовленнєвих жанрів* [2, 7; 35; 74 та ін.], а також *концепції комунікативних стратегій* [27; 45; 49].

На сьогодні основними параметрами для виділення типів мовної особистості є: 1) професійний: медійна мовна особистість [9, 52], мовна особистість політика [46; 49], перекладача [3; 14], державного службовця [51]; 2) гендерний [13; 20; 43]: чоловіча [65] / жіноча [75] мовна особистість; 3) віковий: мовна особистість дитини [56]; 4) комунікативний: авторитарна [59], акцентуована [12], харизматична [50] мовна особистість; 5) психофізіологічний: інтравертна / екстравертна [41; 58] мовна особистість.

Свого часу Ю.М. Караулов представив модель мовної особистості на вербально-семантичному, когнітивному й мотиваційному рівнях. Останні пов'язані з проблемою когнітивно-ономасіологічної природи мовної особистості, яку можна розкрити через процедуру реконструкції – центрального методологічного поняття класичної лінгвокомпаративістики, що на сьогодні розуміється значно ширше і корелює з питаннями категоризації і концептуалізації різних фрагментів дійсності, зокрема і політичної, розглядуваної науковцями найчастіше як політичний дискурс – поєднання тезаурусу прецедентних висловлювань, моделей типових мовленнєвих дій і жанрів спілкування, орієнтованих на обслуговування сфери політичної комунікації [17; 42; 52; 70; 73; 77]. Центральним поняттям політичного дискурсу є мовна особистість як когнітивно-дискурсивний феномен, вивчення якої у такому ракурсі становить нову теоретико-методологічну проблему і є об'єктом зіставної політичної лінгвоперсонології. З таких позицій мовну особистість політика визначено як узагальнений образ, що втілює типові риси представників цієї сфери та специфічні риси, притаманні конкретній лінгвокультурі.

Метою є визначення методологічних засад зіставної політичної лінгвоперсонології. Дослідження виконано у руслі когнітивно-дискурсивної парадигми, що зумовлює вибір методик і процедур дослідження мовної особистості політика для визначення когнітивних та дискурсивних аспектів її прояву. Об'єктом зіставної політичної лінгвоперсонології є мовні одиниці різних рівнів, дискурсивні одиниці (комунікативні стратегії та тактики; пресупозитиви), які використовуються політиком. Центральним поняттям в аспекті когнітивно-дискурсивного феномену мовної особистості виступає модель мовної особистості.

Вклад основного матеріалу дослідження. Модель мовної особистості традиційно включає вербально-семантичний, лінгвокогнітивний і мотиваційний рівні [32, с. 41]. Зважаючи на специфіку діяльності громадського діяча базовим рівнем мовної особистості вважаємо не вербально-семантичний, а суспільно-мотиваційний. У професійній діяльності мовна особистість може керуватися власними інтересами, переконаннями, ідеалами, через що й виражається світогляд особистості, крім того, певну роль можуть відігравати ідеали групи, чії інтереси політик представляє, останні не обов'язково повністю збігаються з власними ідеалами політика. Мотиваційний рівень мовної особистості

пов'язаний із потребами, які зумовлюють розвиток і поведінку людини, управляють побудовою текстів і визначають ієрархію смислів і цінностей у мовній моделі світу [32, с. 54], актуалізує різні суспільні стосунки. Потреба в належності відображена у входженні людей до різних соціальних груп; потреба в самоактуалізації пов'язана з реалізацією здібностей людини [404, с. 46]. Основу дослідження суспільно-мотиваційного рівня мовної особистості склали праці Ю.М. Караулова [32, с. 54]; теорія людської мотивації по А. Маслоу, теорія потреб П.В. Симонова [57], гіпотеза М.Ф. Алефіренко [1] про цінності як орієнтири для вибору форм і способів задоволення потреб.

До найважливіших складників структури мовної особистості належать комунікативні стратегії та тактики, що підпорядковані її потребам. Їхня реалізація спрямована на досягнення певної комунікативної мети та задоволення потреб особистості [199; 303; 380 та ін.]. Мовна особистість має потребу в самопрезентації, яка дає можливість реалізовувати інші потреби. Останні модифікуються залежно від культурних, соціально-рольових та ситуативних обставин спілкування. П.В. Симонов виділяє такі групи базово-родових людських потреб: вітальні, соціально-комунікативні, ідеальні, діяльнісно-допоміжні [57].

Цінності як орієнтири для вибору форм і способів задоволення потреб включають [1]: 1) вітальні: життя, здоров'я, якість життя, природне середовище та ін.; 2) соціальні: соціальне становище, статус, працелюбність, багатство, професія, сім'я, терпимість, рівноправність статей та ін.; 3) політичні: свобода слова громадянська свобода, законність, громадянський мир та ін.; 4) моральні: добро, благо, любов, дружба, обов'язок, гідність, порядність та ін.; 5) релігійні: Бог, божий закон, віра, спасіння та ін.; 6) естетичні: краса, ідеал, стиль, гармонія.

Цінності можуть бути загальнолюдськими, національними, груповими, сімейними, індивідуально-особистісними. Загальнолюдські цінності характеризуються тим, що визнаються великою кількістю людей, як у часі, так і в просторі. До них відносяться найважливіші життєві істини, сталі норми (любов та повага до ближнього, чесність, милосердя, мудрість та ін.). Національні цінності займають важливе місце в житті кожного народу та окремої людини. Національні цінності є більш конкретними та матеріалізованими. До національних духовних цінностей відноситься все те, що створює специфіку етнокультури. Групові цінності об'єднують порівняно невелику кількість людей. Вони відображають певні соціально-культурні уподобання у сфері лінгвокультури.

Таким чином, з-посеред основних плідних для нашої праці ідей на рівні суспільно-мотиваційного дослідження мовної особистості знаходяться такі: мовна особистість має потребу в самопрезентації, яка дає можливість реалізовувати інші потреби, що модифікуються залежно від культурних, соціально-рольових та ситуативних обставин спілкування; мотиви зумовлюють поведінку; комунікативні стратегії та тактики підпорядковані її потребам.

Лінгвокогнітивний рівень репрезентований моделлю світу [32, с. 54] і знаходить своє відображення в мові, підпорядковуючись мотиваційному рівню, який визначає сутність мовної особистості, адже потреби та цілі зумовлюють розвиток і поведінку людини [32, с. 54].

Культурна традиція етносоціуму зумовлює певне світобачення мовної особистості політика. Вона втілює сукупність системних, функціональних, культурологічних параметрів носія мови, вміщує національно-культурну іпостась [26, с. 30]. Вивчення мовної особистості політика з позицій лінгвокогнітології дозволяє проаналізувати її вияв у певному просторі однієї культури, визначивши її етнічну картину світу, лінгвокультурну компетенцію, співвідношення мовної та концептуальної картини світу та особливості її ментальності.

Методологічну основу дослідження лінгвокогнітивного рівня мовної особистості слугували праці Ю.М. Караулова [32], теорія когнітивного стилю М.А. Холодної [67], положення С.І. Потапенка про лінгвокогнітивний рівень мовної особистості [52], теорія О.С. Кубрякової [37] про пізнавальну діяльність індивіда; теорія концептуальної метафори Дж. Лакоффа та М. Джонсона [80].

Кожна мовна особистість має свій власний, неповторний когнітивний стиль поведінки в процесі міжособистісного спілкування. Когнітивний стиль мовної особистості базується на певних параметрах. Мовна особистість проявляється передусім у мовленнєвій поведінці, яка детермінується статусно-рольовою взаємодією мовців та їхніми індивідуально-особистісними та ідіоетнічними характеристиками. Під час інтеракції політики використовують весь арсенал мовних і мовленнєвих засобів для досягнення мети, і якщо вона досягнута, то процес комунікації вважається успішним. Ефективність комунікативного процесу значною мірою залежить від того, наскільки збігаються полюси когнітивного стилю адресанта та адресата/адресатів. Якщо когнітивні стилі комунікантів не збігаються, то відбувається конфлікт стилів. Останній є однією з причин виникнення непорозуміння, при якому створюється ситуація, коли комуніканти не сприймають один одного. Оскільки мовна особистість мислить у межах того когнітивного стилю, який у неї склався, то вона схильна думати, що те, як вона сприймає та категоризує навколишній світ, є єдиним правильним.

Поняття когнітивного стилю з'явилося у психоаналітичній традиції для опису стабільних індивідуально-своєрідних способів прийому інформації, а також характеристик, що впливають на перебіг різноманітних пізнавальних процесів [76, с. 61]. У спеціальній літературі виділяють такі аспекти вивчення когнітивного стилю: 1) стиль як індивідуально-специфічний спосіб поведінки, тобто характеристика процесу діяльності [67, с. 17–21]; 2) стиль як сукупність відмінних рис творчості певного автора, тобто характеристика продукту діяльності [67, с. 17–21]; 3) відносно стійкі індивідуальні особливості пізнавальних процесів суб'єкта, що виражаються в пізнавальних стратегіях, які він використовує [62, с. 164].

Сучасне розуміння сутності та функцій когнітивного стилю особистості полягає в інтерпретації його як системи індивідуальних та індивідуально-типологічних особливостей набуття психологічного досвіду [38, с. 8]. З позицій когнітивної лінгвістики когнітивні стилі трактуються як індивідуальні способи переробки інформації про своє оточення у вигляді індивідуальних відмінностей у сприйнятті, аналізі, структуруванні, категоризації та оцінюванні того, що відбувається [67, с. 38] і співвідносяться зі стилем передачі інформації, поведінкою особистості в різних ситуаціях спілкування.

Когнітивний стиль як результат взаємодії індивідуальних особливостей процесів прийому та переробки інформації людиною постійно проявляється при вирішенні пізнавальних завдань. Кожний політик свідомо або несвідомо вибирає один із багатьох наявних у культурі способів організації інтеракції залежно від того, як він осмислив комунікативно значимі параметри середовища, у якому здійснюється інтеракція, які характеристики партнера він узяв до уваги, яку мету він переслідує, наскільки успішно він володіє вміннями варіювати стратегіями взаємодії в тих чи інших умовах [22, с. 84]. Когнітивний стиль має культурну специфіку, оскільки представники різних культур сприймають світ по-різному. Вибір вербальних та невербальних засобів залежить від ситуації спілкування, етно- та соціокультурних чинників спілкування, статусних ролей комунікантів. Когнітивний стиль мовної особистості також базується на цих чинниках.

Особливості когнітивного стилю політика знаходять своє втілення в стилі передачі інформації, поведінці особистості в різних ситуаціях спілкування, в тому, як вона сприймає та категоризує навколишній світ. Особливу роль у цих процесах відіграють стереотипи і концепти.

Лінгвокогнітивний рівень мовної особистості репрезентований картиною світу, концептами та схемами їхньої взаємодії. Складність використання поняття картини світу в лінгвокогнітивних дослідженнях зумовлена існуванням її різноманітних тлумачень, які акцентують її окремі вияви: перспективу репрезентації світу, засоби її активації та джерела формування [52, с. 30]. На позначення пізнавальної діяльності індивіда існує ціла низка різноманітних термінів а саме: стиль діяльності, пізнавальний стиль особистості, когнітивний стиль, суб'єктна активність [37, с. 4].

Фреймовий підхід допомагає відобразити структуру семантичного наповнення окремого концепту в його прошарках та представити той чи інший концепт у системі інших концептів. Виділення у фреймовій структурі константних та перемінних позицій дозволяє виявити національну специфіку та загальнокультурний компонент фрейму. У структурі фреймів фіксуються термінали, обов'язкові компоненти, які завжди присутні у цій ситуації [33, с. 47].

Як зазначалось вище, лінгвокогнітивний рівень мовної особистості також репрезентований концептами. Взаємозв'язок мови, мислення й культури визначає національно-культурну специфіку представлення концепту з позиції аналізу засобів його вербалізації, яка полягає в прототиповому уявленні представників тієї чи іншої лінгвокультури про певний феномен навколишнього світу. Образну складову концепту найбільш влучним способом можливо представити через аналіз метафоричних моделей.

Дослідження метафори та опис її моделей у лінгвокогнітивному аспекті є об'єктом розвідок багатьох вітчизняних та російських мовознавців. Вони виступали об'єктом дослідження у працях, зокрема А. Баранова [5; 6], В. Вовк [16], Х. Дацишин [23], Ю. Караулова [31], Дж. Лакоффа, М. Джонсона [80], І. Філатенко [66], А. Худолія [68], А. Чудінова [69; 70], Г. Яворської [77] та ін. Зазначимо, що метафоричність притаманна сприйняттю та опису об'єктивної реальності у мисленні/мові людини. Сутність метафоричності полягає в описі реалії однієї сфери життєдіяльності через номінації інших сфер [6; 69; 79 та ін.].

Метафори об'єктивують знання, зокрема політиків, про соціально-політичну реальність своєї країни та світу в цілому в категоріях інших сфер (онтологічної, просторової, структурної).

У слові, яке вживано у переносному значенні, завжди залишається пам'ять про його первісне, пряме значення. Зв'язуючим елементом переносного і прямого значення є спільні семи, які слугують семантичною основою для метафоричного переносу назви. Такий елемент дозволяє вяснити, чому поняття структура сфери-джерела підходить для позначення елементів іншої концептуальної сфери.

Якщо політичні реалії уподібнюються певному артефакту, то реалізується артефактна метафорична модель; якщо людині, соціальному або природному феномену – антропоморфна, соціоморфна і природоморфна.

Таким чином, з-посеред основних плідних для нашої праці ідей на рівні лінгвокогнітивного дослідження знаходяться такі: підходи до визначення структури концепту, фреймова семантика, теорія когнітивного стилю особистості, теорія концептуальної метафори.

Дискурсивно-вербальний рівень враховує жанровий, тактико-стратегічний та прецедентний аспекти діяльності мовної особистості політика, а дискурс є середовищем його комунікативної діяльності. Дискурс – одне з основних понять антропологічної парадигми. Оскільки людина грає в суспільстві різні ролі – соціальні, культурні, професійні, міжособистісні та інші, то в дослідження мовної особистості залучаються дискурс та дискурсивні (комунікативні) особливості людини [36, с. 15].

На сучасному етапі розвитку дискурсознавства відбувається інтегрування двох основних напрямів дослідження: 1) комунікативного, згідно з яким творення дискурсу пов'язується з розширенням сфер функціонування мови; 2) діяльнісного, відповідно до якого мова розглядається як один із засобів забезпечення соціальної активності людини [52, с. 7]. Іншими словами, з одного боку, дискурс – це текст, «занурений у життя», «мова у житті», тобто текст як результат цілеспрямованої соціальної дії, як фокус дій мовних і мовленнєвих, соціокультурних і прагматичних, когнітивних і психологічних факторів [2, с. 136–137]; а з іншого – дискурс відтворює соціальні інститути, культурні схеми, системи цінностей соціуму [42, с. 41].

Комунікативний підхід до аналізу дискурсу реалізується, зокрема в теорії мовленнєвих актів [47], кооперативних принципах та імплікатурах [21], прагматичних типах речень [53].

Методологічну основу дослідження дискурсивно-вербального рівня мовної особистості слугували праці О. Кубрякової [36], Н. Арутюнової [1], М. Макарова [42], В. Карасика [29; 30], Дж. Остіна [47], Г. Грайса [21], Г. Почепцов [54] та ін., положення про дискурс як соціального конструкту дійсності, у межах якого виокремлюється політичний дискурс як інституційний вид діяльності мовної особистості. Ракурс її діяльності проявляється через вибір певних тактико-стратегічних ходів для досягнення комунікативної мети.

У процесі своєї дискурсивної діяльності мовна особистість вибирає мовленнєві стратегії та конкретні мовні форми для найбільш адекватної передачі

інформації. Мовна особистість може проявляти себе успішно або неуспішно в конкретних видах дискурсу, жанрові особливості якого мають свої параметри.

Стратегії спілкування безпосередньо співвідносяться з інтенціями комунікантів; якщо ці інтенції мають глобальний характер, то йдеться про власне стратегії дискурсу, що внутрішньо притаманні йому. Якщо мова йде про досягнення часткових цілей в рамках того чи іншого жанру певного типу дискурсу, то мають на увазі чи локальні стратегії, чи комунікативні тактики [28, с. 82]. Мовні засоби, які використовуються для мовленнєвого впливу, відображають не тільки індивідуальні риси мовної особистості, а також і особливості та закономірності, притаманні тій чи іншій комунікативній культурі. Комунікативна культура – це сукупність норм і традицій спілкування, що діють у рамках певної національної культури.

Найбільшою мірою релевантним для визначення мовної особистості політика у зіставних мовознавчих студіях є її аналіз у лінгвокогнітивному та дискурсивно-вербальному ракурсах. Відповідно до аспектів вияву мовної особистості політика застосовані релевантні методи та прийоми аналізу мовного матеріалу. Зіставна політична лінгвоперсонологія базується на традиційних загальнонаукових методах, лінгвістичних методах аналізу мовних даних та специфічних методах, характерних для цього напрямку мовознавчих розвідок.

Методологія реконструкції мовної особистості політика на матеріалі американського й українського політичного дискурсу передбачає п'ять взаємопов'язаних етапів аналізу.

На першому етапі дослідження на основі застосування *методу наскрізної вибірки* з текстів промов, інтерв'ю, дебатів, прес-конференцій американських і українських політичних діячів, вилучених з американських та українських Інтернет-джерел і періодичної преси початку XXI століття (1992–2013 рр.) відібрано ті мовні одиниці, на основі яких відтворено *індивідуальний портрет* (вік, гендер, статус) мовної особистості американського та українського політиків. *Зіставний метод* був основним, за допомогою якого було здійснено зіставну інтерпретацію мовних засобів вираження вікових, гендерних і статусних характеристик мовної особистості, на основі яких відтворено індивідуальні портрети американських і українських політиків та виявлено їх спільні й відмінні параметри.

На другому етапі дослідження внаслідок застосування *концептуального аналізу* було здійснено реконструкцію та інтерпретацію концептів POLITICIAN і ПОЛІТИК. На цьому етапі залучено *аналіз словникових дефініцій*, який дозволив уточнити семну структуру лексичних одиниць, що позначають ім'я концепту.

На основі *концептуального аналізу*, який базується на з'ясуванні послідовності вербального конструювання реальності, до якої адресат не має перцептивного доступу [52], було змодельовано структуру концептів POLITICIAN і ПОЛІТИК. Із залученням *компонентного аналізу* було здійснено опис семної структури лексичних одиниць, які вербалізують досліджувані концепти. Установлення семантичного об'єму лексем, що вербалізують концепти POLITICIAN і ПОЛІТИК, відбувалося шляхом виявлення диференційних сем, які відрізняються конотативними відтінками значення. Виділені семи маркують мовну картину світу та формують уявлення про структуру концептуальної картини світу

представників американської та української лінгвокультур. Зіставлення семантики мовних одиниць на позначення концептів POLITICIAN і ПОЛІТИК демонструє спільні та відмінні особливості. Так, зокрема, термінальний вузол *мотив* представлений через поняття *power* (влада) в американській лінгвокультурі і *право* – в українській.

Елементи *фреймового аналізу* застосовані для моделювання структури концептів, зокрема змодельовано поняттєвий, аксіологічний та образний складники структур концептів POLITICIAN та ПОЛІТИК, які дали змогу реконструювати *колективний портрет мовної особистості політиків*.

Концепти POLITICIAN і ПОЛІТИК є складними ментально-вербальними утвореннями, базисами яких виступає поняттєва складова, що передбачає вербалізацію найбільш суттєвих ознак соціокультурного феномена політика в окремій лінгвоспільноті. Образність зумовлена асоціативністю мислення політика: типовим є активне вживання політиком поряд з тематично необхідною нейтральною лексикою метафоричних засобів, що сприяє ефективному маніпулюванню свідомістю виборців чи інших політичних опонентів. Наявність аксіологічного компонента пояснюється тим, що оцінність є однією з основних рис політичного дискурсу і політики схильні оцінювати себе та інших. У своїх діях і вчинках вони виражають оцінний компонент.

На третьому етапі проведено *асоціативний експеримент*, за допомогою якого було відтворено асоціативний образ політика, сформований у свідомості американців і українців, – його узагальнено-символічну мовну особистість. Асоціативний експеримент є частиною концептуального аналізу, оскільки він дозволяє експлікувати периферійні ознаки концепту через вербальні асоціації.

Вільний асоціативний експеримент проведений із носіями американського варіанту англійської мови й носіями української мови (паралельно було залучено метод письмового анкетування) в період з червня по вересень 2012 року. Під час експерименту опитано 100 громадян Сполучених Штатів Америки: 48 чоловіків і 52 жінки віком від 17 до 73 років; та 100 громадян України: 39 чоловіків і 61 жінку віком від 18 до 71 року. Респондентам поставлено таке запитання: «Дайте перші 3–7 відповідей-асоціацій на слово англ. *politician* / укр. *політик*». Американці вказували в середньому по 3–4 реакції, а українці – по 5–7.

Елементи *квантитативного аналізу* залучено для виявлення співвідношення між загальнолюдським та етноспецифічним компонентом як периферійною зоною аналізованих концептів, вербалізованою у реакціях опитуваних носіїв мов. *Метод симптоматичної статистики* дав змогу виявити ступінь збігу периферійних ознак концептів POLITICIAN і ПОЛІТИК. Адаптовані процедури статистичного плану продемонстрували розподіл вербальних реакцій у відповідях інформантів за трьома параметрами: вік, стать, статус інформанта.

На четвертому етапі на основі *методики когнітивного моделювання* представлено актуальні метафоричні моделі, які відображають соціально-політичні реалії американського й українського політичного життя. На цьому етапі інвентаризовано не лише метафори, а й перифрази, уособлення та інші, так звані, образні засоби метафоричної групи на основі псевдототожності.

На п'ятому етапі дослідження на основі застосування *інтерпретаційно-текстового аналізу*, *дискурс-аналізу*, *дискурсивно-типологічного аналізу* здійснено жанрово-дискурсивну реконструкцію віртуальної мовної особистості американських та українських політиків. Застосування такої процедури дозволило виокремити кооперативну та конфронтативну макростратегії (А.Е. Левицький) конструювання подій в американському й українському політичному дискурсі. *Інтерпретаційно-текстовий аналіз* використаний для виокремлення дискурсивних контекстів кооперативного та конфронтативного перебігу взаємодії мовних особистостей; *дискурс-типологічний аналіз* [55] – для систематизації жанроутворювальних ознак американського й українського політичного дискурсу.

Елементи *дискурс-аналізу* використано для з'ясування ситуативно-контекстуальних особливостей використання мовного коду у жанрових формах політичного дискурсу. *Прагмасемантичний аналіз* мовленнєвих актів використаний для визначення прагматичної спрямованості дискурсу мовної особистості.

Висновки та перспективи дослідження. 3-посеред основних плідних для нашої праці ідей на рівні дискурсивно-вербального дослідження є положення про дискурс як одного із засобів забезпечення соціальної активності людини, жанрові різновиди дискурсу, дискурсивний прояв мовної особистості, теорії мовленнєвих актів, прагматичних типів речення, комунікативних максим та імплікатурах. Методологічним підґрунтям дослідження є здобутки у галузі когнітології та дискурсології. Когнітивний аспект вивчення мовної особистості залучає до аналізу базові концепти, здійснення концептуального аналізу та виокремлення основних метафоричних моделей. Дискурсивний аспект есплікується через визначення стратегій та тактик, обґрунтування теорії прецедентності, жанрової теорії та теорії мовленнєвих актів. Обраний когнітивно-дискурсивний напрям зіставних досліджень з позицій когнітивної лінгвістики, дискурсології, прагматики, лінгвоперсоналогії виявився ефективним у комплексному дослідженні спільних та відмінних рис у структурі мовної особистості лідера в американському та українському політичних дискурсах. Перспектива дослідження полягає в можливості застосування розробленої методології для розробки типології мовних особистостей у межах зіставної політичної лінгвоперсоналогії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алефиренко Н.Ф. Ценностно-смысловая природа языкового знания / Н.Ф. Алефиренко // Языковая личность: проблемы когнитивности и коммуникации : сб. науч. тр. – Волгоград : Колледж, 2001. – С. 3–11.
2. Арутюнова Н.Д. Дискурс / Н.Д. Арутюнова // Лингвистический энциклопедический словарь. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – С. 136–137.
3. Астафурова Т.Н. Стратегии конфликтного режима делового общения / Т.Н. Астафурова // Проблемы языка и речи в современном лингвистическом пространстве : межвуз. сб. науч. тр. – Волгоград : изд-во ВолГУ, 2005. – С. 25–31.

4. Бабушкин А.П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка / А.П. Бабушкин. – Воронеж : изд-во Воронеж. гос. ун-та, 1996. – 104 с.
5. Баранов А. Очерк когнитивной теории метафоры / А. Баранов, Ю. Караулов // Русская политическая метафора. Материалы к словарю. – М. : Институт русского языка АН СССР, 1991. – 193 с.
6. Баранов А.Н. Предисловие редактора / А.Н. Баранов // Метафоры, которыми мы живем / Дж. Лакофф, М. Джонсон ; пер. с англ. ; под ред. и с предисл. А.Н. Баранова. – М. : Едиториал УРСС, 2004. – С. 7–21.
7. Бахтин М.М. Проблемы речевых жанров / М.М. Бахтин // Автор и герой: к философским основам гуманитарных наук. – СПб. : Азбука, 2000. – С. 249–298.
8. Бацевич Ф. Лінгвістична генологія: проблеми і перспективи / Ф. Бацевич. – Львів : ПАІС, 2005. – 264 с.
9. Беспамятнова Г.Н. Языковая личность телевизионного ведущего : автореферат диссертации на соискание ученой степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Г.Н. Беспамятнова. – Воронеж, 1994. – 24 с.
10. Богин Г.И. Модель языковой личности и её отношение к разновидностям текстов : автореф. дисс. ... на соиск. уч. степ. д-ра филол. наук : спец. 10.02.19 «Общее языкознание, социолінгвістика, психолінгвістика» / Г.И. Богин. – Л., 1984. – 31 с.
11. Болдырев Н.Н. Когнитивная семантика : курс лекций по английской филологии / Н.Н. Болдырев. – Тамбов : изд-во Тамб. ун-та, 2000. – 123 с.
12. Бондаренко Я.О. Дискурс акцентуированных мовних особистостей: комунікативно-когнітивний аспект (на матер. персонажного мовлення в сучасній американській художній прозі) : автореф. дис. ... на здоб. наук. ступ. канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Я.О. Бондаренко. – К., 2002. – 19 с.
13. Борисенко Н.Д. Гендерный аспект репрезентации персонажной речи в английских драматических произведениях конца XX столетия : автореф. дисс. ... на соиск. уч. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Н.Д. Борисенко. – К., 2003. – 20 с.
14. Бушев А.Б. Языковая личность профессионального переводчика / А.Б. Бушев. – Тверь : ООО «Лаборатория деловой графики», 2010. – 265 с.
15. Вежицкая А. Семантические универсалии и описание языков / А. Вежицкая ; [пер. с англ.]. – М. : Языки русской культуры, 1999. – 780 с.
16. Вовк В.Н. Языковая метафора в художественной речи: природа вторичной номинации / В.Н. Вовк. – К. : Наукова думка, 1986. – 142 с.
17. Водак Р. Язык. Дискурс. Политика / Р. Водак. – Волгоград : Перемена, 1997. – 139 с.
18. Воркачев С.Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании / С.Г. Воркачев // Филологические науки. – 2001. – № 1. – С. 64–72.
19. Голубовская И.А. Этнические особенности языковых картин мира : монография / И.А. Голубовская. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2002. – 293 с.
20. Горошко Е.И. Особенности мужского и женского вербального поведения (психолінгвістический анализ) : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.19 «Общее

языкознание, социолингвистика, психолингвистика» / Е.И. Горошко. – М., 1996. – 182 с. – Режим доступа : http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/

21. Грайс Г.П. Логика и речевое общение / Г.П. Грайс // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1985. – Вып. 16. Лингвистическая прагматика. – С. 217–237.

22. Гришаева Л.И. Особенности использования языка и культурная идентичность коммуникантов : монография / Л.И. Гришаева. – Воронеж : Воронежский гос. ун-т, 2007. – 261 с.

23. Дацишин Х.П. Метафора в українському політичному дискурсі (за матеріалами сучасної періодики) : автореф. дис. ... на здоб. наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.08 «Журналістика» / Х.П. Дацишин. – Л., 2005. – 18 с.

24. Жаботинская С.А. Ономаσιологические модели в свете современных направлений когнитивной лингвистики / С.А. Жаботинская // С любовью к языку : сб. науч. тр. – М. ; Воронеж : ИЯ РАН, Воронеж. гос. ун-т, 2002. – С. 115–123.

25. Иванцова Е.В. Проблемы формирования методологических основ лингвоперсонологии / Е.В. Иванцова // Вестник Томского гос. ун-та. – Серия: Филология. – Томск : изд-во Томск. ун-та, 2008. – № 3 (4). – С. 27–41.

26. Иванова С.В. Лингвокультурология и лингвокогнитология: сопряжение парадигм / С.В. Иванова. – Уфа : РИО БашГУ, 2004. – 152 с.

27. Иссерс О.С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи / О.С. Иссерс. – М. : КомКнига, 2006. – 228 с.

28. Карасик В.И. Язык социального статуса / В.И. Карасик. – М. : Гнозис, 2002. – 333 с.

29. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В.И. Карасик. – Волгоград : Перемена, 2004. – 477 с.

30. Карасик В.И. Языковые ключи / В.И. Карасик. – М. : Гнозис, 2009. – 405 с.

31. Караулов Ю.Н. Роль прецедентных текстов в структуре и функционировании языковой личности / Ю.Н. Караулов // Научные традиции и новые направления в преподавании русского языка и литературы : докл. советской делег. на VI конгр. МАПРЯЛ. – М. : Русский язык, 1986. – С. 105–126.

32. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность / Ю.Н. Караулов. – М. : Наука, 1987. – 263 с.

33. Карпенко-Иванова У. Фрейм «вооруженное противостояние» в русской, английской, итальянской культурно-языковой традиции : монография / У. Карпенко-Иванова. – К. : Издательский дом Дмитрия Бурого, 2006. – 232 с.

34. Кочкин М.Ю. Политический скандал как лингвокультурный феномен : автореф. дисс. ... на соиск. уч. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Общее языкознание, социолингвистика, психолингвистика» / М.Ю. Кочкин. – Волгоград, 2003. – 17 с.

35. Крысин Л.П. Речевое общение и социальные роли говорящих / Л.П. Крысин // Социолингвистические исследования. – М. : Наука, 1976. – С. 42–52.

36. Кубрякова Е.С. О понятиях дискурса и дискурсивного анализа в современной лингвистике (Обзор) / Е.С. Кубрякова // Дискурс, речь, речевая деятельность: функциональные и структурные аспекты : сб. обзор. – М. : РАН, 2000. – С. 7–25.

37. Кубрякова Е.С. Человеческий фактор в языке. Язык и порождение речи / Е.С. Кубрякова. – М. : Наука, 1991. – 239 с.
38. Куценко Г.В. Когнітивний стиль особистості у структурі саморегуляції соціальної поведінки : автореф. дис. ... на здоб. наук. ступ. канд. психол. наук : спец. 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології» / Г.В. Куценко. – К., 1998. – 17 с.
39. Левицький А.Е. Перспективи дослідження картин світу в зіставному та перекладознавчому аспектах / А.Е. Левицький // Актуальні проблеми германської філології : матер. III Міжнар. наук. конф., присвяч. 70-річчю від дня нар. проф., д. філол. н. Левицького В.В. (10–12 квітня 2008 р.). – Чернівці : Книги. – XXI, 2008. – С. 17–20.
40. Леонтович О.А. Введение в межкультурную коммуникацию : учебное пособие / О.А. Леонтович. – М. : Гнозис, 2007. – 368 с.
41. Ляпон М.В. Языковая личность: поиск доминанты / М.В. Ляпон // Язык – система. Язык – текст. Язык – способность : к 60-летию чл.-корр. Росс. акад. наук Ю.Н. Караулова. – М. : Институт русского языка РАН, 1995. – С. 260–276.
42. Макаров М.Л. Основы теории дискурса / М.Л. Макаров. – М. : Гнозис, 2003. – 280 с.
43. Мартинюк А.П. Конструювання гендеру в англomовному дискурсі : монографія / А.П. Мартинюк. – Харків : Константа, 2004. – 292 с.
44. Мізін К.І. Усталені порівняння англійської, німецької, української та російської мов в аспекті зіставної лінгвокультурології : дис.... д-ра філол. наук: 10.02.17 / Костянтин Іванович Мізін. – К., 2011. – 485 с.
45. Михалёва О.Л. Политический дискурс как сфера реализации манипулятивного действия : монография / О.Л. Михалева. – Иркутск : Иркутский ун-т, 2005. – 320 с.
46. Мордовин А.Ю. Аргументативные стратегии языковой личности североамериканского политика: на материале дискурса Г. Киссинджера : дисс. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Алексей Юрьевич Мордовин. – Иркутск, 2004. – 239 с.
47. Остин Дж. Слово как действие / Дж. Остин // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1986. – Вып. 17. Теория речевых актов. – С. 22–129.
48. Панова М.Н. Языковая личность государственного служащего: опыт лингвометодического исследования : монография / М. Н. Панова. – М. : изд-во РУДН, 2004. – 323 с.
49. Паршина О.Н. Стратегии и тактики речевого поведения современной политической элиты России : автореф. дисс. ... на соиск. уч. степ. д-ра філол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / О.Н. Паршина. – Саратов, 2005. – 48 с.
50. Петлюченко Н.В. Харизматика: мовна особистість і дискурс : монографія / Н.В. Петлюченко. – Одеса : Астропринт, 2009. – 464 с.
51. Попова З.Д. Понятие «концепт» в лингвистических исследованиях / З.Д. Попова, И.А. Стернин. – Воронеж : Воронежский ГУ, 2000. – 30 с.
52. Потапенко С.І. Сучасний англomовний медіа-дискурс: лінгвокогнітивний і мотиваційний аспекти / С.І. Потапенко. – Ніжин : вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2009. – 391 с.

53. Почепцов Г.Г. Предложение / И.П. Иванова, В.В. Бурлакова, Г.Г. Почепцов // Теоретическая грамматика современного английского языка. – М.: Высшая школа, 1981. – С. 164–281.
54. Почепцов Г.Г. Теория коммуникации / Г. Г. Почепцов. – М.: Центр, 1998. – 352 с.
55. Самохіна В.О. Жарт у сучасному комунікативному просторі Великої Британії і США: текстуальний і дискурсивний аспекти: автореф. дис. ... на здоб. наук. ступ. д-ра філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови» / В.О. Самохіна. – К., 2010. – 36 с.
56. Санджи-Гаряева З.С. Словообразование и становление языковой личности ребенка / З.С. Санджи-Гаряева // Общество, язык, личность. – М., 1996. – Вып. 1. – С. 68–70.
57. Симонов П.В. Высшая нервная деятельность человека: мотивационно-эмоциональные аспекты / П.В. Симонов. – М.: Наука, 1975. – 173 с.
58. Седов К.Ф. Дискурс и личность: эволюция коммуникативной компетенции / К.Ф. Седов. – М.: Лабиринт, 2004. – 320 с.
59. Семенюк О.А. Основи теорії мовної комунікації: навч. посіб. / О.А. Семенюк, В.Ю. Паращук. – К.: Академія, 2010. – 240 с.
60. Серякова И.И. Невербальный знак коммуникации в англоязычных дискурсивных практиках: монография / И.И. Серякова. – К.: Изд. центр КНЛУ, 2012. – 280 с.
61. Слышкин Г.Г. Лингвокультурные концепты и метаконцепты: монография / Г.Г. Слышкин. – Волгоград: Перемена, 2004. – 340 с.
62. Современный психологический словарь / сост. А. В. Петровский, М. Г. Ярошевский. – М.: Мысль, 1990. – 247 с.
63. Солощук Л.В. Вербальні та невербальні компоненти комунікації в англomовному дискурсі / Л.В. Солощук. – Харків: Константа, 2006. – 300 с.
64. Сусов И.П. Личность как субъект языкового общения / И.П. Сусов // Личностные аспекты языкового общения: межвуз. сб. науч. трудов. – Калинин: КГУ, 1989. – С. 3–20.
65. Табурова С.К. Эмоциональный уровень мужской и женской языковой личности и средства его выражения: (на мат. пленарн. дебат. Бундестага): автореф. дисс. ... на соиск. уч. степ. канд. филол. наук: спец. 10.02.19 «Общее языкознание, социолінгвістика, психолінгвістика» / С.К. Табурова. – М., 1999. – 24 с.
66. Філатенко І.О. Сучасна політична метафора в російськомовній газетній комунікації України: когнітивно-прагматичний опис: автореф. дис. ... на здоб. наук. ступ. канд. філол. наук: спец. 10.02.02 «Російська мова» / І.О. Філатенко. – К., 2003. – 20 с.
67. Холодная М.А. Когнитивные стили о природе индивидуального ума / М.А. Холодная. – [2-е изд.]. – СПб.: Питер, 2004. – 384 с.
68. Худолій А.О. Метафора у мові американських публіцистичних текстів / А.О. Худолій. – Острого: вид-во «НаУОА», 2005. – 128 с.
69. Чудинов А.П. Метафорическая мозаика в современной политической коммуникации: монография / А.П. Чудинов. – Екатеринбург: Урал. гос. пед. ун-т, 2003. – 248 с.

70. Чудинов А.П. Россия в метафорическом зеркале: когнитивное исследование политической метафоры (1991–2000) : монография / А.П. Чудинов. – Екатеринбург : Урал. гос. пед. ун-т, 2001. – 238 с.

71. Шевченко І.С. Когнітивно-прагматичні дослідження дискурсу / І.С. Шевченко // Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен : кол. монографія. – Харків : Константа, 2005. – С. 233–236.

72. Шевченко О.Н. Языковая личность переводчика (на материале дискурса Б.В. Заходера) : автореф. дисс. ... на соиск. уч. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / О.Н. Шевченко. – Волгоград, 2005. – 22 с.

73. Шейгал Е.И. Семиотика политического дискурса / Е.И. Шейгал. – М. : ИТДК «Гнозис», 2004. – 326 с.

74. Шмелева Т.В. Модель речевого жанра / Т.В. Шмелева // Антология речевых жанров: повседневная коммуникация. – М. : Лабиринт, 2007. – С. 81–89.

75. Шмульская Л.С. Особенности женской языковой личности (на материале сравнительных конструкций в речи жителей г. Лесосибирска) : автореф. дисс. ... на соиск. уч. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Л.С. Шмульская. – Кемерово, 2003. – 21 с.

76. Юдина Н.В. О возможной связи когнитивных стилей и некоторых языковых процессов / Н.В. Юдина // Вопросы когнитивной лингвистики. – 2006. – № 1. – С. 61–68.

77. Яворська Г. Політичні метафори і політичні сюжети: замітки до діалогу Україна – Європейський Союз / Г. Яворська // Дзеркало тижня. – 2002. – 8 березня. – С. 6.

78. Dijk T. A. van Political Discourse and Political Cognition / T. A. Van Dijk // Politics as Text and Talk. Analytical Approaches to Political Discourse. – Amsterdam : Benjamins, 2002. – P. 204–236.

79. Kövecses Z. Metaphor: A Practical Introduction / Z. Kövecses. – Oxford : Oxford University Press, 2002. – 260 p.

80. Lakoff G. Metaphors We Live By / G. Lakoff, M. Johnson. – Chicago : University of Chicago Press, 2003. – 276 p.

УДК 81'25'373.7 [811.111+ 811.133.1+811.161.2]

Наталія Швець

(м. Переяслав-Хмельницький, Україна)

**АНТРОПОЦЕНТРИЧНІ МОДЕЛІ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ НОМІНАЦІЙ З
КОМПОНЕНТАМИ-ІХТІОНІМАМИ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКОЇ,
ФРАНЦУЗЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ)**

Постановка проблеми. Ономазіологічний механізм мови неможливо уявити без втручання свідомості як «конструктивного відображення людиною матеріального та ідеального планів реальності» [3, с. 21]. Як підкреслює В. Калько, «освоюючи або класифікуючи світ, людина мислить себе діяльною, динамічною істотою, відштовхуючись від власного еґо як від точки відліку. Головним фактором у процесі номінації є прагнення номінатора за допомогою лексичних одиниць відобразити у назві свою картину світу, де предметна

сторона сприймається через причетність до людини, через зіставлення з нею» [7, с. 133].

Проте, як слушно зазначає К. Мізін, антропоцентризм має дві іпостасі: це й спосіб, і інструмент пізнання людиною об'єктивного світу. Перша іпостась передбачає взаємодію при онтогенетичній та філогенетичній вербалізації навколишньої дійсності антропоцентричних номінативних стратегій: будь-який номінативний акт відбувається за умови екстеріоризації та інтеріоризації зовнішнього й внутрішнього світу людини, що фіксується значеннєвою та смисловою структурами номінатом [12, с. 27].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Антропоцентризм як один із провідних принципів сучасної лінгвістики сприяє спрямуванню лінгвістичних розвідок у сферу вивчення людського чинника в мові на матеріалі лексичних [5; 10] та фразеологічних [1; 2; 11] одиниць.

Виділення невирішених раніше частин проблеми. Вивчення внутрішніх мотиваційних моделей найменувань риб досить поширене у сучасному мовознавстві (В. Коваленко, В. Коломієць, С. Стройкова, В. Усачова та ін.), проте проблема фразеологізації іхтіонімів залишається поза увагою науковців, що і зумовило обрання теми цієї розвідки.

Мета статті – ідентифікувати антропоцентричні моделі фразеологічних найменувань риб в англійській, французькій та українській мовах.

Виклад основного матеріалу. Аналіз мотиваційної основи фразеологічних номінацій риб ґрунтується на положенні про метафоричну взаємодію сфер РИБА → ЛЮДИНА. У результаті проведеного дослідження серед фразеологізмів з компонентами-іхтіонімами, що характеризують людину, було виокремлено 7 антропоцентричних моделей: «риба – риси характеру людини», «риба – стосунки між людьми», «риба – людина як фізичний та психоментальний феномен», «риба – поведінка людини», «риба – удача та невдача», «риба – емоційний стан людини», «риба – матеріальний стан людини».

Найпродуктивніша модель – «риба – риси характеру людини». Спільним для англійської, французької та української мови є використання фразеологізмів з компонентами-іхтіонімами для опису таких рис характеру:

– **хитрість**: укр. *ловити рибу в каламутній воді* «використовувати будь-які обставини, всіляко хитрувати для власної вигоди, намагаючись приховати свої дії», *лин вилинає, а карася очеишт* «хитра людина завжди уникне небезпеки», *крутитися, як в'юн на сковороді* «спритно або хитруючи», *і риби наловить, і ніг не замочить* «бути дуже спритним, у негативному значенні»; фр. *ne tient pas l'anguille, qui la tient par la queue* «вугра в руках не втримаєш», *se retourner comme une anguille* «вислизнути з рук» (про особу, яка вислизає тоді, коли здавалося вже, що її тримають в руках); англ. *slippery as an eel* «слизький, як вугор, хитрий, спритний»;

– **слабохарактерність**: англ. *neither fish nor fowl nor good red herring*, фр. *ni chair, ni poisson* мають український відповідник *ні риба ні м'ясо*, що описує людину «слабохарактерну, нерішучу, безвольну, не здатну щось вирішувати самостійно»;

– жадібність: англ. *wouldn't shout if a shark bit you*, де йдеться про людину, яка не закричить навіть якщо її вкусить акула (англійське дієслово *to shout* означає кричати, але також має значення пригощати випивкою, тому у цьому контексті характеризує жадібну людину, що не бажає пригощати друзів випивкою), фр. *il avalerait la mer et les poissons* «надзвичайно жадібна багата людина», укр. *рибу їж, та рибалку не з їж*.

В українській мові існує ціла низка фразеологізмів на позначення рис характеру людини, а саме:

– улесливості: *витися (звиватися, крутитися і т. ін.) в'юном біля кого* «підлещуючись, підлабузнюючись, догоджати кому-небудь»;

– настирливості: *знов за рибу гроші* «невідступно наполягати на чому-небудь, настирливо повторювати те саме»;

– упертості: *становиться, як окунь проти води*, цей вираз описує вперту людину, що наполягає на своєму;

– розважливості: *і риба не плине проти бистої води*, так кажуть про людину обережну, яка не любить ризикувати;

– безгурботності: *гуляє, як риба в морі*, де йдеться про людину безжурну, легковажну;

– невимогливості: *на безриб'ї і рак – риба*, так говорять про відсутність чогось потрібного, але через брак кращого зійде і що-небудь простіше;

– вправності: *в умілого і долото рибу ловить, хорошиий рибак по кльову мусить знати, як рибку звати*;

– скупості: *дешева рибка – погана юшка*.

У французькій мові серед фразеологічних одиниць, мотивованих іхтіонімами, виділяємо ті, що змальовують риси характеру людини, зокрема:

– брехливість: *à la graisse de hareng saur* «фальшивий, брехливий», *noyer le poisson* (дослівно – водити рибу на гачку, «вводити в оману, дурити когось»);

– прискіпливість: *il ne sait à quelle sauce manger le poisson*, цим виразом характеризують особу, якій важко догодити;

– байдужість: *indifférent comme une carpe* «зовсім байдужий».

В англійській мові ледачість людини характеризують виразом *the cat would eat fish, but would not wet her feet* «небажання людини щось робити може перешкодити досягненню мети».

Наступна модель – **«риба – стосунки між людьми»**. Глибинний зміст людського «Я» виявляється в людських стосунках, які проявляються по-різному і з різною інтенсивністю, що знаходить своє відображення і у фразеологізмах з компонентами-іхтіонімами. У всіх досліджуваних мовах іхтіоніми є складовими фразеологізмів на позначення **ворожих стосунків**. В українській мові знаходимо такі фразеологічні одиниці, що описують ворожі відносини: *мати на рибу від кого* «бути вилаяним, покараним», *годувати лящами кого, на те щука в морі, щоб карась не дрімав, пливе щука з Кременчука – куди гляне, трава в'яне, хоч щука вмерла, а зуби не вмрут, нема риби без ості, а чоловіка без злості, окунь з раком не помиряться*.

В англійській мові теж зустрічаються фразеологізми, які характеризують ворожі стосунки: *big fish eat little fish* «багаті і сильні нищать бідних і слабких»,

sharks are circling «бути в небезпеці, мати небезпечних ворогів», *toss one to the sharks* «відправити когось в небезпечне місце без захисту».

У французькій мові для опису ворожих відносин користуються фразеологізмом *engueuler qn comme du poisson pourri* «вилаяти когось останніми словами».

Значна частина стійких виразів на позначення відносин у всіх зіставлюваних мовах присвячена опису любовних стосунків. Сюди відносимо такі французькі фразеологізми як *faire des yeux de carpe pâtée* «кокетувати, пускати бісики», *le mariage de la carpe et du lapin* «дивний, протиприродний союз».

В англійській мові вирази з компонентами-іхтіонімами *there are plenty of other fish in the sea, there are as good fish in the sea as ever came out of it* використовуються для утішання людей, що розлучилися з коханими. Буквально ці звороти означають, що в морі ще залишилася риба, проте риба в даному випадку символізує інших людей, з якими можна буде побудувати любовні відносини.

Цікавою є любовна символіка українського виразу *варити рибу*: «Варила я суху рибу, та й не шумувала, любила я парубонька, та й не шлюбувала. Я ще буду раз варити, буду шум збирати. Я ще буду раз любити, буду шлюбувати!». В народній пісні «Очерет тріщить» кум просить куму: «Звари мені судака, щоби юшка була, і юшечка, і петрушечка, кумо ж моя любя, кумо душечко!», очевидно, тут вираз *варити рибу* описує стосунки між кумами ближчі від дозволеного [6, с. 498].

Фразеологізми, що змальовують стосунки між господарем та гостями зустрічаються в англійській та французькій мові: фр. *l'hôte et le poisson en trois jours (sont) poison* «і гість, і риба стають отрутою через три дні», англ. *fish and guests smell after three days* «гості, що затримуються надовго, набридають господарям».

В англійській та французькій мові виявлено фразеологічні одиниці, в яких фігурує запах оселедця на позначення стосунків, проте інтерпретується він по-різному. Англійський фразеологізм *draw a red herring across the path*, що має значення «навмисно вводити в оману; відволікати увагу від обговорюваного питання; збивати з пантелику», походить від звички волочити по землі мішок з копченими оселедцями, щоб створити штучний слід при тренуванні мисливських собак. У французьких фразеологізмах з компонентом *hareng* запах оселедця, що є досить стійким, асоціюється з родинними стосунками: зворот *la caque (la cale) sent toujours le hareng* (досл.: бочка завжди пахне оселедцями) має такі українські аналоги – горбатого могила виправить, яблуко від яблуні недалеко падає; вираз *la roche sent toujours le hareng* (досл.: кишеня завжди пахне оселедцями) означає, що людина завжди зберігає щось від того середовища, в якому виросла.

Українська мова використовує фразеологізми з компонентами-іхтіонімами на позначення дружніх стосунків: як *риба з водою* «дружно, мирно, у злагоді, нерозлучний з ким-, чим-небудь», як *кіт з оселедцем панькатися* «занадто багато приділяти уваги кому-, чому-небудь».

Мотив припинення стосунків в англійській мові актуалізується через назву-гіперонім *fish*, де вираз *have bigger fish to fry* «мати важливіші справи» застосовується при відмові проводити час з людиною.

У французькій мові фразеологізм, мотивований назвою риби, позначає елемент ділових стосунків: *serrer les cinq sardines* «потиснути руку».

Третьою за продуктивністю виявилася модель «*риба – людина як фізичний та психоментальний феномен*». Найчастіше сталі вирази, мотивовані іхтіонімами характеризують фізичний стан людини. Зокрема, універсальними для усіх названих мов є фразеологічні звороти, що позначають тісноту, наповненість, велику кількість людей на невеликому просторі (англ. *packed like sardines* «набиті, як оселедці в бочці»; *serrés comme des harengs* «повноповнісінько, як оселедців у бочці», *être pressés comme des sardines* «тіснитися, як оселедці в бочці», укр. *як оселедців (у бочці)*).

В українській та англійській мові фразеологізми з компонентами-іхтіонімами є засобами вербалізації відмінного фізичного стану: укр. *дитиночка, як личок* «здорова, гарна дитина», англ. *sound as a trout* «абсолютно здоровий».

Французький вираз *plat comme une limande* та його англійський аналог *as flat as a flounder* характеризують «позбавлене звичайних округлостей, рівне, як дошка, тіло людини».

В українській мові сон, як один зі станів організму людини, також може позначатися за допомогою фразеологізмів: *окунів ловити (носом)* «куняти», *рибу вудити* «дрімати, спати сидячи».

Фразеологічні одиниці, мотивовані назвами риб, у французькій та українській мові використовуються для позначення фізичної активності: фр. *trop de taquereau* «шалений аллор, відчайдушна скачка», *nager comme un poisson* «гарно плавати», *plongeon carpe* «стрибок зігнувшись», *saut de carpe* «стрибок зі збереженням горизонтального положення тіла», *les gros poissons mangent les petits* «хто сильніший, той і правіший», укр. *битися як риба в саку (в сітях, в неводі)* «силкуватися робити що-небудь непосильне».

Психоментальний стан людини у французькій мові теж викликає асоціацію з рибами. Зокрема, усталені порівняння з компонентами-іхтіонімами використовуються на позначення інтелектуальної обмеженості особи: *sot comme une carpe, bête comme une carpe, ignorant comme une carpe*.

Четверта модель – «*риба – поведінка людини*». Манера поведінки людини може виражатися за допомогою фразеологічних номінацій риб у всіх досліджуваних мовах. Ризикована поведінка людини може бути описана через використання фразеологізмів, у складі яких є іхтіоніми, в англійській та українській мовах: англ. *you must lose a fly to catch a trout* «пожертвувати чимось, щоб отримати бажане», *to give a sprat to catch a mackerel* «ризикувати меншим, щоб досягти чогось значного», *throw out a minnow to catch a whale* «ризикнути малим заради великої вигоди», укр. *або рибку з'їсти, або на дно сісти* «ризикуючи, домогтися усього бажаного або все втратити».

Недостойна поведінка влади та її наслідки знаходять своє відображення через порівняння з псуванням риби у всіх зіставлених мовах: фр. *Le poisson commence toujours à sentir par la tête* (дослівно – «риба псується з голови», про недостойну поведінку керівництва або деградацію суспільства), англ. *the fish always stinks from the head downwards* «якщо є якісь проблеми в державі, то винне, у першу чергу, керівництво», укр. *риба смердить (гниє) від голови* «який лідер, такий і колектив».

Досить часто англійські та українські фразеологічні одиниці, мотивовані назвами риб, містять поради щодо правильної поведінки в тих чи інших життєвих ситуаціях. Сюди відносно такі англійські вирази, як *every herring must hang by its own gill* «кожен сам повинен відповідати за власні дії», *all is fish that comes to the net* «кожна можливість має бути використана з вигодою», *better are small fish than an empty dish* «будь вдячним за те, що маєш» та українські прислів'я *лови рибку, як ловиться* «роби все вчасно», *щоб рибу їсти, треба в воду лізти* «для отримання результату треба попрацювати», *не вчи рибу плавати* «того, хто вже вмів щось робити і знає, як слід чинити, не варто переучувати» (використовується як застереження проти зайвих повчань).

Прикладом вербалізації негативної поведінки людини можуть бути такі фразеологічні одиниці: фр. *se battre à la perche* «даремно метушитися», укр. *як карась, у вершу лізти* «поводитися необережно, нерозсудливо», англ. *drink like a fish* «пити алкоголь надмірно».

В українській мові фразеологічні номінації риб описують скромну поведінку людини, до прикладу, *ходить як лин по дну* «поводиться тихо, не привертає до себе уваги», *по суті ж герой, а мовчав, як риба* (тримав свої думки при собі).

Українське прислів'я *риба шукає, де глибше, а чоловік, де краще* описує людину, що вирішує змінити поведінку, сподіваючись на краще, інколи це прислів'я вживається також для виправдання своїх дій, вчинків.

П'ята антропоцентрична модель – «**риба – удача та невдача**». Фразеологічні номінації риб у всіх досліджуваних мовах можуть виступати вербалізаторами бінарних концептів УДАЧА / НЕВДАЧА. За Т. Семегин, термін «бінарні концепти» відображає генетичну основу одиниць мислення, структурувати елементи навколишнього світу за характером їхньої парності/не-парності, а також протилежності як суттєвої ознаки ментального відображення світу загалом та кожного фрагмента дійсності зокрема [14, с. 6]. Осмислення удачі та невдачі в народній свідомості відбувається в таких напрямках: **удача** – щасливий, бажаний, очікуваний результат чого-небудь, сприятливі обставини, **невдача** – невезіння, негативний стан, несприятливі обставини.

Представники когнітивної лінгвістики визнають структурну (польову) організацію концепту [4; 8; 9; 13], тобто наявність у ньому ядра та периферії. Ядро концепту – це основні поняття, семи, зафіксовані у словниках, що формують приядерну зону концептосфери. Периферія – це ті конотативні, асоціативні додатки, які вносяться культурою та реалізуються за допомогою певного набору слів-репрезентантів у різних текстових джерелах: як прецедентних (прислів'я, приказки), так і індивідуально-авторських текстах.

На нашу думку, фразеологічні одиниці з компонентами-іхтіонімами є одним із засобів периферійної вербалізації бінарних концептів УДАЧА / НЕВДАЧА. Мотив удачі прослідковується в таких українських сталих виразах, як *по щучому велінню* «без докладання зусиль; ніби в казці, негайно, дуже швидко», *і риби наловити, і ніг не змочити* «будучи винним, уміло уникнути покарання, нарікань і т. ін.», *спіймати золоту рибку* «стати везучим, досягти чогось значного».

Удача – річ мінлива. То вона на нашому боці і нам постійно щастить, то відвертається від нас, і на зміну їй приходять неспіх. Мотив невдачі у всіх

досліджуваних мовах може виражатися за допомогою зворотів з компонентами-іхтіонімами: фр. *être baptisé d'eau de morue* «бути невдахою», англ. *a fine kettle of fish* «скрутна ситуація», *fish in troubled waters* «опинитися у складній або небезпечній ситуації», укр. *вскочити як риба в невід* «необачно, зопалу опинитися в непрямому становищі», *ловили, ловили, та й піймали сома*.

У французькій мові людину, якій не пощастило розраджують, примовляючи *petit poisson deviendra grand* «маленька рибка виросте» (про того, у кого все попереду).

Шоста модель – «**риба – емоційний стан людини**». Іхтіоніми у народній свідомості англійського, французького та українського народів частіше асоціюються з негативними емоціями, які втілюються в образах риби, витягнутої з води (укр. *риба без води, а чоловік без землі гине*, англ. *like a fish out of water* «не в своїй тарілці» (буквально – як риба, яку витягли з води), фр. *être comme un poisson hors de l'eau* «почуватися незручно») та риби, що потрапила на гачок (укр. *не до жартів риби, коли її під жабри зачепили* «хто-небудь стурбований, засмучений, бо потрапив у скрутне становище»).

В українській та французькій мові фразеологізми, мотивовані назвами риб, також викликають асоціацію з позитивними емоціями: укр. *як риба у воді* «вільно, невимушено, добре», *гуляє, як риба в морі* «щасливий», фр. *se débrouiller comme un poisson dans l'eau* «почуватися вільним» (досл.: поводитися, як риба у воді).

Остання антропоцентрична модель – «**риба – матеріальний стан людини**». В українській та французькій мові фразеологізми з компонентами-іхтіонімами можуть використовуватися для характеристики матеріального стану людини, зокрема бідності. В українській мовній свідомості ідею бідності можна передати через образ риби, що б'ється об лід, намагаючись потрапити назад у воду, тобто комфортне для неї середовище існування: *битися як риба об лід* «жити в тяжких матеріальних умовах, переборюючи нестатки, злидні».

Невеликі статки в українській мові позначаються і через асоціацію з виношеним одягом бідної людини, про який кажуть *риб'ячим пухом підбитий* «який не затримує тепла, погано греє».

У французькій мові мотив бідності прослідковується у фразеологічних одиницях з компонентом *hareng* (оселедець). Так, вираз *vivre d'un hareng* означає «погано харчуватися» (буквально – жити на самих оселедцях).

Бідні люди, не маючи достатньо грошей, намагаються купити недорогі товари. З цим аспектом нестатків пов'язаний французький вислів *on vend au marché plus de harengs que de soles* «дешеві товари розкупувають швидше» (дослівно – на ринку продають більше оселедців, ніж морських язиків).

Висновки. У результаті аналізу фразеологічних одиниць з компонентами-іхтіонімами, виявлено, що не всі іхтіоніми мають здатність утворювати фразеологізми. Було зафіксовано 9 англійських (*fish, herring, shark, trout, sprat, minnow, eel, mackerel, sardine*), 9 українських (*риба, щука, в'юн, ялиця, оселедець, карась, лин, окунь, минь, сом*) та 8 французьких (*poisson, perche, hareng, carpe, sardine, maquereau, anguille, morue*) назв риб, що можуть бути компонентами фразеологізмів.

Фразеологічні номінації риб за їх образною семантикою було класифіковано за сімома антропоцентричними моделями. Було виявлено, що найбільш репрезентованою групою є фразеологізми на позначення рис характеру людини, представлені 27 одиницями (15 в українській мові, 8 – у французькій та 4 в англійській мові).

Національно-культурні відмінності фразеологічних найменувань із компонентами-іхтіонімами пов'язані зі специфічними уявленнями, що склалися про риб у свідомості носіїв кожної з мов (в англійській мові – мотив припинення стосунків, відсутність зворотів з іхтіонімами на позначення матеріального стану людини, у французькій – увага до ділових стосунків та психоментального стану людини, в українській – характеристика скромної поведінки людини, мотив удачі та позначення дружніх стосунків між людьми).

Перспективи подальших розвідок полягають у можливості аналізу особливостей вторинної номінації найменувань риб.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арсентьева Е.Ф. Сопоставительный анализ фразеологических единиц (на материале фразеологических единиц, семантически ориентированных на человека, в английском и русском языках) / Елена Фридриховна Арсентьева. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1989. – 126 с.
2. Багаутдинова Г.А. Человек во фразеологии : антропоцентрический аспект : монография / Гузель Анваровна Багаутдинова. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 2006. – 132 с.
3. Бардина Н.В. Языковая гармонизация сознания / Наталья Васильевна Бардина. – Одесса : Астропринт, 1997. – 271 с.
4. Болдырев Н.Н. Когнитивная семантика : Курс лекций по английской филологии / Николай Николаевич Болдырев. – Тамбов : Изд-во Тамб. ун-та, 2000. – 123 с.
5. Государська О.В. Соматизми як засоби вираження наївної і наукової картин світу (на матеріалі мов романської і слов'янської груп) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.17 «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство» / О.В. Государська. – К., 2011. – 19 с.
6. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : словник-довідник / Віталій Вікторович Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 704 с.
7. Калько В.В. Когнітивно-ономасіологічний аналіз назв лікарських рослин в українській мові : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / Калько Валентина Володимирівна. – Одеса, 2003. – 203 с.
8. Карасик В.И. Языковой круг : личность, концепт, дискурс / Владимир Ильич Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 331 с.
9. Маслова В.А. Когнитивная лингвистика / Валентина Авраамовна Маслова. – Минск : ТетраСистемс, 2005. – 256 с.
10. Материнська О.В. Семантика найменувань частин тіла в англійській, німецькій, українській та російських мовах : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.17 «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство» / О.В. Материнська. – Донецьк, 2005. – 20 с.

11. Мізін К.І. Усталені порівняння англійської, німецької, української та російської мов в аспекті зіставної лінгвокультурології : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : спец. 10.02.17 «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство» / К.І. Мізін. – К., 2012. – 32 с.

12. Мізін К.І. Підгрунтя антропоцентричності мовних знаків : вторинна номінація (на матеріалі систем усталених порівнянь англійської, німецької, української та російської мов) / К.І. Мізін // Лінгвістика : зб. наук. праць. – Луганськ : ДЗ «ЛНУ ім. Т. Шевченка», 2009. – № 3 (18). – С. 26–39.

13. Попова З.Д. Когнитивная лингвистика / З.Д. Попова, И.А. Стернин. – М. : АСТ : Восток-Запад, 2010. – 314 с.

14. Семегин Т.С. Динаміка семантичної структури бінарних концептів ПРЕКРАСНИЙ / ПОТВОРНИЙ в англійській та українській мовах : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.17 «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство» / Т.С. Семегин. – К., 2011. – 20 с.

УДК 81-119:81'367.332.2

Олександр Швець

(м. Переяслав-Хмельницький, Україна)

КОГНІТИВНЕ ПІДГРУНТЯ ПОРОДЖЕННЯ НОМІНАТИВНИХ РЕЧЕНЬ

Постановка проблеми. Сприйняття, кодування і трансформація відомостей про світ належать до пріоритетних завдань когнітивної лінгвістики, яка констатує особливу роль мови у процесах становлення і розвитку знань людини про світ. Саме у руслі когнітивної лінгвістики вивчаються співвідношення між породжуваними у концептосфері людей образами і мовними засобами їх вираження у процесі розробки, вибору і становлення.

Аналіз останніх досліджень. Проблемі вивчення мови як засобу формування та вираження думки мовними одиницями присвячені дослідження Дж. Джексона [22], О.Р. Лурії [11], М.І. Жинкіна [6], О.О. Леонтьєва [8; 9; 10], як результату світосприйняття – праці М.М. Болдирєва [1], Н. Хомського [15], О.С. Кубрякової [7], Б.Ю. Нормана [12] та інших.

Виділення невирішених раніше частин проблеми. Незважаючи на значні напрацювання у галузі когнітивної лінгвістики і психолінгвістики, процес породження номінативних речень в англійській, французькій та українській мовах ще не був предметом дослідження, що й послужило підставою для цієї розвідки.

Мета статті полягає у визначенні когнітивного підгрунтя породження номінативних речень у досліджуваних мовах. **Завдання статті:** 1) виявити специфіку породження номінативних речень, 2) визначити особливості реалізації номінативних речень синтаксичними концептами.

Виклад основного матеріалу. Представники когнітивної лінгвістики досліджують мову як засіб формування і вираження думки, збереження й організації знань у свідомості людини, обміну знаннями, вважаючи її вікном в оточуючий та духовний світ людини, в її інтелект, засобом доступу до таємниць процесів мислення. У зв'язку з цим, науковці прагнуть засобами мови

проникнути у форми різних структур знання та описати існуючі між ними і мовою залежності, змоделювати ці структури, їх зміст і зв'язки, вносячи таким чином вклад у загальну теорію інтелекту [1].

Вихідним тлумаченням процесу породження мовлення стало уявлення Дж.Х. Джексона про вербалізацію думки, який вважав, що спочатку думка набуває форми речення, а лише потім підбираються слова, що відповідають їй. Саме ці дві стадії, а саме subject-proposition та object-proposition і складають процес вербалізації [22].

Загальна картина перетворення думки у слово була представлена у кінці XIX століття У. Джеймсом, який зазначав: «увесь процес, що передує втіленню помислу у слово, не можна назвати інакше як лише 'наміром сказати щось' ... у міру того як на зміну наміру з'являються слова, намір переглядає їх: слова, що підходять, відбираються, а ті, що не підходять, відмітаються» [5, с. 125]. Отже, породження мовлення є процесом вираження задуму, думки за допомогою слів, а тому обов'язково зорієнтованим на організацію майбутнього повідомлення, тобто його підготовку і втілення в мовленнєві форми.

Представниками різних наукових напрямів – лінгвістами, психолінгвістами та спеціалістами зі штучного інтелекту – були розроблені різні моделі породження мовлення. Найбільш видатними вченими, які займалися дослідженням моделей породження мовлення є О.Р. Лурія [11], М.І. Жинкін [6], О.О. Леонтьєв [8; 9; 10], Н. Хомський [15], О.С. Кубрякова [7], Б.Ю. Норман [12].

Ґрунтуючись на численних експериментальних даних та аналізі теоретичних досліджень провідних науковців, було розроблено цілісну концепцію структури акту мовленнєвої діяльності, головне місце в якій посідає модель породження мовленнєвого висловлювання. Згідно з цією моделлю, процес породження мовлення є складною мовленнєвою дією, що поетапно формується і входить у цілісний акт діяльності як складова частина.

Початковим етапом висловлювання є мотив, який породжує мовленнєвий намір – спрямованість свідомості, волі та почуттів індивіда на предмет мовленнєвої діяльності. О.Р. Лурія відзначає, що саме «від мотиву залежить вибір усіх можливих зв'язків, що стоять за словом, тільки тих, які відповідають цьому мотиву й надають висловлюванню певного суб'єктивного (афективного) смислу» [11, с. 28]. Цієї ж думки дотримується О.О. Леонтьєв, зазначаючи «вихідним для будь-якого висловлювання є мотив, тобто потреба висловити, передати певну інформацію» [10, с. 41].

Цей етап породження мовлення О.О. Леонтьєв назвав, беручи за основу визначення Дж. Міллера, «образом результату», зазначивши, що на цьому етапі у мовця вже є «образ результату», але відсутній «план дії», яку слід виконати, щоб отримати бажаний результат.

На наступному етапі мотив до мовленнєвої дії породжує замисел, який у свою чергу «трансформується» в узагальнену смислову схему висловлювання. Базуючись на теоретичній концепції О.Р. Лурії, О.О. Леонтьєв зазначив, що саме на етапі замислу вперше має місце виділення теми і реми майбутнього висловлювання та їх диференціація, тобто визначається про що необхідно сказати (предмет висловлювання або його тема) та що саме слід сказати про цей

предмет (рема висловлювання) – ситуацію, факт, явище оточуючої дійсності. На цій фазі породження мовлення два основних структурно-семантичних компоненти висловлювання існують (і відповідно усвідомлюються мовцем) глобально, у так званому симультанному, нерозчленованому вигляді [10, с. 120].

Іншим ключовим етапом породження мовлення є етап внутрішнього програмування, який розглядається як процес побудови певної смислової схеми, на основі якої породжується мовленнєве висловлювання. Таке програмування є програмуванням окремого конкретного висловлювання і мовленнєвого цілого [8, с. 7]. У разі породження окремого мовленнєвого висловлювання програмування полягає у двох взаємопов'язаних процесах оперування з одиницями внутрішнього (суб'єктивного) коду, у ході якого цим одиницям приписується смислове навантаження та відбувається побудова їх функціональної ієрархії.

Другий процес (побудова функціональної ієрархії) є основою синтаксичної організації майбутнього висловлювання [10, с. 183], що полягає у виділенні основних смислових елементів (смислових ланок чи одиниць) предметного змісту мовленнєвого висловлювання. Ці елементи (у потенційно можливій їх кількості) відповідають реально існуючим елементам (об'єктам) предметного змісту того фрагменту оточуючої дійсності, який повинен бути відображеним у мовленнєвому висловлюванні. Дуже важливою є операція вибору актуальних для мовця одиниць смислового змісту (з числа усіх можливих), що визначаються мотивами і цільовою установкою мовлення першого суб'єкта мовленнєвої діяльності відповідно до існуючої ситуації.

Далі має місце операція визначення ієрархії смислових одиниць у контексті майбутнього висловлювання, визначення головного і другорядного, основного й уточнюючого моментів змісту мовленнєвого висловлювання відповідно до того, на чому зосереджена увага мовця та що він хоче повідомити слухачу. Внутрішня програма є ієрархією пропозицій, що лежать в його основі. Вона формується на основі визначеної стратегії орієнтування в описуваній ситуації, що залежить від когнітивної ваги того або іншого компонента цієї ситуації [9, с. 114]. Так, номінативні речення: англ. *Pride of lions in the yard* [19, р. 12]; фр. *Les aubes dans la campagne, les crépuscules sur la mer...* [24, р. 47]; укр. *Чабан з отарою на смзі неба...* [3, с. 24] допускають різну інтерпретацію сказаного залежно від того, що саме є для мовця основним, а що – другорядним (те, що є основним, виділяється логічним наголосом). У разі, коли мовець хоче звернути увагу на місце буття об'єкта, логічним наголосом виділятимуться наступні частини речень: англ. *Pride of lions in the yard* [19, р. 12]; фр. *Les aubes dans la campagne, les crépuscules sur la mer...* [24, р. 47]; укр. *Чабан з отарою на смзі неба...* [3, с. 24]. Якщо ж звернути увагу слухача необхідно саме на буття об'єкта, наголосом виділятимуться такі частини речень: англ. *Pride of lions in the yard* [19, р. 12]; фр. *Les aubes dans la campagne, les crépuscules sur la mer...* [24, р. 47]; укр. *Чабан з отарою на смзі неба...* [3, с. 24].

Наступним етапом є операція послідовності відображення смислових елементів у мовленнєвому висловлюванні. За даними досліджень О.О. Леонт'єва [10, с. 115], можливі три основних типи процесів оперування з «одиницями» програмування. По-перше, це операція включення, коли одна кодова одиниця

(образ) отримує дві чи більше функціональних характеристик різної «глибини»: англ. *Toothless Kinch, the superman* (Toothless+Kinch)+the superman) [23, p. 50]; фр. *Un malheureux déchet humain* (un malheureux+déchet)+humain) [24, p. 78]; укр. *Небо повне ніжності* (небо+(повне+ніжності) [4, с. 230].

По-друге, операція перерахування, коли одна кодова одиниця отримує характеристики однакової «глибини»: англ. *Water cold soft* (water+cold+soft) [23, p. 45]; фр. *Un visage retrouvé, oublié* (un visage+retrouvé+oublié) [18, p. 9]; укр. *Груди широкі, могутні...* (груди+широкі+могутні) [3, с. 466].

По-третє, це операція зчленування, яка є окремим випадком операції включення і виникає у тому випадку, коли функціональна характеристика стосується одночасно двох кодових одиниць: англ. *New lease of life* (new+(lease) of+(life)) [23, p. 109]; фр. *Erreur, grave erreur!* ((erreur)+grave+(erreur)) [18, p. 249]; укр. *Холостяцька безладь кімнати* (холостяцька+(безладь)+(кімнати)) [3, с. 241].

Беручи за основу концепцію М.І. Жинкіна про коди внутрішнього мовлення, О.О. Леонтьєв зробив припущення про те, що характер або вид програмування може широко варіюватися, але найбільш типовим випадком є вторинний зоровий образ, що виникає на мовній основі [10, с. 184].

Отже, породження мовлення – це залежний від структури мови поетапний лінгвокогнітивний процес переходу від особистісних смислів адресанта до узуалізованих мовних значень, зрозумілих адресату.

Теорія породження мовлення за Н. Хомським ґрунтується на виділенні у мові двох сторін – внутрішньої і зовнішньої. У зв'язку з цим, він зазначає: «речення можна вивчати з точки зору того, яким чином воно виражає думку, і з точки зору його фізичного вигляду, іншими словами, у плані його семантичної або фонетичної інтерпретації» [15, с. 73]. У структурі речення Н. Хомський виділяє так звані «глибинні» і «поверхневі» структури, різницю між якими він формулює як «різницю між «глибинною структурою» (те, що залишається у нашій свідомості) речення і його «поверхневою структурою» [15, с. 73], зазначаючи «... реальність глибинної структури – це прихована ментальна реальність, щось на зразок мисленнєвого акомпанементу висловлювання незалежно від того чи відповідає їй поверхнева форма висловлювання, що вимовляється, простим, одно-однозначним способом чи ні» [15, с. 76].

Як відомо, мовна репрезентація мисленнєвого образу здійснюється лексичними, фразеологічними і синтаксичними засобами. Науковцями доведено, що «синтаксис посідає центральне місце у граматичній системі мови. Це визначається тим, що у сфері синтаксису перебувають ті мовні одиниці, які безпосередньо співвідносять повідомлюване з реальною дійсністю, включаючи сюди як зовнішню, так і внутрішню, інтелектуальну й емоційну сферу життя» [16, с. 5].

Синтаксична організація мовлення є найважливішим структурним компонентом мовної особистості, що зумовлене семантичною і граматичною специфікою речення. Очевидно, саме тому вважається, що мовлення людини розпочинається з синтаксису, з усвідомлення його законів, із засвоєння правил побудови одиниць мови – словосполучень і речень та їх використання у мовленні.

Синтаксичні структури речень містять матриці, що заповнюються певним набором слів, вважає Р.О. Якобсон [17], а отже, оптимальне функціонування

синтаксичного ярусу мови ґрунтується на використанні типізованих структурних схем для зв'язування слів і формування смислу у вигляді певних конструкцій.

Когнітивний підхід до вивчення мови дозволяє підійти по-іншому до проблеми взаємодії семантики і синтаксису, оскільки його основна теза полягає у визнанні за людиною ролі творця «квантів знання», а за мовою функції «упаковки» знань про світ. У зв'язку з цим, досліджуються як способи концептуальної організації знань, так і різноманітні структури представлення типів знань про мову [1; 7; 13; 14].

Досліджуючи проблеми універсального синтаксису, А. Вежицька наголошує на ролі речення у визначенні суті концепту і, посиляючись на дані досліджень К. Годдара, зазначає «... для того, щоб сказати щось осмислене, нам потрібні не лише слова, нам потрібні речення, в яких слова осмисленим чином сполучуються одне з одним» [20, с. 42].

У процесі комунікації мовець оперує певними моделями речень, наявність яких є гарантією взаєморозуміння, оскільки мовленнєва діяльність включає в себе створення структури висловлювання та її відбір мовцем. Конфігурування смислів у структурі речень забезпечує адекватність втілення і передачі замислу мовця. Усе різноманіття реальних ситуацій у ході пізнавально-мовленнєвої діяльності зводиться людським мисленням до певних зразків – типових ситуацій, отже цілком логічно можна припустити, що результат цієї компілятивної роботи повинен закріпитися у синтаксичних моделях.

Значну роль у поясненні суті категоризації у сфері синтаксису відіграють положення концептуальної семантики Р. Джекендоффа [21], в якій ставиться питання не лише про взаємодію семантики і синтаксису, а й про співвідношення лексично і синтаксично репрезентованих концептуальних структур. На думку науковця, «концепти, що репрезентуються реченням, можуть бути описані на основі певного набору ментальних примітивів та певного набору принципів комбінування цих примітивів. Разом вони складають граматику синтаксично репрезентованих концептів (grammar of sentential concepts)» [21, с. 193].

Загальновідомим є факт, що слово, маючи смисл, реалізує своє значення у складі синтаксичних одиниць. Поза реченням слово існує як окрема лексема, а у реченні воно вступає у предикативні відношення, щоб утворити смислову єдність. Саме тому необхідно враховувати лексичне наповнення, що відповідає типовій пропозиції, та структуру висловлювання.

У своєму дослідженні ми виходимо з того, що синтаксичні структурні схеми мають знакову природу та свої позначувані – синтаксичні концепти, яким відводиться ключова роль у формуванні й організації синтаксичної системи мови. Визнання синтаксичного концепту уможлиблюється завдяки знаковій номінативній природі синтаксису. Термін «концепт» трактується у цьому випадку як «глобальна мисленнєва одиниця, що є квантом структурованого знання» [14, с. 4].

В основі дослідження лежить концепція існування типових пропозицій, що вербалізуються за допомогою синтаксичних конструкцій (позиційних і структурних схем простого речення) [2]. Саме та типова пропозиція, що зафіксована конкретною структурною схемою простого речення, визначається

З.Д. Поповою як синтаксичний концепт, тобто певне відношення, сприйняте мовцями як типове (відношення буття, інобуття, небуття тощо) [2, с. 7].

Синтаксичний концепт представляє собою такі типові синтаксичні структури, які відображають у концептосфері людини зв'язки і відношення явищ та об'єктів реальної дійсності [2].

Синтаксично репрезентований концепт вважається понятійним субстратом (максимально абстраговані компоненти смислу), що концентрує у структурованому вигляді знання про світ та мову і зорієнтований на репрезентацію цих знань синтаксичними засобами. Когнітивна основа синтаксично репрезентованих концептів включає в себе базові механізми їх структури. Будучи психологічним феноменом, компонент смислу не може синтезуватися довільно. Усі процеси осмислення контролюються й управляються людиною під впливом законів раціонального мислення, які діють на рівні сприйняття денотативної ситуації, на ментальному рівні її структурування та мовному рівні її кодування [1].

До когнітивних механізмів формування структури синтаксично репрезентованих концептів належить фактор виокремлення об'єкту з точки зору його значення для комунікації (за типом протиставлення фігури і фону як мобільного і статичного елементів ситуації).

Мотивація вибору відповідної конструкції для вираження встановлених відношень між елементами ситуації визначається принципом когнітивного детермінізму, що встановлює відокремленість елементів і передбачає можливі модифікації базової когнітивної моделі події. Цей принцип пов'язаний із прийомом фокусування і розподілу уваги на рівні сприйняття ситуації.

Висновки. Когнітивним підґрунтям породження номінативних речень є виконання мовцем послідовних ментальних операцій, що виконуються у такій послідовності: мотив → замисел → внутрішнє програмування → операція визначення ієрархії смислових одиниць у контексті майбутнього висловлювання → операція послідовності відображення смислових елементів у мовленнєвому висловлюванні, та вербалізуються синтаксично репрезентованими концептами, вираженими структурними схемами, представленими у вигляді типових пропозицій.

Перспективи подальших досліджень полягають у можливості залучення до аналізу різних типів синтаксичних концептів, вербалізованих номінативними реченнями досліджуваних мов.

ЛІТЕРАТУРА

1. Болдырев Н.Н. Репрезентация языковых и неязыковых знаний синтаксическими средствами / Н.Н. Болдырев, Л.А. Фурс // Филологические науки. – М., 2004. – № 3. – С. 67–74.
2. Волохина Г.А. Синтаксические концепты русского простого предложения / Г.А. Волохина, З.Д. Попова. – Воронеж : Истоки, 2003. – 196 с.
3. Гончар О.Т. Твори: В 7-и томах / О.Т. Гончар. – К. : Дніпро, 1988. – Т. 5 : Тронка, Бригантина. – 487 с.
4. Гончар О.Т. Твори: В 7-и томах / О.Т. Гончар. – К. : Дніпро, 1988. – Т. 7 :

Собор, Твоя зоря. – 656 с.

5. Джеймс У. Научные основы психологии / Уильям Джеймс. – СПб. : Санкт-Петербургская электропечать, 1902. – 370 с.

6. Жинкин Н.И. О кодовых переходах во внутренней речи / Н.И. Жинкин // Вопросы языкознания. – 1964. – № 6. – С. 26–38.

7. Кубрякова Е.С. Язык и знание. На пути получения знаний о языке : Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Е.С. Кубрякова. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.

8. Леонтьев А.А. Внутренняя речь и процессы грамматического порождения высказывания / А.А. Леонтьев // Вопросы порождения речи и обучения языку. – М. : Изд-во МГУ, 1967. – 150 с.

9. Леонтьев А.А. Основы психолингвистики / Алексей Алексеевич Леонтьев. – М. : СПб. : Лань, 2003. – 288 с.

10. Леонтьев А.А. Психолингвистические единицы и порождение речевого высказывания / Алексей Алексеевич Леонтьев. – М. : Наука, 1969. – 308 с.

11. Лурия А.Р. Речь и мышление / А.Р. Лурия. – М. : Изд. МГУ, 1975. – 120 с.

12. Норман Б.Ю. Когнитивный синтаксис русского языка / Борис Юстинович Норман. – М. : Флинта, 2013. – 254 с.

13. Панкрац Ю.Г. Пропозициональная форма представления знаний / Ю.Г. Панкрац // Язык и структура представления знаний : сб. науч.-анал. обзоров. – М., 1992. – С. 78–97.

14. Попова З.Д. Понятие «концепт» в лингвистических исследованиях / З.Д. Попова, И.А. Стернин. – Воронеж : Воронеж. гос. ун-т, 1999. – 30 с.

15. Хомский Н. Картезианская лингвистика. Глава из истории рационалистической мысли / Ноам Хомский. – М. : КомКнига, 2005. – 232 с.

16. Шведова Н.Ю. Простое предложение. Основные понятия / Н.Ю. Шведова // Русская грамматика : в 2 т. – М. : Наука, 1980. – Т. 2. – С. 85.

17. Якобсон Р.О. Избранные работы по лингвистике / Роман Осипович Якобсон. – Благовещенск : БГК им. И. А. Бодуэна де Куртенэ, 1998. – 448 с.

18. Bernanos G. Journal d'un curé de campagne / Georges Bernanos. – Paris : Édition du groupe «Ebooks libres et gratuits», 1936. – 263 p.

19. Bradbury R. Dandelion wine / Ray Bradbury. – New York : Bantam Books, 1976. – 256 p.

20. Goddard K. Key words, culture and cognition / K. Goddard, A. Wierzbicka // Philosophica. – 1995. – Vol. 55 (1). – P. 37–67.

21. Jackendoff R. What is a Concept? / Ray Jackendoff // Frames, fields, and contrasts: new essays in semantic and lexical organization. – N.Y. : Routledge, 2012. – P. 191–208.

22. Jackson J.H. Selected Writings of John Hughlings Jackson ed. J. Taylor / John Hughlings Jackson. – London : Staples, 1958. – Vol. 2. – 500 p.

23. Joyce J. Ulysses / James Joyce. – New York : Vintage Books : A Division of Random House, 1961. – 806 p.

24. Sagan F. Un certain sourire / Françoise Sagan. – Paris : Julliard, 1956. – 132 p.

РОЗДІЛ III. МІЖДИСЦИПЛІНАРНІСТЬ ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА: БАЛАНСУВАННЯ НА МЕЖІ ЛІНГВІСТИКИ ТА ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВА

UDC 811.161.2'255.4

Vasyl Byalyk

(Pennsylvania State University, USA)

LEXICAL QUANTOR AS A TOOL OF KNOWLEDGE TRANSLATION

Setting the problem. Knowledge production and dissemination have long been of interest to scholars from various disciplinary backgrounds. Here, for example, we can mention a group of scholars from the Netherlands, the so-called the «LIKE» (Linguistic Instruments in Knowledge Engineering) group [13] who tried to show the importance of linguistic science in knowledge engineering and information systems with also the involvement of management science. The LIKE group consisted of **Jean Leonardus Gerardus (Jan) Dietz**, a Dutch information systems researcher, known for the development of the design and engineering methodology for organizations and his work on enterprise ontology. **Simon Cornelis Dik**, a Dutch linguist, most famous for developing the theory of functional grammar. **Robert Meersman** who is focused on ontologies and their relationship with and use in databases, semantic web and social process-driven semantic design methodologies and tools. **Reinder Pieter (Reind) van de Riet**, a Dutch computer scientist, known for the development of COLOR-X, a linguistically-based event modeling language for object modeling. **Hans Weigand** whose research domain is information systems. **Willem Meijs**, a Dutch linguist, whose interests are in the domain of correlation lexicon and knowledge [7]. Two scholars of this group (Simon Dik and Reind van de Riet), unfortunately, are the deceased.

The Dutch scholars, in general, focused their attention on the linguistic peculiarities of knowledge representation within the framework of functional grammar as well as the use of special kinds of graphs, similar to semantic networks, for the representation of knowledge given in the form of a text written in natural language. The purpose of the LIKE group was to find out the ways of application linguistic theories and tools in the process of knowledge engineering and information system design. This is one more evidence of that the applicable character of linguistic study is of paramount importance nowadays.

Within the field of translation studies, the role of translation in the production, transmission and transformation of knowledge has been in the focus of recent investigations by a number of research groups, including, but not limited to, the organizers of the 'Circulation of Academic Thought' Conference held in the University of Graz in 2015 and the research team under the guidance of **Mona Baker**, Professor of Translation Studies, Centre for Translation and Intercultural Studies, based at the University of Manchester undertaking the UK's AHRC-funded 'Genealogies of Knowledge' Research Project 2016 Ajou University, South Korea 12–14 January 2017, Manchester University Conference 7-9 December, 2017 and others.

The efforts of such groups have initiated an exchange of ideas regarding translation as a form of knowledge-making and the cross-cultural circulation of academic thought.

The term knowledge translation has emerged recently to describe a broader concept than knowledge transfer. The former includes all the steps between the creation of knowledge and its application. Rather than beginning at the point at which a message is to be delivered (as knowledge transfer often does), knowledge translation describes an active, multi-directional flow of information which begins at project inception. Partnerships, which are integral in knowledge translation, are encouraged among researchers (within and across disciplines), policy makers and managers and so on. Interactions and exchanges occur before, during, and after the project with the goal of developing research questions, setting a research agenda, and then determining actions. Knowledge translation draws on many disciplines to help close the gap between evidence and practice. This may include informatics, social and educational psychology, organizational theory, and public education [8, p. 12].

The status of the problem under research. The production and circulation of knowledge across temporal and cultural spaces is a well-established research theme among classicists and historians of political thought, ideas, science and medicine, but recent developments have opened up new perspectives on this area of study. The study of social knowledge flows has advanced our understanding of these transit processes in critical and productive ways. While earlier 'diffusionist' models of knowledge production and distribution were predicated on the ascendancy of European thought and science, and the treatment of other cultures as no more than producers of data to be collected, theorized and understood, emerging models of social knowledge foreground how the very process of circulation produces new knowledge and recognize the contribution of all actors and locations traversed by such flows over time. This development is particularly welcome at a time when the media of knowledge production and circulation, successively molded by the manuscript, print and electronic cultures, are being reconfigured in the digital culture of the 21st century. In this deterritorialized and decentralized arena of instantaneous knowledge production and circulation. Social movement and digital media scholars who advocate and practise alternative forms of political participation and collective forms of knowledge construction are therefore increasingly playing an important role in reconceptualizing these trajectories of knowledge production and contestation.

The contribution of translation to these processes across centuries and cultures has long been documented and studied. A significant body of research, often undertaken by scholars outside translation studies, has drawn on a range of case studies to show how concepts and values have been and continue to be renegotiated and transformed at specific historical junctures through processes of (re)translation, rewriting and other forms of mediation. But translation is becoming enmeshed in the study of knowledge production and circulation in new and exciting ways. New and powerful computerized tools promise to enable researchers to trace the genealogy and transformation of key concepts in the humanities and sciences across temporal and cultural spaces through translation. The explanatory power of translation as a key force driving the study of transformation and change, on the other hand, has led scholars in other areas of knowledge to use the concept 'as a bunch of culture' [77; 78]. Translation, thus, is the way of rendering different types of knowledge across cultures, among which these types are most important:

– World / encyclopedic / background knowledge vs situational / contextual knowledge: this is a distinction between stored knowledge about the world and knowledge derived from the situation, or context. This distinction is especially relevant for the characterization of translation and interpreting, respectively, as these two activities allow different degrees of access especially to situational knowledge.

– World/encyclopedic/background knowledge vs linguistic knowledge: in particular cognitive science and artificial intelligence research distinguish between knowledge of the world we talk about and knowledge about the language we use. This distinction is especially relevant in integrated models which intend to give a picture of the translation or interpreting process as a whole or of all the knowledge involved in producing or understanding a text.

– Extra-linguistic /non-linguistic knowledge vs linguistic knowledge: world and situational knowledge is sometimes also jointly referred to as extra-linguistic, or non-linguistic, knowledge in order to distinguish it from linguistic knowledge.

– Procedural knowledge vs declarative knowledge: from a different perspective, knowledge may be distinguished as to whether it is knowledge about how to do something (knowing how, e.g. how to translate or interpret) or whether it is knowledge about how things are (knowing that, e.g. what court levels the legal system in the source and the target cultures work with).

– Explicit vs tacit knowledge: human knowledge may be either conscious or, as such, directly accessible to the translator or interpreter (explicit knowledge), or unconscious and, as such, out of his/her reach (tacit knowledge). This distinction is particularly relevant when choosing research methods in translation and interpreting studies. As for example much procedural knowledge is tacit knowledge, it cannot be elicited by asking the translator or interpreter what s/he does when performing the task. Instead, different ways of monitoring the process as it goes on must be applied, such as Think Aloud Protocols (TAPs) in translation, loggings of translators' keystroke behavior, or recordings of interpreters' speech production. On the other hand, explicit knowledge may simply be elicited through retrospective interviews with the translator or interpreter.

Internal vs external knowledge (systems): knowledge systems may be located in human minds, i.e. be systems of thought (internal knowledge systems), or they may be stored outside the human mind, for example in translators' databases (external knowledge systems). This classification is particularly relevant for the distinction between human and machine translation: the former type of translation may draw on both internal and external knowledge systems, whereas the latter can only draw on external systems. These moreover have to be more explicit than systems used for human translation due to the restricted «cognitive» capacities of artificial intelligence systems used for computer translation. Also, the classification into internal vs. external knowledge is relevant when describing the different types of knowledge available to translators vs. interpreters: while translators have the possibility of drawing on externally stored knowledge during the task, interpreters can have virtually no recourse to external knowledge as stored for example in databases. Interpreters thus largely have to rely on internal knowledge – which, however, can be complemented with situational knowledge, to which they have better access than translators, as stated above [9, p. 2].

The borderlines between some of the above categories are definitely still rather fuzzy, and there is no consensus on exactly how to define them.

Translation generally deals with two major problems: the way of establishing correspondences between the source language and the target language and the way of creating a model (models) of translation activities. However, still the question arises: what is to be considered as a unit of translation in the process of translation activity. Taking into consideration the discrepancies in the structural and semantic structures of different languages, we must admit that they result in a variety of ways of expressing the plane of content. This fact may be the reason for considering the unit of translation ranging from a letter (a phoneme) to a text segment or a text as a whole. This vision of the problem is closely associated with the linguistic aspect of translation. Evidently this aspect along with cultural, pragmatic and cognitive issues should be considered as the decisive one in determining the unit of translation. It seems quite reasonable to use the term which could embrace all these parameters. Moreover, translation is also viewed nowadays as a vehicle of rendering knowledge and culture.

The aim of the research. It is quite obvious that every branch of human knowledge should operate a certain terminological apparatus reflecting the essence of basic notions constituting the appropriate terminology. Evidently, this state of affairs requires the *elaboration* an appropriate terminological apparatus to elucidate the essence of translation knowledge across cultures in translation process, to identify the basic units in translation that disclose epistemological nature of translation and play an important role in knowledge rendering.

Discussion of the research and the main outcomes. As a result, we suggest a term «lexical quantor» to be used in linguistics, in general, and in translation, in particular, which implies rendering a quantum of structured knowledge/ information that a lexical unit contains. Thus, we view translation as a sphere of practical application of linguistics, both being closely interwoven.

It's quite natural that in the process of a society development the necessity arises to terminate new notions to designate new realities characterizing such a development. This results in the activation of terminological process, i.e. the emergence of new terminological units basically from the word-stock available in language. Such kind of process, as a rule, takes into account the basic requirements for a term formation, among which there is a lack of synonyms, a lack of polysemy, motivation, systematic character, exactness and others. It should be noted that rarely these conditions are met and an ideal term is created. This may be accounted for a number of reasons, first and most, the lack of a unified terminological normative basis which could envisage all these principles systematically. Some terminologists take into consideration the lack of expressive coloring of a term, its definition, stylistic neutrality as their basic characteristics. True, they are important and shouldn't be ignored, but besides these features, we must have in mind also the nominative character of a term, correlation with a certain notion and its reproduction in language and speech. So, a term may be any word that determines a certain notion (cf. B.N. Golovin, T.R. Kyiak, V.M. Leychik, O.O. Selivanova, E.F. Skorokhodko, V.V. Vinogradov, V.N. Yartseva and others). In this respect, A. Reformatsky remarks that any term may be a word but not every word is a term [68, p. 106–126]. Among various definitions of a term, the

one, emphasizing its correlation with a notion, is most attractive. This vision of a term agrees with the position of A.V. Lemov who considers a term «to be a linguistic unit (a word or a word combination) predominantly of a substantive character which is conventionally correlated with a notion and professional sphere and serves for **concentration, fixation, storage and transference of professional information** (our italics-V.B.) [55, p. 77]. Evidently, a term, in general, and the suggested term «lexical quantor», in particular, have much to do with knowledge they represent or information they transmit, store. In this research, for the simplification reasons, the terms «information» and «knowledge» are used interchangeably, though we are quite aware of the difference between them, which is quite conspicuous even beginning with their collocation.

As it has been mentioned earlier, in this book an attempt has been undertaken to fill in this gap by offering the term 'a lexical quantor' [1; 22] in terms of elucidation its nature and major characteristics.

The very word-combination 'lexical quantor' implies its connection with linguistic phenomena ('lexical', i.e. associated with a word, lexicon or vocabulary). Obviously, the second element of the word-combination ('quantor') may present some difficulties in its comprehension. Traditionally, this term – quantum (in the Ukrainian terminology 'kvantor') is used both in logic and linguistics. In linguistics it is understood as the words with quantitative semantics ('everybody', 'some', 'few', 'many', etc.), cardinal numerals in particular. In the world languages they are manifested by quantum pronouns and pronominal adverbs ('everywhere', 'always', 'the whole' etc. [see 70, p. 206].

This term is also frequently used in mathematical logic where it is treated as its symbol, a logic operation which gives a quantitative characteristic for a number of objects to which the expression belongs and which is the result of its application [75, p. 223].

Another encyclopedic source reads that the term (Lat. *quantum* meaning 'how many/much') is a logical equivalent of the words, such as 'some', 'exists', etc., operators that formalize in calculation of predicates the logical properties of these expressions [76, p. 570].

The latter definition focuses on the combination of both linguistic and logic understanding of the term. Thus, we may assume that this term may be viewed both as a philosophical (Q-1) and a linguistic one (Q-2). However, in this text it is suggested that it should be viewed somewhat differently. Here this term is rather a homonym of the previous two (Q-1 and Q-2) and is the result of blending of two words 'quantum' and 'operator' – 'quantor' (Q-3) meaning 'an operator of the categorization of a language worldview which renders a certain quantum of relevant information about the surrounding world'. This approach justifies the usage of the term 'quantor' in English terminology as the existing words 'quantum' or 'quantifier' and 'operator' in the language may be considered the constituents of the suggested blending.

A lexical quantor implies the rendering of information about the cognitive process of the surrounding reality within the framework of a certain verbal mechanism. Thus, the lexical quantor represents a certain structure of knowledge (a priori and post priori) manifesting its epistemic characteristics and, being a part of a language system, may stand out as a cognitive verbal unit of language and speech. The epistemic character of this unit is quite evident and conforms to the structure of the language. The plane of

form of the lexical quantor corresponds to a lexeme, a word combination, or a phrase while its plane of content is represented by the information as a totality of knowledge and concepts of particular speakers.

A lexical quantor may look akin with other long established terms in linguistics and general science sharing some features but still remaining different. Here, we mean first and foremost, the terms which have already been in wide use, such as an *informeme* [82] and *sapienteme* [27]. The term ‘informeme’ is used as a unit of information which is rendered in the information space of a Man and the Universe where the thoughts are the results of autogeneration process of the simultaneous input and output of huge torrents of informational and thinking waves (quanta of thoughts) [82, p. 172–173]. The ‘informeme’ is a constituent of the universal, the only informational think-and-see language as more than 95% of information is perceived by people with their eyes. It is the eyes that perceive the information hundreds times quicker than ear channels [82, p. 175].

In this respect, the term ‘informeme’ may be viewed as hyperonym for the term ‘lexical quantor’; on the other hand, it may be viewed in terms of the informational model of the Universe which, in its turn, is an essential quality of the physical worldview and reflects the general conception and the informational reality of the nature as well as generalizes material, logic, hypothetic and other models of world formation [82, p. 144].

Thus, this term may be used for methodological purposes rather than as an instrument of a cognitive philological analysis. The notion of ‘informeme’ may enable penetrating into the essence of linguistic phenomena from the point of view of the cognitive process being accomplished by a man within the activity approach to the study of the phenomena of the surrounding reality disclosing the informational code of a man and the Universe.

The notion of ‘sapienteme’, introduced into linguistics by Yevgeniy M. Vereschagin and Vitaliy G. Kostomarov [27], takes into account both the informational component and the linguistic status of a linguistic unit but is restricted to a linguocultural sphere of a certain ethnos. The genesis of a sapienteme is described as a process that starts from the most generalized idea which may be either devoid of nomination or may possess a composite and non-use character. Further this idea transforms into a notion which receives nomination in a national language. Some elements of a priori knowledge, so to say, are characterized by a vertical genesis, and their transition to a horizontal level is a contribution of the genius of a certain nation, its soul in cognition of visible and non-visible world.

This is vertical and horizontal on-going learning of the world by a man and then its transition, as we assume, within a certain non-verbal – verbal mechanism. Y. Vereschagin and V. Kostomarov suggest that this mechanism should be called ‘a sapienteme’ [27, p. 840].

The theory of a sapienteme is sufficiently grounded in a theoretical context and verified by evidential basis. It can hardly bid for universality as it is aimed only at one important but not comprehensive aspect of cognition – culture. On the other hand, these ideas are not quite new and we may agree with Yu. Stepanov that the term ‘sapienteme’ was preceded by the views of Karl Popper (from 1967 to 1979) when he spoke of ‘objective knowledge’, ‘epistemology without a cognizing subject’, ‘the third

world as the world of objective knowledge' [27, p. 1033; see also 65, p. 44], and the idea to describe the world of knowledge goes back as far as the times of Plato. However, this, in no way, diminishes the importance and topicality of the theory under consideration for linguocultural studies. A *sapienteme* being a verbal and non-verbal unit of linguocultural code differs from a lexical quantor. The latter takes into consideration a verbal manifestation of knowledge structure laying emphasis on both cultural and non-cultural factors and, thus, appears to be a verbalized segment of the categorization of the language worldview. So, here the term 'lexical quantor' is a hyperonym to the term 'sapienteme'. Similarly to *sapienteme* a lexical quantor possesses a complicated structure incorporating various types of information among which there's a tangible portion of cultural information.

Another attempt was undertaken by A. Chesterman to establish a *meme* as a unit of translation [2].

Memes are roughly defined as units of cultural transfer – as elements of culture that spread much like genes but via non-genetic means: they, so to speak, leap from brain to brain via imitation [9, p.4].

In sum, the contribution by A. Chesterman focuses on the spread of knowledge, and key concepts are knowledge management and procedural knowledge in translation practice [9, p. 5].

The term was proposed and first used by Richard Dawkins, in his book *The Selfish Gene* [3], although the actual concept is older, going back at least to Plato's Ideas.

Information is commonly thought of as being somehow static, passive, not necessarily true or justified, often atomistic, often irrelevant, value-free, easily digitizable. Some traditional conceptions of knowledge seemed a bit like this too, as fed into traditional school systems [9, p. 23].

More recent conceptions of knowledge are rather different, based on more interactive and constructivist theories of learning. Knowledge is understood to have a personal dimension as well as an objective one (cf. objectivist vs. individualist conceptions of knowledge). Knowledge requires adequate justification, evidence; it is linked to emotions and values; it is based both on empirical perception and on rational thought; it takes into account of change and patterns of change; it involves actively knowing, building knowledge structures; it is holistic rather than atomistic. Some knowledge is closely linked to action, to skill, to knowing how (procedural knowledge) [9, p. 24].

Still, we must admit that the usage of Chesterman's *meme* as a translation unit, first and foremost, refers to culture though there's some superficial reference to knowledge, this isn't dominant in his theory.

A lexical quantor has some advantages in this respect as it aims to reveal within the knowledge constituent all other aspects pertaining to different types of information about the concept. It also renders pragmatic, ideological, political, economic, and other types of information. This converts a lexical quantor into a *cultureme*, *pragmeme*, *ideologeme*, *politologeme*, *economeme* respectively in the process of realization of the knowledge structures which this lexical quantor contains. This assertion may be illustrated as follows:

$Q \rightarrow qi, Q \rightarrow qe, Q \rightarrow qpr, Q \rightarrow qp, Q \rightarrow qc$ etc., where
Q – a lexical quantor

qi – quantor-ideologeme
qe – quantor-economeme
qpr – quantor-pragmeme
qp – quantor-politologeme
qc – quantor-cultureme etc.

On the other hand, a lexical quantor may be considered as a linguistic sign which serves to exteriorize the thought. ‘Semiotics studies the production, transmission, exchange, and interpretation of messages consisting of one or more signs’, according to the words of Gorlee D. [4, p. 11]. So, evidently, it has much common with translation and cognitive linguistics in general. This fact is very often underestimated by the scholars but it should be included if we speak of terminological apparatus of translation studies.

The combination of the linguistic (lexis) and the extra-linguistic (information, mind) in a lexical quantor makes it possible to reflect the surrounding reality in its spatial and temporal entity. This entity is reflected both in a language consciousness of a speaker and linguistic units of different types and levels.

The linguistic unit embodied in a lexical quantor may be represented by a variety of word-forming structures, i.e. a lexical quantor as a verbalized quantum of information about the surrounding reality may be expressed by a non-derived lexeme, a derivative, a compound word or even a phrase, i.e. by a nominative unit.

It is obvious that a more complicated structure will be characterized by a higher semantic load and, thus, will contain more information about the concept it designates (Cf.: $Q = q_1 + q_2 + q_3 \dots q_n$, where Q – is a lexical quantor, and $q_1, q_2, q_3 \dots q_n$ – quanta of information represented by the semantics of the components of a word-building structure). So the role of word-formation patterns is of paramount importance for the linguistic presentation of knowledge by a lexical quantor as each structural element of the lexical quantor stands for a certain quantum of information. It should be noted that the very sum of the meaningful constituents of a lexical quantor doesn’t render the whole epistemic nature which is inherent in it. It is only realized in totality with pragmatic, cognitive, discursive factors in the communication process, i.e. transference of knowledge, its processing, and perception.

Thus, it is necessary to take into account the linguistic status of a lexical quantor (as a nominative unit of language and speech), its realization in actual speech, i.e. discourse, taking into consideration its cognitive characteristics in order to understand its nature. It is also necessary to focus on the semiotic nature of a lexical quantor, its place in a language semiotic system, mechanism of its genesis and functioning in speech. Such an approach would conform to the established triad ‘form – content – function’ of the methodological principle of the study of linguistic phenomena taking into account its interpretation in interdisciplinary and intercultural perspective. This perspective implies the disclosing essential features of a lexical quantor not only as a linguistic sign but also as a designator for the concept it stands for. It seems appropriate here to mention the assertion of Anatoliy M. Pryhodko who emphasizes that linguistic conceptology doesn’t duplicate the object and subject-matter of linguistic semiotics at all by using new terminology but is a turning point in scientific understanding of

lexical semantics where the cognition process is reflected at a new turn of an evolution spiral of linguistics [66, p. 7; 67].

We should state that a lexical quantor is a polyhedral psychic and mental linguistic formation which is a substitute for a certain amount of knowledge obtained in the process of cognitive human activity necessary for successful communication. It is characterized by certain semiotic, linguistic, epistemic, cognitive, and discursive features which should be taken into account while analyzing its nature.

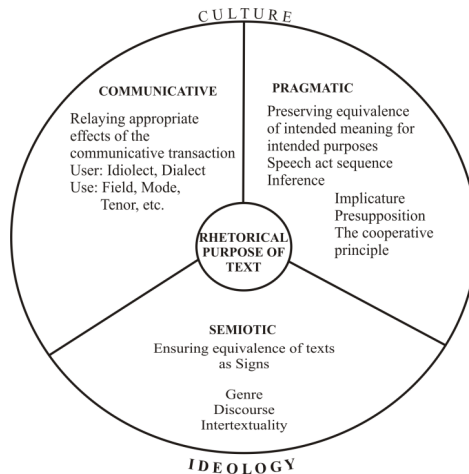

Fig. 1. Translation Principles

On the other hand, a lexical quantor may well serve as a unit of translation as it contains all important information (linguistic, pragmatic, cultural, and cognitive) in the plane of content. Taking into account these characteristics of a lexical quantor in the process of translation makes it possible to achieve adequacy and accuracy of rendering information of the source text in the target one.

Taking into consideration the characteristics of a lexical quantor as a translation unit we can't but mention once and again that a lexical quantor can also be viewed as a label of the concept it stands for and the knowledge/information in it. Usually the knowledge isn't of static but rather of a dynamic character as that of the process of cognition. At the linguistic level the dynamics of knowledge is tracked in the semantic structure of a lexical quantor. Due to this fact, it seems quite reasonable to make an attempt to elaborate a methodology of estimating quality changes in the semantic structure of a lexical quantor.

This procedure may involve, at least, two stages. First we have to proceed from some basic linguistic assumptions of the essence of a linguistic concept. And, secondly, choose, describe and apply the techniques of measuring the semantic change process represented by a lexical quantor as a concept-label.

Methodologically important assumption of cognitive linguistics seems to be that of a fundamental role of two operations of the structuring a linguistic knowledge –

categorization and conceptualization of a language continuum. Conceptualization is viewed as a living process of sense generation while categorization implies that objects are grouped into categories, usually for some specific purpose, manifesting a relationship between the subjects and objects of knowledge.

A concept is a basic notion in cognitive linguistics though not having a systematic comprehensible definition in linguistic literature altogether [10–12; 12; 15; 23; 31–33; 35–41; 43; 45–49; 56–60; 62; 66; 67]. Briefly speaking, it is understood as a discrete mental image of a notion of dual nature: on the one hand, it is an ideal image or a prototypical image that constitutes certain culturally determined ideas of the world by a speaker, on the other hand, it is named verbally [46; 79]. That is exactly reflected in a lexical quantor as it is both a nominative attribute of a concept, names it, and contains some (not only linguistic!) information about it. Let's consider some of the approaches to a concept study and understanding. A. Wierzbicka distinguishes, for instance, two types of concepts: concept-minimum and concept-maximum with an encyclopedic compendium. The minimum concept presupposes the insufficient knowledge of sense of the word (a speaker has an idea of the realia but the subtleties are of minor importance for him/her). The maximum concept embraces the comprehensive knowledge of a word sense including encyclopedic information [15, p. 35].

Every concept has its idealized cognitive model [50, з. 35], which implies all our ideas of an object as a whole, some «discrete image» stipulating a certain behavior of a linguistic sign [50, p. 35].

The change of meaning into a notion of a concept is an evidence of the orientation shift from the treatment of sense as an abstract entity the representation of which is not associated with a speaker and an addresser to its interpretation as a mental entity connecting the outer and the inner worlds of a person. At this point, linguistics has turned to Humboldt's understanding of a language as «the third intermediate world».

Generally a concept is closely associated with the cultural aspect of the problem (compare, for instance, the definition of a concept given by Yu. Stepanov where it is thought to be «a cluster of culture in a person's consciousness, it is the means by which culture enters the person's mental world, on the other hand, and by the means of which a person himself enters the culture and in some cases influences it» [5;6; 78, p. 603–612].

And the same time, it should be noted, concepts are in the focus of linguists' considerations as images of thoughts which are behind linguistic signs. It is from the concepts that a semantic space of a specific language is formed. Meanwhile, the semantic space may be the evidence of the knowledge structure in a concrete national manifestation. Thus, all cognitive activity may be viewed as that aimed at revealing similarities and differences in cognized objects where the concepts can ensure such operations. To determine a concept, one needs both a perceptual discreteness of certain attributes and the actions with objects. It must be admitted that cognitive scientists haven't revealed the nature of a concept formation. All they can do is to indicate to the process of sense formation in most general way. But it is generally accepted that the best access to a concept nature study is ensured by a language description. The very nature of a concept is far from being homogeneous and may be represented by different structures in complexity. Some argue that the simplest concepts are represented by one word, and more complex may be found in word combinations and

sentences. Still others see the simplest concepts in semantic attributes or markers revealed in the process of a componential analysis. The third group is convinced that the analysis of lexical systems of languages may result in singling out a limited number of «primitives» (as, for instance, «something», «somebody», «thing», «place» in the works of A. Wierzbicka), the combination of which being an effective means to describe the language word stock. We tend to think that there should be a sort of a compromise which implies that some part of conceptual information is of a linguistic character, while the other part is represented in a person's mind, i.e. expressed by mental representations, such as images, pictures, schemas, etc.

So, a concept is usually understood as an operative unit of our consciousness. This term is, as a rule, a generic one comparing to its hyponyms (like eyesight image, verbal sign, sign, etc.). It takes the highest position in the hierarchy of units of operative consciousness. A concept correlates with the term «notion» because a person's knowledge is consolidated in a form of notion, represents object through notion which, in its turn, becomes a scientifically grounded concept. This, to much extent, explains the similarity of a concept and a notion. A concept gets an exact definition which is fixed at a certain level of consciousness. The brain operates concepts of various complexities, permitting to speak, for instance, of concepts of contiguity, kinship, detachment, perception, space and what on. Thus, a concept is a fragment of the world caught by a cognitive structure. And a cognitive structure, more often, is represented by a group of concepts. And these groups of concepts, constituting a body of a sign, represent a word meaning [47].

Concepts generalize the observed and imagined various phenomena, unify them under one category. They enable to preserve knowledge about the world and appear to be a constructional material of a conceptual system. They help to process a subjective experience in terms of classifying information into certain classes and categories. And a language, no doubt, is the best means to describe the nature of the concepts [5, p. 16]. For example, with the process of nomination when a speaker nominates an object not resorting to the inventory of the existing names but creating a new designation of such a notion, as an agent with the help of word-formation means, it is necessary to use a universal categorizer which, to O.M. Pozdnyakova's opinion, may be English words like «person», «someone», «one» [64, p. 72].

It is frequently asserted that most central for a human psychic concepts are reflected in a language grammar, and it is a language grammar categorization that creates that very conceptual network, that very frame for the distribution of the conceptual material expressed in lexicon. Thus, in grammar the concepts (and eventually the meanings) are reflected which are most essential for a given language. This point of view looks quite reasonable as the grammatical structure of the language may be considered, in a way, some kind of language worldview categorization.

The formation of a conceptual system of a language foresees the existence of some initial or primary concepts serving as a basis for the development of others; the concepts as sense interpreters are subjected for further specification and modification. First, the concepts are unanalyzed entities but then, becoming a part of the system, they are influenced by other concepts and modified (for example, concepts «TABLE», «CHAIR», «SOFA» are interpreted as pieces of furniture, on the one hand, and

specified, on the other hand, pointing to their peculiarities and functions: «FOLDING TABLE», «DINING-ROOM TABLE»; «ARMCHAIR», «CHAIR-BED», «CHAISE LONGUE»; «COUCH», «DIVAN-BED» or, for example, the concepts «CRIMSON», «SCARLET», «RED», are interpreted as a characteristic of color, on the one hand, and indicate to the intensity, on the other).

So, we can assert with certainty, that the world simulation in a person's consciousness is exercised by means of concepts, «discrete units of content of a collective consciousness which reflect the objects of real/ideal world and stored in national memory of native speakers in a verbally marked form» [20, p. 12]. A concept is verbalized in a word, a word combination, a phrase (that means in a lexical quantor!) and also text and discourse.

The structure of a concept is traditionally described in terms of a field approach when a nucleus and a periphery are distinguished in its structure. A nucleus, as a rule, constitutes a circle of objects named by it [61, p. 65]. A periphery is represented by various connotations (evaluative, emotional, stylistic shades of meaning) tracked in a word definition as well as associative attributes. Association is understood as «the connection among certain ideas when one of the ideas causes another» [69, p. 78]. The basis of associative attributes is in the process of metaphorization and other shifts of meaning. The field approach idea is supported by many scholars.

Thus, G. Lakoff in his metaphor theory remarks that in the process of world cognition the concepts of the basic level (a nucleus) showing the interaction of a person with the outer environment and mental schemes of a manipulative character form the basis of such cognition [11, p. 78]. O.G. Baranov expresses the same idea [21, p. 94–100].

L.O. Chernyko determines a concept as «a construct which represents the associative field of a name but it isn't reduced to it» [81, p. 80]. A concept is a generalized image of a word consisting of gestalts (Germ. «Gestalt» meaning «image»).

A concept, as it was justly remarked by D.S. Likhachov, «doesn't emerge out of a word meaning directly but is a result of a collision of a dictionary word meaning with a personal and people's experience. The richer and broader is a cultural experience of a person, the richer and broader is the potential of a concept» [57, p. 281].

A comprehensive approach developed by S. Kh. Lyapin and V.I. Karasik considers a concept as «a sense **quantum** (bold type is ours – V.B.) of human being in the world which, depending on specific conditions, is transformed into various specialized creation of forms, «gestalts of being...» [39, p. 361; 36; 37; 58, p. 11–35]. A concept is viewed as a quantum of knowledge about the word which a person experiences [36, p. 361; 57, p. 281; 44; 45, p. 90 and others].

As we see, a concept in cognitive science nowadays is treated as a multidimensional formation embracing imaginative, notional and definitional as well as normative and evaluative characteristics. As E.S. Kubryakova remarks, there are, at least, two ways of a concept consideration: a linguistic proper «when we want to give it a definition as for a certain word», and a conceptual one «when we try to clarify how it correlates with some operative units of our consciousness and their mental representations» [47, p. 84]. Very close to this assumption is the idea of L.G. Panova, who distinguishes two approaches of linguistic units description, namely: a description of word definitions of

this or another word taken from different sources and their further analysis, and the analysis of the collocation of a word (a concept) in various texts [62, p. 167].

A concept, to our mind, is a mental category, a reflection of an individual experience of a linguistic personality within a collective conscientiousness and the clue to its understanding should be sought in the analysis of language data as they objectivize everything that was cognitively processed by human mind.

Each concept is characterized by its «specific language», i.e. its collacability. Having established the way a concept is determined in different contexts, having summarized all concept definitions, it is possible to determine the general content of the concept. [83, p. 200]. A.M. Prykhodko considers a concept to be «semiotically dispersed» [404, p. 103; 407] and «the linguistic objectivation of a certain concept isn't definitely attached to a certain word» [66, p. 104]. For this reason it's necessary to take into account the plane of content (interiorization) of a concept where a concept is represented as a mental formation and the plane of expression (exteriorization) of a concept which is always represented by a sign form [66, p. 104]. This sign form is characterized by a complex structure of the plane of content and foresees the hierarchy of meaning in correlation to knowledge.

A concept is closely associated with knowledge and it is understood as «an operative content unit of memory, mental lexicon, conceptual system and brain language, the whole worldview reflected in human psychic. The notion of a concept corresponds to the idea of those senses which a person operates with in the process of thinking and which reflect the content of experience and knowledge (spacing is ours – V.B.), the content of the results of human activity on the whole and the processes of world cognition in the form of our «quantity of knowledge (spacing is ours – V.B.) [147, p. 51]. Thus, concepts allow preserving the knowledge about the world, on the one hand, and they are constituent elements of a conceptual system, on the other hand, and facilitate the processing of the objective experience by classifying information in accordance with some categories and classes and, as a rule, are verbalized in a form of a lexical quantor. A lexical quantor may be a substitute for some knowledge incorporated in the concept it designates. The linguistic description of a lexical quantor is closely associated with the description of a concept, analysis of the structure of the latter.

Having taken into consideration the idea of a concept as it was analyzed above and the peculiarities of concept analysis, we tend to think that the algorithm of its description offered by V.A. Maslova who, following R.M. Frumkina, [79, p. 85–101] distinguishes its nucleus and a periphery [60, p. 3–29], is the most suitable for a lexical quantor analysis. The nucleus of a concept is a dictionary word meaning (spacing is ours – V.B.), as the material of explanatory dictionary may offer a researcher broad opportunities in revealing a concept content, its peculiarities of verbal expression. The role of a definition or explanation is emphasized also by other linguists (see, e.g. [49, p. 181–195]).

The periphery of a concept is represented by a subjective experience, various pragmatical and axiological factors of a lexical quantor, connotations and associations. They are, to a very large extent, reflected in thesauri.

The establishment of a sense volume of a concept requires to determine a referential situation to which the aforesaid concept belongs to, this operation being performed on

the basis of a text. It is also important to determine the role of the concept under analysis in linguistic worldview and linguistic consciousness of a nation turning to the encyclopedic and linguistic sources, the dictionary entry being the nucleus of a concept as it has already been mentioned above. The etymology of a quantor and revealing the ways of language knowledge genesis in it may also contribute to the peculiarities of a concept analysis. Dictionary entries give the most general idea about a word meaning and encyclopedic ones outline notions. It is necessary then to involve into the analysis various contexts: fiction, scientific, philosophical, publicistic and what on [60, p. 45–47]. The data obtained should correlate with the analysis of associative ties of a key lexeme (a concept nucleus) which may be reflected in a thesaurus (for example, analyzing a concept «MAN» we establish its close connection with a concept «PROFESSION).

The methodology of a concept description may depend on the type of a concept. It is universally acknowledged that there are various structure types of knowledge representation: a schema, a frame or a scenario, a picture or a mental image, a script and so on. All of them are united in one thing: they are the cluster of information which is stored in memory and ensure an adequate cognitive processing of standard situations.

So, if a dictionary explanation has some indications to outlines forming an object, its shape, then they indicate to a schema. For example, «a slingshot» as a wooden catapult in the form of Y-letter is a **schema**.

The enumeration of the details of which the content is composed is a frame. A **frame**, as defined by M. Minsky, is a structure of data to represent (visually) a stereotype situation, especially while organizing large volumes of memory.

This is an organization of ideas stored in memory, the structure of knowledge, the information about a certain fragment of a person's experience (for example, a birthday celebration) includes: 1) a lexical meaning; 2) encyclopedic knowledge of the subject; 3) extralinguistic knowledge. A frame is organized around a certain nucleus and, that's why, contains the information associated with the nucleus.

The description of the process, action and their stages is known as a **scenario** which is elaborated as a result of text interpretation [60, p. 45–47].

The term «a **script**» is also widely used in cognitive linguistics which is determined as «a set of expectations of what is going to happen in the perceived situation» and allows understanding not only the real or described situation but also a detailed plan of behavior this situation ascribes» [30, p. 17–33; 49].

So, different concepts are able to render various conceptual information ranging from elementary to complicated conceptual structures of the highest degree of abstraction. The determination of a concept type depends, on general, on the establishing a referent situation the concept belongs to [60, p. 45–47].

On the other hand, if a word is determined as a system unit and a sense bearer, then the following aspects of this system may be distinguished: outer (the connection of a word with other words through thematic groups), inner (the connection of a lexical and semantic variant within a lexeme), deep (the structure and content of a lexical meaning).

The nucleus of a concept and conceptual ties are often presented in a form of semantic networks. Semantic networks (graphs) have been in wide use in research since the ancient times. A Greek philosopher Porphyries (3rd century A.D.) used a graphical representation of Aristotle's categories in a form of a graph. Then Raymund

Lullius (14th century) in his *Ars Magna* and Giordano Bruno in his system of artificial memory (16th century) developed the idea of a graphical presentation of information about the world and mental processes. Thus, they laid a foundation for theoretical grounds to apply semantic networks as a tool of human cognition. Semantic networks became very popular in connection with Ch. Peirce's ideas which were represented by existential graphs and later were transformed and improved in theoretical foundations of semantic and conceptual simulation of linguistic phenomena in the up-to-date works of philosophers, artificial intellect experts, linguists (see works of M.R. Quillian, Ch. Peirce, E.F. Skorokhodko, G. Scragg, J. Sowa, S.A. Zhabotynska and others).

To our mind, a linguoconcept may be explicitly presented as a frame or a frame-schema in a form of a tree-like graph with binary relations expressing the nucleus of a concept. The limitation with binarity of semantic relations is preconditioned, first and foremost, by the long-standing tradition of procedure formalizing in science (cf a binary digit code in computer sciences) to get verified data. With the availability of *n*-relations, the latter may be treated like cluster ones and be divided in accordance with the binary principle further on. The nodes of a graph correspond to a frame slots which contain a certain quantum of information about the concept while the arches indicate to the relations between quanta. A frame-schema is characterized by a hierarchical structure in which information quanta are placed in a graph in accordance with the rank of its information/semantic load. All the quanta, presented in a frame-schema are interconnected and can render appropriate information about the concept and its nucleus. In the suggested frame-schema (Fig. 2), representing the nucleus of the concept, all left-hand quanta denote the known knowledge by default while the right-hand ones indicate to new knowledge the concept contains. Thus a frame-schema translates theme and rheme or hypero-hyponymic relationships of AKO («a kind of») or ISA («is a») type in the left-hand part of a graph and specifying (rhemic, hyponymic) relations in the right-hand part [cf. 24; 25; 42; 71–74].

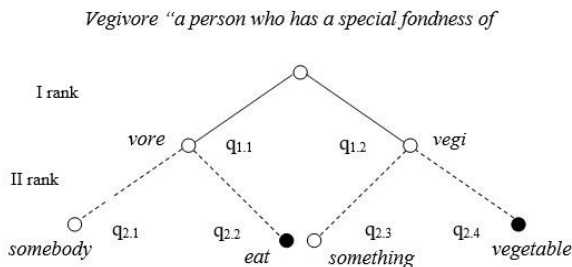

Fig. 2. A Frame-Schema of «VEGIVORE»

The content of a verbalized concept may be specified with the help of encyclopedic or explanatory dictionaries that results in a conceptual extension of the tree-like graph when implicit senses are taken into (Fig. 3). In this case, the part of the graph where a conceptual extension takes place is represented by the arches in dotted line:

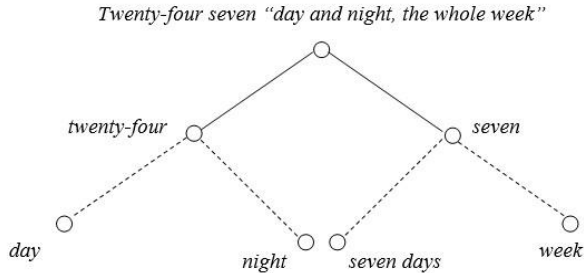

Fig. 3. A Frame-Schema «TWENTY-FOUR SEVEN»

Very often a frame-schema in a form of a tree-like graph for explicit presentation of a verbalized concept may be subjected to a conceptual extension when a concept name is expressed in abbreviation, blending, composition. In such cases, it is obvious, that a full name of a concept is to be analyzed.

A lexical quantor shares the characteristics of a nominative unit and indicates to the volume of knowledge it contains. Knowledge, linguistic in particular, is structured and has a systemic character and is reflected in semantics of a linguistic unit. This fact enables us to undertake an attempt to study a content structure of a lexical quantor which indicates to the knowledge expressed in it. A researcher can resort to various methods of such an analysis among which we can mention a system and structural method with the elements of modeling, analogy, comparison, induction, deduction, description, observation, experiment, measurement and so on. The methods of statistical analysis of linguistic data have become very popular in Ukraine, too (cf. T. Kyiak, V. Levytsky, V. Perebyinis [42; 51–54; 63 and others]). All the methods used were aimed at an objective revealing the aspects of the problems under consideration and are in a complementary interconnection. However, it should be noted, that the inventory of techniques and instruments of scientific research may evolve alongside with the need of a comprehensive objective analysis of linguistic phenomena. We can't but agree with V.V. Levytsky that «novelty in science doesn't lie in blind following fashionable and that's why «modern» trends but in attempts to see anew and reveal old scientific problems or to get answers for the issues that have been topical for the science for a long time with new methodological procedures and techniques» [51, p. 59].

In the paper an attempt has been made to use a qualimetry method for a linguistic analysis of a lexical quantor as a translator of knowledge. Qualimetry as a scientific discipline studies methodology and problems of comprehensive, quantitative assessment of quality of the objects of any nature and became popular in the 60s of the last century due to the publications of G.G. Azgaldov and his colleagues [16–19; 29 and others.]. The term «qualimetry» was borrowed from the science of commodities where it is used in an applied sense, namely: to designate the part of economics on measurement methods of goods quality.

Today, with the apparatus of qualimetry the quality of labor, the quality of an employee, the quality of education is estimated. Qualimetry is turning into a general

science of measurement, assessment of objects of different nature of material and non-material product, phenomenon, process.

The method of qualimetry implies the structuring of the object under study (object in general – the first level of community), division it into its constituents (second level) which are divided further (third level) and so on. So a hierarchical system is formed, usually, in a form of a table or a diagram. Then an assessment is elaborated by experts or in other way («measurement») of each constituent and establishing its importance / load, and, finally, combining these assessments in accordance with certain rules into a unified assessment of an object [16].

The qualimetry methodology is widely used not only in engineering, metrology, economics, production management, standardization, commodities, etc., but also in a humanitarian sphere (law, psychology, sociology and so on). In this respect, V.T. Tsyba's publication [80, p. 3–19] seems to be of a peculiar interest as it elucidates the peculiarities of this methodology application in humanities and science. As V.T. Tsyba asserts the basis of the qualimetry methodology is formed by three major conceptions which disclose the structure and logic of the theory structure and one special conception of ordinal measurement and operationalization which unveils the essence of an ordinal number and, consequently, an ordinal measurement and is the basis for the rest basic conceptions.

The structure of qualimetry is determined by the conceptions of: 1) specification (typology) of indexes of quality-set or quality-continuum (further along we shall use the term set); 2) superposition of quality and measurement of extensive and intensive properties; 3) potential of classified and stratified set (or continuum) [80, p. 5]. The author is quite right when states that «the achievements in measurement problems are associated basically with the measurement of quantitative rather than qualitative changes» [80, p. 3]. This is one of the reasons that we resort to the use of the qualimetry methodology to measure qualitative changes of the objects under study and their characteristics. The starting point of the theory under discussion is the understanding such philosophical categories like the quality and the thing where the quality is a central generic notion reflecting the ideas of the world formation and the thing is a specific notion «a cluster» of different substances, i.e. different qualities in the environment which is their superposition and characterized by a complex of extensive and intensive properties which at the same time are hierarchically structured systems [80, p. 4]. The conception of qualimetry theory suggested by V.T. Tsyba is well grounded and logically structured but, unfortunately, is limited in the sphere of humanities only by certain branches, namely sociology, law and economics. Taking into consideration the fact that this theory manifests the tendency of universality of its application, we have undertaken an attempt to elaborate our own conception of measurement of quality parameters of linguistic phenomena. We proceeded from some assumptions when made our decision to apply this theory. First, according to the assertions of the scientists this theory tends to be of a universal character, it isn't limited to a certain sphere of human activity. It is used to study methodology and problems of comprehensive quantitative assessment of quality of objects of any character: living and non-living, objects and processes, labor products and nature products of material and non-material character [16]. Secondly, the methods of qualimetry haven't been used so far in the sphere of linguistics while studying

linguistic facts proper. Thirdly, the attempt to use the qualimetry methods in linguistics will only confirm its universal character, on the one hand, will reveal other ways to investigate linguistic phenomena, on the other hand.

We believe that the frame representation of knowledge contained in a lexical quantor in a form of a tree-like graph with binary relationship is most helpful to realize the qualimetry methodology in linguistics.

In our research somewhat modified graphic elements of the methods of analysis of the content of a lexical unit offered by E.F. Skorokhodko [71] have been used with the aim of extrapolation of the se elements into the plane of the qualimetry methodology to analyze the qualitative changes in the information structure of a lexical quantor. Such an approach is aimed at revealing the dynamics of a lexical quantor meaning and indicates to not only transformation of quantitative but also qualitative characteristics of linguistic knowledge of a lexical quantor.

The method, as it has been mentioned above, lies in an explicit presentation of the nucleus of a concept marked by a lexical quantor (its content) in a form of a tree-like graph with binary relations where each quantum of information corresponds to a node of the graph. The nodes are situated in a hierarchical succession from the top of the graph while arches indicate to the relations among them. The hierarchical succession of knowledge quanta constitutes certain rank positions where they are placed getting farther and farther from the top of the graph, i.e. in qualimetry terminology the structuring of objects under study takes place (cf. Tsyba's conception of superposition [80]).

The total value of all quanta, constituting the nucleus of the concept, equals one and each of quanta depending on the rank it takes in the graph is characterized by an appropriate value which the farther it is from the top of the graph (Fig. 4). So, the first-order quanta are characterized with the value of 0,5, the second-order – 0,25 and so on. Ideally, all the quanta value of one rank equals one (including the so-called «empty» quanta, i.e. those not indicated but potentially or implicitly may be in the rank).

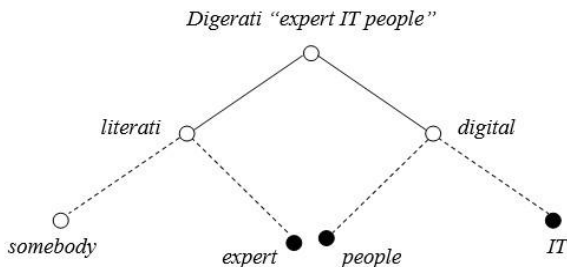

Fig. 4. A Frame-Schema «DIGERATI»

However, in fact, the number of quanta in a certain rank is determined by the content structure of a lexical quantor and may differ depending on the presented semes and their semantic interconnections.

The determination of the semantic load of a quantum as a graph constituent (Fig. 5) with reference to its position in it may be viewed as a quantitative characteristic of a lexical quantor. However, in the dynamic process of linguistic knowledge and its

reflection in the semantic structure of a lexical quantor one can observe the actualization of some quanta which earlier were characterized by low values of their semantic loads. This results in drastic change in their semantic load at the expense of their transposition towards the top of the graph. In other words, there's a reorientation of the attention focus to semantic multipliers of the graph which results in a specific way of expression a new knowledge.

Here we can see the similarity of an actualized quantor with the R. Langacker's trajector which is treated as the most «salient» element of the meaning or primary semantic focus (trajector) [32; 34; 31; 12, p. 231–244 and others].

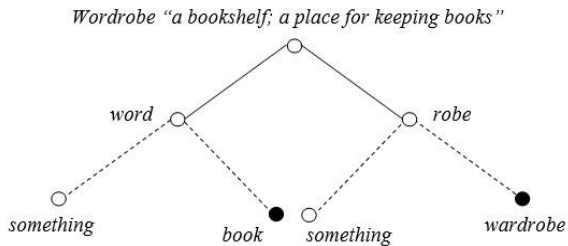

Fig. 5 A Frame-Schema «WORDROBE»

Correspondingly, the reference point (landmark) is a secondary semantic focus. The primary semantic focus coincides with the actualized quantum of a tree-like graph while the others are landmarks or secondary semantic focuses. Traditionally, *salient* as a term is used to describe the stored information which is put on the foreground of a person's consciousness.

In this case we speak of a qualitative characteristic of a lexical quantor. The qualitative characteristic of a quantor is presented by a quantum transition from the periphery quantum position (secondary semantic focus) of the graph (Fig. 6) into its nucleus (primary semantic focus), which is closely connected with the change of ranks the quanta belong to. A qualitative «leap» takes place, a qualitative change of the content structure of a lexical quantor that designates new knowledge which is reflected in it as a verbalizer of a concept.

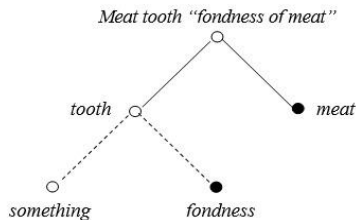

Fig. 6. A Frame-Schema «MEAT TOOTH»

So, if we present the nucleus of a linguoconcept designated as LQ in a form of a tree-like frame with binary relations and hierarchal structure then the information (knowledge) rendered by the concept may be presented as a set of knowledge quanta:

$$I(LQ) = \{q_{ij}\} \quad (1)$$

where I — information (knowledge), LQ – a lexical quantor, q – quantum, i – rank number $i = 1, 2, 3 \dots n$, j – ordinal characteristic of a quantum in the graph on i-rank and is expressed as $j = 1, 2^1, n$ – number of ranks.

Each quantum of information correlates with a certain load coefficient p_{ij} , where p_{ij} is determined by the formula (2), which is stipulated by the binarity of relationships of a tree-like graph:

$$p_{ij} = \frac{1}{2^i}, \text{ де } i = 1, 2, 3 \dots n, \text{ а } \sum_{j=1}^{2^i} p_{ij} = 1 \quad (2)$$

So, the set of quanta $\{q_{ij}\}$ corresponds to the set of load coefficients $P(LQ) = \{p_{ij}\}$ (3).

If the set of load coefficients characterizing a certain LQ is determined by the value $P(LQ) = \{p_{ij}\}$, then, as a result of actualization of a certain quantum in the process of knowledge dynamics, a qualitative change of the information structure takes place, i.e. q_{sa} which was characterized by a load coefficient P_{sa} , performs a qualitative «leap» from a lower located rank towards the top of the graph and acquires the value of the first-rank load coefficient while the value of the coefficient of quality change is in inversely proportional dependence as for the qualitative «leap», i.e. the bigger the «leap», the less values of the coefficient of quality change. This may be explained by the fact that the absence of quality changes equals the initial value, i.e. one and any quality changes in the information structure of a lexical quantor make it more distant from this value and results in reducing the values of the coefficient of quality change:

$$P_{na} = P_{sa} * 2^{s-1} = 1/2 \quad (4),$$

where s – ordinal number of the salient rank.

The information transposition in this case is characterized by the coefficient of quality change of the information structure of LQ:

$$K \times (q_{sa}) = \frac{P_{sa}}{P_{na}} = \frac{P_{sa}}{\frac{1}{2}} = 2 * P_{sa} \quad (5)$$

The coefficient of quality change may refer to not only one but m-number of the actualized quanta of LQ, then in each case it is calculated for each actualized quantum constituting the information structure of LQ. The overall coefficient of quality change, then, is characterized by the average value of all coefficients of quality change of the actualized quanta:

$$K(LQ) = \frac{\sum_{i=1}^m K_i(q_{sa})}{m} \quad (6)$$

where m – number of the actualized quanta.

Similarly, the average value of the coefficient of quality change may be determined for a parcel, conceptual domain or discourse in general. Here the coefficient of quality change is the basic index of the modification of the informational structure of quanta:

$$K(P_{rc}) = \frac{\sum_{i=1}^n K_i(LQ)}{n} \quad (7)$$

In this case it is possible to speak about the determination of the degree of neogeneity of a LQ, a parcel, a conceptual domain or discourse, in general, designated by the coefficient of quality change. It should be noted that the coefficient of quality change of a LQ is expressed by an ordinary value whereas the degree of neogeneity of a parcel or domain may fluctuate within the limits including accidental values.

So, LQ «meat tooth» (Fig. 6) contains a content load which is expressed by the definition «fondness of meat». While constructing a frame-schema in a form of a tree-like graph, the constituents of the concept name are placed on the first-rank level «tooth» and «meat» but don't reveal the content of the concept.

For this reason we resort to the conceptual extension of the graph where the data of encyclopedic and lexicographic sources reveal one of the meanings of «tooth» as «fondness». As a result of the operation of the conceptual extension of the graph the quantum «fondness» is already on the second-rank level but still is actualized in the content structure of LQ being a trajector in the frame-schema. This procedure is characterized by the change of quality indices which, after performing simple formal operations, indicate to a quality «leap» or a quantum transition from Rank One to Rank Two. So, when the first-rank quanta were characterized by the values of semantic load 0,5 each, the second-rank quanta in accordance with the abovementioned formula acquire the lesser values of 0,25 each. In the process of lower rank quantum actualization (a second-rank quantum «fondness» in our case) its qualitative change takes place due to the quantum transition into the primary semantic focus and the quantum acquires the value of 0,5.

Conclusions and perspectives of the research. This very simple mechanism of calculation may be applied to all «salient» quanta in a frame-schema and their average value will characterize an overall coefficient of quality change of LQ. Similarly, such coefficients may be estimated for parcels, domains of conceptual sphere where the indices of the coefficient of quality change of LQs will fluctuate within a certain range due to a number of LQs. In such cases it seems reasonable to indicate the lower and the upper boundaries of the values beside their average ones for each parcel or domain.

REFERENCES

1. Byalyk V. Linguistic Discourse and a Lexical Quantor. / V. Byalyk // *Disputationes Scientificalae. Universitatis Catholicae in Ruomberok*. – Ruomberok: Verbum, 2012. ročník 12. číslo 1. – P. 148–156.
2. Chesterman A. Memes of Translation. The spread of ideas in translation theory. / Andrew Chesterman. – Amsterdam / Philadelphia : J. Benjamins Publ., 1997. – 219 p.
3. Dawkins R. *The Selfish Gene* / Richard Dawkins. – Oxford : Oxford University Press. 1976. – 352 p.
4. Gorlee D. Semiotics and the Problem of Translation. With Special Reference to the Semiotics of Charles S. Peirce / Dinda Gorlee. – Editions Rodopi B.V., Amsterdam-Atlanta, GA, 1994. – 255 p.
5. Jackendoff R. Patterns in mind : Language and human nature / R. Jackendoff. – Harvester Wheatsheaf, 1993. – 225 p.
6. Jackendoff R. What is a concept, that a person may grasp? / R. Jackendoff // *Mind and Language*. – Oxford, NY, 1989. – Vol. 4, №1/2. – P. 68–102.

7. Jan Dietz et al. Access mode : https://en.wikipedia.org/wiki/Jan_Dietz
8. Johnson L. From Knowledge Transfer To Knowledge Translation : Applying Research To Practice / Leslie Johnson // CAOT Publications ACE July/August 2005. – PP. 11–14.
9. Knowledge Systems and Translation Ed. by Helle V. Dam, Jan Engberg, Heidrun Gerzymish-Arbogast. – Berlin, N.Y. : Mouton de Gruyter, 2005. – 325 p.
10. Lakoff G. Classifiers as a reflection of mind. / G. Lakoff // Noun classes and categorization : Proc. of a Symposium on categorization and noun classification (Eugene, Oregon, October 1983). – Amsterdam, 1986. – P. 13–51.
11. Lakoff G. Women, fire, and dangerous things: What categories reveal about the mind / G.Lakoff. – Chicago : University of Chicago, 1987. – 614 p.
12. Langacker R. Foundations of Cognitive Grammar / R. Langacker. – Stanford, CA. : Stanford Univ. Press, 1987. – Vol. I : theoretical prerequisites. – 516 p.
13. Linguistic Instruments in Knowledge Engineering. Proceedings of the 1991 Workshop on Linguistic Instruments in Knowledge Engineering Tilburg, The Netherlands, 17–18 Jan. 1991 / Ed. by R.P. van de Riet, R.A. Meersman. – Amsterdam, L., N.Y., Tokyo : North-Holland Elsevier Science Publ., 1992. – 298 p.
14. Rosch E. H. Principles of Categorization / E. H. Rosch // Cognition and Categorization. – Hillsdale, N. Y. : Lawrence Erlbaum, 1978. – P. 27–48.
15. Wierzbicka A. Lexicography and Conceptual Analysis / A. Wierzbicka. – Ann Arbor : Karoma, 1985. – 368 p.
16. Азгальдов Г.Г. Теория и практика оценки качества товаров. (Основы квалиметрии) / Г.Г. Азгальдов. – М. : Экономика, 1982. – 256 с.
17. Азгальдов Г.Г. Количественная оценка качества (Квалиметрия). Библиография / Г.Г. Азгальдов, Л.А. Азгальдова. – М. : Изд-во стандартов, 1971. – 176 с.
18. Азгальдов Г.Г. Что такое качество? / Г.Г. Азгальдов, А.В. Гличев, В.П. Панов. – М. : Экономика, 1968. – 135 с.
19. Андрианов Ю.М. Квалиметрия в приборостроении и машиностроении / Ю.М. Андрианов, А.И. Субетто. – Л. : Машиностроение. Ленингр. отд., 1990. – 221 с.
20. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека / Н.Д. Арутюнова. – М. : Языки русской культуры, 1999. – 896 с.
21. Баранов А.Г. Текст, текстовый модуль, номинация / А.Г. Баранов // Лингвистические единицы разных уровней в языке и речи. – Краснодар : Изд-во Кубан. ун-та, 1988. – С. 94–100.
22. Бялик В. Д. Епістемологія лексичного квантора. Монографія. / Василь Бялик. – Чернівці : Золоті литаври, 2014. – 420 с.
23. Бялик В.Д. Мовний концепт у лінгвокультурній парадигмі / В.Д. Бялик // Мова і культура. – К. : Вид. дім Д. Бурого, 2008. – Вип. 10. – Т. II (102). – С. 70–76.
24. Бялик В.Д. Структурно-семантические особенности и мотивированность научно-технических терминов в современном английском языке (на материале терминологии вычислительной техники) : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук : спец: 10.02.04 / В.Д. Бялик. – К., 1986. – 25 с.

25. Бялик В.Д. Структурно-семантичні параметри терміна та його вмотивованість / В.Д. Бялик // Науковий вісник Чернівецьк. ун-ту. Германська філологія : зб. наук. праць. – Чернівці : ЧДУ, 1997. – Вип. 12. – С. 78–82.
26. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание / А. Вежбицкая ; [перевод с английского ; отв. ред. М. А. Кронгауз ; вступ. ст. Е.В. Падучевой]. – М. : Русские словари, 1996. – 416 с.
27. Верещагин Е.М. Язык и культура. Три лингвострановедческие концепции: лексического фона, рече-поведенческих тактик и сапиентемы. / Е.М. Верещагин, В.Г. Костомаров. – М. : Индрик, 2005. – 1040 с.
28. Герасимов В.И. К становлению когнитивной грамматики / В.И. Герасимов // Современные зарубежные теории. – М. : Наука, 1992. – С. 39–77.
29. Гличев А.В. Прикладные вопросы квалиметрии / [А.В. Гличев, Г.О. Рабинович, М.И. Примаков, М.М. Сеницын]. – М. : Изд-во стандартов, 1983. – 136 с.
30. Демьянков В.З. Когнитивная лингвистика как разновидность интерпретирующего подхода / В.З. Демьянков // ВЯ. – 1994. – № 4. – С. 17–33.
31. Жаботинская С.А. Когнитивная лингвистика: принципы концептуального моделирования / С.А. Жаботинская // Лінгвістичні студії. – Черкаси : Сіяч, 1997. – 198 с. – Вип. 11. – С. 3–11.
32. Жаботинская С.А. Концепт / домен : матричная и сетевая модели / С.А. Жаботинская // Культура народов Причерноморья. – 2009. – № 168. – Т. 1. – С. 254–259.
33. Жаботинская С.А. Концептуальная модель словаря-гезауруса и гиперболические самоорганизующиеся карты / С.А. Жаботинская // Вторая междунар. конф. по когнит. науке : тезисы докл. – СПб. : Санкт-Петербургский ун-т, 2006. – Т. 1. – С. 272–273.
34. Жаботинская С.А. Концептуальный анализ : типы фреймов / С.А. Жаботинская // Вісник Черкаського університету. Філологічні науки. – Черкаси, 1999. – Вип. 11. – С. 12–25.
35. Карасик В.И. Культурные доминанты в языке / В.И. Карасик // Языковая личность : культурные концепты : сб. науч. тр. – Волгоград–Архангельск : Перемена, 1996. – С. 3–16.
36. Карасик В.И. Языковая кристаллизация смысла / В.И. Карасик. – М. : Гнозис, 2010. – 351 с.
37. Карасик В.И. Языковая матрица культуры / В.И. Карасик. – М. : Гнозис, 2013. – 320 с.
39. Карасик В.И. Языковые ключи / В.И. Карасик. – М. : Гнозис, 2009. – 406 с.
41. Карасик В.И. Языковой круг : личность, концепты, дискурс / В.И. Карасик. – [2-е изд.]. – М. : Гнозис, 2004. – 390 с.
42. Кияк Т.Р. Мотивированность лексических единиц (количественные и качественные характеристики) / Т.Р. Кияк. – Львов : Вища шк., 1988. – 162 с.
43. Комлев А.Д. О языковом концепте «долг» / А.Д. Комлев // Логический анализ языка. Языки этики. – М. : Яз. рус. культуры, 2000. – С. 119–124.

44. Концептосфера русского языка : ключевые концепты и их репрезентации (на материале лексики, фразеологии и паремиологии). Проспект словаря / [Под общ. ред. Л.Г.Бабенко]. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2010. – 340 с.
45. Краткий словарь когнитивных терминов / [Под общ. ред. Е. С. Кубряковой]. – М. : Филол. ф-т МГУ им. М. В. Ломоносова, 1997. – 245 с.
46. Кубрякова Е.С. Части речи с когнитивной точки зрения / Е.С. Кубрякова // РАН. Институт языкознания. – М. : Наука, 1997. – 329 с.
47. Кубрякова Е.С. Язык и знание : На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Е.С. Кубрякова. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
48. Кубрякова Е.С. Концепт / Е. С. Кубрякова // Краткий словарь когнитивных терминов. – М. : МГУ, 1996. – С. 90–93. (286)
49. Кубрякова Е.С. К вопросу о природе объяснений в лингвистике / Е.С. Кубрякова // В поисках сущности языка : Когнитивные исследования / Ин-т языкознания РАН. – М. : Знак, 2012. – 208 с. – С. 181–195.
50. Лакофф Дж. Женщины, огонь и опасные вещи : Что категории языка говорят нам о мышлении / Дж. Лакофф. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 792 с.
51. Левицкий В.В. Семасиология / В.В. Левицкий. – Вінниця : Нова книга, 2006. – 512 с.
52. Левицкий В.В. Опыт использования количественных методов на кафедре германского, общего и сравнительного языкознания Черновицкого университета / В.В. Левицкий // Проблемы количественной лингвистики. – Чернівці : Рута, 2005. – С. 111–133.
53. Левицкий В.В. Количественные методы в лингвистике / В.В. Левицкий. – Черновцы : Рута, 2004. – 190 с.
54. Левицкий В.В. Этимологические и семасиологические исследования в области германских языков / В.В. Левицкий. – Черновцы : ЧГУ. – 1997. – 276 с.
55. Лемов А. В. Система, структура и функционирование научного термина / А. В. Лемов. – Саранск : Изд-во Мордов. ун-та, 2000. – 192 с.
56. Лихачев Д. С. Концептосфера русского языка / Д. С. Лихачев // Известия АН РФ. Серия Литературы и языка. – 1993. – № 1. – Т. 52. – С. 3–9.
57. Лихачев Д.С. Концептосфера русского языка / Д. С. Лихачев // Русская словесность : от теории словесности к структуре текста: Антология/ [под общ. ред. В.П. Нерознака]. – М. : Academia, 1997. – С. 280–287.
58. Ляпин С.Х. Концептология : к становлению подхода / С.Х. Ляпин, В.И. Карасик // Концепты. Научные труды Центроконцепта. – Архангельск : Изд-во Поморского университета, 1997. – Вып. 1. – С. 11–35.
59. Мартынюк А.П. Концепт в структуре значения коммуникативного знака / А.П. Мартынюк // Вісник Харків. нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна. Романо-германська філологія. – 2003. – №586. – С. 112–116.
60. Маслова В.А. Когнитивная лингвистика : [учеб. пособие] / В.А. Маслова. – [2-е изд.]. – Мн. : ТетраСистемс, 2005. – 256 с.

61. Панасенко Н.И. Когнитивно-ономасиологическое исследование лексики : дис. ... доктора филол. наук : 10.02.19 «Теория языка»/ Н.И. Панасенко. – М., 2000. – 397 с.
62. Панова Л.Г. Грех как религиозный концепт / Л.Г. Панова // Логический анализ языка. Языки этики. – М. : Языки русской культуры, 2000. – С. 167–177.
63. Перебийніс В.І. Статистичні методи для лінгвістів / В.І. Перебийніс. – Вінниця : Нова книга, 2002. – 168 с.
64. Позднякова Е.М. Категория имени деятеля и пути её синхронного развития в когнитивном номинативном аспекте (на мат. англ. яз.) : дис. ... доктора филолог. наук : 10.02.04 «Германские языки»/ Е. М. Позднякова. – М., 1999. – 433 с.
65. Поппер К. Логика и рост научного знания / К. Поппер. – М. : Прогресс, 1983. – 605 с.
66. Приходько А.М. Концепти і концептосистеми в когнітивно–дискурсивній парадигмі лінгвістики / А.М. Приходько. – Запоріжжя : Прем'єр, 2008. – 332 с.
67. Приходько А.М. Концепти і концептосистеми : [монографія] / А.М. Приходько. – Дніпропетровськ : Біла, 2013. – 308 с.
68. Реформатский А.А. Термин как член лексической системы языка / А.А. Реформатский // Проблемы структурной лингвистики. – М. : Наука, 1968. – С. 103–126.
69. Рядчикова Е.Н. Язык и перевод четырех знаменитых романов XX века / Е.Н. Рядчикова, С.Р. Панеш. – Майкоп : Адыгейское книж. изд-во, 2001. – 157 с.
70. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика. Термінологічна енциклопедія / О.О. Селіванова. – Полтава : Довкілля – К., 2006. – 716 с.
71. Скороходько Э.Ф. Информационно-поисковая система «БИТ» / Э.Ф. Скороходько и др. ; [отв. ред. А.А. Стогний]. – К. : Наук. думка, 1968. – 219 с.
72. Скороходько Э.Ф. Информационно-поисковая система «БИТ» / Э.Ф. Скороходько и др. ; [отв. ред. А.А. Стогний]. – К. : Наук. думка, 1968. – 219 с.
73. Скороходько Э.Ф. Лингвистические проблемы обработки текстов в автоматизированных ИПС / Э.Ф. Скороходько // Вопросы информационной теории и практики. – М., 1974. – Вып. 25. – С. 5–120.
74. Скороходько Э.Ф. Семантические связи в лексике и текстах / Э.Ф. Скороходько // Вопросы информационной теории и практики. – М., 1974. – Вып. 23. – С. 6–116.
75. Словарь иностранных слов. – М. : Рус. яз., 1986. – 608 с.
76. Советский энциклопедический словарь. – М. : «Советская Энциклопедия», 1979. – 1600 с.
77. Степанов Ю.С. Константы: Словарь русской культуры: Опыт исследования / Ю.С. Степанов. – М. : Языки русской культуры», 1997. – 824 с.
78. Степанов Ю.С. Семиотика концептов / Ю.С. Степанов // Семиотика : Антология / Сост. Ю.С. Степанов. – М. : Яз. русск. культуры, 2001. – С. 603–612.
79. Фрумкина Р. М. Представление знаний как проблема / Р. М. Фрумкина и др. // ВЯ. – 1990. – № 6. – С. 85–101.
80. Циба В.Т. Кваліметрія – теорія вимірювання в гуманітарних і природничих науках / В.Т. Циба // Соціальна психологія. – 2005. – № 4. – С. 3–19.

81. Чернейко Л.О. Гештальтная структура абстрактного имени / Л.О. Чернейко // Филологические науки. – 1995. – № 4. – С. 73–83.

82. Юзвизин И.И. Информациология / И.И. Юзвизин. – М. : Радио и связь, 1996. – 214 с.

83. Яковлева Е.С. Фрагменты русской языковой картины мира (модели пространства, времени и восприятия) / Е.С. Яковлева. – М. : Языки русской культуры, 1994. – 344 с.

UDC 81'25

Dušan Tellinger

(Košice, Slowakische Republik)

**PROBLEMATIK DER ÄQUIVALENZ UND ADÄQUATHEIT AUF DER
KULTURELLEN EBENE DES ÜBERSETZUNGSTEXTES**

Ziel dieses Beitrags ist es, einen ganzen Bereich von kulturellen Fragen, die mit der Übersetzung im Allgemeinen zusammenhängen, zu erörtern und auch gewisse Empfehlungen für die Übersetzerische Praxis zu geben. Laut Meinung eines großen Teils von Übersetzungstheoretikern in den vorigen drei Jahrzehnten ist das letztliche Ziel der literarischen (aber auch Fach- und gesellschaftswissenschaftlichen) Übersetzung die Überwindung von Kulturbarrieren. Ihrer Meinung nach stehen Sprachbarrieren im Schatten der Kulturbarrieren und lassen sich als Sondersorte von Kulturbarrieren verstehen. Die Unterschiede der Kulturen, d.h. der Ausgangs- und Zielkultur sind im Allgemeinen die Hauptbarrieren im Übersetzungsprozess (in literarischen, ebenso wie in gemeinsprachlichen Texten sowie auch Fachtexten). Die Überwindung der Sprachbarrieren steht im engen Zusammenhang mit der Überwindung der Sprachbarrieren: Kultur- und Sprachbarrieren sind Vorder- und Rückseite derselben Münze. Die Betonung liegt nun nicht nur auf der Primärkultur, sondern immer mehr auf der Zielkultur, woraus auch die Forderung der bikulturellen Kompetenz des Übersetzers folgt. Zur translatorischen Kulturkompetenz bemerkt Heidrun Witte, deren Forschung des Kompetenzprofils des Übersetzers von besonderer Bedeutung ist, Folgendes: «Vielmehr wäre *translatorische Kulturkompetenz*, wie sie in dieser Arbeit begründet und konkretisiert wurde, als *integrale* und *zentrale Komponente translatorischer Handlungskompetenzen* anzusetzen und – auf konzeptuell-curricularer wie auch unterrichtspraktischer Ebene – entsprechend in einen Studiengang «Translatorik» zu integrieren» [9, с. 202]. Zum Kompetenzprofil des Translators kann man im Allgemeinen sagen, dass es völlig unmöglich ist, einen Metatext zu gestalten, wenn dem Translator die Basis fehlt: Ein klares Kompetenzprofil und eine individuelle Gesamtkompetenz, die eng mit dem sog. Weltwissen zusammenhängt. Die Kompetenz zur Translation ist nur dann präsent, wenn der Translator neuen Typs über ein komplettes Kompetenzprofil verfügt [vgl. 8, с. 165–173].

Die Kulturkompetenz als Schwerpunkt des Kompetenzprofils erwerben die Studenten im Prozess des Vergleichens der Kulturen in interkulturellen Kontaktsituationen, da sie sich in beiden Arbeitskulturen – in ihrer eigenen wie in ihrer fremden Arbeitskulturen – auskennen müssen. Das heißt, translatorische

Kulturkompetenz umfasst nicht nur das Wissen über die betreffenden Arbeitskulturen («Kompetenz-in-Kulturen»), sondern auch eine Kompetenz zwischen diesen Kulturen («Kompetenz-zwischen-Kulturen»). «Kompetenz-zwischen-Kulturen» bedeutet, dass «der Übersetzer muss einschätzen können, wie die (Mitglieder der) beiden Kulturen sich selbst im Verhältnis zu der jeweils anderen Kultur sehen, welches Wissen sie über die andere Kultur haben und wie sie glauben, dass sie von der anderen Kultur gesehen werden» [10, c. 347]. Die Kompetenz-zwischen-Kulturen bezieht sich also auf das Wissen des Übersetzers über Selbst-, Fremd- und reflexive Selbstbilder der betreffenden Arbeitskulturen im gegenseitigen Bezug aufeinander und auf die potenziellen Auswirkungen solcher Bilder auf die interkulturelle Situation. Erst das Erkennen der Selbstreflexion der Arbeitskulturen und des Einflusses dieser Selbstreflexion auf die interkulturelle Kommunikation ermöglicht es dem Übersetzer, die kulturelle Seite des Translats zu bewahren, zu kompensieren bzw. zu korrigieren.

Die Konfrontation von Kulturen demonstriert sich vor allem im Thema des literarischen Werkes, d.h. in den Elementen des Werkes auf der oberflächlichen Ebene (diese Elemente sind die Realien, Allusionen, Konnotationen, Traditionen, Erwartungen und alles, was man unter dem Kolorit des Werkes versteht). Vorher konzentrierte man sich eben auf die Bewahrung des Kolorits des Originals und auf die Vermittlung der fremden Ausgangskultur in der Übersetzung, was laut der modernen Skopostheorie eine illusorische Bestrebung sei. So hält H. Witte, eine der Anhänger dieser Konzeption, ein «Hinübertransportieren» kultureller Elemente von der Ausgangs- in die Zielkultur wegen unterschiedlicher Vergleichsbasis der Aktanten im translatorischen Handlungsrahmen für unmöglich. Der Grund dieses Skeptizismus ist in der Gebundenheit des Perzipienten einer Übersetzung an seine Eigenkultur zu suchen. Eben diese Gebundenheit des Perzipienten einer Übersetzung an seine Eigenkultur beeinflusst die Perzeption der Fremdkultur, die in einem fremden literarischen Text immer präsent ist. Nun liegt es an dem Leser der Übersetzung, wie er sich von der Eigenkultur abstrahieren und die Fremdkultur eines Originaltextes (das Fremde) wahrnehmen kann. Die Übersetzung ist also vor allem ein Konfrontieren – ein Vergleich von Kulturen (des Ausgang- und Zieltextes). Daraus folgt auch die Rolle des Übersetzers als Experte für die Ermöglichung interkultureller Kommunikation.

Große Aufmerksamkeit als Mittel der kulturellen Einbettung eines fremden Textes in die Zielkultur beanspruchen von dem Übersetzer die Realien, die man als Mittel für die oberflächliche Umkodierung auffasst (bei der tiefen Ebene des Textes geht es um die Umkodierung von Zeichen). Im Übersetzungsprozess muss der Übersetzer klar werden, dass die Realien die zur Realität des Originals am nächsten stehenden Elemente des Textes sind, welche der Treue wegen auf gewisse Weise dem Leser der Übersetzung vermittelt werden sollen. Außerdem geht aus dieser Gebundenheit an die Primärkultur hervor, dass die Realien auf den Leser der Übersetzung keinen ähnlichen Einfluss wie auf den Leser des Originals ausüben können. Was die Übersetzung von Realienbezeichnungen (Kulturwörter, Ethnokultureme, Linguokultureme, oder nur einfach Kultureme) angeht, spricht man in der Übersetzungstheorie von einem spezifischen Typ der Äquivalenz – der Nulläquivalenz (d.h. semantische Lücke). Es handelt sich um sog. Lücken im lexikalischen System der Zielsprache, bei denen der Übersetzer nach bestimmten Zielsprachenlexemen sucht, um diese Lücken verstopfen zu

können. Der Erscheinung der soziokulturell geprägten lexikalisch-semanticen Nulläquivalenz auf der lexikalischen Ebene hat man bis jetzt schon genug Aufmerksamkeit gewidmet.

Schon in den 60er-Jahren kam es zur wissenschaftlichen Klärung einiger Fragen der Äquivalenz in der Übersetzungstheorie von Otto Kade, der unter dem Einfluss des damals sehr populären maschinellen Übersetzens stand. Der Problematik der maschinellen Fachübersetzung widmet man seit dieser Zeit besondere Aufmerksamkeit: «Im Rahmen der eigentlichen Übersetzung aus der Ausgangs- in die Zielsprache findet dabei keine Interpretation des (fachlichen) Textes und der (fachlichen) Wirklichkeit und keine Generierung eines entsprechenden Fachtextes durch den Menschen statt, sondern lediglich eine sprachliche Transformation durch eine Maschine nach vorgegebenen Äquivalenzregeln. Die Problematik solcher maschinellen Übersetzungen ist angesichts der zahlreichen Äquivalenzbrüche zwischen verschiedenen Einzelsprachen und deren Fachtexten offensichtlich» [7, c. 154]. Wenn Thorsten Roelcke die zahlreichen Äquivalenzprobleme der Fachtexte behandelt, erwähnt er die fachlexikalische Äquivalenz (das Problem von parallel konstruierten Ausdrücken in zwei Sprachen, die jedoch unterschiedliche Bedeutungen tragen); die fachgrammatische Äquivalenz, die ebenfalls einige nicht unerhebliche Problembereiche aufweist. Neben der fachlexikalischen und fachgrammatischen Äquivalenz bergen seiner Meinung nach auch fachtextuelle und fachkulturelle Äquivalenz Probleme: «So zeigen etwa die fachübergreifenden wie fachspezifischen Textsorten verschiedener Einzelsprachen durchaus makro- wie mikrostrukturelle Unterschiede, wobei darüber hinaus auch innerhalb von formal und funktional mehr oder weniger vergleichbaren Textsorten noch unterschiedliche stilistische Gepflogenheiten beobachtet werden können. Weit aus grundsätzlichere Probleme entstehen schließlich aus der kulturell unterschiedlich geprägten Weltansicht verschiedener menschlicher Gemeinschaften, die sich jeweils auch in deren allgemeinem wie fachlichem Sprachgebrauch niederschlagen. Die Überbrückung solcher sog. «Kultureme» stellt die internationale Fachkommunikation mitunter vor erhebliche Schwierigkeiten» [7, c. 152].

Von der Suche nach der sprachlichen und thematischen Äquivalenz des Originals und Translats führte der Weg in der modernen Übersetzungswissenschaft zur Suche nach der stilistischen Äquivalenz (vor allem in den Werken von Anton Popovič). Es war schon damals klar, dass man den translatorischen Prozess nicht nur einfach auf die linguistischen Operationen reduzieren kann, sondern man eine Fülle von intratextuellen und insbesondere außertextuellen Faktoren berücksichtigen muss. Der stilistischen Äquivalenz der Ausgangs- und Zieltexte widmet man große Aufmerksamkeit im Werk von Th. Roelcke. Neben der totalen und fakultativen Äquivalenz definiert O. Kade schon drei Jahrzehnte vor Th. Roelcke noch die approximative Äquivalenz und die Nulläquivalenz, wobei diese zwei Äquivalenztypen aus der Sicht der Realien (Kultureme) sehr wichtig sind. Bei der totalen Äquivalenz handelt es sich um die ideale Situation in der Translation, d.h. um die Übereinstimmung von Elementen der Ausgangs- und Zielsprache. Bei der fakultativen Äquivalenz decken sich die Elemente der Ausgangs- und Zielsprache teilweise. Bei der approximativen Äquivalenz sind die Elemente der Ausgangs- und Zielsprache verschieden differenziert. Zu diesem Äquivalenztyp, bei dem für die monoseme Form des Ausgangssprachensystems eine

entsprechende Form im Zielsprachensystem fehlt und zwischen der Ausgangs- und Zielsprache ein 1:0-Verhältnis besteht, sagt O. Kade Folgendes: «Hierher gehören der weiter oben behandelte Fall echter Begriffslücken, die etwa durch die Realia eines bestimmten Milieus verursacht werden, sowie jene Fehlstellen, bei denen nicht die Bewusstseinsvorstellungen bei den Sprachträgern, sondern lediglich ein festes Zeichen zur Auslösung des betreffenden Abbildes fehlt» [2, c. 81].

Die Nulläquivalenz auf der Ausdrucksebene [langue] und auf der Inhaltsebene [parole] bedeutet, dass das Element der Ausgangssprache keine Parallele in der Zielsprache hat. Bei diesem Äquivalenztyp geht es um die Beseitigung bzw. Überwindung von Begriffslücken, um ein 1:1-Verhältnis zwischen dem Ausgangstext und dem Translat auf der Inhaltsebene (parole) zu erreichen. Dabei existiert die Möglichkeit der Kombination von Zielsprachenzeichen zum Zwecke der Realisierung eines bestimmten semantischen Wertes eines Ausgangssprachenzeichens. Konkrete Möglichkeiten der Aufhebung der Nulläquivalenz sind im Werk von Werner Koller zu finden. W. Koller [vgl. 3, c. 228–236] unterscheidet bei der denotativen Äquivalenz im lexikalischen Bereich fünf Entsprechungstypen: Eins-zu-eins-, Eins-zu-viele-, Viele-zu-eins-, Eins-zu-Null- und Eins-zu-Teil-Entsprechungen. Zu der Möglichkeit, trotz des 1:0-Verhältnisses zwischen dem Ausgangs- und Zielsprachensystem ein 1:1-Verhältnis zwischen dem Ausgangstext und dem Translat auf der Ebene der parole zu erreichen, sagt O. Kade Folgendes: «Man kann diesen Fall auch so darstellen, dass zunächst eine Umformung des Textes (Transformation oder Modulation) in der AS stattfindet, deren Ergebnis eine Form bzw. eine Folge sprachlicher Zeichen ist, zu denen potentielle Äquivalente (etwa des Grundtyps I bis III) in der ZS existieren» [2, c. 82]. Für die Gesamtleistung der Translation sind die Fälle der Nulläquivalenz irrelevant, weil der Prozentsatz dieser Fälle – gemessen am Gesamttext – verschwindend gering ist.

Der Terminus kommunikative Äquivalenz steht im Vorfeld der Übersetzungstheorie des weiteren Vertreters der Leipziger Schule Albrecht Neubert, wobei er die Bedeutung der mikrosemantischen Äquivalenz für den Erfolg des Translats als Ganzes hervorhebt. Mit dem Terminus kommunikative Äquivalenz operiert A. Neubert wie mit dem Grundproblem der textuellen Äquivalenz, die man auf der mikrostrukturellen sowie makrostrukturellen Ebene des Textes als dialektische Einheit des Einzelnen und des Ganzen erreichen kann. Beiden Ebenen des Textes widmet A. Neubert besondere Aufmerksamkeit aus didaktischer Sicht beim Unterricht der textuellen Translation, wenn man sich als Ziel die abgestufte Äquivalenz steckt. Die Tatsache, dass die Elemente des Translats mit denen des Originals adäquat sind, hält A. Neubert für das Grundproblem der Äquivalenz. Die Adäquatheit als axiologischer Begriff verfügt über eine Fülle von Kriterien: Neben den erstrangigen Kriterien des Translators und des Empfängers des Translats sind hierbei auch die Kriterien der Kommunikationstätigkeit und der Bewahrung des Kommunikationswertes des Originals im Translat zu nennen. Als Maßstab der Äquivalenz kommen eher als die Bedeutungen von Morphemen, Wörtern und Sätzen die Bedeutungen von Texten in Betracht.

Die Verwirklichung der textuellen Äquivalenz hängt in der Praxis von situationellen Aspekten beider Texte ab. Zur Äquivalenz der Bedeutungen von Texten sagt A. Neubert Folgendes: «... it is only within the framework of the text that meaning or rather communicative values may be said to be equivalent. Equivalence holds between

texts only» [4, c. 142]. Die kommunikative Äquivalenz betrachtet A. Neubert in konkreten historischen Bedingungen der Entstehung von Texten. Die kommunikative Äquivalenz betrachtet er also aus der Sicht der Intertextualität. A. Neubert unterstreicht die Tatsache, dass man sich in der translologischen Forschung um die Klärung der Frage der maximalen Äquivalenz im Rahmen der Leipziger Schule schon seit den 60er-Jahren bemüht. Mit den Begriffen maximale Äquivalenz und nichtmaximale Äquivalenz operiert schon Gert Jäger, der ihre Rolle in der Übersetzungstheorie folgenderweise charakterisiert: «Die Begriffe «maximale Translation», «maximales Translat» und «maximal äquivalent» bzw. «maximale Äquivalenz» sind für die Theorie der Translation zwischen zwei gegebenen Sprachen sehr bedeutsam: Wir betrachten diese Begriffe als auf sprachliche Tatsachen bezogene Explikate der Begriffe «Translation mit einem optimalen Translat als Ergebnis» (oder kurz «optimale Translation»), «optimales Translat» und «kommunikativ äquivalent» bzw. «kommunikative Äquivalenz». Nichtmaximale Translationen und nichtmaximale Translate würden in diesem Sinne Translationen mit einem bedingt kommunikativ äquivalenten Translat als Ergebnis bzw. bedingt kommunikativ äquivalenten (oder kurz: bedingten) Translaten entsprechen, nichtmaximale Äquivalenz wäre ein Explikat zu bedingter kommunikativer Äquivalenz. (...) «Nichtmaximale Äquivalenz» wäre aber zugleich auch Explikat für «kommunikative Heterovalenz»» [1, c. 148].

Zusammenfassend kann man zur Leipziger Schule mit ihrer Äquivalenztheorie bemerken, dass sie die Frage der Äquivalenz auf der Ebene der langue untersuchte, wobei die Rolle der Ebene der parole (auf der das Übersetzen verläuft) unterschätzt blieb. Trotzdem fanden die Äquivalenzüberlegungen der Leipziger Schule eine große Resonanz weltweit und insbesondere in der deutschen Übersetzungswissenschaft. Es kam zur Abgrenzung von Begriffen Äquivalenz und Adäquatheit in der Translationstheorie von Katharina Reiß und Hans Josef Vermeer. Die Autoren halten ausdrücklich am Terminus Äquivalenz fest: «Adäquatheit bei der Übersetzung eines Ausgangstextes (bzw. –elemets) bezeichne die Relation zwischen Ziel- und Ausgangstext bei konsequenter Beachtung eines Zwecks (Skopos), den man mit dem Translationsprozess verfolgt. Man übersetzt adäquat, wenn man die Zeichenwahl in der Zielsprache konsequent dem Zweck der Übersetzung unterordnet. (...) Die Begriffe Adäquatheit / adäquat sind demnach prozessorientiert zu verwenden. Liegt der Zweck des Translats darin, einen dem Ausgangstext äquivalenten Zieltext darzustellen, so ist auch in diesem Fall die Zeichenwahl in der Zielsprache als «adäquat» zu charakterisieren; die Zeichenwahl selbst (der Prozess der Translation) kann nicht als «äquivalent» bezeichnet werden, sondern nur das Resultat dieser Wahl. (...) Äquivalenz bezeichne eine Relation zwischen einem Ziel- und einem Ausgangstext, die in der jeweiligen Kultur auf ranggleicher Ebene die gleiche kommunikative Funktion erfüllen (können). Man kann nicht «äquivalent übersetzen», sondern ein Zieltext kann als einem Ausgangstext äquivalent gelten (in der üblichen verkürzenden Ausdrucksweise: äquivalent sein). Insofern sind Äquivalenz / äquivalent produkt- bzw. resultatorientierte Begriffe. Äquivalenz ist in unserer Definition Sondersorte von Adäquatheit, nämlich Adäquatheit bei Funktionskonstanz zwischen Ausgangs- und Zieltext» [6, c. 139–140].

Die breite Spanne von Ansichten über die Äquivalenz und ihre Prozessualität reicht von der catfordschen rein linguistischen Äquivalenzauffassung über den

literaturwissenschaftlichen Zugang zu diesem Bereich der translatorischen Forschung in den 50er- und 60er-Jahren bis zur kultursensitiven Auffassung der Äquivalenzproblematik in der gegenwärtigen Übersetzungswissenschaft, als man seit den 70er- und 80er-Jahren größere Aufmerksamkeit dem kulturellen Aspekt der Arbeit des Übersetzers gewidmet hat. Für die linguistische und literaturwissenschaftliche Orientierung in der Übersetzungswissenschaft war die Konzentrierung auf überwiegend intratextuelle Faktoren der Übersetzung charakteristisch. In den letzten zwei Jahrzehnten des 20. Jahrhunderts wurde eine neue Handlungstheorie entworfen, die es mehr als vorherige rein linguistische Modelle in der translatorischen Forschung ermöglicht hat, die kulturelle Einbettung der Übersetzung zu berücksichtigen. Man hat zu Zeiten der größten Umwälzung in der Übersetzungswissenschaft erkannt, dass die rein linguistische Auffassung des Übersetzungsprozesses zu einer Abweichung des Ziels des Übersetzers und in keinem Fall zu einer Annäherung zum Ziel der Übersetzung (d.h. zum Skopos laut der Neuorientierung in der Translatologie) führen kann, denn das Hauptziel ist es, den Inhalt und nicht nur die Worthülsen dem Empfänger der Übersetzung zu vermitteln. Dies bedeutet logischerweise, dass zielkulturelle Bedingungen der Übersetzung in den Vordergrund rücken. Zur Erzielung der Äquivalenz zwischen dem Kommunikat I und Kommunikat II ist die pragmatische Dimension von Sprachen erstrangig: Identität zwischen Ausgangs- und Zieltext zu erreichen ist aber auf Grund der sprachlichen und kulturellen Verschiedenheiten logisch unmöglich, was nicht nur im Falle gilt, wenn es zwischen sehr fernen Sprachen, Literaturen und Kulturen keine Relation gibt.

Schon in den 70er- und besonders in den 80er-Jahren (die sog. Neuorientierung in der westlichen Translatologie) war es klar, dass man den translatorischen Prozess nicht nur einfach auf die linguistischen Operationen reduzieren kann, wie es bisher in der catfordschen linguistischen Übersetzungstheorie war. Man hat seit der Wende in der westlichen Translatologie eine Fülle von intratextuellen und insbesondere außertextuellen Faktoren berücksichtigt. In den meisten linguistischen Übersetzungstheorien hat man vorher sehr lange auf der synchronischen Betrachtungsweise beharrt, was sich beim Grundproblem der Übersetzung als fatal erwiesen hat, denn Original und Übersetzung stehen ja ganz notwendig in einer Beziehung des zeitlichen Nacheinanders: Die Aufnahme und Wirkung des Originals und Translats wird durch die Zeitspanne zwischen der Entstehung des Originals und Veröffentlichung des Translats vollständig verändert. Die Wahl der linguistischen Invariante eines zu übersetzenden Werkes ist eigentlich die translatorische Konzeption und die gewählte Invariante bestimmt dann die Äquivalenzbeziehungen. Dabei spricht man in der Übersetzungswissenschaft unter dem Einfluss der Leipziger Schule vom Begriff der flexiblen Invariante: Die Äquivalenzbeziehungen haben dynamischen Charakter – und auch die Äquivalenz selbst ist dynamisch. Von der Suche nach der sprachlichen und thematischen Äquivalenz des Originaltextes und Translats führte der Weg in der modernen Übersetzungswissenschaft zur Suche nach der stilistischen Äquivalenz. Die Konzeption von A. Popovič war sicher nicht nur eine Widerspiegelung von Meinungen der westlichen Translatologie seiner Zeit, sondern insbesondere eine produktive Weiterentwicklung der catfordschen Theorie der Äquivalenz mit Sicht auf die tschechoslowakische, polnische, russische, deutsche,

bulgarische und ungarische Übersetzungswissenschaft der 60er- und 70er-Jahre (vor allem mit Sicht auf die lotmansche semiotische/semantische Kommunikationstheorie).

Der Stil ist laut A. Popovič der höchste Aspekt in der Übersetzung und darum wird die Äquivalenz des Originaltextes mit dem Translat als stilistische Äquivalenz verstanden. Dem Translator eröffnet sich auf diese Weise der Weg auf der Suche nach der stilistischen Äquivalenz auf der paradigmatischen und syntagmatischen Achse, was A. Popovič [vgl. 5, 113] auch mit seinem Modell darstellt. Auf der paradigmatischen Achse (d.h. auf der Achse der Selektion) hält A. Popovič [vgl. 5, c. 112] die Situation vor der Wahl der Ausdrucksmittel bei der konkreten Auswahl von Mitteln fest; auf der syntagmatischen Achse (d.h. auf der Achse der Kombination) handelt es sich schon um die Wahl eines konkreten Ausdrucksmittels, das mit der Ausdruckssituation im Originaltext äquivalent ist. Die von A. Popovič geforderte stilistische Äquivalenz umfasst aber laut Meinungen der Übersetzungswissenschaftler der 80er- und 90er-Jahre das breite Feld der translatologischen Tätigkeit nicht vollständig, wie dies K. Reiß und H.J. Vermeer zur stilistischen Äquivalenz bemerken: «Aber auch diese allein reicht nicht aus, um einen insgesamt äquivalenten Zieltext zu erreichen, weil auch Stil nur eines der vielen Elemente ist, die einen Text ausmachen» [6, c. 129]. Um welche Elemente sich dabei handelt, konkretisieren K. Reiß und H.J. Vermeer folgend: „Schon die vielen in der Übersetzungsliteratur anzutreffenden Zusätze zu dem Terminus «Äquivalenz» (z.B. dynamische, formale, funktionelle, inhaltliche, referentielle, stilistische, wirkungsmäßige etc. Äquivalenz) sind Hinweis genug, dass Textäquivalenz sich aus so vielen Elementen aufbaut wie ein Text selbst» [6, c. 129]. Bei der Aufzählung der Elemente der Textäquivalenz sind die potentielle und faktische Äquivalenz nicht auszulassen.

Die jahrhundertalte Auseinandersetzung mit der Frage der Äquivalenz in der Literatur ist in der tschechoslowakischen Übersetzungswissenschaft seit den 70er-Jahren auf einem international anerkannten wissenschaftlichen Niveau präsent. A. Popovič hat die catfordsche Auffassung der sprachlichen Äquivalenz um weitere Faktoren erweitert. Sein Zugang zur Äquivalenz war ein neuer Schritt im Vergleich mit der linguistischen Auffassung der Äquivalenzproblematik. Er hat linguistische Aspekte des Übersetzens um kulturologische, stilistische und Interpretationsaspekte erweitert und zur Äquivalenz (Gleichwertigkeit) eines Originaltextes mit dem Translat äußert er sich folgend: «Am häufigsten sucht man diese Gleichwertigkeit bei dem Autor und bei dem Übersetzer in der gesellschaftlich-kulturellen Sphäre. Es handelt sich dabei um die Konfrontation des Originals mit der Übersetzung auf der Ebene der breiteren thematischen Zusammenhänge, bei der Suche nach analogen Realien als analogen Fakten des Themas, bei der Suche nach analogen psychologischen Relationen, nach den Parallelen und Assoziationen aus dem Gesichtspunkt der Verfahren des Autors und des Übersetzers in derselben Situation u.Ä.» [5, c. 110]. Es kommt so natürlicherweise zu manchen unvermeidlichen Verschiebungen (shifts), die schon in der catfordschen linguistischen Übersetzungstheorie erwähnt wurden. Aus der Sicht des Übersetzers kommt es zu verschiedenen Verschiebungen im Translat bewusst oder auch unbewusst. Im Rahmen der Makrostilistik kommt es zu verschiedenen Verschiebungen des Themas und der Komposition des Kunstwerkes; im Rahmen der Mikrostilistik kommt diese Notwendigkeit der Änderungen sogar auf der Ebene des Satzes (Äquivalenz auf der mikrostrukturellen Ebene) zu Wort.

Die Schlussfolgerung von A. Popovič lautet so, dass man jeden sprachlichen und thematischen Fakt in der Übersetzung/textuellen Translation als stilistischen Fakt begreifen muss. Alle thematischen Faktoren können infolgedessen bei der Übersetzung jedes Textes auch verschiedenen Änderungen unterliegen, wenn es kulturelle und ethnografische Bedingungen der Zielkultur benötigen. Der gegebene Zugang zur stilistischen Problematik kommt auch in seiner Typologisierung der Äquivalenz zum Ausdruck: «Die sprachliche Äquivalenz in der Übersetzung – die Mannigfaltigkeit der Elemente auf der sprachlichen (phonetischen, morphologischen und syntaktischen) Ebene des Originals und der Übersetzung. Die Ebenbürtigkeit auf der sprachlichen Ebene hängt mit der Bestimmung der Äquivalenz auf der Ausdrucksebene des Textes zusammen. Die paradigmatische Äquivalenz – die Äquivalenz der Elemente der paradigmatischen Ausdrucksachse auf der Ebene des Stils als des Systems der Ausdruckselemente. Diese Äquivalenz ist mit der lexikalischen synonymischen Äquivalenz nicht identisch; sie ist eine übergeordnete stilistische Kategorie. Die stilistische (translatorische) Äquivalenz in der Übersetzung – funktionelle Gleichwertigkeit der Elemente des Originals und der Übersetzung, bei der die Elemente des Originals so ersetzt werden, damit sie bei der invarianten Übereinstimmung der Bedeutungen zur Ausdrucksidentität führen. Die textuelle (syntagmatische) Äquivalenz – die Einordnung der Elemente auf der syntagmatischen Achse des Textes, die sich nach dem Ausdrucksgefühl des Expedienten verhält – bei der existierenden Wahlmöglichkeit der Ausdrucksmittel aus dem paradigmatischen «Speicher» des Stils (Ausdruckssystem)» [5, c. 275].

Lexikalische sowie stilistische Operationen im Text sind im translatorischen Handeln das Resultat der Suche des Übersetzers nach der Invariante des Textes, was eigentlich mit dem Studium des Hintergrunds des Textes zusammenhängt. Textuelle Hintergrundkenntnisse als nötige generelle Kenntnisse, um einen Text übersetzen zu können, sind laut Übersetzungstheoretikern ein Teil der Kultur, die für eine konkrete Sprach- und Kulturgemeinschaft typisch sind. Zum breiten Feld der Hintergrundkenntnisse gehören im translatorischen Handeln alle Kulturspezifika des Originaltextes. Der kulturologische Aspekt bildet sich in Beziehung des Textes und des Kontextes/Makrokontextes ab. Will der Übersetzer die kulturelle Seite des Originaltextes im Translat bewahren, so muss er dazu Vorbedingungen haben: Er muss ununterbrochen mit der Ausgangssprachenkultur im engsten Kontakt sein. Dieser Kontakt mit der Kultur des Ausgangssprachentextes bedeutet in verschiedenen kommunikativen Interaktionen in der Tätigkeit des Translators als Vermittler der interkulturellen Kommunikation zugleich auch die Vermessung der Ausgangs- und Zielkultur. Beide Aspekte der Übersetzungsaufgabe – Kulturarbeit und Spracharbeit – hängen mit der Frage zusammen, wie man einen neuen Grad der Äquivalenz des Originaltextes mit dem Translat erreichen kann.

LITERATUR

1. Jäger G. Translation und Translationslinguistik. – Halle (Saale), Max Niemeyer Verlag, 1975. – 214 S.
2. Kade O. Zufall und Gesetzmäßigkeit in der Übersetzung. – Leipzig, Verlag Enzyklopädie, 1968. – 128 S.

3. Koller W. Einführung in die Übersetzungswissenschaft. – Tübingen, Quelle und Meyer, 1997. – 343 S.
4. Neubert A. Text und Translation. – Leipzig, Verlag Enzyklopädie, 1985. – 168 S.
5. Popovič A. Teória umeleckého prekladu. Aspekty textu a literárnej metakomunikácie. – Bratislava, Tatran, 1975. – 293 S.
6. Reiß K. – Vermeer, H. J. Grundlegung einer allgemeinen Translationstheorie. 2. Aufl. – Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 1991. – 248 S.
7. Roelcke Th. Fachsprachen. 3., neu bearbeitete Aufl. – Berlin, Erich Schmidt Verlag 2010. – 269 S.
8. Tellingner D. Der kulturelle Hintergrund des Translats – Kultur als Substanz der Kommunikation. – Košice, Typopress, 2012. – 302 S.
9. Witte H. Die Kulturkompetenz des Translators: begriffliche Grundlegung und Didaktisierung. – Tübingen, Stauffenburg-Verlag, 2000. – 235 S.
10. Witte H. Die Rolle der Kulturkompetenz // Handbuch Translation [Snell-Hornby M., Hönl H.G., Kußmaul P., Schmitt P.A. (Hrsg.)]. – Tübingen, Stauffenburg-Verlag, 1998. – S. 345–348.

УДК 81'255.4 = 134.2 = 161.2

Наталія Гомон

(м. Переяслав-Хмельницький, Україна)

СТРАТЕГІЇ ВІДТВОРЕННЯ ПЕРСОНІФІКАЦІЇ У ПЕРЕКЛАДІ

Інтерес перекладознавства до зображальних засобів мови, зокрема до персоніфікації, зумовлюється насамперед існуванням розбіжностей у вживанні таких засобів у різних мовах та культурах і, відповідно, перешкодами, які вони можуть становити при перекладі. Одним із завдань теорії перекладу якраз і є виявлення таких перешкод та вироблення шляхів їх подолання.

Попри те, що питання відтворення тропів неодноразово ставали предметом перекладознавчих розвідок, проблеми перекладу, пов'язані з персоніфікацією (син. уособлення), розглядалися лише фрагментарно або побіжно у контексті інших проблем художнього перекладу [1; 3; 7; 12; 14; 21]. На нашу думку, це не пов'язано з тим, що таке дослідження є нерелевантним для перекладознавства, оскільки, як показав аналіз, персоніфікація є багатоаспектним явищем, яке може становити досить різноманітні труднощі перекладу. Можливо, така малодослідженість пояснюється невирішеністю місця цього тропа в лінгвістичних та літературознавчих працях, в яких він періодично ставав об'єктом наукового пошуку [4; 20; 22]. Перш за все, дискусійність цієї проблеми полягає у неоднозначності тлумачення поняття «персоніфікація» стосовно об'єму значення, а, відтак, певна неоднозначність поширюється і на питання терміна, чим і пояснюється існування термінологічної синонімії (персоніфікація, уособлення, прозопопея, антропоморфна метафора та ін.), яка подекуди не лише не сприяє вирішенню означеної проблеми, а, навпаки, поглиблює її. Більш детальний аналіз цього питання був зроблений в одній із наших попередніх статей [6], у якій, зокрема, окреслювався вплив термінологічної неоднозначності

на дослідження персоніфікації у перекладознавчій площині. Внаслідок чого було виявлено, що персоніфікація як об'єкт дослідження у теорії перекладу має свою специфіку, яка виявляється у її двоїстому характері. Така подвійність пояснюється в першу чергу тим, що для перекладознавства суттєвим є розрізнення двох видів персоніфікації: як стилістичного прийому та як стилістично нейтрального засобу структурування речення, що є особливо характерним для мов аналітичної будови (зокрема, проблеми відтворення цієї персоніфікації виникають перш за все у таких часткових теоріях перекладу, як англо-українська, французько-українська, іспансько-українська тощо). Виходячи з двоїстої природи персоніфікації як об'єкта дослідження у перекладознавстві, слід зауважити, що проблеми відтворення обох її видів є різними, і, відповідно, потребують окремого розгляду. Метою цієї статті є визначення критеріїв розрізнення та стратегій відтворення зазначених видів персоніфікації у перекладі на матеріалі іспанської та української пари мов.

Насамперед слід зазначити, що у теорії перекладу для визначення першого виду персоніфікації, тобто як стилістичного прийому, прийнятними є вже існуючі у лінгвістичних чи літературознавчих енциклопедичних словниках тлумачення цього тропа: як перенос ознак і властивостей людини чи живої істоти на неживі предмети, явища, абстрактні поняття [5; 17; 19]. Слід наголосити, що для цілей перекладознавчого дослідження важливим є найширше розуміння семантичної структури персоніфікації, оскільки проблеми перекладу можуть створюватися переносом ознак від людини до неживого, від людини до живого, від живого до неживого. За результатами теоретичного аналізу мовознавчих та літературознавчих наукових доробків можна виділити основні аспекти, що є суттєвими з точки зору перекладу:

- семантичний чи когнітивний підхід;
- семантична та граматична структури персоніфікації, відтворення яких впливає на адекватність передачі образності;
- стилістична оцінка персоніфікації, адже її відтворення залежить від ступеня виразності чи стертіості, від того, чи належить вона до мовних або мовленнєвих;
- проблема співвідношення граматичного роду зі статтю;
- образотворчий потенціал персоніфікації та її місце в ідейно-образній структурі твору;
- функція персоніфікації у художньому мовленні і в окремому творі чи у творах певного письменника, її стилетворча вага;
- здатність персоніфікації відбивати світосприйняття, яке формується історично у певному національному контексті;
- сфера функціонування, оскільки відтворення персоніфікації у фольклорі, прозі, поезії, публіцистиці або в текстах наукового чи офіційно-ділового стилю вимагатиме різних стратегій перекладу;
- різновиди персоніфікації, що також можуть виступати стилетворчими ознаками.

У теорії перекладу особливу увагу науковців привертало питання відтворення персоніфікації, пов'язані з родом персоніфікованих іменників [1–3; 8–10]. Сама

проблема виникла через те, що необхідність відтворення художнього образу перешкождалася граматичним родом уособлюваного іменника у цільовій мові. Як правило, ці труднощі аналізувалися на прикладі поетичних творів, в яких образ, створений персоніфікацією, був стрижневим у формуванні ідеї вірша. Зокрема, в іспансько-українській частковій теорії перекладу проблеми відтворення роду уособлюваних іменників детально висвітлені у статтях О.М. Калустової, у яких автор ґрунтовно описує випадки, що створюють труднощі перекладу [9; 10]. Проблема перекладу постає тоді, коли персоніфікований образ побудовано за ознакою статі з відповідними властивими чи приписуваними їй характерними рисами [8, с. 99]. Дійсно, якщо персоніфікація відбувається за якоюсь іншою ознакою, то рід іменника не буде відігравати такого вирішального значення і в перекладі може бути замінений іншим, як у прикладі, наведеному у статті О.М. Калустової у зв'язку з перекладом іспанською мовою сатиричної казки М.Є. Салтикова-Щедріна «Вяленая вобла». У перекладі вобла перетворилася на оселедця («el ajenque») без особливої втрати для змісту, «скільки вобла уособлюється в казці не як жінка, із суто жіночою формою поведінки, а як людина взагалі з певними рисами характеру (насамперед конформізмом), що можуть бути властиві як жінці, так і чоловіку» [10, с. 214]. Проте так буває не завжди і, як зазначалося вище, персоніфікація може лежати в основі образу, який побудовано за ознакою статі. Прикладом таких труднощів є випадки, коли персоніфікований іменник належить до середнього роду в одній мові, а в іншій мові середній рід відсутній, і його відповідник має форму чоловічого чи жіночого роду. При цьому уособлення може бути як індивідуальним, так і зі створенням родової опозиції. Наприклад, в іспанській мові персоніфіковані образи побудовані на опозиції іменників жіночого та чоловічого родів, а в українській мові їх відповідники мають форми жіночого (чи чоловічого) та середнього роду. При перекладі виникає питання: чи змінювати лексичне значення персоніфікованого іменника заради збереження роду, чи зберігати лексичне значення з відповідними змінами у структурі художнього образу. Відповідь неоднозначна і може залежати від багатьох чинників, приміром, від місця персоніфікації в образній системі твору, напрямку перекладу тощо. Інколи постає необхідність зберегти лексичне значення уособленого іменника, і, таким чином, у перекладі виникає проблема, пов'язана з належністю цього іменника до середнього роду. Наприклад, в іспанській мові іменник (*el/la*) *mar* може бути як жіночого, так і чоловічого роду. Натомість *море* в українській мові – середнього роду. Перекладач вірша Ф. Гарсія Лорки «*Mar*», в якому *море* вживається у формі чоловічого роду, зберегла лексичне значення персоніфікованого іменника з його належністю до середнього роду. Проте, за словами Р.А. Будагова, семантика утвореного образу не може довгий час тримати у підпорядкуванні граматику, яка вимагає звичного узгодження [2, с. 19], тому рано чи пізно уособлений іменник повинен співвіднеся з формою жіночого чи чоловічого роду. В українській мові можливим є як той, так і інший варіант, однак, перекладач, не обравши єдиної стратегії, використовує у вірші різні родові узгодження, у результаті яких *море* в перекладі виникає в різних образах: то чоловічому, то жіночому, тому «такий різнобій у використанні родових форм робить персоніфікацію дещо непослідовною і фрагментарною, розмиває цілісність

образу» [9, с. 62]. Отже, неухвалне ставлення до структурування художнього образу, що в мові перекладу створюється персоніфікацією іменника середнього роду, часом стає однією з причин неадекватного відтворення оригіналу.

Водночас, проблематика відтворення персоніфікації як стилістичного прийому не обмежується лише родом іменника. Персоніфікація може лежати в основі створення периферійних мікрообразів, які також є частиною ідейно-образної структури твору. Відтворення таких мікрообразів в перекладі стає особливо важливим, коли вони є не поодинокими і становлять питому вагу образної системи твору. Проблеми відтворення персоніфікації, яка лежить в основі мікрообразу, відрізняються від тих, що постають при відтворенні персоніфікації, на якій побудовано увесь твір. До неї входять питання граматичної та семантичної структури персоніфікації, оцінки стилістичного ефекту, функції у тексті. Якщо граматична структура персоніфікації є формою, то семантична структура – це її зміст. Мінімальна семантична структура уособлення складається із персоніфікованого денотата (предмета уособлення), вираженого іменником, та власне персоніфікатора – лексеми, завдяки якій відбувається уособлення. Від відтворення в перекладі семантичної структури залежить вірність передачі образу. Разом із тим, від вірної передачі граматичної та семантичної структур персоніфікації залежить створюваний нею стилістичний ефект. Як приклад, наведемо такий фрагмент:

(...) *mientras un vienteillo que corre como un lobo, silba por entre las casas* [23] – Тишу порушує тільки *вітер*, що *свище* між будинками, *крадучись м'якою вовчою ходою* [18].

В оригіналі персоніфікація відбувається за рахунок дієслів з уособлювальними ознаками *correr* ('бігти') та *silbar* ('свистіти'), тобто за граматичним типом маємо яскраву предикативну структуру. Завдяки частотному вживанню цих дієслів з іменниками на позначення неістот, така персоніфікація є достатньо стертою в іспанській мові. Більш яскравого характеру їй надає порівняння *como un lobo*, що робить персоніфікацію умовною. У перекладі персоніфікатор *silba* відтворюється адекватно: *свище*, а персоніфікатор із порівнянням *corre como un lobo* замінено на дієприслівниковий зворот *крадучись м'якою вовчою ходою*. За рахунок зміни граматичного типу персоніфікації та її семантичної структури, умовність у перекладі зникає. І хоча створюється красивий і яскравий мікрообраз, він вступає у протиріччя із персоніфікатором *свище*, оскільки *свистіти* і *крастися* не поєднуються гармонійно в одному мікрообразі. Отже, мікрообраз внаслідок таких трансформацій деформується. Оцінка подібних змін має відбуватися, виходячи з функції та місця персоніфікації у конкретному тексті.

Таким чином, у персоніфікації як стилістичному прийомі на перше місце виступає її образотворча сила, яка і визначає *стратегію* перекладу. Перетворення словесної форми персоніфікації підпорядковане збереженню її семантики та функції у тексті. Виходячи з цього, у перекладознавстві персоніфікацію, що вживається як стилістичний прийом, можна називати *семантичною* персоніфікацією.

Однак, перекладознавчі інтереси до персоніфікації не вичерпуються лише її вживанням у якості стилістичного прийому. Важливим, специфічно перекладознавчим, аспектом дослідження виступає персоніфікація як засіб структурування речення, яка є стилістично нейтральною, і загалом визначається, як поєднання іменника з неагентивним значенням, що виступає в реченні у функції підмета, із дієсловом-присудком, який позначає дію живої істоти [11; 13]. Проведене нами дослідження серед іншого дозволило дещо розширити наведене визначення до такого: персоніфікація як засіб структурування речення полягає у наданні неживому іменнику предикативної ознаки, характерної для живої істоти [6]. Така персоніфікація особливо яскраво проявляється якраз на міжмовному рівні, зокрема, у контексті перекладу. Наприклад, стилістично нейтральна персоніфікація спостерігається в реченні:

(...) *la ventana da a un patio casi negro, y a la una de la tarde hay que tener la luz encendida si se quiere leer el diario o verse la cara* [24] – **Вікно виходить** у майже чорне провалля внутрішнього двору, і вже о першій половині треба вмикати світло, коли хочеться почитати газету чи розгледити риси обличчя [16].

В оригіналі дієслово-присудок *dar* ('давати'), яке у своєму первинному значенні позначає дію, виконувану людиною, сполучається із неживим іменником *ventana* ('вікно'), утворюючи свого роду метафору ('вікно *виходить*'). Такі метафоризовані значення з часом втрачають свою образність і фіксуються у словниках. У перекладі українською мовою синтаксична структура речення залишається незмінною, проте відбувається заміна дієслова-присудка відповідно до норм лексико-семантичної сполучуваності цільової мови: *давати* змінюється на *виходити*. Таким чином, персоніфікація зберігається і звучить цілком природно, адже дієслово *виходити* в українській мові також має відповідне переносне значення ('виходити' – про вікна, двері тощо), яке втратило образність і отримало фіксацію у словниках. Проте, незважаючи на наявність аналогічних структур у вихідній та цільовій мовах, асиметрія, що існує у функціонуванні персоніфікації між мовами різних структурних типів, спричиняє перешкоди при її відтворенні в перекладі.

На відміну від стилістичного прийому, для якого характерний високий ступінь експресивності та образності, персоніфікація як засіб структурування речення є стилістично нейтральною. Відповідно, ця нейтральність повинна зберігатися і в перекладі. Така нейтральність у стилістичному відношенні зумовлює значно ширшу сферу її вживання, яка не обмежується лише текстами художнього чи публіцистичного стилів, як у випадку зі стилістичним прийомом. Крім того, як правило, персоніфікація як засіб структурування речення розгортається на рівні речення, у той час як персоніфікація як стилістичний прийом може охоплювати значно ширший контекст, виходячи на рівень тексту. Ці фактори визначають відмінності у стратегії їх відтворення в перекладі.

Проблеми відтворення персоніфікації як засобу структурування речення ставали предметом розгляду насамперед в тих часткових теоріях перекладу, де у перекладацький контакт вступають мови аналітичної та флективно-синтетичної будови. На основі аналізу результатів таких розвідок, можна виділити декілька проблем релевантних для дослідження: співвідношення семантичної та

синтаксичної схем речень із персоніфікацією, проблеми семантико-синтаксичної та лексико-семантичної сполучуваності, неспівпадіння частотності вживання персоніфікації у вихідній та цільовій мовах і, пов'язаного з цим, ступеню її стертості / експресивності. Всі перераховані чинники спричиняють труднощі перекладу, для подолання яких потрібно вдаватися до трансформацій. Для ілюстрації подібних проблем можна навести такий приклад:

La postal representaba a Rómulo y Remo, que siempre le han hecho mucha gracia a Johnny [24] – *На листівці зображено Ромула та Рема, якими Джонні завжди дуже захоплювався* [16].

В оригіналі підмет, виражений неживим іменником *postal* з обставинною семантикою, сполучається з дієсловом-присудком *representar*, яке має значення дії, виконуваної людиною. При перекладі використано синтаксичну конверсію, у результаті якої речення перетворюється на неозначено-особове, а підмет іспанського речення відповідно до своєї семантики стає детермінантом, що займає початкову позицію. У семантичному плані це – буттєве речення, яке в іспанській мові структурується за схемою речення дії «підмет – присудок – додаток». У перекладі українською мовою воно отримує синтаксичне оформлення у вигляді просторового детермінанта на початку речення, безособового дієслова-присудка та додатка. Таким чином, в іспанських реченнях із персоніфікацією, що мають семантику буття, виявляється певна невідповідність між компонентами семантичної та синтаксичної структур, що і може спричинити необхідність вдаватися до вищезазначених перетворень у перекладі українською мовою.

Поширеною також виявилася лексико-синтаксична конверсія речення, внаслідок якої реальна причина дії, що у першоджерелі виступає у функції персоніфікованого іменника-підмета, у перекладі українською мовою отримує синтаксичне оформлення у вигляді обставини причини, тобто у функції, що збігається з семантикою іменника. При цьому в реченні відбуваються й інші зміни, наприклад:

Tal vez el endurecimiento de la espalda la hacía parecer más flaca (...) [15] – *Мабуть, Лемісія здавалася такою через хворобу, через хворий хребет* [25].

В оригіналі підмет речення, виражений іменником, який позначає реальну причину стану, сполучається з присудком, вираженим типовою для іспанської мови каузативною конструкцією *hacer + inf.*, яка не має прямого відповідника в українській мові. У перекладі підметом речення стає реальний суб'єкт стану, підмет іспанського речення оформлюється обставиною причини відповідно до своєї семантики, а дієслово-присудок прономіналізується і перекладається як *здаватися*. У перекладі відбувається синтаксична конверсія, внаслідок якої трансформується синтаксична структура речення, проте каузативне значення залишається незмінним. Ця трансформація є доволі типовою при відтворенні українською мовою іспанських речень із персоніфікацією, що мають каузативне значення. У результаті її застосування в перекладі спостерігається співпадіння компонентів синтаксичної та семантичної структур. Таким чином, можна зауважити, що в іспанській та українській мовах невідповідність між нормами

семантико-синтаксичної сполучуваності може викликати необхідність у вищезазначених перетвореннях.

Таким чином, узагальнюючи наведені положення, можна зробити висновок, що у персоніфікації як засобі структурування речення перешкоди перекладу виникають через розбіжності між синтаксичною структурою та семантичною схемою речення. *Стратегія* перекладу речень із персоніфікацією з іспанської мови українською полягає у приведенні синтаксичної структури речення у відповідність до його семантичної схеми. На відміну від персоніфікації, що вживається як стилістичний прийом, персоніфікацію як засіб структурування речення можна називати *синтаксичною*, оскільки першочерговим завданням при її відтворенні стає приведення синтаксису до норм та узусу цільової мови.

Підсумовуючи, слід наголосити, що персоніфікація у перекладознавчому дослідженні має свою специфіку, пов'язану в першу чергу з тим, що для перекладу суттєвим є розрізнення двох видів персоніфікації: як стилістичного прийому та як засобу структурування речення, що є стилістично нейтральним. Виходячи з функцій, які виконує кожен із цих видів персоніфікації та труднощів, які вони викликають у перекладі, можна визначити основоположні стратегії їх відтворення та на цій підставі розмежувати їх термінологічно (семантична та синтаксична персоніфікація).

Можна позначити перспективи досліджень семантичної та синтаксичної персоніфікацій. У дослідженні семантичної персоніфікації можливими напрямками подальших розвідок є механізми відтворення мовних та мовленнєвих уособлень, а також відтворення персоніфікації в різних родах та жанрах літератури. Перспективним є дослідження стилетворчого потенціалу художньої персоніфікації, що зумовлює необхідність відтворення її функцій як однієї з ознак ідіостилію. Щодо синтаксичної персоніфікації, у подальшому варто дослідити частотність її вживання у вихідній та цільовій мовах на матеріалі співвідносних оригінальних текстів, жанрову та стильову диференціацію частотності вживання такої персоніфікації та її відтворення. Перспективним також є дослідження трансформацій, які вживають ті чи інші перекладачі при відтворенні в перекладі синтаксичної персоніфікації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алесіна Н.М. Теорія і практика перекладу. Іспанська мова / Н.М. Алесіна, В.С. Виноградов. – К. : Вища школа, 1993. – 208 с.
2. Будагов Р.А. Стилистическое осмысление грамматической категории рода / Р.А. Будагов // Теория языка и инженерная лингвистика. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1973. – С. 18–23.
3. Вовк В.Н. Языковая метафора в художественной речи / Вовк В.Н. – К. : Вышшая школа, 1986. – 142 с.
4. Воскресенская С.Ю. Гендерные стереотипы лексико-грамматической персонификации : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.19 «Теория языка» / Воскресенская Светлана Юрьевна. – Тверь, 2007. – 149 с.
5. Ганич Д.І. Словник лінгвістичних термінів / Д.І. Ганич, І.С. Олійник. – К. : Вища школа, 1985. – 360 с.

6. Гомон Н.В. Персоніфікація, уособлення, прозопопея: до питання терміна (перекладознавчий аспект) / Н.В. Гомон // Наукові записки. – Вип. 136. Сер.: Філолог. науки (мовознавство). – Кіровоград : Вид. Лисенко В.Ф., 2015. – С. 61–66.
7. Дудченко М.Н. Поэтическая метафора и способы ее воссоздания в украинских стихотворных переводах (на материале украинских стихотворных переводов англоязычной поэзии) : автореферат дисс. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / М.Н. Дудченко. – К., 1974. – 31 с.
8. Иванов А.О. Камень преткновения – грамматический род / А.О. Иванов // Теория и практика перевода : республик. межвед. научн. сб. – 1987. – Вип.14. – С. 99–104.
9. Калустова О.М. Персоніфікація іменників середнього роду як проблема перекладу / О.М. Калустова // Вісник Запорізького державного університету. Сер. Філол. науки. – 2002. – № 3. – С. 60–63.
10. Калустова О.М. Стилiстична персоніфікація на основі роду іменника та її відтворення в перекладі / О.М. Калустова // Мовні і концептуальні картини світу. – К., 2002. – Вип. 7. – С. 212–220.
11. Калустова О.М. Структурна персоніфікація як проблема перекладу / О.М. Калустова // Мовні і концептуальні картини світу. – К., 2004. – Вип. 10. – С. 218–225.
12. Карабан В.И. Воссоздание метафоры при переводе поэзии с русского языка на английский / В.И. Карабан // Теория і практика перекладу : республик. міжвід. наук. зб. – 1980. – Вип. 3. – С. 122–127.
13. Карабан В.І. Переклад англійської наукової і технічної літератури. Граматичні труднощі, лексичні, термінологічні та жанрово-стилiстичні проблеми / Карабан В.І. – Вінниця : Нова Книга, 2004. – 576 с.
14. Коптілов В.В. Теорія і практика перекладу / Коптілов В.В. – К. : Юніверс, 2003. – 280 с.
15. Кортасар Х. Кінець гри // Таємна зброя: Новели / Х. Кортасар ; пер. з ісп. Ю. Покальчук. – К. : Дніпро, 1983. – С.70–84.
16. Кортасар Х. Переслідувач / Х. Кортасар ; пер. з ісп. Г. Грабовська // Всесвіт. – 2007. – № 11-12. – С. 85–116.
17. Літературознавча енциклопедія: У 2 т. / [авт.-уклад. Ковалів Ю.І.]. – К. : Академія, 2007. – Т. 2 : М-Я – 624 с.
18. Села К.Х. Вулик / Села К.Х. ; пер. з ісп. П. Соколовський, А. Собуцький. – К. : Дніпро, 1979. – 214 с.
19. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / Селіванова О.О. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
20. Тихомирова Е.А. Лингвистический анализ тропа: метафора-олицетворение в русских и белорусских поэтических текстах начала XX в. : автореф. дисс. ... на соиск. уч. степ. канд. филол. наук : 10.02.01., 10.02.02 / Е. А. Тихомирова. – Минск, 1991. – 22 с.
21. Шумейко Г.И. Метафорическая семантика и способы ее воссоздания в переводе художественного текста (на матер. англояз. переводов произведений

М. Коцюбинського) : автореф. дисс. ... на соиск. уч. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языкознания» / Г.И. Шумейко. – К., 1991. – 24 с.

22. Юрикова Н.И. Средства выражения персонализации в произведениях Германа Гессе : когнитивно-прагматический аспект : автореф. дисс. ... на соиск. уч. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.04 »Германские языки» / Н.И. Юрикова. – М., 2008 – 23 с.

23. Cela C.J. La colmena / Cela C.J. – Режим доступу : <http://www.franklang.ru>.

24. Cortázar J. El perseguidor // Cuentos / J. Cortázar. – Habana : Casa de las Américas, 1964. – P.187–259.

25. Cortázar J. Final del juego // Cuentos / J. Cortázar. – Habana : Casa de las Américas, 1964. – P.143–158.

26. García Yebra V. Teoría y práctica de la traducción / García Yebra V. – Madrid : Editorial Gredos, 1989. – Т. I. – 408 p.

УДК 81'25

Світлана Дуброва

(м. Переяслав-Хмельницький, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ХУДОЖНЬОГО ПЕРЕКЛАДУ

(на матеріалі автобіографічної повісті Е. Хемінгуея «Зелені пагорби Африки»)

Актуальність. У перекладознавстві однією з проблем опрацювання художньої літератури мовою оригіналу є донесення до читача авторського задуму, особливостей індивідуального стилю та неповторності його творчої манери, а не лише буквального змісту тексту.

Індивідуальний стиль – іманентний (властивий його внутрішній природі) прояв істотних ознак таланту в конкретному художньому творі, мистецька документалізація своєрідності світосприйняття певного автора, його нахилу до ірраціонального чи раціонального мислення, до міметичних принципів (принципів уподібнення) чи розкутого образотворення, його естетичного смаку, що в сукупності формують неповторне духовне явище [2, с. 312].

Стиль письменника – це сукупність основних ідейно-художніх особливостей його творчості, те неповторне й самобутнє, що властиве тільки його художній манері. Індивідуальний стиль письменника виявляється в його улюблених темах і проблемах, ідейній спрямованості творів, найбільш розроблених манерах, своєрідній композиції творів, засобах творення образів, характерах, неповторності мови, улюблених способах викладу матеріалу. А особливості стилю зумовлюються світоглядом, естетичними позиціями, характером таланту та життєвим досвідом письменника [3].

Опрацювання художніх текстів мовою оригіналу припускає глибокий аналіз мовно-стилістичних особливостей твору, який дозволяє дізнатися, в чому полягає індивідуальна своєрідність авторського письма.

Характерні особливості художньої літератури – прояв у кожному випадку індивідуальної художньої манери письменника, зумовленої його світоглядом,

впливом естетики епохи і літературної школи, неозора різноманітність як лексичних, так і граматичних (зокрема, синтаксичних) засобів мови в їх різних співвідношеннях один з одним, різноманіття поєднань книжно-письмової і усної мови в літературно переломлених стилістичних різновидах тієї або іншої – все це, робить питання про художній переклад надзвичайно складним [6, с. 334].

Мета статті – вивчення особливостей художнього перекладу на матеріалі автобіографічної повісті Е. Хемінгуея «Green Hills of Africa».

Художній переклад – це один з найкращих проявів міжлітературної (і значить певним чином міжкультурної) взаємодії. Фактично він є основною частиною національно-літературного процесу. Художній переклад має справу не з комунікативною функцією мови, а з її естетичною функцією. У художньому творі відображаються не лише певні події, а й естетичні філософські погляди автора, його світогляд [8].

Характерними особливостями творчого стилю Е. Хемінгуея є: правдивість; «телеграфний стиль» (точність і лаконічність мови); конкретність художніх деталей; холодна стриманість в описах трагічних та екстремальних ситуацій; уміння опустити неважливе; «принцип айсбергу» (прихований підтекст); використання лейтмотивів; «герої кодексу».

У свої автобіографічній повісті «Green Hills of Africa» автор розповідає про заворушення, успіхи і невдачі полювання, про життя тубільців і красу навколишньої природи, «вплітаючи» розмірковування персонажів про сучасну літературу і письменників, про війну, про життя і смерть. Саме в цих розмірковуваннях яскраво представлені світоглядні позиції письменника. Напр.: 1) про літературу і письменників: Naturalists should all work alone and some one else should correlate their findings for them. Writers should work alone. They should see each other only after their work is done, and not too often then. Otherwise they become like writers in New York. All angleworms in a bottle, trying to derive knowledge and nourishment from their own contact and from the bottle. Sometimes the bottle is shaped art, sometimes economics, sometimes economic-religion. But once they are in the bottle they stay there. They are lonesome outside of the bottle. They do not want to be lonesome [10, с. 110]. – Натуралістам следует работать в одиночку, а их открытия должен обрабатывать кто-нибудь другой. И писателям следует работать в одиночку. Писатели должны встречаться друг с другом только тогда, когда работа закончена, но даже при этом условии не слишком часто. Иначе они становятся такими же, как те их собратья, которые живут в Нью-Йорке. Это черви для наживки, набитые в бутылку и старающиеся урвать знания и корм от общения друг с другом и с бутылкой. Роль бутылки может играть либо изобразительное искусство, либо экономика, а то экономика, возведенная в степень религии. Но те, кто попал в бутылку, остаются там на всю жизнь. Вне ее они чувствуют себя одиночками. А одиночество им не по душе [7, с. 14].

2) про війну: ... about what a great advantage an experience of war was to a writer. It was one of the major subjects and certainly one of the hardest to write truly of, and those writers who had not seen it were always very jealous and tried to make it seem unimportant, or abnormal, or a disease as a subject, while, really, it was just something quite irreplaceable that they had missed [10, с. 147]. – о том огромном преимуществе,

которое дает писателю военный опыт. Война одна из самых важных тем, и при том такая, когда труднее всего писать правдиво, и писатели, не выдавшие войны, из зависти стараются убедить и себя и других, что тема эта незначительная, или противоестественная, или нездоровая, тогда как на самом деле им просто не пришлось испытать того, чего ничем нельзя возместить [7, с. 36].

3) про життя і смерть: I did not take my own life seriously any more, any one else's life, yes, but not mine. They all wanted something that I did not want and I would get it without wanting it, if I worked. To work was the only thing, it was the one thing that always made you feel good, and in the meantime it was my own damned life and I would lead it where and how I pleased [10, с. 148–149]. – Я уже больше не принимал всерьез свою собственную жизнь; жизнь других людей – да, но не свою. Другие стремились к тому, к чему я не стремился, но я все равно своего добьюсь, если буду работать. Работа – вот все, что было нужно, она всегда давала мне хорошее самочувствие, а жизнь – моя, черт возьми, жизнь в моих руках, и я буду жить, где и как вздумается [7, с. 37]; I felt a son of a bitch to have hit him and not killed him. I did not mind killing anything, any animal, if I killed it cleanly, they all had to die and my interference with the nightly and the seasonal killing that went on all the time was very minute and I had no guilty feeling at all [10, с. 294]. – Я ругал себя последними словами за то, что ранил, но не добил антилопу. Я со спокойной душой убивал всяких зверей, если мне удавалось сделать это без промаха, сразу: ведь всем им предстояло умереть, а мое участие в «сезонных» убийствах, совершаемых каждый день охотниками, было лишь каплей в море. Да, совесть моя молчала, когда я убивал зверей наповал [7, с. 121–122].

Однією з головних проблем художнього перекладу є співвідношення контексту автор-перекладач. Переклад не може бути буквальною копією оригіналу, адже всі елементи форми і змісту не можна відтворити з абсолютною точністю. Перекладач при передачі тексту художнього твору обов'язково трансформує зміст оригіналу, інколи випускаючи, змінюючи чи додаючи певну інформацію. Для того щоб твір продовжував «жити» як мистецький витвір у новому мовному середовищі. Перекладач бере на себе функції літературного редактора (здійснити літературне опрацювання авторського оригіналу, вдосконалити композицію твору, усунути смислові невиразності, уточнити формулювання, виправити пунктуаційні та орфографічні помилки) і автора (певною мірою повторити творчий процес написання твору і наповнити його новими асоціативними зв'язками, що властиві мові перекладу).

Наступна, співвідносна з попередньою, проблема художнього перекладу – проблема точності і вірності. При перекладі перед перекладачем постає проблема неспівпадання у смисловому навантаженні і стилістичній виразності слів та зворотів різних мов. Не можна змінити один компонент, щоб це не вплинуло на загальну структуру твору. Зміна одного компоненту обов'язково спричинює зміну усієї системи [5].

Перекладати – це не лише розуміти внутрішню систему певної мови і структуру даного тексту, написаного цією мовою, а й побудувати таку текстуальну систему, яка може здійснити аналогічний вплив на читача у плані семантичному, синтаксичному, стилістичному, метричному і звукосимволічному [1, с. 84].

Серед основних способів перекладу повісті Е. Hemingway's «Green Hills of Africa» розглянемо наступні:

1. Транскодування (транслітерація, транскрипція) – передача слів із запозиченням графічної оболонки (транслітерація) та звукової форми слів (транскрипція) мовою оригіналу до мови перекладу. Використовується при перекладі власних та географічних назв, імен та прізвищ персонажів, різноманітних назв, що не мають еквівалентів. Напр.: 1) We were sitting in the blind that Wanderobo hunters had built of twigs and branches at the edge of the salt-lick when we heard the motor-lorry coming [10, с. 94]. – Когда грузовик впервые дал знать о себе, мы сидели в укрытии, которое охотники племени вандеробо соорудили из веток и сучьев поблизости от солонца [7, с. 5];

2) «No good», he said. «Harana m'uzuri» [10, с. 94]. – Плохо, – сказал он. – Харана м'узурі [7, с. 5];

3) «Wanderobo-Masai king of guides», I said. «Wanderobo-Masai my pal» [10, с. 265]. – Вандеробо-масай – король проводников, – сказал я. – Вандеробо-масай – мой друг [7, с. 106].

2. Калькування – створення еквівалента й заміна складниками безеквівалентної лексичної одиниці буквальними відповідниками мовою перекладу.

Калькування пов'язане з активізацією національних мовних засобів у процесі створення власних перекладних відповідників для іноземних понять, воно стимулює виявлення і повніше використання прихованих потенцій рідної мови. Калькування своєрідно відображає суть перекладу як процесу біполярного: адже мета перекладу – перестворити цільовою мовою оригінальний текст. Така ж і суть калькування. Цей метод, що передбачає відтворення внутрішньої форми слова, а разом з нею структури образного переносу значень, активізує словотворчі засоби. Властива їм експресивність і часто образність стимулюють їхню появу в лексико-семантичній системі мови сприймача [4, с. 310–311]. Напр.: Then there must be the conception of what it can be and an absolute conscience as unchanging as the standard meter in Paris, to prevent faking [10, с. 115]. – Потом нужно иметь ясное представление о том, какой эта проза может быть, и нужно иметь совесть, такую же абсолютно неизменную, как метр-эталон в Париже, для того чтобы уберечься от подделки [7, с. 17].

3. Описові еквіваленти – передача значення англійського слова за допомогою розповсюдженого терміну. Напр.: 1) They have to write to keep up their establishments, their wives, and so on, and they write slop. It is slop not on purpose but because it is hurried. Because they write when there is nothing to say or no water in the well. Because they are ambitious. Then, once they have betrayed themselves, they justify it and you get more slop [10, с. 111–112]. – Теперь уж им приходится писать, чтобы поддерживать свой образ жизни, содержать своих жен, и прочая, и прочая, – а в результате получается макулатура. Это делается отнюдь не намеренно, а потому, что они спешат. Потому, что они пишут, когда им нечего сказать, когда вода в колодце иссякла. Потому, что в них заговорило честолюбие. Раз изменив себе, они стараются оправдать эту измену, и мы получаем очередную порцию макулатуры [7, с. 15].

To write slop – писать всякую чушь [10, с. 111].

To write slop – сочиняють чувствительные романы [9].

Slop (n) – жидкая грязь, слякоть, лужа, жидкая пища, хлѣбово, похлѣбка, каша-размазня [9].

2) Damned if I know! Some sort of *Y.M.C.A.* show. Starry eyed bastards spending money that somebody will have to pay. Everybody in our town quit work *to go on relief*. Fishermen all turned carpenters. Reverse of the Bible [10, с. 236]. – Почем мне знать! Какие-то торжества *AMX* Мошенники с сияющими глазами транжирят деньги, и кому-то придется потом расплачиваться. У нас в городе все побросали работу и *живут на пособие*. Рыбаки сделались плотниками. Как в Библии, только не совсем [7, с. 87].

Y.M.C.A. – Young Men’s Christian Association – молодежная христианская организация [10, с. 236].

AMX – Ассоциация молодых христиан [7, с. 87].

Relief (n) – облегчение (боли, страдания, беспокойства), утешение, разнообразие, перемена, контраст, помощь, пособие по безработице, рельеф, рельефность [9].

4. Конверсія – використання одного і того ж слова в якості різних частин мови. Напр.: 1) They *promised* the Aga Khan that because they fought in Africa, Indians could come freely to settle and for business afterwards. They cannot break that *promise* and now the Indians have taken the country over from the Europeans [10, с. 117]. – Ага-хану *было обещано*, что, поскольку индийцы воевали в Африке, они получают право свободно селиться здесь и приезжать по делам. Нарушить *обещание* уже нельзя, и теперь индийцы почти начисто вытеснили отсюда европейцев [7, с. 18].

To promise (v) – обещать, давать обещание, обязываться, подавать надежды, сулить, предвещать, пообещать, уверять [9].

Promise (n) – обещание, перспектива, обет, зарок, посул, надежда [9].

2) Now it is pleasant *to hunt* something that you want very much over a long period of time, being outwitted, outmanœuvred, and failing at the end of each day, but having *the hunt* and knowing every time you are out that, sooner or later, your luck will change and that you will get the chance that you are seeking [10, с. 102]. – Погоня за зверем, на которого ты давно и страстно мечтаешь *поохотиться*, хороша, когда впереди много времени и каждый вечер после *состязания* в хитрости и ловкости возвращаешься хоть и ни с чем, но в приятном возбуждении, зная, что это только начало, что удача еще улыбнется тебе и желанная цель будет достигнута [7, с. 9].

To hunt (v) – охотиться (особенно с гончими), ловить, гнать, прогнать, преследовать, травить (зверя и т. п.), рыскать [9].

Hunt (n) – охота, ловля, поиски, погоня, гон, преследование, травля [9].

5. Основоскладання і словоскладання – створення слів шляхом поєднання кількох основ слів і поєднання двох слів / словоформ у складному слові, напр.: 1) Droopy didn’t know but the *spearman* said it was very rough and bad going where the stream came down through the rift wall. He did not think we could get the loads through [10, с. 189]. – Друпи не знав, но *копыносец* сказав нам, что долина каменистая и почти непроходима в том месте, где река низвергается в ущелье [7, с. 60].

Spearman (n) – копыносец [9]. *Spear (n)* – копые, дротик, острога, гарпун [9].

Man (n) – мужчина, человек [9]. *Копыносец (суц.)* – воин, вооруженный копыем. Корень: *-копы-*; интерфикс: *-е-*; корень: *-нос-*; суффикс: *-ец*.

2) It was funnier to see a hyena shot at a great distance, in the heat shimmer of the plain, to see him go over backwards, to see him start that frantic circle, to see that electric speed that meant that he was racing the little nicked death inside him [10, с. 123]. – Еще занятнее было, когда в нее стреляли издали, и она, словно обезумев, начинала кружиться на месте в знойном мареве, висевшем над равниной, кружиться с молниеносной быстротой, означавшей, что маленькая, никелированная смерть проникла в нее [7, с. 21–22].

Молниеносный (прил.) – происходящий, совершаемый чрезвычайно быстро, стремительно; мгновенный; несущий в себе молнию. Корень: -молни-; интерфикс: -е-; корень: -нос-; суффикс: -н-; окончание: -ый.

3) The rolling-eyed skinner picked P.O.M. up, the big cook and the boys held her, and the others pressing forward to lift and if not to lift to touch and hold, they danced and sang through the dark around the fire and to our tent [10, с. 127]. – Быстроглазый свежевальщик поднял Маму на воздух, великан-повар и слуги подхватили ее, остальные сгрудились вокруг, стараясь хотя бы поддержать ее, и все, приплясывая, обошли вокруг костра и направились к нашей палатке, распевая [7, с. 24].

Быстроглазый (прил.) – имеющий зоркие, живые глаза; всё подмечающий. Корень: -быстр-; интерфикс: -о-; корень: -глаз-; окончание: -ый.

4) Pop was her ideal of how a man should be, brave, gentle, comic, never losing his temper, never bragging, never complaining except in a joke, tolerant, understanding, intelligent, drinking a little too much as a good man should, and, to her eyes, very handsome [10, с. 144]. – Старик был для нее идеалом мужчины, – храбрый, великодушный, умный и не лишенный чувства юмора, чуткий и терпимый, он никогда не выходил из себя, не хвастал, не жаловался – разве что в шутку, – любил выпить, как и положено настоящему мужчине, и, по ее мнению, был очень красив [7, с. 35].

Великодушный (прил.) – обладающий высокими душевными качествами, терпимый, снисходительный к другим до готовности жертвовать своими интересами. Корень: -велик-; интерфикс: -о-; корень: -душ-; суффикс: -н-; окончание: -ый.

6. Словотворення – створення слів за допомогою додавання до основ продуктивних афіксів. Напр.: 1) Droopy was a real savage with lids to his eyes that nearly covered them, handsome, with a great deal of style, a fine hunter and a beautiful tracker [10, с. 129]. – Дружи был настоящий дикарь, красавец с тяжелыми веками, почти совсем прикрывавшими глаза, наделенный своеобразной грацией, прекрасный охотник и непревзойденный следопыт [7, с. 27].

Непревзойденный (прил.) – самый совершенный, исключительный в каком-либо отношении, в чём-либо. Приставка: не-; корень: -превзойд-; суффикс: -енн-; окончание: -ый.

2) She was always lovely to look at asleep, sleeping quietly, close curled like an animal, with nothing of the being dead look that Karl had asleep [10, с. 150]. – На нее, спящую, было приятно смотреть – она свернулась клубком, как зверек, и в ее спокойном сне не было и следа той безжизненной неподвижности, которую я замечал у спящего Карла [7, с. 38].

Безжизненный (прил.) – такой, в котором не заметно признаков жизни; лишённый жизни; мертвый. Приставка: *без-*; корень: *-жи-*; суффиксы: *-зи-ени-*; окончание: *-ый*.

Неподвижность (суц.) – быть на одном и том же месте; покой, неподвижность, недвижность, оцепенение, фиксированность. Приставки: *не-по-*; корень: *-движ-*; суффиксы: *-н-ость*.

Висновок. Художній переклад творів світової класики – це не лише відтворення засобами рідної мови особливостей іноземного літературного тексту в нерозривній діалектичній єдності його змісту і форми, а й передача лінгвоментального багатства та смислового навантаження тексту оригіналу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Караневич М.І. Прагматичний аспект перекладу художньої літератури / М.І. Караневич // *Studia methodologica*. – Тернопіль : Ред.-вид. від. ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2011. – Вип. 32. – С. 83–89.
2. Літературознавчий словник-довідник / Р.Т. Гром'як, Ю.І. Ковалів та ін. – К. : ВЦ «Академія», 1997. – 752 с. Башманівська
3. Своєрідність індивідуального стилю І. Кочерги [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrlib.com.ua/sochin/printout.php?id=23&bookid=24>
4. Сосніна Т.В. Способи відтворення квазіреалій у перекладі роману Дж. Оруела «1984» / Т.В. Сосніна // *Наукові праці Кам'янець-Подільського нац. ун-ту імені Івана Огієнка. Філологічні науки*. – 2012. – Вип. 30. – С. 308–312
5. Специфіка перекладу художніх текстів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://bibliofond.ru/view.aspx?id=668028>
6. Федоров А.В. Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы) / Андрей Венедиктович Федоров. – М. : Филология три; СПб. : Филология фак. СПбГУ, 2002. – 418 с.
7. Хемингуэй Э. Зеленые холмы Африки [Електронний ресурс] / Эрнест Хемингуэй. – Режим доступу : varf.ru/books/hemingway.pdf
8. Чайковська Т.В. Труднощі художнього перекладу [Електронний ресурс] / Т.В. Чайковська. – Режим доступу : <http://www.rusnauka.com/SND/Philologia/>
9. Электронный словарь Multitran [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.multitran.ru>
10. Hemingway H. Green Hills of Africa / Ernest Hemingway. – СПб. : Антология, КАРО, 2006. – 320 с.

УДК 811.111'255

Ірина Козаченко

(м. Переяслав-Хмельницький, Україна)

ОСНОВНІ ПРАВИЛА ПЕРЕКЛАДУ АНОТАЦІЙ ДО СТАТТІ НА АНГЛІЙСЬКУ МОВУ

Болонська система навчання позитивно позначається на зміні та покращенні вищої освіти відповідно до Європейських вимог. Кожен випускник навчального закладу, кожен викладач, який планує або займається науковою діяльністю,

повинні володіти академічним писемним мовленням. Це означає, що фахівці мають володіти основними навиками у написанні статей, тез та анотацій англійською мовою.

У зв'язку із сучасним прагненням України увійти у міжнародний європейський освітній простір, достатньо актуальним постає питання перекладу анотації до статей на англійську мову, чого вимагають сучасні міжнародні та українські видання. Анотація є першим коротким оглядом відповідної публікації, з якого починається знайомство з науковою статтею. Усі наукові видання виділяють основну вимогу до статей – ознайомити і донести суть проведеного дослідження, показати основні висновки і перспективи дослідження.

До дослідження особливостей перекладу анотації на англійську мову зверталися такі вчені: А. Гречихін, В. Комісаров, В. Коптілов, В. Гак, Б. Григор'єв, Т. Казакова, В. Карабан, О. Кіншак, І. Гарник. Їх дослідження були зосереджені у сфері типологічної моделі анотації, теорії і практики перекладу та теорії і методів перекладу.

До основних критеріїв людини, яка пише наукову статтю, можна віднести творчість та оригінальність. Це має бути оригінальний твір з творчим характером, в якому автор розкриває власні бачення і також власні дослідження.

Словник-довідник за редакцією О. Святоцького визначає, що стаття – це твір, що детально висвітлює конкретну тему або питання за допомогою елементів аналізу, а також призначена для публікації у періодичних виданнях або неперіодичних як частина основного тексту [7, с. 356]. Стаття має бути написана в науковому або публіцистичному стилі.

Науковий стиль присутній у наукових статтях, монографіях, науково-технічній літературі. Наукових доповідях та ін. Для того, щоб реалізувати науковий стиль, перевагу надають письмовій формі.

Якщо звернутися до поняття «стиль», то словник української мови визначає стиль як сукупність особливостей та манера словесного викладу матеріалу у побудові мови [2, с. 328]. Щодо наукового стилю англійської мови, то він характеризується логічністю викладу матеріалу, впорядкованою системою зв'язку між висловлюваннями, прагнення до точності, стислості та збереженні сутності і багатогранності змісту [2, с. 328].

Анотація як жанр академічного писемного мовлення – це стисла характеристика певної, окремої статті, написання якої дає змогу читачеві ознайомитися за короткий термін з основним змістом та висвітленими завданнями, висновками і перспективами подальших розвідок у статті [11, с. 342].

Ще одне визначення поняття «анотація» можна зустріти у словнику інтелектуальної власності, у якому сказано що анотація – це коротка характеристика видання з точки зору змісту, форми та інших особливостей. Включає також відомості про автора [7, с. 356].

Великий тлумачний словник сучасної української мови зазначає, що анотація – це стисла бібліографічна довідка або характеристика змісту книги або статті, документа, частини документа або групи документів [2, с. 328]. Загалом обсяг анотації визначається у друкованих знаках і має містити 500 (600) або навіть і до 2000 друкованих знаків без пробілів.

Отже, анотація – це короткий виклад основного тексту, висвітлення основних питань, висновків та перспектив подальших розвідок з використанням оригінальності та творчого характеру, що використовується у видавництві для попереднього ознайомлення читача з твором.

Для написання анотації потрібно в першу чергу ознайомитися з вимогами щодо її написання. З загальними вимогами до видавничої анотації до них відносять такі: лаконічна, конкретна форма викладу (500–600 знаків), використання загальноприйнятої лексики, надавати пояснення малозрозумілим словам, об'єктивний виклад матеріалу. Анотація не має містити другорядної інформації; використовуються загальноприйнята лексика і термінологія, прості мовні конструкції [3, с. 173].

Анотація представляє інформацію про статтю, тези і дає змогу не читати статтю повністю, якщо вона має не важливий характер для читача і чи важливо йому ознайомлюватися повністю з роботою.

До основних функцій анотації можна віднести такі:

- вступне слово про тему дослідження;
- мета наукового дослідження;
- характеристика наукового та практичного значення наукового дослідження;
- характеристика методології дослідження;
- основні результати дослідження, висновки;
- цінність проведеного дослідження (який вклад це дослідження зробило у сферу науки);
- практичне значення дослідженої роботи.

В анотації не повинно повторюватися назва статті та текст із статті, тобто не потрібно брати речення із статті і переносити їх в анотацію.

А. Гречихін визначає такі види анотації [5]: описова (викладається основний зміст статті); критична (крім змісту надається оцінка ефективності статті); рекомендаційна (оцінка доцільності тексту).

Одна з вимог до анотації – переклад її на англійську мову. Деякі міжнародні та українські видання вимагають анотацію англійською мовою до 2000 друкованих знаків без пробілів. Основними вимогами до перекладу О. Войтко вважає вираження мовою перекладу змісту, висловленого моєю оригіналу, дотримуючись вимог стилю оригінального твору та законів і норм мови. Переклад має властиву тільки йому систему методів та прийомів [3, с. 178].

Переклад анотації має містити зміст за допомогою використання висловлювань і словосполучень, що властиві мові перекладу, в той час як у мові оригіналу їх не існує. Щоб перекласти анотацію на англійську мову, доцільно використовувати такі лінгвістичні методи та прийоми: 1) аналіз; 2) синтез; 3) узагальнення; 4) генералізація; 5) конкретизація; 6) упущення і додавання; 7) перестановка та різні види трансформацій [3, с. 180].

Переклад анотації не повинен бути написаний в описовому стилі. Він має містити цілком визначені терміни і поняття і повністю відображати зміст оригіналу, не додаючи і не упускаючи важливі деталі.

Як було зазначено вище, переклад анотації має бути творчим, а не дослівним. Дослівним перекладом називають механічний переклад. Даний переклад не відповідає вимогам, а перекладені слова можуть не відповідати конкретному змісту тексту, що перекладається.

Творчий переклад відповідає усім вимогам для того, щоб переклад тексту був зрозумілий з використанням відповідних слів з синонімічного ряду або контексту для точного перекладу і розуміння суті.

Отже, у процесі перекладу анотації на англійську мову доцільно повністю володіти інформацією і змістом анотації українською для того, щоб підібрати правильні відповідні еквіваленти – лексичні, граматичні та синтаксичні.

Для того, щоб перекласти анотацію на англійську мову з використанням наукового або публіцистичного стилю, потрібно звернутися до семантичного перекладу. Переклад анотації доцільно розглядати з двох сторін – лексичного і граматичного вимірів.

Лексичний включає в себе достатню кількість дієслів для того, щоб пояснити читачеві, що саме лежить в основі, що досліджено, а також перспективи та основні висновки. Звертаючи увагу на наукову значущість анотації вживання різноманітних лексичних одиниць є дуже важливою вимогою. Наприклад, дієслова, що закінчуються на *no, to*:

- описано – *is/are described*;
- розкрито – *is/are revealed*;
- подано – *is/are given*;
- узагальнено – *is/are generalized*.

Варто також звернути увагу на заміну загальнолексичних одиниць на академічні. Наприклад:

- *crucial* – *very important*;
- *likewise* – *similarly*;
- *contradict* – *go against*;
- *demonstrate* – *show*;
- *denote* – *be a sign stand for*[5].

Анотація включає в себе чітку та логічну структуру і підпорядковується законам наукового стилю. Щоб повідомити про об'єкт або предмет наукового дослідження, можна використати такі дієслова: *to study, to investigate, to examine, to consider, to analyze*. (*A new problem is studied.*-*Вивчається нова проблема*).

Академічний стиль анотації підкреслюється використанням словосполучень, що допомагають виділити необхідну інформацію, напр.: *to pay(give) attention, to give emphasis to, to place emphasis on*, поєднуючи їх з прикметниками: *particular, special, primer, especially, particularly, specially, specifically*. Для логічного завершення в кінці анотації можна використати словосполучення: *to conclude, to make (draw, reach) a conclusion, to come to a conclusion that, it is concluded that, to lead to a conclusion, it may be noted therefore, consequently*.

Українська мова характеризується науковим стилем і переважанням складнопідрядних речень. Прості речення є складовими складнопідрядного

речення. Тому якщо великий обсяг інформації, доцільно використати декілька простих речень. Таким чином переклад буде сприйматися легше і доступніше.

У процесі перекладу науково-технічної літератури варто особливу увагу звертати на побудову речень. Тому доцільніше використовувати декілька устатих речень для вираження основного змісту, що притаманне англійській мові, на відміну від української, де перевага надається складнопідрядним реченням.

Творчий підхід до виконання перекладу, для точного визначення відповідних словосполучень та еквівалентів варто звернутися до поняття полісемії або багатозначності слова. Адже багато англійських слів мають декілька перекладів, що є синонімічні між собою. Автору в свою чергу потрібно вибрати найбільш доречний та підходящий синонім, що підходить по змісту та суті пояснення слова. Таким чином відбувається творчий підхід науковця до перекладу анотації.

Переклад вимагає до себе особливих характеристик та ознак, що включають у себе творчий підхід до перекладу та дотримання певних правил та норм, для того, щоб не порушити стиль автора. Головне завдання англійської анотації – передати суть української. Відповідно до цього тексти не можуть бути однаково тотожними, тому що між англійською та українською мовою існують певні відмінності. Тому під час перекладу дуже важливо перевіряти відповідні слова для точного та правильного перекладу відповідних термінів.

Важливою ознакою перекладу є еквівалентність, тобто правильне використання лексичного мінімуму, адже невдалий вибір слова може змінити поняття, що перекладається, і воно стане хибним. Тому не варто перекладати все, а варто лише вибрати основне і знайти відповідні еквіваленти для доступного і правильного перекладу.

В. Гак визначає такі основні рівні еквівалентності [4, с. 456]: формальний – відображення аналогічними мовними формами; смисловий – елементарні значення, що утворюють загальний смисл фраз; ситуативний – мовні форми та значенні різні в процесі опису одної ситуації.

Можна визначити таке завдання щодо перекладу анотації – коротко показати зміст досліджуваної теми з дотриманням основних вимог та відповідного стилю, а також розкрити важливість результатів в освіті та науці.

Щодо граматичного виміру при перекладі анотації, то, на відміну від лексичного, містить сталу структуру та форми побудови. Англійська та українська мови різняться між собою за граматичною структурою, тому при перекладі виникають певні труднощі. Для позначення завершеності дії використовують форми Past Simple і Past Perfect. Форма Past Simple у науковій англійській анотації не використовується.

При використанні безособових або пасивних конструкцій варто використовувати такі фрази, як [5]: *it (the article) gives a detailed analysis of; this paper proposes a new approach to; the objective of this paper is; the present paper concentrates on analyzing.*

Для того, щоб подати рекомендації або поради на завершальному етапі перекладу, доречно використовувати певні словосполучення, напр.: *to propose, to suggest, to recommend* – «пропонувати»; *it is necessary to do* – «необхідно зробити».

Без уваги не можна залишати використання інфінітивних і герундіальних конструкцій. В анотації інфінітив найчастіше виступає в ролі присудка або підмета. Такі абстрактні іменники, як *opportunity (of)*, *idea (of)*, *habit (of)*, *hope (of)* вживаються у конструкціях з герундієм.

Таким чином, зібрані дослідження та дані дозволяють визначити такі основні вимоги до перекладу анотації на англійську мову: логічно і точно передати основну суть та результати дослідження; використання у процесі перекладу спеціальних лінгвістичних методів; правильно обирати відповідні слова для перекладу з ряду синонімів; правильно обрати еквіваленти з огляду на еквівалентність; використовувати правильні та відповідні граматичні конструкції; застосовувати творчий підхід та оригінальність.

Проблема перекладу анотації на англійську мову набуває особливої значущості у сучасній освіті та науці. Беззаперечним є той факт, що для правильного перекладу, науковець повинен володіти усіма відповідними навичками та уміннями. Це сприяє підвищенню рівня класифікації не лише викладачів, студентів та науковців, а також виведення освіти на вищий рівень. Тому досить доречно використовувати конкретні приклади лексико-граматичних особливостей анотацій англійською та українською мовами у процесі написання студентом магістерських або бакалаврських робіт, наукових статей та доповідей. Це даватиме змогу підвести теоретичні знання до практики. Текст перекладу ніколи не може бути повним та абсолютно еквівалентним, а перекладацькі еквіваленти майже ніколи не можуть бути відповідною заміною, а мають суб'єктивний характер. Еквівалент не можна вибрати шляхом механічної заміни. В першу чергу потрібно визначити роль слова у перекладі, встановити відповідну взаємодію семантичних і лексичних особливостей змісту в обох мовах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Блох М. О семантике синтаксических конструкций, выражающих оценку отождествления / Блох М., Саакян А. // Проблемы языкознания и теории английского языка : сб. тр. – М.: МГПИ, 1976. – Вып. II – С. 33–44.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – С. 328.
3. Войтко О. До питання про переклад анотації до наукової статті з української мови на англійську / О. Войтко. – Укр. пед. журнал. – 2015. – №2. – С. 174–189.
4. Гак В. Теория и практика перевода. Французский язык / Гак В., Григорьев Б. – М. : Инте диалект, 2000. – 456 с.
5. Гречихін А. Загальна бібліографія / А. Гречихін [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.gumfak.ru/bib_html/biblio/bib015.shtml.
6. Дайненко Л. Основи перекладу / Дайненко Л., Тарануха Л. – К.: Ельга Ніка Центр. – 2002. – 203с.
7. Інтелектуальна власність : словник-довідник : у 2 т. / за заг. ред. О. Святоцького. Т. 1: Авторське право і суміжні права / за ред. О. Святоцького, В. Дроб'язка ; уклад. : В. Дроб'язко, Р. Дроб'язко. – К. : ІнЮре, 2000. – 356 с.

8. Казакова Т. Практические основы перевода English <=> Russian. Серия: Изучаем иностранные языки / Т. Казакова. – СПб. : Союз, 2001. – 320с.
9. Карабан В. Переклад з української мови на англійську./ В. Карабан. – Вінниця, Нова книга, 2003. – 608с.
10. Коптілов В. Теорія і практика перекладу / В. Коптілов. – К. : Юніверс, 2002. – 280с.
11. Суходольська С.М. Методи лінгвістичних досліджень: навчальний посібник для студентів, аспірантів і науковців / Федоренко О., Суходольська С. – Львів : Вид. центр Львів. нац. ун-ту імені Івана Франка, 2006. – 342 с.
12. Яхонтова Т. Основи англomовного наукового письма : навч. пос. для студ., асп. і наук. / Т. Яхонтова. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2002. – 220 с.
13. Anderson T. Reading, Then Writing. From Source to Essay / T. Anderson, K. Forrester. – N.Y. : McGraw-Hill, 1992. – 523 p.
14. Bailey S. Academic Writing. A Handbook for International Students / S. Bailey. – L. ; N.Y. : Routledge, 2006. – 260p.

УДК 81'25:316.276-047.58

Наталія Леміш
(м. Київ, Україна)

КОГНІТИВНІ МОДЕЛІ ПЕРЕКЛАДУ В МІЖКУЛЬТУРНІЙ КОМУНІКАЦІЇ

Поява когнітивної моделі сигналізує наступний етап еволюції науково-методичної думки (В.М. Карпукіна, Н.С. Леміш, О.О. Селіванова, О.В. Цупікова, D. Gile, H. Hönlіg, E. Prunč, R. Stolze та ін.). Це пов'язано з тим фактом, що саме когнітивна модель враховує «теорію внутрішнього мовлення в процесі перекладу і оформлення його результатів, а також розмежування понять інформації і знання» [12, с. 204]. Очевидно, що когнітивний світ людини (з цілою низкою концептуальних категорій) є багатшим за систему ознак об'єктів, які виражаються в мовах [1; 5; 9]. Реалізувати спектр концептуальних категорій частково можна через лінгвістичні категорії. Існування останніх уможливує спілкування як у межах однієї мови / культури, так і в міжкультурному аспекті, позаяк є способом трансляції розуміння світу і ставлення до нього носіїв різних мов і культур.

Постановка проблеми. З огляду на те, що переклад виконує головну функцію у процесі міжкультурної комунікації [17, с. 82], яка стає можливою завдяки мові як феномену, що маніфестує когнітивний світ людства, вивчення когнітивних моделей перекладу дає змогу формулювати принципи і правила, методи і прийоми перекладу. Обізнаність перекладача з останніми прямопропорційна його успішності, тобто безпосередньо впливає на його здатність вправлятися з перекладацькими проблемами [11, с. 133] і доносити зміст повідомлення / тексту іноземною мовою до адресата. Це й зумовлює необхідність модифікації традиційних і розробки нових когнітивних моделей перекладу, зокрема з метою підвищення успішності міжкультурної комунікації.

Аналіз останніх досліджень. Зміна фокусу в перекладознавстві та нове розуміння процесу перекладу «як активації і взаємодії когнітивних структур комунікантів і перекладача, який виконує роль посередника у міжкультурній комунікації» [3; 11, с. 134], призвели до спроб моделювання когнітивних процесів при перекладі (В.М. Карпукіна, О.М. Усачова, О.В. Цупікова, D. Gile, E. Gutt, H. Höning, E. Prunč, H. Risku, R. Setton, R. Stolze та ін.), результатом чого стали такі когнітивні моделі, як: процесуальна, «модель зусиль», «модель релевантності», «модель ситуативно-зумовленого пізнання» тощо. У нашій попередній статті [3] основну увагу приділено моделюванню когнітивних процесів при перекладі, а саме: визначенню моделі як теоретичного конструкту в перекладознавстві, висвітленню когнітивних процесів, характерних для перекладача як мовної особистості та когнітивного суб'єкта. Акцент зроблено на пояснювальній силі когнітивних моделей і практичній спрямованості їхнього використання.

Виділення невирішених раніше частин проблеми. Зважаючи на новий когнітивний підхід до процесу перекладу, особливого значення набуває ідентифікація когнітивних моделей перекладу з потенціалом використання в перекладацькій практиці.

Мета статті полягає в ознайомленні перекладачів-початківців з перспективними моделями, які враховують когнітивні процеси, що відбуваються при перекладі. Це зумовило вирішення таких **завдань**: ознайомлення з моделями комунікативного знака К. Бюлера і З.Д. Попової, короткий огляд моделей В.Н. Комісарова, В.П. Руднева, Ю.М. Лотмана; опис процесуальної моделі Х. Хьоніга, її модифікованої версії, запропонованої Е. Прунчем, «моделі зусиль» Д. Жилия, моделі Р. Сеттона, «моделі релевантності» Е. Гутта, «моделі ситуативно-зумовленого пізнання» Х. Ріску.

Виклад основного матеріалу. У зв'язку з тим, що перекладачі працюють з текстами (принаймні двома: текстом оригіналу і текстом перекладу), а текст на сучасному етапі розвитку лінгвістики розуміється як макрознак культурної, ментальної і мовної природи, вважаємо абсолютно логічним, що більшість когнітивних моделей перекладу побудована власне на знакової ситуації. Це означає, що попередниками «перекладацьких» моделей, як і будь-якого виду комунікативних моделей, були моделі семіозису, тобто моделі «процесу створення мовного знака відповідно до закономірностей знакової системи певної мови, що передбачає отримання мовною формою змісту, тобто пов'язування певної структури знань у вигляді значення з відповідною формою» [10, с. 157–158]. Базою когнітивного моделювання перекладу вважається модель комунікативного знака К. Бюлера (Е. Прунч, Х. Хьоніг).

Німецький психолог і лінгвіст Карл Бюлер, розглядаючи знакову ситуацію для мовного знаку, підкреслював той факт, що призначення мови саме й полягає в наданні можливості одній людині повідомити щось про щось / когось інший. У центрі його моделі знаходиться трикутник (мовний зміст), накладений на коло (мовне явище), які не повністю збігаються (див. Рис. 1 зліва).

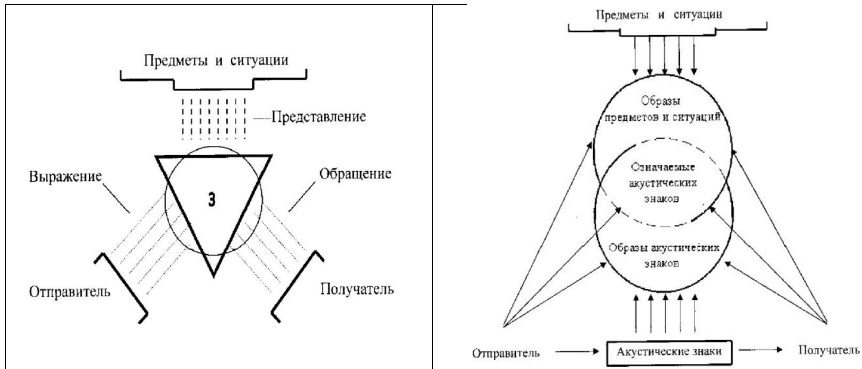

Рис. 1 Модель комунікативного знака К. Бюлера (зліва) vs. моделі З.Д. Попової (справа) (схеми запозичено з [6])

Значущим у цій схемі, за З.Д. Поповою, є репрезентація фактору *людина* у двох іпостасях: відправника інформації (мовного знаку = засобу комунікативного акту) та його отримувача. На думку Зінаїди Данилівни, модель К. Бюлера є адекватною відносно будь-яких явищ природи, очевидних наслідків різних подій, будь-яких симптомів тощо, тобто окремих знаків, для яких є достатньою трьохзнакова ситуація: знак – зміст – людина (світ предметів і ситуацій, наявність відправника та отримувача) [6, с. 212]. Але ж система мови не може бути символізована одним єдиним знаком, тому компонентів повинно бути більше. Сучасна теорія мовної комунікації характеризується цілою низкою різних моделей / схем, проте хотілося б зупинитися на моделі власне З.Д. Попової, яка, намагаючись якомога більше наблизитися до оригінальної схеми К. Бюлера, змогла інтегрувати до неї (і дуже вдало) всю систему мовних знаків, що знаходиться у сфері мовленнєво-мисленнєвої діяльності людини [6, с. 213] (див. Рис. 1 справа). Надзвичайно важливим є спостереження дослідниці про підключення і відправника, і отримувача акустичного знаку до системи мовних знаків, що зберігаються в їхньому мозку, де відбито «образи акустичних знаків (лексем), образи предметів і ситуацій зовнішнього світу (концепти, смисли), у тому числі й ті, що отримали найменування, мають свої способи вираження за допомогою мовних знаків (денотати). Тут також знаходяться й означавані акустичних знаків (семемі)» [6, с. 213–214]. Такий підхід дозволив авторці уточнити сфери вивчення мови різними розділами лінгвістики. Для когнітивної лінгвістики – це виявлення співвідношення семем та їхніх сполучень зі сферою концептів (вербалізованих і невербалізованих) [6, с. 216], але це вже деталі, які не входять до «перекладацьких» моделей.

В.М. Карпукіна зазначає, що першою моделлю перекладу була денотативна, яка «абсолютно адекватно відображає традиційний погляд на переклад як на результат перевираження засобами іншої мови тих значень, котрі співвідносяться в обох мовах з тими самими денотатами» [2, с. 135]. З погляду когнітивної лінгвістики, ця модель перекладу є достатньо адекватною за умови

обов'язкового врахування суб'єктивного фактору, тобто суб'єкта, який здійснює інтерпретаційну діяльність.

Цінним є виділення дослідницею різних основ когнітивістики для західних і російської (а також і української) версій. Для першої – це трансформаційна граматика, породжувальна семантика або психолінгвістика, для другої – більше теорія номінації. Зрозуміло, що різні підходи дають різні результати. Наприклад, трансформаційна і семантична моделі перекладу, за словами В.М. Карпухіної, доповнюють одна одну (саме їх було покладено в основу розробок систем машинного перекладу в часи Радянського Союзу). На сьогодні вони не є досконалими, їх прибічники займаються їхнім постійним удосконаленням. Модель / теорія рівнів еквівалентності Вілена Наумовича Комісарова (1973 р.) є синтезом названих вище моделей, вважається найбільш вдалою для роботи з лексичною і граматичною семантикою текстів оригіналу і перекладу. Найбільш завершеною і практично апробованою авторка вважає концепцію / теорію аналітичного перекладу Вадима Петровича Руднева (2000 р.), яка демонструє прагматичну роль перекладача в його приналежності до певної теоретичної парадигми знань, а також визначає його вплив на процес і результат перекладацької діяльності. Нову модель перекладу з семіотичних позицій було представлено Юрієм Михайловичем Лотманом. Його модель включає два принципово важливих елементи: безліч варіантів тексту на виході та суб'єктів, що беруть участь в процесі комунікації. До того ж вона поєднує в собі внутрішньомовні та міжмовні комунікативні процеси.

В.М. Карпухіна впевнена, що найбільш актуальними сьогодні є моделі перекладу синтезуючого типу, з чим погоджуються І.М. Ремхе [8] та О.М. Усачова [11]. До моделей синтезуючого типу зараховують модель рівнів еквівалентності, теорію аналітичного перекладу, семіотичну модель перекладу, яким притаманна достатня пояснювальна сила. Саме такі моделі забезпечують «необхідний інструментарій для багаторівневої оцінки ступеня адекватності перекладів художніх текстів» [2, с. 138].

Кожна модель спирається на певні методи. Позаяк «Піддруктям моделювання може бути гіпотеза, її перевірка потребує накладання моделі на оригінальний об'єкт й дальшої експериментальної діяльності» [10, с. 157], пропонуємо розглянути декілька когнітивних моделей з «експериментальною» перспективою.

Процесуальна модель Х. Хьоніга. Х. Хьоніг першим запропонував модель конструктивного перекладу з репрезентацією схеми протікання когнітивних процесів (див. Рис. 2 зліва) [15]. Підставою для розробки такої моделі стала його робота зі стенограмами мисленнєвого процесу (аналіз записаних на плівку озвучених думок перекладачів («think-aloud protocols» [18, с. 33]) під час виконання письмових перекладів – 1991 р.). Зрозуміло, що подальша модернізація технічних засобів і удосконалення методики аналізу дали змогу реконструювати реальні комплексні зв'язки між спрямованістю перекладацької діяльності, її процесом і продуктом.

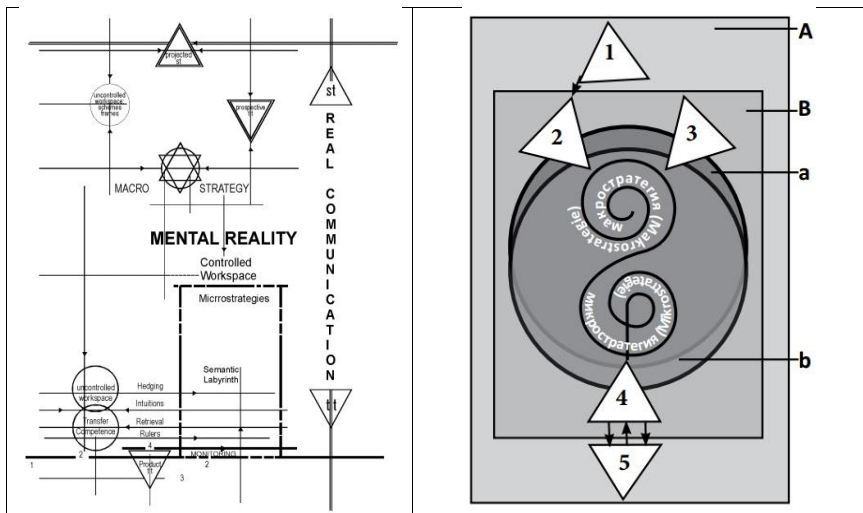

Рис. 2 Процесуальні моделі (Х. Хьоніга – зліва, Е. Прунча – справа) (схеми взято з [15, с. 21; 7, с. 219])

Символ «трикутник» запозичено із знакової моделі К. Бюлера (див. Рис. 1), яким Х. Хьоніг позначає 5 різних варіантів текстів (текст-джерело і цільовий текст в реальній комунікації, проєктований в ментальну реальність текст-джерело, потенціальний цільовий текст і цільовий текст-продукт в ментальній реальності). Отже, Х. Хьоніг включив до своєї моделі реальну комунікацію і ментальну реальність, розмежувавши їх. Також він запровадив поняття семантичного лабіринту, контрольованого і неконтрольованого робочого простору, мікро- і макростратегій перекладу, хеджування, інтуїції, правил «витягування» й передачі компетентностей в межах ментальної реальності перекладача.

Модифікована процесуальна модель Е. Прунча. Е. Прунч зазначає, що Х. Хьоніг припустився помилки, чітко відмежовуючи реальний світ комунікації і ментальну реальність перекладача [7, с. 218]. Е. Прунч наголошує на неможливості відокремлення ментальної реальності перекладача від соціальної реальності комунікації, оскільки очевидною є їхня взаємодія в процесі перекладу. Отже, він модифікував процесуальну модель Х. Хьоніга, вписавши ментальну реальність перекладача (В – Рис. 2 справа) в реальний світ (А – Рис. 2 справа).

Модель Е. Прунча має 5 трикутників (як і модель Х. Хьоніга), якими позначено тексти (або тексту оригіналу, або тексту перекладу):

трикутник 1 – текст оригіналу в реальній комунікативній ситуації,

трикутник 2 – проєкція тексту оригіналу в ментальну реальність перекладача (такий текст здатний до поєднання з когнітивним схемами перекладача після інтуїтивної інтерпретації та асоціативного збагачення),

трикутник 3 – ймовірний текст перекладу (з'являється після пошуку додаткової інформації для повного розуміння проєкції тексту оригіналу),

трикутник 4 – текст перекладу, що вироблено в ментальному просторі перекладача (з'являється майже в кінці процесу перекладу),

трикутник 5 – матеріалізований текст перекладу в реальній комунікації.

Крім соціальної реальності комунікації та ментальної реальності перекладача в моделі Е. Прунча також виділено контрольований (= знання правил, фактичні і загальні знання перекладача про світ – див. Рис. 2 б) і неконтрольований (= інтуїція та креативність перекладача – див. Рис. 2 а) робочий простір, де відбуваються процеси переосмислення спроектованого тексту оригіналу, але представлено їх інакше.

Важливим додаванням до моделі Х. Хьоніга є підключення рекурсивного процесу після створення ймовірного тексту перекладу (трикутника 3), що відбувається в контрольованому і неконтрольованому робочому просторі. З контрольованого робочого простору можна черпати загальні знання теоретичного характеру про перекладацькі правила і норми для отримання очікуваного формату тексту перекладу, а з неконтрольованого (для перекладачів-професіоналів) – інтуїтивну оцінку очікувань реципієнта щодо тексту перекладу, а також використання різних навичок і стратегій. У результаті обирається макростратегія перекладу, яка може бути помилковою (коли її застосування не призводить до виконання перекладу) і відповідно замінюватися іншою. Це і є рекурсивність, представлена в моделі Е. Прунча у вигляді спіралі (див. Рис. 2 справа).

Після визначення правильної макростратегії починається власне переклад з подальшим вибором мікростратегій (репрезентовано ще однією спіраллю, які між собою невідривно поєднані в обох робочих просторах) для надання тексту перекладу певної форми. На цьому етапі знов-таки підкреслено перманентну і рекурсивну взаємодію контрольованого та неконтрольованого робочого простору [7, с. 221]. Е. Прунч акцентує на обов'язковості уникнення надлишкової генералізації, зайвих правил, натомість необхідності перетворення за принципом доцільності відповідних рішень в окремі мікростратегії.

На останньому етапі модифікована модель Е. Прунча, на відміну від моделі Х. Хьоніга, передбачає ще один цикл зворотного зв'язку між текстом перекладу в ментальній реальності перекладача та його письмовою матеріалізацією.

Модель зусиль Д. Жиль. У 90-ті рр. ХХ ст. Деніель Жиль запропонував першу когнітивну модель для *синхронного* перекладу (*Effort Model* – Модель зусиль, 1995 р.). Центральне місце в моделі відведено розбіжностям між «ресурсами» уваги (тобто тією увагою, що є в наявності в індивіда, і тією, яка витрачається) – їхньому неправильному розподілу на кожному з етапів перекладу. До операційних компонентів усного перекладу Д. Жиль відносить три зусилля: L – слухання і зусилля з аналізу почутого; P – зусилля продукування (продукування мовлення при синхронному перекладі і занотовування впродовж першого етапу послідовного, коли перекладач ще слухає і не перейшов до інтерпретування); M – зусилля з короткострокового запам'ятовування, задіяне в операціях запам'ятовування з моменту прослуховування сегменту мовлення до його переформулювання на цільову мову / зникання з пам'яті [7, с. 222; 13, с. 154]. У пізнішій версії моделі також зазначається четвертий тип зусиль – C – зусилля з координації перших трьох (можлива мінімізація зусиль, що витрачаються у

процесі виконання усного перекладу) [7, с. 223]. Звісно, *модель зусиль* має свої недоліки, але вона виступає концептуальним знаряддям для пояснення обмежень, базованих на когнітивних обмежувачах перекладача. Це означає, що модель базується на когнітивних концептах / поняттях, зокрема понятті обмежених ресурсах уваги і припущенні сильної кореляції між складністю завдання і часом його запровадження [13, с. 168]. При цьому необхідно брати в розрахунок будь-які результати когнітивних операцій, що анулюють базові припущення [13, с. 154].

Дійсно, еталонної когнітивної моделі перекладу на сьогодні не існує – у всіх є певні недоліки. Але не треба забувати й про переваги: когнітивні моделі дають можливість структурувати дослідження, присвячені джерелам помилок і перешкод [13, с. 223], які впливають на окремі види виконуваних перекладачем робіт, таким чином, щоб запобігти таких помилок на майбутнє.

Так, модель Д. Жилія продемонструвала очевидні відмінності між усним і письмовим перекладом як різними видами діяльності, де застосовуються різні когнітивні механізми, при цьому різні рівні активізованої свідомості виявляються через різні типи операцій. З роками професіональна модель перекладача, як зазначає О.М. Усачова [11, с. 134], лише ускладнюється.

Модель Р. Сеттона. Робін Сеттон робить спробу створення універсальної когнітивної моделі перекладу (і для усного, і для письмового). Вивчення перекладу (чи то письмового, чи усного) як розумових операцій індивіду (хоча й особливого білінгвального типу) може дати змогу проникнути в певні обмеження і неочікувані потенціальні здібності людської когніції, особливо щодо зв'язків (не)залежності думки і мови (мов) [17, с. 82]. До того ж націлене емпіричне вивчення може просто інформувати про необхідний час тренування перекладачів (щоб правильно розподіляти свої зусилля і робити якісний переклад).

Модель релевантності Е. Гутта. Е.-О. Гутт (1989) базує свій підхід на теорії релевантності Д. Шпербера та Д. Вілсон (1985–1987) [14, с. 41–75]. Важливими виступає ціла низка понять: «когнітивного приросту», «контекстуального приросту», «когнітивного суб'єкту», «когнітивної енергії», «контекстуальних ефектів» тощо. Не вдаючись до деталей, зауважимо, що автор цієї моделі впевнено заявляє: через моделювання ситуацій, в яких можна сконструювати когнітивну дійсність реципієнтів у віддалених у культурному відношенні комунікативних ситуаціях, можливо регулювати процес комунікації з допомогою певних сигналів (*cues*) таким чином, що в ідеалі реципієнти усного / письмового перекладу за умов дотримання принципу оптимальної релевантності отримають той когнітивний приріст, що і реципієнти оригіналу [7, с. 226; 16, с. 441].

Санг Жонганг (2006) [19] застосовує теорію релевантності для побудови пояснювальної моделі для перекладу імпліцитної інформації в художніх текстах, перспективність чого також було помічено і нами [4]. Свою модель він базує на моделі перекладу теорії релевантності Е. Гутта, розширюючи поняття контекстуальних ефектів і пояснюючи процес трансляції та інференції імпліцитної інформації в художніх текстах [14, с. 57].

Модель ситуативно-зумовленого пізнання Х. Ріску. Х. Ріску для створення своєї моделі задіяла дані не лише штучно створених ситуацій, а й спостережень учасників експерименту [7]. Такий підхід дозволив доповнити опис окремих

когнітивних процесів уявленням про соціальну реальність перекладу. Цікавою є заява авторки цієї моделі про заперечення мозку людини як єдиного засобу пізнання світу, замість чого наголошується на «складній концептуальній грі між когнітивним суб'єктом і артефактами, створеними або ним самим, або іншими суб'єктами» [7, с. 228]. Таку ситуацію Х. Ріску пояснює структурою соціальних відносин, які продовжують ускладнюватися із розвитком сучасного світу. Це також, на наш розсуд, пов'язано з процесом глобалізації, коли передумовою успішної міжкультурної комунікації є не лише визнання існування інших культур, їх цінностей, норм і правил поведінки, але й навички перекладача їх розпізнавати й передавати.

Отже, когнітивні моделі перекладу продовжують привертати увагу мовознавців, перекладачів, постійно удосконалюючись, модифікуючись, оновлюючись. Реагуючи на запит часу, перекладознавство виходить на новий рівень, відповідно до якого мисленнєві процеси перекладача вивчаються за допомогою моделювання. Саме когнітивний підхід дає змогу моделювати не лише початковий етап розуміння у процесі перекладу, а й інтерпретувати інші [8, с. 263]. Базуючись на моделі Юрія Миколайовича Караулова і враховуючи когнітивний компонент перекладацького процесу, російська дослідниця І.М. Ремхе пропонує модель перекладу, що складається з трьох етапів: 1) етап розуміння, 2) етап перекладу, 3) заключний етап (детально див. [8, с. 263–264]).

Цінним є висновок дослідниці щодо здатності когнітивної моделі перекладу розкривати «архітектуру» і дію когнітивних механізмів перекладача, якого вона розглядає як інтерпретатора із властивим йому когнітивним стратегіями, особливостями формування його когнітивної бази, індивідуальним устроєм і функціонуванням когнітивних механізмів його свідомості [8, с. 264].

Висновки. Ознайомившись з моделями комунікативного знака К. Бюлера і З.Д. Попової та розглянувши моделі В.Н. Комісарова, В.П. Руднева, Ю.М. Лотмана; процесуальну модель Х. Хьоніга, її модифіковану версію Е. Прунча, «модель зусиль» Д. Жилия, модель Р. Сеттона, «модель релевантності» Е. Гутта, «модель ситуативно-зумовленого пізнання» Х. Ріску, акцентуємо, що переклад є не лише формою міжкультурної комунікації, але й соціальним явищем, «різновидом культурної практики, на результат якої учасники комунікації покладають когнітивні та нормативні очікування» [11, с. 133]. Визначальним для професійного виконання обов'язків перекладача є усвідомлення ним необхідності адекватного декодування і кодування змістів відповідно до мовних конвенцій мови оригіналу і мови перекладу, доступних для розуміння обох учасників процесу (перекладача і читача) міжкультурної комунікації. **Перспективно** подальших розвідок є пошук універсальної когнітивної моделі перекладу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Болдырев Н.Н. Лексический способ концептуализации времени в современном английском языке / Н.Н. Болдырев, Д.В. Маховикова // Вопросы когнитивной лингвистики. – 2012. – № 2. – С. 5–15.

2. Карпухина В.Н. Эффективность современных теорий и моделей перевода: когнитивно-аксиологический аспект / В.Н. Карпухина // Известия Алтайского гос. ун-та. Филология и искусствоведение. – 2012. – № 2–1. – С. 134–139.
3. Леміш Н.Є. Моделювання когнітивних процесів при перекладі / Н.Є. Леміш // Теоретична і дидактична філологія. – Переяслав-Хмельницький, 2017. – у друці.
4. Леміш Н.Е. Роль вероятностно-индуктивной инференции в анализе микроструктур каузального комплекса (на материале современного русского языка) / Н.Е. Леміш // Русский язык в языковом и культурном пространстве Европы и мира: Человек. Сознание. Коммуникация Интернет : матер. VI Междунар. науч. конф. (Лёвен, 22–25 мая 2014 г.). – Бельгия, 2014. – С. 333–335.
5. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика : учеб. пособие / В. А. Маслова. – 3-е изд., перераб. и доп. – Минск : ТетраСистемс, 2008. – 272 с.
6. Попова З.Д. Знаковая ситуация в лингвосомиотике / З.Д. Попова // Вестник ВГУ. Серия Гуманитарные науки. – 2005. – № 2. – С. 208–216.
7. Прунч Э. Пути развития западного переводоведения. От языковой асимметрии к политической / Эрих Прунч. – [пер. с нем. О. Боковой, О. Кашкиной, С. Семочки и др.]. – М. : Р. Валент, 2015. – 511 с.
8. Ремхе И.Н. Языковая личность переводчика и когнитивные особенности переводческого процесса / И.Н. Ремхе // Вестник Челябинского государственного университета. – 2011. – № 24 (239). – С. 262–264.
9. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія / О.О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2010. – 844 с.
10. Селіванова О.О. Основи теорії мовної комунікації : підруч. / О.О. Селіванова. – Черкаси : Вид-во Чабаненко Ю.А., 2011. – 350 с.
11. Усачева А.Н. Перевод: от лингвистической теории к когнитивной модели / А.Н. Усачева // Вестник Волгоградского гос. ун-та. Серия 2, Языкознание. – 2011. – № 1 (13). – С. 131–137.
12. Цупикова Е.В. Интерпретация иноязычного текста: когнитивная модель перевода как новый этап в эволюции научно-методической мысли / Е.В. Цупикова // Омский научный вестник. – 2010. – № 4 (89). – С. 203–206.
13. Gile D. Testing the Effort Models' tightrope hypothesis in simultaneous interpreting – A contribution / Daniel Gile // Journal of Linguistics. – 1999. – No. 23. – P. 153–171.
14. Gutt E.-A. Translation and Relevance : Thesis submitted for the degree of Doctor of Philosophy of the University of London / Gutt Ernst-August. – London : University College London, 1989. – 309 p.
15. Höning H.G. Translating: the Constructive Way [Electronic Resource] / Hans G. Höning. – 1997. – P. 13–25. – Mode of Access : <https://periodicos.ufsc.br/index.php/desterro/article/.../7747>.
16. Oliveira S. Translation and Language. Peter Fawcett. Manchester: St Jerome, 1997, 160 pp. / Sara Oliveira. – P. 438–442.
17. Setton R. So what is so interesting about simultaneous interpreting? / Robin Setton // SKASE Journal of Translation and Interpretation. – 2005. – No. 1 (1). – P. 70–84.

18. Stolze R. The Development of Translation Studies as a Discipline – From Linguistics to Cognition / Radegundis Stolze // *Revista Translatio*. – 2011. – No. 1. – P. 21–36.

19. Zhonggang Sang. A Relevance Theory Perspective on Translating the Implicit Information in Literary Texts / Sang Zhonggang // *Journal of Translation*. – 2006. – Vol. 2, No. 2. – P. 43–60.

УДК 811.111'255.4=161.2=161.1:82 –1(73)

Алла Пермінова
(м. Київ, Україна)

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РЕЦЕПТИВНОЇ МОДЕЛІ ПОЕТИЧНОГО ПЕРЕКЛАДУ

Перекладознавчі праці представників інтерпретативного (С. Баснет, У. Еко, Л. Коломісць, М. Ледерер, А. Лефевр, М. Новикова, О. Чередниченко та ін.), семіотичного (Дж. Куллер, М. Ріффаттер, С. Фіш та ін.), прагматичного (М. Бейкер, Г. Вермеєр, В. Карабан, Дж. Мандей, Ю. Найда, А. Нойберт, К. Райс та ін.), культурологічного (Л. Венуті, Дж. Гаус, Р. Зорівчак, М. Іваницька, М. Новикова, А. Попович, Г. Турі та ін.) та соціологічного (М. Бейкер, С. Берман, Г. Бхабха, Т. Ніраньяна, Г.-Ч. Співак, М. Тимочко та ін.) підходів стали потужним підґрунтям для випрацювання теоретичних засад рецептивної моделі поетичного перекладу, у центрі якої – метапоетична діяльність перекладача як читача джерельних текстів, чий творчий відгук фіксується у вигляді цільових творів (метапоетичного дискурсу). Отож, пропонувану статтю присвячено висвітленню методики аналізу «творчого відгуку перекладача» на джерельний текст.

Рецептивна модель поетичного перекладу всотує ідеї розбудовувачів рецептивної естетики (В. Ізер, Г.-Р. Яусс та ін.), зокрема її тези про перетворення тексту у літературний твір та набуття ним завершеності лише з появою реципієнта. Така думка узгоджується із переконанням постструктуралістів (Р. Барт, Ж. Бодрійяр, Ж. Делез, Ж. Дерріда, Ю. Кристева, Ж. Лакан, Е. Морен, М. Фуко та ін.) щодо мовного та літературного дозрівання джерельного тексту, яке відбувається саме в перекладі. З позицій рецептивної моделі перекладацьке сприйняття поетичного твору є актом співтворчості з автором, що полягає у балансуванні між визначеністю та невизначеністю, омовленим та неомовленим з огляду на «горизонт сподіваного» (Г.-Р. Яусс [5]), витворений приймаючим соціокультурним середовищем.

Сучасні рецептивні студії (Т. Анікєєва, М. Лановик, Я. Лопушанський, Н. Кошіль, А. Нестеров, А. Кенесеї, С. Павличко, О. Рихло та ін.) охоплюють широке коло питань, зокрема визначення місця перекладацької рецепції серед інших форм міжкультурної взаємодії; вивчення ролі соціополітичних фільтрів у міжкультурній комунікації; відстеження динаміки засвоєння творчості того чи іншого автора приймаючою літературною полісистемою; встановлення метажанрового потенціалу джерельних творів; з'ясування причин виникнення нових форм міжкультурного резонансу та переосмислення існуючих рецептивних

моделей; аналіз впливу іншомовних рецептивних моделей на рецепцію перекладачів – представників різних соціокультурних часопросторів тощо. Попри виразну інтердисциплінарність праць, у яких порушуються названі питання, простежується асиметрія у галузевих пріоритетах науковців, серед досліджень яких домінують літературознавчі. Таке спостереження підкреслює необхідність увиразнити перекладознавчий аспект у вивченні процесу та результату міжкультурного осмислення художніх (зокрема поетичних) творів крізь призму «психосоціокультурної» особистості перекладача [4].

Метою пропонованого дослідження є побудова алгоритму аналізу перекладацької рецепції, що передбачає виконання таких основних **завдань**, як надання методологічного обґрунтування названому алгоритму та його апробація.

Актуальність роботи полягає у її суголосності із сучасними перекладознавчими студіями та притаманними їм антропоцентризмом, функціоналізмом, голізмом, інтердисциплінарністю у вивченні проблем, пов'язаних із міжкультурною комунікацією. Свідченням антропоцентризму є вбачання у мовній особистості перекладача домінанти, якій підпорядковуються усі напрями дослідницького пошуку. Виявом функціоналізму є вивчення об'єкта наукового зацікавлення у дії, визначення впливу, який він чинить на реципієнта. Голізм полягає у прагненні не просто описати факти, а пояснити їх із огляду на цілісність об'єкта дослідження. Інтердисциплінарність є загальною тенденцією до розширення сфери наукових пошуків за рахунок теоретико-методологічного взаємозбагачення різних – гуманітарних і точних – дисциплін.

Відомий вислів Р. Барта про смерть автора та народження читача надав цільовій аудиторії статус суб'єктного осередку смислопородження літературного твору. Читач / перекладач є культурно-заангажованим учасником дискурсотворення і тональність його рецепції визначається іншими текстами, іншими творами як компонентами літературної полісистеми. Тому одним із фундаментальних постулатів рецептивної моделі постає необхідність гармонізації тексту перекладу із контекстом реципієнта. Дотриманню цієї вимоги сприяє метод перлюкутивного прогнозування, за яким стоїть намагання інтерпретатора передбачити читацьке сприйняття, виходячи із сукупності фонових знань, що характеризують приймаючий соціокультурний контекст.

Концептуально важливим для розбудови рецептивної моделі поетичного перекладу є твердження Г.-Р. Яусса про те, що смисл твору зосереджується у його сприйнятті, оскільки художній твір не промовляє, а відповідає, відлунує систему цінностей читачів, крізь призму якої здійснюється його інтерпретація [5]. Однак, це не означає, що інтерпретатор може розтлумачувати твір на власний розсуд. Навіть тоді, коли висновки перекладача / читача про твір виходять далеко за межі його структури, вони є важливим виявом соціокультурної діяльності, вивчення якої дозволяє простежити закономірності впливу певних канонів на сприйняття твору.

Як уже зазначалося, у своїх працях Г.-Р. Яусс говорить про вирішальну роль «горизонту сподіваного» – систему вимірювання, без якої ніщо не матиме сенсу. Звідси, значення твору полягає у наданні відповідей на запитання, окреслені зазначеним горизонтом. Для того, щоби усвідомити процес взаємодії між твором

(зокрема поетичним) та читацькою аудиторією, необхідно реконструювати «горизонт сподіваного», який у кожному конкретному випадку інтерпретації буде результатом накладання множинних психосоціокультурних факторів.

Процес фізичного сприйняття тексту, що відбувається на першому рівні оприявлення «горизонту сподіваного», є його естетичним опрацюванням. Навіть на цьому рівні не йдеться про випадковість суб'єктивних суджень, оскільки сам текст, хоч і не обмежує читацьку рецепцію, але беззаперечно спрямовує її.

Усупереч популярній тенденції канонізації смислу як продукту мовлення та нівелювання значення як атрибуту мови (про що читаємо у працях представників інтерпретативного підходу – М. Ледерер, Д. Селескович [7] та ін.), ми вважаємо, що смисл виникає на стику актуалізованих (а також неактуалізованих, але імпліцитно присутніх) у певному контексті значень, особливості взаємодії яких визначаються не тільки лінійністю комбінаторики, але і нелінійністю, своєрідністю транслінеарних стиків. Позиціонування метадикурсотворення як нелінійного процесу відбивається поняттям значеннєво-смислових єдностей, яке засвідчує взаємозалежність та дифузність семантичного та прагматичного компонентів. Процес рецепції передбачає поступальний рух від значення до смислу та від смислу до значення, у результаті чого в перекладі відбувається реструктурування джерельних значеннєво-смислових єдностей на рівні тексту, частини тексту, художньої деталі.

Кристалізація рецептивної моделі поетичного перекладу відбувалася у руслі прагматосинергетичного підходу з опорою на гештальт-синергетичну (А. Безпаленко, Л. Кушніна та ін.), лінгвосинергетичну (С. Єнікєєва, Н. Кузьміна, Н. Мишкіна, Г. Москальчук, Л. Піхтовнікова, А. Приходько, Г. Хакен, Н. Хруцька та ін.), прагматичну (М. Бейкер, Г. Вермеєр, В. Карабан, Дж. Мандей, Ю. Найда, А. Нойберт, К. Райс та ін.) парадигми, а також методологію виявлення варіативності перекладацької рецепції (Л. Х'юсон, Дж. Мартін).

Акцентована синергетикою (В. Буданов, О. Князева, С. Курдюмов, І. Пригожин, І. Стенгерс, Г. Хакен та ін.) ізоморфність онтологічних процесів фізичного та соціокультурного світів, а також синергетична природа самої науки зробили метод інтердисциплінарної екстраполяції одним із ключових інструментів пропонованого дослідження, що дозволяє переносити на ґрунт сучасного перекладознавства концепції, тактики та прийоми наукового пошуку, породжені іншими дисциплінами. Названий прийом відповідає самій суті концептуального (теоретичного) моделювання.

Спіраючись на гештальт-синергетичну методіку [2], ми вводимо до наукового обігу поняття гештальт-ланцюжка, під яким розуміємо своєрідну концептуальну схему розгортання образної тканини поетичного твору. Можливість його моделювання доводиться за допомогою стереоскопічного аналізу.

Стереоскопічний аналіз є модифікацією принципу стереоскопічного читання, висвітленого у працях американської дослідниці в царині перекладознавства М.Г. Роуз [6]. Він передбачає здійснення комплексного перекладознавчого аналізу (із залученням оперативних прийомів сучасної семантики (компонентного, трансформаційного, статистичного аналізу), прагматики та синергетики, а також методу деконструкції та варіативного підходу) творів,

відібраних на основі методу соціокультурної вибірки, у зворотному (стосовно традиційного) напрямку: від множинних перекладів до першотвору.

Алгоритм реалізації стереоскопічного аналізу охоплює такі кроки:

- 1) лінгвокультурологічний аналіз множинних перекладів одного першотвору;
- 2) гештальт-синергетичний аналіз кожного перекладу та моделювання гештальт-ланцюжка вихідного тексту;
- 3) зіставлення цільових текстів між собою, що передбачає залучення дискурс-аналізу у поєднанні зі структурними методами дослідження (зокрема компонентного, дистрибутивного та трансформаційного аналізу);
- 4) виявлення зон повного, часткового та нульового значеннєво-смыслового збігу зіставлюваних текстів;
- 5) обчислення коефіцієнта лексико-семантичної конвергентності (K_c) зіставлюваних цільових текстів за формулою:

$$K_c = \frac{Sc}{Nt_1 + Nt_2} * 100$$

де Sc – кількість лексичних одиниць у зіставлюваних текстах, що потрапили до зон повного та часткового збігу; Nt_1 та Nt_2 – загальне лексичне навантаження кожного тексту відповідно.

Хочемо наголосити, що зазначений крок виконує комплементарну функцію і є спробою об'єктивувати визначення ступеню наближення зіставлюваних текстів.

6) окреслення концептуальної схеми розгортання гештальт-ланцюжка вихідного тексту та звірення її зі змодельованою на основі перекладів схемою;

7) поперемінне зіставлення кожного цільового тексту з вихідним, окреслення зон повного, часткового та нульового збігу, визначення коефіцієнта конвергентності;

8) визначення способів реструктурування джерельних значеннєво-смыслових єдностей та встановлення закономірностей з огляду на рецептивну модель поетичного перекладу.

Проілюструємо механізм застосування цього алгоритму на прикладі стереоскопічного аналізу перекладів вірша Е. Дікінсон 709 у виконанні О. Зуєвського та М. Стріхи, а також зупинимося на деяких його етапах.

Переклад О. Зуєвського

Публікація – те саме
Що й торгів ганьба.
Злидні виправдати можуть
Отакє хіба.

Краще б до небес і Бога
Білого щоб ліг
Шлях нам білим аніж білий
Наш продати сніг.

Той хто думку дав – їй власник
Та ще той хто сам

Переклад М. Стріхи

Публікація – Аукціон
Де Розум іде з молотка –
Виправдовують – лише злидні
Чин ганебний такий

Хіба що – Та ми – волієм лишити
Горища свого Благодать
Білим – ідучи до Бога –
Аніж свій Сніг запродаць –

Думка – Того хто її дав –
І того – хто втілити зміг

Взяв це втілення для світу
Як монарший крам.

Будь купцем його що прийде
З неба глибини.
Людського ж не здрібною духу
Нечестю ціни.
[1, с. 171].

В оболонку тілесну – тож продавай
Повітря в паках пустих –

Милість Господню пусти на Торг –
Складай Мідяки в суму –
Та людського Генія не принизь
Поклавши ціну йому.
[1, с. 269].

Коефіцієнт лексико-семантичної конвергентності зіставлених версій становить 70%: ($K_c = \frac{91}{63+66} * 100 = 70$), зони повного, часткового та нульового збігу розподіляються за шкалою 31%, 39%, 30%. Оскільки інваріантність джерельного тексту простежується у зонах повного та часткового збігу метадискурсних версій, послуговуючись методом варіативного аналізу зазначених зон, моделюємо ґештальт-ланцюжок концептуального розгортання першотвору: *публікація (ганьба) – злидні (можливе виправдання) – смерть (гідна альтернатива) – Бог та поет (власники авторського права на думку) – пожертвування Божим заради Людського (компроміс)*.

Зазначена вервечка відображає наскрізні теми творчості Е. Дікінсон: швидкоплинність та хибність цінності слави, урівноваження Бога і людини, смерть як очищення тощо, що дозволяє говорити про високий потенціал світоглядної суголосності метадискурсних версій та прототексту. Також наведена концептуальна схема пресупонує той факт, що за життя Е. Дікінсон лише декілька її творів вийшли друком. Звідси, аналізований вірш є маніфестом герметизму, про що виразно свідчать обидва переклади.

Значна лексико-семантична відповідність зіставлених перекладів та їхнє концептуальне відлунювання письма Е. Дікінсон увиразнюється спільністю синтаксичних прийомів аранжування поетичної матерії, зокрема анжамбеманом. Якщо зазначений прийом наскрізно присутній як у перекладацькій, так і в оригінальній творчості О. Зуєвського, дозволяючи йому розмикати межі значеннево-смислових едностей у переливанні міжрядь, то у виконанні М. Стріхи, метапоетичному письму якого властива більша стрункість та логічна впорядкованість (можливо, дається взнаки класичне поєднання фізики і лірики у різновекторній творчості українського перекладача) – це є виявом стратегічної вірності «гармонії форми та змісту» першотвору.

Поперемінне зіставлення кожної метадискурсивної версії з оригіналом, виявлення на цьому рівні зон повного, часткового та нульового збігу дозволить нам окреслити рецептивну відмінність порівнюваних перекладів.

Переклад Олега Зуєвського

Publication—is the Auction
Of the Mind of Man—
Poverty—be justifying
For so foul a thing

Публікація – те саме
Що й торгів ганьба.
Злидні виправдати можуть
Отакє хіба.

Possibly—but We—would rather From Our Garret go White—Unto the White Creator— Than invest—Our Snow—	Краще б до небес і Бога Білого щоб ліг Шлях нам білим аніж білий Наш продати сніг.
Thought belongs to Him who gave it— Then—to Him Who bear Its Corporeal illustration—Sell The Royal Air—	Той хто думку дав – їй власник Та ще той хто сам Взяв це втілення для світу Як монарший крам.
In the Parcel — Be the Merchant Of the Heavenly Grace— But reduce no Human Spirit To Disgrace of Price— [3, p. 709]	Будь купцем його що прийде З неба глибини. Людського ж не здрібною духу Нечестю ціни. [1, с.171]

Здійснюючи ітерацію вище описаних кроків, визначаємо коефіцієнт лексико-семантичної конвергентності наведеної прото-метадискурсної пари – 79%:

$$K_c = \frac{108}{73+63} * 100 = 79, \text{ а також встановлюємо параметри повного (50\%), часткового}$$

(29%) та нульового (21%) збігу. Версія О. Зуєвського демонструє значеннєво-смысловое стиснення першотвору як нелінійний наслідок слідування його ритмомелодики. Зона часткового збігу охоплює випадки перекладування та пресупонування. Прикметним є те, що прагматична пресупозиція, яка передбачає апелювання до авторської системи цінностей, позначилася на вищій частотності символічної кольороназви «білий» у тексті перекладу. Адже для Е. Дікінсон білий – колір як фізичної, так і метафізичної незаплямованості (у контексті наведеного вірша – незаплямованості паперу чорнилом, а поезії публікацією).

Однак, наразі до зони нульового збігу потрапили концептуально важливі складові першотвору. Так, у метапоетичній версії О. Зуєвського редукується ідея публікації як аукціону, на який виставляється людський мозок / розум (другий рядок першоджерела), знімається апеляція до Святого Духа (можливо, і бога Гермеса – 3, 4 рядки третьої строфи), натяк на те, що власні вірші Е. Дікінсон загортала у пакуночки з матерії тощо. Наведені приклади цільового редукціонізму частково пояснюються неможливістю повністю утіснити значеннєво-смыслову розлогість віршового оригіналу у задану ним форму при міжмовному транспонуванні. Щоправда, у відхиленні перекладача від графіки першотвору, його пунктуаційного оформлення і, особливо, у невживанні притаманних поетичному письму Е. Дікінсон великих літер з метою виділення концептуальних контрапунктів твору вбачаємо вияв соціокультурних факторів метадискурсотворення. Якщо американська авторка зумисно послуговується графічними засобами маркування ієрархії власних цінностей, у фізичний спосіб возвеличує метафізичне, то у перекладацькій позиції О. Зуєвського вбачаємо властиве сучасному західному світові тяжіння до егалітаризму.

Наступний крок передбачає зіставлення першотвору з метапоетичною версією М. Стріхи.

Publication—is the Auction Of the Mind of Man— Poverty—be justifying For so foul a thing	Публікація – Аукціон Де Розум іде з молотка – Виправдовують – лише злидні Чин ганебний такий
Possibly—but We—would rather From Our Garret go White—Unto the White Creator— Than invest—Our Snow—	Хіба що – Та ми – волієм лишити Горища свого Благодать Білим – ідучи до Бога – Аніж свій Сніг запродасть –
Thought belongs to Him who gave it— Then—to Him Who bear Its Corporeal illustration—Sell The Royal Air—	Думка – Того хто її дав – І того – хто втілити зміг В оболонку тілесну– тож продавай Повітря в паках пустих –
In the Parcel—Be the Merchant Of the Heavenly Grace— But reduce no Human Spirit To Disgrace of Price— [3, p. 709]	Милість Господню пусти на Торг – Складай Мідяки в суму – Та людського Генія не принизь Поклавши ціну йому. [1, с. 269]

Звільнення від ритмомелодійних обмежень першотвору та зосередженість на його змістовому плані дозволяє перекладачеві значною мірою наблизитись до траєкторії розгортання джерельного гештальт-ланцюжка, про що свідчать високі показники лексико-семантичної конвергентності $86\%: Kc = \frac{120}{73+66} * 100 = 86$, а також повного збігу – 70% . Частковий збіг (17%) обумовлений реструктуруванням значеннево-сміслових єдностей першотвору, зосібна перестратифікацією, у межах трансформації семантичної модуляції та парафрастичної рекомбінації, як от «...*Be the Merchant // Of the Heavenly Grace*» – «*Милість Господню пусти на Торг*». Окремі випадки вияву нульового збігу (загальний показник якого становить 13%) демонструють тематично суголосні мотивам першоджерела смислоприрощення. Серед таких – додавання асоціативно навіюваних уточнень (для прикладу – другий рядок першої строфи, в якому констатуємо уведення контекстуально доречного виразу «*іти з молотка*», якому не має лексичної паралелі у вихідному тексті). Про нульовий збіг свідчать і вилучені з цільового тексту елементи семантичної надлишковості, як от «*the Mind of Man*» – «*розум*», або повтор кольоропозначення «*білий*». Щоправда, останній прийом порушує символічний баланс першотвору, в якому «боже» начало і «людське» ототожнюються через «уніхромність». Внаслідок подібних перекладацьких корективів значеннево-смісловий потік метадискурсу набуває більшої логічної впорядкованості, формально-змістової стрункості, що є наскрізними характеристиками перекладацького почерку М. Стріхи. Якщо ритмомелодика першотвору потрапила до зони нульового збігу, то його

графічний малюнок відтворюється безпомилково. Подібну графічну точність простежуємо і в інших метапоетичних репрезентаціях поезії Е. Дікінсон авторства М. Стріхи. Зазначена особливість у поєднанні із тяжінням до формально-змістового впорядкування є не випадковою у метапоетичних проєктах перекладача-фізика і слугує доказом впливу його фахового підґрунтя та, відповідно, складу мислення на процес перекладу.

У виділену нами зону нульового збігу потрапляють також і соціокультурно-марковані фрагменти метапоетичного дискурсу, як от доданий до структури четвертої строфи рядок «*Складай Мідяки в суму*». Цей прийом уможливився шляхом синтагматичної компресії та значеннєво-сислового реструктурування інших частин тексту. У виразненні фінансового аспекту не тільки людських стосунків, але і взаємин людини з Богом, резонує із сумним становищем сучасного українського суспільства, що потерпає від корупції та комерціалізації духовних цінностей. У цьому ракурсі так само не випадковим видається додавання лексеми «*пустий*» у виразі «*у паках пустих*», що також відлунує актуальну ідею духовного зубожіння.

Зауважимо, що наш вибір творів Е. Дікінсон у їхній проєкції на площини множинних перекладів є виявом залучення методу «доведення від протилежного», який дозволяє показати, що навіть приклади такого «соціально-дистильованого», герметичного письма набувають соціокультурної маркованості у перекладацькій рецепції.

Отже, дотримання принципів рецептивної моделі поетичного перекладу, що надає цільовому тексту статус повноцінного учасника приймаючої літературної полісистеми, а у його вторинності стосовно першотвору вбачає вторинність лише хронологічну, спонукало нас здійснювати комплексний перекладознавчий аналіз творів, які потрапили до зони покриття нашого дослідження у зворотному (стосовно традиційного) напрямку: від перекладу (у нашому випадку – множинних перекладів) до оригіналу.

Апробація запропонованої методики на значному масиві ілюстративного матеріалу (українськомовні та російськомовні переклади творів Е. Дікінсон, Р. Фроста, Т.С. Еліота, С. Плат, Е. Паунда, Е.Е. Каммінгса, А. Річ, Л. Ферлінгетті, К. Кока, А. Гінзберга, Ф. О'Гари, Р. Крілі, Дж. Ешбері, Г. Снайдера, Г. Корсо та ін.) дозволила дійти висновку про те, що репрезентативними для виявлення психосоціокультурної особистості перекладача є фрагменти друготворів, що потрапляють до зон часткового та нульового значеннєво-сислового збігу з першотворами. Компонентний аналіз зон часткового збігу вихідних та цільових текстів дозволив виявити основні типи реструктурування джерельних значеннєво-сислових єдностей у перекладі, серед яких найвищу питому вагу мають такі: перестратифікація (зміщення прагматичних акцентів); рекомбінація (розімкнення меж значеннєво-сислових єдностей та їхнє реструктурування як у безпосередньому контексті, так і транслінарно); компресія (виведення деяких актуалізованих компонентів смислу в режим неактуалізованих, що приводить до підвищення імпліцитності метапоетичного фрагменту); декомпресія (перехід неактуалізованих компонентів смислу до режиму актуалізованих, що приводить до збільшення експліцитності у перекладі).

У подальших дослідженнях перспективним видається розбудова рецептивної моделі перекладу в руслі когнітивного підходу шляхом експериментального занурення у проблему сприйняття метапоетичного дискурсу читачами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дікінсон Е. Лірика / Е. Дікінсон / [перекл. з англ./ упоряд. та передмова С. Д. Павличко]. – К. : Дніпро, 1991. – 301 с.
2. Кушнина Л. В. Взаимодействие языков и культур в переводческом пространстве: гештальт-синергетический подход : дис. ... док. филол. наук: 10.02.19 / Л. В. Кушнина. – Пермь, 2004. – 437 с.
3. Dickinson E. The Complete Poems of Emily Dickinson / E. Dickinson. – N.Y. : Little, Brown and Company (USA) Limited, 1960. – 770 p.
4. Hewson L. Redefining Translation. The Variational Approach / L. Hewson, J. Martin. – L. ; N.Y. : Routledge, 1991. – 263 p.
5. Jauss H. R. Literary History as a Challenge to Literary Theory: Toward an Aesthetic of Reception / H. R. Jauss / [tr. by T. Bahti]. – Minneapolis : University of Minnesota Press, 1982. – P. 3 – 45.
6. Rose M. G. Translation and Literary Criticism: Translation as Analysis / M. G. Rose. – Manchester : St. Jerome Publishing, 1997. – 101 p.
7. Seleskovitch D. Interpreter pour traduire / D. Seleskovitch, M. Lederer. – Paris : Didier Erudition, 1993. – 311 p.

УДК 81'25

*Олександр Ребрій
(м. Харків, Україна)*

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ТЕОРІЇ ПЕРЕКЛАДАЦЬКОЇ ТВОРЧОСТІ

Зацікавленість перекладознавців феноменом перекладацької творчості актуалізувала проблему вироблення спеціальної теорії, що сприяла би її осмисленню як категоріальної властивості перекладу, яка характеризує та детермінує як діяльнісний (психоментальний), так і продуктивний (мовотворчий та текстотворчий) його аспекти. Перекладацька творчість, що виступає **об'єктом** цього дослідження, має дуальну природу, що відповідає дихотомічній сутності самого перекладу. З одного боку, творчою є продуктивна діяльність перекладача зі створення нового суспільно цінного продукту, зумовлена креативністю як її психоментальною детермінантою та мотиваційно-потребною основою. З іншого боку, творчістю є сам продукт цієї діяльності, реалізований як на рівні мови (в одиницях мовної ієрархії та у мові в цілому), так і на рівні мовлення (в текстах перекладу як вторинно-самостійних комунікативних утвореннях).

У методологічному сенсі вирішення складного **завдання** розбудови теорії перекладацької творчості вимагає: по-перше, залучення принципу онтологічної відносності, завдяки якому уможливується упорядкування та унормування усіх різноманітних поглядів на перекладацьку творчість; по-друге, упровадження комплексного наукового аналізу творчості у сукупності її теоретико-

методологічних та концептуальних характеристик; по-третє, інтегративного характеру дослідження, в якому нове знання виводиться з досвіду попередніх генерацій та суміжних галузей, що означає конструктивну взаємодію літературознавчого, мовознавчого (структурно-системного та функціонально-комунікативного), культурологічного, діяльнісного (когнітивно-дискурсивного та психолінгвістичного) й будь-яких інших релевантних підходів. Таким чином, **метою** цієї розвідки є висвітлення низки питань, які сукупно визначають методологічну доцільність та обґрунтованість теорії перекладацької творчості.

Поняття онтології перекладу у методологічному ракурсі. Загальнонаукове поняття онтології все частіше потрапляє на сторінки сучасних досліджень з перекладу, що не є випадковим, зважаючи на прагнення вчених дістатися сутності досліджуваних ними явищ. Не є виключенням з цього правила і переклад, адже практично цінна теорія перекладу має оперувати не умоглядними, а онтологічними, систематизованими поняттями.

Відштовхуючись від загальнонаукового тлумачення, під *онтологією перекладу* будемо вважати систему його понять як предметної галузі, яка являє собою набір сутностей (властивостей), що поєднуються між собою різними типами відношень та використовуються для моделювання її знання. Образно кажучи, онтологія перекладу є свого роду угодою про те, які схеми та/або теорії використовувати для його опису як предметної галузі.

Украй важливим аспектом онтологічного аналізу перекладу є запропонована В. Квайном *гіпотеза відносності онтологій*, згідно з якою історична перевага одних онтологій над іншими пояснюється їхнім релятивізмом, адже наше знання про об'єкти, описувані мовою однієї теорії, можна розглядати лише мовою іншої теорії, яка, у свою чергу, має розглядатися відносно мови іншої теорії, – і так до безкінечності [6]. Принцип онтологічної відносності, застосований у площині перекладу, дає можливість зробити два важливих висновки. По-перше, він обґрунтовує наявність (як симультанну, так і sukcesивну) декількох різних теорій (в ширшому сенсі – підходів, течій тенденцій, парадигм тощо) цього феномену; по-друге, пояснює логіку їхніх взаємозв'язків. Якщо перший із цих висновків апіорі постулюється більшістю дослідників (які, проте, не можуть дійти згоди ані стосовно «кількості», ані «якості» онтологій перекладу), то другий не є настільки ж очевидним – від визнання спадковості та співіснування різних теорій до їх до повного і принципового розмежування.

У сучасному перекладознавстві широко представлена опозиція двох онтологій перекладу, одна з яких підходить до визначення свого об'єкта з позицій мови як інструменту здійснення дії, а інша – з позицій перекладача як її агента. Як зазначає Н.Л. Галєєва, за наявності великої кількості теорій або моделей перекладу «онтологізувалися» та набули статусу достатньо повної «картини перекладацького світу» лише два підходи – *субститутивно-трансформаційний* та *діяльнісний* типи онтологій. Якщо у субститутивно-трансформаційній онтології діяльність зводиться до «оптимізації системи пошуку трансформацій та замінів», то у діяльнісній – «переклад сам є мовленнєвою діяльністю за заданою в оригіналі програмою» [4, с. 18].

Аналогічну позицію займає О.О. Селіванова, вказуючи на (спів)існування двох (спів)відносних тенденцій сучасного перекладознавства: традиційної «доцентрової», що сконцентрована на відповідності мовних засобів і рівнів передачі інформації при перекладі, та новітньої «відцентрової», що визначає переклад як діяльнісну, телеологічну комунікативну суперсистему, детерміновану двовекторною взаємодією культур, етносвідомостей, онтологій, соціумів, відображених у текстах оригіналу та перекладу [14, с. 85].

Л.М. Алексєєва так само проводить системний порівняльний аналіз двох онтологій перекладу, які вона визначає як «класичне перекладознавство (структурне)» та «сучасне перекладознавство (когнітивно-діяльнісне)». Розмежування відбувається на основі таких методологічних параметрів, як: *мета* («визначити межі варіювання мовних знаків в текстах» і «виявити природу перекладацької діяльності»); *об'єкт* («партитивний» та «інтегральний»); *предмет* («орієнтований на мову» й «орієнтований на особистість»); *завдання* («адекватний текст перекладу» та «комунікативно-придатний текст перекладу»); *методи* («монопарадигмальні» та «поліпарадигмальні») [1, с. 50].

І.С. Шевченко пише про формування двох «найбільш повних на сьогодні» підходів до теорії перекладу – «субститутивно-трансформаційного та діяльнісного, які відрізняються один від одного за провідним критерієм відношення до діяльності та до перекладача-діяча» [17, с. 7].

Отже, за термінологічним розмаїттям, спричиненим мультиаспектністю перекладу та поліпарадигмальністю його дослідження, можна побачити спільні риси у виявленні багатьма дослідниками двох важливих онтологій перекладу, які ми термінуємо як *системно-структурна* та *діяльнісна*.

Аналізуючи актуальне сьогодні «протистояння» системно-структурної та діяльнісної онтологій, хотілося б нагадати, що ця опозиція не є єдиною; адже вірогідно існують й інші онтології перекладу, потенція яких аж ніяк не може вважатися остаточно вичерпаною. Оскільки принцип онтологічного релятивізму не суперечить бінарному підходові до аналізу сутнісної проблематики перекладу, ми прагнемо зорганізувати виділені онтології цього феномену за дихотомічним принципом, що дозволить наочніше продемонструвати набори їхніх сутностей та місце, яке серед них посідає творчість.

Подібно до того, як сучасний діяльнісноцентричний підхід розвивається, «переростаючи» класичну структурну лінгвістику, свого часу запровадження мовоцентричного погляду на переклад було спровокувано об'єктивувати цей феномен і вивести його за межі «зачарованого кола» літературного перекладознавства.

Водночас, проблематика літературознавчого перекладознавства не зникла – вона просто перейшла на якісно вищий рівень, залучивши до свого вирішення методи і постулати порівняльної та функціональної стилістики, лінгвістики тексту, прагматики й естетики, що дає підстави говорити про наявність *художньо-естетичної* онтології перекладу, предметом якої є переклад як художня текстотворчість. У такому розумінні художньо-естетична онтологія перекладу може бути протиставлена передусім системно-структурній онтології, але за принципово іншим, ніж діяльнісна, критерієм. Якщо системний підхід, як ми вже зазначали, характеризує *мовоцентричність*, тобто орієнтація на переклад

як дію системи закономірних відповідників, то художньо-естетичний підхід характеризує *естетикоцентричність*, тобто орієнтація на переклад як естетичний феномен.

Водночас, доцільність виокремлення художньо-естетичної онтології перекладу можна поставити під сумнів, зважаючи на її обмеженість сферою художнього перекладу. Значно актуальнішим видається намагання представити переклад як (між)культурний феномен на основі його *культурологічної* онтології, сенсом існування якої є намагання наблизитися до розуміння найбільш загальних питань на перетині культурології та теорії перекладу. За опозиційним принципом культурологічна онтологія перекладу має протистояти як системно-структурній / семіологічній, так і діяльнісній / когнітивній, оскільки трактує переклад як феномен, орієнтований не на мовні чи діяльнісно-психологічні, а на культурні чинники. Отже, культурологічна онтологія репрезентує переклад як культурний феномен і в цьому сенсі може бути представлена окремо мовоцентричному та діяльнісному підходам. Водночас вона має точки перетину з художньо-естетичним підходом до розуміння перекладу, який є частиною культурного простору соціуму як мистецтво.

Сучасний етап характеризується посиленням впливу на перекладознавство широкого спектра філософських теорій, які сукупно характеризуються тим, що пропонують принципово новий погляд на різноманітні об'єкти дослідження «класичної» науки, в тому числі й переклад. Опонуючи надмірній «лінгвізації» перекладу, ці теорії активно формують його нову онтологію, яку за загальногуманітарною аналогією можна охарактеризувати як *постмодерністську / постструктуралістську / деконструктивістську* [1]. Сутність нового підходу полягає у переосмисленні перекладу як вторинної літературної та/або лінгвальної практики, що дозволяє по-новому поглянути на проблему перекладацької творчості. Сучасні критичні та літературні теорії пояснюють взаємовідносини між оригінальною літературною практикою та перекладом природою та механізмом інтертекстуальності, яка дестабілізувала ідею авторитарного оригіналу, наполягаючи на неможливості встановити кордони «первинності» тексту. Таким чином, поняття «оригінальності» може бути піддане критиці у світлі новітніх теорій тексту відносно читача, історичного контексту та самого себе як частина неминучої інтертекстуальної гри. Як наслідок, відбувається поступове усвідомлення перекладу «як форми оригінальної літературної практики, закладеної вже в самому вихідному тексті» [20, с. 4]. З позицій перекладацької творчості нова онтологія перекладу пропонує принципово новий погляд на нього як на «реінкарнацію» оригіналу, чим стверджується ідея (відносної) автономності чи-то навіть незалежності перекладеного тексту від його джерела. Отже, *постмодерністська / постструктуралістська / деконструктивістська* онтологія, так само як і культурологічна, може бути протиставлена системно-структурній, яка ґрунтується на принципі вторинної несамостійності перекладу.

Перекладацька творчість як онтологічна властивість перекладу. Дослідження онтології перекладу передбачає визначення його буттєвого статусу, відштовхуючись від сукупності властивостей, що власне і роблять переклад перекладом. Складність цього завдання полягає у тому, що ці властивості по-

різному проявляються і самі вимагають пояснення з точки зору особливостей влаштування реальності, що їх породжує.

Виробити цілісний підхід до вирішення проблеми онтологічних властивостей перекладу надзвичайно важко. На сьогоднішній день вона залишається недостатньо типологізованою, а отже, як «набір», так і трактування цих властивостей можуть суттєво змінюватися не тільки від однієї онтології перекладу до іншої, а й від одного дослідника до іншого. Своє завдання ми вбачаємо у тому, щоб аргументувати творчість базовою характеристикою усіх визначених і потенційно інших онтологій перекладу. В цьому ми спираємося на актуальну для сучасної світоглядної та наукової парадигм *гіпотезу глобальної креативності*, принципова ідея якої полягає у «визнанні онтологічного статусу креативних процесів, їх первинності як певної граничної тотальності» [18, с. 98].

Передумовою творчої діяльності суб'єкта, пов'язаної з постановкою усе нових цілей і постійним пошуком засобів їх реалізації, є процеси самоорганізації та еволюції. В основу глобально-креативного підходу покладені ідеї філософа І. Р. Пригожина про наукову революцію сьогодення, яка, відмежовуючись від детермінізму, знаходить прояви креативності на кожному рівні соціальної організації [11]. З онтологічної точки зору, «творчість є фундаментальним процесом спонтанного трансцендування потенцій та віртуальностей, перманентного розширення поля можливостей універсуму» [18, с. 99]. Таким чином, усі існуючі матеріальні, ідеальні та семіотичні структури та системи (в тому числі і мова, і переклад) можуть бути визнані продуктами креативних процесів, а їхнє минуле, теперішнє та майбутнє буття залежить врешті-решт від різної скерованості та форм реалізації потенціалів креативності. Ця остання теза дозволяє нам зробити важливі припущення: по-перше, функцією креативності є те, що вона виступає засобом «формування» онтології перекладу; по-друге, креативність має різні форми маніфестації, які проявляються комплексно, проте акцентуються по-різному, зважаючи на специфіку тієї чи іншої дослідницької парадигми або інтересів конкретного вченого. Наприклад, за умов системно-структурної онтології перекладу акцент закономірно робиться на його мовотворчій функції за рахунок якої здійснюється взаємозбагачення мов, розширення арсеналу їхніх лексико-граматичних та жанрово-стилістичних засобів, тоді як за умов художньо-естетичної онтології перекладу у фокусі перебуває мистецька, загальнохудожня потенція креативності. Тут на думку спадають слова І. Левого про те, що, оскільки теорія перекладу є дисципліною лінгвістичною та/або літературознавчою, поняття творчості перекладу має бути представлене у двох різних вимірах. У літературознавчому вимірі творча природа перекладу визначається тими «елементами діяльності перекладача, які неможливо звести до практичного застосування порівняльної граматики й стилістики», як-то «вибір інтерпретаційної позиції, перенесення художньої дійсності оригіналу та його стилістики до нового культурного середовища тощо» [7, с. 89]. І тільки у лінгвістичному вимірі переклад може вважатися дійсно творчим процесом, оскільки тут «матеріал однієї мови заміщується матеріалом іншої, отже усі художні засоби мовного порядку перекладач створює сам, рідною мовою, наново» [там само, с. 90]. Культурологічний підхід робить наголос на

перекладі як засобі транспонування культурних цінностей у часі та просторі, висуваючи на передній край його культуротворчу та націєтворчу функції.

Якщо бачити смисл перекладацької творчості у «нерегламентованому відборі мовних засобів», то характер творчого процесу у всіх можливих різновидах перекладу буде єдиним за своєю сутністю. Поборником цієї позиції є А. Лілова, в розумінні творчої природи перекладу якої «діалектичне єднання об'єктивного та суб'єктивного проявляється і в змісті, і у формі, незалежно від того, чи є оригінал художнім, науковим чи суспільно-політичним» [8, с. 71].

Теорія творчості у перекладі характеризується трьома формами втілення – мовною, текстуальною та діяльнісною, які можуть бути співвіднесені з різними онтологіями перекладу за об'єктом та характером спрямування творчої дії в межах трьох взаємосумісних концепцій.

Мовоцентрична концепція творчості є характерною для системно-структурної онтології перекладу. Творчість у цій концепції скерована на подолання перекладацьких труднощів та вдосконалення системи засобів цільової мови задля забезпечення повноти відтворення будь-якого змісту, переданого засобами вихідної мови. Творча взаємодія, таким чином, відбувається на рівні «мова оригіналу – мова перекладу», а перекладач як агент творчої дії є прихованим (*invisible*) і тільки імплікується (мовотворча функція).

Текстоцентрична концепція творчості характеризує водночас декілька онтологій перекладу – художньо-естетичну/культурологічну/ постмодерністську, оскільки всі вони мають справу з текстом як мовленнєвим об'єктом скерування перекладацької творчості. Отже, творча взаємодія тут відбувається на рівні «текст оригіналу – текст перекладу», перекладач же есплікується як джерело креативної інтерпретації (герменевтична функція).

Нарешті, *діяльнісноцентрична концепція творчості* характеризує діяльнісну онтологію перекладу і представляє творчість як продуктивну рефлексивну діяльність перекладача в аспекті реалізації його креативної потенції, скеровану водночас на текст перекладу й на самого себе. Творча взаємодія тут відбувається за двома напрямками, які повсякчас перебувають у рухливому стані часткового перекривання (англ. *overlapping*), – «текст оригіналу – перекладач» та «перекладач – текст перекладу».

Важливим наслідком такого підходу до перекладацької творчості є визнання її *універсальності*, тобто притаманності будь-якому акту перекладу – чи то художньому, чи то інформативному. Це дозволяє певним чином демістифікувати поняття творчості у перекладі й запровадити у перекладознавстві виважений науковий підхід до вивчення цього складного феномену. Подібне ставлення до творчості у перекладі генетично пов'язане з прагненням декількох генерацій перекладознавців побудувати загальну теорію перекладу, яке досі залишається предметом суперечок.

Водночас неможна не погодитися з очевидністю того, що саме у царині художньої літератури якнайнаочніше та якнайяскравіше проявляється творча природа перекладу та виникають передумови для відчутних проявів перекладацької креативності: «Якщо вважати, що у процесі художнього перекладу наново відбувається відтворення витвору мистецтва в іншому

мовному середовищі, поняття творчості у цьому сенсі виявиться віднесеним тільки до перекладу художнього» [15, с. 11]. Це пов'язується з особливостями художнього мовлення, його естетичною функцією, що наближає художню літературу до мистецтва (або перетворює на форму мистецтва).

Співзвучні нашим погляди на творчість у перекладі знаходимо у деяких знаних закордонних теоретиків перекладу. Так, В. Вілс вказує на наявність різних рівнів, галузей та форм прояву творчості у перекладі, підкреслюючи, що її характер залежить від типу тексту, що перекладається. В художніх текстах немає передбачуваності у відносинах між автором і перекладачем, тобто творчість у цьому випадку є більш суб'єктивною та індивідуальною. У випадку перекладу інформативних текстів, властивості яких незначною мірою залежать від автора та перекладача, на перший план виходить аналітична творчість перекладача, здатна виявити ці властивості. Переклад є випадком не тільки шаблонної комунікації з повторюваними та передбачуваними якістьями, а й також – на вищому рівні – випадком «креативного відтворення нових висловлювань, який міцно опирається будь-яким спробам регуляції та передбачуваності» [21, с. 779].

Визначившись із визнанням творчості інгерентною властивістю перекладу в усіх його потенційних онтологіях та супутніх їм парадигмах дослідження, ми констатуємо творчу природу будь-якого перекладу – чи то художнього, чи то інформативного. Водночас необхідно визнати, що художній переклад має творчу специфіку, спричинену його віднесеністю до літературно-художньої діяльності.

Структура теорії перекладацької творчості. Як відомо, будь-яка теорія є своєрідним інтелектуальним інструментом, який використовується для кращого усвідомлення дійсності. Таким чином, ми сподіваємося, що власна теорія допоможе концептуалізувати перекладацьку творчість, зробивши її зрозумілішою і прогнозованішою. Разом із тим, оскільки, як ми вважаємо, творчість є невід'ємною від перекладу, її теоретичне осмислення сприятиме кращому розумінню цього складного соціокультурного феномену.

Як відомо, теорією є система ідей, принципів та узагальнених положень, що утворюють науку або її розділ, у нашому випадку – перекладознавство. Теорія творчості у перекладі виступає формою синтезованого знання, в межах якого її окремі концепції (аспекти, виміри тощо) втрачають автономність та стають складовими цілісної системи. *Цілісність* теорії творчості у перекладі забезпечується дією низки загальнонаукових принципів, таких як:

- *принцип взаємозв'язку.* Дія цього принципу проявляється у встановленні зв'язків між різними концепціями перекладацької творчості, укорінених у зв'язках між різними онтологіями перекладу, які ці концепції репрезентують. Вони проявляються, зокрема, у представлених на Рис. 1 дихотоміях «мова – мовлення» та «процес – результат», наявність яких є цілком природною, зважаючи на те, що опозиційним за своєю суттю є сам переклад, оскільки до нього кожного разу залучені дві мови, дві культури, два тексти, дві особистості. Водночас теорія творчості у перекладі є *політомічною*, тобто такою, в якій органічно сполучені всі її складові на різних типологічних та/або ієрархічних рівнях;

Рис. 1. Зв'язок між дихотомічною природою перекладацької творчості та концепціями її дослідження

- *принцип несуперечності*. Дія цього принципу проявляється у тому, що теоретичні положення в межах окремих концепцій творчості не вступають у суперечність як між собою, так і з положеннями в межах інших концепцій;

- *принцип розвитку*. Дія цього принципу полягає у представленні феномену перекладацької творчості в історично-дослідницькому ракурсі, тобто з позицій різних перекладознавчих парадигм, формування яких послідовно відбувалося у період з 1920х років і по наш час.

Пропонуючи широку міждисциплінарну платформу для дослідження творчості у перекладі, яка активно залучає методологічний апарат таких галузей, як філософія та психологія і періодично вдається до положень та методів низки інших релевантних дисциплін, таких як теорія міжкультурної комунікації, культурологія, естетика, літературознавство тощо, подальший практичний аналіз ми будемо переважно на мовознавчих підвалинах. При цьому ми виходимо з тези про те, що перекладацька творчість має той самий характер, що й вид діяльності, до якого має бути віднесений переклад. Оскільки переклад є складним рецептивно-репродуктивним видом мовленнєвої діяльності, перекладацька творчість визначається нами як *мовленнєва*.

На додачу, важливими маркерами цілісності теорії перекладацької творчості є, по-перше, виокремлення єдиних ознак досліджуваного феномену, специфічно маніфестованих у запропонованих концепціях, по-друге, запровадження поняття універсальної одиниці перекладацької творчості та засобів її реалізації і по-третє, розробка методів, застосування яких дозволяє здійснити комплексний аналіз перекладацької творчості.

Поняття одиниці та засобів реалізації перекладацької творчості. Немає сумніву в тому, що не існує універсальних формальних одиниць «вираження» або ж «вимірювання» творчості, що, очевидно, і є однією з найвагоміших перешкод на шляху її наукової об'єктивації, навіть коли йдеться про творчі прояви в межах якоїсь окремої ділянки людської діяльності. Отже, хоча

«творчість є поняттям, яке важко визначити, а ще важче виміряти», встановлення «відповідного способу [її] вимірювання є вирішальним для розуміння того, як розгортається перекладацька творчість» [19, с. 39].

Теоретично у цьому питанні ми могли би скористатися напрацюваннями з проблематики *одиниці перекладу*, оскільки системний підхід до перекладу неминуче ставить перед нами проблему вибору одиниці тієї системи, яка називається перекладом. Одиниця перекладу співвідноситься з перекладацькою творчістю передусім тому, що прийняття перекладачем рішень, визначене нами головною складовою його творчого *modus operandi*, відбувається на рівні окремих перекладацьких одиниць, у зв'язку з чим саме вони можуть претендувати на статус оперативних одиниць творчості у перекладознавстві. Однак, рух у цьому, на перший погляд, цілком логічному напрямку не позбавлений низки ускладнень.

Передусім серед перекладознавців і досі немає чіткого та більш-менш загальноприйнятого уявлення про сутність того феномену, що з легкої руки Ж.-П. Віне та Ж. Дарбельне (1958) отримало назву «одиниця перекладу». Важливим нюансом є те, що ці науковці трактували одиницю перекладу як «операційну», тобто таку, що «відповідає одиницям думки» і на основі якої можна встановити закономірності перекладацької діяльності. А це фактично означає, що одиниця перекладу належить перекладу як процесу. Так вважає й Ю.М. Марчук, для якого одиниця перекладу – це «багаторівневе утворення; елемент статички перекладацького процесу», якому «в динаміці... відповідає перекладний відповідник» [9, с. 69]. На додачу до оперативності, нашу увагу у цьому визначенні привертає ознака багаторівневості, яка перебуває в основі багатьох дефініцій одиниці перекладу. Зокрема, набула поширення теорія Л.С. Бархударова, згідно якої одиницею перекладу є найменша одиниця мови оригіналу, яка має власний відповідник у мові перекладу. При цьому вона сама може мати складну структуру, але її окремі частини неперекладні, тобто для них не можуть бути встановлені відповідники у тексті перекладу [2, с. 3]. Позитивним аспектом цієї моделі є те, що вона, не відносячи одиницю перекладу до якогось конкретного мовного рівня, водночас наголошує на можливості її приналежності до будь-якого з них – від фонем до тексту.

Альтернативною позиції «універсалістів» вважається точка зору «функціоналістів», які прагнули прив'язати одиницю перекладу до функціонально самостійних синтаксичних утворень, якими, згідно з теорією комунікації, є висловлювання, найчастіше втілені у сентенціальному формі. Поборником такого підходу був В.Н. Комісаров, який писав, що «мінімальною одиницею перекладацького процесу буде одне висловлювання (конкретне речення) у тексті», і «навіть тоді, коли в межах висловлювання немає достатньої інформації для вибору варіанту перекладу і для цього необхідне ознайомлення зі змістом інших частин тексту, перекладач не починає перекладу наступної одиниці, не закінчивши перекладу даного висловлювання» [5, с. 188].

У нашій спробі зв'язати одиницю перекладацької творчості з одиницею перекладу ми схильні розділити позицію тих дослідників, які намагаються поєднати системно-структурний погляд з функціонально-комунікативним і з

цією метою пропонують звернути увагу не тільки і не стільки на форму, скільки на зміст тих мовно-мовленнєвих утворень, які претендують на статус одиниці перекладу. Одним із перших цим шляхом рушив Я.Й. Рецкер, який писав про те, що «фактично в процесі письмового перекладу одиницею перекладу може бути і слово, і синтагма, і ціле речення, і абзац, і весь текст, що перекладається» [12, с. 25]. Розвиваючи далі цю тезу, Н.Л. Шадрін вказує на те, що «сегментація тексту на одиниці перекладу здійснюється не за ознакою співвіднесеності з прийнятими одиницями або рівнями мовної ієрархії, а за ступенем тієї важливості, яку набуває передача семантичної та стилістичної інформації, що міститься в окремих елементах вихідного тексту, для досягнення загальної адекватності перекладу» [16, с. 22–23]. О.І. Бродович вважає одиницею перекладу мінімальну одиницю відносно автономного смислу, на рівні якої відбувається «первісне читування перекладачем інформації, що міститься у вихідному тексті», а отже «локус одиниці перекладу знаходиться не в одному з двох текстів, а в мозку перекладача» [3, с. 14].

Виявлене в ході аналізу розмаїття поглядів вказує на доцільність розведення понять одиниці перекладу та засобів її реалізації як «загального» і «часткового». Таким чином, поняття одиниці перекладацької творчості, як і будь-яке узагальнене поняття, матиме *гіпотетичний* характер, хоча і буде актуальним для всіх парадигм її дослідження. Пропонуємо вважати *одиницею перекладацької творчості мовно-мовленнєве утворення різних рівнів знакової репрезентації, представлене у свідомості перекладача у формі ментальної репрезентації (концепту або концептуальної структури) та актуалізоване як проблема, що вимагає вирішення у формі пошуку або створення іншомовного відповідника на основі мовно-комунікативної та особистісної варіативності*.

Такий підхід дає можливість не тільки сполучити поняття перекладацької творчості з одиницею перекладу, а й визначити потенційні засоби її реалізації в межах запропонованих концепцій. Так, згідно *мовоцентричної концепції* перекладацької творчості як такої, що сполучається із системно-структурною парадигмою перекладознавства, засоби втілення перекладацької творчості повинні, на наш погляд, мати чітку мовну референцію рівневого характеру. У такому випадку творчі зусилля перекладача найчастіше сконцентровані навколо одиниць лексичного рівня, чому є декілька причин. По-перше, саме слова в силу своєї дискретної наочності традиційно привертають увагу перекладознавців у зв'язку з «вічною» проблемою перекладацьких труднощів, що трансформуються тут у проблему безеквівалентної лексики. Лінгвістичне перекладознавство в найкращих традиціях дескриптивного мовознавства приділяє чималу увагу саме рівню слова, яке визначається центральною ланкою мови. По-друге, рівень слова є першим функціональним рівнем, відносна самостійність якого проявляється у тому, що, формуючи висловлювання, мовець (в тому числі й перекладач) має вибрати з декількох наявних лексичних альтернатив втілення змісту, що відповідає його задуму. Слово «відрізняється від фрази, абзацу, розділу тим, що існує у мові як носій конкретного смислу ще до породження мовлення, до створення тексту» [10, с. 10]. По-третє, саме слово найчастіше «схоплює» увагу перекладача (особливо за умов письмового перекладу), який, таким чином, здійснює свою діяльність,

фактично рухаючись вперед від слова до слова, незважаючи на те, що «послівного, буквального перекладу в кінцевому тексті не виявляється» [3, с. 14].

У відповідності до *текстоцентричної концепції* перекладацька творчість здійснюється на рівні тексту, який у цьому випадку так само може вважатися одиницею перекладу. Такий погляд пропонують, зокрема, В.В. Сдобніков та О.В. Петрова (2001) на основі низки аргументів. По-перше, для створення адекватного перекладу необхідним є урахування змісту та смислу усього тексту оригіналу, а розгляд тексту у сукупності його змістових та формальних ознак цілком кореспондує з функціонально-комунікативним підходом до перекладу. По-друге, створюючи текст перекладу, ми не можемо «зупинитися на півшляху», переклавши текст не до кінця, або здійснивши лише переклад окремих його складових. Таким чином, успішність перекладу як засобу здійснення міжмовної комунікації залежатиме від того, чи будуть комунікативно рівноцінними першотвір та друготвір. По-третє, висновком з двох попередніх тез є твердження про те, що «розгляд одиниць мовних рівнів, або сегментів оригіналу, або співвідношень між одиницями ВМ та МП не відповідає реальним завданням, що вирішуються в процесі перекладу, головним з яких є створення тексту, комунікативно рівноцінного тексту оригіналу» [13, с. 195].

Врешті-решт переходимо до *діяльнісноцентричної концепції*, специфікою якої є те, що творчість в її межах трактується як зумовлена креативністю продуктивна діяльність, що має когнітивний (психоментальний) характер, а отже позбавлена актуалізованих, тобто вербальних, засобів репрезентації. Тим не менш, припускаємо, що саме когнітивний підхід дозволяє детально висвітлити переклад як креативний процес. В його межах традиційно вирізняються два напрямки – когнітивний та психолінгвістичний.

Рухаючись когнітивним напрямком, ми, як і раніше, можемо знайти необхідні паралелі з дослідженнями проблематики одиниці перекладу. Справа в тому, що перекладознавці-когнітивісти вважають, що, оскільки переклад починається безпосередньо лише після того, як у свідомості перекладача сформувалася концептуальна структура, в якій відбивається зміст, вилучений ним з тексту або якоїсь його частини, одиницею перекладу варто вважати концепт. У перекладі концепт слугує оперативною одиницею мислення автора тексту оригіналу та перекладача, а той факт, що досліджувати концепт ми можемо тільки через засоби його мовної об'єктивації, по-перше, забезпечує необхідний зв'язок між засобами втілення творчості та одиницями перекладу у лексичному та текстуральному вимірі з діяльним, а по-друге, є ще одним доказом на підтвердження відносної природи творчості у перекладі.

Когнітивні дослідження перекладацької творчості тісно пов'язані з культурологічними, адже при перекладі набувають ваги етноментальні та етнокультурні особливості концептуальних систем автора та перекладача, а складності, що виникають, обумовлені у першу чергу незбігом асоціативно-образних уявлень у представників різних лінгвокультурних спільнот. Це означає, що перекладач має постійно вирішувати творчу дилему: з одного боку, йому необхідно забезпечити належне розуміння реципієнтами перекладеного тексту, а

з іншого, – зберегти іншокультурні елементи, оскільки важливою функцією перекладу є ознайомленні людей з іншими культурами.

Висновки. Застосування у перекладознавстві актуальної світоглядної гіпотези глобальної креативності дозволяє позиціонувати творчість як рушійну силу перекладу та *панонтологічну* властивість, яка характеризує як його діяльнісний (процесуальний), так і продуктивний (мовотворчий та текстотворчий) аспекти. Розглянута у статті *теорія перекладацької творчості* ґрунтується на *принципі онтологічного релятивізму* та визначається *трьома формами втілення – мовною, текстувальною та діяльнісною*. В межах цієї теорії як форми синтезованого знання окремі концепції творчості втрачають автономність та перетворюються на елементи цілісної системи. Цілісність теорії творчості у перекладі забезпечується дією загальнонаукових принципів: *взаємозв'язку* (як дихотомічного, так і політомічного характеру), *несуперечності* та *розвитку*. Вагомими ознаками цілісності запропонованої теорії є наявність універсальних ознак творчості у перекладі, виокремлення її одиниці та засобів реалізації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеева Л.М. Перевод как рефлексия деятельности / Л.М. Алексеева // Вестник Пермского университета. – 2010. – Вып. 1(7). – С. 45–51.
2. Бархударов Л.С. Уровни языковой иерархии и перевод / Л.С. Бархударов // Тетради переводчика / [под ред. Л. С. Бархударова]. – М. : Международные отношения, 1969. – № 6. – С. 3–12.
3. Бродович О.И. Единица перевода: онтология? Эвристика? / О.И. Бродович // XXIX межвуз. науч.-метод. конф., 2000 г. : тезисы докл. – СПб. : СПбГУ, 2000. – Вып. 8. – С. 12–15.
4. Галева Н.Л. Основы деятельностной теории перевода / Н.Л. Галева. – Тверь : ТГУ, 1997. – 79 с.
5. Комиссаров В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты) : [учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз.] / В.Н. Комиссаров. – М. : Высшая школа, 1990. – 253 с.
6. Куайн У. О. ван. Онтологическая относительность [Электронный ресурс] / У. О. ван Куайн // Современная философия науки: знание, рациональность, ценности в трудах мыслителей Запада / [сост., пер., примеч. и комм. А.А. Печенкина]. – М. : Изд. корп. «Логос», 1996. – Режим доступа : <http://philosophy.ru/library/quine/quine2.html>.
7. Левый И. Искусство перевода / И. Левый. – М. : Прогресс, 1974. – 397 с.
8. Лилова А. Введение в общую теорию перевода / А. Лилова ; [под. общей редакцией П.М. Топера]. – М. : Высшая школа, 1985. – 256 с.
9. Марчук Ю.Н. Методы моделирования перевода / Ю.Н. Марчук. – М. : Наука, 1985. – 201 с.
10. Огнева Е.А. Художественный перевод: проблемы передачи компонентов переводческого кода : [монография] / Е.А. Огнева. – Белгород : БелГУ, 2004. – 228 с.
11. Пригожин И. Креативность в науках и гуманитарном знании: исследование отношения между двумя культурами (перевод с английского) / И. Пригожин //

Синергетическая парадигма. Человек и общество в условиях нестабильности. – М. : Прогресс-Традиция, 2003. – С. 99–105.

12. Рецкер Я.И. Теория перевода и переводческая практика / Я.И. Рецкер. – М. : Междунар. отнош., 1974. – 216 с.

13. Сдобников В.В. Теория перевода : [учеб. для перевод. фак-тов и фак-тов иностр. яз.] / В.В. Сдобников, О.В. Петрова. – Н. Новгород : НГЛУ им. Н.А. Добролюбова, 2001. – 306 с.

14. Селиванова Е.А. Стратегическая программа перевода в аспекте диалогичности / Е.А. Селиванова // Реальность, язык и сознание : междунар. межвуз. сб. науч. тр. – Тамбов : ТГУ им. Г. Р. Державина, 2005. – Вып. 3. – С. 85–90.

15. Топер П. Предисловие / П. Топер // А. Лилова. Введение в общую теорию перевода ; [под. общей ред. П.М. Топера]. – М. : Высшая школа, 1985. – С. 5–15.

16. Шадрин Н.Л. Перевод фразеологических единиц и сопоставительная стилистика / Н.Л. Шадрин. – Саратов : Саратов. гос. ун-т, 1991. – 221 с.

17. Шевченко И.С. Герменевтический аспект перевода как вторичной метакоммуникации / И.С. Шевченко // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. – 2003. – № 609. – С. 7–11.

18. Яковлев В.А. Философские принципы креативности / В.А. Яковлев // Вестник Москов. ун-та. Сер. 7: Философия. – 1999. – № 5. – С. 98–103.

19. Bayer-Hohenwarter G. Translational Creativity: How to Measure the Unmeasurable / G. Bayer-Hohenwarter // Behind the Mind: Methods, Models and Results in Translation Process Research ; [Ed. by S. Göpferich, A. L. Jacobsen, I. M. Mees]. – Copenhagen : Samfundslitteratur, 2009. – P. 39–59.

20. Loffredo E. Introduction / E. Loffredo, M. Perteghella // Perspectives on Creative Writing and Translation Studies. – L. : Continuum, 2007. – P. 1–16.

21. Wills W. Translation Studies – The State of the Art / W. Wills // Meta: Translators' Journal. – 2004. – Vol. 49, № 4. – P. 777–785.

УДК 81'25

Людмила Сога

(м. Переяслав-Хмельницький, Україна)

СПЕЦИФІКА ВІДТВОРЕННЯ ЗМІСТУ Й ФОРМИ ОРИГІНАЛЬНОГО ТЕКСТУ МОВОЮ ПЕРЕКЛАДУ

Постановка проблеми.

До порівняно недавнього часу речення та його переклад було основною одиницею лінгвістичного аналізу, й інтереси дослідників не виходили за його межі. Ще в 1960-ті роки послідовно проводилася думка про те, що вищої структурно організованої одиниці, крім речення, немає. Поряд із цим давно було виявлено, що не кожне речення «виражає закінчену думку», тобто виступаючи самостійним синтаксично, у семантичному відношенні таким не постає.

Ще О.О. Потебня передбачав, що мовлення будується не тільки з речень, але й з одиниць, структурно і семантично вищих за останнє [1]. Англійська мова використовується в більшості країн світу. Переклад з англійської мови має свої

особливості. Орфографія англійської мови вважається однією з найважчих для вивчення, адже велика кількість слів у письмовому вигляді включає букви, які не вимовляють при читанні. Те саме й в зворотному напрямку: багато звуків в англійській мові не мають графічних еквівалентів. Так звані «правила читання» містять такий високий відсоток винятків, що втрачають будь-який практичний сенс. Доводиться вивчати написання або читання майже кожного нового слова, в зв'язку з чим в словниках прийнято вказувати транскрипцію кожного слова. Відомий німецький і англійський філолог Ф.М. Мюллер назвав англійську орфографію «національним лихом». В англійській мові є безліч діалектів, та для того, щоб виконати якісний переклад з/на англійську, потрібно розрізняти діалекти, слова іншомовного походження, стилістику мовних зворотів.

Мета статті.

Мета статті полягає у вивченні особливостей перекладу, розкритті способів та прийомів досягнення адекватності перекладу текстів, аналізі особливостей досягнення еквівалентності при перекладі англомовних статей українською мовою.

Виклад основного матеріалу.

Текст має ряд самоочевидних ознак – упорядковану послідовність морфем, склад яких не обмежений. За обсягом текст дорівнюється мовному відтинку будь-якої довжини – реченню, абзацу, розподілу, твору. Програмні засади лінгвістики тексту полягають у намаганні відокремити окрему дисципліну, мета якої – опис змісту, організації і передумов існування тексту як комунікативної одиниці. Лінгвістика тексту тісно поєднується з синтаксичною семантикою. Особливий наголос робиться на змістовні властивості тексту [2, с. 125].

Переклад – це складний аналітико-інтеграційний процес, пов'язаний з відтворенням думки оригіналу, в здійсненні якого задіяні всі розумові ресурси перекладача. Йому доводиться здійснювати величезну роботу: орієнтуватися у змісті тексту і критично його осмислювати, використовувати різноманітні прийоми перекладу і контролювати отриманий результат, зв'язуючи переклад з оригіналом [3].

Прагнення до максимальної смислової і структурної близькості перекладу до оригіналу призводить до того, що еквівалентними виявляються не тільки тексти, що об'єднуються в процесі перекладу, а й окремі висловлювання в цих текстах, і не тільки співвіднесені вислови, а й складові їх одиниці ВМ (вихідної мови) та ПМ (перекладу мови). Використання певної одиниці ПМ для перекладу даної одиниці ВМ не є випадковим. Обидві одиниці володіють відносно стабільним значенням, і те, що одна з них може замінити іншу в процесі перекладу, свідчить про значну спільність їх значень. Подібна спільність і створює передумови для встановлення між ними відносин перекладацької еквівалентності, тобто для регулярного використання однієї з них в якості перекладу іншою. Одиниця ПМ, регулярно використовувана для перекладу даної одиниці ВМ, називається перекладацькою відповідністю, цієї останньої [4, с. 135].

Як правило, перекладацькі відповідності встановлюються між одиницями одного і того ж рівня. Тому розрізняються лексичні, фразеологічні та граматичні відповідності. В основному, лексичні відповідності можуть бути одиничними

або множинними. Одиначна відповідність означає, що в більшості випадків ця одиниця перекладається однією і тією ж одиницею. Такі відповідності існують, головним чином, у термінах, власних імен та різних назв. Так, *House of Commons* – це завжди «Палата громад», *oxygen* – «кисень». Перекладач робить вибір між такими відповідниками на основі контексту – лінгвістичного або ситуативного. Лінгвістичний контекст – це оточення слова в тексті. Різняться вузький контекст в рамках пропозиції та широкий контекст – частина тексту або весь текст в цілому. Під ситуативним контекстом розуміється екстралінгвістична інформація, що дозволяє зробити вибір між відповідниками, відомості про час, місце, обставини, факти і т.п. Так, *trade union* в Англії буде перекладатися «тред-юніон», а в США – «профспілка».

Великий практичний інтерес представляє вивчення фразеологічних відповідностей. Згадаймо, що фразеологічними одиницями або фразеологізмами зазвичай називають образні стійкі словосполучення, до числа яких відносяться ідіоми, прислів'я, приказки та інші словосполучення, що володіють переносним значенням. Характер і способи застосування фразеологічних відповідностей визначаються особливостями семантики фразеологічних одиниць. Найбільш важливими з них є наступні: 1) переносний або образний компонент значення фразеологізму; 2) прямий або предметний компонент значення фразеологізму, що становить основу образу, «подібний стрижень»; 3) емоційний компонент значення фразеологізму; 4) стилістичний компонент значення фразеологізму; 5) національно-етнічний компонент значення фразеологізму.

Переносне значення фразеологізму є основним, і воно повинно обов'язково відтворюватися в перекладі. Коли ми говоримо російською «Не винось сміття з хати», ми маємо на увазі, що не слід робити свої особисті чи сімейні обставини надбанням широкої громадськості. Таке ж переносне значення має і англійська фразеологізм «*Don't wash dirty linen in public*», хоча в ньому говориться не про сміття в хаті, а про прання брудної білизни.

Пряме значення фразеологізму служить основою для створення образу і співвідносить цей образ з сферою життя людини. Так, англійська фразеологізм «*Make hay while the sun shines*» має явно сільськогосподарське походження, а його російське відповідність «Куй залізо, поки гаряче» пов'язане з ковальським виробництвом. Пряме значення фразеологічної одиниці звичайно відступає на задній план і не грає ролі в комунікації, однак, як ми побачимо далі, характер прямого значення впливає на вибір відповідності і повинен враховуватися перекладачем.

Вибір граматичної форми при перекладі залежить не тільки і не стільки від граматичної форми оригіналу, скільки від її лексичного наповнення, тобто від характеру і значення лексичних одиниць, одержуючих у вислові певного граматичного оформлення. Тому для граматичних одиниць ВМ не виявляється одиничних відповідностей, які постійно або хоча б в більшості випадків використовувалися в перекладі, коли в оригіналі з'являється дана одиниця.

Такі відповідності є, головним чином, в мовах, де, в основному, збігаються принципи виділення граматичних категорій.

Коли в обох мовах є синонімічні граматичні одиниці, то між ними утворюється особливий тип відповідностей – взаємно еквівалентний. Наприклад, причетні обороти і придаткові означальні речення в англійській і українській мовах утворюють єдину групу відповідностей, в якій кожен український компонент служить відповідністю будь-якому англійському компоненту. Розглянемо таку пропозицію «*He was guest of honour at a reception given for delegates to the world youth forum which opened here last Wednesday*». У цьому прикладі є як причетний оборот, так і додаткова визначальна пропозиція. Для кожного з них може бути використано або причастя, або підрядне речення в українському перекладі, «*given*» може бути переведено як «влаштований» або як «який був влаштований», а «*which opened*» – як «що відкрився» або як «який відкрився».

В області граматики також виявляються одиниці ВМ, у яких в ПМ немає прямих відповідностей. І тут наявність безеквівалентної одиниці не є перешкодою для встановлення відносин еквівалентності між висловами в оригіналі і в перекладі певних текстів.

Як одиниця мовної комунікації текст завжди характеризується комунікативною функціональністю, ситуативною орієнтованістю і вибірковістю способу опису ситуації. Ці ознаки зберігаються і у мінімальній одиниці тексту – висловлювання. Іншими словами, у змісті будь-якого висловлювання виражається якась мета комунікації через опис якоїсь ситуації, здійснюване певним способом (шляхом відбору деяких ознак даної ситуації). У першому типі еквівалентності в перекладі зберігається тільки перша із зазначених частин змісту оригіналу (мета комунікації), у другому типі – перша і друга (мета комунікації та опис ситуації), в третьому – всі три частини (мета комунікації, опис ситуації і спосіб її опису).

Як система смислових стосунків, текст – це певним чином організована за метою і змістом сукупність фраз. Одну із властивостей тексту складає редукція мовлення, його компресія: текст ніби ущільнює мовлення. Зміст тексту вимагає від мовців спільного фонду знань, а його ступінь експліцитності має бути достатнім для розуміння носіями мови, які ним користуються [5].

При розгляді тексту ми маємо справу з логічними формами змісту, а наші уявлення про нього відбиваються в суб'єктивних прагматичних оцінках. Прагматичні зв'язки тексту полягають: а) у специфікації висновків (від загальних до часткових); б) в узагальненнях (від часткових до спільних); в) в послідовності викладу фактів, явищ і т.д. Смислові одиниці тексту складають, крім звичайних розповідних речень, «опосередковані мовні акти» – питальні і окличні речення, парантеза, диз'юнкції.

В основі змістовного розвитку тексту знаходяться механізми виводу, дедукції. Наслідки можна вивести із будь-яких висловлювань – запитань, наказів, побажань, припущень.

Методика лінгвістики тексту та її процедури викликають і критику дослідників. Автори відповідних робіт звинувачуються в тому, що аналіз має коментарний неконструктивний характер, оскільки дотепер не вироблено єдиних критеріїв підходу до тексту і його рівнів опису. Зв'язність і цілісність тексту, наявність власного стилю у ньому і його прагматичні властивості недостатньо

дослідженні для того, щоб їх можна було подати у вигляді послідовних і обґрунтованих структурно-семантичних правил. До лінгвістики тексту залучено ідеї інших наук. Прагматичні фігури мовних актів мало відбивають лінгвістичну основу тексту як мовної одиниці, тому що вони не мають вихідних пояснювальних джерел. Відношення граматичного і семантичного характеру залежать від стосунків складових частин речення, яке на лексико-семантичному рівні детально ще не вивчене.

В даний час переклад прийнято розглядати не тільки в лінгвістичному аспекті, але й як феномен комунікації. Такий підхід дозволяє включити в рамки вивчення найбільшу кількість компонентів, що складають цей процес. Класифікуючи феномени комунікації, О.Д. Швейцер відносить переклад до підкласу «опосередкованої міжмовної комунікації», де він є сусідами з такими явищами, як реферат, анотація, переказ, перекладення іншомовного тексту, новий твір, створене за мотивами оригіналу. В якості характерної риси цих явищ автор виділяє участь мовного посередника та породження в результаті відповідних процесів вторинного тексту, в якійсь мірі відображає вихідний [6, с. 47]. Спроби побудувати комунікативно-орієнтовані моделі перекладу призвели до того, що в полі зору дослідників опинилися такі проблеми, як породження, сприйняття і розуміння мовного повідомлення; роботи, таким чином, набувають психолінгвістичну спрямованість. Розглядаючи проблему онтологічних уявлень про переведення, необхідно відзначити, що на відміну від лінгвістичної теорії, в основі якої лежать уявлення про переклад як про перетворення вихідного тексту, уявлення про переклад як про мовоутворення увазі, що перекладач на основі вихідного тексту «виришує, що сказати, і який ефект це має зробити, тобто здійснює розуміння вихідного тексту».

Вперше уявлення про переведення як про вид мовленнєвої діяльності на базі мови були запропоновані О.О. Леонтьєвим, який охарактеризував переклад як «вид монологічного мовлення, де програма задана ззовні», тобто переклад підкоряється тим самим закономірностям, що й породження мови в «звичайній» комунікації. Переклад визнається повноправною мовленнєвою діяльністю, хоча підкреслюється що це «складний, специфічний, вторинний» її вигляд.

Незалежний (абсолютний) причетний оборот в англійській мові не має відповідників серед синтаксичних структур російської мови. Для передачі його значення в перекладі можуть використовуватися такі різні конструкції, як підрядні речення часу, причини або супутніх обставин, самостійні пропозиції, дієприслівникові і прийменникові оберти. Кожен з цих способів перекладу відповідає вживанню початкової структурі в певній функції, і кожен з них з більшою або меншою повнотою передає окремі аспекти її значення. При використанні додаткового пропозиції доводиться уточнювати функцію незалежного обороту, яка може бути недиференційованою в оригіналі: *The weather being good, we went for a walk.*

Так як погода була хороша, ми пішли погуляти, (або: Коли погода була хороша, ми ходили гуляти). Вибір типу додаткової пропозиції (а також форми дієслова) задає і тут додаткової інформації з контексту. Виділення причетного обороту в окреме речення змінює стилістичний характер оповідання: «Погода

була гарна. Ми пішли гуляти». Застосування дієприслівниковими обороту можливо лише в тих випадках, коли вдається співвіднести суб'єкт дієприслівника з підметом російського пропозиції: *This duty done, we refilled our glasses* – Виконавши цей борг, ми знову наповнили склянки. Прийменикові обороти мають обмежену сферу вживання: *She walked out, her head held high* – Вона вийшла (із залу) з високо піднятою головою.

На всіх рівнях мовної структури опис відповідностей в рамках приватної теорії перекладу не зводиться до перерахування можливих способів передачі в ПМ значення якої-небудь конкретної одиниці ВМ (як це, наприклад, робиться в будь-якому двомовному словнику), а ставить перед собою завдання розкрити типові особливості створення і вибору відповідностей для досить великої групи мовних одиниць. Опис системи відповідностей супроводжується виявленням умов, що визначають можливість використання того чи іншого виду. Таким чином, поняття системи перекладацьких відповідностей має не статичний, а динамічний характер. Це не просто пари співвіднесених одиниць в двох мовах, а й система відносин між комунікативно рівноцінними одиницями, від яких залежить реальна взаємозамінність таких одиниць в процесі перекладу, а також набір способів створення оказіональних відповідностей в тих випадках, коли умови контексту перешкоджають використанню стандартних способів перекладу. Опис здійснюється на основі вивчення результатів перекладацького процесу, і, в свою чергу, знання типів відповідностей і правил їх застосування сприяє успішному вирішенню перекладацьких завдань в численних реальних актах перекладу.

Класифікація перекладу як виду мовленнєвої діяльності призводить до висновку про те, що створення повідомлення як мовою оригіналу, так і на мові перекладу, визначається мотивом і метою повідомлення. Таким чином, в основі психолінгвістичних моделей перекладу лежить точка зору, що процес перекладу не вичерпується двома мовними актами, не являє собою лише операцій з мовними знаками, а має більш складну структуру, в якій задіяні два коди: зовнішній (мовної) і внутрішній (розумовий). Те, що хоче сказати автор повідомлення (сене), кодується їм у значення. Перекладач, який виступає, передусім, як одержувач повідомлення, здійснює зворотну операцію – перехід від значення до смислу, спираючись на мовні знаки, співвідносячи їх з мовленнєвою ситуацією і з власними знаннями (тобто здійснює розуміння). Потім здійснюється мовне перекодування. Передбачається, що смисловий (розумовий) код при цьому не змінюється. Далі перекладач виступає вже в якості відправника повідомлення, яке у вигляді ланцюжка мовних знаків надходить адресату, який знову здійснює перехід від значення до змісту.

Висновок. Переклад можна визначити як вид мовного посередництва, при якому на ПМ створюється текст, комунікативно рівноцінний оригіналу, причому його комунікативна рівноцінність проявляється в його ототожненні Рецепторами перекладу з оригіналом у функціональному, змістовному і структурному відношенні. Тому переклад в більшій мірі, ніж інші види мовного посередництва, визначається лінгвістичними факторами.

Переклад не передбачає створення тотожного тексту і відсутність тотожності не може служити доказом неможливості перекладу. В описаних вище трьох типах еквівалентності спільність змісту оригіналу і перекладу полягала в збереженні основних елементів змісту тексту. Як одиниця мовної комунікації текст завжди характеризується комунікативною функціональністю, ситуативною орієнтованістю і вибірковістю способу опису ситуації. Ці ознаки зберігаються і у мінімальної одиниці тексту – висловлювання. Іншими словами, у змісті будь-якого висловлювання виражається якась мета комунікації через опис якоїсь ситуації, здійснюване певним способом (шляхом відбору деяких ознак даної ситуації). У першому типі еквівалентності в перекладі зберігається тільки перша із зазначених частин змісту оригіналу (мета комунікації), у другому типі – перша і друга (мета комунікації та опис ситуації), в третьому – всі три частини (мета комунікації, опис ситуації і спосіб її опису).

ЛІТЕРАТУРА

- 1 Кухаренко В.А. Интерпретация текста: Учеб. пос. для студ. пед. ин-тов по спец. № 2103 «Иностр. яз.». – 2-е изд., перераб. – М.: Просвещение, 1988. – 192 с.
2. Москальская, О.И. Грамматика текста: пос. по грамм. нем. яз. для ин-тов и ф-тов ин. яз. / О.И. Москальская. – М.: Высшая школа, 1981. – 183 с.
3. Голикова Ж.А. Перевод с английского на русский / Learn to translate by Translating from English into Russian: Учеб. Пособие / Ж.А. Голикова. –М.: Новое знание, 2003. – 287 с.
4. Комиссаров В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты): Учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. – М.: Высш. шк., 1990. – 253 с.
5. Кривоносов А.Т. «Лингвистика текста» и исследование взаимоотношения языка и мышления // Вопросы языкознания. – 1986. – № 6. – С. 27.
6. Швейцер А.Д. Теория перевода: статус, проблемы, аспекты. – М. : Наука, 1988. – 215 с.

РОЗДІЛ IV. МОВНІ КОНТАКТИ ТА МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ: ЗЛИТТЯ СИНХРОНІЇ І ДІАХРОНІЇ

UDK 811.112.2*282

Boris Blahak
(*Plzeň, Czech Republic*)

DIALEKT, HOCH- UND FREMDSPRACHE IN OSTBAYERISCHEN HUSSITENSPIELEN DES 20. UND 21. JAHRHUNDERTS. ZUR INSZENIERUNG UND DRAMATURGISCHEN FUNKTIONALISIERUNG DER HISTORISCHEN MEHRSPRACHIGKEIT EINER GRENZREGION

1. Das Festspiel: «Propaganda-Literatur» der kollektiven Willensbildung

«Das Festspiel, wenn es seinen Namen verdient, ist Propaganda-Literatur. [...] Wenn wir uns an dem Begriff Propaganda-Literatur stoßen, ist das unser Problem» [8, S. 13]. Mit dieser Feststellung stellt Peter von Matt die Gattung Festspiel in den ästhetischen Problemzusammenhang jeder Literatur, die in politisch unruhigen Zeiten eine Funktionalisierung erfährt. Zur thematischen Struktur des Festspiels gehören dabei zwei Ebenen, die logisch aufeinander bezogen sind: eine diachronische, auf der man erkennt, wie «wir» zu dem wurden, was «wir» jetzt sind, und eine synchronische, auf der aufscheint, was «wir» *jetzt* sind – davon aber selektiv nur das, was eine Beziehung zu dem aufweist, was «wir» *wollen*; die diachronische Ebene verlängert sich somit in die Zukunft hinein. Diese strukturellen Positionen sind ineinander verschränkt und bestimmen die Auswahl des Dargestellten [8, S. 13–15].

Diese Gattungsspezifika gilt auch für die Festspiel-Landschaft der Region Ostbayern. Wie stark die historische Grenzlage das lokale kollektive Gedächtnis prägt, zeigen ca. 25 Festspiele, welche die vergangenen Beziehungen zum Nachbarland Böhmen thematisieren. Die Festspiel-Struktur tritt dabei v. a. dort zu Tage, wo die Hussitenzeit (1419–1434) dem Sujet zugrunde liegt: Indem der regionalen Zielgruppe hier ein durch Sprache und Weltanschauung vordergründig als «Gegner» markiertes Kollektiv gegenübergestellt wird, ergeben sich die dramaturgischen Voraussetzungen für kollektive Identifikation fast von selbst. Das von den Oberpfälzern und den Hussiten entworfene Bild unterliegt dabei, abhängig vom politischen Zeitgeist, ständigem Wandel.

Deutlich lässt sich dies an den beiden «Festspiel-Linien» der Oberpfalz verfolgen, die seit dem 19. Jh. zwei historische Ereignisse der regionalen Hussitenzeit immer wieder neu erzählen: In den Festspielen in Neunburg vorm Wald und Rötz bildet die *Schlacht von Hiltersried* den Hintergrund der Spielhandlung: Während der Belagerung Pilsens (1433) fielen die Hussiten zum Fouragieren in die Oberpfalz ein und wurden auf dem Rückzug am 21. September vom Heerbann des Pfalzgrafen Johann bei Hiltersried aufgerieben. Dieser einzige nennenswerte Sieg über ein Hussiten-Heer auf bayerischem Boden machte großen Eindruck auf die Zeitgenossen. In seiner ersten Dramatisierung (Max Kurz: *Die Schlacht bei Hiltersried*, 1894) diente der Sieg der Oberpfälzer v. a. dazu, der Dynastie der Wittelsbacher zu huldigen, in weiteren Fassungen (Fritz Hacker: *Die Hussitengeißel*, 1923/33; Hans Brückl: *Die Hussitenschlacht*, 1933), um Stimmung gegen die französische Ruhr-Besetzung bzw. gegen die ČSR zu machen. Erst 1983 vollzog Peter Klewitz mit seinem Festspiel *Vom*

Hussenkrieg einen Bruch mit den bis dahin stark reservierten, konfrontativen Tendenzen gegenüber dem tschechischen Nachbarn [3, S. 306–324].

Ähnlich verlief die Entwicklung in Furth im Wald: Das im 16. Jh. erstmals genannte, auf der St. Georglegende beruhende Drachenstechen, bis 1879 Teil der örtlichen Fronleichnamsprozession, erhielt 1920 erstmals die Form eines historischen Freilichtspiels. Die Hussitenkriege – im Detail die *Schlacht von Taus* – bilden erst seit Josef Martin Bauers Fassung von 1952 den Rahmen des *Drachenstichs*: Im Sommer 1431 belagerte das fünfte Kreuzzugsheer des Deutschen Reiches das von den Hussiten kontrollierte Taus (Domažlice). Als am 14. August ein hussitisches Entsatzheer eintraf, gerieten die Kreuzfahrer in Panik und ergriffen überstürzt die Flucht, noch bevor es zu einer Schlacht kam. Das Ereignis festigte den Nimbus der Hussiten, unbesiegbar zu sein. Während die durch den Kalten Krieg geprägte *Drachenstich*-Fassung (ahistorische) Zeitparallelen zwischen den Hussiteneinfällen des 15. Jh. und dem «odsun»/der «Vertreibung» der Deutschen aus der Tschechoslowakei 1945/46 zog, entwarf Alexander Etzel-Ragusa 2006 in seiner Neuversion ein wesentlich differenzierteres Bild des Jahres 1431 [3, S. 324–333].

Die neuen Handlungsimpulse werden sowohl in Neunburg als auch in Furth erheblich durch die Sprache transportiert: Zum einen suchen die Autoren die historische Mehrsprachigkeit der bayerisch-böhmischen Grenzregion im Spannungsfeld von Dialekt, Hoch- und Fremdsprache authentisch abzubilden, um sie zum anderen dahingehend zu funktionalisieren, alte Gut/Böse-Dichotomien aufzubrechen, «falsche Helden» zu entzaubern und neue kollektive Identifikationsangebote zu formulieren. Die dramaturgischen Mittel, die regionale mehrsprachige Situation des 15. Jh. im Sinne der kollektiv-integrativen Ziele des Festspiels zu inszenieren, seien im Folgenden schlaglichtartig umrissen.

2. Mehrsprachigkeitsfunktionen und -funktionalisierungen in ostbayerischen Hussiten-Festspielen

2.1 Dialekt vs. Hochsprache: intervarietäre Kommunikation und Codeswitching

Klewitz' Vorgänger hatten ihre Spieltexte in epigonenhaften, z. T. in Versen abgefassten Kunst-Sprachen komponiert. Er wählte dagegen erstmals die Mundart zum Träger der Spielhandlung, den authentischen Sprachgebrauch der Region, der, funktional eingesetzt, die thematische Struktur des Festspiels unterstützt. Ein wirksamer Kunstgriff sind in diesem Zusammenhang der Wechsel und das Aufeinandertreffen verschiedener Sprach-Varietäten im Rahmen der Figuren-Aktion: Diese dynamisieren die Handlung, markieren verschiedene Typen und (Gruppen-) Konstellationen. Durch ein Codeswitching zwischen Schriftdeutsch und Mundart wird z. B. die anfängliche Entfremdung zwischen der Grenzbevölkerung und ihrer Obrigkeit sprachlich verbildlicht. So dokumentiert die Abfassung eines hochdeutschen Bittbriefs an den Pfalzgrafen Johann im Rathaus von Neunburg ein durchaus gespanntes Verhältnis: [Heckel:] «Na derf i schreibn: Wir bitten einmütig Euer herzoglich Gnaden ...» («Darf ich am Ende schreiben: Wir bitten euere herzogliche Gnaden einmütig ...»). – [Zwick:] «Reibs eam nea hiⁿ, am Herzog, Federfuchs!» («Lass es ihn nur unmissverständlich wissen, den Herzog, Schreiber!») [7, S. 9]. Auch der Pfalzgraf sieht sich von seiner wittelsbachischen Verwandtschaft, mit der er im Schriftdeutschen kommuniziert, im Stich gelassen: «Und koana von de Vettern hód a Hilf g'schickt – trotz fünf Eilbotn in

alle Wind!) («Und keiner der Vettern hat Hilfe geschickt – trotz der fünf Eilboten in alle Himmelsrichtungen!») [7, S. 20].

Was die Schriftsprache nicht vermag, erreicht die Kommunikation im regionalen Idiom. Sobald der Landesherr mit seinen Untertanen in der Mundart in Verbindung tritt, ist die Kluft überwunden, geht ein Ruck der Entschlossenheit durch das Kollektiv. Für die Oberpfälzer Ritterschaft verkündet der Ritter Pflug: «Des Kind is äitz schoⁿ äf da W(e)lt, des is klar. Und wers höbn w(i)ll, mou-an Eishout äfsetzn und an Spieß in d Hend nemma und reitn, öwa frisch!» («Das Kind ist jetzt schon auf der Welt, das steht fest. Und wer es haben will, muss sich einen Eisenhut aufsetzen und einen Spieß in die Hand nehmen und reiten, aber schnell!»); und der Neunburger Bürgermeister erklärt: «D Stöd Neunburg stäid zum Fürschn, herzoglich Gnaden. Alls, wös Eishn trögn koⁿ, kommt mit» («Die Stadt Neunburg steht zum Fürsten, herzogliche Gnaden. Jeder, der Eisen tragen kann, kommt mit») [7, S. 23].

Der Pfalzgraf steht nun zwar nicht mehr außerhalb des Oberpfälzer Kollektivs, verharrt jedoch weiterhin an seinem Rande. Diese periphere Position wird wiederum sprachlich versinnbildlicht: Auch wenn letztlich alle Oberpfälzer Dialektsprecher sind, so hebt sich Johann doch von seinen Untertanen dadurch ab, dass seine Sprache mittelbairische Züge trägt. Die Oberpfälzer Ritter, der Rat der Stadt Neunburg und die sonstigen Bürger, Knechte und Bauern sprechen dagegen eine nordbairische Mundart. Deutlich wird dieser Unterschied u. a. an folgenden sprachlichen Merkmalen:¹

Mittelbairischem *ua* steht der für die nordbairischen Dialekte merkmalfhafte «gestürzte Diphthong» *ou* gegenüber:

mbair. ua	×	nbair. ou
«Ruah», «Ruhe» [7, S. 23],		«Rouh», «Ruhe» [7, S. 15],
«Bua», «Bub» [7, S. 22],		«Bou», «Bub» [7, S. 22],
«I muaß», «ich muss» [7, S. 20].		«mouß», «must du» [7, S. 17].

Wo Johann den mhd. Diphthong *ie* mittelbairisch als *ia* realisiert, heißt es bei seinen Untertanen nordbairisch *äi*:

mbair. ia	×	nbair. äi
«Kriegsrat», «Kriegsrat» [7, S. 37],		«Kräig», «Krieg» [7, S. 14],
«Viech», «Vieh» [7, S. 23],		«Väich», «Vieh» [7, S. 10],
«wia», «wie» [7, S. 25].		«wäi», «wie» [7, S. 7].

Das am oberpfälzischen Hofe verbreitete mittelbairische *üa*, das auf mhd. *üe* zurückgeht, geben die Neunburger ebenfalls als nordbairisches *äi* wieder:

mbair. üa	×	nbair. äi
«müad», «müde» [7, S. 19],		«gmätlich», «gemütlich» [7, S. 8],
«Müah», «Mühe» [7, S. 20],		«mäits», «müsst ihr» [7, S. 10],
«Küah», «Kühe» [7, S. 20].		«Fräih», «Frühe» [7, S. 12].

Dem auf mhd. *ei* zurückgehenden mittelbairischen *oa*, das die Mundart des Pfalzgrafen prägt, entspricht im nordbairischen Dialekt der Neunburger *oi*:

mbair. oa	×	nbair. oi
«koana», «keiner» [7, S. 20],		«Koina», «keiner» [7, S. 7],

¹ Zur Beschreibung und Verbreitung der nordbairischen «gestürzten Diphthonge», die als [ei] die Laute *ie* und *üe*, als [ou] den Laut *uo* des klassischen Mhd. fortsetzen, s. [6], [8] und [9, S. 13-16].

«oana», «einer» [7, S. 20], «oina», «einer» [7, S. 21],
«gmoant», «gemeint» [7, S. 19]. «moinas», «meinen sie» [7, S. 24].

Klewitz setzt die so markierte «Exophonie» Johans, sein «Anders-Klingen» in den Ohren seiner Untertanen darüber hinaus gezielt dazu ein, mit dem Bild zu brechen, das Fritz Hacker 1923/33 in der Vorgängerversion des Festspiels vom Pfalzgrafen gezeichnet hatte. In seiner *Hussitengeißel* hatte dieser in tendenziöser und ahistorischer Weise einen energischen Kriegsführer stilisiert, eine «Führergestalt», die auf Hitler (vor-)verwies und eine Volksgemeinschaft im völkisch-faschistoiden Sinne zusammenschmiedete. Entgegen der historischen Überlieferung ließ Hacker den Pfalzgrafen das Heer gegen die Hussiten persönlich anführen und an deren Überwindung maßgeblichen Anteil haben [3, S. 311–312].

In Klewitz' Schauspiel hat Johann dagegen *keinen* aktiven Anteil an der Abwendung der Hussiten-Gefahr. Er tritt zwar als wachsam-besorgter aber auch alter, kranker und kriegsmüder Landesherr auf: «I bin koaⁿ Junger mehr. Manchmal geht ma d'Kraft aus» («Ich bin kein junger Mann mehr. Manchmal fehlt mir die Kraft») [7, S. 20]. Getreu der historischen Überlieferung bleibt er daher der Schlacht fern. Dieser weitgehend «entzauberte» Führer muss sich dafür auch von seinen Untertanen Kritik gefallen lassen, zumal er den Sieg bei Hiltersried im Nachhinein für sich beansprucht: [Pfalzgraf:] «I muaß nach Regensburg. [...] Rat muas g'halt'n wern, und de Kund von unserm Sieg wird Aufsehn machen bei die Vettern» («Ich muss nach Regensburg. [...] Rat muss gehalten werden, und die Nachricht von unserem Sieg wird bei den Vettern Aufsehen erregen»). – [Preu:] «D Siegesmeldung üwabringa, òwa selwa niad mitfecht'n! Des hån unsane Füascht'n!» («Die Siegesmeldung überbringen, aber selbst nicht mitkämpfen! Das sind unsere Fürsten!») [7, S. 61].

Dialekt und Hochsprache werden von Klewitz auch dort funktionalisiert, wo er versucht, ein ambivalentes, differenzierenderes Bild von der Hussitenbewegung zu zeichnen und die von seinen Vorgängern hart zwischen Schwarz und Weiß, Gut und Böse, Oberpfälzern und Hussiten gezogene Grenze verschwimmen zu lassen. Auf beiden Seiten entwirft Klewitz hierzu höchst unterschiedliche Charaktere, die unterschiedliche Einstellungen gegenüber der päpstlichen wie der hussitischen Sache repräsentieren. Im Lager der Hussiten gehört Milo von Pistna zu den Gemäßigten, die noch an die ursprünglich verfochtenen Ideale des Jan Hus glauben. Jan Pardus und Jan Rzitka geht es um die Durchsetzung des Hussitismus mit allen Mitteln, sie ziehen aber nicht aus Lust an der Gewalt in den Kampf. «Rechts außen» stehen Bogislaus und Milic von Prachatitz, gewissenlose Verbrechertypen, welche die hussitische Bewegung zu Mord und Raub missbrauchen [3, S. 322].

Die Charaktere im Oberpfälzer Lager sind nicht weniger ambivalent: Hier wird die Dichotomie Mundart – Hochsprache erneut gezielt zum Handlungsappell eingesetzt. Indem beide Varietäten zwei (historisch überlieferten) Figuren des Stücks, die dem gleichen Stand (der Geistlichkeit) angehören, zugeordnet sind, werden auch zwei sich einander widersprechende geistige Haltungen miteinander konfrontiert, wobei die in der Mundart formulierte als Identifikationsangebot markiert wird: Der katholische «Hardliner» Mockel von Murach ist der einzige Hochdeutsch-Sprecher des Schauspiels. Mit dieser sprachlichen Isolation geht seine fanatische, unversöhnliche Haltung gegenüber den Hussiten einher, die alle Oberpfälzer an Intensität übertrifft. Er

beurteilt die Böhmen völlig undifferenziert: «Höllteufl sind das, keine Menschen, diese Hussn» [7, S. 53]. Mit den Worten «Ketzer – bleibt – Ketzer» [7, S. 58] rückt er noch im Sterben nicht von diesem verhängnisvollen Schwarz-Weiß-Denken ab.

Ihm gegenüber steht der gemäßigt-katholische Kaplan Schmalzhaffen von Perschen, ein Dialektsprecher. Er hat eingesehen: «Alls woia niad verkehrt, wòs da Hus glehrt hòd. Bloss hams-nan niad alle recht verstandn – bei uns niad und bei-de Bäum erscht recht niad» («Alles war nicht verkehrt, was Hus gelehrt hat. Nur haben sie ihn nicht alle richtig verstanden – bei uns nicht und bei den Böhmen erst recht nicht») [7, S. 35]. Die Ursachen für den anfänglichen Erfolg des Hussitismus in Bayern erkennt er in der Dekadenz der eigenen Geistlichkeit: «Wanns mit unsane Mitbräida niad manchmòl so schlecht gstandn wär, wens niad säfa und hurn dàtn und blos àfn Reichtum schaua, nou häid an Hus sei^p Lehr bei uns koin Bodn niad gfundn» («Alles hat seine Ursache, von nichts kommt nichts. Wenn es um unsere Mitbrüden manchmal nicht so übel gestanden wäre, wenn sie nicht saufen und huren würden und nur auf den Reichtum schauen, dann wäre Hussens Lehre bei uns nicht auf fruchtbaren Boden gefallen») [7, S. 35]. Dem steht die Unfähigkeit Mockels zur Hinterfragung der eigenen Weltanschauung gegenüber.

Zwischen den Fronten steht Tristam Zenger, ein junger Oberpfälzer, den ein Erweckungserlebnis in hussitischer Gefangenschaft und die Einsicht, «[w]òs unsane Pfoara und Bischöf fia Schindlounda treibn» («welches Schindluder unsere Pfarrer und Bischöfe treiben») [7, S. 56], zum Hussitismus konvertieren ließen. Doch auch er muss mittlerweile den Verfall ursprünglicher Ideale bei seinen Glaubensbrüdern feststellen: «A echter Hussit w(i)ll koin Kräig und koin Streit. Der w(i)ll a Leben nouch da Bibl und bätt zon Hergott und schlògd koine Bauern dout» («Ein echter Hussit will keinen Krieg und keinen Streit. Er will ein Leben nach der Bibel und betet zum Herrgott und erschlägt keine Bauern») [7, S. 55].

Das Hildebrandslied-Motiv des Kampfes zwischen Vater und Sohn übernahm Klewitz zwar aus Fritz Hackers *Hussitengeißel*; er setzte es aber nicht wie dieser im Sinne einer kultischen Schlachtung eines Volksverrätters ein [3, S. 313, 322–323]. Stattdessen prangerte er mit seiner Hilfe fanatisch Verblendete an: «[W]enn zwoa so fanatisch hân, räffas à no im Doudnhemd» («Wenn zwei so fanatisch sind, raufen sie auch noch im Totenhemd») [7, S. 52] – und den Krieg schlechthin, der den Menschen seine eigenen sozialen Bindungen zerstören lässt. Dies geschieht wiederum durch das Medium Dialekt: Nach dem Gefecht von Hiltersried treffen auf dem Schlachtfeld aus dem Munde der tödlich verwundeten Geistlichen Mockel und Schmalzhaffen die beiden Varietäten des Stücks, die Distanz- und die Nähe-Sprache, erneut aufeinander. Wenn der eine in der Hochsprache Unbarmherzigkeit fordert, der anderer im Dialekt für Nachsicht plädiert, so scheint das Identifikationsangebot eindeutig. Als der 70-jährige Ritter Hans Zenger erstmals nach elf Jahren auf seinen verschollen geglaubten Sohn Tristram trifft, in ihm allerdings einen Hussiten und somit einen «Ketzer» erkennt, hetzt der fanatische Mockel noch im Sterben den Vater gegen den eigenen Sohn: «Das ist dein Bub nimmer! [...] Und wenn der Vater gegen den Sohn und der Bruder gegen den Bruder muß. Das Ketzergift muß ausgerottet werden von der Welt! [...] Tod – Tod für alle – Ketzer!» [7, S. 58–59]. Dem ebenfalls sterbenden Kaplan Schmalzhaffen ist die Sinnlosigkeit des Krieges, dessen Urheberschaft in der Spirale aus Gewalt und Gegengewalt immer diffuser geworden ist, hingegen längst

aufgegangen; er fleht den Zenger daher, wenn auch vergeblich, in der Mundart an, das Leben des eigenen Sohnes zu verschonen: «[D]eiⁿ Bou is-a und bleibt-a. Ritter! Sei barmherzig!» («Er ist und bleibt dein Sohn. Ritter! Sei barmherzig!») [7, S. 58].

Nach der Tötung Tristrams durch den eigenen Vater wird selbst unter den Siegern der Schlacht die Berechtigung der gnadenlosen Verfahrensweise mit Hussiten angezweifelt. Als der Ritter Pflug verkündet: «Mia ham koiⁿ Gfangene gmacht, Herzog. [...] Äf da Flucht hân no däi meistn hiⁿgmacht worn» («Wir haben keine Gefangenen gemacht, Herzog. [...] Auf der Flucht sind noch die meisten niedergemacht worden»), kommentiert der Neunburger Stadtrat Preu dies mit den Worten: «Ob äitz des san hõd mäin? [...] Mehra wäi gnou is z v(i)l ...» («Ob das jetzt nötig war? [...] Mehr als genug ist zu viel ...») [7, S. 62]. Und sogar dem alten Zenger scheint die Tragweite seiner eigenen Tat aufgegangen zu sein, wenn er abseits der Siegesfeier zwischen Apathie und Sarkasmus schwankend, fast monologisch Gott für die Zubilligung eines zweifelhaften Privilegs dankt: «Dankschäⁿ, Hergott [...], das i mein Boum widagfundn hõ, und dankschäⁿ, das-i-n derschlõgn hõ derfa, das-i-s selwa douⁿ hõ derfa [...]. A sawwara Sieg. Dou werns no lang redn davoⁿ ...» («Danke schön, Herrgott [...], dass ich meinen Sohn wiedergefunden habe, und Danke schön, dass ich ihn erschlagen durfte, dass ich es selbst tun durfte [...]. Ein sauberer Sieg. Davon werden sie noch lange reden ...») [7, S. 63].

2.2. Die Stimme(n) des Nachbarn: Tschechisch und Deutsch als Fremdsprache im Festspiel *Der Drachenstich*

Die Autoren der älteren Hussiten-Festspiele hatten, insofern sie tschechische Figuren überhaupt auftreten ließen, diesen die gleiche epigonenhafte Bühnensprache in den Mund gelegt wie den Oberpfälzern – sie strotzte allerdings vor Brutalität und sollte die Böhmen besonders widerwärtig erscheinen lassen [5, S. 23]. Daneben kam ihre eigene Sprache, das Tschechische, nicht vor; es wurde – wie noch in Bauers *Drachenstich* – in Berichten Geflohener auf ein unartikulierte, wortlose «hussitische[s] Feldgeschrei» [1, S. 26] reduziert, das blankes Entsetzen und überstürzte Flucht auslöste – gleichgesetzt mit dem Brüllen des (böhmischen) Drachen, der die Grenzlandbevölkerung vor sich hertrieb.

In Klewitz' *Vom Hussenkrieg* hielt das Tschechische zum ersten Mal einen – noch bescheidenen – Einzug auf ostbayerischen Festspielbühnen: So fällt u. a. «di Kezza-Losung «Jan a Callich»» («Jan und der Kelch») [7, S. 24, 46, 51, 52] und wird mehrfach das hussitische Kampflied *Ktož jsú boží bojovníci* (*Die ihr Streiter Gottes seid und seines Gesetzes Hüter*) [7, S. 30, 43, 44, 50] angestimmt. Damit war ein weiterer Schritt in Richtung einer authentischen Abbildung der historischen Sprachenvielfalt im Grenzraum getan. Vollständig setzte allerdings erst Etzel-Ragusa dieses dramaturgische Konzept um: Die Figuren seines *Drachenstichs* sprechen – je nach sozialer Gruppenzugehörigkeit – nicht nur hochdeutsch (geistlicher Hochadel), mittelbairisch gefärbte Umgangssprache (Ritterin, Chamerauer, Straubinger Edelleute) oder Mundart (Further Stadtbevölkerung); auch Italienisch und Latein (Kardinal, Sekretarius, Mönch Willibald) haben als *Linguae francae* der katholischen Diplomatie des Spätmittelalters ihren Platz im Spieltext [4, S. 37, 41, 47, 55].

Ebenso erhält «Deutsch als Fremdsprache» eine besondere Funktion: Die Interimsvarietät dient nicht nur dazu, die tschechischen Protagonisten für das Festspiel-Publikum verständlich zu machen; das von ihnen gesprochene «Böhmakisch» trägt

entscheidend zu ihrer Entdämonisierung bei, insofern es im Stück genau dort zum Zuge kommt, wo die Überlegenheit unterschiedlicher Weltanschauungen verhandelt wird. Hierbei spielen sowohl hussitische Deutschlerner auf Niveau A1 des GER als auch solche, die einer C2-Kompetenz nahe kommen, entscheidende Rollen. Exemplarisch für erstere steht der Hussit František, der das von den Katholiken als «Wunder» reklamierte Bluten einer Marienstatue als simplen handwerklichen Unfall enttarnt: «Frantislavus gehauen, Finger kaputt, viel Aua gemacht» [4, S. 41]. Sein simplifizierendes, der Sprache eines Kleinkindes nachempfundenen Register gibt die abergläubische, fetischartige und materiell geprägte Heiligenverehrung des mittelalterlichen Katholizismus, die (aus hussitischer Sicht) von wahrer Frömmigkeit ablenkt, der Lächerlichkeit preis.

Für die fortgeschrittenen DaF-Sprecher unter den Hussiten steht der gefangene Prediger Jan: Auf dem inhaltlichen Höhepunkt des Festspiels gewinnt dieser das Streitgespräch über den wahren Glauben mit Johannes von Ragusa, dem Sekretär des päpstlichen Legaten Cesarini [4, S. 41-45]. Dabei argumentiert Jan mit hörbaren tschechischen Interferenzen so eloquent, dass ihm selbst die drangsalierte Further Grenzbevölkerung als Schiedsrichter den Sieg zuspricht und Sympathie für die kirchlichen Reformansätze des Hussitismus zeigt: «Geh ich immer den direkten Weg. Und wer weiß – komm ich so vielleicht schneller in den Himmel als Ihr mit Umleitung über den heiligen Frantislavus» [4, S. 41].

Nicht zuletzt findet das Tschechische erstmals wirklichen Eingang ins Spiel, etwa wenn der hussitische Segen «Pane – daruj nám mír» («Herr, schenke uns Frieden») [4, S. 55] zitiert wird oder mit dem schelmisch-naiven František die andere Seite buchstäblich «zu Wort kommt» und in der Art eines Švejk der fremd klingenden Sprache den diffusen Schrecken raubt [4, S. 41, 49]. Darüber hinaus wird das Tschechische zum Medium der Wahrheitsfindung: Mit seiner Hilfe gelingt es, eine Bande bayerischer Plünderer zu überführen, die ihre Verbrechen im Namen der Hussiten begingen. Mittels einer Sprach-List deckt Jan die Identität der Halunken auf. Hierzu weist er einen von ihnen auf Tschechisch auf dessen angeblich offen stehende Hose hin: «Kamaráde, máš rozepnuté kalhoty, něco ti z nich visí a každý to vidí» («Kamerad, deine Hose steht offen – dir hängt da was raus und jeder sieht's») [4, S. 38]. Der Angesprochene versteht nicht und schweigt, reagiert aber postwendend, als Jan den Hinweis auf Deutsch wiederholt. So kann dieser spöttisch resümieren: «Keine Angst, deine Hose is zu. Bist du a interessanter Hussit! Verstehst du kein Wort von unserer Sprache. Aber Deitsch kann er gut!» [4, S. 38].

Auch der tschechische Segensspruch «Mír s tebou!» («Friede sei mit dir!») leitet den Prozess einer Hinterfragung bisher unangefochtener katholischer Überzeugungen ein: Im Eifer des Gefechtes ersticht der katholische Pater Willibald seinen ehemaligen, inzwischen zum Hussitismus konvertierten Schüler, von dem er sich irtümlich angegriffen sieht – obwohl ihn dieser, den Friedensgruß auf den Lippen, nur brüderlich umarmen wollte. Willibalds blinde Voreingenommenheit gegenüber der fremden, stigmatisierten Sprache, die er bisher undifferenziert mit Tod und Zerstörung verband, lässt diesen zum Mörder des eigenen Schülers werden. Dieses (sprachliche) Erlebnis lässt den Pater an der Rechtmäßigkeit des päpstlichen Vorgehens gegen die Hussiten zweifeln und rasonieren, ob nicht der Weg der «anderen Seite» der richtige wäre [4, S. 33].

3. Fazit

Peter Klewitz' und Alexander Etzel-Ragusas Freilichtspiele erweisen die dramaturgische Wirksamkeit der Inszenierung der historischen Mehrsprachigkeit einer Interregion im Sinne der drei strukturellen Positionen des Festspiels «so waren wir», «das sind wir», «das wollen wir». Dabei wird das Identifikationspotential der regionalen Mundart (Nordbairisch) ebenso funktional zur Vermittlung positiver Handlungsimpulse eingesetzt wie «fremde Codes» (Mittelbairisch, Hochdeutsch), um nicht mehr zeitgemäßen geistigen Haltungen eine Absage zu erteilen. Die Verwendung der Sprache(n) der Nachbarn (Tschechisch, Deutsch als Fremdsprache) verleiht diesen erstmals eine Stimme, gibt ihnen die Gelegenheit, ihre Position zu vertreten, und hebt ihre über Generationen im kollektiven Gedächtnis Ostbayerns tradierte Dämonisierung auf. Im Prozess kollektiver Willensbildung dient diese inszenierte Vielsprachigkeit im Spannungsfeld Hochsprache – Dialekt – Fremdsprache dazu, eine Abkehr von früherer Schwarzweiß-Zeichnung und die Hinwendung zu einem zeitgemäßen, stärker differenzierenden Blick auf die Hussitenzeit in Ostbayern zu propagieren. Auf die Gegenwart bezogen schließt dies auch den Appell zum interlingualen und interkulturellen Dialog ein, hinweg über die Landes-, Sprach- und Kulturgrenze, die in unmittelbarer Nähe zu den Spielorten mitten durch die Interregion Ostbayern – Westböhmen verläuft.

REFERENCES

1. Bauer, Josef Martin: Der Drachenstich. Ein ritterliches Spiel. Furth im Wald: Schott 1953.
2. Bils-Baumann, Lynne: The Flipped Diphthongs of Upper Palatinate German. Stuttgart: Steiner 1994.
3. Blahak, Boris: Akzentuierungswandel im Bild von den «Böhmen» in historischen Festspielen Ostbayerns vor dem Hintergrund der Hussitenkriege. In: brücken. Germanistisches Jahrbuch Tschechien – Slowakei. Neue Folge 15 (2007), S. 303-341.
4. Etzel-Ragusa, Alexander: Der Drachenstich. Manuskript. Version vom 20.07.2006.
5. Hacker, Fritz: Die Husitengeißel. Neunburg vorm Wald: Flierl 1933.
6. Harnisch, Felicitas: Die Erforschung der nordbairischen Mundart von den Anfängen bis 1980. Wiesbaden: Steiner 1983.
7. Klewitz, Peter: Vom Hussenkrieg. Neunburg vorm Wald: Festspielverein Neunburg vorm Wald 1996.
8. Matt, Peter von: Die ästhetische Identität des Festspiels. In: Engler, Balz/Kreis, Georg (Hg.): Das Festspiel: Formen, Funktionen, Perspektiven. Willisau: Theaterkultur-Verlag 1988, S. 12-28.
9. Rowley, Anthony R.: Der Sturz der Diphthonge. Zwei Erklärungsmodelle für nordbairische Diphthonge aus sprachinterner und sprachexterner Sicht. In: Greule, Albrecht/Scheuerer, Franz Xaver/Zehetner, Ludwig (Hg.): Vom Sturz der Diphthonge. Beiträge zur 7. Arbeitstagung für bayerisch-österreichische Dialektologie in Regensburg, September 1998. Tübingen: Narr 2000, S. 13-35.

UDK 821.112.2+821.16

Astrid Winter

(Dresden, Deutschland)

«DAS KANAAN MEINER GEDANKEN». NATIONALLITERATUR, DEUTSCH-TSCHECHISCHE ZWEISPRACHIGKEIT UND JÜDISCHE IDENTITÄT IM 19. JH. AM BEISPIEL SIEGFRIED KAPPERS

1. Fragestellung

Vor dem Hintergrund der deutsch-tschechischen Zweisprachigkeit in den böhmischen Ländern war die Entscheidung der Literaten für die deutsche oder tschechische Sprache oft mit einer politisch motivierten, sprachnationalen Stellungnahme verbunden. Zugleich fungierte die Sprache aber auch als wichtigstes Instrument der interkulturellen Verständigung und Kulturvermittlung. Der Arzt, Schriftsteller, Ethnograph, Dichter und Journalist Siegfried Kapper (1821–1879) war mit seinen deutschen Übersetzungen und Nachdichtungen der Werke von K.H. Mácha, F.L. Čelakovský oder B. Jablonský einer der bedeutendsten Vermittler der jungen tschechischen Literatur im deutschen Sprachgebiet. Zugleich unternahm er 1846 mit seiner Gedichtsammlung *České listy* [Böhmische Blätter] den Versuch, seine jüdische Identität in die landespatriotischen Bestrebungen der Vormärzzeit zu integrieren und bekannte sich mit der Wahl der Literatursprache zur jungböhmischen nationalen Seite. Allerdings blieb dieser erste Versuch, eine tschechisch-jüdische Literaturtradition zu begründen, zum Scheitern verurteilt, weil ihm die harsche antisemitisch motivierte Literaturkritik gerade von tschechischer Seite jeglichen ästhetischen Wert absprach.

Obwohl Kapper in seiner Zeit ein hohes Ansehen als Übersetzer und Vermittler genoss, setzt sich die disparate Bewertung seines Werkes bis heute fort. Zwar findet er nun zumindest im Kontext jüdischer Studien Erwähnung, doch wird seinem umfangreichen Werk weder in der tschechischen noch in der deutschen Literaturgeschichte größere Aufmerksamkeit zuteil. Gerade in der Literaturgeschichtsschreibung scheint sich dabei unterschiedlich eine einseitig tschecho- oder germanozentrische Sicht fortzusetzen, die unausgesprochen von einer unterstellten Anpassung der Juden an eine der beiden Nationen bzw. vom Scheitern dieser Assimilation ausging, wobei der spätere jüdische Nationalismus die quasi naturegegebene Segregation dann dialektisch zu bekräftigen scheint.

Tatsächlich nahmen die böhmischen Juden häufig aber einen sprachlich ambivalenten Standpunkt ein und waren dadurch prädestiniert, als Kulturvermittler zwischen Deutschen und Tschechen zu wirken – eine Rolle, die ihnen schon im zeitgenössischen Urteil zugemessen wurde, wie eine anonyme Schrift von 1863 zur Geschichte der Juden in Böhmen ausdrücklich betonte [1, S. 56]. Den Schlüssel dazu bot die deutsch-tschechische Zweisprachigkeit, wobei die Idee des Bi- oder Multinationalismus und der transnationalen sprachlichen Hybridität der Juden im Rahmen der Habsburgermonarchie [28, S. 45–47] sogar noch bis in die tschechisch-deutsche Bewegung der Kafka-Zeit hineinwirkte [19, S. 80–82] und die Vorstellungen einer jüdisch-arabischen Gestaltung Palästinas beeinflusste [33]. Zu Beginn des 19. Jahrhunderts begriffen jüdische Dichter die böhmischen Länder als gemeinsamen territorialen Rahmen für verschiedene Ethnien und betonten gleichzeitig ihre jüdische Identität in ihren deutschen resp. tschechischen

Werken, ohne darin einen Widerspruch zu sehen [33, S. 210]. Neben Kapper wären etwa Leopold Kompert, Moritz Hartmann oder Ludwig August Frankl zu nennen, letzterer blieb auch nach 1848 weiterhin Vertreter des jüdischen Bohemismus. Bei der Herausbildung der sog. «tschechojüdischen» Bewegung, die sich später mit der Gründung des *Akademischen Vereins* direkt auf Kapper bezog [40, S. 55], spielten aber auch nichtjüdische tschechische Patrioten wie Václav Bolemlr Nebeský eine zentrale Rolle [21, S. 142; 29, S. 10–11].

Da Siegfried Kapper trotz seiner vielfältigen literarischen Publikations- und Vermittlungsaktivitäten bis heute kaum angemessen literaturwissenschaftlich gewürdigt wurde, sollen im Folgenden exemplarisch drei Facetten seines literarischen Vermittlungswerkes unter den transkulturellen Bedingungen [9, S. 268–269; 38, S. 49–50; 41, S. 108–109] der Mehrsprachigkeit im konfliktreichen 19. Jahrhundert betrachtet werden. Sprachliche Hybridität einerseits, Sprachwahl und Sprachwechsel andererseits bestimmten in der komplexen, dynamischen interkulturellen Konstellation nicht nur die Identitätsproblematik, sondern auch die Entwicklung poetischer Konzepte. Es wäre daher zu fragen, welche konkreten sprachbiographischen Entscheidungen eine jüdische Vermittlerinstanz im historischen Prozess der «Entmischung» transkultureller Erfahrung traf und welche Wertungen sie in ethnisch-nationaler, gesellschaftlicher, weltanschaulicher und ästhetischer Sicht beeinflussten.

2. Kapper als Vermittler zwischen Tschechen und Deutschen

Kapper, Sohn eines jüdischen Lehrers, erhielt seine frühkindliche Bildung sowohl im (vermutlich deutschsprachigen) Elternhaus als auch in einer tschechischen Volksschule in Prag Smichov und zugleich in einer privaten jüdischen Schule. Das Kleinseitener Gymnasium, das Philosophiestudium in Prag sowie das anschließende Medizinstudium in Wien waren dagegen deutschsprachig, so dass man wohl von einer größeren Bedeutung des Deutschen in der persönlichen Sprachbiographie ausgehen muss [5; 6; 7; 8].

Mit seinen Übersetzungen tschechischer Lieder, die ab 1838 in der Zeitschrift *Ost und West* erschienen, und der Herausgabe der *Slavischen Melodien*, einer Sammlung von slovakischen, böhmischen, mährischen und «illyrischen» Volksliedern, beginnt Kappers Vermittlung der slavischen Kultur im deutschen Sprachgebiet. Im Stile der *Ohlas-Dichtung* Čelakovskýs handelt es sich aber eher um freie Nachdichtungen als um direkte Übersetzungen. Im Gegensatz zur optimistischen und heiteren Stimmung der authentischen Lieder, wie sie etwa František Sušil 1834 in der Sammlung *Moravské národní písně* zusammengestellt hatte [34], herrschen in Kappers freien Nachschöpfungen oft Melancholie, Wehmut, Abschiedsschmerz und ein elegischer Ton vor, wobei er nur die Hauptmotive der Vorlagen aufnimmt und die Sprache metaphorisch anreichert. Einige Übertragungen wurden später vertont, wie etwa das Lied *Adé* [16, c. 89] von Johannes Brahms 1877, das die Stimmung des Abschieds als Schwanken zwischen Trauer und Hoffnung in der Modulation zwischen Moll und Dur aktualisiert, jede potentielle Volkstümlichkeit der mährischen Vorlage aber einbüßt [2, S. Nr. 4]. Brahms hat Kapper im Übrigen sehr geschätzt und empfahl ihn auch Antonín Dvořák als Übersetzer für dessen *Moravské dvojzpěvy* [Klänge aus Mähren][14, S. 131].

Die wohl größte Vermittlungsleistung Kappers besteht in der ersten kompletten Übersetzung von Karel Hynek Máchas Poem *Máj*, die 1844 in der Zeitschrift *Libussa*

erschien [39, S. 262–264]. Vorangegangen war schon die Übersetzung des programmatischen Gedichts *Budoucí vlast* von Mácha unter dem Titel *Das künftige Vaterland* in Rudolf Glasers Zeitschrift *Ost und West* [25, S. 61]. In der Dichtung *Máj* verarbeitete Mácha, der selbst einen Sprachwechsel vom Deutschen zum Tschechischen vollzogen hatte [39, S. 256–259], verschiedenste Anregungen zu einem Initialwerk der neuböhmischen romantischen Dichtung, dem jedoch von seinen tschechischen Lesern Fremdartigkeit sowie eine «untschechische» Haltung vorgeworfen wurde. Insbesondere die unbestimmte, wenig patriotische Konzeption des Motivs «vlast» [Vaterland] bei Mácha, das als geographische Heimat und Ort des Ausgestoßenseins, Sehnsuchtsort und Ziel einer vergeblichen Suche, metaphysische Landschaft des Schlafes und Todes gedeutet werden kann, musste in schärfsten Gegensatz zu den nationalistischen Diskursen der Zeit treten.

Demgegenüber wurde dieses tschechische Werk von deutschsprachigen Lesern überaus positiv bewertet. Insbesondere Periodika, deren Herausgeber sich trotz zunehmender national-politischer Spannungen um eine ausgewogene Darstellung tschechischer, deutscher und jüdischer Autoren bemühten und landespatriotische Ansichten vertraten, würdigten die sprachliche Kunstfertigkeit des Dichters und den Willen zur Schaffung einer neuen Literatursprache. Dabei war die Wahrnehmung der formalen lyrischen Innovation durch den deutschsprachigen Leser einerseits der bilingualen Situation, andererseits wohl auch der deutschen literarischen Prägung Máchas geschuldet.

Wie deutete nun Kapper das heute als bedeutendste Dichtung der tschechischen Romantik kanonisierte Werk, das gemeinhin als unübersetzbar gilt? Obwohl ihm die zeitgenössische deutsche Kritik eine kongeniale Übersetzungsleistung bescheinigte [26, S. 100], ging Kapper sehr frei mit dem Original um und deutete es – wie schon die slavischen Lieder – im Sinne der deutschen literarischen Romantik. So glättete er die polyrhythmische Gestaltung des Ausgangstextes zu einem regelmäßigen, fließenden Jambus, der im Gegensatz zur tschechischen Prosodie im Deutschen nicht merkmalshaft ist, erweiterte die Verse um mehrere Takte, denen sogar die semantisch markierten monosyllabischen männlichen Reime zum Opfer fielen (aus *máj – háj, čas – hlas, mech – vždech, žel – pěl* wird *Abendmai – treu, durchirren – girren, Moose – Rose, Blütenbaum – Liebestraum*), verzichtete auf Zäsuren und eine Semantisierung des Metrums in daktylischen Versen, die bei Mácha ikonisch ein Fallen signalisieren, indem er z.B. in der Kerker- und der Hinrichtungsszene den schlichten steigenden Jambus verwendete. (Mácha: « [...] nepohnutým kolem zvučí: / «Vůdce zhyнул! – vůdce zhyнул!» [27, S. 36]. Kapper: «Hallt lauter es im Chore toll und wild / Der Hauptmann ist gefallen – ist gefallen!» [26, S. 121].)

Zwar reicherte Kapper die Vorlage auf diese Weise mit größerem rhetorischem Pathos an, doch kam er der Lautinstrumentierung des Originals durch Alliterationen, Assonanzen und anagrammatische Codierung der Schlüsselllexeme *Liebe, Rose* und *Mai* stellenweise wiederum sehr nahe. Die anspielungsreiche Metaphorik des tschechischen Textes deutete er lexikalisch im hochromantischen Sinne, wenn er sowohl Mácha als auch dem slavischen Liedgut die Verwendung der Schlüsselbegriffe *Waldeinsamkeit, Waldesruh, Waldesnacht, Maienbaum, Rosenmund, Frühlingshauch, Fliederlauben* unterstellte [16, S. 76, 77, 81, 87, 98, 99; 26, S. 107].

Für Kapper selbst war Mácha ein «selbstständiger Genius» der jungen «böhmischen Nationalliteratur» [15, S. 313], wie er in seiner literaturwissenschaftlichen Studie von 1842 betonte. Zugleich warf er den tschechischen Kritikern vor, das Werk Máchas und seine Bedeutung für die Begründung einer eigenständigen tschechischen Literaturtradition nicht zu würdigen: «Sind Euch die Reliquien eines vaterländischen Geistes, wie Mácha – sind Euch die Reliquien Eures vielleicht größten Dichters so gering, daß Ihr sie vermodern, verwerfen, verkramen, unter altem, unbrauchbarem Makulaturpapier verträdeln lasset?» [15, S. 314] In der Übersetzungstätigkeit Kappers kann man einerseits die hellsichtige Voraussicht der späteren Neurezeption Máchas durch die Jungmann-Generation, andererseits die implizite Forderung nach einer «vaterländischen Gesinnung» auch für die deutsche Literatur des Vormärz sowie eine geradezu pädagogische Absicht, mit den Texten auch die Kultur des slavischen Umfelds vermitteln zu wollen, erkennen (vgl. z.B. die Anmerkungen und das «Verzeichniß» der Fremdwörter [16, S. 145–156]).

3. Kapper als Vermittler zwischen Juden und Tschechen

In der Sammlung *České listy*, die Kapper 1846 herausgab, verbinden sich jüdische Identitätssuche mit einem bohemistischen Landespatritismus [35, S. 39–43; 36, S. 40–43]. Mit romantischem Pathos und polemischer Rhetorik werden die einsame Suche des innerlich zerrissenen Wanderers nach einem Platz in der Gesellschaft und die Sehnsucht nach dem Vaterland zum Ausdruck gebracht. Dabei werden Böhmen metaphorisch zum gelobten Land und der Tempelberg Zion (als Synonym für die Diaspora-Situation des Juden unter Tschechen) zum Sehnsuchtsort, wie etwa in dem Gedicht *Návrat k vlasti* [Rückkehr ins Vaterland] von 1844:

«I vzchopil jsem se / rozdrťe pouta / ouzčích spolků, / setřesa jarmo / poměrů těsných / i dal se na cestu / k tobě, má vlasti / Sione mého přání, Kánaan mých myšlének / zaslíbená země / nedějí mých» [20, S. 14–15]

[Auch ich habe mich aufgerafft, / die Fesseln / der bedrängenden Verbände zerrissen, / das Joch / der engen Verhältnisse abgeworfen / auch ich habe mich auf den Weg gemacht / zu dir, mein Vaterland / du Zion meines Wünschens, Kanaan meiner Gedanken / gelobtes Land / meiner Hoffnungen.]

Allerdings macht sich das lyrische Ich hier weder zu einem konkreten Ort wie Palästina auf, noch handelt es sich um eine verdeckte politische Aussage im Sinne des späteren Zionismus, die den Wunsch nach einem jüdischen Nationalstaat zum Ausdruck bringen würde. Auch wenn sich das Ich selbst offenbar einem Volk (*národ*) zuordnet, das umherirrt (*bloudí*), und insofern die implizite These der «dritten Nation» [23, S. 63] vertritt, ist sein gelobtes Land die böhmische Heimat, das Land der Moldau, zu dem es seine Zugehörigkeit einklagt, für das es sogar sein Blut zu vergießen bereit ist. In diesem slavischen Sinne ist auch die Sehnsucht nach Osten zu verstehen. Im Widmungsgedicht an seinen Freund und nichtjüdischen Mitsstreiter V.B. Nebeský heißt es:

«I mou je vlastí vlast Vltavská drahá! / Jak tvůj i můj i vezdy slaví zpěv; / má kletba tkne ja tvá se vlasti vraha, / radostně pro ni vyliju svou krev» [20, S. 40–41] [es ist auch mein Vaterland, das teure Moldauland. / Wie dein und mein Gesang es immer preisen, / trifft mein Fluch wie auch deiner den Mörder des Vaterlandes, / mit Freude vergieße ich mein Blut dafür], und weiter folgt das pathetische Bekenntnis «kde národ

můj nebude v kletbě bloudit / a Češi s Čechy ruce si spojí» [20, S. 42] [dort, wo mein Volk nicht verflucht ist herumzuirren, / und wo sich die Tschechen die Hände reichen].

Es ist die Sehnsucht, in einem Vaterland aufgenommen zu werden, in dem Juden auch Tschechen sein können. «Jen Nečechem mne nejmenujte, / syn jako vy jsem České země! / Jak srdce vaše pro vlast tluče, / tak moje vroucně plane ve mně!», *Ve spolku Čechů* [In tschechischen Verbänden] [20, S. 55] [Nur einen Nichttschechen nennt mich nicht, / ich bin wie ihr ein Sohn des Böhmerlandes. / Wie euer Herz für das Vaterland schlägt, / so lodert es inbrünstig auch in mir!].

Zahlreiche Hebraismen und Realien mit erläuternden Sachkommentaren verweisen auf die jüdische Kultur, z. B. beim Pessach-Fest (*Noc pásášská*) [20, S. 33–39]. Hinter der Konkrettheit des geschilderten Rituals steht jedoch eine doppelte Vermittlungsabsicht: einerseits mag ein gewisses Sendungsbewusstsein gegenüber den tschechischen Rezipienten eine Rolle gespielt haben, andererseits bewahrt die Beschreibung das Brauchtum vor dem Vergessen und vermittelt den säkularisierten Westjuden die eigene Tradition, wobei aus der melancholischen und retrospektiven Erzählhaltung des lyrischen Ich schon ein Bedauern über den Verlust und die Vergeblichkeit sowohl der Suche nach dem Ursprung als auch nach der Integration in die tschechische Kultur spricht. Demgegenüber kann das Gedicht *K východu* [Nach Osten] [20, S. 17–18] schon fast als Sehnsucht nach Jerusalem im zionistischen Sinne interpretiert werden [34, S. 340].

Spürbar ist auf sprachlicher Ebene sowohl der Einfluss Máchas als auch der Václav Nebeský, zu dessen patriotischen Dichterkreis Kapper gehörte [5, S. 412, 420; 11; 32, S. 166]. Das Widmungsgedicht an Nebeský ist eigentlich eine verschriftlichte Replik an den tschechischen Freund nichtjüdischer Herkunft, der den tschechisch-jüdischen Patriotismus in der Literatur zu einer Zeit gefördert hat, in der die Segregation der Prager Juden im Ghetto – allgemeine Bürgerrechte wurden ihnen erst 1848 – noch nicht beseitigt war.

Nebeský hatte zuvor 1844 in seinem bedeutenden, aber von den Zeitgenossen als fremdartig bewerteten Poem *Protichůdci* [Antipoden] das in der Romantik verbreitete jüdische Ahasver-Motiv – wohl vermittelt durch die Rezeption von Nikolaus Lenaus Gedicht *Ahasver, der ewige Jude* [24, S. 24–25; 28, S. 318–319; 32, S. 165–166, 170] – verwendet, und möglicherweise ist das in Wien während des Medizinstudiums entstandene Werk auch seiner eigenen Sehnsucht nach dem böhmischen Vaterland geschuldet. Wahrscheinlich war es Nebeský, der Kapper zur Verwendung des Autorennamens Sígfríd Kapper in tschechischer Orthographie veranlasste, da er sich selbst den patriotischen Beinamen Bolemír zulegte [32, S. 162].

In der Zeit der Widergeburt, in der das Tschechische erst beweisen musste, dass es literaturfähig ist, und erbitterte Polemiken über die richtigen Mittel geführt wurden, findet der zweisprachige Kapper einen Stil, der den Vaterlands-Diskurs gewissermaßen im Gedicht fortsetzt, der aber keineswegs tendenziös oder schematisch genannt werden kann: Verbreitete Stilfiguren sind das Hendiadyoin und lexikalisch variantenreiche Enumerationen; markante Enjambements und stakkatohafte Kurzverse beleben den Rhythmus. Ungewöhnlich erscheint die Rhetorisierung der Verse durch wörtliche Rede, Ausrufe- und Fragesätze, syntaktisch kompliziert wirken im Gegensatz zur häufig sehr konkreten Lexik die schriftsprachlichen Hyperbata, die schon Mácha

entfaltete. Sie begründen die Künstlichkeit dieser Lyrik. Mit variable Verlängen, Lautfiguren wie Alliterationen oder Polyptota und vielgestaltigen Reimstrukturen, die sich nicht auf strophische Schemata festlegen lassen, sowie rhythmisierten jambischen Versen wirkt Kapper der monotonen trochäischen Lyrik der Wiedergeburtzeit entgegen. Diese Dichtung ist nicht dilettantisch, sie sucht wie die gesamte tschechische Dichtung der Zeit nach neuen Ausdrucksformen und ist in der Rhetorizität einerseits ein Appell an die jüdischen Schriftsteller, sich selbstbewusst zum Tschechischen zu bekennen, andererseits eine Aufforderung an die tschechischen Leser, die jüdischen Patrioten in den literarischen Prozess einzubeziehen.

4. Sprachliche Ambivalenz im sprachnationalen Kontext

Die öffentliche Reaktion der tschechischen Literaturkritik auf die Sammlung *České listy*, insbesondere durch Karel Havlíček Borovský, zeigt aber, dass Kapper sein Ziel verfehlte. Die Kritik war vernichtend und richtete sich einerseits – antisemitisch motiviert – gegen den jüdischen Patriotismus [3, S. 85–89; 6; 13; 4; 31, S. 85–89; 10], andererseits gegen die Tatsache, dass Kapper auch deutsche Belletristik verfasst hatte und die deutsche Sprache weiterhin nutzte. Paradoxiertweise wurde ihm nun seine Zweisprachigkeit zum Verhängnis, obwohl er damit gerade zur Vermittlung der tschechischen Kultur in Volksliedern und literarischen Übersetzungen erheblich beigetragen hatte.

Aus der sprachnationalen Argumentation Havlíčeks geht hervor, dass eine vaterländische Gesinnung in einer mehrsprachigen Situation eine klare und ausschließliche Entscheidung für das Tschechische forderte. So dürfe es einem aufrichtigen Tschechen nicht einfallen, auf Deutsch zu dichten, denn: «Nelze zároveň míti dvě vlasti, dva své národy a dvěma pánům slaužiti [...] Pročež musí, kdo chce být Čechem, přestat být Židem» [12, S. 356] [Man kann nicht zugleich zwei Vaterländern, zwei Nationen und zwei Herren dienen (...) Daher muss, wer ein Tscheche sein will, aufhören, Jude zu sein]. Aus diesem Vorwurf erwächst ein großer Widerspruch zur allgemeinen Praxis tschechischer Patrioten, die wie Palacký oder Šafařík natürlich auf Deutsch publizierten, um einen größeren Leserkreis zu erreichen.

Havlíček argumentiert weiterhin, dass die in Böhmen lebenden Juden nicht tschechischer, sondern semitischer Herkunft seien, deren eigentliche Sprache das Hebräische sei. Wenn diese Sprache unter den gegebenen Umständen der Heimatlosigkeit nicht mehr verwendet werden könne, solle man die Juden der deutschen Nation zuordnen, weil das Deutsche im Jiddischen die zweite Muttersprache der Juden sei, was man bei böhmischen, polnischen und ungarischen Juden beobachten könne [12, S. 356].

Ein landespatriotischer Bohemismus, zu dem sich Deutsche, Tschechen und Juden bekannten, ist damit für Havlíček nicht existent. Stattdessen redet er einer massiv ethnischen Deutung der sprachnationalen Zugehörigkeit das Wort, die schon rassische Argumentationen des späteren 19. Jahrhunderts vorwegzunehmen scheint. Den offen antisemitischen Aussagen Richard Wagners stehen sie an Deutlichkeit kaum nach. Wagner behauptete nur wenig später, dass Juden die Sprache des nichtjüdischen Umfelds ästhetisch nicht authentisch anwenden könnten, weil sie sie nicht wirklich verstünden, sondern nur imitierten:

«Als durchaus fremdartig und unangenehm fällt unserem Ohre zunächst ein zischender, schrillender, summsender und murksender Lautausdruck der jüdischen Sprechweise auf: eine unserer nationalen Sprache gänzlich uneigenthümliche Verwendung und willkürliche Verdrehung der Worte und der Phrasenkonstruktion giebt diesem Lautausdrucke vollends noch den Charakter eines unerträglich verwirrten Geplappers, bei dessen Anhörung unsere Aufmerksamkeit unwillkürlich mehr bei diesem widerlichen Wie, als bei dem darin enthaltenen Was der jüdischen Rede verweilt» [37, S. 103]. Eine ähnliche Argumentation lag auch der Einschätzung Jan Nerudas zugrunde.

Die Ablehnung hatte für Kapper gravierende Folgen: auf der einen Seite führte die Autorität Havlíček's und die Ereignisse der weiteren deutsch-tschechischen Geschichte dazu, dass die *České listy* in der tschechischen Literaturgeschichtsschreibung entweder nicht zur Kenntnis genommen oder als unvollkommener Versuch marginalisiert wurden – auch sein deutschsprachiges Werk ist bis heute vom Kanon der tschechischen Literaturgeschichte ausgeschlossen; auf der anderen Seite führte die Ablehnung als tschechischer Dichter und die Enttäuschung über progromartige Ausschreitungen im Prag der Revolutionszeit dazu, dass sich Kapper tatsächlich für eine Sprache entschied, und zwar entgegen seiner ursprünglichen Absicht für das Deutsche [1, S. 57]. Damit trat auch die jüdische Thematik in seinen Werken zurück. Böhmen und der Landespatritismus kamen nur noch im konkreten geographischen Sinne in publizistischer Reiseliteratur zum Tragen, z.B. in dem illustrierten Bericht *Das Böhmerland* (1863) oder in Beschreibungen der tschechischen Bäder [17; 19]

Das explizite Bekenntnis zum Tschechentum wird ersetzt durch ethnographische Werke mit einem gesamt-slavischen Bezug. So sammelt er auf seinen ausgedehnten Reisen durch Südeuropa südslavische Mythen und Märchen sowie Volkslieder, die er in deutscher und im Falle der serbischen Lieder auch in späterer tschechischer Übersetzung herausgibt oder in deutschsprachiger Belletristik verarbeitet (*Südslawische Wanderungen*, 1851; *Die serbische Bewegung in Süd-Ungarn*, 1851; *Lazar, der Serbenzar*, 1851; *Gesänge der Serben*, 1852; *Serbische Nationalpoesie*, 1871; *Pohádky přímořské*, 1873; *Gusle, Serbische Gedichte*, 1874). Seine Vermittlungsabsicht hat nun keinen tschechischen, sondern einen quasi panslavischen Hintergrund, der ebenfalls für die tschechische Wiedergeburtzeit bis zum Ende des Jahrhunderts in unterschiedlicher Ausprägung kennzeichnend blieb. Es spricht aber für seine unerschütterliche Wertschätzung der tschechischen Kultur, dass er noch zwei wichtige Zeugnisse des Bemühens um kulturelle Emanzipation ins Deutsche übersetzte. So bleiben seine Übertragungen der gefälschten Königinhofer und Grünberger Handschriften, deren Authentizität Kapper im Vorwort verteidigt, für lange Zeit normbildend [18, S. XI–XVI].

5. Fazit

Wie am Beispiel Kappers gezeigt wurde, ist Mehrsprachigkeit kein überzeitlich gültiger Wert an sich. Es ließe sich sogar behaupten, dass Mehrsprachigkeit in Zeiten nationalistischer Einseitigkeit mehr Hindernisse als Chancen birgt.

Umso erstaunlicher erscheint es dann aber, dass unter dem Zwang zur Entscheidung in den individuellen Sprachbiographien dennoch das mit der Sprache verbundene tiefe Verständnis für beide Kulturen erhalten bleibt und sich besonders bei einem bilingualen jüdischen Dichter wie Kapper ein starkes Vermittlungsbedürfnis auch unter

politischem oder publizistischem Druck erhält. Darüber hinaus wird in der bilingualen Sprachsituation evident, dass eine an nationalsprachlichen Kriterien ausgerichtete Literaturgeschichtsschreibung der Vielfalt interkultureller Vermittlungsprozesse nicht gerecht wird und daher durch eine Literaturgeschichte der Regionen ergänzt werden sollte.

REFERENCES

1. Anonym (1863): Die Juden in Böhmen und ihre Stellung in der Gegenwart. Prag: Silber u. Schenk.
2. Brahms, Johannes (1882): Sechs Lieder für eine Stimme mit Begleitung des Pianoforte. Op. 85. Berlin: Simrock.
3. Čapková, Kateřina (2012): «Protižidovské diskurzy v českém národním hnutí. Havlíček, Neruda a Kapper». In: Frankl, Michal/Toman, Jindřich (Hgg.), Jan Neruda a Židé. Texty a kontexty. Praha: Akropolis, 85–105.
4. Demetz, Peter (1996): «Tschechen und Juden. Der Fall Siegfried Kapper». In: Godé, Maurice (Hg.), Allemands, Juifs et Tchèques à Prague. Deutsche, Juden und Tschechen in Prag 1890- 1924. Montpellier: Université Paul Valerie, 19–27.
5. Donath, Oskar (1909): «Siegfried Kappers Leben und Wirken». In: Archiv für Slavische Philologie 30, 400–447, 555–585.
6. Donath, Oskar (1923): Židé a židovství v české literatuře 19. století. Díl. I: Od K.H. Máchy do Jar. Vrchlického. Brno: A. Píša.
7. Donath, Oskar (1926): Siegfried Kapper osmačtyřicátníkem. Praha: Nákladem vlastním.
8. Donath, Oskar (1934): «Siegfried Kapper». In: Jahrbücher der Gesellschaft für Geschichte der Juden in der Čechoslovakischen Republik 1929 bis 1936. Prag: Textor Verlag.
9. Földes, Csaba (2005): Kontaktdeutsch. Zur Theorie eines Varietätentyps unter transkulturellen Bedingungen von Mehrsprachigkeit. Tübingen: Narr.
10. Frankl, Michal/Toman, Jindřich (Hg.) (2012): Jan Neruda a Židé. Texty a kontexty. Praha: Akropolis.
11. Hanuš, Josef (1896): Život a spisy Václava Bolemíra Nebeského. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění.
12. Havlíček, Karel (1846): «České listy od Sigfrída Kappera». In: Česká včela, 11.6.1846, 355–356.
13. Holý, Jiří (Hg.) (2016): Cizí i blízcí. Židé, literatura, kultura v českých zemích ve 20. století. Praha: Akropolis.
14. Kachlík, Jan (2009): Hledání autenticity. Dvořákovy Moravské dvojzpěvy a historie jejich vydávání. Praha: Etnologický Ústav AV ČR.
15. Kapper, Siegfried (1842): «Karel Hynek Macha [sic] und die neuböhmische Literatur». In: Sonntagsblätter, 18, 313–314.
16. Kapper, Siegfried (1844): Slavische Melodien. Leipzig: Einhorn.
17. Kapper, Siegfried (1857): Die böhmischen Bäder. Leipzig: Brockhaus.
18. Kapper, Siegfried (1859): Die Handschriften von Grünberg und Königinhof. Altböhmische Poesien aus dem IX. bis XIII. Jahrhundert. Prag: Bellmann.
19. Kapper, Siegfried (1865): Das Böhmerland. Prag: Kober.

20. Kapper, Sígfríd (1846): *Česke listy*. Praha: Calve.
21. Kestenberġ-Gladstein, Ruth/Kuhrau-Neumärker, Dorothea; (Hgg.) (2002): Heraus aus der «Gasse». 1830 - 1890. Neuere Geschichte der Juden in den böhmischen Ländern. Bd. 2. Münster: Lit.
22. Kilcher, Andreas B. (2007): «Sprachendiskurse im jüdischen Prag um 1900». In: Nekula, Marek/Fleischmann, Ingrid/Greule, Albrecht (Hgg.), Franz Kafka im sprachnationalen Kontext seiner Zeit. Köln/Weimar: Böhlau Verlag, 61–86.
23. Křen, Jan (1996): Die Konfliktgemeinschaft Tschechen und Deutsche 1780 - 1918. München: Oldenbourg.
24. Lenau, Nikolaus (1902): Nikolaus Lenaus Sämtliche Werke. Stuttgart/Leipzig: Deutsche Verlags-Anstalt.
25. Mácha, Karel Hynek (1841): «Das künftige Vaterland». In: Ost & West, H. 16, 61.
26. Mácha, Karel Hynek (1844): «Karel Hynek Mácha's Mai». In: Libussa, Jg. 3, 97-124.
27. Mácha, Karel Hynek (2002): *Básně*. Praha: Nakl. Lidové noviny.
28. Mádl, Antal (2005): Nikolaus Lenau und sein kulturelles und sozialpolitisches Umfeld. München: IKGS-Verlag.
29. Maidl, Václav (2005): «Landespatriotismus, Nationalitätenwechsler und sprachlich-nationale Divergenz». In: Nekula, Marek/Koschmal, Walter (Hgg.), Prozesse kultureller Integration und Desintegration. Deutsche, Tschechen, Böhmen im 19. Jahrhundert. München: Oldenbourg, 30–50.
30. Maidl, Václav (2006): «Die Anfänge der jüdischen Emanzipation in Böhmen in den 1840er Jahren». In: Nekula, Marek/Koschmal, Walter (Hgg.), Juden zwischen Deutschen und Tschechen. Sprachliche und kulturelle Identitäten in Böhmen 1800-1945. München: Oldenbourg, 1–18.
31. Mikulášek, Alexej (2000): Antisemitismus v české literatuře 19. a 20. století. Teoretická a historická studie. Praha: Votobia.
32. Nebeský, Václav Bolemír (2005): *Básně*. Praha: Nakl. Lidové noviny.
33. Shumsky, Dimitry (2013): Zweisprachigkeit und binationale Idee. Der Prager Zionismus 1900-1930. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
34. Sušil, František (Hg.) (1951): *Moravské národní písně*. S nápěvy do textu vřaděnými. 4. vyd. Praha: Vyšehrad.
35. Toman, Jindřich (2015): «Böhmische Juden als böhmische Juden. Literarische Zeugnisse der 30er- und 40er-Jahre des 19. Jahrhunderts». In: Brücken. Germanistisches Jahrbuch Tschechien – Slowakei 2015, Prag: Nakl. Lid. nov., 37-52.
36. Urválková, Zuzana (2001): «České listy Siegfrieda Kappera». In: Sborník prací Filozofické Fakulty Brněnské Univerzity, Jg. 4, 51–54.
37. Wagner, Richard (1850): «Das Judentum in der Musik». In: Neue Zeitschrift für Musik, H. 19–20, 101–107, 109–112.
38. Welsch, Wolfgang (2009): «Was ist eigentlich Transkulturalität?». In: Darowska, Lucyna/Machold, Claudia (Hgg.), Hochschule als transkultureller Raum? Bielefeld: transcript-Verl., 39–66.
39. Winter, Astrid (2014): «Der deutsche Mácha. Entwicklungslinien der deutsch-tschechischen Rezeptionsgeschichte Máchas untersucht am Beispiel der Dichtung

Máj». In: Brücken. Germanistisches Jahrbuch Tschechien – Slowakei 2014. Prag: Nakl. Lidové noviny, 254–275.

40. Wlaschek, Rudolf M. (21997): Juden in Böhmen. Beiträge zur Geschichte des europäischen Judentums im 19. und 20. Jahrhundert. München: Oldenbourg.

41. Yousefi, Hamid Reza/Braun, Ina (2011): Interkulturalität. Eine interdisziplinäre Einführung. Darmstadt: Wiss. Buchgesellschaft

УДК 811.111+811.161.2`42[:008

Ніна Христич

(м. Переяслав-Хмельницький, Україна)

ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК ІНШОМОВНОГО СПІЛКУВАННЯ В КОНТЕКСТІ ДВОХ КУЛЬТУР

Постановка проблеми. Мова пронизана культурно-історичним змістом і водночас є продуктом культури. У мові знаходять своє відображення цінності, ідеали та установки людей, концепти, що склалися впродовж віків. Мова і культура перетинаються на шляху відображення ментальності нації. Вони мають національно-культурну функцію, завдяки якій відбувається формування національної самосвідомості з характерною ментальністю.

Основною метою вивчення іноземних мов як у середній, так і у вищій школі є розвиток здібностей учнів / студентів використовувати іноземну мову як інструмент у діалозі культур і цивілізацій сучасного світу. Ця мета передбачає взаємопов'язаний комунікативний і соціокультурний розвиток учнів / студентів засобами іноземної мови для підготовки їх до міжкультурного спілкування в різноманітних сферах життєдіяльності. Лінгвокультурологічний підхід – це самостійний аспект викладання іноземних мов, подібно до фонетичного, лексичного, граматичного чи стилістичного. Суть лінгвокультурологічного підходу полягає у забезпеченні інтернаціоналізації навчання та вирішення загальноосвітніх та гуманістичних задач, що реалізуються у підвищенні рівня загальної культури студента. Методика викладання при такому підході має філологічну природу – ознайомлення здійснюється за допомогою іноземної мови та в процесі її вивчення.

Аналіз останніх джерел досліджень і публікацій. В Україні лінгвокультурологія заявила про себе на початку 1990-х років. Ця галузь лінгвістики репрезентована науковими працями таких учених: Т.М. Антонченко, Н.Г. Єсипенко, І.В. Змійова, І.Р. Корольов, М.Б. Нацюк, О.І. Потапенко, А.М. Приходько, О.І. Сурмач, І.С. Шевченко та ін.

На часі – новий щабель розвитку цього напрямку, на якому когнітивні розвідки логічно поширюються на області діахронічного та міжкультурного аналізу. В останні десятиліття проблема відображення у свідомості людини цілісної картини світу, зафіксованої у мові, стала однією з найважливіших лінгвістичних проблем.

Мета статті – провести лінгвокультурологічну розвідку широко вживаних англо-українських еквівалентів, що сприяють веденню мовного діалогу у площині двох культур.

Виклад основного матеріалу дослідження. Формування умінь і навичок іншомовного спілкування передбачає досягнення ними такого рівня комунікативної компетенції, який був би достатнім для здійснення спілкування у певних комунікативних сферах. Це означає розвиток в учнів / студентів комунікативної компетенції, яка складається з трьох основних видів компетенцій: мовленнєвої, мовної та соціокультурної. Мовленнєва компетенція ґрунтується на чотирьох видах компетенцій в аудіюванні, говорінні, читанні та письмі. Мовна компетенція охоплює лексичну, граматичну, фонологічну компетенції. Соціокультурна компетенція складається з таких видів компетенцій, як країнознавча та лінгвокраїнознавча. Країнознавчі знання – це знання історії, географії, економіки, державного устрою та культури країни. Лінгвокраїнознавчі знання – знання особливостей мовленнєвої та немовленнєвої поведінки носіїв мови в певних ситуаціях спілкування. Прогалини в знаннях про чужу країну та її культуру завжди відображаються у мові. Отже, вивчення іноземної мови – це питання не лише лінгвістичне, а й соціокультурне, і тому соціокультурний компонент є важливим при здійсненні перекладознавчих, лінгвокультурних, концептуальних, когнітивних та інших трансформацій.

Відношення «мови і культура» – це вічна тема, яка протягом багатьох століть розводиться по різні сторони вчених і мислителів. Одні з них, починаючи з Платона, стверджували, що мова створює культуру, оскільки ідеї є як «прожилки в брилі мармуру» (Лейбніц), інші (Локк, Гумбольдт і їх послідовники, а також марксиста) вважали, що мова – пасивне дитя культури. Однак і прихильники першого погляду, і їх опоненти завжди сходилися на тому, що мова і культура не існують одне без одного, що вони нероздільні.

Гарячі дискусії в колі вчених з цієї проблематики з особливою гостротою розпочалися ще на початку ХХ століття. Живий інтерес викликала гіпотеза Сепіра-Уорфа про первинність мови чи культури. Нині гіпотеза стала ще популярнішою. Багато мовознавців шукають і накопичують факти для її підтвердження. Проблема зв'язку мови і культури і мовних картин світу присвячується багато симпозіумів, конференцій, наукових збірників. Ведуться пошуки об'єктивних методів, які б довели правильність чи хибність гіпотези. У будь-якому разі заслуга вчених – у постановці цієї проблеми. Позитивним у теорії Сепіра-Уорфа є врахування «фактора людини» й акцентування на змістовому аспекті мови.

Безумовно, сама уорфівська ідея про взаємозв'язок мови й культури є важливою й заслуговує на увагу. Б. Уорф категорично стверджує про первинність мови і заперечує вселюдські закони мислення. Мислення, за Б. Уорфом, залежить від мови, навіть від її граматики: «Факти мови є для мовців частиною їхнього досвіду, і тому ці факти не піддаються критичному осмисленню й перевірці» [1, с. 112]. У наш час гіпотезу Сепіра-Уорфа часто визначають як припущення про те, що мислення й культура народу цілком зумовлені мовою. Однак ні Сепір, ні Уорф такого визначення не давали. У статті

«Відношення норм поведінки й мислення до мови» Б. Уорф навіть стверджував, що «між культурними нормами і мовними моделями є зв'язок, але немає кореляцій або прямих відповідників» (за підр. М.П. Кочергана [1, с. 112]).

Український мовознавець М.П. Кочерган робить висновок із уорфівської теорії про те, що «... таким чином, якщо хтось, дотримуючись натуральної логіки, розмірковує про розум, логіку й закони правильного мислення, він звичайно схильний просто йти за суто граматичними фактами, які в його власній мові або родині мов становлять частину його повсякденного досвіду, але в жодному разі не є обов'язковими для всіх мов і в жодному сенсі не є спільною основою мислення» [1, с. 121].

За відомою гіпотезою Сепіра-Уорфа, ми робимо висновок про те, що існують відмінності у національних мовних картинах світу, які виявляються у тому, що один і той же об'єктивний світ може бути представлений різними граматичними й лексичними категоріями. З іншого боку, сама мова створює картину світу, використовуючи певні лексичні категорії відповідно до світогляду, мислення, поведінки етносу.

Проблеми співвідношення мови і культури набувають особливої актуальності в період глобалізації суспільства, поширення впливу у світі англійської мови, що в цілому призводить до певних змін у менталітеті етносів, світосприйнятті і вербалізації життєвого досвіду. Сучасний етап вивчення мовної особистості та засобів вербального відображення світу набуває особливого значення. У зв'язку із цим виникла маргінальна галузь мовознавства – лінгвокультурологія.

Не зважаючи на те, що лінгвокультурологія – наука молода, на сьогоднішній день вона має значні здобутки і сягнула високого рівня в теоретичному осягненні багатьох принципових проблем, виробила власний інструментарій та накопичила великий обсяг практичних доробок про концепти та лінгвокультурні категорії.

Мовознавці стверджують, що повну лексичну відповідність у різних мовах мають лише власні імена, географічні назви, наукові і технічні терміни, дні тижня, місяці і цифри. Але не піддається навіть така відповідність сумнівам. Фразу *Nobody is at home* українець перекладе буквально (*literal translation*) – *Нікого немає вдома*, але застосувавши підрядковий переклад (*interlinear translation*) *Вдома – ні душі*, замінивши слово *body* на слово *душа*.

Взагалі, зрозуміти душу іншого народу повністю неможливо. Дуже часто англійським відповідником цього поняття є лексема *heart*, напр.: *брати за душу* – *to touch someone to the heart*, *то туга у когось heartstrings*; *у глибині душі* – *in my heart / at heart / at bottom (I feel that...)*; *душа напорхує* – *to wear one's heart on one's sleeve*.

Інші вирази зі словом *душа* перекладаються англійською з лексичними замінами *soul* і *heart*, як наприклад: *жити душа в душу* – *to live in harmony, to get along beautifully*; *душа не на місці* – *to feel anxious, worried, troubled*; *це мені не до душі* – *I really don't like / dislike that / don't feel like doing that*; *він кривить душою* – *he's playing false with someone; twisting / bending the truth / lying to himself*.

Цікавим є переклад родинних відношень. Так, українські поняття «тесть» і «свекор» / «теща» і «свекруха» передаються відповідно – *father-in-law, mother-in-law*. Тут усе набагато простіше. Англomовному мовцю не слід довго

розмірковувати, хто є хто: хто чий батько чи мати. За формулою *X-in-law* утворюються інші поняття «brother-in-law», «sister-in-law», «son-in-law», «daughter-in-law».

Сьогодні багато іноземних слів увійшло в українську мову, серед них «імідж», «піар», «афера», «амбіція» та багато ін. Але не всякий інтернаціоналізм, і не всякі запозичення зберегли тут своє споконвічне значення. Взяти хоча б російське запозичення «кілер», тобто найманий вбивця. Воно не відповідає словниковому значенню англійського *killer*. Англійською *killer* значить «бути вбивцею», тоді як українською – «найманий вбивця»; в англійській мові для найманого вбивці є інше слово *a hit man*. Англ. *affair* від фр. *affaire* у буквальному перекладі означає «афера» (ризикова справа з метою наживи, шахрайський вчинок, шахрайство), хоча англійський словник тлумачить це поняття, частіше вживане у множині – *affairs* як «public or political events and activities, e.g. world affairs, foreign affairs, political affairs» [7].

При перекладі фрази *Vin дуже амбітна людина* – *He is very ambitious person* чітко дотримано послівний переклад (word-for-word translation), хоча тут можна спостерігати соціокультурну невідповідність, адже «амбіція» в українській лінгвоспільноті тлумачиться як «самолюбство, гордість, честолюбство», тоді як англ. *ambition* розуміється як *strong desire to achieve something, e.g.: My ambition to be a pilot*. Отже, первинне значення лексичної одиниці *амбіція* – «сильне бажання», «стремління», «прагнення».

Коли мова йде про справжні інтернаціоналізми, то тут відбувається повне співпадання мовних картин світу і проблем з лінгвокультурним співставленням не виникає, як наприклад, *aspect* – аспект, *plan* – план, *algorithm* – алгоритм, *argument* – аргумент, *author* – автор, *catalog* – каталог, *category* – категорія, *computer* – комп'ютер, *contact* – контакт, *fact* – факт, *focus* – фокус, *form* – форм, *model* – модель, *object* – об'єкт, *paradigm* – парадигма, *percent* – процент, *tradition* – традиція, *problem* – проблема, *process* – процес, *paradox* – парадокс, *program* – програма, *realism* – реалізм, *role* – роль, *system* – система, *variant* – варіант і т.п.

Складніше сприйняття викликають часткові псевдо-інтернаціоналізми, які мають подвійне значення. До таких ми відносимо наступні: *address* – адреса і звертання, звернення, *construction* – конструкція і побудова, *regular* – регулярний і закономірний, *speaker* – спікер і промовець, *final* – фінал і заключний, *stress* – стрес і наголос, *selection* – селекція і вибір, *correction* – корекція і виправлення, *progression* – професія і просування, *obstruction* – обструкція і перешкода, *limit* – ліміт і межа, *presentation* – презентація і виклад, *test* – тест і перевірка, *control* – контроль і керування, *universal* – універсальний і загальний, *orientation* – орієнтація і спрямованість, *concert* – концерт і увага; стурбованість.

Повні псевдо-інтернаціоналізми викликають низку асоціацій: *clay* – глина, а не клей; *complexion* – колір обличчя, а не комплекція; *composition* – склад, а не композиція; *compositor* – набирач, а не композитор; *corpse* – трун, а не корпус, *data* – дані, відомості, а не дата; *decade* – десятиріччя, а не декада; *decoration* – відзнака, прикраса, а не декорація; *magazine* – журнал, а не магазин; *receipt* – квитанція, чек (з магазину); *order* – одержання, а не рецепт, *replica* – точна копія, а не репліка; *resin* – смола, а не резина; *scholar* – вчений, а не школяр; *tank* – бак, а не

танк; *technique* – прийом, а не техніка; *troops* – загопи, а не трупи; *velvet* – оксамит, а не вельвет.

Знавець англійської мови мусить знати, що при простому, на перший погляд, перекладі українською мовою кольорів світлофору *red, yellow, green* (червоний, жовтий, зелений), соціокультурну розбіжність ми знаходимо у слові *жовтий*. Правильний переклад має бути наступний: *red, amber, green*. Жовтий колір *yellow* замінено на *amber* («бурштиновий»).

У фразі *two-bedroom apartment* – «квартира з двома спальнями» *two* – повний еквівалент українською мовою *два*, але поняття, висловлені цими фразами, різні: у такій американській квартирі може бути три, чотири або більше кімнат, включаючи кухню і, навіть, вітальню. Соціокультурну невідповідність ми помічаємо і в підрахунку поверхів: *a three-floor building* – *чотирьохповерховий будинок*.

Як слушно зауважує А. Вержицька, переважна більшість людей поняття не має про те, наскільки їх сприйняття світу визначається рідною мовою. Це неусвідомлений процес [8].

Соціокультурна прогалина часто виявляється в пошуку англійської фрази, еквівалентної *Смачного!* при частуванні. Так, наприклад, подаючи страву в американському ресторані усміхнений офіціант промовляє *Enjoy*, як коротку форму фрази *I hope that you will enjoy this dish*. Іноземцям видається ця фраза не такою люб'язною, як в українській мові *Смачного!*, адже вона звучить як наказ, а не ввічливе побажання насолоджуватися їжею. Офіціанти, подаючи страви, також часто кажуть: *Here you go*, що означає *Now you've been served / Your food is here / You can now set about eating this*, тобто, *Here you go now, from waiting and talking to eating your dinner* («Я вас обслужив / ваша страва на столі, можете починати куштувати»), тобто «Переходьте від очікування і розмов до страви». Сприймаючи дослівно фразу *Here you go* можна зрозуміти її *You're leaving?* («Ви вже йдете?»), що може призвести до соціокультурного непорозуміння.

Соціокультурну невідповідність ми спостерігаємо і в характеристиці людей та їх поділі на позитивних та негативних. Для американців, котрим не властиво занадто строго судити людей за їх особистісні якості, а висловлювати свою думку про них, яка склалася у результаті першого враження. Так, «симпатична людина» – це *a nice person* («приємний»). Але *He's a nice person* значно сильніше дослівного перекладу «Це приємний чоловік». В американця істинно *a nice person* – це «хороша / мила», а не просто «приємна / компанійська особа». *Хороший* в англійському сприйманні – це *a fine person*. Фраза *He's a good person* не так часто вживається в англійській мові, її часто плутають з *He's a good person to know*, яка перекладається *ця людина може бути вам корисною / вона впливова*, що далеко не рівнозначно оцінці людини як «хорошої». Він добра людина відповідає в англійській мові *he's a very fine person* або *a wonderful / extremely kind / considerate person*. Для більшої точності можна використати парні епітети: *a fine and very kind person* («він дуже хороший і добрий»). Фразу *Я вам дуже дякую за вашу доброту* часто перекладають як *I'm very grateful to you for (all your) kindness*. Щодо фрази *Він прекрасна людина*, то вона містить моральний зміст, який відсутній в англійській фразі *He's great*, але міститься в *He's a wonderful person*.

Англомовний мовець з позитивним мисленням надає перевагу позитивним конструкціям, а український – негативним, як це ми спостерігаємо у наступних прикладах: *Stuff only* – *Стороннім не заходити*, а не *Лише для персоналу*; *Keep off the grass.* – *По газонам не ходити*; *Take it easy.* – *Не переймайся*; *Keep silence* – *Не розмовляйте*; *Remember to wake me at 7 a.m.* – *Не забудь мене розбудити о 7-ій ранку*.

В українсько-англійському перекладі **He** *зникай!* звучить як *Stay in touch!*, а не **Do not disappear!**; *Більше не хворійте* – *Stay well*, а не **Don't be sick again**; **He** *падай духом* / **He** *сумуй* / **He** *вішай носа* – *Cheer up!* / *Hang in there!*; *Тут неможливо говорити через шум* – *Make yourself heard here because of the noise*, а не *It is impossible to talk because of noise*; **He** *рекомендується пити каву на голодний шлунок* – *Having coffee on an empty stomach is not a good idea*, а не *It's not recommended to have coffee on an empty stomach*; *Ми з нетерпінням чекаємо на Вас* – *We're looking forward to seeing you* / *We're eager to see you*, а не *We're waiting to see you impatiently*.

У вищевведених прикладах застосовано антонімічний переклад, де позитивна фраза перекладається негативною чи містить негативний зміст, і навпаки. Із поданих прикладів можна зробити висновок, що культура визначає план змісту знакової системи мови.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, культура є результатом як розвитку певної етноспільноти, так і наслідком впливу зовнішніх чинників. Відмінності в семантиці англійської та української мов зовсім не створюють непереборних перешкод для лінгвокультурного обміну між англомовними країнами і Україною. Ці відмінності – реальність не тільки у відносинах між великими культурами, а й всередині кожної з них, що пояснюється різницею в географічному місці проживання їх громадян, їх віком, освітою, етнічною приналежністю чи культурним рівнем. Успішне формування лінгвокультурної компетенції залежить від одночасного розвитку усіх її складових, інтегрованого вивчення мови, поєднання практичних завдань з теоретичною підготовкою не тільки на заняттях з практичних аспектів мови, але й на заняттях з теоретичних дисциплін. Підбір матеріалу та розробка систем вправ і завдань для практичного засвоєння мови та формування ряду компетенцій, пов'язаних з нею, особливо на заняттях з практики англійського мовлення, є важливим завданням, що потребує якнайшвидшого розв'язання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кочерган М. П. Загальне мовознавство : [підручн.] / М. П. Кочерган. – К. : Академія, 2006. – 464 с.
2. Нацюк М.Б. Лінгвокультурологічні особливості формування лінгвосціокультурної компетентності у майбутніх учителів іноземної мови у читанні художньої літератури : [Текст] / М.Б. Нацюк // Наук. вісн. Ужгород. ун-ту : Серія : Педагогіка. Соціальна робота / гол. ред. І.В. Козубовська. – Ужгород : Говерла, 2013. – Вип. 26. – С. 132–136.
3. Потапенко О.І. Лінгвокультурологія : [монографія] / О.І. Потапенко. – К. : Міленіум, 2011. – 244 с.

4. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии: [монография] / Э. Сепир. – М.: Прогресс, 1993. – 450 с.
5. Словник іншомовних слів : [уклад. Л.О. Пустосвіт та ін.]. – К : Довіра, 2000. –1018 с.
6. Collins English Dictionary and Thesaurus online [Електронний ресурс]. – Режим доступу до словника : <http://www.dictionary.reverso.net/English>
7. Longman Dictionary of English language and Culture. – England: Pearson Education Limited, 2006. – 1620 p.
8. Wierzbicka A. Understanding Cultures Through Their Key Words. – N.Y., Oxford : Oxford University Press, 1997. – 328 p.

УДК 81'373.21:821.133.1:821.161.1

Микола Шабінський
(м. Северодонецьк, Україна)

**ФРАНЦУЗЬКА ТОПОНІМІКА ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ДОСЛІДЖЕННЯ ЕТИМОЛОГІЇ
УКРАЇНСЬКИХ ГЕОГРАФІЧНИХ НАЗВ**

Географічні назви, як ніщо інше, допомагають заглянути за обрії затьмареної давнини, через них побачити горизонт безхмарного прийдешнього. Тому бережімо їх від зникнення.

Зіновія Франко.

Останнім часом, завдяки втіленню в життя Закону України про декомунізацію, українська топоніміка отримала потужний стимул для подальшого розвитку. Одним із позитивних наслідків перейменування населених пунктів стало повернення інтересу українців до історії рідного краю та до тих назв, які ці пункти носили раніше. Таким чином не буде великим перебільшенням стверджувати, що останні роки були не просто періодом повернення традиційних історичних назв, вони сприяли відродженню інтересу, як фахівців, так і широкого загалу, до географічних назв як історично-лінгвістичного явища, стали роками якісних змін в українській топоніміці.

Значний вклад в розвиток сучасної української топоніміки вносять і досягнення суміжних для цієї галузі наук: лінгвістики, історії, археології, антропології та генетики. Лінгвістика дозволяє слідкувати за змінами, яких зазнає мова протягом певного часу чи то під впливом зовнішніх чинників. Історія надає інформацію щодо того, коли і які народи (племена) мешкали на даній території та які впливи на географічні назви могли мати ці народи. Історичні дослідження підкріплюються археологічними знахідками, які надають матеріальні підтвердження літописним чи то усним джерелам про побут, традиції, культуру, мову наших предків. Велике значення для того, щоб отримати об'єктивну картину минулого мають антропологічні знахідки, які останнім часом доповнилися фантастичною донедавна, аж наразі абсолютно реальною можливістю аналізу ДНК та встановлення геному людини. Не можна обійти увагою і стрімкий розвиток такого потужного інструменту дослідницької роботи, як інформатика зі своїми комп'ютерними технологіями.

Прикладом вдалого поєднання традицій академічної школи, що налічує майже столітній досвід та використання останніх винаходів в різних галузях наукового дослідження може служити топоніміка Франції. Тим більше, що ми маємо низку факторів, що нас об'єднують в історичному плані, а французька і українська мови відносяться до однієї індоєвропейської мовної сім'ї.

Географічні назви і їх етимологія детально досліджувалися такими вітчизняними та іноземними вченими як Горбаневский М.В., Гуржій І.О., Рудницький Я.Б., Безвенглінський Б., Цілуйко К., Бодо М. (Baudot Marcel), Доза А. (Dauzat Albert.) [9], Жучкевич В.А., Лоньон О. (Longnon Auguste) [12], Суперанская А.В. [5], Негр Е. (Nègre Ernest), Ніколаєв В.А., Попов В.М., Ростень Ш. (Rostaing Charles), Трубачов О. М.[4].

Українській топоніміці присвятили свої студії такі українські науковці як Варченко І.О., Галас К.Й., Дмитрієнко М, Іщенко Я., Знойко О., Карпенко Ю.О., Маштакова П., Отгіна Є.С., Пономаренко М.Ф., Стрижак О., Черняхівська Є.М., Янко М.П. [8].

Французькій топоніміці, історії її становлення та сучасному стану приділяли увагу такі вчені як Бойчук І.В., Данилевська О.В, Жандрон С. (Gendron Stéphane), Пежинська О.М., Морван М. (Morvan Michel), Морле М.-Т. (Morlet Marie-Thérèse), Мотрук В.П., Мюлон М. (Mulon Marianne), Роблен М. (Roblin Michel), Фабр П. (Fabre Paul), Фаль О.С.

Дана стаття має на меті розвиток та удосконалення топоніміки України шляхом її зіставлення із французькою топонімічною школою, пошуком подібностей та спільностей в утворенні географічних назв. За основу взято аналіз результатів вже існуючих фундаментальних досліджень в царині етимології топонімів, яких досягли науковці України та Франції.

Топоніміка Франції може вважати часом свого офіційного народження XVIII-е століття, коли за королівським наказом батько і син Кассіні створюють перший повний атлас карт сучасної Франції. Під час цієї грандіозної роботи, укладачі складають список географічних назв, який стосується лише половини із 182 карт [13].

Наступним важливим кроком для французької топоніміки стає топографічний словник 1870 р. Цей проект охопив лише 30 департаментів із 96, але кожен топонім отримав в ньому детальний опис, починаючи із перших документальних згадок, найчастіше середньовічної епохи, та наступними змінами протягом віків.

Системного ж та методичного характеру французька топоніміка набуває у першій половині XIX століття, з виходом у світ книги Огюста Лоньона «Географічні назви у Франції». Дослідження О. Лоньона набули свого розвитку у роботах А. Доза, Ш. Ростана, Е. Негра та М. Баду.

Високий міжнародний рівень сучасної топонімічної науки у Франції підтримується завдяки дослідженням М.-Т. Морле, М. Мюлон, П. Фабр, С. Жандрон, М. Морван, М. Роблен та інших [11].

Серед великої кількості підходів у класифікації французьких географічних назв домінують дві основні тенденції. Перший підхід, це коли за основу береться лінгво-історичний принцип, географічні назви вивчаються через конкретні мови народів, що населяли території протягом певного історичного періоду та

залишили топонімічний слід на карті Франції. Згідно цьому принципу, французькі топоніми діляться на такі, що з'явилися на базі таких субстратів як докельтські, кельтські (галльські), грецькі, германські (франкські, бургундські, ломбардські, алеманські, готські та ін.), норманські тощо. Другий, - коли класифікація відбувається за характером названого об'єкту. Це назви топографічні: гідроніми (назви річок, озер, морів, болота, колодязів і т.д.); 2) фоніми (назви курганів); 3) оронім – власна назва об'єкта позитивного чи негативного рельєфу (гори, хребта, горба, западини, заглиблення на суші тощо); макрооронім – власна назва великого гірського масиву; 4) спелеоніми (назви печер, скельних навісів) [4]. Назви, що передають характер рослинності: ліси, дерева і кущі, квіти, поля, луки, степи. Чимало топонімів утворено на основі назв житла: хиж, будинків, поселень, міст, площ. Близькими до останніх є назви, що несуть в собі значення фортифікаційних споруд: фортеця, замок, укріплене містечко, башта, тощо. Окреме місце серед географічних назв посідають топоніми, утворені від назв професій, ремесел, виробництв: кузня, млин, вітряк, керамічні шиферні, слюсарні майстерні, кар'єр, шахта, солеварня. З розповсюдженням у Франції християнства подальшого розвитку набуває традиція називати населенні пункти та місцевість за ознакою культової споруди (храм, каплиця, базиліка, монастир, тощо), Ісуса Христа, Діви Марії та різних християнських святих [3]. Окреме місце у топонімії займають назви, пов'язані із шляхами комунікацій та належними інженерними спорудами: стежка, тропа, дорога, канал, міст, акведук, віадук тощо.

Схожі підходи до класифікації географічних назв прийняті на озброєння і українськими дослідниками. При цьому, все ж у нас превалює територіальний принцип опису топонімів, при якому за основу береться певна територія, описуються її географічні об'єкти та вивчається етимологія останніх. Топонімію Дніпропетровської та Полтавської областей досліджував в своїх працях К. Цілуйко, назви населених пунктів Закарпаття вивчалися у кандидатській дисертації К. Галаса, Львівщини – Є. Черняхівської, топонімія Буковини (Чернівецької області) становила предмет дослідження докторської дисертації Ю. Карпенко. Топонімічні студії інших міст України проводили: Дніпро (І. Сухомлин), Донецьк (Є. Отін), Запоріжжя (О. Волок, В. Фоменко), Луцьк (В. Покальчук.); у Тернопіль (Д. Бучко «Ойконімія Покуття», 1992); Чернівці – (Я. Редька «Гідронімія Західного Поділля», 1998); Луцьк - (Л. Василюк «Фізико-географічна зумовленість топонімії Волинської області», 2000) та ін. Потім данні таких окремих територій зводяться в єдині загальноукраїнські словники власних географічних назв.

Українсько-французький досвід в галузі топонімічних та топографічних досліджень має свою довгу історію. Французи постійно вносили свій помітний внесок в розвиток історії та географії України. Найбільш відомі широкому загалу картографічні праці та цікаві щоденники з описами наших територій Г.-Л. де Боплана. Не менш корисними для науковців є літературні твори і мемуари О. де Бальзака, К. де Вержена, Ш. Лесюра, П. Меріме, П. Шевальє, Ж.-Б. Шерера, в яких автори описують Україну і українців та вживають, серед іншого, географічні назви певного історичного періоду. На окрему увагу заслуговує

робота французької українського походження Калини Угрин «Поняття «Русь» в західноєвропейській картографії (XVI–XVIII ст.)» [5].

Наші країни, хоч і знаходяться на відстані 2 000 км. одна від іншої, мають багато схожого в своїх географії, історії, розмовляють мовами однієї індоєвропейської мовної родини, що не могло не залишити свого відбитка на способах та формах словотвору географічних назв.

Так, наприклад, кельти (гали, галати) – союз племен індоєвропейської мовної групи, довгий час (1500 р. до н.е. – 200 р. до н.е.), що жив на просторах центральної та західної Європи. На сході ареал осіlosti кельтів сягав у 400–200 рр. до н.е. українських Карпат та дельти Дунаю. Цілком ймовірно, що крім таких відомих широкому загалу прикладів українських назв кельтського походження, як Галичина (Галіція, Галатія, Галлія) та Бойки (Бойї, Босені, Бояти в Акітанії), Рутени, Венети (теж назва кельтських племен), на карті України є ще чимало трансформованих часом географічних назв галльського походження.

Наведемо як приклад кельтський корінь *ar* (= річка, долина), що широко використовуються у формуванні французьких топонімів, але просліджується і в українських географічних назвах:

Amiens – його галло-романська назва - Самаробріва (*Samarobriva*), що означає кельтською «міст (*briva*) на Соммі (*Somme-Samara*)».

Римляни називали річку Сомма Самарою (*Samara*), використовуючи таким чином галльські терміни *samo* (спокійний) та *ar* (річка чи то долина). Це правда, що її течія більшість часу дуже тиха. Перехід від форми Самара (*Samara*) до Сомми (*Somme*) може пояснюватися явищем стигматизму, тут у вигляді переходу від R до S, Самара (*Samara*) перетворюється на Самаса (*Samasa*), а потім через пом'якшення та послаблення одночасно A та S, а потім і асиміляції *de S* в *M*: *SAMASA* > *SaMaSa* > *SaMMa* > *SOMME*. Порівняйте з гідронімом Самара, одна із них - ліва притока Дніпра, інша - права притока Лугані, Сіверського Дінця та Дону [7, с. 310].

Не менш цікавим, на наш погляд, є германський вплив на топоніміку України та Франції. Германські племена бургундів, франків, вандалів, ломбардів, готів довгий час були сусідами та загрозою для галло-романської Франції, а потім, з ослабленням та остаточним падінням Римської імперії, перейшли Рейн та утворили на її теренах низку своїх королівств. Нам же готи відомі як союз германських племен, що колонізував балто-слов'янське, угро-фінське та скіфо-сарматське населення сучасних Польщі, Білорусії, Молдови, Румунії та України та сформував у III-IV століттях потужне державне утворення на території сучасної України. В історії це утворення відоме як держава Антів, в археології – як черняхівська культура. Після поразки від гунів в 370-х роках «українські» остготи розділилися на дві частини. Одна із них ввійшла в гунський племінний союз, тож і надалі продовжила жити в причорноморських степах та в Криму. Та ж частина готів, що не скорилася завойовникам, перейшла Дунай та розпочала серію війн проти військ Візантійської імперії та її союзників. Надалі, візантійські імператори зможуть «домовитися» із остготами, та використовуватимуть останніх в своїх інтересах. Після падіння Західної римської імперії, готи правитимуть Італією, потім утворять Готське королівство в південній Франції,

після чого осядуть в Іспанії. Логічно, що збагатив своїми словами слов'янські та французьку мови, готи залишили слід і в топоніміці наших країн.

Деякі приклади: Буда, Буди — 1) населені пункти в різних регіонах України; 2) річка Буда, лів. Хоролу прав. Псла лів. Дніпра; 3) ручай Буда, басейну Циру права притока Прип'яті, Дніпра; 4) річка Буди, бас. Дністра (поблизу гирла). Топоніми виникли семантичним способом у наслідок онімізації відповідних форм апелювання буда «курінь, будка; (заст.) поташний завод; критий екіпаж; верх фургона», з німецької мови, в якій «**buode**» - «курінь, хата» [2, с. 78].

Германський корінь «**bur**» (= хижа, житло) у французьких міст Bures, Beure, Vuire тощо. Тепер по іншому можна сприймати українські назви Бургунка – річка, притока Дніпра в Херсонській області; село Бургунка Бериславського району Херсонської області; 2) притоки басейну Дніпра в цьому ж районі [2, с. 82].

Буринь — місто Сумської області; Бурти – балка, потік, річка, населені пункти. Топоніми виникли семантичним способом унаслідок онімізації бурти в множині «груда, купа (продовгувата); насип, горб, бугор», або його варіанта бурт «насип, бугор, купа», який вважають запозиченням з німецької [2, с. 83].

Бурштин – селище міського типу, Галицького району Івано-Франківської області; відоме з 1554 р., Bursztyn (1880), Бурштын (1981). Ойконім виник, очевидно, семантичним способом від апелювання бурштин «янтар», запозиченого в українську мову з німецької [2, с. 86].

fara (= родина, потім земельний наділ): французькі La Fère, Fèrebrianges – Форос у Криму [2, с. 490].

Нормани (варяги, вікінги) – наступний етап глобальних демографічних змін, відомі як великі переселення народів, - спритні торговці, безстрашні мореплавці і пірати, послідовні завойовники нових земель, що розповсюдилися у VII-XI століттях з території Скандинавії (сучасні Данія, Швеція та Норвегія) на величезних територіях від Ісландії, Гренландії та Англії до Сицилії з південною Італією. Для нас же науковий інтерес складає норманський вплив у Франції, де «люди з півночі» наганяли жах на місцеве населення, аж поки у 911 р. король франків Карл Простий (Charles le Simple) не виділив їм землі сучасної Нормандії для утворення власної держави (герцогства) в васальній залежності від франкської корони. Шведське ж відгалуження вікінгів (русь) «цивілізує» східний берег Балтійського моря, контролює торговельні шляхи із Варягів в Греки по Волзі в Персію та по Дніпру в Візантію. Передові на той час технології суднобудування, фортифікації та зброярства, а також чудова внутрішня організація дозволили цим хоробрим та дисциплінованим воїнам сприяти виникненню на наших теренах потужного середньовічного державного утворення, відомого під назвою Київська Русь.

Серед найвідоміших прикладів варязьких впливів на топонімію України прочитуємо назви дніпровських порогів згідно візантійського імператора Костянтина VII Багрянородного: Есупі (Не спи), Улворсі (Острівець порогу), Геландрі (Гук порогу), Айфор (Неасит), Варуфорос (Вульніпрах), Леанді, (Веручі).

Дуже продуктивна основа Mare, mar-, що у вікінгів означала водойму, озеро, став, болото утворила велику кількість топонімів у Франції (Alvimare, Mélamare, Vicquemare, Honguemare, тощо). В Україні ж, цілковито вірогідно, за її допомогою

ми можемо пояснити етимологію таких географічних назв як Мерефа – міста в Харківській області та Мерло – річки, притоки Ворскли та Дніпра [2, с. 325].

Таким чином, ми вважаємо, що зіставлення останніх наукових досягнень української та французької топонімічних шкіл в світлі відкриттів, що їх досягло лодство в суміжних галузях дослідницької діяльності, сприятимуть подальшому розвитку цієї науки. На окремий інтерес для українських лінгвістів заслуговують топоніми кельтського, германського та норманського походження, так як ці народи певний час мешкали як на теренах Франції, так і сучасної України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Коваль А.П. Знайомі незнайомці. Походження назв поселень України. – К. : Либідь, 2001. – 302 с.
2. Лучик В. В. Етимологічний словник топонімів України / В. В. Лучик; відп. ред. В. Г. Скляренко. – К. : ВЦ «Академія», 2014. – 544 с.
3. Мотрук В.П. Французькі географічні назви, мотивовані номенами сакрального походження / В.П. Мотрук // Наук. вісник Ужгородського ун. Серія : Філологія. Соціальні комунікації. Випуск 2 (30); 11 с.
4. Пежинська О.М. Особливості творення та функціонування французьких топонімів / О.М. Пежинська // Науковий вісник міжн. гум. унів. : Серія: Філологія. № 14. – Одеса. – 2015. – 195-198.
5. Суперанская А.В. Введение в топонимику / Александра Васильевна Суперанская. – М., 1965. – 24 с.
6. Угрин К. Поняття «Русь» в західноєвропейській картографії (XVI–XVIII ст.) = La notion de «Russie» dans la cartographie occidentale du début du XVIe siècle à la fin du XVIIIe siècle / Калина Угрин ; пер. з фр. М. Поповича ; Укр. техн.-господар. ін-т. – Чернівці : Чернівець. нац. ун-т, 2010. – 175 с.
7. Фаль О.В. Проблематика дослідження французьких топонімів [Текст] / О.В. Фаль // Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики : зб. наук. пр. КНУ ім. Т. Шевченка. – Вип. 21. – Київ. – 2012. – С. 483–489.
8. Янко М.Т. Топонімічний словник України : Словник-довідник. – К. : «Знання», 1998.
9. Dauzat A. Les noms de lieux. Origine et évolution / A. Dauzat. – Paris : Librairie delagrave, 1926. – 264 p.
10. Xavier Delamarre : Noms de lieux celtiques de l'Europe Ancienne. – 500 +500. Arles (Errance), 2012.
11. Louis Deroy et Marianne Mulon : Dictionnaire des noms de lieux Paris, (Le Robert) 1994. (ISBN 978-2-85036-195-1)
12. Longnon A. Les noms de lieu de la France : leur origine, leur signification / A. Longnon. – Paris : Language, Arts & Disciplines, 1973. – 831 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : books.google.fr/books?isbn=0833721429
13. Monique Pelletier, Les cartes des Cassini, la science au service de l'état et des provinces, Paris, CTHS, 2013 (ISBN 978-2-7355-0786-3)

РОЗДІЛ V. МОВНІ КОНТРАСТИ: ПОШУК УНІКАЛЬНОГО НА ТЛІ УНІВЕРСАЛЬНОГО

УДК 81'371+81'374

Маргарита Жуйкова
(м. Луцьк, Україна)

ЕМПІРИЧНИЙ КОМПОНЕНТ У СЛОВНИКОВИХ ДЕФІНІЦІЯХ

На організацію будь-якої мови, зокрема, її семантичної підсистеми, впливає універсальність перцептивної та когнітивної діяльності людини незалежно від її расової, культурної, соціальної чи іншої приналежності. Лексикографічна практика, спрямована на задоволення потреб користувачів, відбиває різноманітну пізнавальну діяльність людини. На побудові словникових дефініцій позначаються загальні принципи людського пізнання, такі як виокремлення об'єкта з континуума перцептивної інформації, його категоризація, виділення розрізнявальних ознак у межах субкатегорії, формування прототипу, а також зіставлення та порівняння об'єктів одного категоріального рівня. Зміст словникових дефініцій визначається не лише рівнем пізнання та усвідомлення певного явища, позначеного лексемою, а й іншими чинниками, зокрема, певними світоглядними настановами лінгвістів-лексикографів як членів мовно-культурного колективу.

Відповідно до основних положень наукових теорій про структуру лексичного значення та його зміст (К. Льюїс, Р. Карнап, Ю. Апресян, І. Арнольд, І. Кобозєва, М. Комлев, Г. Колшанський, М. Нікітін, Й. Стернін, Д. Шмельов та ін.), лексичне значення більшості слів не є монолітним і розпадається на окремі макро- та мікрокомпоненти, які містять різні види інформації. Існує багато поглядів на природу лексичного значення; їх об'єднує усвідомлення того, що це інформація про позамовний світ, «прив'язана» до мовного знака конкретної мови в конкретний час її існування. Див. визначення В. Гака: «Лексичне значення – зміст слова, який відбиває у свідомості і закріплює в ній уявлення про предмет, властивість, процес, явище і т. д.» [1, с. 262]. Загальновідомо, що словникові дефініції призначені для експлікації лексичного значення. Побудова адекватної дефініції лексичного значення є не лише завданням практичної лексикографії, а й складною теоретичною проблемою [4, с. 70–73]. До словникового тлумачення лексичного значення, як правило, висувається вимога бути засобом ідентифікації певного предмета чи явища, що досягається завдяки відбиттю у дефініції їх суттєвих, невід'ємних ознак. Разом з тим не можна не погодитися з думкою науковців про те, що існує змістове розходження між реальним значенням мовного знака і тим, як цей знак описується у тлумачних словниках. З. Попова та Й. Стернін вказують на те, що словникова дефініція лексеми, тобто експлікація її лексичного значення у словнику, є лише певним штучним конструктом, змодельованим лексикографами «спеціально для представлення слова у словниках» [8, с. 95]. Пор. твердження М. Нікітіна: «Мовні значення – це аж ніяк не визначення або тлумачення в тлумачних словниках, а поняття також не зводяться до суворих і розгорнутих визначень у наукових трактатах. І те й інше

має місце у голові людини, і вони відрізняються одне від одного як форми мислення різного роду і різного рівня» [6, с. 15].

Представлені у словниках моделі опису семантики можуть бути більшою чи меншою мірою вдалимими, суб'єктивними, ідеологічно навантаженими, залежними від соціально-історичних умов життя суспільства, рівня розвитку науки та освіти тощо. Між лексикографічним описом лексичного значення та психологічною реальністю – інформацією, яку мовці пов'язують з певним словом, часто наявні суттєві кількісні та якісні розходження; реальні психологічні значення слів можна виявляти як в масиві текстів, створених мовцями в ході використання мови, так і в спеціальних лінгвістичних експериментах.

Давно помічено, що не всі лексеми можуть бути витлумачені у словниках вербально, за допомогою засобів метамовного опису, оскільки певна інформація, інколи визначальна для ідентифікації слова, перебуває на екстравербальному рівні. Серед базової лексики кожної мови важливе місце посідають лексеми, в яких кодується тілесний досвід людини, інформація, що надходить через канали відчуттів (зір, слух, смак, дотик, нюх), отже, в лексичному значенні таких слів наявний так званий емпіричний компонент. У тих випадках, коли перцептивно-емпіричні складові в лексичному значенні домінують, перед лексикографами постає складна проблема експлікації вербальними засобами змісту знаків, що кодують інформацію, сприйняту органами відчуттів. У практичному словникарстві ця проблема часто розв'язується шляхом розміщення на сторінці того чи того зображення, тобто використовується спрощений різновид остенсивного визначення. Такий спосіб подачі перцептивної інформації має свої переваги і недоліки: зображення може дати уявлення про позамовний об'єкт і доповнити вербальне визначення лише в тих випадках, коли емпіричний компонент містить результати статичного зорового сприйняття (демонструє ціле та його частини, їхні відносні розміри, взаємне розташування, інколи забарвлення). Якщо ж лексема кодує рухи тіла, звуки, запахи, смаки та інші тілесні відчуття людини, то картинка виявляється малоінформативною.

Метою і завданнями статті є розгляд способів лексикографічного опису мовних одиниць, у структурі яких наявний емпіричний складник. Матеріалом дослідження є дефініції із словників різних мов (п'яти слов'янських, а також англійської, німецької та італійської).

Як відомо, найбільш вагомими для людського пізнання є зоровий та слуховий канали, однак в багатьох випадках людина отримує важливі знання про світ іншими способами (через відчуття предметів на дотик, на смак, на нюх, через просторове усвідомлення власного тіла або шляхом осмислення процесів, які в ньому відбуваються, та багато іншого). «Появу найменувань якихось предметів чи явищ неможливо уявити поза людським досвідом. Людина не могла створити прикметники типу *світлий, темний, холодний*, або іменники типу *вовк, лис, вир* і т.п. без попереднього ознайомлення з цими властивостями і предметами в досвіді» [9, с. 147–148]. Пізнання довколишнього світу узагальнювалось у змісті концептів і паралельно закріплювалось у лексичному значенні відповідних лексем.

Значна частина конкретної лексики (передусім іменники) визначається у словниках шляхом поєднання як емпірично-наочних, так і абстрагованих ознак.

Як правило, емпіричний компонент включається у сигніфікативний компонент дефініції шляхом вказівки на певні властивості предмета чи явища, сприйняті органами відчуттів. Напр., в одному із словників англійської мови подано таке визначення кунжуту: *sesame* «a herbaceous tropical and subtropical plant with small flat seeds, used as food and yielding a bland, pale yellow oil used in salads, margarine and soap and as a laxative» «трав'яниста тропічна та субтропічна рослина з дрібним пласким насінням, яку вживають у їжу і з якої добувають світло-жовту олію без смаку і запаху, яку використовують в салатах, маргаринах, у виробництві мила, а також як проносне» [NW, p. 911]. У цій дефініції вказано на форму і розмір насіння, а також на властивості кунжутної олії (світлий колір, відсутність смаку і запаху), тобто на знання, що людина набуває тільки через тілесний досвід.

Варто зазначити, що у словникових визначеннях відносно повно представлена та емпірична інформація, яка є результатом зорового пізнання конкретних об'єктів. Вербальний опис охоплює багато ознак, сприйнятих через зір: форму та розмір об'єкта, його складові частини, їх кількість, взаємне розташування, колір та інше. Пор. визначення південного дерева катальпи: *Catalpa* «a member of *Catalpa*, fam. *Bignoniaceae*, a genus of trees with heart-shaped leaves and long racemes of flowers and long pods» «член роду катальпа родини бігніонієвих, рід дерев з серцевидними листками і довгими гронами квітів і довгастих стручків» [NW, p. 154]. Тут експлікуються такі візуально сприйняті ознаки рослини: форма листя, наявність квітів, форма суцвіття, форма плодів (проте залишаються поза лексикографічним описом можлива висота дерева, розмір крони, листя та плодів, колір квітів, кори та багато іншого).

Параметри, які найчастіше трапляються в дефініціях конкретної лексики, стосуються вражень від споглядання статичних об'єктів. Якщо ж зовнішній об'єкт певним чином рухається, то людина включає у відповідну концептуальну структуру узагальнені враження від спостережень за способом руху, його темпом, фазами зміни стану, динамікою поведінки живого об'єкта тощо, і ці ознаки в певний спосіб мали би відбиватися у словникових дефініціях. Натомість опис таких ознак або мінімізується, або взагалі опускається.

Наприклад, слово *маятник* позначає предмет, який знаходиться в коливальному русі. Визначення цього іменника у словниках російської мови будуються переважно через ознаки статичних складників маятника: «стержень с наибольшим отвесом-кружком, совершающий колебания около неподвижной точки или оси» [Ож.]; «качающееся тяжелое тело на стержне, прикрепленном верхним концом к неподвижной точке» [Уш.]. На рух маятника в цих дефініціях вказують лише компоненти «совершающий колебания» та «качающееся (тело)». Очевидно, що обидва визначення розраховані на носіїв мови, які знають, що таке *качаться* і *колебаться*, із свого практичного досвіду. На те, що коливальний рух маятника є його домінантною і невід'ємною ознакою, вказує існування в російській мові сталого порівняння *ходит как маятник (маятником)*, яке маркує певну поведінку людини. У деяких словниках цей компаративний зворот лише фіксується і не тлумачиться, наприклад, у [БАС¹ 6, с. 738], тобто укладачі словника вважають його значення самоочевидним. Натомість С. Ожегов подає

цей вираз з поясненням: «*xodit как м.* (непрерывно взад и вперед)», таким чином фіксує ті динамічні компоненти руху маятника, які залишилися неназваними в дефініції іменника. Якщо маятник запущений, то його кінець доходить до крайньої лівої точки і продовжує рух в іншому напрямку, до крайньої правої точки; цей рух повторюється багато разів і сприймається спостерігачем як рівномірний, без зупинок і стрибків. Ці зорові враження від руху маятника, добре відомі тим, хто мав справу з відповідними настінними чи кабінетними годинниками, і покладені в основу метафоричного перенесення.

Словникові дефініції англійського слова *pendulum* (маятник) також мінімізовано подають динамічний складник, див., наприклад, таке визначення: «*a body so suspended from a fixed point as to move to and fro by the action of gravity and acquired momentum*» «тіло, таким способом підвішене до нерухомої точки, щоб рухатися вперед і назад під дією сили тяжіння і придбаного імпульсу» [Webster]. Тут використано вираз «*to move to and fro*», який семантично еквівалентний дієслову *коливатися, колебаться*, тобто нічого нового до опису характеру руху не додається. Інший словник виділяє як релевантні деякі аспекти зовнішнього устрою маятника та його призначення, уникаючи наукової термінології: «*a long metal stick with a weight at the bottom that swings regularly from side to side to control the working of a clock*» «довга металева палиця з вантажем знизу, яка регулярно гойдається з боку в бік, щоб контролювати роботу годинника» [LDOCE]. Зорові враження від динамічного аспекту руху маятника відбито в цій дефініції через два складники: «рух регулярний», «рух з боку в бік», що більшою мірою відповідає уявленням і знанням пересічного носія мови. Загалом укладачі сучасних тлумачних словників намагаються побудувати більш строгу, наукову дефініцію слова на позначення маятника, що призводить до зменшення в ній емпіричних компонентів, пор.: *wahadło* «*ciało zawieszane na osi i poruszające się ruchem okresowym wokół położenia równowagi pod wpływem siły ciężkości, stosowane najczęściej w urządzeniach do pomiarów siły, czasu, przyspieszenia itp. (np. w wagach, zegarach)*» «тіло, що підвішене на осі і рухається періодично навколо положення рівноваги під впливом сили тяжіння, використовуване найчастіше в приладах для вимірювання сили, часу, пришвидшення (наприклад, у вагах, годинниках)» [SJP].

Загалом динамічні складники концептів дуже обмежено вводяться у словникові дефініції. Для прикладу розгляньмо різні тлумачення лексеми *венгерка* на позначення певного танцю, що їх подають словники української та російської мов. Будь-які номінації танців кодують складне поєднання певних рухів тіла людини, що танцює, та відповідної музики, а структура однойменного концепту містить динамічний, ритмічний та музичний компоненти. Проте словникові дефініції не фіксують інформацію такого роду. *Венгерка* визначається таким чином: «бальний танець і музика до нього, створені на основі угорських народних танців і мелодій; чардаш» [СУМ 1, с. 324]; «народный и бальный быстрый танец венгерского происхождения» [Ож.]; «бальный танец, в основу которого положены движения и мелодии, характерные для венгерских народных танцев» [МАС]; «заимствованный из Венгрии танец» [Уш.]. Характерно, що всі ці тлумачення включають компонент, який стосується

походження танцю і дозволяє усвідомити мотивацію його назви. Лише одне визначення містить вказівку на перцептивну ознаку, що характеризує темп танцю і сприймається як зором, так і слухом («быстрый»). Очевидно, що наведені дефініції неспроможні дати носію мови достатнього уявлення про значення слова і розкрити необхідні ознаки позначуваного явища. Оскільки танці становлять єдність музики та рухів людини, то саме ці властивості дозволяють носіям культурної (екстралінгвальної) інформації відрізнити один танець від іншого, але введення у словниковий опис цих перцептивних ознак неможливе через те, що вони не піддаються вербальному вираженню.

Визначальні для орієнтації у світі ознаки певних явищ, сприйняті органами відчуттів і зафіксовані пам'яттю людини, у словникових дефініціях, згідно з принципом редукціонізму, мали би бути зведені до мінімального набору так званих необхідних та невід'ємних ознак. Проте виділення таких ознак і відмежування їх від масиву периферійних характеристик поняття наштовхується на суттєві труднощі. Свого часу російський дослідник М. Нікітін, окреслюючи у праці «Основи лінгвістичної теорії значення» проблеми експлікації лексичного значення у частини конкретної іменної лексики, точно і влучно описав причини таких труднощів [6]. На жаль, його ідеї не отримали достойного продовження у лінгвістичних розвідках з питань лексичної семантики і лексикографії. На нашу думку, висловлені автором спостереження мають важливе значення для розуміння специфіки сприйняття світу та кодування людиною позамовних явищ. Передусім слід відзначити, що М. Нікітін розділяє погляди своїх попередників (К. Льюїс, Р. Карнап, Й. Стернін) щодо «нерівноцінності» видів понятійної інформації, яка відбивається у лексичному значенні слова, наявність в ній центральної та периферійної зон. Цей поділ відповідає польовій організації змістових компонентів у структурі концепту. Центральну зону лексичного значення, чи його інтенціонал, засновану на базових, невід'ємних ознаках концепту, оточує периферійна зона, імплікаціонал, що містить значно більше семантичних ознак. Природа останніх емпірична, ймовірнісна, стохастична, безпосередньо пов'язана з чуттєвим досвідом людини. Особливо це стосується лексики, яка відображає концепти, що сформовані завдяки безпосередньому перцептивному сприйняттю і базуються на індуктивно-емпіричному узагальненні (пор. інформацію, що кодується лексемами *літо, осінь, зима, весна*). Будь-якої ознаці периферійної зони лексичного значення таких слів (стохастизмів, як їх називає М. Нікітін) притаманна певна міра ймовірності, з якою ознака може виявитися у семантичній структурі. М. Нікітін зазначає, що в семантиці стохастизмів нема «жорсткої границі між інтенціональними та імплікаціональними ознаками. В інтенціоналі чітко визначаються лише родові ознаки (гіперсема), тоді як видові, диференційні ознаки (гіпосеми) не можна встановити з певністю» [7, с. 64]. Як приклад автор наводить словникову дефініцію слова *слон* із словника В. Даля: «известное огромностью своею животное жарких стран», де ознаки «розмір» та «місце поширення», очевидно, не мають статусу необхідних і не вичерпують змісту лексичного значення, їхнє місце швидше серед периферійних ознак, а не в ядрі. Тим більше очевидно, що вони, і тільки вони, не можуть уважатися «розрізнявальними ознаками» лексеми

слон. Це підтверджується дефініціями інших словників, де, як правило, вказуються інші зовнішні ознаки слона. Пор. визначення лексеми *slon* у словнику польської мови: «zwierzę z rodziny o tej samej nazwie (Elephantidae), z rzędu trąbowców, największy roślinożerny ssak lądowy o masywnej budowie ciała, pokrytego bezwłosa, pomarszczoną skórą, o słupowatych nogach, głowie z długą chwytną trąbą, będącą narządem powonienia i z 2 potężnymi siekaczami w szczęce górnej, rosnącymi przez całe życie, zwanymi potocznie kłami (dostarczającymi tzw. kości słoniowej); do dziś utrzymały się 2 gatunki: slon afrykański i slon indyjski» [SJP]. Крім енциклопедичної інформації про те, що до нашого часу дожили два види: індійські та африканські слони, дефініція містить вказівки на а) масивну будову тіла, б) зморщену шкіру, що не має волосяного покриву, в) товсті ноги, г) довгий хобот, г) два ікла. До того ж користувачам повідомляється, що ікла, розташовані у верхній щелепі, ростуть у слонів протягом усього життя і служать джерелом так званої слонової кістки. Отже, питання про те, яке з двох визначень краще: лаконічне зі словника В. Даля чи розлоге із словника польської мови, виглядає взагалі погано поставленим, бо це проблема не лінгвістики, а вимог, очікувань, вподобань користувача словника.

Розгляньмо словниковий опис лексем, що стосуються стану людини, яка випила забагато алкоголю (*п'яний, pijany, drunk, betrunken*). На перший погляд, у цьому випадку нема потреби вводити в дефініцію емпіричні компоненти, бо вони не виявляються настільки виразно, як в лексичному значенні імен – назв танців. Пор., наприклад, визначення із словника англійської мови: *drunk* «intoxicated with alcohol to the extent of losing control over normal physical and mental functions» (*п'яний* «інтоксикований алкоголем до стадії втрати контролю над нормальними фізичними і ментальними функціями») [Collins]. Проте для ідентифікації певної особи як п'яної, а також визначення міри сп'яніння людини потрібно активізувати ті концептуальні структури, в яких міститься комплексна інформація про зовнішній вигляд та поведінку п'яного. Концепт «П'ЯНИЙ», сформований на основі колективних спостережень за поведінкою людей, що перебувають під впливом алкоголю, може бути представлений як набір певних динамічних сцен, джерелом яких виступає як перцептивний, тілесний досвід, так і вербальні форми передачі інформації. Серед перцептивно сприйнятих ознак п'яного виділяються нетверда хода, заточування, падіння, неможливість сконцентрувати погляд, намагання співати та веселитися, неконтрольовані крики; чіпляння до інших осіб, намагання з ними цілуватися, обійматися чи битися; погане володіння язиком, жвигання лайок; бльовання, поганий запах з роту та інші, що у дефініції, наведеній вище, кодується компонентом «losing control over normal physical and mental functions». Іменник *п'яний* належить до типових стохастизмів, оскільки в його значенні присутні численні периферійні семи, що можуть визначатися, окрім всього іншого, і ментальністю народу, і культурними традиціями певного суспільства, і соціально-економічними умовами життя.

Як ми показали в одній з наших статей, поведінка п'яного доволі докладно описується у розмовних фразеологічних одиницях із прозорою внутрішньою формою. Так, в українській мові зафіксовано чимало фразем, що стосуються як динамічних, так і статичних компонентів скрипту «поведінка п'яного». До

динамічних компонентів, організованих у певну послідовність (сценарій), належать такі: п'яний заточується при ходінні, не може просуватися прямо вперед, його хитає (наприклад, *бублики ногами малювати, круги витисує, виводити рогалики, всю дорогу хрестити, ногами кросворд розгадувати, нога за ногу чіпляється, як качки загаяє, табун качок жене*); він зачіпає тілом певні предмети, що знаходять обабіч; зупиняється під час ходи і тримається за опору, щоб не впасти; пересувається на колінах чи повзе; спотикається, падає і знов встає; зрештою падає на дорозі і довго не може встати; п'яний часто валяється в багні і вимазується. Крім того, п'яний не може сконцентрувати свій погляд, у нього заплітається язик, трусяться руки [докладніше див. 2].

Фраземи такого типу засвідчують, що у лексичному значенні слів, що стосуються стану сп'яніння, наявний емпіричний складник, представлений численними динамічними та статичними ознаками. Попри те, що описати набір цих ознак в принципі можливо (наприклад, вибравши їх з текстів художньої літератури), питання, які з них мають статус необхідних і невід'ємних, очевидно, виглядає поставленим некоректно. Набір периферійних характеристик п'яного, які відповідають перцептивно сприйнятим концептуальним ознакам, експлікується не лише через тексти та фразеологічні одиниці; його можна частково виявити і в асоціативних експериментах. Так, за даними «Русского ассоциативного словаря», в полі слова-стимулу *пьяный* є такі реакції: *упал, валяется, лежит, забор, лужа, обочина, дебои* [РАС]; вони відповідають наявним у свідомості мовців фрагментам скрипту «поведінка п'яного».

У словниковій практиці тлумачення лексем, які співвідносяться із станом п'яної людини, здебільшого включає не наочно-емпіричні характеристики, а вказівку на причини такого стану, тобто інтенціональну, невід'ємну ознаку:

drunk «intoxicated with alcohol» «інтоксикований алкоголем» [Collins],

pijany «odurzony alkoholem, nietrzeźwy» «одурманений алкоголем, нетверезий» [SJP];

betrunken «von Alkohol berauscht» «в стані алкогольного сп'яніння» [DU];

betrunken «unter starkem Alkoholeinfluss» «під сильним впливом алкоголю» [Farlex];

betrunken «in dem Zustand, in dem man sich befindet, wenn man zu viel Alkohol getrunken hat» «в стані, в якому перебуває особа, коли випито надмірно багато алкоголю» [Farlex];

пьяный «находящийся под действием выпитого спиртного» [MAC].

У тих нечисленних випадках, коли в дефініції згадано наслідки надмірного вживання алкоголю («to the extent of losing control over normal physical and mental functions»), «having drunk so much alcohol that it is impossible to think or speak clearly» «той, що випив так багато алкоголю, що не може ясно думати і говорити» [OALE]; «unable to control your behaviour, speech etc because you have drunk too much alcohol» «бути неспроможним контролювати поведінку, мовлення і под., через те, що випито надто багато алкоголю» [LDOCE]), вербальний опис виявляється надто абстрактним і не дає уявлення про сприйняті органами відчуттів спостерігача характеристики п'яного. Єдина відома нам дефініція, куди введено принаймні одну наочно-чуттєву ознаку, – визначення прикметника *ubriaco* з тлумачного словника

італійської мови: *ubriaco* «che ha la mente offuscata e il passo barcollante per aver bevuto alcolici in quantità eccessiva» «такий, що має затемнений розум і нетверду ходу через випитий у надмірній кількості алкоголь» [DF, p. 1057].

Семантичні компоненти, що містять інформацію про наочні наслідки надмірного вживання алкоголю, часто взагалі не включаються у дефініції відповідних лексем. Наприклад, у тлумачному словнику російської мови за ред. Д. Ушакова емпіричний компонент цілком відсутній, див.:

пьяный «нетрезвый, сильно охмелевший, напившийся спиртного»;

нетрезвый «находящийся в состоянии опьянения, пьяный»;

опьянение «состояние пьянеющего или опьяневшего»;

опьянеть «сов[ершенный вид] к *пьянеть*»;

пьянеть «становиться пьяным, охмелевшим» [Уш.].

Аналогічно описана група спільнокорених лексем, що вербалізують концепт «П'ЯНИЙ», у «Словнику української мови» в 11 т. Тут відсутня навіть інтенціональна ознака, яка вводиться у дефініції найчастіше (надмірне вживання алкогольних напоїв як причина сп'яніння):

п'яний «який перебуває у стані сп'яніння; нетверезий» [СУМ 8, с. 417];

нетверезий «який перебуває у стані сп'яніння; п'яний» [СУМ 5, с. 394];

тверезий «не п'яний (про людину, її стан)» [СУМ 10, с. 50];

сп'яніння «стан за значенням *сп'яніти*» [СУМ 9, с. 618];

сп'яніти «док[онане] до *п'яніти*» [СУМ 9, с. 618];

п'яніти «приходить в стан сп'яніння» [СУМ 8, с. 418].

Наведена група дефініцій є прикладом (на жаль, не поодиноким) граничної мінімізації словникового опису, адже тут не представлено жодного незалежного визначення, натомість подано перехресні відсилки до синонімів чи спільнокорених слів. Такого роду опис з перехресними відсилками, що творять замкнене коло, очевидно, не дає користувачу словника уявлення про лексичні значення наведених слів.

Інший поширений спосіб лексикографічного представлення слів з емпіричним компонентом полягає у відсилці до синонімічних мовних одиниць. Такий прийом часто застосовується при тлумаченні якісних прикметників, значення яких не розчленовується на окремі складники: *light* (*яскравий*) «*aglow, bright, brilliant, glowing, illuminated, luminous, lustrous, shining, sunny, well-lighted, well-lit*» [Collins]; *jasny* (*яскравий*) «*świecaący, pałaący się, błyszczący; jaskrawy, oślepiająący*» [SJP], *глухой* «незвонкий, приглушений, неясний (о звуках, обычно низких)» [MAC]; *звонкий* «звучный, громкий, отчетливо звучащий» [MAC]; *високий* «тонкий, пронизливый (про звук, голос и т. ін.)» [СУМ 1, с. 492]; *альый* «светло-красный» [MAC]. У семантиці наведених прикметників представлена інформація, що надходить до свідомості *людини* через зір і слух.

Загалом в тих випадках, коли названа словом ознака чи стан сприймаються виключно перцептивно, а їх значення є цілісним і не може бути розчленовано на складники, для створення дефініції застосовується опис через семантично близьке слово, часто із залученням уточнювальних одиниць. Цей спосіб дозволяє створити словникову ілюзію – вербальний квазіопис значення тих слів, які в

принципі не можуть бути описані засобами мови, бо належать до екстравербальної сфери людського досвіду.

Розгляньмо словникове опрацювання слів на позначення тілесного стану, який кодується лексемою *боль* та її еквівалентами в інших мовах. Ці слова не можуть бути витлумачені через називання набору необхідних ознак, оскільки у відповідному концепті домінує цілісне, нерозчленоване фізичне відчуття суб'єкта свідомості, яке переважно не має зовнішніх проявів і тому неприступне для спостереження ззовні. У дефініції часто включають відсилки до близьких за значенням одиниць на кшталт *страдание, cierpienie, suffering, hurt, discomfort*, пор.:

боль «ощущение физического или нравственного страдания» [МАС];

боль «ощущение физического страдания» [БАС² 1, с. 694];

ból «wrażenie zmysłowe, cierpienie powstające pod wpływem bodźców uszkadzających tkankę» «тілесне відчуття, страждання, що виникає під впливом чинників, що пошкоджують тканину» [SJP];

ból «zmysłowe wrażenie cierpienia, powstałe wskutek podrażnienia nerwów czuciowych» «тілесне відчуття страждання, що виникає внаслідок подразнення сенсорних нервів» [Dor.];

pain «the sensation of acute physical physical hurt or discomfort caused by injury, illness, etc» «відчуття гострого фізичного страждання або дискомфорту, викликані травмами, хворобами» [Collins];

pain «the feelings that you have in your body when you have been hurt or when you are ill/sick» «тілесні відчуття, які ви маєте, якщо ви постраждали чи хворієте» [OALE];

pain «suffering of mind or body» «страждання розуму чи тіла» [H2, p. 99];

Schmerz «eine unangenehme körperliche Empfindung, die von einem Körperteil / einer Körperregion ausgeht» «неприємне фізичне відчуття, що виникає в тілі або його частині» [Farlex];

Schmerz «das unangenehme Gefühl im Körper, wenn man verletzt od. krank ist» «неприємне тілесне відчуття того, хто травмований чи хворий» [Farlex].

В найбільш розгорнутих словникових дефініціях вказано не на саме відчуття людини, а на причини стану, за якого людина переживає такі відчуття (травми, хвороби, пошкодження організму). Характерно, що слова *боль, страдание, мучение, мука* визначаються у словниках російської мови одне через друге, що також свідчить про неможливість описати їх вербально:

страдание «физическая или нравственная боль; мука, мучение» [МАС];
страдание «физическая или нравственная боль, мучение» [Ож.];

мука «сильное физическое или нравственное страдание» [МАС]; *мука* «сильное физическое или нравственное страдание; мучение» [БАС¹ 6, с. 1357];

мучение «состояние того, кого мучат или кто мучится; мука, страдание» [БАС¹ 6, с. 1397].

Аналогічно будуються дефініції лексем на позначення інших хворобливих станів без зовнішніх ознак, наприклад, запаморочення, нудота. Так, російська лексема *тошнота* («неприятное, томительное ощущение, предшествующее рвоте, а также состояние того, кого позывает к рвоте; дурнота» [МАС]) містить

оцінку відчуття, вказівку на фізіологічну дію, яка може відбутися після нудоти, а також синонім.

Неможливість висловити вербально, що таке біль, які саме відчуття переживає людина в такому стані, виявляється не лише на рівні словникового опису відповідних лексем. Невипадково значна частина найменувань хворобливих станів, зокрема болів різного типу, в різних частинах та органах тіла, виникла у східнослов'янських мовах внаслідок процесів вторинної номінації, на основі агентивних дієслів з конкретною семантикою впливу (*різати, крутити, пекти, стріляти, колоти, тягнути, хапати, тиснути, трусити* тощо). Ці дієслова, окрім всього іншого, є проявом намагань описати зрозумілим способом ту інформацію, що не вербалізується, а лише відчувається тілесно; див. докладніше про генезу безособових форм з семантикою больових відчуттів у нашій статті [3].

Найбільш ефективним способом експлікації лексичного значення слів з емпіричним компонентом є так званий остенсивний опис, при якому лексичне значення не описується словами, а демонструється через відсилку до доступних сприйняттю предметів, явищ, ситуацій чи дій. Ostenсивні дефініції апелюють до набутого носіями мови колективного досвіду, відсилають його до узагальнених уявлень про типові явища. Вище ми навели тлумачення слова *pain*, побудоване як остенсивне: «the feelings that you have in your body when you have been hurt or when you are ill /sick»; оскільки в ній міститься апеляція до власних відчуттів суб'єкта свідомості, то така дефініція зрозуміла кожному, хто хоч раз відчував біль.

Найчастіше у словниковій практиці остенсивний спосіб опису лексичного значення використовується при тлумаченні прикметників на позначення смаків та базових кольорів спектру. Основою дефініції стає певний іменник (іменник), що називає предмет – типовий носій інваріантної ознаки. Таким чином опис семантики прикметника спирається на усталений зв'язок між предметом та його визначальною характеристикою, який закріплено в культурній практиці певного колективу як стереотипний, а сам предмет набуває статусу прототипу. Під прототипом розуміємо ментальний образ об'єкта як представника певної категорії, сформований людською свідомістю і необхідний для орієнтації у світі [5, с. 144–145]. Прототиповий образ наділяється набором ознак, які мовці виокремлюють із цілісного гешталту, і сприяє ідентифікації (категоризації) нових об'єктів, які з'являються у досвіді.

Так, для визначення лексичного значення прикметника кольору *білий, белый, biały, білий, white* у тлумачних словниках різних мов використовується відсилка до таких типових предметів білого кольору, як сніг, молоко, зрідка крейда:

білий «який має колір крейди, молока, снігу» [СУМ 1, с. 181];

белый «цвета снега или мела» [Уш.];

biały «mający barwę właściwą śniegowi, mleku [SJP]; «mający bardzo jasną barwę, taką jak mleko» [Dor.];

bílý «mající barvu sněhu, mléka» [SSČ, s. 30];

white «having the colour of fresh snow or of milk» «такий, що має колір свіжого снігу чи молока» [OALE]; «of the colour of fresh snow or common salt» «кольору свіжого снігу чи звичайної солі» [H2, p. 477].

Таким чином, подаючи у словниках вербальні визначення кольороназви, лексикографи включають в них посилання на враження, отримані мовцями від споглядання певних референтів. Важливо, що ознака кольору у такого предмета є невід'ємною, обов'язковою і неваріативною. І хоча в наведених дефініціях не можна виявити один, універсальний для всіх мов референт (найчастіше наводяться комбінації «молоко – сніг», «сніг – крейда», «крейда – молоко – сніг», «сніг – сіль»), проте використання невеликої кількості еталонних об'єктів у словниках різних мов є ознакою того, що вони сприймаються мовцями як загальнозрозумілі, надетнічні прототипи білого кольору.

Прототипами базових кольорів в оstenсивних дефініціях виступають природні об'єкти (трава чи листя для зеленого, лимон для жовтого, небо для блакитного, кров для червоного), пор.:

укр. *червоний* «який має забарвлення одного з основних кольорів спектра, що йде перед оранжевим; кольору крові та його близьких відтінків» [СУМ 11, с. 296];

рос. *красный* «имеющий окраску одного из основных цветов спектра, идущего перед оранжевым; цвета крови» [МАС]; «цвета крови, спелых ягод земляники, яркого цветка мака» [Ож.]; «относительно к телам: цветом на кровь похожий» [САР 3, с. 902];

чеськ. *červený* «mající barvu krve» «кольору крові» [SSČ, s. 48];

пол. *czerwony* «będący koloru pierwszego pasma tęczy, koloru krwi» «кольору першої смуги веселки, кольору крові» [SJP];

англ. *red* «having the colour of blood or fire» «кольору крові чи вогню» [OALE]; «... such as that of a ripe tomato or fresh blood» «такий, як стиглі помідори чи свіжа кров» [Collins];

нім. *rot* «von der Farbe frischen Blutes» «кольору свіжої крові» [DU];

італ. *rosso* «che è del colore del sangue vivo, della porpora, del rubino e sim.» «кольору свіжої крові, пурпуру, рубіна і под.» [NZ, p. 1980].

Всі згадані в цих дефініціях об'єкти належать до натурфактів; очевидно, що ці об'єкти не міняються з плином часу, не залежать від діяльності людини, технічного прогресу, моди тощо. Дефініції червоного у словниках різних мов засвідчують, що саме кров є універсальним прототипом для цього кольору; інші об'єкти, залучені для лексикографічного опису (стигли помідори, суніці; вогонь; мак; рубін, пурпур), мають значно нижчу частоту використання в ролі прототипів і тою чи тою мірою прив'язані до реалій певних культур.

Обговорюючи роль прототипів у побудові когнітивних дефініцій, А. Вежбицька не раз пропонувала описувати кольори так: «*блакитний* – колір, про який думають як про колір неба», або, в розгорнутому пропозитивному вигляді, «*X* є *блакитний*: колір *X*-а є таким, як колір неба» [10, с. 193]. Разом з тим дослідниця наголошує на тому, що дефініції такого роду мають певні вади: «Не можна сліпому пояснити, що означає слово *червоний*; не можна також комусь, хто ніколи не відчував задрості, дати зрозуміти, з чим пов'язується слово, яке позначає цей стан» [10, с. 193]. Інакше кажучи, дефініції оstenсивного типу можуть бути незрозумілими особам, які не мають відповідного індивідуального досвіду, однак коли йдеться про досвід мовно-культурного

колективу в цілому, використання прототипів для дефініцій слів з емпірично-наочним компонентом є цілком виправданим.

Вибір прототипу для остенсивного опису слів, як показують словникові дефініції, може визначатися багатьма чинниками, зокрема, він залежить від історії та традицій певного суспільства, від його матеріальної та духовної культури, технічного прогресу, ідеології, нарешті, від вподобань лексикографів. Зупинимось докладніше на словниковому описі трьох прикметників, що позначають базові смаки, в українській, російській, польській, чеській, англійській та італійській мовах (четвертий базовий смаковий прикметник – *солоний* – опускаємо, бо у всіх дефініціях він описується через іменник *сіль*).

Тлумачення слова *солодкий* (*сладкий, słodki, sladký, sweet, dolce*) в різних мовах однотипні і містять відсилки лише до двох референтів, цукру та меду:

укр. *солодкий* «який має приємний смак, власт[ивий] цукрові, медові і т. ін.» [СУМ 9, с. 446];

рос. *сладкий* «имеющий приятный вкус, свойственный сахару, меду и т. п.» [MAC];

пол. *słodki* «mający smak taki jak cukier, miód» «який має смак цукру, меду» [SJP];

чес. *sladký* «mající chuť jako cukr» «який має смак цукру» [SSČ, s. 392];

нім. *süß* «in der Geschmacksrichtung von Zucker oder Honig liegend und meist angenehm schmeckend» «який має смак цукру чи меду, найприємніший смак» [Farlex];

англ. *sweet* «containing or having a taste like sugar» «той, що має або містить смак як у цукру» [LDOCE];

італ. *dolce* «che ha il gradevole sapore proprio dello zucchero, del miele e sim.» «той, що має приємний смак, притаманний цукру, меду і под.» [NZ, p. 728].

Дефініції прикметника *кислий* (*кислый, kwaśny, kyselý, sour, sauer*) найчастіше включають іменник *лимон* (*sour* «like the taste of a lemon» [LDOCE]), а також відсилки до оцту, журавлини, нестиглих плодів: *кислий* «який має своєрідний гострий смак, схожий на смак оцту, лимона тощо» [СУМ 4, с. 153]; *kwaśny* «taki jak smak cytryny, octu, niedojrzałych jabłek» [SJP], *kyselý* «mající chuť jako ocet» [SSČ, s.158], *sauer* «in der Geschmacksrichtung von Essig oder Zitronensaft liegend» «із смаком оцту чи лимонного соку» [Farlex]; *кислый* «имеющий специфический острый вкус (как лимон, уксус, клюква)» [Уш.].

Підтвердженням прототипового статусу лимона, цукру та меду як носіїв ознак «бути кислим», «бути солодким» служать, зокрема, усталені народні порівняння, вживані у багатьох слов'янських мовах, див. [СП, с. 349–350, 549–551]. Широко відомі вирази *кислий як лимон, як оцет, солодкий як цукор, як мед, як патока* (порівн. також семантичний дериват, вживаний у російській мові, *быть кислым как лимон* «бути незадоволеним, без настрою»). У німецькій мові також активно вживаються сталі порівняння *süß wie Zucker, sauer wie Zitronen* [НУФС, с. 34, 203]. Аналогічні типові зв'язки між ознакою та її носієм знаходимо і в асоціативних полях. Так, у російському асоціативному словнику зазначено, що найчастотнішою реакцією на стимул *сладкий* є слово *сахар* (10 реакцій із 103, що складає 10 % всіх поданих відповідей), а на слово-стимул *кислый* – іменник

лимон (107 реакцій із 534, тобто 20 % всіх відповідей) [PAC]. Ці факти служать доказом наявних у свідомості мовців кореляцій між предметами та їхніми сталими ознаками. Таким чином, аналізуючи як словникові дефініції, так і інші мовні явища, можна говорити про існування еталонних носіїв ознак *кислий* та *солодкий*, які виходять за межі якоїсь одної лінгвокультури і мають широке розповсюдження.

Проте опис значення прикметника *гіркий* (*горький, gorzki, hořký, bitter, amaro*), який також в багатьох словниках визначається остенсивно, виявляється значно різноманітнішим. У тих джерелах, де подаються тлумачення з відсилкою до еталонів гіркомого смаку, не вдається виділити інваріантний іменник (чи іменники), який можна було би вважати універсальним, надетнічним прототипом для ознаки «бути гірким». Пор. наступні дефініції:

укр. *гіркий* «який має своєрідний їдкий, різкий смак (напр.: хіна, гірчиця)» [СУМ 2, с. 74];

рос. *горький* «имеющий особый неприятный едкий вкус (вкус хины, полыни)» [MAC]; «имеющий острый, неприятный вкус, свойственный полыни, хине, горчице и т. д.» [БАС² 3, с. 266];

пол. *gorzki* «mający ostry, nieprzyjemny smak, taki jak piołun, gorczyca» «той, що має гострий, неприємний смак, як полин, гірчиця» [SJP];

чес. *hořký* «mající chuť jako pelyněk, neslazený čaj» «той, що має смак полину, несолодкого чаю» [SSČ, s. 99];

слов. *horký* «majúci chuť ako blen, palina» «той, що має смак блекоти, полину» [KSSJ, s. 193];

англ. *bitter* «having a strong sharp taste, like black coffee without sugar» «такий, що має сильний, гострий смак, як чорна кава без цукру» [LDOCE]; «having or denoting an unpalatable harsh taste, as the peel of an orange or coffee dregs» «такий, що має неприємний різкий смак, як апельсинова шкірка або кавова гуща» [Collins]; «having a harsh, disagreeably acrid taste, like that of aspirin, quinine, wormwood, or aloes» «такий, що має різкий неприємний смак, як аспірин, хінін, полин чи алое» [Webster];

італ. *amaro* «che ha sapore contrario al dolce, caratteristico della china, dell'assenzio e sim.» «той, що має смак, протилежний солодкому, характерний для хіни, абсенту і под.» [NZ, p. 97].

Цікаво, що набір прототипів гіркомого у словниках різних мов не збігаються: словники слов'янських мов подають у дефініціях близький набір імен для ідентифікації гіркоти, куди входять хіна, гірчиця, полин; в італійському словнику в ролі еталону гіркоти вказано не сам полин, а абсент, тобто полинівку (міцний алкогольний напій, настояний на полині). У словниках англійської мови полин і хіна згадано лише в одній дефініції, а в якості типових носіїв гіркомого смаку пропонується доволі різноманітний набір об'єктів: чорна кава без цукру, кавовий осад, аспірин, хінін, полин, алое, апельсинова шкірка. У словнику чеської мови в якості еталону гіркомого смаку поряд з полином, як не дивно, згаданий несолодкий чай. У словнику словацької мови крім полину носієм гіркомого виступає блекота – рослина дуже отруйна. З точки зору сучасної побутової свідомості найбільш

універсальним прототипом гіркого слід визнати чорну каву без цукру, бо її смак добре відомий носіям різних мов, її справді п'ють чи принаймні пробують.

Щодо полину та хіни, часто згадуваних в дефініціях еталонів гіркого, то для сучасних мовців вибір цих об'єктів у якості прототипу може виявитися неочевидним, адже навряд чи багато людей хоч раз у житті пробували їх і знають їх смак. Полин взагалі не вживається в їжу, а хіна (хінін), тобто речовина, виділена з кори хінного дерева (*cortex quinae*), перестала використовуватися в медицині для лікування небезпечної хвороби – тропічної малярії, приблизно з середини ХХ ст., оскільки з'явилися синтетичні лікарські засоби з такою ж дією. Проте в культурній пам'яті багатьох європейських народів, що нараховує майже чотири століття (від першої половини ХVІІ ст.), хіна продовжує існувати як еталон гірких ліків. Обидва давні стереотипи («хіна гірка», «полин гіркий») продовжують функціонувати у сталих порівняннях різних мов. Так, згідно із матеріалами п'ятимовного словника порівнянь О. Левченко, в сучасному мовленні українців, білорусів, росіян та болгар використовуються порівняння з опорним іменником *хіна* та його відповідниками (*гіркий наче хіна*, *горкі як хіна*, *горький как хина*, *горчив като хинин*) [СП, с. 219], однак такі компаративи характерні радше для книжних стилів. Цікаво, що словники народних компаративних виразів не фіксують порівнянь із словом *хіна*, натомість найчастіше носієм ознаки «бути гірким» виступає *полин*. Зокрема, сталий вираз *гіркий як полин* подав у своїй збірці І. Франко, зауваживши, що в українців полин тісно пов'язаний з уявленнями про гіркість [Фр. 1, с. 331]. Пор. наведену Франком приповідку *На гірку хоробу гіркий полин* (з коментарем «Гірка хвороба – лихорадка, на яку найкращий лік – гірка хініна», де зближені полин та хіна за ознакою «бути гірким») [Фр 3, с. 280]. У «Словнику стійких народних порівнянь» О. Юрченка та А. Івченка знаходимо вказівки на два прототипові для українців носії гіркого смаку: *полин*, *редька* [ССНП, с. 119, 126]. У білоруській народній традиції поширено принаймні чотири прототипи для гіркого смаку: *палын*, *дым*, *перац* і *чэмер* (укр. *чeмepиця*) [СБНП, с. 14, 300, 316, 466]. «Большой словарь русских народных сравнений» В. Мокієнка та Т. Нікітіної подає цілу низку еталонів гіркого: *горчица*, *желчь*, *попынь*, *перец*, *осина*, *лук*, *редька* [СРНС, с. 148]. До словника С. Адальберга, де зібрана польська народна фразеологія, увійшли такі порівняння із словом *gorzki*: *jak piołun*, *jak chmiel*, *jak żółć* [Ad., s. 153]. Чехи вживають порівняння *hořký jako pelyněk* («гіркий як полин») та *hořký jako uřejch* («гіркий як миш'як») [M-W, s. 370, 564].

Отже, найбільш поширеним прототипом гіркого, представленим у народних порівняннях східних та західних слов'ян, є полин, тоді як порівняння із лексемою *хіна* та його еквівалентами трапляються значно рідше, переважно у книжному мовленні.

Відмінності у статусі прототипових одиниць можна простежити, враховуючи частоту їх вживань у текстах (самостійно чи у складі сталих порівнянь). Так, у «Национальном корпусе русского языка» представлено лише три випадки порівняння (*горький*) *как хина* та один випадок – порівняння (*горький*) *как хинин*. Натомість компаративний вираз (*горький*) *как попынь* трапляється в корпусі 28 разів [НКРЯ]. Дані корпусу польської мови «Narodowy korpus języka polskiego» дозволяють твердити, що серед вжитих сталих виразів з прикметником *gorzki*

також домінує порівняння *gorzki jak piohun*, і хоча у текстах трапляються компаративи з опорними одиницями *morska sól, cykuta, żółć, ocet, dębowa kora, kruszużna*, але їх вживання одиничні, див. [НКJP].

Для оцінки міри «еталонності» різних об'єктів – носіїв певної ознаки – варто враховувати і результати асоціативних експериментів, проведених з носіями сучасної мовної свідомості. В асоціативному полі російського слова *горький*, що включає 642 слова, на відміну від полів прикметників *сладкий* і *кислый*, взагалі відсутня реакція, яка мала би статус еталону гіркового смаку. Найчастотніша реакція на слово *горький* – прикметник *сладкий* (70 реакцій), на другому місці – слово *вкус* (64 реакції), і лише на шостому місці опинилось слово *перець*, яке згадано опитуваними 31 раз (це менше 5 % від всіх відповідей). Серед об'єктів – носіїв гіркового смаку названо *лук* (9), *кофе* (5), *лекарство* (5), *хрен* (4), *миндаль* (2), *польнь* (2), *хина* (1), *корка лимона* (1), *горчица* (1), *хмель* (1), *тоник* (1) [РАС]. Той факт, що слова *польнь* і *хина* займають позиції на далекій периферії асоціативного поля, свідчить про суттєві зміни в наборі прототипів гіркового у сучасних мовців у порівнянні з носіями традиційної культури.

Особлива виділеність полину як еталону гіркоти у тлумачних словниках слов'янських мов, а також частотність сталих порівнянь з цим словом пов'язана з роллю полину у традиційних культурах слов'янських та інших європейських народів. Полин поширений повсюдно, на всій території Європи, він невибагливий, росте у будь-яких умовах, має доволі великі розміри, виразний зовнішній вигляд, сильно пахне. Гіркий смак всіх частин рослини, її харчова непривабливість для людини зумовили низку уявлень щодо культурної ролі полину. У всіх слов'янських народів полин наділений двома визначальними функціями: по-перше, обереговою (полин забезпечує людині захист від відьом, русалок, від чорта, що літає у вихорі, від нечистих покійників, що ходять по смерті, тощо), а по-друге, лікувальною [СД, с. 159–161]. Важливо, що полин використовують передусім для лікування таких хвороб, які приписуються впливу на людину нечистої сили (лихоманка, епілепсія, істерія, гельмінти). Гіркий смак і різкий запах функціонально об'єднує полин з іншими обереговими рослинами, такими як часник та осика. Таким чином, у структурі міфологеми полину серед усіх перцептивних ознак рослини домінує саме гіркий смак. Актуальність цієї міфологеми в минулому і визначила культурну роль полину як еталону гіркоти. І хоча традиційні уявлення про застосування полину з часом редукувались і значною мірою забулись, проте стереотип «полин гіркий» виявився надзвичайно стійким. Він продовжує відігравати вагомий роль у культурі слов'ян навіть у сучасних умовах, коли більшість носіїв мови не в змозі виділити полин серед інших дикорослих трав та ідентифікувати його. Разом з тим доводиться визнати, що якийсь універсальний, надетнічний прототип для гіркового смаку, який би домінував у словниках різних мов, відсутній. В деяких джерелах у дефініціях гіркового взагалі не використовується остенсивний опис, див., наприклад, *bitter* «having a strong, unpleasant taste; not sweet» «той, що має сильний, неприємний смак; не солодкий» [OALE].

Якщо у членів мовно-культурного колективу сформовані сталі уявлення про певний прототиповий об'єкт чи явище, з якими пов'язують ту чи ту характеристику, то лексикографічний опис деяких ознакових лексем з

емпіричним компонентом суттєво спрощується. Відсилка до більш відомого об'єкта застосовується для передачі такої інформації, яка взагалі не підлягає незалежній вербалізації (передусім смакові, слухові, дотикові відчуття). Наприклад, щоб зафіксувати в дефініції неприємний запах рослини, у словнику використано апеляцію до іншого джерела неприємного запаху: *goosefoot* (лобода) «a plant of family Chenopodiaceae, ... smelling strongly of bad fish» «рослина родини маревих, з дуже сильним запахом тухлої риби» [NW, p. 411–412]. Цікаво, що інформація про оцінку запаху цієї рослини безпосередньо в дефініцію не вводиться, це знання має бути отримане як імплікація із відсилки до запаху тухлої риби. Загалом маркування запаху і смаку як диференційної ознаки об'єкта з'являється у дефініції в тих випадках, коли запах сильно вражає відповідний орган відчуття людини і служить засобом ідентифікації об'єкта чи його стану, зокрема, їжі та напоїв.

Прототипових запахів, які виконують роль еталона при описі лексичного значення остенсивним способом, очевидно, не дуже багато. Так, у дефініціях словника С. Ожегова ми знайшли лише три об'єкти, використані як еталони певного запаху: дьоготь, ефір, гіркий мигдаль (див. *креозот* «маслянистая жидкость с запахом древесного дегтя...»), *циан* «бесцветный ядовитый газ с запахом горького миндаля...»), *сероуглерод* «бесцветная летучая ядовитая горючая жидкость с неприятным эфирным запахом»). У словнику за ред. Д. Ушакова для остенсивного опису запахів використано відсилки до гірчиці, нафти і лимону (*иприт* «ядовитый газ с горчичным запахом, разъедающий слизистую оболочку и кожу»; *мелисса* «растение с белыми или желтоватыми цветами и лимонным запахом»; *озокерит* «минерал с нефтяным запахом, химически представляющий собой углеводород»). Насправді люди спроможні розрізняти і фіксувати у пам'яті значно більше запахів, ніж використано у словниках для остенсивного опису лексем.

Що стосується прототипів смаку, то, за нашими даними, їх практично не включають у словникові дефініції. У словнику С. Ожегова нам трапився лише один об'єкт, що служить еталоном смаку, – часник (*черемша* «дикорастущий лук, по вкусу напоминающий чеснок»).

Остенсивний опис лексичного значення може бути використаний і для вказівки на характерні звуки, особливо при описі звуконаслідувальних дієслів (*бекати, мукати, каркати, капати, цекати, шокати* тощо), однак зрідка у словниках з'являються дефініції з відсилкою до еталону звуків чи їх джерела:

гуаена (гієна) «a wild animal like a dog that makes a sound like a laugh» «дика, подібна на пса, тварина, яка видає звук, схожий на сміх» [LDOCE];

окарина «духовий глиняний або фарфоровий народний італійський інструмент, який нагадує звучанням флейту» [СУМ 5, с. 661];

сичати «видавати або утворювати звуки, які нагадують протяжну вимову звука «с»» [СУМ 9, с. 210];

булькати «производит звуки, похожие на звуки жидкости, выливаемой из узкогорлового сосуда» [Ож.].

Дефініції з остенсивним описом звуків мають свої особливості, адже вони вимагають від носія мови згадування не статичних образів (таких як колір неба, запах часнику, смак лимону), а динамічних сцен з набором певних учасників

(флейта звучить лише тоді, коли хтось бере її в руки, дмухає в спеціальний отвір, закриваючи виходи для повітря пальцями; щоб почути звуки води, яка виливається з пляшки, треба увияти принаймні три складові відповідної сцени: людину, нахилену пляшку та воду). Таким чином, остенсивний опис звуків заторкує складні концептуальні утворення в пам'яті людини.

Загалом у словниковій практиці остенсивний спосіб лексичного опису слів, що містять семантичні компоненти смакового, звукового та запахового сприйняття, швидше виняток, ніж правило. Якщо лексикограф вважає за потрібне вказати на запах чи смак як на розрізнявальну ознаку слова, в дефініції фіксується переважно оцінка (приємний чи неприємний) та міра впливу на людину (різкий, сильний, гострий тощо, зрідка слабкий), див.:

нафталин «белое кристаллическое вещество с резким запахом...»; *редька* «корнеплод с толстым и светлым корнем, с острым вкусом и запахом»; *скипидар* «жидкость с едким запахом, получаемая гл. образом путем перегонки живицы»; *сероводород* «бесцветный газ с резким неприятным запахом, образующийся при разложении белковых веществ»; *багульник* «вечнозеленый болотный с одурманивающим запахом кустарничек семейства вересковых»; *белена* «ядовитое сорное растение семейства пасленовых с лилово-желтыми цветками и одуряющим запахом»; *затхлый* «с тяжелым запахом, испортившийся от гниения, сырости» [Ож.]; *бром* «химический элемент, едкая жидкость буро-красного цвета с сильным запахом» [Уш.]; *rose* «a flower that often has a pleasant smell, and is usually red, pink, white, or yellow» «квітка, що часто має приємний запах, звичайно червона, рожева, біла чи жовта» [LDOCE].

У цілому слід зауважити, що дефініції з параметричними та оцінними прикметниками для характеристики смаків і запахів використовуються лексикографами обережно, переважно в тих випадках, коли перцептивно-емпірична ознака має статус розрізнявальної. Пор. визначення скунса: *skunk* «small bush-tailed North American animal able to send out a strong, unpleasant smell as a defence when attacked» «дрібна північноамериканська тварина з пухнастим хвостом, яка продукує сильний неприємний запах, щоб захистити себе від нападів інших тварин» [Н2, р. 301]. Очевидно, що вказівка на запах, що виділяє скунс, у цьому випадку необхідна для пояснення поведінкових особливостей тварини і має статус релевантної ознаки. При описі слів – назв інших тварин, що виділяють певні запахи, цей емпіричний компонент, як правило, не включають до дефініції, пор. *тхір* «хижий звірок родини куницевих з коштовним пухнастим хутром» [СУМ], попри те, що саме ознака запаху відбита у внутрішній формі слова.

У семантиці багатьох слів будь-якої природної мови присутній змістовий компонент, що передає інформацію, отриману суб'єктом свідомості через канали відчуттів. Словникова практика засвідчує, що наявність у структурі концепту наочно-емпіричного складника часто створює труднощі при побудові дефініції. Як правило, найбільш успішно будуються вербальні дефініції тих слів, що містять сприйняту зором статичну інформацію. Що стосується динамічного візуально-емпіричного компонента значення, то він або мінімізується, або взагалі не вводиться до складу дефініції. Це зумовлено тим, що змісти динамічної природи, пов'язані, зокрема, з моторною діяльністю людини, існують у свідомості у вигляді

сцен, скриптів, сценаріїв. Деякі з них вербалізовані за допомогою дієслів, а деякі взагалі не мають вербальних засобів для свого вираження.

Емпірична інформація складає основу лексичного значення так званих стохастизмів, які кодують позамовні явища наочно-чуттєвої природи з великою кількістю зовнішніх проявів. Словниковий опис у таких випадках часто обмежується фіксацією категоріальної приналежності об'єкта або будується як відсилка до мотивуючого слова. Спроба виокремити в дефініції емпіричні ознаки предмета чи явища часто призводить до включення випадкових характеристик, що не мають статусу необхідних та невід'ємних.

Суттєві труднощі виникають при лексикографічному описі слів, що кодують такі концепти, які не вербалізуються взагалі, наприклад, звуки, запахи чи тілесні стани людини (біль, судома, нудота, запаморочення тощо). Звуки, запахи чи тілесні стани сприймаються й усвідомлюються мозком людини, який отримує інформацію через складну систему сенсорних каналів, як цілісні, нерозчленовані відчуття. Деякі з них не мають проявів, приступних спостереженню ззовні. На концептуальному рівні таким відчуттям відповідають цілісні гешталти. Їхня сенсорно-тілесна сутність спричиняє неможливість описати такі явища за допомогою слів. Словникові дефініції, як правило, включають синонімічні відсилки; в деяких випадках у тлумаченнях вказуються причини чи наслідки певного стану, а також його оцінки.

Найбільш інформативними виявляються дефініції тих слів з емпіричним компонентом, до яких може бути застосований остенсивний опис. Таке тлумачення будується як відсилка до еталонного носія певної ознаки, до прототипу певної категорії. В таких випадках лексикографи апелюють до емпіричного досвіду користувача словника, причому цей досвід має бути частиною колективних уявлень, однакових для більшості членів мовно-культурної спільноти. Прототипи можуть мати універсальний, надетнічний, стабільний характер, проте деякі з них міняються в часі, залежать від традицій, уявлень, матеріальної культури національного колективу. Використання еталонних об'єктів у дефініціях слів з емпіричним компонентом не лише задовольняє потреби користувачів у зрозумілому словниковому описі; опертя на еталонні носії певної ознаки може служити ще одним підтвердженням існування прототипів у свідомості носіїв певної мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гак В. Лексическое значение // Большой лингвистический словарь / В. Гак. – М. : 1998. – С. 262–265.
2. Жуйкова М. Образна основа фразеологізмів і фреймове моделювання // Славянская фразеология в синхронии и диахронии. Вып. 1 / М. Жуйкова. – Гомель: ГГУ им. Скорины, 2011. – С. 22–26.
3. Жуйкова М. Безособові дієслівні форми в контексті народної культури // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. – № 843. – Серія «Філологія». – Вип. 55 / М. Жуйкова. – Харків, 2009. – С. 120–124.
4. Кобозева И. М. Лингвистическая семантика / И. Кобозева. – М. : Едиториал УРСС, 2004. – 352 с.

5. Краткий словарь когнитивных терминов / Под общ. ред. Е. С. Кубряковой. – М. : Из-во МГУ, 1996. – 245 с.
6. Никитин М.В. Лексическое значение слова (структура и комбинаторика) / М.В. Никитин. – М. : Высшая школа, 1983. – 127 с.
7. Никитин М.В. Основы лингвистической теории значения / М.В. Никитин. – М. : Высшая школа, 1988. – 168 с.
8. Попова З. Д. Когнитивная лингвистика / З.Д. Попова, И. А. Стернин. – М. : АСТ: Восток – Запад, 2007. – 314 с.
9. Языковая номинация. Общие вопросы / Отв. редактор Б.А. Серебrenников. – М. : Наука, 1977. – 360 с.
10. Wierzbicka A. Semantyka: Jednostki elementarne i universalne / A. Wierzbicka. – Lublin, 2006. – 535 s.

СЛОВНИКИ

1. Ad. – Adalberg S. Księga przysłów, przypowieści i wyrażeń przysłowiowych polskich. – Warszawa, 1889–1894. – 805 s.
2. Collins – The Collins English Dictionary. [Electronic recourse]. – Mode of access: URL: <http://www.collinsdictionary.com>
3. DFLI – Dizionario fondamentale della lingua italiana. – Istituto geografico De Agostini, S.p.A., Novara, 1999. – 1100 p.
4. Dor. – Słownik języka polskiego pod red. W. Doroszewskiego. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sjp.pwn.pl/doroszewski/lista>
5. DU – Deutsches Universalwörterbuch. – [Electronic recourse]. – Mode of access: URL: <http://www.duden.de> <http://www.duden.de/rechtschreibung>
6. Farlex – The free dictionary by Farlex. – [Electronic recourse]. – Mode of access: URL: <http://de.thefreedictionary.com/>
7. H1, H2 – A. S. Hornby. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English. – Oxford University Press. – 1980. – Volume 1-2.
8. KSSJ – Krátky slovník slovenského jazyka. – Bratislava: Veda. – 2003. – 985 s.
9. LDOCE – The Longman Dictionary of Contemporary English. [Electronic recourse]. – Mode of access: URL: <http://www.ldoceonline.com/>
10. M-W – Mokienko V., Wurm A. Česko-ruský frazeologický slovník. – Olomouc, 2002. – 659 s.
11. NKJP – Narodowy korpus języka polskiego. – [Electronic recourse]. – Mode of access: URL: <http://www.nkjp.uni.lodz.pl/>
12. NW – New Webster's Dictionary and Thesaurus of the English Language. Lexicon Publications, Inc. – Danbury, CT. – 1993.
13. NZ – Vocabolario della lingua italiana di Nicola Zingarelli. – Lo Zingarelli 2010. – 2704 p.
14. OALE – Oxford Advanced Learner's Dictionary. 8th edition. – CD-Rom.
15. SJP – Słownik języka polskiego PWN. <http://sjp.pwn.pl/> – CD-Rom.
16. SSČ – Spisovný slovník češtiny pro školu a veřejnost. – Praha: ACADEMIA, 2007. – 647 s.
17. Webster – Random House Webster's Unabridged Dictionary. – [Electronic recourse]. – Mode of access: URL: <http://www.dictionary.com/>

18. БАС¹ – Словарь современного русского литературного языка в 17 т. – Москва – Ленинград: Издательство Академии Наук СССР, 1950–1967.
19. БАС² – Словарь современного русского литературного языка в 20 т.: Изд. 2. – М., СПб.: Русский язык, 1991–1994.
20. МАС – Словарь русского языка. В четырех томах / Под ред. А.П. Евгеньевой. – М.: Русский язык, 1985–1988. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://feb-web.ru/feb/mas/mas-abc/default.asp>
21. НКРЯ – Национальный корпус русского языка. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ruscorpora.ru/search-main.html>
22. НУФС – Мізін К. І. Німецько-український фразеологічний словник (усталені порівняння). – Вінниця: Нова книга, 2005. – 302 с.
23. Ож. – Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка. – М., 2010. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ozhegov.textologia.ru/>
24. РАС – Русский ассоциативный словарь. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://thesaurus.ru/dict/dict.php>
25. САР – Словарь Академии Российской. В 6-ти частях. – СПб., 1789–1794.
26. СБНП – Слоўнік беларускіх народных параўнанняў / Уклад. Т.В. Валодзіна, Л.М. Салавей. – Мінск: Беларус. навука, 2011. – 482 с.
27. СД – Славянские древности. Этнолингвистический словарь в 5-ти томах / Под ред. Н. И. Толстого. – М.: Международные отношения. – Т. 4. – 2008. – 656 с.
28. СП – Левченко О. Українсько-російсько-білорусько-болгарсько-польський словник порівнянь. – Л.: Вид-во Львівської політехніки, 2011. – 746 с.
29. СРНС – Мокиенко В., Никитина Т. Большой словарь русских народных сравнений. – М.: ОЛМА Медиа Групп, 2008. – 800 с.
30. ССНП – Юрченко О.С., Івченко А.О. Словник стійких народних порівнянь. – Харків: Онови, 1993. – 176 с.
31. СУМ – Словник української мови: в 11-ти т. – К.: Наукова думка, 1970–1980.
32. Уш. – Толковый словарь русского языка под ред. Д.Н. Ушакова. В 4-х т. – М., 1935-1940. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.onlinedics.ru/slovar/ushakov.html>
33. Фр. – Франко І. Галицько-руські народні приповідки. Т. 1. – Львів, 1901; Т. 2. – Львів, 1908; Т. 3. – Львів, 1909.

УДК 81'44 : 398.91

Зоряна Коцюба

(м. Дрогобич, Україна)

**ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКИ ОПОЗИЦІЙ «СВОЄ – ЧУЖЕ» ТА «Я – ВОНИ» В ПОВУТОВІЙ
СВІДОМОСТІ НОСІВ СЛОВ'ЯНСЬКИХ, ГЕРМАНСЬКИХ І РОМАНСЬКИХ МОВ
(на матеріалі наремій)**

Універсальна опозиція «своє – чуже», поєднуючи культури, є водночас підґрунтям для усвідомлення їх національної специфіки. Вторинність будь-яких ключових чи периферійних протиставлень щодо цієї опозиції зумовлена її первісністю і прадавністю як механізму самоусвідомлення особи в колективі й етнокультурної спільноти серед собі подібних. Тому дослідження значення цієї

опозиції, зокрема концептуальної наповненості її складників, для визначення специфіки колективних уявлень про світ, характерних для представників різних мовних спільнот є актуальними для різних царин людського пізнання, зокрема філософії, психології, культурології, соціології, літературознавства. У лінгвістиці ця проблема досі не була об'єктом вичерпного аналізу, зокрема на матеріалі паремій, хоча різні аспекти мовної репрезентації протиставлення «своє – чуже» досліджувалися в працях В. Іванова, Є. Бартмінського, О. Селіванової, О. Тищенко, З. Козиревої, С. Шувалової та ін.

Мета пропонованої розвідки – простежити особливості кореляції компонентів протиставлень «своє – чуже» і «я – вони», вербалізовані в українських, російських, польських, англійських і французьких пареміях.

Хоча опозиція «своє – чуже» реалізується в усіх без винятку мовах з огляду на значущість осмислення зв'язку між її компонентами для самоусвідомлення кожного члена етнічної спільноти, його гармонійного розвитку й життя в різних за характером і чисельністю суспільних групах, розуміння меж свого і чужого, їх змінності є неоднаковим у різних культурах, що отримує відповідну об'єктивіацію на лексичному і фразеологічному рівнях мовних систем. Уже навіть перша спроба перекласти слов'янські *свій* (*свой, swój*) чи *чужий* (*чужой, cudzy*) якоюсь із германських чи романських мов виявляє певні семантичні диспропорції і неможливість адекватного відтворення цих лексем за допомогою моновідповідників. Указані особливості можна вважати одним із різномовних виявів самоідентифікації особистості в різних культурах, адже, на думку Г. Берестнева, займенники «свій» і «себе» вказують на межі простору, присвоєні суб'єктом, і дають змогу зрозуміти, яким предметним змістом наповнене уявлення носіїв мови про власне «Я» [2, с. 76–82].

Спільною для побутової свідомості носіїв багатьох мов точкою відліку у сприйнятті відношень належності, не зумовленої жодними етнічними чи культурними чинниками, є власне Я особи, що у мовному вимірі абстрагується в узагальнене Я носія мови. Закономірним є той факт, що типовий для українських фразем спосіб творення особистісного стереотипу *свого* за допомогою соматичного коду культури, описаний О. Селівановою [19, с. 28–29], характерний для всіх зіставлених мов і може вважатися типологічною універсалією, пор.: *wziąć sobie coś do głowy* [31 I, с. 662]; *dać swoją rękę* [31 III, с. 29]; *nie widzi dalej jak koniec nosa swego* [31 II, с. 661]; *after your own heart* [27, с. 186]; *try your hand at something* [27, с. 181]; *turn your nose up at something* [27, с. 285]; *avoir sa tête* [23, с. 1029]; *ne pas aller sans ses mains* [23, с. 632]; *mettre son pied dans tous les souliers* [23, с. 835]; *ce n'est pas pour ton nez* [23, с. 739] тощо. Проте універсальна тенденція до Я-центрального опису й оцінювання світу не виключає існування дивергентного бачення місця і ролі особи в світоглядній системі представників різних мовних спільнот, що зумовлює неоднаковий розподіл універсуму життєдіяльності в їх свідомості і відповідно призводить до непорозумінь у міжкультурному спілкуванні. Так, зіставний аналіз ключових слів мовної свідомості англійців і росіян, сформованого на основі даних асоціативних експериментів, виявляє суттєву диспропорцію в кількості стимулів, які викликають асоціат «я» у свідомості носіїв мови: 1087 – в англійців і 347 – у

росіян, що зумовлює найвищу позицію аналізованого асоціата в ядрі мовної свідомості англійців і 36-у – в ядрі мовної свідомості росіян [21, с. 218–219]. Тому не дивно, що й самі російськомовні інформанти вважають колективізм та зосередженість на потребах групи, а не індивіда, основними російськими цінностями, на протигагу індивідуалізму і незалежності, які були названі серед ключових американських цінностей представниками цієї культури [15, с. 12]. Цю особливість російської побутової свідомості підтверджує також загальновідома паремія *Я – последнее слово в азбуке* [7 II, с. 103].

Що ж до власне мовних виявів специфіки самоідентифікації носіїв різних мов, то найочевиднішою особливістю германських і романських мов, у зіставленні зі слов'янськими, є різна частотність використання присвійних займенників. Студенти-слов'яни вже на початкових етапах вивчення, наприклад, англійської мови у результаті міжмовної інтерференції схильні опускати нормативні присвійні займенники у висловлюваннях на зразок *I brush my teeth; I wash my hands*, вважаючи їх використання тавтологічним, оскільки в їхній рідній мові в подібних випадках вони зазвичай не вживаються. Проте не цілком обґрунтованими видаються спроби безпосередньо пов'язувати історично складені особливості вживання присвійних чи особових займенників, артиклів, синтаксичних конструкцій тощо у мовах різних структурних типів зі специфікою національного самоусвідомлення, зокрема мовного вираження колективізму та індивідуалізму, як це робить О. Леонтович, припускаючи, що характер використання особових займенників у російській мові, а також існування зворотних дієслів свідчить про сильне отожднення себе з зовнішнім світом, що традиційно вважається відмінністю колективістських культур від індивідуалістських [12, с. 180].

Відношення належності об'єктивуються за допомогою засобів граматики у всіх мовах. Ширше використання присвійних і зворотних займенників в англійській мові компенсується в українській та російській мовах вживанням зворотних дієслів різних типів. У французькій мові відповідне граматичне значення реалізується також через уживання численної групи займенникових дієслів. Якщо вважати, що особливості використання особових займенників і зворотних дієслів у російській мові свідчать про колективістський характер російської культури, то подібне функціонування займенників і дієслів згаданих груп в українській мові мало б відповідно свідчити про аналогічний статус української культури, що суперечить висновкам дослідників української ментальності, які одночасно вказують на її індивідуалізм, зумовлений інтровертністю представників цієї нації [24, с. 19; 1, с. 77].

Характерним, на думку В. Храмової, є те, що в українців «індивідуальна форма цілепокладання не перекреслює соціально-комунікативних підвалин останнього» [24, с. 20]. Українське суспільство зорієнтоване передусім на внутрішні механізми самоорганізації (саме тому тут набули певної завершеності системи *спорідненості, свояцтва, кумівства, побратимства, посестринства, громади, спілки* та ін.) та взаємодопомоги (в українських джерелах XV–VIII ст. зафіксовані свідчення про такі форми взаємодопомоги як *толока, супряга, зажинки, косовиця, гребовиця, закладини* та ін., які передбачали виконання роботи «за спасибі» або «з любові») [14, с. 204]. Щоправда, така робота

передбачала відпрацювання, тому назвати роботою «за спасибі» її можна лише умовно. Указані колективні психоповедінкові стереотипи репрезентовані в десятках українських паремій: *У ляхів – пани, у Москві – ребята, а у нас – брати* [20, с. 11]; *Кого люди за люди мають, з тим кумаються* [18, с. 29]; *Де спілка, там і сила; Як роблять укупі, не болить у пупі; Щасливо там жити, де гуртом робити* [18, с. 275]; *Дружно люди візьмуться – гори здадуться; Добре ся там діє, де два оре, а третій сіє* [18, с. 274]; *В гурті робити, як із гори бігти* [18, с. 275]; *Де дружніші, там і сильніші* [17, с. 410]; *Єднання – найкраща спілка* [18, с. 26]; *Єдність і братерство – велика сила* [18, с. 274].

Споконвічна віра українців у силу громади, об'єднаної спільною ідеєю, щонайповніше відображена в тексті гімну «Боже, великий, єдиний», зокрема в рядках *В єдності сила народу, Боже, нам єдність подай*. Прикметно, що подібні уявлення про єдність, її абсолютизація, характерні й для польської колективної свідомості: *Gdzie jedność, tam doskonałość; Jedność to siła* [31 I, с. 843]; на її силу вказує і німецьке прислів'я *Keine festere Mauer, denn Einigkeit* [11, с. 139]; подібні переконання реалізуються в угорських, румунських, казахських, чеченських [3, с. 42], датських, філіппінських пареміях [30, с. 503].

Частина з наведених українських паремій має відповідники в російській мові, пор.: *Доброє братство милее богатства* [6 I, с. 124]; *С миру по нитке – голому рубаха* [7 II, с. 45]; *Дружно не грузно, а врозь – хоть брось* [6 I, с. 496]; *Берись дружно, не будет грузно* [7 I, с. 316]; *Мир – золотая гора* [7 I, с. 315], проте в російській мові існує значно менше прислів'їв і приказок, в яких би вербалізувалася логема «колективна праця – запорука добробуту», що домінує в українській колективній свідомості і широко об'єктивується в пареміях.

Загалом група паремій із ключовими словами *народ, люди, укр. громада, гурт, мир* (рідко), рос. *мир* тощо представлена в східнослов'янських мовах значно ширше і кількісно, і якісно, у зіставленні з відповідними групами паремій польської, англійської чи французької мов. Однак порівняльне дослідження специфіки якісної дистрибуції прислів'їв і приказок усередині аналізованих тематичних груп української і російської мов виявляє помітну диспропорцію в їх тематичній наповнюваності: якщо в українських пареміях колектив (громада) здебільшого трактується як спосіб внутрішньої організації спільноти людей, заснованої на засадах взаємної підтримки і допомоги, то численні російські паремії реалізують невластиві українській побутовій свідомості характеристики громади (общини), зокрема абсолютна авторитетність і «неосудність», «неминучість» і «всюдишність», невіддільність особи і колективу.

Стереотипні національні уявлення поляків про колектив, зокрема спільну працю, які повністю відрізняються від відповідних російських й українських колективних переконань, об'єктивованих у прислів'ях і приказках, виразно простежуються при аналізі паремійного тематичного блоку з ключовим словом *spółka*. Мова йде саме про працю в колективі, негативна оцінка якої не виключає побутування паремій на зразок: *Dwie ręce mniej niż cztery zrobią; Gdzie wiele rąk, tam spora robota* [31 III, с. 29]; *Gdzie ludzi kupa, tam nie boli koło pupa* [31 I, с. 737].

Єдиний меліоративно конотований паремії з ключовим словом *spółka* *Spółka dwóch hoduje* [31 III, с. 285], яка має аналог в українській мові – *Спілка двох годує*

[18, с. 275], у польському паремійному корпусі протиставляються дві групи пейоративно конотованих прислів'їв, які, з огляду на варіативність, можна вважати частовживаними. Зневажливе ставлення до спілок (громади) у прислів'ях першої групи передане через універсально негативно маркований образ чорта: *Diabeł spółkę wymyślił; Na spółkę sam diabeł narzeka; I diabeł spółki nie chciał; Kto się czego na spółce dorobi, ten może się z diabłem dzielić* [31 III, с. 284]. Паремії другої групи базуються на римуванні *spółki* – *jaskółki*: *Powiedziały jaskółki, że niedobre są spółki; Zginęły te jaskółki, co chciały do spółki; Wszystkie spółki zjadają jaskółki* [31 III, с. 285] тощо. Поляки переконані, що *Pracowity nie chce spółek* [31 III, с. 285]; *Wspólna praca nie wzbogaca* [31 II, с. 1054], а також пояснюють одну з причин негативного ставлення до спілок: *Gdzie spółka, tam spółka* [31 III, с. 284].

Прийнятими для польської побутової свідомості є лише спілка з Богом – *Spółka tylko z Panem Bogiem dobra* [31 III, с. 285], самим собою – *Najlepsza spółka z własną kieszenią* [31 III, с. 285], а також подружня спілка – *Najlepsza spółka: mąż i żonka* [31 III, с. 284], аналогічно високу оцінку якій дають також українці, пор.: *Добра (найкраща, найліпша) спілка – чоловік (муж) і жінка* [17, с. 86].

В англomовному паремійному корпусі знаходимо мізерну кількість прислів'їв, які б відображали етнічне бачення спільноти (громади) і ставлення до неї (8 – з опорним словом *people*, ще декілька з *folk* і *many*), причому багато з них містять пейоративні конотації: *He that builds on the people, builds on the dirt* [35, с. 90]; *He who serves the people serves nothing* [35, с. 716]. Усе це є, очевидно, одним із матеріальних утілень індивідуалізму, що є однією із домінант як британської, так і американської етнічної свідомості [32, с. 59; 29, с. 670].

Англійські прислів'я радять у всьому покладатися насамперед на самих себе, не сподіватися на здобутки колективу і не вважають допомогу сторонньої людини суттєвою: *If you want a thing well done, do it yourself* [36, с.236]; *Self do, self have* [35, с. 712]; *Self done is well done* [30, с. 230]; *Command your man, and do it yourself* [35, с. 137]; *He who depends on another dines ill and sups worse* [36, с. 236]; *A pot that belongs to many is ill stirred and worse boiled* [35, с. 641]; *If thou thyself canst do it, attend no other's help or hand* [36, с. 236]; *Everybody's business is nobody's business* [35, с. 231]; *He that by the plough would thrive, himself must either hold or drive* [36, с. 236]. Однак думка про те, що якість роботи для себе є значно вищою, ніж роботи, яка виконується для когось, об'єктивується також у пареміях інших мов (наприклад, в українській приказці *Так робити, як не собі* [16, с. 287] негативна оцінка номінованої роботи виражена імпліцитно), що є закономірним результатом реалізації універсальних взаємовідношень фундаментальних опозицій «своє – чуже» і «добро – зло».

Різноманітні міжмовні паремійні еквіваленти *Добре чужими руками жар загрібати* [17, с. 261]; *Чужими руками добре гада ловити* [17, с. 263]; *Чужими руками тільки добре огонь замітати, бо сі не попечеш* [4 III, с. 51]; *Леко чужими руками жар загребать* [7 II, с. 98]; *Cudzymi rękami dobrze gady chwycić (kasztany z ognia wyjmować); Cudzymi rękami dobrze żar (ogień) tylko grzebać* [31 III, с. 28]; *Take the chestnuts out of the fire with the cat's (dog's) paw* [35, с. 118]; *Es ist leicht, mit anderen Leute Pfoten (Fingern) die Kastanien aus dem Feuer zu holen*

[11, с. 102]; *Le singe tire les marrons du feu avec la patte du chat* [28, с. 145], відомі європейським мовам з XVI ст. [35, с. 118; 28, с. 145], крім свого первісного узагальненого значення «користуватися результатами праці інших» (воно зберігається й у фразеологізмах [22, с. 304]), у польській та українській мовах значно частіше реалізують логему «інших варто використовувати лише для виконання важкої або небезпечної роботи», що підтверджує універсальність типових для носіїв англійської мови переконань.

Різні світоглядні засади народів-творців зіставлених паремійних фондів особливо виразно простежуються при аналізі народного бачення місця і ролі окремої людини в громаді. В етнічній свідомості східних слов'ян панівною є роль спільноти: *Громада одному допоможе, але один громаді ніколи* [18, с. 276]; *Одна бджола мало меду наносить; Один кіл плота не вдержить* [18, с. 273]; *Без єдної крупи горнець повний буде; З єдної ягоди немає вигоди* [18, с. 272]; *Один и у каши загинешь; Один в поле не воин; Один и дома горюет, а двое и в поле воюют; Одна головня и в печи гаснет, а две и в поле курятся* [7 II, с. 114]; *Одной рукой и узла не завяжешь* [7 II, с. 229] тощо. Хоч у паремійному корпусі англійської мови побутує приказка *One man no man* [35, с. 597] (український аналог – *Один – як ні єдного* [18, с. 273], польський – *Jeden jako nic* [31 I, с. 840]; німецький – *Ein Mann ist kein Mann* [11, с. 90], французький – *Un, c'est personne* [28, с. 484]), запозичена з грецької мови як у зіставлєвані, так і в інші різномовні паремійні корпуси [34, с. 91], прислів'я *One swallow does not make a summer*, що є скалькованим грецьким висловлюванням Аристотеля [31 I, с. 834], яке потрапило в сучасні паремійні корпуси через добірку Е. Роттердамського [35, с. 791] (пор. *Одна ластівка не робить весни* [18, с. 273]; *Одна ласточка весни не делаєт* [6 II, с. 239]; *Jedna jaskółka nie czyni wiosny* [31 I, с. 833]; *Une hirondelle ne fait pas le printemps* [10, с. 39]), паремії *One flower makes no garland* [35, с. 596] (пор. лат. *Unus flos non facit ver* [25, с. 245]; укр. *Один цвіт не робить вінка* [18, с. 273]), а також прислів'я *The lone sheep (man) is in danger of the wolf* [35, с. 478], утворене вже на національному ґрунті, для англійської народної культури вони не типові, про що свідчить моноваріантність аналізованих паремій, якісна та кількісна репрезентація відповідної тематичної групи.

В англійських пареміях акцентується значущість окремої особи і перевага особистого над громадським: *Mind other men, but most yourself; God helps them that help themselves* [36, с. 235]; *He helps little that helps not himself* [30, с. 226]; *Every man for himself, and the devil take the hindmost* [36, с. 235]; *Self first, then your next best friend* [30, с. 183]. Польська паремія *Kto nie gasi ognia u sąsiada, jego się ściana prędko zajmie rada* [31 III, с. 149] моделює аналогічну ситуацію, що й англійська *Look to thyself when thy neighbour's house is on fire* [36, с. 236], однак подає протилежне бачення ролі прототипового суб'єкта дії. Саме опозиція «своє – чуже» лежить в основі оцінки мудрості людини в колективних уявленнях англійців: *He is wise that has wit enough for his own affairs; He is not wise, who is not wise for himself* [36, с. 289]. Із другої половини XVIII ст. в англійській мові широко живаються прислів'я *Look after number one; Number one is the first house in the row* [36, с. 235], а також стійке словосполучення *number one* зі значенням «своя власна особа». «Люди повинні піклуватися самі про себе, нікому не

допомагати і не приймати жодної допомоги», – пояснює Оксфордський словник англійську приказку *Every man for himself* [33, R с. 78], що є красномовним свідченням індивідуалізму англоговлян, хоч у самій паремії вербалізується універсальна логема, відома людству з найдавніших часів: пор. латинську приказку *Quisque est proximus sibi* – Кожний – собі найближчий [26, с. 88], аналогії якої існують у німецькому і російському паремійних корпусах – *Jeder ist sich selbst der Nächste* [5, с. 22]; *Всяк сам себе ближче* [7 II, с. 97].

Зіставлення міжмовних (англійських, німецьких, французьких) паремійних аналогів *Every man for himself, and God for us all* [36, с. 235] – *Jeder für sich und Gott für alle* – *Chacun pour soi et Dieu pour tous* [5, с. 22] і їх російського відповідника *Всяк за своїх стоїт, а один бог за всіх* [7 II, с. 98], які не лише належать до однієї паремійної тематичної групи у вказаних мовах, але й побудовані за однією логічною схемою, яскраво засвідчує побутування дивергентних уявлень про індивідуальне і колективне, межі *свого* і *чужого* у названих культурах. Проте якщо для представників англомовної культури домінування власного Я є стійким і послідовним, то в російському паремійному фонді прислів'я і приказки на кшталт *Хватайся сам за доску, пускай другой тонет; Что мне до других, был бы я сят (жив); Перенеси, бог, меня, а вы как себе знаете* [7 II, с. 100]; *Мне хоть весь свет гори, только бы я жив был* [7 II, с. 99], в яких декларується повна індиферентність до проблем інших, не поодинокі.

У народній філософії східних слов'ян сила однієї людини залежить від сили громади, адже *Де гурт, там і сила; В гурті і комар сила; Вкупі і беззубий собака гавкає* [18, с. 275]; *Проти цари не поривайся!* [4 III, с. 288]; *В согласном стаде волк не страшен* [7 II, с. 230]; *Из-за костра и щена востра* [8, с. 45], а сила спільноти гіперболізується: *Гурт і в Бога вкраде; Собором і чорта поборем; Гуртом можна і море загатити* [18, с. 275]; *І гуси вола з ніг звалють, як їх багато* [16, с. 178]; *Дружно і гори рівняють* [18, с. 274]; *Мир зинет – камень треснет; Как мир вздохнет, и временицк издохнет* [7 I, с. 315], що призводить до утворення паремійних абсурдів на зразок *Дружні собаки і орла заклюють* [18, с. 274]. В англійській – навпаки: лише сила окремих людей робить міцною громаду: *When everyone takes care of himself, care is taken of all* [36, с. 235].

Ю. Караулов, зіставляючи семантичні гешталти ядра російської й іспанської мовної свідомості, вказує на бінарність структури зони «людина» в російській свідомості (*друг – товарищ, мужчина – жєница* тощо), що надає їй замкнутого, завершеного характеру й узгоджується з діалогоією П. Перцова, за якою «російський світ» (і слов'янський загалом) оцінюється як «круглий» (світ ○, де «кожен за всіх»), на відміну від західноєвропейського «людина» – □, де квадрат і перехрещення ліній символізують принцип «кожен за себе» [9, с. 199–200].

В англійській мові, безперечно, існують прислів'я, в яких засуджується надмірний індивідуалізм, що межує з егоїзмом: *He is a slave of the greatest slave, who serves nothing but himself; We are not born for ourselves; Who eats his cock alone, must saddle his horse alone; He is unworthy to live who lives only for himself* [36, с. 236], але ця тематична група не є кількісно репрезентативною, а одиниці, які її формують, – моноваріантні.

У французьких пареміях співіснують протилежні погляди на взаємозв'язок «людина – колектив» (я – вони), хоч дослідники вказують на давні і міцні традиції індивідуалізму у французькій культурі і менталітеті, що історично підтримується спогадами про дворянський «лібертинаж», про вольності міських комун і особливо практикою життя після Великої буржуазної революції [13, с. 209]. З одного боку, паремії спонукають сподіватися не на здобутки колективу, а лише на себе: *Ne t'attends qu'à toi seul* [28, с. 102]; *Les étourmeaux sont maigres parce qu'ils vont en troupe* [28, с. 45]; *On n'est jamais si bien servi que par soi-même* [28, с. 12]; *Bien fou qui s'oublie* [23, с. 498]; *Mal prie qui s'oublie* [28, с. 284]; *Mieux vaut être seul que mal accompagné* [28, с. 99], а з другого, – трактують взаємодопомогу як один із законів природи – *Il se faut entraider: c'est la loi de la nature*; *Le four tire l'étuve de gêne* [28, с. 162] – і не заперечують слабкості однієї людини і сили спільноти: *Homme seul est viande à loup* [10, с. 39]; *Quand les boeufs vont à deux, le labourage en va mieux* [28, с. 45]; *Un soldat ne fait pas une militaire* [5, с. 123]; *Toute puissance est faible, à moins que d'être unie* [28, с. 519]. Остання з цитованих паремій сприймається як антонімний переклад з латинської приповідки *Vis unita fortior* – Об'єднані сили міцніші [26, с. 182], що виражає переконання, відомі ще з «Моралій» Плутарха [28, с. 519].

Дивергентні уявлення носіїв різних мов про місце і роль особи в колективі, спільну працю, значущість особистого і значення громадського для органічного функціонування певної спільноти людей, відображені в їх паремійних корпусах, не виключають існування прийнятого для всіх культур переконання, за яким будь-яке втручання в межі чужого є недопустимим. Об'єктивоване в латиномовних пареміях *Tui, quod nihil refert, ne cures* – Не турбуйся про те, що тебе не стосується [25, с. 336]; *Tuam ipse terram calca* – По чужій землі не ходи [25, с. 335]; *Nihil praeter suum negotium agere* – Займайся лише своїми справами [25, с. 222], узказане переконання набуло розвитку в пареміях усіх зіставлюваних мов: *Не пхай свого носа до чужого проса* [17, с. 236]; *В чужій церкві не паламарюй* [20, с. 136]; *Не в свои сани не садись* [7 II, с. 106]; *Не за свое дело не берись* [7 II, с. 108]; *Знай, чеботарь, свое кривое голенище* [7 II, с. 106]; *Nie wścibiaj nosa, gdzie sie ci nie nalezy* [31 II, с. 644]; *Udawaj głuchego i ślepego na sprawę sąsiada swego* [31 III, с. 152]; *Wszystko idzie ladem, gdy każdy swego patrzy* [31 III, с. 363]; *Sweep before your own door* [30, с. 125]; *Blow your own pottage and not mine* [30, с. 382]; *Meddle not with another man's matter* [35, с. 523]; *Ein jeder kehre vor seiner Tür* [11, с. 89]; *Jeder krautet in seinem eigenen Garten* [11, с. 135]; *Ce qui ne cuit pour vous, laissez-le brûler* [10, с. 18]; *Chacun son métier, les vaches seront bien gardées; Si les chats gardent les chèvres, qui attrapera les souris?* [28, с. 348]. Для англومовлян втручання в справи інших – ознака глупоти: *A fool is busy in every one's business but his own* [30, с. 168].

Частовживане прислів'я *Моя (наша) хата скраю – я нічого не знаю* [16, с. 134], яке традиційно слугує ілюстрацією надмірного індивідуалізму, іноді навіть пристосуванства українців, – спільний набуток багатьох слов'янських народів, причому майже одночасним є його входження до національних паремійних корпусів: в українській мові це прислів'я відоме з 1834 р. (добрірка В. Смирницького), його польський аналог *Moja chata z kraju (końca), o niczym nie*

wіet засвідчений з 1841 р. [31 I, с. 238], російський *Моя хата с краю, я ничего не знаю* подають як паремійна добірка, так і словник В. Даля [7 II, с.106; 6 IV, с. 543]. Ю. Кшижановський указує також на поширення аналізованого прислів'я в білоруській мові [31 I, с. 238]. І. Франко фіксує назване прислів'я не лише з посиланням на слов'янські (білоруську і російську добірки), але й виданий у Відні «*Osmanische Sprichwörter*» 1895 р. [4 III, с. 254]. Тому вважати саме цю окремо взятую паремію носієм певних власне українських психоповедінкових стереотипів немає підстав.

Загалом дослідження відповідних різномовних паремійних тематичних блоків і груп показує, що саме в паремійних корпусах східнослов'янських мов зафіксовано найбільше прислів'їв і приказок (більшість із них варіативні, відомі з різночасових добірок), які (як і згадане вище прислів'я у відповідних контекстах) передають не домінування *свого* над *чужим*, а особисту і колективну інертність, байдужість до чужих бід і проблем: *Не моє просо, не мої горобиці – не буду відганяти* [16, с. 112]; *Не мій город, не моя ліса – не буду запирати* [16, с. 113]; *Не моє горить, не буду гасити* [18, с. 102]; *Не мій кінь, не мій віз, хай туркоче, куди хоче* [16, с. 163]; *Не мій кінь, не мій віз, не моє ї загрузло (зачепило)* [16, с. 163]; *Не мій кінь, не мій віз, не мені ї помагати* [16, с. 239]; *Не наше діло – попове, не нашого попа – чужого; Не наше засипалось, не наше ї мелеться; Моє (наше) діло мірошницьке: підкрутив та ї сів (запустив та ї мовчи); Моє діло теляче: наївся та ї у хлів; Наше діло кугутяче: закукурікав, а там, як хочеш, розвидняйся або ні* [17, с. 426] тощо. Лише одна з цитованих українських паремій має польський аналог – *Nie mój koń, nie mój wóz, niech turkocze, którego chce* [31 III, с. 768], одна – російський: *Не наше дело, попово; не нашего попа, чужого* [7 II, с. 106]. Ще кілька паремій – *Не мой воз, не мне его и везть; Моє дело сторона; Что мне до чего – было б нам хорошо* [7 II, с. 106]; *Режь, волк, чужую кобылу, да моей овцы не тронь* [7 II, с. 100]; *Коли конь, да не мой – так волк его ешь; Чужая корова, что выдоена, что высосана – все равно; Чужая свинья да в чужом огороде – волк ее режь и с огородом-то!* [7 II, с. 99] – репрезентують відповідну тематичну групу прислів'їв і приказок російської мови, яка в жодній з інших зіставлених мов не представлена.

Отже, якісна та кількісна репрезентація відповідних паремійних тематичних блоків і груп свідчить про аломорфізм колективних уявлень носіїв української, російської, польської, англійської і французької мов про особу і колектив, що не виключає існування універсальних, реалізованих у паремійних корпусах усіх зіставлених мов, логем, зокрема «чужі справи (інтереси, проблеми тощо) недоторкані», «кожному своє Я найближче», звідси – «праця для себе завжди продуктивніша».

Проведений аналіз засвідчує національні особливості реалізації універсального семіотичного протиставлення «я – вони».

Рис. 1.1. Дистрибуція компонентів універсальної семіотичної опозиції «я – вони» у слов'янській колективній свідомості

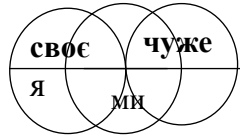
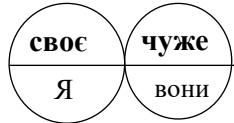

Рис. 1.2. Дистрибуція компонентів універсальної семіотичної опозиції «я – вони» у колективній свідомості германців і романців

У слов'янській побутовій свідомості аналізована опозиція має форму тріади «я – ми – вони», компонентів «ми» якої властива ситуативно зумовлена міграція між складниками опозиції: від *ми* = *своє*, де *ми* – це *Я* + люди, поєднані родинними, історико-культурними, релігійними, дружніми та іншими зв'язками, до *я* ≠ *ми*, звідси *своє* = *я*, тому *ми* без *я* = *вони* = *чуже* (див. рис. 1.1). У колективній свідомості германців і романців відбувається накладання опозицій «своє – чуже» і «я – вони», причому межі *свого* рідко поширюються поза власним *Я* (див. рис. 1.2). Узагальнене *ми* в їх уявленнях може з'являтися лише в разі протиставлення себе як нації іншим націям чи культурам.

Перспективним є дослідження інших аспектів різномовної паремійної репрезентації народних уявлень про своє і чуже.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баронин А.С. Этническая психология. – К.: Тандем, 2000. – 264 с.
2. Берестнев Г.И. Самосознание личности в аспекте языка // Вопросы языкознания. – № 1. – 2001. – С. 60–84.
3. Будаев Ц.Б. Адекватные пословицы и поговорки разных народов. – Улан-Удэ: Бурят. книжн. изд-во, 1962. – 215 с.
4. Галицько-руські народні приповідки / Упор. др. Іван Франко: В 3 т. / Етнографічний збірник. – Львів: Тов. ім. Шевченка, 1901 – 1909. – Т. 3.
5. Гольдгардт-Ландау Г.М. Русскія пословицы, поговорки, прибаутки и притчи въ переводе на соответствующіе имъ галлицизмы и германизмы. – Одесса: Тип. Л. Нитче, 1888. – 180 с.
6. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка: В 4-х т. – М.: Русский язык, 1981. – Т. 1 – 4.
7. Даль В.И. Пословицы русского народа: Сборник. В 2-х т. – М.: Худож. лит., 1984. – Т. 1–2.
8. Иллюстровъ І.И. Жизнь русскаго народа въ его пословицахъ и поговоркахъ. Сборникъ русскихъ пословиць и поговорокъ. Изд-е 2-е, испр. и доп. – СПб.: С.-Петербургская Губернская Типогр., 1910. – 469 с.

9. Караулов Ю.Н. Показатели национального менталитета в ассоциативно-вербальной сети // Языковое сознание и образ мира. Сб. статей / Отв. ред. Н.В. Уфимцева. – М.: ИЯ РАН, 2000. – С. 191–206.
10. Критская О.В. Французские пословицы и поговорки. – М.: Гос. изд-во «Высшая школа», 1963. – 95 с.
11. Кудіна О.Ф., Пророченко О.П. Перлини народної мудрості. Німецькі прислів'я та приказки. – Вінниця: Нова книга, 2005. – 320 с.
12. Леонтович О. Русские и американцы: парадоксы межкультурного общения: Монография. – М.: Гнозис, 2005. – 352 с.
13. Межкультурная коммуникация: Учебн. пособие / Под ред. В.Г. Зусмана. – Н. Новгород: ДЕКОМ, 2001. – 314 с.
14. Миронова Г. До питання «Якого ми роду-племени?» (національна психологія, етнічна пам'ять, мова, культура) // Ukraina. Między językiem a kulturą. – Kraków: Universitas, 2003. – С. 199–206.
15. Привалова И.В. Отражение национально-культурных ценностей в паремиологическом фонде языка // Язык, сознание, коммуникация: Сб. статей. Вып. 18. – М.: МАКС Пресс, 2001. – С. 10–16.
16. Прислів'я та приказки: Природа. Господарська діяльність людини / Упоряд. М.М. Пазяк. – К.: Наук. думка, 1989. – 480 с.
17. Прислів'я та приказки. Людина. Родинне життя. Риси характеру / Упоряд. М.М. Пазяк. – К.: Наук. думка, 1990. – 528 с.
18. Прислів'я та приказки. Взаємини між людьми / Упоряд. М.М. Пазяк. – К.: Наук. думка, 1991. – 440 с.
19. Селіванова О.О. Опозиція *свій – чужий* в етносвідомості (на матеріалі українських паремій) // Мовознавство. – 2005. – № 1. – С. 26–34.
20. Українські приказки, прислів'я і таке інше / Впорядкував М. Номис. – Торонто – Київ: Бескид, 1993. – 226 с.
21. Уфимцева Н.В. Языковое сознание и образ мира славян // Язык, сознание, коммуникация. – Вып. 18. – М.: МАКС Пресс, 2001. – С. 207–219.
22. Фразеологічний словник української мови / Уклад.: В.М. Білоноженко та ін. – К.: Наук. думка, 1993. – 984 с.
23. Французско-русский фразеологический словарь / Под ред. Я.И. Рещкера. – М.: Гос. изд. иностр. и нац. словарей, 1963. – 1112 с.
24. Храмова В. До проблеми української ментальності // Українська душа. – К.: Фенікс, 1992. – С. 3–35.
25. Цимбалюк Ю.В. Латинські прислів'я і приказки. – К.: Вищ. шк., 1990. – 436 с.
26. Цимбалюк Ю. В. Англо – латинсько – українсько – російський словник афоризмів. – К.: Грамота, 2009. – 408 с.
27. Chambers Dictionary of Idioms: English – Ukrainian semibilingual. – К.: Всеуито, 2002. – 475 с.
28. Dictionnaire des proverbes, sentences et maximes par M. Maloux. – Paris: Librairie Larousse, 2001. – 628 p.
29. Longman Dictionary of English Language and Culture. – Longman Group UK Ltd., 1992. – 1528 p.

30. Mieder W. The Prentice-Hall Encyclopedia of world proverbs. – New Jersey: Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs, 1986. – 582 p.
31. Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich: W IV t. / Red. J. Krzyżanowski. – Warszawa: Instytut Wydawniczy, 1969 – 1972. – T. I – III.
32. O'Driscoll J. Britain. The country and its people. – Oxford: Oxford Univ. Press, 2000. – 224 p.
33. Oxford Advanced Learner's Dictionary / Chief ed. S. Wehmeier. 7th ed. – Oxford: Oxford Univ. Press, 2006. – 1780 p.
34. Sitarz M. Yiddish and Polish proverbs. Contrastive Analysis against Cultural Background. – Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 2000. – 161 p.
35. The Oxford Dictionary of English Proverbs. 3rd ed. / Ed. by F. P. Wilson. – Oxford: Clarendon Press, 1992. – 930 p.
36. The Penguin Dictionary of Proverbs. 2nd ed. / Ed. by R. Fergusson & J. Law. – Penguin Books, 2000. – 365 p.

УДК 81'34 [811.11+811.16]

Володимир Кушнерик
(м. Чернівці, Україна)

ФОНОСЕМАНТИЧНІ ЯВИЩА У РІЗНОМОВНІЙ ПОЕЗІЇ

Нині намітився перехід до когнітивної парадигми лінгвістичних знань з тенденцією не тільки фіксувати, але й пояснювати мовні явища. Відбувається зміна уяви про лексичну семантику, що призводить до нового підходу у трактуванні явища фонетичного символізму (ФС). На відміну від порівняльно-історичної наукової парадигми, коли становлення парадигми було пов'язано з вивченням звукової сторони мови і власне семантичні проблеми почали вивчатись пізніше, питання звучання та змісту зайняли центральне місце у дослідженнях когнітивістів.

Особливий інтерес у лінгвістів викликає співвідношення між значенням слова та його звуковою формою, що базується на здатності звука викликати незвукові уявлення. Цю властивість можна пояснити початковою роллю предметів і явищ, пов'язаних із різними звуками у житті людини, що проходила етапи свого становлення. Наприклад, *відголоски блискавиці, шум вулкана*, який «прокинувся», *шипіння змій, рикання тварин*, тощо формували негативну оцінку *низьких, гримлячих та шиплячих* звуків. Натомість *високі, чисті, мелодійні* звуки супроводжували приємні й безпечні явища – *спів пташок, заспокійливий шум моря чи лісу*, набуваючи позитивної оцінки. Отже, оцінки звучання, які закріпилися у свідомості людини і пов'язані з певними асоціаціями, могли перенестись на будь-які інші звуки, доказом чого, зокрема, слугують поетичні, музичні твори, змістом яких є значущість звукової форми, тобто асоціативно-символічне значення звуків (АСЗ). Підтвердження такого зв'язку вбачаємо і в синестетичних ефектах, коли існує латентний зв'язок звукового образу із незвуковим. Мають місце непоодинокі факти, коли подразник одного типу зумовлює виникнення відчуття, характерного для подразників іншого типу.

В останні десятиліття лінгвістика переживає підвищений інтерес до дослідження об'єктивного фонетичного символізму (ФС) на матеріалі як прозових, так і поетичних текстів, де в центрі уваги – явище синестезії, що передбачає перенесення найменування (наприклад, перенесення якості одного відчуття на інше). Так, у словосполученні *sweet sound* відбувається перехід якості зі сфери смаку до сфери слуху. При цьому очевидною є специфічність значення наведеного словосполучення, яка кваліфікується у стилістиці як *метафоричність*, тобто перенесення значення одного із компонентів на інший, і може пояснюватися зміною *валентності* цього компонента [1].

Метою наукового пошуку було дослідити символічні значення фонем та приголосних фоносполучень – фонестем сучасної німецької, української та російської мов. Так, об'єктом дослідження в німецькій мові стали: *i, e, a, o, u, b, p, d, t, g, k, s, sch, m, n, p, l, f, v, r, z, bl, br, dr, gl, gn, fl, fv, kl, kn, kv, pl, sl, pv, sm, sn, sr, st, stv, sw, tv*; у російській мові: *и, э, а, о, у, ы, б, н, д, м, з, к, с, ш, м, н, р, л, в, ф, ж, з, й, х, ц, ч*; в українській мові: *і, е, а, о, у, и, б, в, г, і, д, з, ж, й, к, л, м, н, п, р, с, т, ф, х, ц, ч, ш*. Дослідження символіки фонем та фонестем проведені на матеріалі художньої літератури, зокрема поезії видатних представників названих національних літератур.

Для аналізу було відібрано по 257 віршованих текстів відомих поетів Р.М. Рільке, Б. Лепкого та Б. Пастернака. У дослідженні використовувались віршовані тексти з приблизно однаковою кількістю знаків. Отримані результати оброблялися за допомогою певних статистичних методів [2, 3]. Результати статистичного аналізу подані в табл. 1.

Дослідження у трьох мовах засвідчує, що в більшості випадків таким довгим фонемам [а:], [о:], [е:] притаманний відтінок мажорності, а асоціацію з мінорними мотивами створюють короткі фонемі [а], [и], [б], [д]. Приголосні фонемі та фонестемі поділяються на *мажорні* та *мінорні* в залежності від наступних голосних фонем. Вибірка та експеримент показали: коли за приголосними слідує [а], [и], [е], то, як правило, ці морфемі асоціюються з *мажорними* мотивами; якщо ж за ними йдуть [і], [ја], то виникають асоціації з *мінорними* тонами.

Таблиця 1

Асоціативно-звукова співвідповідність фонем та їх символічних значень у мовах

Звучання	Німецька мова		Російська мова		Українська мова	
	Мажор	Мінор	Мажор	Мінор	Мажор	Мінор
<i>a</i>	5,59	4,99	3,25	3,71	3,69	3,70
<i>o</i>	3,97	4,00	3,88	2,99	2,47	3,54
<i>u</i>	2,24	2,47	3,14	3,01	3,99	3,96
<i>i</i>	2,41	3,59	3,98	4,73	4,79	5,21
<i>e</i>	3,86	4,02	3,72	3,97	3,62	3,71
<i>b</i>	2,17	2,98	3,88	2,56	2,34	2,56
<i>v</i>	2,47	2,99	3,90	3,97	4,00	3,86
<i>g</i>	3,77	3,86	4,00	4,01	5,01	3,78
<i>d</i>	3,22	3,64	3,77	4,05	3,60	3,70

<i>z</i>	1,94	0,89	2,20	1,63	2,02	1,75
<i>з</i>	1,97	1,75	2,44	2,63	1,63	2,05
<i>j</i>	0,98	1,21	1,79	1,62	1,77	1,89
<i>k</i>	3,55	3,50	3,25	3,29	3,68	3,77
<i>l</i>	2,68	4,02	3,90	3,75	3,87	4,00
<i>m</i>	4,02	3,92	3,71	3,57	1,84	2,40
<i>n</i>	2,78	2,67	3,39	3,27	3,31	3,57
<i>p</i>	2,75	2,12	3,86	3,94	2,77	2,84
<i>r</i>	2,00	2,56	3,13	3,56	1,72	1,74
<i>s</i>	3,80	3,65	3,66	4,00	4,06	3,87
<i>t</i>	1,97	2,02	3,17	3,01	3,64	3,51
<i>f</i>	2,57	2,42	3,33	2,49	2,41	3,46
<i>h</i>	2,26	2,51	3,59	2,78	1,94	1,63
<i>ts</i>	3,78	3,57	1,84	1,75	1,63	1,98
<i>tf</i>	2,77	1,79	2,17	2,88	2,73	1,78
<i>ʃ</i>	2,73	2,52	3,75	3,53	2,65	2,40
<i>bl</i>	0,91	1,05	0,89	1,14	0,92	0,88
<i>br</i>	1,14	1,20	1,27	1,17	0,98	1,23
<i>dr</i>	1,23	0,97	1,34	0,91	1,62	1,28
<i>gl</i>	1,44	1,37	1,38	1,28	1,53	1,15
<i>gr</i>	1,33	1,21	1,57	1,03	1,35	1,57
<i>fl</i>	0,92	0,99	0,91	1,01	0,87	0,94
<i>fr</i>	1,29	1,04	1,53	1,48	0,73	1,13
<i>kl</i>	1,41	1,18	1,45	1,26	1,33	1,27
<i>kn</i>	1,61	1,58	1,67	1,72	1,04	1,31
<i>kr</i>	1,58	1,48	1,51	1,49	1,59	1,48
<i>pl</i>	0,94	0,79	0,91	0,98	0,86	1,04
<i>pr</i>	1,59	1,26	1,49	1,48	1,58	1,72
<i>sl</i>	0,95	1,27	0,97	1,03	1,02	0,93
<i>sm</i>	1,46	1,38	1,53	1,63	1,58	1,72
<i>sn</i>	1,63	0,93	1,69	1,37	1,43	1,82
<i>sr</i>	1,00	0,86	0,93	1,56	0,99	1,17
<i>st</i>	1,92	1,86	1,86	1,16	1,73	1,15
<i>str</i>	1,45	1,54	1,68	1,53	1,89	1,27
<i>sw</i>	1,24	1,29	1,15	1,05	1,20	1,32
<i>tr</i>	1,96	1,23	1,87	1,67	1,92	1,72

Більш тісний зв'язок асоціацій, зрозуміло, простежується у порівнянні російських і українських фонем та їхніх сполучень. Суттєвою різницею відзначається проведення паралелей з німецькою мовою, яка належить до іншої підгрупи індо-європейської сім'ї мов.

Для підтвердження думки щодо мотивації поетичних творів нами було здійснено пошук фоновсемантичних явищ у ліриці німецькомовної поетеси Рози Ауслендер [4]. Пануючий настрій її поетичних творів характеризується домінуванням сумних мотивів, що пояснюється песимістичним

світосприйняттям поетеси. Формування мінталітету, відчуттів та становлення особистості Р. Ауслендер припадають на історично бурхливі часи. Світові війни, які двічі спустошували Європу, розпад та утворення імперій, неодноразові голокості єврейського народу наклали негативний відбиток на тонку й гостро сприймаючу докілья натуру поетеси. Лірика Р. Ауслендер пронизана смутком, тугою за рідним краєм, спогадами та враженнями від минулого. Таким чином, очевидно є перевага *мінорних* мотивів у її поезії, що і стало приводом розглянути творчість поетеси крізь призму її відповідних настроїв.

Наведемо кілька строф із найпопулярніших віршів авторки, які підлягають дослідженню з метою виявлення їхнього тематичного забарвлення.

Reptil

Die Zeit ein Reptil
Hat mich gefressen
Unverdaut liege ich
In ihrem langen Leib
Halblebend halbtot
Das träumte mir
Als ich mit Josef
Im Kerker lag
Die Magerzeit liegt mir
Im Magen
Josef ist tot
Sein gespeicherter Weizen
Ergießt sich
Ins Tote Meer.

Der Brunnen

Im verbrannten Hof
Steht der Brunnen
Voll Tränen
Wer weinte sie
Wer weinte sie
Wer trinkt
Seinen Durst leer.

Wandlung

Wir kamen heim
Ohne Rosen
Sie blieben im Ausland
Unser Garten liegt
Begraben im Friedhof
Es hat sich
Vieles in vieles
Verwandelt
Wir sind Dornen geworden
In fremden Augen.
[Ауслендер 1988: 65]

Alter

Diese harten Tage

Змій

Час – це змія
Він пожер мене
Неперетравленою лежу я
В його довгім череві
Напівжива напівмертва
Це приснилось мені
Коли я з Йосифом
Лежала в темниці
Голодні літа лежать
У моєму шлунку
Йосиф мертвий
Його накопичене збіжжя
Висипається в Мертве море.
[Ауслендер 1988: 101]

Криниця

На спопелілім дворі
Стоїть криниця
Повна сліз
Хто наплакав її
Хто вип'є
Спрагу її до дна.
[Ауслендер 1988: 72]

Перетворення

Ми вернулися додому
Без троянд
Вони залишилися в чужому краї
Наш сад
Поховано на кладовищі
Багато чого
Перетворилося
В багато що.
Ми стали терням
У чужих очах.

Старість

Ці невмолимні дні

Vergeblich leuchten	Даремно світяться
Die Anemonen	Анемони
Der Himmel ist grau	Небо імлісте
Eine dunkle Wolke	Чорна хмара
Weint	Плаче вгорі
Ich suche den toten Freund	Я шукаю мертвого друга
Im Traum	Вві сні
Das Schreiben	Як боляче
Tut weh.	Пишеться.
[Ауслендер 1988: 157]	

Таким чином, пропонується розглядати терміни *мажорність* і *мінорність* як складові поняття конотативного аспекту значення слова й тематичного фону тексту, оскільки його словесно-звукова організація невіддільна від її змістовної наповненості. Це веде до того, що традиційні музичні терміни спонукають дослідників мови до змістовно-диференційного дослідження лінгвістики тексту.

Для проведення фоносемантичного аналізу віршованого тексту було відібрано 17 поетичних творів зі збірки Р. Ауслендер з переважаючими *мінорними* мотивами загальним обсягом 3015 слововживань. Фонемі були згруповані за двома категоріями: голосні та приголосні. Але практика аналогічних досліджень свідчить про те, що більш достовірними є результати, отримані через призму диференційних ознак досліджуваних фонем. Тому фактично всі розрахунки через критерій χ^2 були проведені після того, як фонемі були згруповані за їхніми диференційними ознаками. Так, за категорією голосні фонемі і за ознакою *короткість* – *довгота* результати дослідження засвідчили, що у творах Р. Ауслендер переважають короткі голосні ($\chi^2=278$). Саме вони створюють особливу атмосферу смутку у ліриці поетеси. Крім того, лабілізовані голосні заднього ряду [u:], [o:] ($\chi^2=80$), голосні нелабілізовані переднього ряду, де переважають [e:], [ε] ($\chi^2=109,21$) голосні верхнього підняття переднього ряду, де більшість за фонемами [y:], [i:] ($\chi^2=37,65$) та голосні середнього підйому переднього ряду з голосними [∅:], [oe] ($\chi^2=66,41$) формують палітру мінорності у вищезгаданих поетичних доробках.

Аналіз системи приголосних виявив, що у названих поетичних текстах переважають зімкнено-поривні [p, b, t, d, k, g] та вібрант [r]. Язикові приголосні переважно [d, t, r, j, k, g] є частотнішими за губні [p, b, m, f, v], внаслідок чого сформувався фон різкого звучання, що призвів до мінорних мотивів. Усі перелічені приголосні фонемі з яскравою семантичною забарвленістю створюють враження смутку та асоціюються з різким «агресивним», «холодним» забарвленням віршованого тексту, що й сприяло об'єктивному зображенню пригніченого настрою Р. Ауслендер, відтворенню її песимістичних поглядів на життя.

Результати розрахунків, які проведені через критерії χ^2 , показані у чотирипільних таблицях, оскільки у статистичних дослідженнях часто виявляється доцільним подавати дані аналізу у вигляді так званого альтернативного розподілу, тобто у вигляді таблиць, які складаються з чотирьох полів [5, с. 30].

Таблиця 2.

Чотирипільні таблиці

Л.П.Р	25	1163	Н.П.Р.	316	872
Л.З.Р	134	1054	Н.З.Р.	119	1069
		$\chi^2=80,08$			$\chi^2=109,21$

В.П.З.Р.	83	1103	С.П.З.Р	49	1139
	179	1009	С.П.П.Р	162	1069
		$\chi^2=37,65$			$\chi^2=66,41$

Довгі голосні	195	1940	Дзвінки приголосні	793	1342
Короткі голосні		6241511	Глухі приголосні	497	1638
		$\chi^2=278,04$			$\chi^2=97,32$
Зімкнені приголосні	937	1198	Губні приголосні	249	1886
Щілинні приголосні	379	1756	Язикові приголосні	991	1144
		$\chi^2=342$			$\chi^2=625,71$

Л.Г.П.Р. – лабіалізовані голосні переднього ряду

Л.Г.З.Р. – лабіалізовані голосні заднього ряду

Н.П.Р. – нелабіалізовані переднього ряду

Н.З.Р. – нелабіалізовані заднього ряду

В.П.З.Р. – верхній підйом заднього ряду

В.П.П.Р. – верхній підйом переднього ряду

С.П.П.Р. – середній підйом переднього ряду

С.П.З.Р. – середній підйом заднього ряду

Наступним етапом нашого дослідження стало зіставлення отриманих результатів з доробками інших німецькомовних поетів, які творили свої поезії в руслі більш «традиційних» тем і їхні твори відрізняються від вищезгаданих переважно ідилічною мотивованістю. Для більшої об'єктивності результатів порівняльному аналізу було піддано 17 поетичних доробок Ельзи Ласкер-Шюлер [6] і така ж кількість віршованих творів Ернста Яндля [7], приблизно з однаковою кількістю слововживань. Для прикладу, наведемо по два вірші кожного з авторів, з тим, щоб підкреслити мотиви цих творів, які є носіями переважно мажорного характеру.

Einmal ist die Freude

Einmal ist die Freude so groß
daß sie die Zeit beim Genick packt
in einen Sack steckt
und in den Fluß wirft.
Der Fluß, den die Quelle erzeugt und das Meer bestätigt
ist nicht die Zeit
sondern ein Größeres.
Die Katze, die den Fluß entlangläuft, ungehört
geduckt und von Büschen gedeckt

Die Liebe

Es rauscht durch unseren Schlaf
Ein feines Wehen, Seide
Wie pochendes Erblühen
Über uns beide.

Und ich werde heimwärts
Von deinem Atem getragen,
Durch verzauberte Märchen. von geduckt
Durch verschüttete Sagen

ist die Zeit hinter Mäusen.

Einmal ist die Freude so groß
daß sie die Zeit beim Genick packt.
Verweintes Fenster, trockne dein Gesicht –
ich strahle.
Kauender Celsius, streck dich, streck dich –
ich strahle.
Einmal ist die Freude
Einmal ist die Freude so groß
Einmal ist die Freude
Einmal ist die Freude so groß

Und mein Dornenlächeln spielt
Mit deinen Urtiefen Zügen
Und es kommen die Erden
Sich an uns zu schmiegen

Es rauscht durch unseren Schlaf
Ein feines Wehen, Seide –
Der weltalte Traum
Segnet uns beide.

Glückwunsch

wir alle wünschen jedem alles Gute;
daß der gezielte Schlag ihn just verfehle;
daß er, getroffen zwar, sichtbar nicht Blute;
daß, blutend wohl, er keinesfalls verblute;
daß, falls verblutend, er nicht Schmerz empfinde;
daß er, von Schmerz zerfetzt, zurück zur Stelle finde
wo er den ersten falschen Schritt noch nicht gesetzt –
wir jeder wünschen allen alles Gute.

Ein Liebeslied

Aus goldenen Odem
Erschufen uns Himmel
O, wie wir uns lieben...
Vögel werden Knospen den Ästen,
Und Rosen flattern auf.
Immer suche ich nach deinen Lippen
Hinter tausend Küssen.
Eine Nacht aus Gold
Sterne aus Nacht...
Niemand sieht uns.
Kommt das Licht mit dem Grün
Schlummern wir,

Nur unsere Schultern spielen noch wie Falter.

Усі проаналізовані твори (всього 34) були затранскрибовані та була підрахована загальна кількість кожної фонемі у всіх поетичних доробках обох авторів. Для виявлення певних фоносемантичних універсалій, характерних для «мажорних» мотивів, ми згрупували, з одного боку, всі фонемі «сумних» творів та, з іншого - всі фонемі, які живаються у творах з ідилічним мотивом. Виникає запитання: які фонемі переважають у творах з «мажорним» мотивом? Відповідь на це запитання дозволив дати статистичний прийом χ^2 . Після проведених обчислень стало очевидним (див. табл. 6.8), що в «мажорних» творах домінують голосні [a], [e:], [ε:], [i:], [u], а також приголосні [l], [m], [n], [v]. Згідно з отриманими розрахунками, спостерігається тенденція до «мажорних» мотивів також у дифтонга [a_e], голосної [y:] і приголосних фонем [s], [x]. Особливе положення займає вібрант [r], який домінує то в одній категорії, то в іншій, коли мова йде про мотивацію тексту. Найімовірніше, специфіка живання цієї фонемі окремо чи в можливих сполученнях (dr, kr, rg тощо) є індивідуально авторською. Подальші дослідження можуть це остаточно довести.

Таблиця 3

Фонема	Мажор	Мінор	χ^2
a	246	176	5,966
a:	80	60	0,019
ae	186	115	2,109
ao	82	58	0,042
b	134	90	0,414

ç	139	120	1,785
d	263	207	0,625
e:	119	113	4,013
ε	42	139	89,906
e:	97	25	34,015
f	123	106	1,540
g	124	105	1,222
h	78	53	0,180
i:	186	117	7,200
и	283	228	12,022
j	13	10	0,013
k	90	68	0,037
l	293	225	9,779
m	231	184	7,007
n	82	505	8,125
η	42	40	1,430
o:	66	45	0,139
О	78	62	0,233
ø:	16	12	0,003
æ	2	4	1,462
Оø	17	15	0,277
p	53	42	0,146
pf	9	4	0,706
r	352	188	13,008
s	190	164	2,458
ʃ	103	94	2,429
t	366	419	6,558
ts	71	52	1,344
tʃ	4	0	2,931
u:	65	41	0,569
v	132	40	25,939
v	126	144	13,871
x	44	22	2,179
y:	46	21	3,305
Y	14	10	0,003
z	148	89	2,222
Всього:	6031	4418	

При $\chi^2 = 3,84$ – 95% достовірність результатів; при $\chi^2 = 6,63$ – 99,9% достовірність результатів.

Таким чином, при фоносемантичному аналізі фонетичної значущості віршованих текстів Р. Ауслендер, Е. Ласкер-Шюлер, Е. Яндля встановлено, що існує взаємозв'язок між їхнім звучанням та значенням, який передбачає домінування певних фонем як у «мінорній», так і в «мажорній» ліриці авторів. Психологічна настанова на відповідні мотиви засвідчила, що Р. Ауслендер, Е. Ласкер-Шюлер, Е. Яндль відчують та тонко відтворюють у своїй творчості семантико-асоціативну змістовність звуків при відображенні об'єктивної дійсності, передачі власного духовного світу та змалюванні життєвих переживань.

Тривалий час різноманітні дослідження ФС, фонетичного значення та фонетичної константи у близькоспоріднених та віддаленоспоріднених мовах фіксували ці величини. Однак їхні властивості на підставі статистичних

обрахунків є дещо різними, а у окремих випадках – суттєво. Практика наукового пошуку свідчить, що існує момент *синонімії*, тобто один і той самий фрагмент дійсності може трактуватися у різних ракурсах, що власне і призводить до певної відносності у встановленні фонетичного значення чи фонетичної константи тієї чи іншої мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аветян Э.Г. Мера знаковости языка // Проблемы мотивированности языкового знака. – Калининград : Изд-во Калинин. ун-та, 1976. – С. 12–18.
2. Алпатов В.М. История лингвистических учений : Учебн. пособие. – М. : Языки русской культуры, 1998. – 367 с.
3. Брандес М.П. Стилистика немецкого языка. – М. : Высш. шк., 1983. – 271 с.
4. An Etymological Dictionary of the English Lanquoge // ed. by Walter W. Skreat. – Oxford University Press, 1963. – 780 p.
5. Калита А.А. Проблемы овладения английской эмоциональной речи // Вісник Харків. нац. ун-ту. Серія ром.-герм. філол.-я. Іноземна філологія на межі тисячоліть. – Харків, 2000. – С. 105.
6. Mauthner F. Zur Sprachwissenschaft. – Stuttgart: J.G. Cotta'sche Buchhandlung. – 1901. – Bd.2. – 735 S.
7. Mauthner F. Sprache und Psychologie. – Stuttgart: J.G. Cotta'sche Buchhandlung. – 1901. – Bd.1. – 657 S.
8. Лингвистический энциклопедический словарь / Сост. Н.Д. Арутюнова, В.А. Виноградов, В.Г. Гак и др. – М. : Изд-во Сов. энцикл., 1990. – 626 с.
9. Москальская О.И. (Ред.). Большой немецко-русский словарь. В 2-х т. – М. : Русский язык, 1980. – Moskalskaja O.I. (Hg):– Deutsch-russisches Wörterbuch in 2 Bd. (160 000 Vokabeln). – 2. Aufl. – М. : Enzyklopedija, 1981. – 760+680 S.

УДК 811.222.1'0'373

Олег Киановський
(м. Київ, Україна)

ВЕЛИЧИНА В УКРАЇНСЬКІЙ, ПЕРСЬКІЙ ТА АЗЕРБАЙДЖАНСЬКІЙ МОВАХ (міжмовна типологія прямих та переносних уживань у різних контекстах)

Вступ

Позначення розміру є традиційною та однією з найпопулярніших галузей сучасної лінгвістичної семантики. За свідченнями О.К.Денисової, однією з перших праць, повністю присвячених аналізу лексики з семантикою розміру, була дисертація німецького філолога Карла Отто Коха 1906 (!) року (див.: [3, с. 4]). З того часу за охопленням досліджених мов ця категорія не поступається студіям з морфологічної типології та типології порядку слів¹.

¹ Розбір проблематики цього напрямку лінгвістичної семантики, який торкається фундаментальних уявлень лінгвістів про будову мови див. в: [15; 9; 16, 5, с. 262–286]).

Для опису семантики загальної величини використовується, як правило, лише одна семантична ознака, яка вказує на розмір в усіх напрямках (див.: [8, с. 5]), або протяжність у просторі в кількох напрямках (див.: [2]), або на величину «за загальним фізичним розміром» (див.: [6, с. 6]), або на «величину об'ємного характеру» (див.: [12, с. 57]), або на просто «величину» (див.: [13, с. 63]). Отже, прототиповою ситуацією є опис розміру об'єкта в усіх керунках, або, краще кажучи, без скерування в якомусь одному конкретному напрямку. Точніше кажучи, описується не окремий функціонально вартісний в конкретній комунікативній ситуації вимір, а відразу всі функціонально вартісні просторові протяжності об'єкта. Крім цього, об'єкт, що описується, є неорієнтованим щодо погляду спостерігача. Тобто він може займати будь-яку позицію відносно мовця.

Прототипові предметні контексти

Українська мова. Прикметнику *великий* притаманні два типи вживань:

- по-перше, *великий* описує розмір в усіх напрямках «безформних» об'єктів: *велика пляма, клітинка, хмара, шапка, велике село, подвір'я, місто, великий базар, куц, чобіт, великі руки, краплі, ворота* та под. Ці об'єкти, безумовно, мають форму, але в конкретній ситуації її просто не беруть до уваги;

- по-друге, *великий* легко сполучається з об'єктами інших типів, напр.: вертикально витягнутими об'єктами жорсткої конфігурації («шпиль»), витягнутими об'єктами жорсткої конфігурації («стрижні»), ємностями постійної форми («контейнерами»), «м'якими» ємностями, «пластинами», «безмежними» просторами. У таких словосполученнях *великий* виступає синонімом інших просторово-кількісних прикметників: *високий, глибокий, довгий, широкий, товстий*.

Перська мова. Прикметнику *bozorg* притаманні два типи вживань:

- по-перше, *bozorg* описує «безформні» об'єкти: *dāyere-ye bozorg* «велике коло, окружність», *porteqāl* «апельсин», *damāq* «ніс», *tan* «тіло», *jā* «місце», *talā* «зала»; *mardi bozorg* «(великий) чоловік», *deh-e bozorg* «велике село», *shahr-e bozorg* «велике місто», *āvardgāh-e bozorg* «велике поле битви», *harf-e bozorg* «велика літера», *rude-ye bozorg* «товста кишка», *shekam-e bozorg* «великий живіт» та под.;

- по-друге, *bozorg* аналогічно до українського *великий*, легко сполучається з об'єктами інших типів, у яких можуть бути значними усі функціонально вартісні протяжності.

Азербайджанська мова. Прикметнику *böyük* притаманні два типи вживань:

- по-перше, він описує «безформні» об'єкти: *böyük ləkə* «велика пляма», *böyük dairə* «велике коло», *böyük iz* «великий слід», *böyük damcı* «велика крапля», *böyük qutu* «велика коробка»;

- по-друге, *böyük* аналогічно до українського *великий*, легко сполучається з об'єктами інших типів, які можуть мати значними усі функціонально вартісні протяжності.

Синоніми

Українська мова. Синонімом *великий* у прототипових предметних контекстах виступає прикметник *просторий*². Прикметнику *просторий* притаманні два типи вживань:

- по-перше, *просторий* описує просторову кількість об'єкта в усіх напрямках навколо глядача, тобто об'єктів типу «внутрішні» простори: *простора хати́на, шко́ла, кімната, простори́ лани* та под.;
- по-друге, *просторий* легко сполучається з іменами на позначення об'єктів інших типів, але лише з такими, які мають простір, в якому (чи то явно, чи то уявно) може перебувати мовець, пор., наприклад, *простора ша́фа* та дещо неприродне сполучення *простора ва́ліза*. До таких типів об'єктів належать так звані «безмежні» простори та «отвори». У таких словосполученнях *просторий* виступає синонімом інших прикметників розміру.

Крім цього, синонімом *великий* у прототипових предметних контекстах може виступати прикметник *грубий*: *грубий морський пісок, груба кам'яна сіль* і под. *Грубий* сполучається з іменами на позначення типу об'єктів, що утворюють певні цілісні сукупності та явно / уявно сприймаються на тлі утворених ними сукупностей. Цей прикметник має обмежене функціонування через переважання у власній семантиці якісно-оцінного компонента, пор.: *грубі риси обличчя*.

Перська мова. Синонімом *bozorg* у прототипових предметних контекстах виступає прикметник *farākh*. Йому притаманні два типи вживання:

- по-перше, *farākh*, на відміну від *bozorg*, описує «безформні» об'єкти щодо їхньої здатності займати багато простору, місця, пор.: *kolāh-e farākh* «великий капелюх з широкими пасами», *dāman-e farākh* «широкі поли спідниці, пальта та под.'. Його вживання є близьким до українського прикметника *розлогий*. Наприклад, *розлоге дерево* зазвичай не є ані високим, ані великим в обхваті. Його крона займає багато внутрішнього простору саду або подвір'я. Аналогічно вживається дієслово *розкинутися* в словосполученнях *розкинулося місто/велике село*, за неможливості **розкинувся хутір*. Тобто учасник(и) ситуації повинен мати змогу (ознаку) займати великий простір. Те саме стосується перського *farākh*, наприклад: *shahr-e farākh* досл. «просторе місто», *velāyat-e bozorg va farākh* досл. «велика та простора провінція» (за аналогією з об'єктами, що займають багато простору), *dast-e farākh* «просторий степ», *rude-ye farākh* «товста кишка» (яка займає багато місця). Цей прикметник має книжне вживання, пор.: *bahr-e farākh* «просторе море», *barr-e farākh* «простора земля»;
- по-друге, *farākh* сполучається з іменами інших типів, але на відміну від *bozorg*, описує протяжності об'єктів не за абсолютною величиною, а за тим, чи об'єкт у конкретній ситуації займає або має більше, ніж треба/зручно/комфортно місця. У таких словосполученнях *farākh* виступає синонімом деяких інших прикметників розміру.

Ще одним синонімом *bozorg* у прототипових предметних контекстах виступає прикметник *dorosht*. Йому притаманні два типи вживань:

² Відразу слід зауважити, що в роботі аналізуємо лише власне синоніми, тобто однорівневі та однаково оформлені взаємозамінні. Інші види мовних взаємозамін, як то: однорівневі та різнооформлені (*великий* – *неймовірної величини*), різнорівневі (*великий* – відповідний жест) та ін. вважаємо варіативними комбінаціями мовних засобів (див.: [14, с. 53]).

• по-перше, *dorosht* уживається на позначення множин та окремих «безформних» об'єктів, які утворюють однорідні сукупності та явно чи уявно сприймаються мовцем на їх тлі, пор.: *sibzamini-ye dorosht* 'картоплина, картопля', *chashm* (однина у значенні множини) 'очі', *chashmhā* 'очі', *dandān* 'зуб', *dandānhā* 'зуби', *molekulhā* 'молекули', *golhā* 'квіти, цвіт', *barg-e tutun-e dorosht* 'грубо нарізаний тютюн', *khāne-ye dorosht* 'велика клітинка', *habābhā-ye dorosht* 'великі бульбашки', *dukht-e dorosht* 'груба в'язка' (пор. складний прикметник *doroshtbāf* 'грубої в'язки'). У таких випадках переважно йдеться про цілу множину, сукупність, навіть якщо іменник ужито в однині: *porteqāl-e dorosht* 'великий апельсин', тобто 'апельсини'. Крім цього, предмет часто утворює сукупність лише уявно, сприймається на тлі сукупності однорідних лише виходячи з досвіду мовця, пор.: *bache-ye dorosht* 'велика дитина', тобто не за роками дебела, *no'-e dorosht* 'великий (зоологічний) вид (тварин)', тобто сукупність цих тварин реальна лише в наукових працях. До того ж, *dorosht* має набагато більше якісно-оцінного компонента, ніж *bozorg*. Так, *chashmhā-ye dorosht* – це не просто 'великі очі', це 'широко відкриті, круглі, гарні очі'; *setārehā-ye dorosht* – це 'великі зірки, що яскраво сяють', *dast-e dorosht* 'великі, здоровезні, сильні руки', *bini-ye dorosht* 'великий, негарний ніс', *zamin-e dorosht* 'груба, нерівна земля', *jā-ye dorosht* 'горбисте місце', *rāh-e dorosht* 'грунтова кам'яниста дорога' (за аналогією з грубою одежиною, в'язкою), *sedā-ye dorosht* 'грубий звук (сирени, гудка)', 'грубий голос', *bāng-e dorosht* 'грубий, гучний лемент', *zakhm-e dorosht* 'важке поранення, рвана рана'. До речі, оцінка може бути як позитивною (великий, гарний, широко відкритий), так і негативною (великий, жирний, тлустий), пор.: *mardī bā surat-e dorosht* досл. 'чоловік з великим обличчям' є відповідником укр. *мордатий*, *мордатий*; *pe-ye dorosht* 'грубий, такий, що кидається у вічі, безформний слід'; *qalam-e dorosht* – це 'перо, яке грубо пише', для людей, які мають дрібний почерк, таке перо є незручним. Іноді дієслова *bozorg* і *dorosht* зустрічаються в спільних контекстах, пор.: *ostokhān-e bozorg* 'велика (довга та груба) кістка', як окремий предмет та *ostokhān-e dorosht* 'груба кістка' (тобто анатомічна особливість людей, тварин, наприклад: *людина грубої кістки*, *широкої кістки*). Цю семантичну особливість *dorosht* виявляє в сполученнях з іменами інших типів, виступаючи синонімом інших прикметників розміру;

• по-друге, *dorosht* сполучається з іменниками на позначення об'єктів інших типів: «стрижнів», «мотузок», «пластин».

Азербайджанська мова. Синонімом *böyük* у прототипових предметних контекстах виступає прикметник *geniş*. Йому притаманні два типи вживань:

• по-перше, *geniş* описує просторову кількість об'єкта в усіх напрямках навколо глядача, тобто об'єктів типу «внутрішні» простори: *geniş ev* 'просторий будинок', *geniş otaq* 'простора кімната';

• по-друге, *geniş* легко сполучається з іменами на позначення об'єктів інших типів, але лише з такими, які мають простір, в якому (чи то явно, чи то уявно) може перебувати мовець. До таких типів об'єктів належать «безмежні» простори та «отвори». У таких словосполученнях *geniş* виступає синонімом інших прикметників розміру.

Синонімом до *böyük* у прототипових предметних контекстах виступає також прикметник *yekə* (похідний від числівника *yek* 'один'). Він уживається на позначення множин та окремих «безформних» об'єктів, які утворюють однорідні сукупності та явно чи уявно сприймаються мовцем на їх тлі, пор.: *yekə aul* 'великий ведмідь', *yekə dişlər* 'великі зуби', *yekə tuflı* 'великі мешти'.

Ще одним синонімом *böyük* є прикметник *iri*. Він сполучається з іменами на позначення об'єктів, що утворюють певні цілісні сукупності та явно чи уявно сприймаються на тлі утворених ними сукупностей, однак він має відчутне якісно-оцінне забарвлення, а також книжну сферу вживання, пор.: *iri bolu* 'велика (набрякла) хмара', *iri gözələr* 'великі (виразні) очі'.

Антоніми

Українська мова. Антонімом до *великий* у прототипових предметних контекстах виступає прикметник *маленький* (про прикметник *малий* йтиметься нижче; про статистичні співвідношення лексем *маленький* і *малий* в українській мові див.: [7]). Він має два типи вживань:

- по-перше, він описує «безформні» об'єкти: *маленька іскра, кімната, річка, пляма, маленький ковток, маленьке озеро*;

- по-друге, *маленький* легко сполучається з іменами на позначення об'єктів інших типів, наприклад: вертикально витягнутими об'єктами жорсткої конфігурації («шпилі»): *маленьке деревце*; витягнутими об'єктами жорсткої конфігурації («стрижні»): *маленький олівець*; емностями постійної форми («контейнери»): *маленький таз*; «пластинами»: *маленька плитка шоколаду*; «отворами»: *маленька дірка*. Оскільки об'єкти, описувані прикметником *великий*, нерідко мають обмеження у власній семантиці щодо невеликої протяжності (пор. неприродні сполучення *маленьке море, черево, маленька безодня* та под.), його антонімом часто виступає префіксальний прикметник *невеликий*: *невеликі вантажівки, невеликий замок, невелика хмара* та под. Ця особливість семантики прикметників розміру, а саме, закладеність у структурі їх значень вибіркового обмежень (залежно від лексеми) на опис чи то дуже маленьких, чи то дуже великих об'єктів є причиною існування в українській мові великої кількості похідних лексем, що спеціалізуються на описі розмірів, які значно перевищують норму, пор.: *надвеликі швидкості, величезна безодня, дрібненькі мушки, дрібносінькі комарик, височезні осоки, надвисокі температури, наднизький тиск, низенький уклін, довжезний фронт, довжелезна фата, коротесенька льоля в зубах, глибочезна прірва, широчезний солом'яний бриль, вузесенька стежка, товщениий панцир, срубезний дуб, тонносінькі кружальця лимона* та ін.

Антонімом до *просторий* у прототипових контекстах може виступати прикметник *тісний*: *тісна клітка, вулиця, колиба, тісний окопчик, ящик, за тісним столом, тісне подвір'я, помешкання*. Однак, *тісний* має самостійне значення і, на відміну від *просторий*, описує внутрішній простір об'єктів, незалежно від того, чи вони мають достатньо простору, в якому чи то явно, чи то уявно може перебувати мовець, чи – ні, пор.: *тісні чоботи – вільні чоботи; тісна сукня – вільна, широка сукня; тісна обручка – вільна обручка; тісний комір – вільний комір* та под.

Антонімом до *грубий* у прототипових предметних контекстах виступає прикметник *дрібний*: *дрібне намісто, письмо, срібло* (у знач. гроші), *дрібні камінчики, сльози, гроші, дрібна монета* (книжн.), *риба, дрібний порох, дощ*. Цей прикметник має менше за *грубий* якісно-оцінного компонента, хоча його наявність є відчутною в деяких сполученнях, пор.: *дрібний на зріст, дрібні діти*.

Крім цього антонімом до *грубий* у прототипових предметних контекстах може виступати прикметник *тонкий*: *тонкий пухкий порох, тонкий пилок, пил, борошно тонкого помолу, тонкі риси*. Вживання цього прикметника обмежується книжною сферою (про, так звані, спеціальні контексти див. нижче).

Перська мова. Антонімом до *bozorg* у прототипових предметних контекстах виступає прикметник *kuchak*. Він має два типи вживань:

- по-перше, він описує «безформні» об'єкти: *kuche-ye kuchak* 'маленька вулиця', *otāq-e kuchak* 'маленька кімната', *tal-e kuchak* 'маленький пагорб', *shahr-e kuchak* 'маленьке місто', *khersak-e kuchak* 'маленький килим', *televiziyun-e kuchak* 'маленький телевізор', *asbāb-e kuchak* 'маленький прилад', *khāne-ye kuchak* 'маленький будинок';

- по-друге, *kuchak*, аналогічно *маленький*, легко сполучається з іменами на позначення об'єктів інших типів, так само не сполучаючись лише з іменами тих типів об'єктів, у власній семантиці яких є обмеження на малий розмір.

Антонімом до *dorosht* у прототипових предметних контекстах виступає прикметник *riz* 'дрібний': *mivehā-ye riz* 'дрібні фрукти', *barghā-ye riz-e derakht-e chenār* 'дрібні листочки (дрібне листя) ченара', *qatrehā-ye riz* 'дрібні краплі', *dānehā-ye riz* 'дрібні зернятка, дрібне насіння', *tārghā-ye riz* 'дрібні ниточки, павутинки', *jāndārān-e riz* 'дрібні тварини (на кшталт комах)', *habābhā-ye riz* 'дрібні бульбашки', *jānvar-e riz* 'дрібний звір', *nokhud-e riz* 'дрібний горіх', *bārān-e riz* 'дрібний дощ', *rizhā-ye riz* 'дрібні шматки', *zarāt-e riz* 'дрібні крихти'. Оскільки як *riz*, так і *dorosht* позначають просторову кількість об'єктів, що сприймаються на тлі сукупності однорідних, прикметники здебільшого уживаються в сполученнях з іменами в множині (іменне значення цього прикметника – 'список, нумерація', тобто таке, що складається з множини складових – робить його вживання достатньо прозорим). Крім цього, аналогічно *bozorg* і *dorosht*, зустрічаючись у спільних контекстах, прикметники *riz* і *kuchak* мають відмінності в семантиці. Так, вираз *chashmān-e kuchak* 'маленькі очі' позначає анатомічну характеристику людини (саме так автори словника описують ескімосів, як людей з маленькими очами), натомість вираз *chashmā-ye riz* описує естетичні властивості очей (не широко відкриті, з маленькими зіницями, негарні очі). Прикметник *riz* у порівнянні з *kuchak* має більше оцінного компонента в семантиці. Так, *qalam-e riz* позначає перо, що тоненько, гарно пише.

Азербайджанська мова. Антонімом до *böyük* у прототипових предметних контекстах виступає прикметник *balaca*. Він має два типи вживань:

- по-перше, він описує «безформні» об'єкти: *balaca ləkə* 'маленька пляма', *balaca dairə* 'маленьке коло', *balaca iz* 'маленький слід', *balaca qutu* 'маленька коробка';

- по-друге, *balaca* аналогічно до українського *маленький*, легко сполучається з об'єктами інших типів, що можуть мати незначними усі функціонально

вартісні протяжності. Він так само не сполучається лише з іменами тих типів об'єктів, у власній семантиці яких є обмеження на малий розмір.

Іншим антонімом до *böyük* у прототипових предметних контекстах виступає прикметник *kiçik* (перське запозичення). Цей прикметник має відчутне оцінне забарвлення, на зразок укр. *невеликий*, пор.: *kiçik ləkə* 'невелика (незначна, непомітна) пляма', *kiçik dairə* 'невелике коло'.

Ще одним антонімом до *böyük* у прототипових предметних контекстах виступає прикметник *xırda* (перське запозичення). Він уживається на позначення множини та окремих «безформних» об'єктів, які утворюють однорідні сукупності та явно чи уявно сприймаються мовцем на їх тлі, пор.: *xırda daş* 'дрібне каміння', *xırda balıq* 'дрібна риба', *xırda yağış* 'дрібний дощ', *xırda qırıntı* 'дрібні крихти', *xırda kartof* 'дрібна картопля'.

Розширені контексти

Досі ми розглядали сполучення *великий* з предметними іменами. Однак, серед уживань прикметників розміру, допустимими є їх сполучення з іменами на позначення дещо відмінних від предметних явищ. Це, по-перше, відпредикатні імена, які позначають просторову орієнтацію події або учасників події (про метафоричні вживання *великий* з відпредикатними іменами йтиметься нижче). Стисло кажучи, ці ситуації здебільшого описуються відповідними прислівниками (*високо летіти*, *глибоко копати* та под.). Натомість у деяких випадках (як, наприклад, за відсутності прислівника в лексичній групі) цю роль беруть на себе прикметники. По-друге, це імена на позначення об'єктів, які не входять до переліку їх прототипових топологічних типів, однак описуються прикметниками розміру завдяки метонімічному переносу, наприклад: *глибокий бур* (у професійному жаргоні гірників позначає *довгий бур*).

Українська мова. Сполучення прикметників з іменами на позначення непередметних ситуацій відбувається за аналогією з типами їх уживань у прототипових контекстах:

- за аналогією з описуванням «безформних» об'єктів: *велике будівництво*, *працювати на великій будові*, та под. Подібні інтерпретації є метонімічними, тобто стосуються зсувів у діатезі. Дієслово *будувати* є тривалентним: *хто будує, що, де* (*будівельники побудували об'єкт на цьому місці*). Семантично *великий* стосується другого аргументу – *великий об'єкт*, – що інтерпретується за типом «безформного» об'єкта, та синтаксична сфера дії *великий* у сполученнях *велике будівництво*, *велика будова* є зсуною: *великий* визначає не результат будови, а саме віддієслівне ім'я (*велике будівництво об'єкта* = 'будівництво великого об'єкта'). Те саме відбувається і в інших прикладах групи «безформних» об'єктів: *велике переселення народів* (історичний термін). У цій ситуації аналогічними є зсуви, які відбуваються в більш стандартних прикладах метонімічних переносів, наприклад: з *'їв миску борщу* = 'з'їв увесь борщ з миски';

- за аналогією з описуванням об'єктів інших типів: велика кількість, велика домашня бібліотека, велика група людей, сім'я, гурт, велика армія, велике майно, багатство, великі статки, велике число (об'єкти, що сприймаються на тлі «сукупності однорідних» об'єктів). Треба відзначити, що це вживання актуалізується саме в розширених непередметних контекстах. У прототипових

предметних контекстах перше та друге вживання великий представлені в нерозчленованому вигляді, пор.: великі межі, рубежі (об'єкти описуються за аналогією з «безмеженими» просторами).

Перська мова. Уживання *bozorg* з іменами на позначення подій або учасників подій також відбувається за аналогією до їхнього вживання в прототипових предметних контекстах:

- за аналогією з описуванням «безформних» об'єктів: *sākhtan-e bozorg* 'велика будова';
- за аналогією з описуванням об'єктів інших типів: *goroh-e bozorg* 'велика група', *ketābkhāne-ye bozorg-e khāne* 'велика домашня бібліотека', *sepāh-e bozorg* 'велика армія', *māli-ye bozorg* 'велике майно', *qanā'i-ye bozorg* 'велике багатство', *shomāri-ye bozorg* 'велике число', *kamiyyat-e bozorg* 'велика кількість', *orkestr-e bozorg* 'великий оркестр' (за аналогією з об'єктами, що сприймаються на тлі «сукупності однорідних» об'єктів), *saqr-e bozorg* 'великі межі, кордони', *khārezm saqr-e bozorg ast* 'Хорезм має великі рубежі, межі, кордони' (об'єкти описуються за аналогією з «безмеженими» просторами); *ādam-e bozorg* 'велика, доросла людина' (з актуалізованими якісним і часовим компонентами).

Азербайджанська мова. Уживання *böyük* з іменами на позначення подій або учасників подій також відбувається за аналогією до їхнього вживання в прототипових предметних контекстах:

- за аналогією з описуванням «безформних» об'єктів: *böyük qurtum* 'великий ковток', *böyük tikiliş* 'велике будівництво', *böyük tələfat* 'значна втрата, шкода' (матеріальна, наприклад, військові втрати та под.);
- за аналогією з описуванням об'єктів інших типів: *böyük işçi dəstəsi* 'велика робоча група', *böyük aylə* 'велика сім'я' (за аналогією з об'єктами, що сприймаються на тлі «сукупності однорідних» об'єктів), *böyük müddət (vaxt kəsi)* 'великий відрізок часу (проміжок часу)', *böyük uşaq* 'велика дитина' (з актуалізованими якісним і часовим компонентами).

Синоніми

Українська мова. Синонімів у розширених контекстах *великий* не має. В одиничних ідіоматичних контекстах синонімом *великий* виступає *грубий* з сильним якісно-оцінним забарвленням, пор.: *великі гроші – грубі гроші*.

Перська мова. Синоніми *bozorg* у розширених контекстах не вживаються. Прикметник *farākh* не зустрічається в розширених непередметних контекстах через загалом набагато меншу частотність вживання. Украй рідко зустрічається в розширених непередметних контекстах *dorosht*, що пов'язано, на нашу думку, з яскраво вираженим оцінним компонентом значення цього прикметника, пор.: *sedā-ye dorosht* 'грубий (негарний, хрипличий) голос', *bache-ye dorosht* 'не за віком велика дитина', *eskenās-e dorosht* 'купюра великого номіналу' (пор. рос. *крупная купюра*). Те саме стосується прикметника *riz*, пор.: *khande-ye riz* 'дрібний сміх', *bache-ye riz* 'дрібні діти'.

Азербайджанська мова. Синоніми *böyük* у розширених контекстах не вживаються.

Антоніми

Українська мова. Антонімом до *великий* у розширених контекстах виступає *маленький*: *маленька зарплата, маленький гурток*. Оскільки в структурі значень переважної більшості імен на позначення об'єктів, описуваних прикметником *великий*, є обмеження щодо малого розміру, все ж головним антонімом є префіксальний прикметник *невеликий*: *невеликі статки, невелике майно, невелика кількість* та под.

Ще одним прикметником зі значенням 'менше за норму', але не антонімічним до *великий* у розширених контекстах є *дрібний*: *дрібний сміх, дрібне тремтіння, дрібна рись*. *Дрібний* у розширених контекстах зберігає відчутне якісно-оцінне забарвлення.

Перська мова. Антонімом до *bozorg* у розширених контекстах може виступати *kuchak*: *hoqiq-e kuchak* 'маленька зарплата'; однак лише в тих випадках, де ступінь індивідуальності сполучень допускає антонімічну заміну.

Азербайджанська мова. Антонімами до *böyük* у розширених контекстах виступають прикметники *kiçik*: *kiçik aylə* 'невелика, маленька сім'я', *kiçik qurtum* 'маленький ковток', *kiçik tənəffüs* 'мала перерва', *kiçik uşaq* 'маленька дитина'; а також рідше *balaca*: *balaca qurtum* 'маленький ковток'.

Метафоричні контексти

Метафоричними ми називаємо такі контексти, в яких «порушено» топологічні обмеження на тип імені у сполучуваності прикметника. Насправді, жодне з імен у словосполученнях *велика мета, справа, людина, великий співак* не є ні «безформним» об'єктом, ні об'єктом жодного іншого типу («стрижем», «мотузкою», «отвором», «поверхнею» та ін.). Однак порушення законів сполучуваності не є випадковими та підпорядковуються певним закономірностям. У нашому дослідженні ми спробуємо витлумачити типи метафоричних контекстів у поняттях предметних контекстів³.

Українська мова. Усі «порушення» обмежень на тип імені у сполучуваності прикметника *великий* вкладаються в схему його прототипових предметних уживань:

- у словосполученнях *велике щастя, нещастя, горе, великий вибух, гнів, радість, жаль, велика робота, справа, надія, небезпека, сила, великі сподівання, морози, бути/стати у великій пригоді, великий духом* імена уявляються «безформними», об'єктами, величина яких (а тут – вартість) не є скерованою в конкретному напрямі. Цим вони відрізняються від імен у словосполученнях з прикметниками зі скерованим значенням просторової кількості (вартості),

³ Йтиметься лише про контексти з абстрактними значеннями, так звані когнітивні метафори, наприклад: у *широкому розумінні, вузьке значення* та под., та образні, або художні метафори (так звані естетичні, оцінні, експресивні контексти), наприклад: *глибокий зміст, сон, дрібні неприємності, велика помилка* та под. Так звані ідентифікуючі, або індикативні метафори, перенос назви в яких ґрунтується на реальній подібності (дет. про ці номінативно-функціональні типи метафор див. у: [11, с. 192 і далі]) розглядаються в межах так званих непередметних контекстів, оскільки розширення значення лексеми в подібних контекстах відбувається не в «зображувальному», а в «генералізуючому» аспекті (див.: [4, с. 20]). Інакше кажучи, контексти, в яких просторове значення переноситься на часове та рухове не є в стислому розумінні метафоричним (про що йшлося вище). Так, атрибутивне словосполучення *великі діти* у значенні 'дорослі' є прикладом комплексної нерозчленованої просторово-рухово-кількісно-якісної семантики. Компонентну структуру значення прикметника *великий* у цьому словосполученні можна представити як 'з часом (час) об'єкт змінив (рух) форму (простір), став більшим (кількість) та набув нових ознак (якість)'.

наприклад: *велика людина* робить важливі та корисні справи, за які її всі поважають, натомість *високої гість* має соціальне становище, але може до нічого важливого і не докладатися. *Висока справа* на відміну від *великої справи* може не вимагати багато зусиль та часу;

- у словосполученнях *велика різниця*, *розбіжність* та под. метафоричний зсув відбувається за аналогією з об'єктами типу «просторів», який уявно пролягає між двома предметами та є значним або не значним. Сюди ж примикають словосполучення *великий поступ*, *крок* та под.

Перська мова. У вживанні *bozorg* у метафоричних контекстах спостерігаємо аналогічну ситуацію:

- у словосполученнях *khoshbakhti-ye bozorg* 'велике щастя', *badbakhti-ye bozorg* 'велике нещастя', *khatar-e bozorg* 'велика небезпека', *enfejār-e bozorg* 'великий вибух', *zamindārān-e bozorg* 'великі землевласники', *mard-e bozorg* 'велика людина', *dāneshmand-e bozorg* 'великий учений', *rais-e bozorg* 'великий начальник', *kār-e bozorg* 'велика робота', *shoql-e bozorg* 'велика справа', *āvarin-e bozorg* 'велика похвала', *omid-e bozorg* 'велика надія, сподівання', *setamhā-ye bozorg* 'великі утиски', *khatā-ye bozorg* 'велика помилка, гріх', *asar(hā)-e bozorg* 'великий (і) твір (твори)', *khāndān-e bozorg* 'велика династія, великий рід', *dinhā-ye bozorg* 'великі (головні) релігії' (християнство, іслам, іудаїзм), *pādshāh-e bozorg* 'Великий шах', *ruz-e bozorg* (син. *ruz-e qiyāmat*) 'Великдень, день страшного суду', *sar-e bozorg* 'голова (якогось офіційного органу)' імена так само, як в українській мові уявляються «безформними» об'єктами, величина (вартість) яких не є скерованою в конкретному напрямку (пор. уживання *bozorg* у ролі іменника в множині *bozorgān* 'поважні (у соціальному плані) люди');

- у словосполученні *khalal-e bozorg* 'великі збитки, велика шкода' ім'я сприймається як сукупність однорідних об'єктів (пор. рос. *крупный ущерб*, *крупные убытки*).

Азербайджанська мова. У вживанні *böyük* спостерігаємо аналогічну ситуацію. У словосполученнях *böyük qüvvə* 'велика сила', *böyük sevinc* 'велика радість', *böyük kədər* 'велика печаль', *böyük faciə* 'велике горе', *böyük təsir* 'велике враження', *böyük nüfuz* 'великий вплив', *böyük işlər* 'великі справи', *böyük ürək* 'велике серце', *böyük alim* 'великий учений', *böyük etimad* 'велика довіра' імена так само, як в українській та перській мовах уявляються «безформними» об'єктами, величина (вартість) яких не є скерованою в конкретному напрямку.

Синоніми

Українська мова. Синонім прикметника *великий* – *просторий* набагато рідше зустрічається в метафоричних контекстах, що пов'язано, на нашу думку, із загалом набагато меншою частотністю вживання цього прикметника. Однак навіть у рідкісних прикладах він сполучається за аналогією з прототиповим предметним вживанням: *просторе життя*, *просторі серця*, *простора тема*, *просторий світ* (тобто такі, що можуть умістити, охопити багато подій, явищ). Сфера його вживання обмежується художнім мовленням.

Перська мова. Прикметник *farākh*, так само як і *просторий*, рідко вживається в метафоричних контекстах, що, як уже зазначалося, пов'язано з меншою частотністю вживання відповідних лексем. Однак у поодиноких прикладах, на

кшталт, *del-e farākh* досл. ‘просторе серце’ (про щедру, великодушну людину, без уваги якої нічого не залишається), *jahān-e farākh* ‘просторий світ’ (в прагматично вишуканому вживанні – ‘світ, який є широко розкинутим’), ім’я сприймається як об’єкт, що займає багато місця, щось розлоге.

Прикметник *dorosht* у метафоричних контекстах уживається аналогічно своєму прототиповому «предметному» вживанню, наприклад: *kār-e dorosht* ‘груба (важлива) справа’ (на відміну від *kār-e bozorg* ‘велика справа’, яка вимагає фізичної некваліфікованої праці), *ātash-e dorosht* ‘велика, сильна пожежа, вогонь’ (що приніс багато шкоди), *bād-e dorosht* ‘сильний вітер’ (неприємний), *ta’am-e dorosht* ‘груба, примітивна, несмачна їжа’, *pāsokh-e dorosht* ‘груба відповідь’ (з претензіями, докорами), *payām-e dorosht* ‘загрозлива звістка’, *sokhan-e dorosht* ‘грубі, нецензурні вислови’, *goftār-e dorosht* ‘груба, важка, неприємна розмова’, *balā-ye dorosht* ‘важке горе’, *kho-ye dorosht* ‘важкий норов, характер’, *razm-e dorosht* ‘важкий бій’ (з великими втратами, на відміну від *razm-e bozorg* ‘велика битва, бій’), *ruzegār-e dorosht* ‘важкі періоди життя’, *mard-e dorosht* ‘похмура, замкнена, непривітна, груба людина’, *raftār-e dorosht* ‘невдячна, невихована поведінка’. Отже, в метафоричному вживанні *dorosht* актуалізує негативний оцінний компонент свого значення ‘незграбний, негарний’, який стає головним.

Азербайджанська мова. Синоніми *böyük* у метафоричних контекстах майже не уживаються.

Антоніми

Українська мова. Антонімом до *великий* у метафоричних контекстах виступає прикметник *маленький*: *маленький факт; який ти проти неї маленький; маленьке прохання, маленька справа, маленька душа, людина; зробити в житті щось маленьке, маленька втіха, маленьке лихо, маленька сила, маленька хвилинка, маленький день, дощ, маленький голосок, маленька Батьківщина* (про літак, корабель).

У деяких прикладах чітко відчувається тісний онтологічний зв’язок між прототиповими (предметними) та метафоричними (абстрактними) вживаннями, пор.: *Львів – маленький Париж* (це одночасно пряме та непряме вживання прикметника *маленький*).

Оскільки в структурі значень більшості абстрактних слів, описуваних прикметником *великий* міститься обмеження на незначну вартість, головним антонімом до *великий* у метафоричних контекстах є префіксальний прикметник *невеликий*: *невелике щастя, нещастя, горе, невелика небезпека, робота, справа, надія, різниця, невелика розбіжність*. Саме з цієї причини деякі сполучення взагалі не мають антонімічних відповідників, пор.: *великий винахідник*.

Антонімом до *великий* у метафоричних контекстах може виступати прикметник *дрібний*: *дрібна послуга, дрібні справи, дрібна порада, дрібні розмови, дрібна буржуазія, шляхта, дрібне селянство, господарство, дрібний урядовець*; однак на відміну від *маленький* він має відтінок пейоративності.

Перська мова. Антонімом до *bozorg* у метафоричних контекстах може виступати *kuchak*: *mard-e kuchak* ‘маленька (пересічна) людина’, *moshkelāt-e kuchak* ‘незначні труднощі, перешкоди’, *eshtebāhāt-e kuchak* ‘невеликі помилки’;

однак лише в тих випадках, де ступінь індивідуальності сполучень допускає антонімічну заміну.

Азербайджанська мова. Антонімами до *böyük* у метафоричних контекстах виступають прикметники *balaca*: *balaca məqsəd* ‘маленька мета’, *balaca adam* ‘маленька (незначна, персічна) людина’, *balaca müdir* ‘маленький начальник’; а також *kiçik*: *kiçik inciklik* ‘маленька образа’.

Відад’єктивні імена

Українська мова. У зв’язку з похідністю від прикметників розміру іменник *величина* (так само як і *висота*, *глибина*, *довжина*, *товщина*, *ширина*), по-перше, мають значення ‘велика/значна величина’. У *величини*, *висоти* та *глибини* це значення використовується частіше, ніж у *довжини*, *товщини* та *ширини*, хоча приклади легко навести для всіх відад’єктивних імен, пор.: *він був вражений шириною річки*, *довжиною пальців*, *товщиною стін* та под. [10, с. 120–121]. *Величина*, як уже неодноразово було зазначено, є несекерованою та нейтральною щодо просторової орієнтації характеристикою об’єкту. Особливість цієї лексеми полягає в тому, що вона вживається виключно в прототипових предметних контекстах (за аналогією вживань прикметника *великий*), цілковито виключаючи розширені непередметні, метафоричні та спеціальні. У метафоричних контекстах замість *величина* вживається ім’я *велич*, пор.: *велич людського духу*, *велич їх кохання* та под. Іменник *велич* має пафосне забарвлення, тому вживається доволі рідко та лише в прагматично вишуканих контекстах. У спеціальних термінологічних сполученнях (див. нижче) для характеристики просторової кількості в усіх напрямках об’єкта замість *величина* вживаються спеціалізовані лексеми, наприклад: *об’єм*, *ємність*, *габарити*, *площа*, *розмір*, *формат* та ін.

Перська мова. Приблизним відповідником українського іменника *величина* є *bozorgi*. На відміну від українського аналога, йому притаманні як прототипові, так і метафоричні вживання:

- у прототипових предметних контекстах, пор.: *khāne-ye be in bozorgi* ‘будинок такої величини (таких розмірів)’;
- у розширених контекстах, пор.: *bozorgi-ye sākhtan* ‘розмах будівництва’;
- у метафоричних контекстах, пор.: *bozorgi-ye kār* ‘масштаб, обсяг роботи’.

Антонімом до *bozorgi* виступає іменник *kuchaki*, вживання якого обмежується книжною сферою.

Азербайджанська мова. Приблизним відповідником українського іменника *величина* є іменник *böyüklük*. Йому притаманні як прототипові, так і метафоричні вживання:

- у прототипових предметних контекстах, пор.: *dördbucaqın böyüklüyü* ‘величина, розміри квадрата’, *gözüm böyüklüyü* ‘величина, розмір очей’, *otağın böyüklüyü* ‘величина, розмір кімнати’;
- у розширених контекстах, пор.: *tikiliş böyüklüyü* ‘розмах будівництва’;
- у метафоричних контекстах, пор.: *iş böyüklüyü* ‘масштаб, обсяг роботи’.

Синонімом *böyüklük* лише в метафоричних контекстах та в книжній сфері виступає іменник *əzəmət* (перське запозичення). Його близьким українським відповідником є іменник *велич*.

У спеціальних термінологічних сполученнях для характеристики просторової кількості в усіх напрямках об'єкта вживаються *əndāzə* 'міра, розмір', *ölçü* 'розміри, габарити', *həst* 'об'єм, ємність, кубатура'.

Висновки

Викладений матеріал дозволяє зробити такі висновки. По-перше, лексико-семантичні підсистеми розміру неблизькоспоріднених мов демонструють дивовижний паралелізм або схожість у типології сполучень своїх членів з різними типами об'єктів. Цей матеріал дозволяє вважати запропонований у роботі підхід до зіставлення семантики розміру різних мов таким, що дозволяє побудувати струнку пояснювальну типологію вживань лексем із просторово-кількісним значенням у різних мовах.

По друге, результати свідчать ще й про дуже міцну системність кожної з зіставлюваних лексико-семантичних груп, про яскраво виражений взаємозв'язок елементів підсистем, логічність та послідовність правил розширення базових значень елементів, а також про вражаючий паралелізм цих процесів у неблизькоспоріднених мовах. За таких умов важко собі уявити, щоби потрапляння в таку систему окремого елемента або навіть кількох елементів ззовні – запозичень – бодай мінімально похитнуло цю систему або спричинило би інтерференцію в мовленні носіїв. Швидше навпаки, як свідчить досвід арабських запозичень (*amiq, ariz, vasi', zakhim*) в перській мові та перських (*kiçik, xırda*) в азербайджанській, запозичені елементи цілком адаптуються до системи, набуваючи усіх без винятку її функціональних рис.

Подальші дослідження так званих спеціальних контекстів та мутативних дієслів не залишають сумніву (принаймні наші початкові розвідки про це яскраво свідчать) в перспективності саме запропонованого в роботі підходу.

Спеціальні контексти

На перший погляд, прототипові (предметні), розширені (непредметні та метонімічні) і метафоричні (образні та метонімічні) контексти цілком вичерпують вживання відповідних прикметників розміру. Однак існують окремі лексеми, які вживаються виключно в спеціальних контекстах. Такі контексти можуть бути:

- термінологічними (спеціальний набір лексем та фраз ідіоматичного та нерідко умовного характеру, які використовує окрема група людей для економічного та точнішого порозуміння),
- у широкому розумінні фразеологічними (фразеологізми та ідіоматизми, особливо розмовної сфери, є по суті такою самою особливою термінологією для влучнішого та економічного порозуміння),
- у широкому розумінні прагматично вишуканими (спеціальний набір неологізмів, створених, як правило, літераторами-професіоналами, та які, по суті, є такими самими термінами для влучнішого порозуміння).

Слід зазначити, що іноді лексеми можуть набувати окремих значень виключно в подібних контекстах.

Українська мова. Вживання *великий* у спеціальних (термінологічних, фразеологічних, сленгових, прагматично вишуканих та поетичних) контекстах доводять системність механізму зсуву значення цього типу лексики – за аналогією

прототипового «предметного» вживання, пор.: *великі держави; Бути/стати у великій пригоді; Велика/невелика пані* (ірон.); *Великий кобзар; Великий понеділок* (останній перед Великоднем); *Велике князівство; Великий князь; Великий оркестр; Великий піст; Велика Вітчизняна війна* (терм.); *Великий як верста* (ідіом.); *Світ великий, світ широкий; Земля велика, далечінь багата; велика земля; велика вода*. Іноді словосполучення з *великий* можуть виступати синонімами термінологічних, наприклад: *великі літери* та *заголовні, прописні літери*.

Антонімом до *великий* у тих спеціальних контекстах, де ступінь ідіоматичності дозволяє заміну, виступає особливий прикметник *малий*:

- термінологічні: *Великі та малі ріки; Мала Азія; Малий театр, мала літера; мала вода; малі форми* (філол.); *мала плата; малий хід*;
- фразеологічні: *мала кімната, мала риба, малий зал консерваторії; малі гроші, малий загін, мала дружина (кількість); Сироті женитись – той день малий* (присл.); *Малі діти, мале й горе* (присл.); *мала перерва* (у школі); *з малих літ; Ей, малий! Він ще замалий; замалі мешити, замалий стіл на таку родину; Не біжи за великим, щоб малого не згубити*;
- прагматично вишукані: *широкий Дніпро, не малий!; Йому світ замалий; Великі духом, силою малі*.

Перська мова. Уживаючись у спільних контекстах, прикметники *bozorg* і *dorosht* мають різну семантику, пор.: *harf-e bozorg* ‘великі літери’ і *harf-e dorosht* ‘жирний шрифт’. Антонімом для першого виразу виступає спеціальний прикметник з вузьким відображувальним потенціалом *khord*: *harf-e khord* ‘маленька літера’, а також *pul-e khord* ‘дрібні, розмінні гроші’ (пор. вище аналогічні вживання укр. *дрібний* у термінологічних та фразеологічних контекстах). В інших контекстах антонімом *bozorg* може виступати *kuchak*, наприклад: *jowk-e kuchak* ‘короткий жарт’ (рубрика в газетах і журналах). Натомість в ідіоматичному словосполученні *afsārān-e khord va dorosht* ‘дрібні та високі офіцери’ *khord* виступає антонімом уже прикметника *dorosht*.

Також у спеціальних контекстах у термінологічному та ідіоматичному вживанні функціонує ціла низка префіксальних прикметників, наприклад: *kamertefā*’ (*abr-e zakhim va kamertefā*) ‘низькі товсті (набряклі перед дощем) хмари’. Його значення – ‘низький над головою’ – є логічно протилежним (але не антонімічним) *past* – ‘низький під ногами’; *katomq* (*boshqāb-e katomq* ‘мілка тарілка’). Також *katomq* ‘неглибокий’, *kamarz* ‘неширокий’ та под. Їх уживання обмежуються виключно книжною сферою та сферою ідіоматики. Те саме стосується іменників та прикметників *tul* ‘довжина’, *tulāni* ‘довгий’, *pahnāvar* ‘широченний, широчезний’ та под., а також такі спеціальні вживання, як: укр. *місні береги, широка хвиля пахоців* (книжн.), *худе поле, широкі звуки* (терм.), *вузьке «і»* (терм.), пер. *āb-e bārik* ‘маловодна, мілка річка’ (досл. ‘вузька вода’) та под.

У спеціальних термінологічних сполученнях для характеристики просторової кількості в усіх напрямках об’єкту вживаються *andāze* ‘міра, розмір’, *bo’d* ‘фізичні розміри тіла (висота+довжина+ширина), габарити’, *hajm* ‘об’єм, ємність, габарити’.

Мутативні дієслова

Ще однією надзвичайно цікавою похідною категорією є так звані мутативні дієслова. Головними ознаками дієслів з так званим мутативним значенням, які

складають зміст дії, є її розвиток до власної межі та градуальність цього розвитку. Саме цим мутативні значення відрізняються від еволютивних, коли є якісне накопичення. Так, в українській мові мутативним дієсловом безпосередньо похідним від *великий* є *збільшувати(ся)*. Воно може вживатися в усіх зазначених вище контекстах (окрім спеціальних, які є за своєю природою ідіоматичними) аналогічно до прикметника *великий*, пор.:

- прототипові предметні контексти: *збільшилася хмара, пляма, діра, будівля, подвір'я*. Єдиною умовою вживання цього дієслова є здатність предмета чи явища, названого іменем, до просторово-кількісної мутації без таких якісних змін, які б вимагали вживання дієслів з еволютивним значенням. Так, за певних умов та доклавши певних зусиль, будь-який великий предмет (у широкому сенсі) може збільшитися або його можна збільшити, наприклад: *ми знесли сарай і подвір'я збільшилося наполовину; після реконструкції будівля збільшилася на 10 м*;

- розширені непередметні контексти: *збільшити армію, майно, межі*. Те саме стосується розширених непередметних вживань, пор.: *межі імперії постійно збільшувалися, натомість великий учений, великі духом, великий вибух* (фізичний термін) є поняттями граничними та найбільшими (тобто найвартіснішими) за своєю суттю;

- метафоричні контексти: *збільшився гнів, жаль, збільшилася сила*. Так само й абстрактні явища за своєю сутністю повинні мати уявні межі, які можна змінювати, пор.: *збільшуються знання, розбіжності, збільшується сила, небезпека, надія*.

Натомість подальше дослідження мутативних дієслів інших груп показує складність та неоднозначність зв'язків похідних дієслів з прикметниками. Так, особливість українського дієслова *підвищувати(ся)* полягає в тому, що воно не вживається в предметних контекстах (про цей тип дієслів дет. див.: [1]). У перській мові мутативні дієслова утворюються від вищого ступеня прикметників, а від звичайного лише в окремих контекстах, пор.: *in derakht boland-tar shod* 'це дерево стало вищим', *az jā-ye khod boland shod* 'він **встав** зі свого місця'. В азербайджанській мові існує непохідне від прикметників дієслово *artmaq* 'збільшувати(ся)', частотність якого переважає усі інші похідні мутативні дієслова. Ця лексична категорія, так само як і категорія ступенів порівняння прикметників розміру чекає на майбутні дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балашова Л.И. Синонимы антонимической пары глаголов увеличиваться-уменьшаться (Материалы для словаря антонимов) [Текст] / Л.И. Балашова // Семантические и словообразовательные отношения в лексике русского языка. Межв. сб. научн. тр. – Куйбышев: КГПИ, 1981. – Т.253. – С. 56–62.

2. Гумовская Г.Н. К исследованию номинативного аспекта прилагательного HUGE [Текст] / Г.Н. Гумовская // Функциональные и структурные особенности номинативных единиц в языках различных типов : Межв. сб. / Отв. ред. Р.М. Бирюкович. – Саратов: СГПИ, 1987. – С. 11–18.

3. Денисова О.К. К вопросу об истории развития группы прилагательных, обозначающих понятие размера «высокий–низкий» в древнеанглийский период

[Текст] / О.К. Денисова // Уч. зап. Иркутского гос. пед. ин-та иностр. яз. – Вып. 4. – Иркутск : ИГПИИЯ, 1960. – С. 2–45.

4. Кустова Г.И. Когнитивные модели в семантической деривации и система производных значений [Текст] / Г.И. Кустова // Вопросы языкознания. – 2000. – №4. – С. 1–25.

5. Кшановський О.Ч. Перська мова у функціонально-типологічному висвітленні. – К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2011. – 424 с.

6. Левицкий В.В. Историко-семасиологическое исследование некоторых групп прилагательных в немецком языке (в сравнении с английским) [Текст] : автореф. дис. ...канд. филол. наук: 10.02.04 : Левицкий В.В. ; МГПИИЯ им. М. Тореза. – М., 1966. – 20 с.

7. Линник Т.Г. Значеннєвий взаємозв'язок слів-синонімів *малий, маленький, дрібний* [Текст] / Т.Г. Линник // Українська мова і література в школі. – 1974. – №12. – С. 31–36.

8. Нгуен Нгок Хунг. Отношение полисемии и синонимии в тематической группе слов (на примере прилагательных размера и объема) [Текст] : автореф. дис. ... канд филол. наук : 10.02.01 : Нгуен Нгок Хунг ; Моск. гос. ун-т. – М., 1974. – 28 с.

9. Рахилина Е.В. Семантика размера [Текст] / Е.В. Рахилина // Семиотика и информатика. – М. : «Языки русской культуры», «Русские словари», 1995. – Вып. 34. – С. 58–81.

10. Семенова С.Ю. О некоторых свойствах имен пространственных параметров [Текст] / С.Ю. Семенова // Логический анализ языка. Языки пространств / Отв. ред. : Н.Д.Арутюнова, И.Б.Левонтина. – М. : Языки русской культуры, 2000. – 448 с. – С. 117–126.

11. Телия В.Н. Метафоризация и ее роль в создании языковой картины мира [Текст] / В.Н. Телия // Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира / Б.А. Серебrennikov, Е.С. Кубрякова, В.И. Поставалова и др. – М.: Наука, 1988. – С. 173–204.

12. Шафиков С.Г. Компонентный анализ прилагательных, выражающих понятие «размер», в английском языке [Текст] / С.Г. Шафиков // Вопросы семантики языковых единиц. Межв. сб. науч. тр. Башкирского ун-та. – Уфа : БГУ, 1988. – С. 56–59.

13. Шутникова Р.С. Семантические взаимоотношения английских прилагательных со значением «большого размера» [Текст] / Р.С. Шутникова // Вопросы семантики языковых единиц. Межв. сб. науч. тр. Башкирского ун-та. – Уфа : БГУ, 1988. – С. 59–64.

14. Щенников Е.П. Лексическая синонимия и вариативность языковых средств [Текст] / Е.П. Щенников // Семантические и словообразовательные отношения в лексике русского языка. Межв. сб. научн. трудов. – Куйбышев : КГПИ, 1981. – Т. 253. – С. 50–56.

15. Dimensional adjectives : grammatical structure and conceptual interpretation [Текст] / Ed. By M. Bierwisch, E. Lang. – B. – Heidelberg – N.–Y., 1989. – 523 p.

16. Linde-Usiekniewicz J. Określenia wymiarów w języku polskim [Текст] / J. Linde-Usiekniewicz. – Warszawa : UW, 2000. – 267 s.

УДК 82-312.1

Богуслава Немцова
(г. Пльзень, Чехія)

**К ИЗУЧЕНИЮ ВАЛЕНТНОСТИ ГЛАГОЛОВ ПОМЕЩЕНИЯ
В РУССКОМ, ЧЕШСКОМ И НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКАХ**

Одним из важных направлений лингвистики остается уже несколько десятилетий теория валентности, о чем свидетельствует и научная монография *Výzkum slovesné valence ve slovanských zemích* [8]. Причина интереса к валентности заключается в интересе лингвистов к изучению предложения с точки зрения семантической.

Настоящая статья посвящена общей характеристике словаря валентности глаголов помещения в русском, чешском и немецком языках, составленного нами, и заключениям, к которым мы пришли [4].

Теоретической базой нашего исследования послужили работы преимущественно русских, чешских и других лингвистов в области:

- функциональной грамматики (Т.В. Булыгина, В.Г. Гак, А.А. Зализняк, Е.В. Падучева, А.Д. Шмелев и др.);
- коммуникативной грамматики (М.В. Всеволодова, Г.А. Золотова и др.);
- теории валентности (Л. Теньер, У. Чейф, Ч. Филлмор, С.Д. Кацнельсон, Ю.Д. Апресян, В.Г. Гак, А.М. Мухин, Р. Adamec, P. Sgall, J. Panevová, Z. Žabokrtský, M. Lopatková, K. Pala, V. Ágel, M.D. Stepanowa, G. Helbig, W. Schenkel, H. Heringer и др.);
- семантики и семантического синтаксиса (В.В. Богданов, Ю.Д. Апресян, Д.Н. Шмелев, Л.М. Васильев, Н.Н. Арват, Э.В. Кузнецова, Л.Г. Бабенко, В.Г. Гак, Т.П. Ломтев, Г.Г. Сильницкий, P. Karlík, M. Grepl, Z. Hlavsa, Fr. Daneš, J. Kořenský и др.);
- семантической классификации глаголов (Р.С. Ганжа, С.Д. Кацнельсон, Ю.Д. Апресян, Г.Г. Сильницкий, Р.М. Гайсина, О.Н. Селиверстова, Т.А. Кильдебекова, Г.И. Володина, Н.Ю. Шведова, В.П. Москвин, Л.М. Васильев, Э.В. Кузнецова, Л.Г. Бабенко и др.).

Необходимо отметить, что в исследовании валентности глаголов указанных языков было достигнуто уже многих результатов. Из значительных работ следует упомянуть работы М.Н. Лебедевой, П.Н. Денисова и В.В. Морковкина, лексикографические работы Л.Г. Бабенко и научной группы «Русский глагол» [1], [2], работы чешских лингвистов Н. Свозиловой, Р. Проузовой и А. Ирсовой [9], работы авторов электронного словаря валентности чешских глаголов VALLEX 2. 5. М. Лопатковой, З. Жабокртского и В. Бенешовой [7], [14]. Ключевыми работами, посвященными валентности немецких глаголов, являются словарь *VALBU – Valenzwörterbuch deutscher Verben* [6], [12] и *Wörterbuch zur Valenz und Distribution deutscher Verben* [5].

Надо отметить, что в большинстве случаев лингвисты исследовали валентностные свойства глаголов только одного языка. Конечно, встречались и попытки сравнить валентностные свойства глаголов нескольких языков, но такие попытки можно назвать скорее редким исключением. Одним из них можно считать

работу *Семантико-синтаксическое сопоставление славянских языков на материале белорусского, польского, русского и чешского языков* [3].

При исследовании валентности глаголов мы решили опираться на семантические свойства глагола и выявить, как значение глагола влияет на набор актантов и других дополнений глагола в предложении и их формальное выражение на поверхностном уровне. Мысль о том, что синтаксическая структура предложения на поверхностном уровне в значительной степени является отражением свойств лексических единиц на глубинном уровне не раз высказывалась в научной литературе (В. Матезиус, Е. Курилович, А.А. Холодович, Ю.Д. Апресян, Л.И. Богданова и др.).

Характеристика материала исследования. В качестве исходного в нашем исследовании использовался русский язык. Определяя семантическую группу, мы опирались на семантическую классификацию глаголов, представленную в работе *Толковый словарь русских глаголов. Идеографическое описание* [2]. На основании указанной классификации и с учетом частотности употребления глаголов и их стилистической принадлежности мы разработали упрощенный вариант данной семантической классификации.

Таким образом, мы получили семантическую группу глаголов помещения, включающую 524 русских глагола, которые подвергались дальнейшему исследованию. Опираясь на электронные корпусы – Национальный корпус русского языка [13]; Чешский национальный корпус [11] и систему COSMAS [10], мы выявили наличие актантов, облигаторных дополнений и свободных дополнений. В дальнейшем исследовались семантика отдельных дополнений.) и способ их формального выражения на поверхностном уровне, устанавливалась их обязательность / факультативность, определялась актантная структура глагола.

Семантическая характеристика группы глаголов помещения. Семантическая группа глаголов помещения представляет собой довольно многочисленную группу глаголов, служащих для отображения ситуации, когда деятель (обычно одушевленный, но может быть и неодушевленным) изменяет положение объекта (одушевленного объекта – человека, животного; неодушевленного объекта – вещи) с одного места на другое место, и объект в результате деятельности агенса оказывается в другом месте. Таким образом, предметом нашего исследования валентности стала группа глаголов, включающая 524 лексико-семантических варианта (ЛСВ), причем под лексико-семантическим вариантом понимается нами слово с одним значением, описываемым в дефиниции. Семантическую группу глаголов помещения (ГП) мы в дальнейшем подразделяем на следующие подгруппы:

1. ГП объекта (278 ЛСВ)
 - 1.1. ГП объекта в определенном месте каким-либо образом (66 ЛСВ)
 - 1.2. ГП объекта в результате физического действия (95 ЛСВ)
 - 1.3. ГП объекта в результате перемещения (117 ЛСВ)
2. Глаголы субъектного помещения (84 ЛСВ)
3. Глаголы покрытия объекта (151 ЛСВ)
 - 3.1. Глаголы собственно покрытия объекта (116 ЛСВ)
 - 3.2. Глаголы кругового покрытия объекта (16 ЛСВ)

3.3. Глаголы одевания (19 ЛСВ)

4. Глаголы скрывания объекта (11 ЛСВ)

Структура словаря. При составлении словаря мы исходили из русских глаголов, поэтому средняя часть словарной статьи посвящена русским глаголам, налево размещается информация о чешских глаголах и направо дается характеристика немецкого глагола. Каждая словарная статья имеет следующую структуру: 1. заголовочная единица; 2. эквиваленты в немецком и чешском языках; 3. актантная структура глагола в каждом из исследуемых нами языков; 4. иллюстративные предложения.

Заголовочная единица состоит из неопределенной формы глагола и его толкования, которое заимствовано нами из *Толкового словаря русских глаголов* [2]. Глаголы приводятся в неопределенной форме, причем в качестве основной формы в словаре принят глагол в форме несовершенного вида, за ним в скобках следует глагол в форме совершенного вида.

Следующая часть словарной статьи содержит эквиваленты в немецком и чешском языках. Также они даются в словаре в неопределенной форме. У чешских эквивалентов указывается вид. У сильных немецких глаголов указываются в скобках формы прошедшего времени.

В следующей части словарной статьи представлена актантная структура глагола, в которой указываются дополнения глагола и способ их формального выражения на поверхностном уровне. При классификации дополнений мы опираемся на классификацию, разработанную и употребляемую авторами электронного словаря VALLEX 2.5, на основании которого был издан *Valenční slovník českých sloves* [7, с. 20–21]. У авторов мы заимствовали способ оформления актантной структуры глагола. Индекс при дополнении указывает способ формального выражения дополнения на поверхностном уровне в предложении. В случае нескольких возможностей формального выражения отдельные индексы отделяются запятой. Номер обозначает падеж (1 – именительный, 2 – родительный, 3 – дательный, 4 – винительный, 6 – предложный, 7 – творительный). Если распространитель выражается предложно-именным словосочетанием, на первом месте дается предлог и потом следует знак «+» и номер падежа (ср. *na+4, o+6*). В актантной структуре на первом месте указывается левая валентность, т. е. агенс, деятель (ACT). На втором месте приводится обозначение глагола, стоящего в предложении обычно в определенной форме (V_i), индекс в этом случае обозначает финитную форму глагола. Следующие места занимают правые валентности глагола, т. е. обычно пациенс (PAT) и другие облигаторные и типичные дополнения, которые служат в большинстве случаев для обозначения направленности действия (DIR1, DIR2, DIR3, LOC) или средства (MEANS). Облигаторные распространители глагола (актанты и облигаторные дополнения) и типичные дополнения, истекающие из семантики глагола самого, печатаются полужирным шрифтом, свободные дополнения напечатаны обычным (нежирным) шрифтом.

В каждой словарной статье мы старались упорядочить иллюстративные предложения с точки зрения семантической (одушевленный / неодушевленный

пациенс) и с точки зрения формального (морфологического) выражения отдельных дополнений на поверхностном уровне.

Выводы. На основе анализа были выявлены следующие основные актантные структуры: 1. «ACT₁ V_f PAT₄ DIR₃ / LOC», 2. «ACT₁ V_f PAT₄ MEANS₇», 3. «ACT₁ V_f PAT₄».

Глаголы с актантной структурой «ACT₁ V_f PAT₄ DIR₃ / LOC» отображают ситуацию, когда деятель (обычно человек или живое существо) помещает пациенс (обычно человека, живое существо, неодушевленный предмет или часть тела) в определенное место. На поверхностном уровне деятель во всех исследуемых нами языках выражается именем в форме именительного падежа. Другое выражение деятеля нами не наблюдалось. Второй актант – пациенс – выражается также именем, но в отличие от деятеля именем в форме винительного падежа. Таким образом, на синтаксическом (поверхностном) уровне семантическому актанту пациенса соответствует синтаксический актант прямое дополнение. Кроме того, глагол нуждается для восполнения своего смысла и построения грамматически правильного предложения в дополнении DIR₃, обозначающем направленность (конечную точку) действия, или LOC, обозначающем место. Данные дополнения мы считаем при исследуемых нами глаголах облигаторными, в актантной структуре они нами печатаются полужирным шрифтом как и актанты PAT и ACT, в отличие от для глагола типичных свободных дополнений. Способ выражения указанных дополнений (DIR₃ и LOC) на поверхностном уровне зависит не от глагола самого, а от выражаемого направления. Во всех языках данное дополнение выражается предложно-именным словосочетанием, состоящим из предлога, который несет основную семантическую нагрузку, и имени в форме соответствующего падежа. Таким образом, помещение объекта внутрь чего-либо выражается в русском языке предложно-именным словосочетанием «в+4», которому в чешском языке соответствует словосочетание «do+2» и в немецком языке «in+4». Соответствие можно наблюдать также при выражении направленности действия, в результате которого объект занимает положение на поверхности чего-либо. В таком случае конечная точка DIR₃ выражается в русском языке словосочетанием «на+4», в чешском языке – «na+4» и в немецком языке – «auf+4» (при горизонтальном помещении объекта). Однако следует упомянуть, что не всегда во всех языках совпадает тип дополнения. При анализе актантных структур глаголов были обнаружены случаи, когда, например, русский и чешский глаголы сочетаются с дополнением LOC («в+6» и «v+6»), в отличие от их немецкого эквивалента, сочетающегося с дополнением DIR₃ («in+4»). Однако, данные расхождения являются скорее редким исключением.

К глаголам с актантной структурой «ACT₁ V_f PAT₄ DIR₃ / LOC» можно отнести глаголы следующих семантических подгрупп: а) глаголы помещения объекта в определенном месте каким-либо образом; б) глаголы помещения объекта в результате физического действия; в) глаголы помещения объекта в результате перемещения; г) глаголы субъектного помещения; д) глаголы одевания; е) глаголы скрывания.

У некоторых ГП объекта в результате перемещения встречается обычно еще одно дополнение – начальная точка действия DIR₁. В русском языке данное

дополнение имеет на поверхностном уровне форму «из+2» или «с+2», в чешском языке данное дополнение выражается словосочетанием «z+2» («s(e)+2») и в немецком языке словосочетаниями «aus+3» или «von+3».

Следующей группой глаголов с данной актантной структурой являются глаголы одевания, т. е. глаголы, отображающие ситуацию, когда человек покрывает кого-либо или себя предметами одежды, т. е. помещает предмет одежды на себя самого или на определенную часть тела. Дополнение DIR3, имеющее в русском языке форму «на+4» (ср. *на себя, на голову*) и в чешском «па+4» (ср. *na sebe, na hlavu*) в немецком языке отсутствует вообще. Кроме того, также в чешском и русском языках указанное дополнение DIR3 довольно часто опускается. В связи с глаголами одевания следует обратить внимание на дополнение, выступающее нередко в предложении – бенефициант BEN. Бенефициант обозначает лицо, имеющее пользу от данного действия. Если человек покрывает кого-либо предметами одежды, то бенефициант во всех исследуемых нами языках выражается именем в форме дательного падежа. Если человек покрывает себя предметами одежды, то бенефициант выражается на поверхностном уровне только в чешском языке, а именно возвратным местоимением *si*, в немецком и русском языках бенефициант на поверхностном уровне не выражается.

Дополнение DIR3 встречается также в актантной структуре глаголов субъектного помещения. В отличие от других указанных выше семантических подгрупп в актантной структуре глаголов субъектного помещения отсутствует пациенс PAT. В ситуации, отображаемой предложениями с глаголами субъектного помещения, присутствует только один участник – деятель АСТ (человек, живое существо или неодушевленный предмет), выражаемый на поверхностном уровне именем в форме именительного падежа.

Вторая основная актантная структура – «ACT₁ V_f PAT₄ MEANS₇» – является типичной для глаголов покрытия, частично и для выбранных ГП объекта в определенном месте. Глаголы с указанной актантной структурой отображают ситуацию, когда в результате действия 'покрывается вся поверхность или заполняется весь объем какого-либо предмета Y предметом или субстанцией X'. Предмет или субстанция X, которыми деятель покрывает всю поверхность или заполняет весь объем какого-либо предмета Y, уступает свою позицию в предложении именно предмету Y, объем которого заполняется или поверхность которого в результате действия покрывается. Этот предмет Y и становится вторым актантом, а предмет или субстанция X, которыми поверхность предмета Y покрывается или объем которого заполняется, является третьим дополнением глагола – средством.

Первый актант – деятель (обычно человек) – выражается на поверхностном уровне во всех трех языках также в этом случае именем [anim] в форме именительного падежа. Второй актант – пациенс – обозначает предмет Y, вся поверхность которого в результате действия покрывается или весь объем которого заполняется, и выражается на поверхностном уровне во всех трех языках именем [concr] в винительном падеже. Последним дополнением глагола является средство (MEANS), выражаемое в русском и чешском языках именем

[concr] в формі творительного падежа, в німецькому мові – словосочетанием, состоящим из предлога «mit») и имени [concr] в формі датива.

К глаголам с указанной актантажной структурой можно отнести прежде всего глаголы собственно покрытия и кругового покрытия. Также среди ГП объекта в определенном месте каким-либо образом были обнаружены глаголы указанной актантажной структуры (ср. *заряжать что чем, засеивать что чем, накрывать что чем, обвешивать что чем, обкладывать что чем, обставлять что чем, окружать что чем, увешивать что чем, устилать что чем*).

Последней основной актантажной структурой, которая была на основе проведенного нами анализа выявлена, является структура «ACT₁ V_f PAT₄». Данная актантажная структура встречается у глаголов, обозначающих ситуацию покрытия объекта, причем деятелем выступает явление природы (вода, снег, иней и т.п.) или растительность (листва, листья, хвоя и т.п.), которые покрывают собой поверхность чего-либо.

Кроме того, казалось бы, что глаголы с указанной актантажной структурой называют покрытие всей поверхности чего-либо или заполнение всего объема чего-либо и содержат в своей семантике указание на средство (MEANS). На самом деле актантажную структуру указанных глаголов можно выразить как «ACT₁ V_f PAT₄ MEANS₇». Так как указание на средство уже включено в семантику глаголов самих, его выражение на поверхностном уровне является уже избыточным, и, таким образом, получаем актантажную структуру «ACT₁ V_f PAT₄». К данным глаголам можно отнести, например, глаголы собственно покрытия (ср. *красить, бетонировать, никелировать, серебрить, золотить*). Данные глаголы принято называть глаголами с включенным актантажем, в нашем случае с включенным средством покрытия (MEANS). В связи с глаголами с включенным актантажем следует напомнить, что не всегда глаголу с включенным актантажем в одном языке соответствует глагол с включенным актантажем и в другом языке. В качестве примера можно привести немецкий глагол с включенным актантажем *fliesen* или чешский глагол *dláždít*. Конечно, также указанные глаголы могут сочетаться с дополнением, обозначающим средство, но оно служит скорее для уточнения и более подробной характеристики средства покрытия.

Следует отметить, что выше указанными актантажными структурами список актантажных структур глаголов исследуемой нами семантической группы не исчерпывается. К основным актантажным структурам нами не были отнесены довольно редкие структуры, содержащие актантаж результата действия EFF (ср. ГП объекта в определенном месте каким-либо образом – *выравнивать что во что, выстраивать кого во что и др.*).

Конечно, мы отдаем себе отчет в том, что не во всех случаях удалось представить все возможные способы выражения семантических валентностей на поверхностном уровне, особенно в случае дополнений, обозначающих пространственную характеристику действия. Таким образом, представляемый словарь не претендует на полноту и его дополнение и расширение будет предметом и целью нашей исследовательской работы и в будущем. Конечно, интересным кажется и исследование валентности других семантических групп глаголов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бабенко Л.Г. Русские глагольные предложения: Экспериментальный синтаксический словарь. Простые глагольные предложения / Л.Г. Бабенко – М. : Флинта, Наука, 2002. – 462 с.
 2. Бабенко Л.Г. Толковый словарь русских глаголов : Идеографическое описание. Английские эквиваленты. Синонимы. Антонимы / Л.Г. Бабенко – М. : Аст-Пресс, 1999. – 698 с.
 3. Руденко Е.Н. Семантико-синтаксическое сопоставление славянских глаголов (на материале белорусского, польского, русского и чешского языков) / Е.Н. Руденко, Н.В. Ивашина, Н.В. Яумен – Минск : БГУ, 2004. – 131 с.
 4. Golčáková B. Valence sloves umístění v ruštině, češtině a němčině: disertační práce / B. Golčáková – Brno : Masarykova univerzita, 2011. – 705 s.
 5. Helbig G. Wörterbuch zur Valenz und Distribution deutscher Verben / G. Helbig, W. Schenkel – Leipzig: Bibliographisches Institut, 1982. – 458 s.
 6. VALBU – Valenzwörterbuch deutscher Verben / H. Schumacher, J. Kubczak, R. Schmidt, V. de Ruitter – Tübingen : Günter Narr Verlag, 2004. – 1050 s.
 7. Valenční slovník českých sloves / M. Lopatková, Z. Žabokrtský, V. Kettnerová, K. Skwarská – Praha : Karolinum, 2008. – 382 s.
 8. Skwarska K. Výzkum slovesné valence ve slovanských zemích / K. Skwarska, E. Kaczmarzka. – Praha : Slovanský ústav AV ČR, 2016. – 437 s.
 9. Svozilová N. Slovesa pro praxi. Valenční slovník nejčastějších českých sloves / N. Svozilová, H. Prouzová, H. Jirsová – Praha : Academia, 1997. – 359 s.
- Електронні словари і корпуси**
10. COSMAS II [електронний ресурс]. 2003–2011. Режим доступа: <https://cosmas2.ids-mannheim.de/cosmas2-web>
 11. Český národní korpus – SYN2000. [електронний ресурс]. Режим доступа: <http://ucnk.ff.cuni.cz>
 12. E-VALBU – Das elektronische Valenzwörterbuch deutscher Verben. [електронний ресурс]. Режим доступа: <http://hypermedia2.ids-mannheim.de/evalbu/index.html>
 13. Национальный корпус русского языка. [електронний ресурс]. 2003–2011. Режим доступа: <http://www.ruscorpora.ru/>
 14. VALLEX 2.5. – Valency Lexicon of Czech Verbs [електронний ресурс]. Режим доступа: <http://ufal.mff.cuni.cz/vallex/2.5/doc/home.html>

УДК 81'373.611(811.112.2+811.161.2)

Інна Ступак

(м. Одеса, Україна)

ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ПРОСТОРОВИХ ВІДНОШЕНЬ У НІМЕЦЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Категорія локативності пов'язана зі сприйняттям людиною навколишнього світу, просторових характеристик і відображенням його в мовленні, що зумовлює інтерес до вивчення форм вияву локативності [1; 2 та ін.]. Локативні

дієслова складають ядро мовних засобів, що відображають просторові відношення. З погляду дослідження локативних дієслів німецька та українська мови дещо розрізняються. Так, в українській мові локативні дієслова розглядаються з позиції словотвору [2; 3 та ін.]. У німецькій мові локативні дієслова вивчаються з позиції семантичної структури [6; 10], аналізуються їхні валентні й синтаксичні особливості [12; 9], типологічні вияви локативності [4; 8].

У широкому розумінні до локативних дієслів відносяться дієслова руху, позиційні та дієслова переміщення [4, с. 102; 9, с. 56;]. Існують підходи, які розмежують поняття руху і переміщення [12, с.759–762; 11]. Так, до дієслів руху (*Obergruppe der Bewegungsverben*) відносять дієслова, які вказують на спосіб зміни розташування і позначають «хаотичний» рух, наприклад, *йти*, *повзати*, а дієслова переміщення (*Fortbewegungsverben*) вказують на певне направлення руху щодо певної точки, наприклад, *залишатися*, *підходити* [7, с. 167; 10, с. 25]. Згідно з таким розумінням дієслова переміщення характеризуються чотирма структурними елементами, до яких відносяться вихідний пункт, кінцевий пункт, шлях і напрямок.

Якщо дієслова переміщення описують просторове переміщення, то позиційні дієслова позначають особливий тип знаходження суб'єкта/ об'єкта в просторі (*стояти*, *вистіти*). Такі дієслова називаються «дієслова позиції», «позиційні дієслова» або «розміщення у просторі».

Оскільки для дослідження семантики консеквентна різниця між рухом і переміщенням є суттєвим, у роботі до локативних ПКД відносяться:

1) ПКД переміщення, тобто семантика дієслів на позначення ситуації переміщення об'єкта в певне місце узагальнює в собі низку конкретних дій, де мета суб'єкта Ag – змінити розташування об'єкта Ob, розмістивши його у місці Loc, пор.: *везти* → *відвезти* 'везучи, доставляти кого-небудь в якесь місце';

2) ПКД позиціонування, тобто семантика дієслів на позначення ситуації зміни об'єктом Ob позиції Posit (стоячу, лежачу, сидячу, висячу), пор.: *хилити* → *схилити* 'змінювати пряме положення чогось на похиле, опустивши його' та місцезнаходження щодо інших предметів, пор.: *котити* → *підкотити* 'котячи, наближати до кого-небудь', а також у самому просторі (всередині, на поверхні та т.ін.), пор.: *stecken* 'увіткнути' → *einstecken* 'in etw. dafür Vorgesesehenes [hinein]stecken' 'увіткнути всередину чого-небудь'.

Локативні ПКД описуються загальною ФТ «X дією Vcause каузує Y бути / не бути в місці Loc», де суб'єкту каузації X відповідає семантична роль Ag, Vcause представлено локативним ПКД, об'єкту каузації Y відповідають семантичні ролі Pat або Ob, локативному учаснику відповідає семантична роль місця Loc, позиції Posit [5, с. 210].

З урахуванням того, що значення дієслова може бути охарактеризоване за допомогою учасників ситуації, а також того, що саме лексична семантика ПКД визначає кількісний і якісний склад актантів, повна локативна каузативна конструкція, в межах якої розглядаються ПКД, включає п'ять компонентів для ПКД зі значенням «каузувати переміщення» (див. речення (1)): суб'єкт (X), ПКД (Vcause), об'єкт (Y), локативно-вихідне місце розташування (Loc1), локативно-кінцеве місце розташування (Loc2) та для ПКД зі значенням «каузувати бути на

відстані щодо орієнтира»(див. речення (4)): суб'єкт (X), ПКД (Vcause), об'єкт (Y), відстань (Posit), орієнтир (Orient):

(1) *Гостя ...перенесла обруч з лави на припик* (Земляк 2002: 148).

Значення ПКД *переносити* 'несучи, переміщати кого-, що-небудь з одного місця в інше' припускає дві валентні позиції – Loc1 та Loc2. Речення (148) описане ФТ «Ag виконує дію Vcause і переміщає Об-предмет із попереднього місця Loc1 до кінцевого місця Loc2», де Ag виражений іменником-істотою *гостя*, яка виконує дію Vcause *переносити*, і переміщає Об-предмет *обруч* із вихідного місця Loc1 *лава* до кінцевого місця розташування Loc2 *припик*. КС переміщення представлена п'ятьма обов'язковими компонентами ситуації, вважається семантично і синтаксично повною й описується такою семантичною моделлю: Ag-Vcause-Об-Loc1-Loc2. Реалізація цих компонентів КС характерна для ПКД зі значенням «каузувати переміщення від вихідного місця перебування до кінцевого місця розташування».

Повна локативна КС, яка складається із чотирьох компонентів: суб'єкт (X), ПКД (Vcause), об'єкт (Y), Локативний компонент (Loc2) або просторове положення (Posit), характерна для ПКД (словникове тлумачення яких передбачає одну обов'язкову валентність для позначення позиції локатива) зі значеннями «каузувати бути в місці» (див. речення (2)), «каузувати не бути в місці» (див. речення (3)), наприклад:

(2) *In den Ranzen packte er einige Hemden...* (Hesse 1982: 196) «Він паквав декілька сорочок у рюкзак ...».

Словникове значення ПКД *packen* 'etw. an einem bestimmten Platz unterbringen, indem man es dorthin legt, steckt' 'складати, упаковувати що-небудь у визначеному місці' передбачає одну обов'язкову валентність на позначення позиції локатива Loc2. Речення (2) описане ФТ «Ag виконує дію Vcause і каузує Об бути в місці Loc2», де Ag *er* 'він' виконує дію Vcause *packen* 'складувати' і каузує Об-предмет *Hemden* 'сорочки' бути в місці Loc2 *in den Ranzen* 'у рюкзаку'. Семантична модель речення Ag-Vcause-Об-Loc2 відбиває реалізацію обов'язкових компонентів КС.

Таким чином, загальна ФТ локативних ПКД «X дією Vcause каузує Y бути в місці Loc / положенні Posit» лише загалом фіксує семантичні ролі учасників ситуації та дію ПКД, яка спрямована на зміну місця розташування об'єкта.

У межах локативної КС виділено групи та підгрупи ПКД, які описуються приватними ФТ, в основу яких покладено семантичні ознаки, що характеризують учасників локативної каузативної ситуації.

Група локативних ПКД зі значенням «каузувати мати положення у просторі» посідає перше місце за продуктивністю з-поміж інших груп ПКД цього типу в німецькій мові та друге – в українській, пор: відповідно 41,0 % і 42,3 %.

Локативні ПКД зі значенням «каузувати мати певне положення» описуються ФТ «X дією Vcause каузує Y мати певне положення Posit». Повна КС складається із чотирьох компонентів: суб'єкт (X), ПКД (Vcause), об'єкт (Y), положення у просторі (Posit).

У межах цієї групи ПКД компонент на позначення положення Posit має такі способи синтаксичного вираження: 1) реалізація окремою лексемою Posit;

2) інкорпороване вираження PositØInc; 3) імпліцитне вираження PositØImp [5, с. 305-314].

ПКД зі значенням «каузувати бути на відстані щодо орієнтира» становлять переважну більшість цієї групи в обох мовах, пор. у німецькій мові вони становлять 44,8 % від загальної кількості ПКД цієї групи, в українській – 52,6 % (див. табл. 1).

Таблиця 1

Способи вираження компонента Posit у групі ПКД зі значенням «каузувати мати положення у просторі» в німецькій та українській мовах

ПКД зі значеннями	Способи вираження актанта Posit						Всього	
	ØInc		ØImp		Posit		нім.	укр.
	нім.	укр.	нім.	укр.	нім.	укр.		
«каузувати бути на відстані щодо орієнтира»	257 (42,3%)	408 (48,2%)	15 (2,5%)	37 (4,4%)	-	-	272 (44,8%)	445 (52,6%)
«каузувати мати положення щодо орієнтира»	197 (32,5%)	146 (17,3%)	-	-	-	-	197 (32,5%)	146 (17,3%)
«каузувати мати положення у просторі»	103 (16,9%)	99 (11,7%)	35 (5,8%)	137 (16,2%)	-	19 (2,2%)	138 (22,7%)	255 (30,1%)
Разом	557 (91,7%)	653 (77,2%)	50 (8,3%)	174 (20,6%)	-	19 (2,2%)	607 (100%)	846 (100%)

Група локативних ПКД описується загальною ФТ «X дією Vcause каузує Y бути на відстані Posit щодо Orient», до якої входить додатковий учасник Orient – орієнтир, щодо якого відбувається каузована дія (наближення / віддалення).

Отримані дані свідчать про наявність двох способів репрезентації компонента Posit на позначення відстані (далеко / близько) – PositØInc та PositØImp (див. табл. 1). Згідно з кількісними показниками табл. 1, інкорпороване вираження PositØInc переважає над імпліцитним PositØImp в обох мовах. Це пов'язано з наявністю й продуктивністю вживання в німецькій мові префіксальних віддієслівних ПКД, утворених за допомогою префіксів *an-, mit-, weg-* (значення яких спирається на значення відповідного прикметника далеко/близько), складних ПКД із першим компонентом-прикметником (значення якого вказує на відстань), наприклад, *nahelegen* 'наближати, класти впритул до чогось, когось', а також відприкметникових ПКД із відповідним значенням, наприклад, *entfernen* 'віддаляти', утворених від *MO fern* 'далеко' або *nahe* 'близько':

(3) *Er näherte sein Gesicht dem Fremden ...* (Frisch 1994: 438) 'Він наблизив (наблизив обличчя) до незнайомця ...'. Локативне ПКД *nähern* 'an etw., jmdn. heranbringen, näher bringen' 'наближати впритул до чогось, когось' утворене від основи прикметника у порівняльному ступені *näher* 'ближче'. Таким чином мотиваційний прикметник *näher* репрезентує компонент на позначення відстані, який інкорпоровано у структурі цього ПКД *nähern*. Речення (3) описане ФТ «Ag дією Vcause каузує Ob мати Posit близько щодо Orient», де позиція Ag заповнена особовим займенником *er* 'він', який дією Vcause *nähern* каузує Ob частину свого тіла *Gesicht* 'обличчя' наблизитися до Orient-особи, вираженого іменником

Fremden ‘незнайомець’, тобто бути на відстані Posit, на яку вказує мотиваційний прикметник *näher* ‘ближче’, тобто ‘впритул’. Семантична модель речення (3) повністю відбиває обов’язкових учасників цієї КС: Ag-Vcause-Ob-PositØInc-Orient.

В українській мові, на відміну від німецької, інкорпороване вираження актанта на позначення відстані притаманне віддієслівним ПКД, утвореним тільки за допомогою префіксів *від-*, *під-*, *при-*, значення яких збігаються зі значеннями відповідних прийменників:

(4) *Андріян підвів її (Мальву) до вікна, показав на паркове озеро ...* (Земляк 2002: 39). Локативне ПКД *підводити* ‘ведучи, наближати кого-небудь до чогось, когось’ утворене від дієслова руху *вести* за допомогою префікса *під-*, просторовим значенням якого є наближення до об’єкта. У контексті речення (4) просторове значення префікса *під-* повністю збігається зі значенням відповідного прийменника *під*, який уживається для позначення предмета, місця, біля якого відбувається дія або міститься хто-, що-небудь. Таким чином, основним значенням локативного ПКД *підводити* у реченні (4) є просторове значення наближення до об’єкта, яке міститься в його формальній структурі – префіксі *під-*. Речення (4) описане ФТ «Ag дією Vcause каузує Pat бути на відстані Posit близько щодо Orient», де позиція Ag заповнена власним іменем *Андріян*, який дією Vcause *вести*, тобто *ведучи*, каузує Pat, який виражено власним іменем *Мальва*, бути на відстані Posit *близько*, на що вказує семантика префікса *під-* у структурі Vcause *підводити*, щодо Orient, який репрезентований іменником *вікно*. Зазначимо, що Ag- *Андріян* речення (4) виступає не тільки каузатором дії Vcause (ведучи, наближати до Orient-*вікно*), але й сам виконує її разом із Pat-*Мальва*, тобто перебуває саме там, де Pat-*Мальва* – *близько* до Orient-*вікно*. КК, яка виражає значення каузації спільної діяльності, одержала назву комітативної або «соціативного каузативу» [5:307]. Комітативна каузативна конструкція характеризується наявністю двох учасників КС із агентивними властивостями, тобто Ag виступає ініціатором і учасником каузованої дії, а Pat безпосередньо виконує її (каузовану дію). Семантична модель речення (4) включає усіх обов’язкових учасників зазначеної КС: Ag-Vcause-Pat-PositØInc-Orient. Зазначимо, що опущення учасника Orient призводить до зміни значення локативного ПКД і переводить його до групи зі значенням «каузувати переміщення».

Разом з інкорпорованим вираженням у незначній кількості випадків відзначено імпліцитне вираження PositØImp, яке в німецькій мові має місце в 15 випадках із 272, в українській – 37 із 445 (див. табл. 1). Імпліцитне вираження PositØImp притаманне віддієслівним ПКД зі значенням «каузувати бути на відстані щодо орієнтира», наприклад:

(5) ...сама *Мальва* бачить, що доля *схилиє* її до нього, до *Данька* ... (Земляк 2002: 137). Згідно зі словниковим значенням, віддієслівне ПКД *схилити* (←КД *хилити*) ‘змінювати пряме положення чогось на похиле, нагнувши, опустивши його / опускаючи, наближати або притуляти до кого-, чого-небудь’ належить до ПКД зі значенням «каузувати мати положення у просторі» та «каузувати мати просторове положення щодо орієнтира». У разі реалізації семантичного актанта Orient ПКД *схилити* має значення ‘опускаючи, наближати або притуляти до кого-, чого-небудь’. Речення (5) описане ФТ «Cause спричинює дію Vcause, яка

каузує Pat бути на відстані Posit *близько* щодо Orient», де позиція Cause заповнена абстрактним іменником *доля*, яка каузує Pat, виражений особовим займенником *її*, бути на відстані PositØImp – «близько, поряд», на що вказано у значенні Vcause *схилати*, тобто поряд щодо Orient-Данька. Семантична модель речення (5) охоплює обов'язкові компоненти цієї КС: Cause-Vcause-Pat-PositØImp-Orient. У разі нереалізованості учасника Orient ПКД набуває значення «каузувати мати положення у просторі».

ПКД зі значенням «каузувати мати положення у просторі щодо орієнтира» посідає друге місце за частотністю в німецькій мові та останнє в українській, про що свідчать отримані дані, пор.: відповідно 32,5 % і 17,3 % (див. табл. 1).

Група локативних ПКД описується загальною ФТ «X дією Vcause каузує Y мати положення у просторі Posit щодо Orient». Виявлено, що в межах цієї групи ПКД компонент на позначення просторового положення репрезентований двома способами: PositØInc та PositØImp (див. табл. 1).

Обом досліджуваним мовам притаманне інкорпороване вираження компонента на позначення просторового положення PositØInc (див. табл. 1). Продуктивність інкорпорованого способу реалізації PositØInc пов'язана з тим, що в німецькій мові його репрезентовано першим компонентом-прикметником (*hoch*) або прислівником (*vorwärts*) у структурі складного ПКД або префіксами *auf-*, *ein-*, *nieder-*, *vor-*, *zurück-*, *unter-*, *über-*, значення яких співвідносяться з основними просторовими значеннями відповідних прийменників:

(6) ... *sorglich legte sie ihm Brot und Butter vor* ... (Hesse 1982: 247) '... вона дбайливо покляла перед ним хліб і масло ...'. Локативне ПКД *vorlegen* 'etw. vor jmdn. legen' 'класти що-небудь перед ким-, чим-небудь' утворене від мотиваційного каузативного дієслова *legen* 'класти' за допомогою префікса *vor-*, значення якого спирається на основне просторове значення прийменника *vor* 'попереду'. Словникове значення віддієслівного ПКД *vorlegen* передбачає компонент на позначення просторового положення, яке інкорпороване в значенні префікса *vor-*. Речення (6) описане ФТ «Ag дією Vcause каузує Ob мати просторове положення Posit попереду Orient», де Ag, виражений особовим займенником *sie* 'вона', дією МД *legen*, від якого утворено Vcause *vorlegen*, каузує Ob, представлений сполученням іменників *Brot und Butter* 'хліб і масло', мати положення у просторі PositØInc, що інкорпороване у формальну структуру Vcause (у значенні префікса *vor-*), тобто *noneredu* Orient, що виражено особовим займенником *ihm* 'ним' (від *er* 'він'). Семантична модель речення (6) включає всі обов'язкові компоненти цієї КС: Ag-Vcause-Ob-PositØInc-Orient.

В українській мові значення актанта на позначення просторового положення Posit інкорпоровано у значенні префіксів *при-*, *під-* у разі їхньої повної відповідності основному просторовому значенню прийменників.

ПКД зі значенням «каузувати мати певне положення у просторі» останнє місце за частотністю в німецькій мові та друге в українській, пор.: відповідно 22,7 % та 30,1 % (див. табл. 1).

Зазначені ПКД описуються загальною ФТ «X дією Vcause каузує Y мати певне положення Posit у просторі». У результаті дослідження виявлено, що в німецькій

мові компонент на позначення просторового положення репрезентований двома способами: PositØInc та PositØImp, при чому перший переважає (див. табл. 1).

В українській мові компонент на позначення просторового положення виражається: 1) імпліковано у значенні ПКД, PositØImp; 2) інкорпоровано у формальній структурі ПКД, PositØInc; 3) реперзентовано окремою лексемою Posit (див. табл. 1).

У досліджуваних мовах виявлена відмінність щодо способів репрезентації Posit (див. табл. 1). Так, німецькій мові притаманна інкорпорація PositØInc, яка в німецькій мові становить 103 випадки із 138, в українській – 99 із 255 (див. табл. 1).

В українській мові, на відміну від німецької, інкорпорація компонента PositØInc відзначено тільки з-поміж віддіслівних ПКД, утворених за допомогою аблаута від МО, що позначають положення сидячи / висячи / стоячи, наприклад:

(7) *З настанням тепла Савка Чибіс повісив гоїдалку, щоб вона... звикла до в'язків, а в'язки до неї* (Земляк 2002: 262). Словникове значення локативного ПКД *вішати* 'надавати чому-небудь висячого положення', тобто *каузувати висіти*, передбачає обов'язкову валентність на позначення положення у просторі, яке інкорпороване у значенні мотиваційного дієслова *висіти*, PositØInc *висяче положення, висіти*. Речення (7) описане ФТ «Ag дією Vcause каузує Об мати висяче положення у просторі Posit», де в позиції Ag виступає власне ім'я *Савка Чибіс*, який дією Vcause *повісити*, каузує Об *гоїдалку* мати *висяче положення* PositØInc, яке інкорпороване у формальній структурі Vcause. Семантична модель речення (6) включає обов'язкові компоненти цієї локативної КС: Ag-Vcause-Ob-PositØInc.

У німецькій мові інкорпороване вираження PositØInc притаманне префіксальним ПКД і складним ПКД із першим компонентом-прикметником, напр.:

(8) *Ich ... klappe den Deckel hoch ...* (Becker 1981: 89) 'Я ... відкинув кришку угору ...'. Складне ПКД *hochklappen* 'nach oben klappen' 'відкинути наверх, угору' утворене від дієслова *klappen* 'відкинути, підняти', яке вказує на спосіб каузації, та першого компонента-прикметника *hoch* 'nach oben' 'наверху, угорі', у значенні якого зазначається каузоване положення, тобто PositØInc 'наверху, угорі'. Речення (8) описане ФТ «Ag дією Vcause каузує Об мати положення у просторі Posit - наверху», де позиція Ag заповнена особовим займенником *ich* 'я', який дією мотиваційного дієслова *klappen* 'відкинути, підняти', від якого утворено Vcause, тобто відкидаючи, каузує Об, виражений іменником *Deckel* 'кришка', мати просторове положення PositØInc, інкорпороване у значенні першого компонента-прикметника *hoch* 'наверху, угорі'. Семантична модель речення (8) виявляє асиметрію семантичних і синтаксичних компонентів КС: Ag-Vcause-Ob-PositØInc.

Разом з інкорпорацією як способом репрезентації PositØInc в обох досліджуваних мовах відзначено імпліцитне вираження PositØImp, яке має місце в німецькій мові у 35 випадках зі 138, в українській – 137 зі 255 (див. табл. 1), наприклад:

(9) *Рада машинально опустила руки...* (Забужко 2008: 77). Тлумачення ПКД *опускати* 'схилати, звішувати донизу' передбачає валентність на позначення

просторового положення, але в реченні (9) Posit синтаксично не реалізоване, тому що його відбито в значенні ПКД, тобто виражено імпліцитно PositØImp – донизу. Речення (9) описане ФТ «Ag дією Vcause каузує Ob мати положення у просторі Posit - внизу», де позиція Ag заповнена власним іменем *Рада*, яка дією Vterm *опускати* каузує Ob- частину тіла *руки* мати просторове положення, на яке імпліцитно вказано у значенні Vcause *опускати*, тобто під PositØImp розуміється положення «внизу». Семантична модель речення (9) відбиває обов'язкові компоненти цієї КС: Ag-Vcause-Ob- PositØImp.

Матеріал дослідження фіксує речення, в яких реалізація компонента на позначення місця окремою лексею призводить до зміни значення ПКД «каузувати мати положення» на «каузувати бути у певному місці» (пор. ПКД *опускати* у реченнях (9) і (10)) або на «каузувати переміщення» (див. речення (23)).

(10) *Жінка опустила на долівку відро з водою* (Забужко 2008: 31). Локативне ПКД *опускати* в реченні (10) має значення *спускаючи вниз, класти, ставити на що-небудь*. Речення (10) описане ФТ «Ag дією Vcause каузує Ob бути у місці Loc», де позиція Loc заповнена іменником *долівка* (5,с.312).

В українській мові в 19 випадках зі 255 має місце репрезентація компонента на позначення положення у просторі окремою лексею. Відповідність семантичного і синтаксичного вираження компонента Posit притаманне віддієслівним ПКД, утвореним від дієслів фізичної дії, які вказують на спосіб каузації [5,с.218], і ПКД мовлення, які відображають вербальний спосіб каузації, а інфінітив позначає каузовану дію, або в цьому прикладі – набуття положення у просторі:

(11) *Зм'як Ібрагім, наказав матері встати* (Іваничук 2006: 228). Семантичними ознаками вербального ПКД *наказувати* 'відавати наказ, вимагати що-небудь' виступають каузативність і вербальний спосіб каузації ModeØInc, а залежний від нього інфінітив, у реченні (11) *вставати*, виражає каузоване положення. Речення (11) описане ФТ «Ag вербально Mode дії Vcause каузує Pat мати положення у просторі Posit – стояти», де Ag, виражений власним іменем *Ібрагім*, у спосіб Mode дії Vcause *наказувати* вербально каузує Pat-матір мати положення у просторі Posit, яке репрезентоване інфінітивом *вставати*. Семантична модель речення (10) показує, що кожному учаснику КС відповідає синтаксичний актант: Ag- ModeØInc-Vcause-Pat-Posit.

Група ПКД зі значенням «каузувати бути в місці» посідає друге місце за частотністю в обох досліджуваних мовах, пор.: у нім. мові вони становлять 30,6% від загальної кількості локативних ПКД, в укр. – 31,9% (див. табл. 2.).

Таблиця 2

Способи вираження компонента Loc у групі ПКД зі значенням «каузувати бути в місці» в німецькій та українській мовах

Способи вираження локативного компонента Loc	ПКД за частиномовною належністю				Всього	
	Віддієслівні		Відіменникові			
	Нім.	Укр.	Нім.	Укр.	Нім.	Укр.
Loc	188 (41,5%)	437 (68,5%)	-	-	188 (41,5%)	437 (68,5%)
LocØEx	120 (26,5%)	118 (18,5%)	-	-	120 (26,5%)	118 (18,5%)

LocØDeik	57 (12,6%)	-	-	-	57 (12,6%)	-
LocØInc	-	-	88 (19,4%)	74 (11,6%)	88 (19,4%)	74 (11,6%)
LocØAx	-	9 (1,4%)	-	-	-	9 (1,4%)
Разом	365 (80,6)	564 (88,4%)	88 (19,4%)	74 (11,6%)	453 (100%)	638 (100%)

Група локативних ПКД описується загальною ФТ «X дією Vcause каузує Y бути в місці Loc». У межах цієї групи виявлені такі способи презентації Loc: 1) Loc; 2) LocØEx; 3) LocØInc; 4) LocØImp; 5) LocØDeik (тільки у німецькій мові); 6) LocØAx (тільки в українській мові) (див. табл. 2).

Реалізація повної локативної КК у межах цієї групи ПКД притаманна обом досліджуваним мовам, пор.: у німецькій мові вона становить 46,3 %, в українській – 81,3 % (див. табл. 2):

(12) *Auch Frank stellte sein Glas auf dem Tischchen ab ...* (Berger 1982: 54) ‘Франк також поставив келих на стілець ...’.

Локативне ПКД *abstellen* ‘(eine Last, die man trägt) niedersetzen, an einen sich gerade anbietenden Platz stellen’ (‘те, що людина несе) опустити на запропоноване місце’ утворене від непохідного КД *stellen* ‘ставити, класти’ за допомогою префікса *ab-*. Словникове значення локативного ПКД *abstellen* передбачає валентність на позначення місця розташування Loc, яке виражене в реченні (12) іменником з прийменником *auf dem Tischchen* ‘на стілець’. Речення (12) описане ФТ «Ag дією Vcause каузує Ob бути в місці Loc», де семантична роль Ag заповнена власним іменем *Frank* ‘Франк’, який дією МД *stellen* ‘ставити’, від якого утворене Vcause *abstellen*, каузує Ob, виражений іменником *Glas*, бути у місці Loc, що виражене іменником з прийменником *auf dem Tischchen*. Семантична модель речення (12) виявляє співвіднесеність семантичних і синтаксичних актантів цієї локативної КК: Ag-Vcause-Ob-Loc.

В українській мові ядерну позицію серед локативних КК займають комітативні КК, що виражають значення каузації спільної діяльності (див. речення (4)) й описуються ФТ «Ag пересувається до місця Loc, каузуючи Pat за допомогою способу дії, на що вказує Vcause, пересуватися разом із ним у напрямку до місця Loc», наприклад:

(13) *Vin priviv Присю до палацу ...* (Земляк 2002: 53). Значення локативного ПКД *приводити* ‘супроводжуючи, примушувати йти з собою куди-небудь’ передбачає валентність на позначення місця Loc, яке в реченні (13) виражено іменником *палац*. Також тлумачення цього ПКД вказує на спільний рух до місця Loc-*палац*. Речення (13) описане ФТ «Ag пересувається до місця Loc, каузуючи Pat за допомогою дії Vcause, пересуватися разом із ним у напрямку до місця Loc», де Ag *він* виступає ініціатором і пересувається до місця Loc-*палац*, каузуючи Pat *Присю* за допомогою дії Vcause, на яку вказує мотиваційне дієслово *вести*, тобто *ведучи*, пересуватися разом із ним у напрямку до місця Loc *палац*. Повна модель речення (160) має таке вираження: Ag-Vcause-Pat-Loc.

У німецькій мові переважають КК, що позначають конкретні фізичні дії, в результаті яких суб'єкт розташовує об'єкт у місці або вербально каузує Pat бути в місці, наприклад:

(14) *Ich ... lud Marie nach Paris ein* (Böll 1985: 138) «Я запросив Марію до Парижа». Локативне ПКД *einladen* у реченні (14) має значення 'höflich zu einem Besuch, Aufenthalt bei sich auffordern' 'запрошувати у гості'. ФТ наведеного речення: «Ag вербально дією Vcause каузує Pat бути в місці Loc», де Ag – *ich* 'я' вербально дією Vcause *einladen* 'запрошувати' каузує Pat-Marie 'Марію' бути у місці Loc-Paris 'у Парижі'. Повна модель речення (14) представлена так: Ag-Vcause-Pat-Loc.

В українській мові в межах повної локативної КК зафіксовані ПКД із додатковою ознакою «дистрибутивність», яка належить як до Pat, так і до Loc залежно від контексту і префікса, за допомогою якого утворено віддієслівні ПКД [5, с. 236–237]. Так, у разі множинності Pat, локативні ПКД утворюються за допомогою префіксів *po-*, *poza-* і мають значення «каузувати певну кількість Pat бути у визначеному місці», наприклад:

(15) *Vin pozaganyaє u zagorodu худобу* (Мирний 2005: 8). Значення локативного ПКД *pozaganyaє* 'примусити всіх / багатьох увійти куди-н.' передбачає множинність Pat і валентність на визначене місце Loc, яке представлене в реченні (15) іменником *zagoroda*. Речення (15) описане ФТ «Ag дією Vcause каузує множинність Pat бути в місці Loc», де позиція Ag заповнена особовим займенником *vin* та дією мотиваційного дієслова *zaganyaє*, від якого утворене Vcause *pozaganyaє*, каузує множинність Pat- *худобу*, на що вказує значення префікса *roz-*, бути в місці Loc, вираженому іменником *zagoroda*. Семантична модель речення (15) включає обов'язкові компоненти повної КК: Ag-Vcause-Pat-Loc.

Відзначено, що в разі творення віддієслівних ПКД за допомогою префікса *poroz-* воно набуває значення «каузувати множинність Pat бути в різних місцях», наприклад:

(16) *От порозводили їх офіцери по квартирах* (Мирний 2005: 115). Значення локативного ПКД *porozводити* 'розвести по одному в різні місця всіх чи багатьох' передбачає множинність Pat та Loc, яку воно набуває за допомогою префікса *poroz-* із значенням дистрибутивності. Речення (16) описане ФТ «Ag дією Vcause каузує множинність Pat бути в різних місцях Loc», де позиція Ag заповнена іменником *офіцери*, який дією Vcause *розводити* каузує множинність Pat-*їх* бути в різних місцях Loc – *по квартирах*. Семантична модель речення (16) включає обов'язкові компоненти повної КК: Ag-Vcause-Pat-Loc.

Компонент Loc у ПКД із значенням «каузувати множинність Pat бути в різних місцях», утворених за допомогою префіксів зі значенням дистрибутивності, у низці випадків невиражений, він має загальний характер Loc \emptyset Ax [5, с. 278], (див. речення (113), речення (20)).

Наступним за кількісними показниками виступає опущення компонента Loc, який можна ідентифікувати із попереднього або наступного контексту, що позначається знаком \emptyset Ex. Такий спосіб вираження Loc має місце у німецькій мові у 26,5 %, в українській – 18,5 % (див. табл. 2):

(17) ... *мама привезла Ліку ближче до вечора ...* (Роздобудько 2008: 40).

Локативне ПКД речення (164) *привозити* має значення *везучи, доставляти кого-, що-небудь кудись*. ФТ наведеної комутативної КС речення (17) може мати такий вигляд: «Ag пересувається до місця Loc, каузуючи Pat у спосіб Mode дії Vcause, пересуваючись разом із ним у напрямку до місця Loc», де Ag – *мама* у спосіб Mode дії Vcause, *везучи*, каузує Pat – *Ліку* бути в місці LocØEx, яке стає відомим з попереднього контексту – *у кімнату (У кімнаті пахло пилом, як це буває завжди, коли господарів довго немає вдома)*. При цьому сам Ag – *мама* також прибуває до місця LocØEx, куди привозить Pat – *Ліку*, тобто у цьому разі має місце комітативна КК. Семантична модель речення (17) включає обов'язкові компоненти цієї КС: Ag-Vcause-Pat-LocØEx.

Інкорпороване вираження LocØInc відзначене в обох досліджуваних мовах в реченнях із локативними відіменниковими ПКД, які означають «каузувати бути в місці, названому мотиваційним іменником» (див. табл. 2). Такий спосіб репрезентації компонента на позначення місця зафіксовано в німецькій мові у 19,4 %, в українській – 11,6 % (див. 2):

(18) ... *Авель припаркував мобіля перед тим як перейти Кордон* (Забужко 2008: 19). У лексичному значенні ПКД *припаркувати* 'поставити (автомобіль) на стоянку', утвореного від мотиваційного іменника *парк*, міститься інкорпорований компонент Loc 'парк, стоянка', який позначає місце Об-предмета – *мобіля*. Семантика речення (18) представлена ФТ «Ag дією Vcause каузує Об бути в місці LocØInc», де позиція Ag заповнена власним іменем *Авель*, який дією Vcause *-паркувати* каузує Об-предмет – *мобіль* бути в місці LocØInc, на яке вказує мотиваційний іменник *парк*. Семантична модель речення (18) включає обов'язкові компоненти цієї КС: Ag-Vcause-Ob-LocØInc.

У німецькій мові, на відміну від української, виявлене дійктичне LocØDeik вираження, яке має місце в 12,6 % випадків від загальної кількості ПКД цієї групи (див. табл. 2). Дійктичне вираження актанта на позначення місця LocØDeik притаманне ПКД, утвореним за допомогою префікса *her-*, який вказує на напрямок руху убік мовця [5, с.233-238], наприклад:

(19) *Robert hat Euch umsonst herbemüht* (Hesse 1982: 236) 'Даремно Роберт запросив Вас прийти'. Вербальне ПКД *herbemühen* 'jmdn. an den Ort des Sprechenden bemühen' 'запросити прийти в місце, де перебуває мовець' передбачає валентність на позначення місця, яке збігається з місцем знаходження мовця, тобто відповідний актант має дійктичне вираження LocØDeik – *her-*. Речення (19) описане ФТ «Ag дією Vcause каузує Pat бути у місці Loc», де Ag, виражений власним іменем *Robert* 'Роберт', дією Vcause *bemühen* каузує Pat, виражений особовим займенником *Euch* 'Вас', бути в місці LocØDeik, яке збігається з місцем знаходження Ag *Robert* 'Роберт'. Семантична модель речення (19) показує співвіднесеність семантичних і синтаксичних компонентів цієї КС: Ag-Vcause-Pat-LocØDeik.

Аналіз способів репрезентації актанта Loc показав, що в українській мові, на відміну від німецької, в 1,4 % випадків має місце опущення LocØAх, який має загальний характер (див. табл. 2), наприклад:

(20) *Співчуття розносить заразу страждання* – ... (Роздобудько 2008: 64). Значення локативного ПКД *розносити* 'розповсюджувати (хвороби і т. ін.)'

припускає валентність на позначення множинності Loc, але в реченні (20) його не виражено. Еліптичний актант LocØAx речення (20) слід розуміти як у *різні місця, повсюди*. Речення (20) описується ФТ «Cause дією Vcause каузує Об бути у різних місцях Loc», де семантична модель речення (20) реалізує всі обов'язкові компоненти цієї КС: Cause-Vcause-Ob-LocØAx.

ПКД зі значенням «каузувати переміщення» описується загальною ФТ «X дією Vcause каузує Y переміститися із вихідного Loc1 до кінцевого місця Loc2», де Loc1 – вихідне місце, Loc2 – кінцеве місце (див. табл.3).

Таблиця 3

Способи вираження локативного компонента в групі ПКД зі значенням «каузувати переміщення» в німецькій та українській мовах

Способи вираження локативного компонента Loc	Локативні ПКД зі значеннями					
	«каузувати переміщення із вихідного до кінцевого місця»		«каузувати переміщення із вихідного до невизначеного місця»		«каузувати переміщення із невизначеного до кінцевого місця»	
	Нім.	Укр.	Нім.	Укр.	Нім.	Укр.
Loc-Loc2	89 (23,3%)	46 (9,8%)	-	-	-	-
Loc1ØDeikLoc2ØImp	59 (15,4%)	-	-	-	-	-
Loc1-Loc2ØDeik	28 (7,3%)	-	-	-	-	-
Loc1ØImp-Loc2	8 (2,1%)	3 (0,7%)	-	-	-	-
Loc1 Loc2ØImp	-	38 (8,1%)	-	-	-	-
Loc1-Loc2ØEx	-	-	81 (21,2%)	70 (15,0%)	-	-
Loc1-Loc2ØAx	-	-	19 (5,0%)	82 (17,5%)	-	-
Loc1ØEx-Loc2	-	-	-	-	82 (21,5%)	224 (48,0%)
Loc1ØEx-Loc2ØInc	-	-	10 (2,6%)	-	6 (1,5%)	4 (0,8%)
Разом	184 (48,2%)	87 (18,6%)	110 (28,8%)	152 (32,5%)	88 (23,0%)	228 (48,8%)

В обох досліджуваних мовах переважає повна модель, де позиції Loc1 та Loc2 заповнені окремими лексемами, пор.: відповідно 23,3 % із 48,2 % і 9,8 % із 18,6 % (див. табл. 3.), наприклад:

(21) *Ранком ротний вийв їх з казарми на двір...* (Мирний 2005: 119).

У значенні ПКД *выводити* 'допомагати або примушувати йти з собою звідки-небудь' відбито валентність на попереднє місце розташування Loc1, але контекст речення (21) припускає реалізацію факультативного актанта Loc2, що призводить до зміни лексичного значення ПКД з «каузувати не бути в місці Loc» на «каузувати переміщення із вихідного Loc1 до кінцевого місця Loc2». Зміна лексичного значення локативних ПКД залежно від реалізації / нереалізації

локативного компонента притаманне українській мові [5, с.315-320]. Семантика речення (21) описане ФТ «Ag дією Vcause каузує Pat разом із собою переміститися із вихідного Loc1 до кінцевого Loc2», де Ag *ротний* дією Vcause *выводити* каузує Pat *їх* переміститися із вихідного Loc1 *казарму* до кінцевого місця Loc2 *на двір*, куди прямує і сам Ag *ротний*. Таке значення каузації спільної діяльності притаманне комітативним КК, які є досить поширеними в українській мові порівняно з німецькою (див. речення (4), речення (12), (13)). Семантика речення (21) виражено моделлю Ag-Vcause-Pat-Loc1-Loc2.

У німецькій мові, як відомо, дейктичні елементи, зокрема префікси *herein-*, *heraus-*, *hinein-*, *hinaus-*, впливають на позначення просторових відношень між учасниками локативної КС (див. Ступаки3.1., речення (116), речення (19)). Залежно від префікса, за допомогою якого утворене локативне ПКД, розрізняють Loc1ØDeik та Loc2ØDeik (див. табл. 3). Дейксис Loc1ØDeik відзначений у ПКД, утворених за допомогою складних префіксів із першим компонентом *hin-*, який має місце у 59 випадках (див. табл. 3.), наприклад:

(22) *Sie wirft ihre noch brennende Zigarette zum Gitterfenster hinaus* (Frisch 1994: 59) «Вона викидає крізь ґрати вікна сигарету, яка ще не погасла».

Словникове значення ПКД *hinauswerfen* 'von drinnen nach draußen werfen' 'викидати зсередини назовні' припускає наявність двох валентностей: Loc1 та Loc2, причому префікс *hin-* вказує на напрямок руху з попереднього місця розташування Loc1 щодо умовного суб'єктного орієнтира *sie* 'вона', тобто попереднє місцезнаходження Об-предмета *Zigarette* 'сигарета' збігається з позицією суб'єкта каузації, а префікс *aus-* вказує на кінцеве місце розташування Loc2, тобто на рух назовні. Локативна ситуація речення (22) з ФТ «Ag дією Vcause каузує Ob переміститися із вихідного Loc1, яке збігається із місцем перебування Ag, до кінцевого місця Loc2» представлена такими компонентами: Ag *sie* 'вона' виконує дію Vcause *werfen* 'кидати' і тим самим переміщає Об-предмет *Zigarette* 'сигарета' із попереднього місця розташування Loc1, де перебуває Ag *sie* 'вона', що виражено дейктичним префіксом *hin-* (який позначає рух у напрямку від суб'єкта мовлення), у напрямку до кінцевого місця Loc2 *draußen* 'назовні, на вулиці', яке має імпліцитне вираження. Речення (22) виражене моделлю Ag-Vcause-Ob- Loc1ØDeik- Loc2ØImp.

Дейксис Loc2ØDeik характерний для ПКД, утворених за допомогою складних префіксів із першим компонентом *her-*, він має місце у 28 випадках (див. табл. 3.), наприклад:

Дослідження способів репрезентації локативного актанта у межах КС виявило можливість його імпліцитного вираження Loc1ØImp або Loc2ØImp (див. табл. 3.). У таких випадках позиція локативного актанта у реченні не реалізована у зв'язку з його залишковістю, тому що він ідентифікується із словникового тлумачення ПКД, тобто репрезентується імпліцитно.

В українській мові імпліцитне вираження Loc2ØImp притаманне локативним ПКД зі значенням «каузувати мати положення» в разі експліцитного вираження одного локативного компонента (див. речення (9)).

Імпліцитне вираження Loc1ØImp зафіксоване в обох досліджуваних мовах, але в поодиноких випадках (див. табл. 3.), наприклад:

(24) *Wir überweisen das Geld an Ihre Adresse* (Becker 1981: 41) «Ми перевели кошти на Вашу адресу».

Значення ПКД *überweisen* ‘einen Geldbetrag von der eigenen Bank auf jmds. Konto einzahlen’ ‘переводити кошти з особистого банківського рахунку на чийсь рахунок’ припускає два локативних компоненти – Loc1 *von der eigenen Bank* ‘з особистого банківського рахунку’, який міститься у значенні ПКД, та Loc2 *an Ihre Adresse* ‘на Вашу адресу’, який реалізовано в реченні (24). Таким чином, у реченні (24) компонент на позначення вихідного місця Loc1 розуміється як ‘рахунок відправника’, у цьому разі це рахунок Ag (множ.) *wir* ‘ми’, тобто репрезентований імпліцитно Loc1ØImp, а кінцеве місце Loc2 *an Ihre Adresse* ‘на Вашу адресу’ реалізоване експліцитно. Речення (24) описано ФТ «Ag дією Vcause каузує Ob-предмет переміститися із вихідного Loc1ØImp до кінцевого місця Loc2». Семантична модель речення (24) включає імпліцитно й експліцитно реалізовані компоненти цієї локативної КС: Ag-Vcause-Ob-Loc1ØImp-Loc2.

ПКД зі значенням «каузувати переміщення із вихідного до невизначеного місця». У німецькій мові до них належать похідні, утворені від дієслів за допомогою префікса *ab-*, *aus-*, *ver-*, в українській мові – префіксів *ви-*, *з-*, *від*, *за-* [5, с.224-232]. Префіксальні ПКД зі значенням «каузувати переміщення із вихідного до невизначеного місця», де вихідне місце знаходження виражене експліцитно Loc1, а кінцеве місце репрезентоване двома способами (Loc2ØEx, Loc2ØAx), становлять у німецькій мові 28,8 % від загальної кількості локативних ПКД, в українській мові – 32,5 % (див. табл. 3.).

Опущення Loc2ØEx є найпоширенішим способом синтаксичного вираження локативного компонента в німецькій мові, ніж в українській, пор.: відповідно 21,2 % і 15,0 % (див. табл. 3), наприклад:

(25) *Генеральша, перш ніж сама приїхала, заздалегідь понасилала (Loc2ØEx) ...з батьківщини прикажчиків* (Мирний 2005: 83).

Значення локативного ПКД *понасилати* ‘прислати куди-небудь багатьох’ передбачає обов’язкову валентність на кінцеве місце, але в реченні (25) має місце реалізація факультативного компонента Loc1 з *батьківщини* і пропуск Loc2ØEx, яке встановлюється із попереднього контексту, тобто село *Піски*. Специфіка сполучення двох українських префіксів (*no-* і *na-*) передбачає дистрибутивність і множинність об’єкта, який виражено експліцитно окремою лексемою у множині. Дистрибутивне значення, зумовлене множинністю об’єктів, притаманне українським ПКД, що утворені за допомогою префіксів *na-*, *no-* або їх сполученням [5: 224-232]. Речення (25) описується ФТ «Ag дією Vcause каузує множинність Pat переміститися із вихідного Loc1 до невизначеного місця Loc2ØEx». Семантична модель речення (25) відбиває обов’язкові компоненти локативної КС, які не завжди мають синтаксичну реалізацію: Ag-Vcause-Pat-Loc1-Loc2ØEx.

В обох досліджуваних мовах відзначені КС з опущеним локативним компонентом із загальним значенням Loc2ØAx. Такий спосіб вираження Loc2ØAx є більш поширеним в українській мові, ніж у німецькій, пор.: відповідно 17,5 % і 5,0 % (див. табл. 3.):

(26) *О, це вже міцна традиція, яка тягнеться ще з моїх післястудентських літ: господар виганяє тебе з квартири неодмінно взимку ...* (Шкляр 2008: 7).

Значенням локативного ПКД у реченні (26) *виганяти* ‘примушувати когонебудь залишити якийсь приміщення, місце’ припускає валентність на вихідне Loc1, яке являється сполученням іменника з прийменником з *квартири*, а в реченні (26) кінцеве місце Loc2 не виражене на синтаксичному рівні. ФТ речення (26) «Ag дією Vcause каузує Pat переміститися із вихідного Loc1 до невизначеного місця Loc2ØAx», де Ag *господар* дією Vcause каузує Pat *тебе* переміститися із вихідного Loc1 з *квартири* до невизначеного кінцевого місця Loc2ØAx, куди-небудь за межею Loc1. Семантична модель речення (26) має такий вигляд Ag-Vcause-Pat- Loc1-Loc2ØAx.

У німецькій мові до ПКД зі значенням «каузувати переміщення із невизначеного до кінцевого місця» належать складні похідні із першими компонентом-прислівником: *an-, aus-, her-, weg-*, в українській – ПКД із префіксами *ви-, пере-* [5, с.224-232].

Локативні ПКД із обов’язковою реалізацією кінцевого місця частотніші в українській, ніж у німецькій мові, пор.: 48,0 % і 25,6 % (див. табл. 3.).

Для локативних ПКД, у значенні яких акцентується на позначенні Loc2, характерне опущення компонента на позначення невизначеного місця Loc1ØEx, яке встановлюється із попереднього контекста (див. табл. 3.).

Еліпсис Loc1ØEx і реалізація Loc2 у групі ПКД зі значенням «каузувати переміщення із невизначеного до кінцевого місця» відзначено в німецькій мові у 21,5 %, в українській – 48,0 % (див. табл. 3.).

(27) *Вранці Лук’ян вигнав до череди Козу-дерезу ...* (Земляк 2002: 156).

Значення ПКД *виганяти* вказує на його обов’язкову валентність щодо вихідного місця Loc1 (див. речення (26)), але в контексті речення (27) разом із еліпсисом Loc1ØEx *двір*, який встановлюється із наступного контексту, реалізується факультативний компонент Loc2, який позначає місце, де перебуває *череда*. Речення (27) описане ФТ «Ag дією Vcause каузує Pat переміститися із невизначеного Loc1ØEx до кінцевого Loc2, де знаходиться *череда*», де Ag, виражений власним іменем *Лук’ян*, дією Vcause *виганяти* каузує Pat *Козу-дерезу* переміститися із вихідного Loc1ØEx *двір* до кінцевого місця Loc2, де знаходиться *череда*. Семантична модель наведеного речення (27) представлена таким чином: Ag-Vcause-Pat-Loc1ØEx-Loc2.

Локативні ПКД зі значенням «каузувати не бути в місці» являють невелику за кількістю групу, яка становить у німецькій мові 2,6 % від загальної кількості локативних ПКД, в українській мові – 2,4 %.

Частотним способом вираження локативного компонента в німецькій мові, на відміну від української, є його інкорпорація LocØInc у формальній структурі відіменникового ПКД, пор.: відповідно 79,5 % і 19,2 % :

(28) ... *Sibylla musste Henriette ausquartieren* (Frisch 1994: 220) ‘Сибілі довелося виселити Генрієтту з квартири’.

Локативне ПКД *ausquartieren* ‘jmdn. dazu veranlassen, sein Quartier zu räumen’ ‘змушувати залишити квартиру, виселяти’ утворене від мотиваційного іменника *Quartier* ‘квартира’ за допомогою префікса *aus-*, який співвідноситься із

применником *aus* 'з/із/зі', який виражає просторове відношення. Відіменникове ПКД *ausquartieren* має значення «каузувати не бути в місці, названому мотиваційним іменником», тобто локативний компонент *Loc* інкорпоровано у значенні кореневої морфеми цього ПКД – *Quartier* 'квартира'. Речення (28) описане ФТ «Ag дією *Vcause* каузує *Pat* не бути в місці *Loc*», де позиція *Ag* заповнена власним іменем *Sibylla* 'Сибілла', яка дією *Vcause* *ausquartieren* каузує *Pat*, виражений також власним іменем *Henriette* 'Генрієтту' не бути у місці *Loc*ØInc, на яке вказує *MI* *Quartier* 'квартира'. Семантична модель речення (28) вміщує обов'язкові компоненти аналізованої КС: *Ag-Vcause-Pat-Loc*ØInc.

Наступним способом репрезентації локативного компонента в німецькій мові є його опущення, яке виводиться із контексту *Loc*ØEx: у німецькій мові цей спосіб становить 20,5 %, в українській – 34,0 %:

(29) *Ibrahim* *вигнає татарських послів* ... (Іванчук 2006: 198).

Локативне ПКД *виганяти* 'примувати кого-небудь залишити якість приміщення, місце' передбачає валентність на позначення *Loc*, яке в реченні не позначається окремою лексемою, однак його значення встановлюється із попереднього контексту речення (*Султан (Ibrahim) сидів у шапці на подушці, ...*) і розуміється як *Loc*ØEx *шапер*. Речення (28) описується ФТ «Ag дією *Vcause* каузує *Pat* не бути в місці *Loc*», де позиція *Ag* заповнена власним іменем *Ibrahim*, який дією *MO* *знати*, від якого утворене ПКД *виганяти*, каузує *Pat* *послів* не бути в місці *Loc*ØEx у *шапці*, яке позначено у попередньому контексті. Семантична модель речення (29) має такий вигляд: *Ag-Vcause-Pat-Loc*ØEx.

Порівнюючи семантичну модель речення (26): *Ag-Vcause-Pat-Loc1-Loc2*ØAx, речення (27) *Ag-Vcause-Pat-Loc1*ØEx-*Loc2* і речення (29): *Ag-Vcause-Pat-Loc*ØEx, у яких реалізоване ПКД *виганяти*, можна простежити зміну його значення. У реченнях (26) (29), завдяки експліцитній реалізації актанта на позначення кінцевого місця перебування *Loc2*, локативне ПКД належить до групи зі значенням «каузувати переміщення із невизначеного *Loc1* до кінцевого місця *Loc2*», а в реченні (28) це ПКД належить до групи із негативним значенням «каузувати не бути в місці». Така зміна значень під впливом реалізації факультативних локативних актантів притаманна локативним ПКД, утвореним за допомогою префіксів *ви-*, *про-*.

Експліцитне вираження локативного компонента *Loc* у групі локативних ПКД зі значенням «каузувати не бути в місці» характерне для української мови, де такий спосіб має місце, і становить 44,7 % [5, с.327-329].

Висновки: особливості реалізації локативного компонента в німецькій та українській мовах.

Особливістю локативних ПКД є кількісний і якісний склад повної локативної КК: вона може включати п'ять компонентів для ПКД зі значенням «каузувати переміщення» – суб'єкт (X), ПКД (*Vcause*), об'єкт (Y), локативно-вихідне місце (*Loc1*), локативно-кінцеве місце (*Loc2*) і для ПКД зі значенням «каузувати бути на відстані щодо орієнтира»: суб'єкт (X), ПКД (*Vcause*), об'єкт (Y), відстань (*Posit*), орієнтир (*Orient*) і ПКД зі значенням «каузувати мати положення у просторі щодо орієнтира»: суб'єкт (X), ПКД (*Vcause*), об'єкт (Y), положення у просторі (*Posit*), орієнтир (*Orient*) (див.табл.4).

Таблиця 4

Кореляція способів вираження локативного компонента і частини мовної належності МО в німецькій та українській мовах

Локативні ПКД зі значеннями	Частини мовної належності	Способи вираження Loc/Posit												Всього	
		Loc/Posit		LocØInc		LocØImp		LocØEx		LocØDeik		LocØAx			
		нім. (%)	укр. (%)	нім. (%)	укр. (%)	нім. (%)	укр. (%)	нім. (%)	укр. (%)	нім. (%)	укр. (%)	нім. (%)	укр. (%)	нім. (%)	укр. (%)
«каузувати мати положення у просторі»	дієслово	-	19 (1,2)	528 (48,0)	642 (41,9)	50 (4,5)	174 (11,4)	-	-	-	-	-	-	578 (52,5)	835 (54,5)
	прикметник	-	-	29 (2,7)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	29 (2,7)	-
	прислівник	-	-	-	11 (0,8)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	11 (0,8)
	Разом	-	19 (1,2)	557 (50,7)	653 (42,7)	50 (4,5)	174 (11,4)	-	-	-	-	-	-	607 (55,2)	846 (55,3)
«каузувати бути в місці»	дієслово	188 (17,1)	437 (28,5)	-	-	-	-	120 (10,9)	118 (7,7)	57 (5,2)	-	-	9 (0,6)	365 (33,2)	564 (36,9)
	іменник	-	-	88 (8,0)	74 (4,8)	-	-	-	-	-	-	-	-	88 (8,0)	74 (4,8)
	Разом	188 (17,1)	437 (28,5)	88 (8,0)	74 (4,8)	-	-	120 (10,9)	118 (7,7)	57 (5,2)	-	-	9 (0,6)	453 (41,2)	638 (41,7)
«каузувати не бути в місці»	дієслово	-	21 (1,4)	-	-	-	-	8 (0,7)	16 (1,0)	-	-	-	1 (0,1)	8 (0,7)	38 (2,4)
	іменник	-	-	31 (2,8)	9 (0,6)	-	-	-	-	-	-	-	-	31 (2,8)	9 (0,6)
	Разом	-	21 (1,4)	31 (2,8)	9 (0,6)	-	-	8 (0,7)	16 (1,0)	-	-	-	1 (0,1)	39 (3,6)	47 (3,0)
Разом	188 (17,1)	477 (31,2)	676 (61,5)	736 (48,1)	50 (4,5)	174 (11,4)	128 (11,6)	134 (8,7)	57 (5,2)	-	-	-	10 (0,7)	1099 (100)	1531 (100)

Разом з цим, повна локативна КК може складатися із чотирьох компонентів: суб'єкт (X), ПКД (Vcause), об'єкт (Y), місце розташування (Loc) або положення (Posit), які характерні для ПКД зі значенням «каузувати бути в місці», «каузувати не бути в місці» (див., «каузувати мати положення у просторі» (див. табл.4).

З-поміж вищезазначених способів вияву актанта-Loc/Posit продуктивним в обох досліджуваних мовах виступає його інкорпороване вираження (див. табл.4). Такий спосіб репрезентації PositØInc характерний для:

- 1) віддієслівних ПКД, утворених на основі аблаута від мотиваційного дієслова;
- 2) віддієслівних ПКД, утворених за допомогою префіксів (*an-, mit-, nieder-, vor-, über-, unter-, zurück-, ru-, nid-*), що спираються на основні просторові значення відповідних прийменників;
- 3) складних ПКД із першим компонентом-прикметником або прислівником, значення яких вказує на відстань;
- 4) відприкметникових ПКД із відповідним значенням;
- 5) відприслівникових ПКД [5, с. 330–334].

Однак порівнюючи кількісні показники інкорпорованого вираження PositØInc, можна відзначити, що воно більш характерне німецькій мові, ніж українській, пор.: відповідно 61,5 % та 48,1 % (див. табл. 4). Непоширеність інкорпорованого вираження PositØInc в українській мові порівняно з німецькою зумовлено: 1) відсутністю в українській мові складних ПКД, а також відсутністю деяких

префіксів, що відповідають просторовим значенням прийменників (*вперед/назад, на поверхні*); 2) обмеженими дериваційними можливостями групи іменників на позначення локальних понять [5, с. 214–244].

В українській мові імпліцитне вираження PositØImp навпаки більш актуальне порівняно з німецькою, пор.: відповідно 4,5 % та 11,4 % (див. табл.). Такий спосіб вияву PositØImp відзначений у префіксальних ПКД, якщо значення префіксів не відповідають основним просторовим значенням відповідних прийменників [5, с. 305–327].

Німецькій мові притаманна реалізація двох локативних компонентів: попереднє Loc1 і кінцеве місце Loc2, які представлені окремою лексемою або дійктичними елементами (складними префіксами із першим компонентом *hin-, her-*) [5, с. 320–327].

В українській мові важливішою виступає експліцитна реалізація кінцевого місця Loc2. Локативні КС, у яких актант на позначення попереднього місця перебування Loc1 реалізовано експліцитно, є поширеними в обох досліджуваних мовах. У цьому разі в нім. мові превалює опущення Loc2, яке встановлюється із контексту Loc2ØEx, а в укр. мові – еліпсис Loc2ØAx (див. табл. 4).

Під впливом реалізації / нереалізації локативних актантів Orient / Posit аналізовані ПКД зі значеннями «каузувати мати положення у просторі» можуть зазнавати зміни лексичних значень, що призводить до їхнього включення в інші групи локативних ПКД зі значеннями «каузувати мати положення у просторі щодо орієнтира», «каузувати бути у визначеному місці», «каузувати переміщення» [5, с. 305–315]. Відзначена залежність просторових значень префіксальних ПКД від реалізації / нереалізації локативних компонентів більшою мірою властива українській мові, ніж німецькій.

Загалом виділено чинники, що впливають на спосіб репрезентації локативного компонента Loc: 1) частини мовна належність ПКД: інкорпороване вираження Loc притаманне відіменниковим ПКД, відприкметниковим ПКД, відприслівниковим ПКД або віддієслівним ПКД, якщо семантика МО збігається зі значенням консеквента; 2) структурний тип ПКД: а) складні ПКД із першим компонентом-прикметником або прислівником характеризуються інкорпорованим вираженням LocØInc; б) префіксальні ПКД: якщо основні просторові значення префіксів спираються на значення відповідних прийменників, має місце інкорпороване вираження LocØInc, в іншому випадку – імпліцитне вираження LocØImp; 3) особливості мови до повного або часткового відтворення Loc на рівні синтаксису: в українській мові сема «місце» виражається окремою лексемою, а в німецькій мові наявність і продуктивність префіксів *her-, hin-*, а також складних префіксів із першим компонентом *her-, hin-* призводить до частотності дійктичного вираження LocØDeik, тобто локативний компонент Loc співвідноситься з місцем перебування мовця [5, с. 330–334].

Дослідження може бути продовжено в напрямку зіставних і типологічних досліджень категорії локативності на матеріалі різних мов.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондарко А.В. Вступительные замечания / А.В. Бондарко // Теория функциональной грамматики. Локативность. Бытийность. Посессивность. Обусловленность. – СПб., 1996. – С. 5–6; 52–53.
2. Вихованець І.Р. Прихована валентність і морфемна структура дієслова / І.Р. Вихованець // Лінгвістичні студії: зб. наук. праць. – Донецьк : ДонНУ, 1997. – Вип. 3. – С. 13–16.
3. Возний Т.М. Словотвір дієслів в українській мові у порівнянні з російською та білоруською / Т.М. Возний. – Львів : Вища школа, 1981. – 187с.
4. Майсак Т.А. Типология грамматикализации конструкций с глаголами движения и глаголами позиции / Т.А. Майсак. – М. : Языки славянских культур, 2005. – 480 с.
5. Ступак І.В. Структурно-семантичні та функціональні характеристики похідних каузативних дієслів у німецькій та українській мовах: [монографія] / І.В. Ступак // Типологічні, зіставні, діахронічні дослідження. – Т.6. – Донецьк: ДонНУ, 2011. – 470 с.
6. Ballmer T.T. Deutsche Verben. Eine Sprachanalytische Untersuchung des deutschen Verbwortschatzes / T.T. Ballmer, W. Brennstuhl // Ergebnisse und Methoden moderner Sprachwissenschaft. – Tübingen : Gunter Narr, 1986. – Bd. 19. – 186 S.
7. Baumgartner K. Die Struktur des Bedeutungsfeldes / K. Baumgartner // Satz und Wort im heutigen Deutsch. – Düsseldorf: Schwann, 1967. – S. 165–198.
8. Hess K. Verb und Direktivum. Ein Beitrag zum Deutsch-Spanischen und Spanisch-Deutschen Sprachvergleich / K. Hess. // Bonner Romanische Arbeiten.– Frankfurt am Main : Peter Lang GmbH, 2007. – Band 97. – 474 S.
9. Kaufmann I. Konzeptuelle Grundlagen semantischer Dekompositionsstrukturen. Die Kombinatorik lokaler Verben und prädikativer Elemente / I. Kaufmann. – Tübingen : Niemeyer, 1995. – 216 S.
10. Maienborn C. Position und Bewegung: Zur Semantik lokaler Verben / C. Maienborn // IWBS Report 138. – 1992. – S. 120–143.
11. Steinitz R. Lokatives Verb, Präpositionalphrasen und Prädikativkonstruktionen / R. Steinitz. – 1998. – Leipzig : Humboldt-Universität. – 241 S.
12. Wunderlich D. Lokale und Direktionale / D. Wunderlich, M. Herweg // Semantik. Ein internationales Handbuch der Forschung. – Berlin; New York : de Gruyter, 1991. – S. 758–785.

НАШІ АВТОРИ

Blahak Boris – Dr. phil., M.A., Lehrstuhl für Germanistik und Slavistik, Westböhmisches Universität in Pilsen (*Pilsen, Tschechien*)

Tellinger Dušan – Dr. phil., Safarik Universität (*Košice, Slowakische Republik*)

Winter Astrid – Dr. phil., Professor für slawische Literaturwissenschaft, Institut für Slawistik, Technische Universität Dresden (TUD) (*Dresden, Deutschland*)

Баландина Надежда Францовна – д-р філол. наук, проф., заведуюча кафедрою журналістики Полтавського нац. пед. ун-та імені В.Г. Короленко (*г. Полтава, Україна*)

Бацевич Флорій Сергійович – д-р філол. наук, проф., завідувач кафедри загального мовознавства Львівського нац. ун-ту імені Івана Франка (*м. Львів, Україна*)

Борисова Наталія Василівна – канд. пед. наук, доц. кафедри іноземної філології і методики навчання ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький держ. пед. ун-т імені Григорія Сковороди» (*м. Переяслав-Хмельницький, Україна*)

Бялик Василь Дмитрович – д-р філол. наук, проф., науковий дослідник за програмою Фулбрайта кафедри германських і слов'янських мов та літератур Пенсільванського університету (*США*)

Галинська Олена Миколаївна – канд. філол. наук, доц., кафедра ділової іноземної мови та міжнародної комунікації Національного університету харчових технологій (*м. Київ, Україна*)

Гомон Наталія Володимирівна – канд. філол. наук, доц., кафедра іноземної філології і методики навчання ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький держ. пед. ун-т імені Григорія Сковороди» (*м. Переяслав-Хмельницький, Україна*)

Деменчук Олег Володимирович – д-р філол. наук, доц., зав. кафедри романо-германської філології Рівненського держ. гуманітар. ун-ту (*м. Рівне, Україна*)

Дуброва Світлана Володимирівна – канд. пед. наук, викл., кафедра іноземної філології і методики навчання ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький держ. пед. ун-т імені Григорія Сковороди» (*м. Переяслав-Хмельницький, Україна*)

Жуйкова Маргарита Василівна – д-р філол. наук, проф., кафедра української мови Східноєвропейського нац. ун-ту імені Лесі Українки (*м. Луцьк, Україна*)

Заболотна Тетяна Валентинівна – канд. філол. наук, доц., кафедра іноземної філології і методики навчання ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький держ. пед. ун-т імені Григорія Сковороди» (*м. Переяслав-Хмельницький, Україна*)

Козаченко Ірина Віталіївна – канд. пед. наук, викл., кафедра іноземної філології і методики навчання ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький держ. пед. ун-т імені Григорія Сковороди» (*м. Переяслав-Хмельницький, Україна*)

Колесник Олександр Сергійович – д-р філол. наук, проф., кафедра германської філології Київського університету імені Бориса Грінченка (м. Київ, Україна)

Коростенски Йіржи – канд. філол. наук (CSc), д-р філософії (PhD), доц., кафедра германістики і славистики, завідуючий відділенням славистики Західно-Чеського університета (г. Пльзень, Чехія)

Костик Євгенія Володимирівна – канд. пед. наук, доц., кафедра іноземної філології і методики навчання ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький держ. пед. ун-т імені Григорія Сковороди» (м. Переяслав-Хмельницький, Україна)

Коцюба Зоряна Григорівна – д-р філол. наук, проф., кафедра германських мов і перекладознавства Дрогобицького держ. пед. ун-ту імені Івана Франка (м. Дрогобич, Україна)

Кучеренко Ірина Ігорівна – завідувач науково-дослідним сектором «Музей класика єврейської літератури Шолом-Алейхема» Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» (м. Переяслав-Хмельницький, Україна)

Кушнерик Володимир Іванович – д-р філол. наук, проф., завідувач кафедри германського, загального та порівняльного мовознавства Чернівецького нац. ун-ту імені Юрія Федьковича (м. Чернівці, Україна)

Кишановський Олег Чеславович – д-р філол. наук, проф., кафедра східної філології Київського нац. лінгв. ун-ту (м. Київ, Україна)

Леміш Наталія Євгенівна – д-р філол. наук, доц., завідувач кафедри філософії мови, порівняльного мовознавства та перекладу Національного пед. ун-ту імені М.П. Драгоманова (м. Київ, Україна)

Летючая Любов Петровна – канд. філол. наук, доц., кафедра іноземної філології і методики навчання ГВУЗ «Переяслав-Хмельницький гос. пед. ун-т імені Григорія Сковороди» (г. Переяслав-Хмельницький, Україна)

Мамедова Алла Іванівна – канд. філол. наук, доц., кафедра преподавання второго іноземного языка Запорожского нац. ун-та (г. Запорожье, Україна)

Мізін Костянтин Іванович – д-р філол. наук, проф., завідувач кафедри іноземної філології і методики навчання ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький держ. пед. ун-т імені Григорія Сковороди» (м. Переяслав-Хмельницький, Україна)

Немцова Богуслава – д-р філософії (PhD), магістр, асоц. професор кафедри германістики і славистики Західно-Чеського університета (г. Пльзень, Чехія)

Пермінова Алла Вікторівна – д-р філол. наук, доц., кафедра теорії та практики перекладу з англійської мови Інституту філології Київського нац. ун-ту імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

Потапенко Сергей Іванович – д-р філол. наук, проф., заведуючий кафедрою германської філології Нежинського гос. ун-та імені Ніколая Гоголя (г. Нежин, Україна)

Приходько Ганна Ілвіна – д-р філол. наук, проф., кафедра англійської філології Запорізького нац. ун-ту (м. Запоріжжя, Україна)

Ребрій Олександр Володимирович – д-р філол. наук, доц., завідувач кафедри теорії та практики перекладу англійської мови Харківського нац. ун-ту імені В.Н. Каразіна (м. Харків, Україна)

Романова Наталя Василівна – д-р філол. наук, доц., професор кафедри німецької мови Херсонського держ. ун-ту (м. Херсон, Україна)

Скляренко Олеся Богданівна – канд. філол. наук, доц., кафедра іноземної філології і методики навчання ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький держ. пед. ун-т імені Григорія Сковороди» (м. Переяслав-Хмельницький, Україна)

Славова Людмила Леонардівна – д-р філол. наук, доц., професор кафедри теорії та практики перекладу з англійської мови Інституту філології Київського нац. ун-ту імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

Сога Людмила Василівна – канд. іст. наук, викл., кафедра іноземної філології і методики навчання ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький держ. пед. ун-т імені Григорія Сковороди» (м. Переяслав-Хмельницький, Україна)

Ступак Інна Валер'янівна – д-р філол. наук, проф., декан факультету лінгвістики та перекладу Міжнародного гуманітарного університету (м. Одеса, Україна)

Христич Ніна Сергіївна – канд. пед. наук, доц., кафедра іноземної філології і методики навчання ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький держ. пед. ун-т імені Григорія Сковороди» (м. Переяслав-Хмельницький, Україна)

Шабінський Микола Євгенович – канд. пед. наук, доц., кафедра германо-романської філології та перекладу Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Сєвєродонецьк, Україна)

Швець Наталія Віталіївна – канд. філол. наук, викл., кафедра іноземної філології і методики навчання ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький держ. пед. ун-т імені Григорія Сковороди» (м. Переяслав-Хмельницький, Україна)

Швець Олександр Віталійович – канд. філол. наук, викл., кафедра іноземної філології і методики навчання ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький держ. пед. ун-т імені Григорія Сковороди» (м. Переяслав-Хмельницький, Україна)

Швець Тетяна Андріївна – канд. пед. наук, доц., кафедра іноземної філології і методики навчання ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький держ. пед. ун-т імені Григорія Сковороди» (м. Переяслав-Хмельницький, Україна)

OUR AUTHORS

Balandina Nadiia – Dr. of Philology, Professor, Head of the Journalism Department, Poltava National V.G. Korolenko Pedagogical University (*Poltava, Ukraine*)

Batsevych Florij – Dr. of Philology, Professor, Head of the Department of General Linguistics, Franko Lviv National University (*Lviv, Ukraine*)

Blahak Boris – Dr. of Philology, M.A., Assistant Professor of Department of Germanic and Slavic Studies, Faculty of Philosophy and Arts at the University of West Bohemia (*Pilsen, the Czech Republic*)

Borysova Nataliia – CSc in Pedagogy, Docent, Foreign Languages and Teaching Methods Department, Pereiaslav-Khmelnytskyi H. Skovoroda State Pedagogical University (*Pereiaslav-Khmelnytskyi, Ukraine*)

Byalych Vasyl – Dr. of Philology, Professor, Fulbright Scholar at the Department of Germanic and Slavic Languages and Literatures, The Pennsylvania State University (*University Park State College, USA*)

Demenchuk Oleh – Dr. of Philology, Associate Professor, Head of the Department of Romance and Germanic Philology, Rivne State University for the Humanities (*Rivne, Ukraine*)

Dubrova Svitlana – CSc in Pedagogy, Lecturer, Foreign Languages and Teaching Methods Department, Pereiaslav-Khmelnytskyi H. Skovoroda State Pedagogical University (*Pereiaslav-Khmelnytskyi, Ukraine*)

Galynska Olena – CSc in Philology, Docent, The Department of Business Foreign Language and International Communication, National University of Food Technology (*Kyiv, Ukraine*)

Homon Nataliia – CSc in Philology, Docent, Foreign Languages and Teaching Methods Department, Pereiaslav-Khmelnytskyi H. Skovoroda State Pedagogical University (*Pereiaslav-Khmelnytskyi, Ukraine*)

Khrystych Nina – CSc in Pedagogy, Docent, Foreign Languages and Teaching Methods Department, Pereiaslav-Khmelnytskyi H. Skovoroda State Pedagogical University (*Pereiaslav-Khmelnytskyi, Ukraine*)

Kolesnyk Oleksandr – Dr. of Philology, Professor, Germanic Philology Department, Kyiv Borys Hrinchenko University (*Kyiv, Ukraine*)

Korostenski Jirzhi – CSc in Philology, PhD, Docent, German and Slavic Department, Faculty of Philosophy at the University of West Bohemia in Pilsen (*Pilsen, the Czech Republic*)

Kostyk Yevheniia – CSc in Pedagogy, Docent, Foreign Languages and Teaching Methods Department, Pereiaslav-Khmelnytskyi H. Skovoroda State Pedagogical University (*Pereiaslav-Khmelnytskyi, Ukraine*)

Kotsiuba Zoriana – Dr. of Philology, Professor, Germanic Languages and Translation Studies Department, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University (*Drohobych, Ukraine*)

Kozachenko Iryna – CSc in Pedagogy, Lecturer, Foreign Languages and Teaching Methods Department, Pereiaslav-Khmelnytskyi H. Skovoroda State Pedagogical University (*Pereiaslav-Khmelnytskyi, Ukraine*)

Kshanovsky Oleh – Dr. of Philology, Professor, The Department of Oriental Studies, Kyiv National Linguistic University (*Kyiv, Ukraine*)

Kucherenko Irina – Head of the Research Sector «The Museum of the Classic of Jewish Literature Sholom Aleichem», National Historical and Ethnographic Reserve «Pereiaslav» (*Pereiaslav-Khmelnytskyi, Ukraine*)

Kushneryk Volodymyr – Dr. of Philology, Professor, Head of Department of Germanic, General, and Comparative Linguistics, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University (*Chernivtsi, Ukraine*)

Lemish Nataliya – Dr. of Philology, Associate Professor, Head of Department of Language Philosophy, Comparative Linguistics and Translation, National Pedagogical Dragomanov University (*Kyiv, Ukraine*)

Letiucha Liubov – CSc in Philology, Docent, Foreign Languages and Teaching Methods Department, Pereiaslav-Khmelnytskyi H. Skovoroda State Pedagogical University (*Pereiaslav-Khmelnytskyi, Ukraine*)

Mamedova Alla – CSc in Philology, Docent, The Department of Teaching of Second Foreign Language, Zaporizhzhya National University (*Zaporozhye, Ukraine*)

Mizin Kostiantyn – Dr. of Philology, Professor, Head of Department of Foreign Philology and Teaching Methodology, Pereiaslav-Khmelnytskyi H. Skovoroda State Pedagogical University (*Pereiaslav-Khmelnytskyi, Ukraine*)

Nemtsova Bohuslava – PhD in Philology, Associate Professor of Germanic and Slavic Studies Department, University of West Bohemia (*Plzeň, the Czech Republic*)

Perminova Alla – Dr. of Philology, Associate Professor, Department of the Theory and Practice of Translation from English, Institute of Philology, Taras Shevchenko National University of Kyiv (*Kyiv, Ukraine*)

Potapenko Serhiy – Dr. of Philology, Professor, Head of Germanic Philology Department, Nikolai Gogol State University of Nizhyn (*Nizhyn, Ukraine*)

Prihodko Anna – Dr. of Philology, Professor, English Philology Department, Zaporizhzhya National University (*Zaporizhzhya, Ukraine*)

Rebrii Oleksandr – Dr. of Philology, Associate Professor, Head of the Department of Theory and Practice of Translation, V.N. Karazin Kharkiv National University (*Kharkiv, Ukraine*)

Romanova Natalya – Dr. of Philology, Docent, Assistant Professor of Department of German language, Kherson State University (*Kherson, Ukraine*)

Shabinskyi Mykola – CSc in Pedagogy, Docent, Germanic and Romance Philology and Translation Department, Volodymyr Dahl East Ukrainian National University (*Severodonetsk, Ukraine*)

Shvets Nataliia – CSc in Philology, Lecturer, Foreign Languages and Teaching Methods Department, Pereiaslav-Khmelnytskyi H. Skovoroda State Pedagogical University (*Pereiaslav-Khmelnytskyi, Ukraine*)

Shvets Olexander – CSc in Philology, Lecturer, Foreign Languages and Teaching Methods Department, Pereiaslav-Khmelnytskyi H. Skovoroda State Pedagogical University (*Pereiaslav-Khmelnytskyi, Ukraine*)

Shvets Tetiana – CSc in Pedagogy, Docent, Foreign Languages and Teaching Methods Department, Pereiaslav-Khmelnytskyi H. Skovoroda State Pedagogical University (*Pereiaslav-Khmelnytskyi, Ukraine*)

Skiarenko Olesia – CSc in Philology, Docent, Foreign Languages and Teaching Methods Department, Pereiaslav-Khmelnytskyi H. Skovoroda State Pedagogical University (*Pereiaslav-Khmelnytskyi, Ukraine*)

Slavova Liudmyla – Dr. of Philology, Docent, Associate Professor of Theory and Practice of Translation from English Department, Institute of Philology, Taras Shevchenko National University of Kyiv (*Kyiv, Ukraine*)

Soha Liudmyla – CSc in History, Lecturer, Foreign Languages and Teaching Methods Department, Pereiaslav-Khmelnytskyi H. Skovoroda State Pedagogical University (*Pereiaslav-Khmelnytskyi, Ukraine*)

Stupak Inna – Dr. of Philology, Professor, Dean of the Faculty of Linguistics and Translation, Professor of Germanic and Eastern Languages Department, International Humanitarian University (*Odessa, Ukraine*)

Tellinger Dušan – CSc in Philology, PhD, Safarik University (*Košice, the Slovak Republic*)

Winter Astrid – Doctor of Philology, assistant professor of Institute of Slavic Studies, Faculty of Linguistics, Literature and Cultural Studies, Dresden University of Technology (TUD) (*Dresden, Germany*)

Zabolotna Tetyana – CSc in Philology, Docent, Foreign Languages and Teaching Methods Department, Pereiaslav-Khmelnytskyi H. Skovoroda State Pedagogical University (*Pereiaslav-Khmelnytskyi, Ukraine*)

Zhuikova Marharyta – Dr. of Philology, Professor, Professor of Ukrainian Language Department, Lesya Ukrainka Eastern European National University (*Luts'k, Ukraine*)

CONTENTS

LINGUISTIC PEREIASLAV

(President's opening remarks, academician Kotsur V. P.)5

CHAPTER I. TRADITIONAL AND POSTMODERN LINGUISTICS: METHODOLOGICAL

SYMBIOSIS6

Borysova N. Cognitive metaphor in literary text6

Demenchuk O. Strategies and perspectives of linguistic unit semantics modeling12

Korostenski J. On some factors of cognitive processes reflected in the language (language reflections in the line of listening perception)25

Kostyk Ye. Linguistic features of artistic expressiveness speech in a tale32

Prihodko A. Semantic and pragmatic aspect of the study of evaluation38

Romanova N. Lexical adoptions of New High German as emotive marker: semantic aspect44

Shvets T. Text as the reflection of author's personal artistic view of the world (based on the novel «The Red and the Black» by F. Stendhal)52

CHAPTER II. THE METHODOLOGICAL ECLECTICISM OF LINGUOCULTUROLOGY, LINGUOCONCEPTOLOGY, DISCOURSE STUDIES AND PSYCHOLINGUISTICS58

Balandina N. The image of newspaper in language consciousness58

Batsevych F. In what sense are artistic-speech acts secondary and Performative?68

Galynska O. Dynamics of the terms «intertextuality» and «intertext»: from linguoculturology to linguosynergetics77

Zabolotna T. Gender-based peculiarities of compliment usage84

Kolesnyk O. FRIEND as a universal concept in language and myth: a universalia-oriented linguo-cultural inquiry91

Kucherenko I. Conceptual sphere of the works of Sholom Aleichem, «Boy Motl»100

Letiucha L. Truncated proverbs: cognitive and linguo-culturological analysis106

Mamedova A. Concept «FAUNA» as a component of megaconcept «NATURE» in German folk proverbs111

Mizin K. Methodological «weak points» of linguoculturology against the background of linguistic profanity, linguistic epigonism and linguistic narcissism117

Potapenko S. Cross-disciplinary approaches in linguistics: Cognitive media rhetoric133

Skliarenko O. German political discourse and concept «DEMOKRATIE»144

Slavova L. Methodological grounds of contrastive political linguistic personology149

Shvets N. Anthropocentric models of idioms containing fish names (in English, French and Ukrainian)162

Shvets O. Cognitive basis of nominative sentences generation170

CHAPTER III. INTERDISCIPLINARITY OF TRANSLATION STUDIES: BALANCE BETWEEN LINGUISTICS AND LITERATURE STUDIES	177
<i>Byalyk V.</i> Lexical quantor as a tool of knowledge translation	177
<i>Tellingier D.</i> The problem of equivalence and adequacy of translated text on cultural level	202
<i>Homon N.</i> Strategies of rendering personification in translation.....	210
<i>Dubrova S.</i> The peculiarities of literary translation (based on autobiographic short novel «Green Hills of Africa» by E. Hemingway)	218
<i>Kozachenko I.</i> Basic rules of translation of the annotation to the article into English.....	224
<i>Lemish N.</i> Cognitive models of translation in intercultural communication.....	230
<i>Perminova A.</i> The methodological basis of a reception model of poetry translation	239
<i>Rebrii O.</i> Methodological foundations of the theory of translator's creativity.....	247
<i>Soha L.</i> The peculiarities of reproduction of the content and form of the original text in target language	259
CHAPTER IV. LANGUAGE CONTACTS AND CROSS-CULTURAL COMMUNICATION: SYNCHRONISM AND DIACHRONY FUSION	266
<i>Blahak B.</i> Dialect, standard and foreign language in Eastern Bavarian Hussite open air festivals of the 20th and 21st century. On staging and dramatic functionalization of the historical multilingualism of a border region	266
<i>Winter A.</i> «Canaan of my thoughts» – national literature, German-Czech bilingualism and Jewish identity in the 19th century. Siegfried Kapper as an example	274
<i>Khrystych N.</i> Formation of foreign language skills in communication in the context of two cultures	283
<i>Shabinskyi M.</i> French toponymy and its impact on etymological studies of Ukrainian geographical names	289
CHAPTER V. LANGUAGE CONTRASTS: THE UNIQUE FEATURES-BASED SEARCH OF UNIVERSAL FEATURES	295
<i>Zhuikova M.</i> Empirical component in dictionary entries.....	295
<i>Kotsiuba Z.</i> Interrelations of the oppositions «own – alien» and «me – they» in the common consciousness of the speakers of Slavonic, Germanic and Romance languages (as based on paroemias)	314
<i>Kushneryk V.</i> Phono-semantic phenomena in multilingual poetry	325
<i>Kshanovsky O.</i> Dimension in Ukrainian, Persian and Azerbaijani languages (contrastive analysis of their usage in different contexts).....	333
<i>Nemtsova B.</i> To the problem of study of placement verbs valency in Russian, Czech and German	349
<i>Stupak I.</i> Means of expression of spatial relations in German and Ukrainian	355
OUR AUTHORS	378
CONTENTS	382

Наукове видання

**Поміж мов і культур: методологічний еклектизм і
міждисциплінарність сучасного мовознавства**

Колективна монографія

Головний редактор:
Костянтин Іванович Мізін

Заступник головного редактора:

Олександр Швець

Редколегія:

Світлана Дуброва

Любов Летюча

Олеся Склярєнко

Українською, російською, англійською та німецькою мовами

Підписано до друку 28.03.2017
Формат 60x90 ¹/₁₆. Умовн. друк. арк. 22,1.
Наклад 300 прим. Замовлення № 29-17.
Папір офсетний. Гарнітура Times.
Ціна договірна

Видавець і виготовлювач ПП Щербатих О.В.
вул. Софіївська, 36-Б, м. Кременчук, 39601
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №2129 від 17.03.2005р.
www.novabook.com.ua